M. Fabi Quintiliani institutionis oratoriae libri duodecim

Quintilian

N. S. DUNLAP,
2438 DURANT AVE.,
BERKELEY CALIF.
B: 8757 W.

subjects for papers:

rhetorical terms in Plato
(ὀνόματα ῥήματα ὑποδήλωσις, προοί-
μιον κτλ.)

Livy & Demosthenes (Quint. X 1 39)

Benedict Einarson
535 West 63rd St.
Chicago, Illinois

M. FABI QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

EDIDIT

FERDINANDUS MEISTER.

VOL. I.

LIBER I—VI.

LIPSIAE
SUMPTUS FECIT G. FREYTAG

PRAGAE
SUMPTUS FECIT F. TEMPSKY

MDCCCLXXXVI.

Vindabonae, Carolus Fromme, typograph. c. et r. aulae.

Printed in Germany

PRAEFATIO.

Omnium codicum institutionis oratoriae Quintiliani, qui collati sunt, duos esse optimos Carolus Halmius rectissime intellexit et firmissimis argumentis comprobavit, scilicet **Ambrosianum** primum **(A)** E 153 s. XI. et **Bernensem (Bn)** num. 351 s. X. Sed Ambrosianus quoque, quamvis optimas praebeat lectiones, cum aliis vitiis plurimis inquinatus est, tum librariorum incuria multa vocabula in eo interciderunt. hae lacunae plurimae Bernensi bene explentur, simul eo multa illius vitia emendantur. Ita alter alterum supplet, ut in quibusdam partibus (initium — V,14,22, VIII,3,64 — VIII,6,17, VIII,6,67—IX,2,3) ad textum constituendum praeter hos alio libro vix opus esse videatur. Neque tamen eadem per totum opus in utroque apparet diligentia: primi libri accuratius, reliqui neglegentius sunt scripti. Ambrosianus desinit a lib. IX, 4, 135 et sub finem tantum paucas paragraphos a lib. XII, 11, 22 exhibet. At Bernensis aliis locis etiam maiores lacunas habet: est enim eorum librorum, in quibus haec desunt: Epistula ad Tryphonem, Prooemium, libri I. capitis I. § 1—6 (in Bernensi deest totum cap. I. et cap. II. § 1—5 media), V,14,12 *hic potest* — VIII,3,64 *quaedam etiam*, VIII,6,17 *ductae ut* —VIII,6,67 *haec decens veri*, IX,3,2 *orationis schema* — X,1,107 *nihil ille*, XI,1,71 *pertinaciorem* — XI,2,33 *est voce*, XII,10,43 *movere in* usque ad finem. Easdem lacunas habent **Ambrosianus II.** F. 111 sup. s. X. et **Bambergensis (Bg)** M. 4 14 s. X., cuius collationem ab Ant. Linsmayero a. 1852 factam Bonnellus mihi moriens hereditate reliquit, quam hic illic

secutus sum (utrumque e Bernensi descriptum esse veri simillimum est): praeter eos **Parisinus Nostradamensis (N)** Bibl. Nat. Fonds latin. 18527, olim Fonds Notre-Dame 181 (de quo cf. Émile Chatelain et Jules le Coultre, Quintilien inst. or. Collation d'un manuscript du Xe siècle Paris 1875): is incipit a capite secundo libri primi (item qui modo memorabuntur duo Vossiani et Parisinus num. 7219), porro codex **Ioannensis** Cantabrigiensis, in quo etiam complura capita primi et quinti libri desiderantur, duo Leidenses **Vossiani** (Voss.) num. 80 s. XIV. et 77 s. XII., tres **Parisini** (Par.) num. 7719, 7720, 7721.

Iam vero cum in reliquis ut videtur omnibus codicibus librarii nullo indicio lacunarum id, quod in suo quisque exemplari reperiebant, describerent, in Bambergensi eae, quas supra commemoravimus, lacunae pergamenis ex alieno codice insertis expletae sunt: hic liber, quem Halmius littera **G** significavit (littera **b** idem significavit lectiones discrepantes, quae in vetustiore parte huius libri superscriptae sunt), etsi magnopere differt a **Bg**, tamen tam prope accedit ad Ambrosianum, ut ex eo non raro lectio illius manu secunda correcta et erasa cognosci atque restitui possit. Recte igitur fecisse Halmium censebimus, qui hunc potissimum librum in eis partibus, quae desunt aut in Bernensi (V,14,22—VIII,3,64, VIII,6,17—VIII,6,67, IX,3,2—IX,4,135, XII, 11,22-XII,11,31), aut in Bernensi et Ambrosiano (IX,4,135-X,1,107, XI,1,71-XI,2,33, XII,10,43-XII,11,22) secutus sit. Idem nos quoque fecimus, ita tamen, ut id tantum, quod ad textum constituendum necessarium esse videretur, e codicibus afferremus, manifestos autem codicum errores silentio praeteriremus. qua in re quam difficilis esset electio saepe experti sumus.

Reliqui libri manu scripti, ut Turicensis **(T)**, quem ante viginti annos contuli, Florentinus, Guelferbytanus (Guelf.), Gothanus (Goth.), Monacensis **(M)**, Lassbergianus **(L)** nunc Friburgensis, Argentoratensis **(S)** rell. et aetate et dignitate longe inferiores sunt.

Praeterea praesidia quaedam critica commemoranda sunt, quibus etiam Halmius usus est, nempe ars rhetorica Iulii Victoris,

quam primus A. Mai a. 1823 edidit, postea Halmius Rhetores Latini minores p. 371 sqq. a. 1863, tum excerpta rhetorica, quae e codice Parisino num. 7530 Ecksteinus in Anecdotis Parisinis p. 20 sqq., Halmius l. l. p. 585—589 edidit, denique excerpta Cassiodorii (*exc. Cass.*), ab eodem l. l. p. 493—504 vulgata. Nam cum in his multa ex antiquo Quintiliani codice descripta sint, haec in usum nostrum convertere licebit, dummodo meminerimus non quidquid in his praestare videatur continuo praeferendum, sed cum libris Quintiliani destituti sumus, ad ea confugiendum esse.

Quamquam autem tot tamque egregii codices suppeditant, tamen ad restituendum textum non sufficiebant: permulti loci coniecturis sanati sunt, multi etiam nunc post optima studia virorum doctorum sospitatorem expectant. Cum admodum magnus numerus esset editionum, non raro factum est, ut, quod quis vir doctus olim suspicatus esset et adnotasset, aut omnino non enotesceret aut in oblivionem veniret, saepe etiam accidit, ut eadem coniectura repeteretur et renovaretur. Equidem non mediocrem industriam in ea re me collocavisse confiteor, ut suum cuique tribuerem vel restituerem, tamen id quod volui me non utique consecutum esse ipse non ignoro, quippe qui videam me lib. II,14,2 Spaldingio tribuisse, quod iam in editione Gryphiana reperio.*)

Ea, quae auctoritate codicum sive Quintiliani sive Ciceronis aliorumque non nituntur, litteris inclinatis exprimenda curavi (in primis quidem libris omnes fere coniecturas ita significavi), in adnotatione critica primum cuiusque coniecturae auctorem nominavi eiusque nomini uncis inclusum codicem adposui, cuius testimonio, id quod plus quam centies factum est, coniectura confirmata est.

Lectiones antiquissimarum editionum modo ex Spaldingii apparatu critico mihi notae sunt, nempe eius, quam curavit **Io. Ant. Campanus** Romae 1470 f. (*ed. Camp.*) apud Ulricum Han s. Gallum, neque **Io. Andreae** editionem Romae 1470 f. (*ed. Andr.*) apud Conr.

*) Praeterea corrigendum est scribendumque p. 55, 11 saltationem, p. 99, 41 *cett.*, p. 144, 37 *ed. Camp.*, p. 247, 16 vicibus.

Sweynheim et Arnoldum Pannarz, nec eam, quam Omnibonus Leonicenus curavit Venetiis 1471 f. apud **Nicol. Iensonium** (*ed. Iens.*), nec denique eam, quae **Tarvisii** prodiit 1482 (*ed. Tarvis.*) per Dionys. Bononiensem ac Peregrinum eius socerum vidi.

Praesto autem mihi erant hae editiones:

Venetiis 1493 (in titulo falso scriptum est MCCCCLXCIII) f. per Bonetum Locatellum, cum annotationibus **Raphaelis Regii.**

Venetiis 1494 f. per Peregrinum de Pasqualibus cum notis **Laurentii Vallensis,** Pomponii ac Sulpicii et Raphaelis Regii.

1506 f. sine nota loci aut typographi.

Venetiis 1514 8 in aedibus **Aldi** et Andreae soceri (opera Andreae Naugerii et Baptistae Rhamnusii.) (*ed. Ald.*)

Parisiis 1516 f. in aedibus Ascensianis, una cum annotationibus Raphaelis Regii, Georgii Merulae et Iodoci Badii Ascensii . . . per eundem Ascensium, qui ad codicem, quem Laurentius Vallensis et possedisse et emendasse magnis argumentis convincitur, sexcentos locos restituit. (*Badius*)

Lipsiae 1518 4 ex officina Iacobi Thanner (liber primus).

Parisiis 1519 f. in aedibus Iodoci Badii Ascensii.

Coloniae 1521 f. in aedibus Eucharii Cervicorni et Heronis Fuchs.

Venetiis 1521 (in titulo 1522) 8 in aedibus Aldi et Andreae soceri.

Coloniae 1527 f. Eucharius Cervicornus excudebat. (*ed. Colon.*)

Coloniae 1528 8 Ioannes Soter excudebat.

Basileae 1529 f. ex aedibus Ioannis Bebelii (ed. Ioannes Sichardus).

Coloniae Agrippinae 1533 8 in officina Gymnici.

Lugduni 1534 8 apud Seb. Gryphium.

Coloniae 1536 8 apud Ioannem Gymnicum.

Lugduni 1540 8 apud Seb. Gryphium.

Lugduni 1544 8 apud Seb. **Gryphium**. (*ed. Gryph.*)

Parisiis 1542 4 ex officina **Rob. Stephani.**

Basileae 1543 4 apud Robertum Winter. Opera et studio Ioachimi **Camerarii,** Ioannis **Sichardi** aliorumque doctissimorum. Quibus sparsim adiecimus Guilhelmi **Philandri** Castilionei castigationes.

Coloniae Agrippinae 1555 8. Excudebatur Gualthero Fabricio.

Basileae 1555 8 per Nicolaum Bryling. (sic)

Venetiis 1567 f. apud Hieronymum Scotum.

Basileae 1579 8 ex officina Brylingeriana.

Genevae 1591 8. Excudebat Iacobus **Stoer.**

Londini 1641 8 apud R. Withakerum, cum notis **Danielis Parei.**

Lugduni Batavorum et Roterodami 1658 8 ex officina Hackiana. Cum **Turnebi, Camerarii, Parei, Gronovii** et aliorum notis. (*ed. Leid.*)

Argentorati 1698 4 sumptibus Ioh. Reinholdi Dulsseckeri, ex recensione Ulrici **Obrechti.**

Londini 1716 8 per Edm. **Gibson,** iuxta editionem, quae ad fidem trium codicum mscr. et octo impressorum prodiit e theatro Sheldoniano Oxonii 1693.

Lugduni Batavorum 1720 4 per Petrum **Burmannum.** (haec editio et aliorum et Petri **Francii** multas exhibet coniecturas.)

Parisiis 1725 f. ed. **Capperonnierius.**

Gottingae 1738 4 a **Ioa. Matthia Gesnero.**

Lipsiae 1798—1816 Vol. I—IV. expl. **Georg. Ludovicus Spalding.** Vol. V. supplementa annotationis et indicem continens curavit **Car. Timotheus Zumptius** Lipsiae 1829. Vol. VI. lexicon et indices continens curavit **Eduardus Bonnellus** Lipsiae 1834.

Lipsiae 1816—1821 curante **Godofr. Aug. Bened. Wolffio.**

Lipsiae 1830 ed. **Aug. Gotth. Gernhard.**

Lipsiae 1831 rec. **Car. Timoth. Zumptius.**

Lipsiae 1833 rec. **Henr. Meyer.** Vol. I.

Lipsiae 1854 rec. **Eduardus Bonnell.**

Lipsiae 1868. 1869 rec. **Carolus Halm.**

Editionum libri decimi praeter reliquas usus sum ea, quam **S. Dosson** Parisiis 1884 atque **I. A. Hild** ibidem 1885 edidit.

Restat ut **Mauricio Kiderlino** gratias agam maximas, qui recentissimas quaestiones suas Quintilianeas mihi transmisit liberalissimeque ut in usum huius editionis converterem concessit, nec minores **Carolo Schenkl,** qui in corrigendis plagulis opera atque consilio fidelissime me adiuvit.

Scripsi Vratislaviae mense Maio a. 1886.

Ferdinandus Meister.

TABULA SIGLORUM.

A = codex Ambrosianus I s. XI.
a = manus secunda Ambrosiani.
Bn = codex Bernensis s. X.
Bg = codex Bambergensis s. X.
B = conspirantes lectiones Bernensis et Bambergensis.
b = manus secunda Bambergensis.
G = codicis Bambergensis eae partes, quae alia manu suppletae sunt: cf. Praef. p. VI.
g = manus secunda codicis G.
N = codex Parisinus Nostradamensis s. X. vel XI.
T = codex Turicensis s. XI. vel XII.
L = codex Lassbergianus s. XV.
M = codex Monacensis s. XV.
S = codex Argentoratensis s. XV.
exc. Cass. = excerpta Cassiodorii cf. Praef. p. VII.
edd. vett. = editiones, quae ante ed. Aldinam prodierunt.

M. Fabius Quintilianus Tryphoni suo salutem. Effla- 1
gitasti cotidiano convicio ut libros, quos ad Marcellum
meum de institutione oratoria scripseram, iam emittere in-
ciperem: nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse,
quibus componendis, ut scis, paulo plus quam biennium tot
alioqui negotiis districtus impendi: quod tempus non tam
stilo quam inquisitioni instituti operis prope infiniti et
legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est.
usus deinde Horati consilio, qui in arte poetica suadet, 2
ne praecipitetur editio nonumque prematur in annum,
dabam iis otium, ut refrigerato inventionis amore diligentius
repetitos tamquam lector perpenderem. sed si tanto opere 3
efflagitantur quam tu adfirmas, permittamus vela ventis et
oram solventibus bene precemur. multum autem in tua
quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum
quam emendatissimi veniant.

---

9 v. 388.

LIBER PRIMUS.

Prooemium.

Post impetratam studiis meis quietem, quae per viginti 1
annos erudiendis iuvenibus impenderam, cum a me quidam
familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi com-
ponerem, diu sum equidem reluctatus, quod auctores utrius-
que linguae clarissimos non ignorabam multa quae ad hoc
opus pertinerent diligentissime scripta posteris reliquisse.
sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam meae depre- 2
cationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quod
inter diversas opiniones priorum et quasdam etiam inter se
contrarias difficilis esset electio, ut mihi si non inveniendi
nova, at certe iudicandi de veteribus iniungere laborem
non iniuste viderentur. quamvis autem non tam me vinceret 3
praestandi quod exigebatur fiducia quam negandi verecun-
dia, latius se tamen aperiente materia plus quam impone-
batur oneris sponte suscepi, simul ut pleniore obsequio
demererer amantissimos mei, simul ne vulgarem viam in-
gressus alienis demum vestigiis insisterem. nam ceteri fere, 4
qui artem orandi litteris tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi
perfectis omni alio genere doctrinae summam [in] eloquentia
manum imponerent, sive contemnentes tamquam parva quae
prius discimus studia, sive non ad suum pertinere officium
opinati, quando divisae professionum vices essent, seu, quod
proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res
etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas,
ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. ego cum 5
existimem nihil arti oratoriae alienum, sine quo fieri non

21 in *inclusit Halm.*

posse oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam
nisi praecedentibus initiis perveniri, ad minora illa, sed
quae si neglegas, non sit maioribus locus, demittere me non
recusabo, nec aliter quam si mihi tradatur educandus orator,
6 studia eius formare ab infantia incipiam. quod opus, Mar-
celle Vitori, tibi dicamus: quem cum amicissimum nobis
tum eximio litterarum amore flagrantem non propter haec
modo, quamquam sunt magna, dignissimum hoc mutuae
inter nos caritatis pignore iudicabamus, sed quod erudiendo
Getae tuo, cuius prima aetas manifestum iam ingenii lumen
ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos ab ipsis
dicendi velut incunabulis per omnes, quae modo aliquid
oratori futuro conferant artes ad summam eius operis per-
7 ducere destinabamus, atque eo magis, quod duo iam sub
nomine meo libri ferebantur artis rhetoricae, neque editi a
me neque in hoc comparati. namque alterum sermonem per
biduum habitum pueri, quibus id praestabatur, exceperant,
alterum pluribus sane diebus, quantum notando consequi
potuerant, interceptum boni iuvenes, sed nimium amantes
8 mei temerario editionis honore vulgaverant. quare in his
quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima
adiecta, omnia vero compositiora et quantum nos poterimus
elaborata.

9 Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse
nisi vir bonus non potest, ideoque non dicendi modo ex-
imiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus.
10 neque enim hoc concesserim, rationem rectae honestaeque
vitae, ut quidam putaverunt, ad philosophos relegandam,
cum vir ille vere civilis et publicarum privatarumque rerum
administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes,
fundare legibus, emendare iudiciis possit, non alius sit pro-
11 fecto quam orator. quare, tametsi me fateor usurum qui-
busdam, quae philosophorum libris continentur, tamen ea
iure vereque contenderim esse operis nostri proprieque ad
12 artem oratoriam pertinere. an, si frequentissime de iustitia,
fortitudine, temperantia ceterisque similibus disserendum
est, adeo ut vix ulla possit causa reperiri, in quam non
aliqua ex his incidat quaestio, eaque omnia inventione
atque elocutione sunt explicanda, dubitabitur, ubicumque
vis ingenii et copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris

Vitori *Mommsen in Herma XIII* p. 428, uitor* A.

esse praecipuas? fueruntque haec, ut Cicero apertissime 13
colligit, quemadmodum iuncta natura, sic officio quoque
copulata, ut idem sapientes atque eloquentes haberentur.
scidit deinde se studium atque inertia factum est, ut artes
esse plures viderentur. nam ut primum lingua esse coepit
in quaestu institutumque eloquentiae bonis male uti, curam
morum qui diserti habebantur reliquerunt: ea vero destituta 14
infirmioribus ingeniis velut praedae fuit. inde quidam con-
tempto bene dicendi labore ad formandos animos statuen-
dasque vitae leges regressi partem quidem potiorem, si
dividi posset, retinuerunt, nomen tamen sibi insolentissimum
adrogaverunt, ut soli studiosi sapientiae vocarentur, quod
neque summi imperatores neque in consiliis rerum maxi-
marum ac totius administratione rei publicae clarissime
versati sibi umquam vindicare sunt ausi: facere enim optima
quam promittere maluerunt. ac veterum quidem sapientiae 15
professorum multos et honesta praecepisse et, ut praece-
perint, etiam vixisse, facile concesserim: nostris vero tem-
poribus sub hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt.
non enim virtute ac studiis, ut haberentur philosophi,
laborabant, sed vultum et tristitiam et dissentientem a
ceteris habitum pessimis moribus praetendebant. haec autem 16
quae velut propria philosophiae adseruntur, passim tracta-
mus omnes. quis enim non de iusto aequo ac bono, modo
non et vir pessimus, loquitur? quis non etiam rusticorum
aliqua de causis naturalibus quaerit? nam verborum pro-
prietas ac differentia omnibus, qui sermonem curae habent,
debet esse communis. sed ea et sciet optime et eloquetur 17
orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non a philo-
sophorum scholis virtutis praecepta peterentur. nunc necesse
est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam, ut
dixi, partem oratoriae artis meliorem praesertim occupave-
runt, et velut nostrum reposcere, non ut nos illorum utamur
inventis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. sit igitur 18
orator vir talis, qualis vere sapiens appellari possit, nec
moribus modo perfectus (nam id mea quidem opinione,
quamquam sunt qui dissentiant, satis non est) sed etiam
scientia et omni facultate dicendi, qualis fortasse nemo
adhuc fuerit: sed non ideo minus nobis ad summa ten- 19
dendum est: quod fecerunt plerique veterum, qui etsi nondum

1 de Orat. III. c. 15 sq.

quemquam sapientem repertum putabant, praecepta tamen
20 sapientiae tradiderunt. nam est certe aliquid consummata
eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii
prohibet. quod si non contingat, altius tamen ibunt qui ad
summa nitentur, quam qui praesumpta desperatione quo
velint evadendi protinus circa ima substiterint.

21 Quo magis impetranda erit venia, si ne minora quidem
illa, verum operi quod instituimus necessaria praeteribo.
nam liber primus ea, quae sunt ante officium rhetoris,
continebit. secundo prima apud rhetorem elementa et quae
22 de ipsa rhetorices substantia quaeruntur tractabimus. quin-
que deinceps inventioni (nam huic et dispositio subiungitur),
quattuor elocutioni, in cuius partem memoria ac pronuntiatio
veniunt, dabuntur. unus accedet, in quo nobis orator ipse
informandus est, et qui mores eius, quae in suscipiendis,
discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiae genus, quis
agendi debeat esse finis, quae post finem studia, quantum
23 nostra valebit infirmitas, disseremus. his omnibus admisce-
bitur, ut quisque locus postulabit, docendi ratio, quae non
eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis
dederunt, studiosos instruat et, ut sic dixerim, ius ipsum
rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, vires augere
24 eloquentiae possit. nam plerumque nudae illae artes nimiae
subtilitatis adfectatione frangunt atque concidunt quidquid
est in oratione generosius et omnem sucum ingenii bibunt
et ossa detegunt: quae ut esse et adstringi nervis suis
25 debent, sic corpore operienda sunt. ideoque nos non parti-
culam illam, sicuti plerique, sed quidquid utile ad insti-
tuendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros con-
tulimus breviter omnia demonstraturi. nam si, quantum de
quaque re dici potest, persequamur, finis operis non repe-
26 rietur. illud tamen in primis testandum est, nihil praecepta
atque artes valere nisi adiuvante natura. quapropter ei,
cui deerit ingenium, non magis haec scripta sint, quam de
27 agrorum cultu sterilibus terris. sunt et alia ingenita cuique
adiumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia,
decor: quae si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari,
sed nonnumquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique
corrumpant: sicut et haec ipsa sine doctore perito, studio
pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multa et continua
exercitatione per se nihil prosunt.

---

15 et *H. Meyer*, ut *libri* (A u *in ras.*).

Quem ad modum prima elementa tradenda sint.

I. Igitur nato filio pater spem de illo primum quam 1
optimam capiat: ita diligentior a principiis fiet. falsa enim
est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi quae
tradantur esse concessam, plerosque vero laborem ac tem-
pora tarditate ingenii perdere. nam contra plures reperias
et faciles in excogitando et ad discendum promptos. quippe
id est homini naturale: ac sicut aves ad volatum, equi ad
cursum, ad saevitiam ferae gignuntur, ita nobis propria est
mentis agitatio atque sollertia, unde origo animi caelestis
creditur. hebetes vero et indociles non magis secundum 2
naturam hominis eduntur quam prodigiosa corpora et mon-
stris insignia, sed hi pauci admodum fuerunt. argumentum,
quod in pueris elucet spes plurimorum, quae cum emoritur
aetate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam.
praestat tamen ingenio alius alium. concedo, sed plus effi- 3
ciet aut minus: nemo reperitur, qui sit studio nihil con-
secutus. hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus,
acrem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat.

Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus, quas, si 4
fieri posset, sapientes Chrysippus optavit, certe quantum
res pateretur, optimas eligi voluit. et morum quidem in
his haud dubie prior ratio est: recte tamen etiam loquantur.
has primum audiet puer, harum verba effingere imitando 5
conabitur. et natura tenacissimi sumus eorum, quae rudibus
animis percepimus: ut sapor quo nova imbuas durat, nec
lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est,
elui possunt. et haec ipsa magis pertinaciter haerent, quae
deteriora sunt. nam bona facile mutantur in peius: quando
in bonum verteris vitia? non adsuescat ergo, nedum infans
quidem est, sermoni qui dediscendus sit.

In parentibus vero quam plurimum esse eruditionis 6
optaverim, nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum
eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem,
cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistulis
traditus: et Laelia C. filia reddidisse in loquendo paternam
elegantiam dicitur: et Hortensiae Q. filiae oratio apud
triumviros habita legitur non tantum in sexus honorem.

1 *marg.* Quemadmodum p. e. tr. sunt **A Bg** — 28 quae **T**. *2. m.* que **MS** quo *rell.* — 29 quando *cum* **A** *Kiderlin in Blätter f. d. bayer. Gymnasialschulwesen XXII p. 2,* nam q. **Bg**. num q. **S** — 33 nec *Spalding* (**A**).

7 nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, minorem
curam docendi liberos habeant, sed sint propter hoc ipsum
ad cetera magis diligentes.

8 De pueris, inter quos educabitur ille huic spei desti-
natus, idem quod de nutricibus dictum sit: de paedagogis
hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam esse
curam velim, aut se non esse eruditos sciant. nihil est peius
iis, qui paulum aliquid ultra primas litteras progressi falsam
sibi scientiae persuasionem induerunt. nam et cedere prae-
cipiendi partibus indignantur et velut iure quodam pote-
statis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi
9 atque interim saevientes stultitiam suam perdocent. nec
minus error eorum nocet moribus: si quidem Leonides
Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur,
quibusdam eum vitiis imbuit, quae robustum quoque et iam
maximum regem ab illa institutione puerili sunt persecuta.

10 Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui,
rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit, prae-
terea plura ac difficiliora superesse: nam et studio perpetuo
et praestantissimis praeceptoribus et plurimis disciplinis opus
11 est. quapropter praecipienda sunt optima: quae si quis
gravabitur, non rationi defuerit, sed homini. si tamen non
continget quales maxime velim nutrices, pueros, paedagogos
habere, at unus certe sit adsiduus loquendi non imperitus,
qui, si qua erunt ab his praesente alumno dicta vitiose,
corrigat protinus nec insidere illi sinat, dum tamen intel-
legatur id, quod prius dixi, bonum esse, hoc remedium.

12 A sermone Graeco puerum incipere malo, quia
Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus
perbibet, simul quia disciplinis quoque Graecis prius insti-
13 tuendus est, unde et nostrae fluxerunt. non tamen hoc adeo
superstitiose fieri velim, ut diu tantum Graece loquatur
aut discat, sicut plerisque moris est. h*in*c enim accidunt et
oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti et ser-
monis, cui cum Graecae figurae adsidua consuetudine hae-
serunt, in diversa quoque loquendi ratione pertinacissime
14 durant. non longe itaque Latina subsequi debent et cito
pariter ire. ita fiet ut, cum aequali cura linguam utramque
tueri coeperimus, neutra alteri officiat.

---

6 plane **Bg** a, plene $\mathbf{A}^1$ — 22 defuerit **Bg**, defuerint **A** — 33 hinc *Regius*, hoc *libri*.

Quidam litteris instituendos, qui minores septem annis 15
essent, non putaverunt, quod illa primum aetas et intellectum
disciplinarum capere et laborem pati posset. in qua sententia
Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante grammaticum
Aristophanen fuerunt. nam is primus ὑποθήκας, in quo libro
scriptum hoc invenitur, negavit esse huius poetae. sed alii 16
quoque auctores, inter quos Eratosthenes, idem praeceperunt,
melius autem qui nullum tempus vacare cura volunt, ut
Chrysippus. nam is, quamvis nutricibus triennium dederit,
tamen ab illis quoque iam formandam quam optimis institutis
mentem infantium iudicat. cur autem non pertineat ad litteras 17
aetas, quae ad mores iam pertinet? neque ignoro toto illo,
de quo loquor, tempore vix tantum effici, quantum conferre
unus postea possit annus: sed tamen mihi qui dissenserunt
videntur non tam discentibus in hac parte quam docentibus
pepercisse. quid melius alioqui facient, ex quo lôqui poterunt? 18
(faciant enim aliquid necesse est) aut cur hoc quantulum-
cumque est usque ad septem annos lucrum fastidiamus?
nam certe quamlibet parvum sit, quod contulerit aetas prior,
maiora tamen aliqua discet puer ipso illo anno, quo minora
didicisset. hoc per singulos prorogatum in summam proficit, 19
et quantum in infantia praesumptum est temporis adule-
scentiae adquiritur. idem etiam de sequentibus annis prae-
ceptum sit, ne quod cuique discendum est sero discere
incipiat. non ergo perdamus primum statim tempus, atque
eo minus, quod initia litterarum sola memoria constant, quae
non modo iam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est.

Nec sum adeo aetatium imprudens, ut instandum protinus 20
teneris acerbe putem exigendamque plane operam. nam id
in primis cavere oportebit, ne studia qui amare nondum
potest oderit et amaritudinem semel perceptam etiam ultra
rudes annos reformidet. lusus hic sit, et rogetur et laudetur
et numquam non fecisse se gaudeat, aliquando ipso nolente
doceatur alius, cui invideat, contendat interim et saepius
vincere se putet: praemiis etiam quae capit illa aetas evocetur.

Parva docemus oratorem instituendum professi, sed est 21
sua etiam studiis infantia, et ut corporum mox fortissimorum
educatio a lacte cunisque initium ducit, ita futurus eloquen-
tissimus edidit aliquando vagitum et loqui primum incerta
voce temptavit et haesit circa formas litterarum. nec si quid

31 *fort.* amaritudine s. percepta.

22 discere satis non est, ideo nec necesse est. quodsi nemo
reprehendit patrem, qui haec non neglegenda in suo filio
putet, cur improbetur, si quis ea, quae domi suae recte
faceret, in publicum promit? atque eo magis, quod minora
etiam facilius minores percipiunt, et ut corpora ad quosdam
membrorum flexus formari nisi tenera non possunt, sic
animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit.
23 an Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima
litterarum elementa tradi ab Aristotele summo eius aetatis
philosopho voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non
studiorum initia et a perfectissimo quoque optime tractari
24 et pertinere ad summam credidisset? fingamus igitur Ale-
xandrum dari nobis impositum gremio, dignum tanta cura
infantem (quamquam suus cuique dignus est), pudeatne me
in ipsis statim elementis etiam brevia docendi monstrare
compendia? neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri
in plurimis video, ut litterarum nomina et contextum prius
25 quam formas parvuli discant. obstat hoc agnitioni earum,
non intendentibus mox animum ad ipsos ductus, dum an-
tecedentem memoriam sequuntur. quae causa est praecipien-
tibus, ut etiam, cum satis adfixisse eas pueris recto illo,
quo primum scribi solent, contextu videntur, retro agant
rursus et varia permutatione turbent, donec litteras qui
instituuntur facie norint, non ordine. quapropter optime sicut
26 hominum pariter et habitus et nomina edocebuntur. sed quod
in litteris obest, in syllabis non nocebit. non excludo autem,
id quod est notum, irritandae ad discendum infantiae gratia
eburneas etiam litterarum formas in lusum offerre, et si
quid aliud, quo magis illa aetas gaudeat, inveniri potest,
quod tractare, intueri, nominare iucundum sit.

27 Cum vero iam ductus sequi coeperit, non inutile erit
eas tabellae quam optime insculpi, ut per illos velut sulcos
ducatur stilus. nam neque errabit, quemadmodum in ceris
(continebitur enim utrimque marginibus neque extra prae-
scriptum egredi poterit), et celerius ac saepius sequendo
certa vestigia firmabit articulos neque egebit adiutorio manum
28 suam manu super imposita regentis. non est aliena res, quae
fere ab honestis neglegi solet, cura bene ac velociter scri-
bendi. nam cum sit in studiis praecipuum, quoque solo verus
ille profectus et altis radicibus nixus paretur, scribere ipsum,
tardior stilus cogitationem moratur, rudis et confusus in-
tellectu caret: unde sequitur alter dictandi quae transferenda

sunt labor. quare cum semper et ubique, tum praecipue in 29
epistulis secretis et familiaribus delectabit ne hoc quidem
neglectum reliquisse.

Syllabis nullum compendium est: perdiscendae omnes 30
nec, ut fit plerumque, difficillima quaeque earum differenda,
ut in nominibus scribendis deprehendantur. quin immo ne 31
primae quidem memoriae temere credendum: repetere et
diu inculcare fuerit utilius, et in lectione quoque non pro-
perare ad continuandam eam vel accelerandam, nisi cum
inoffensa atque indubitata litterarum inter se coniunctio
suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit. tunc
ipsis syllabis verba complecti et his sermonem conectere
incipiat: incredibile est, quantum morae lectioni festinatione 32
adiciatur. hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio
plus quam possunt audentibus, deinde cum errarunt, etiam
iis quae iam sciunt diffidentibus. certa sit ergo in primis 33
lectio, deinde coniuncta, et diu lentior, donec exercitatione
contingat emendata velocitas. nam prospicere in dextrum, 34
quod omnes praecipiunt, et providere non rationis modo,
sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti priora
dicenda sunt et, quod difficillimum est, dividenda intentio
animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur. illud non paenitebit
curasse, cum scribere nomina puer, quemadmodum moris
est, coeperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus et
forte occurrentibus perdat. protinus enim potest interpreta- 35
tionem linguae secretioris, quas Graeci γλώσσας vocant, dum
aliud agitur, ediscere et inter prima elementa consequi rem
postea proprium tempus desideraturam. et quoniam circa
res adhuc tenues moramur, ii quoque versus, qui ad imita-
tionem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias
habeant, sed honestum aliquid monentes. prosequitur haec 36
memoria in senectutem et impressa animo rudi usque ad
mortem in mores proficiet. etiam dicta clarorum virorum et
electos ex poetis maxime (namque eorum cognitio parvis gratior
est) locos ediscere inter lusum licet. nam et maxime necessaria
est oratori, sicut suo loco dicam, memoria, et ea praecipue
firmatur atque alitur exercitatione, et in his, de quibus nunc
loquimur, aetatibus, quae nihildum ipsae generare ex se
queunt, prope sola est, quae iuvari cura docentium possit.
non alienum fuerit exigere ab his aetatibus, quo sit abso- 37

19 et proxima pr. *Kiderlin* — 33 mortem in *add. Kiderlin.*

lutius os et expressior sermo, ut nomina quaedam versusque adfectatae difficultatis ex pluribus et asperrime coeuntibus inter se syllabis catenatos et veluti confragosos quam citatissime volvant: *χαλινοί* Graece vocantur. res modica dictu, qua tamen omissa multa linguae vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

Utilius domi an in scholis erudiantur.

1 II. Sed nobis iam paulatim accrescere puer et exire
de gremio et discere serio incipiat. hoc igitur potissimum
loco tractanda quaestio est, utiliusne sit domi atque intra
privatos parietes studentem continere, an frequentiae scho-
2 larum et velut publicis praeceptoribus tradere. quod quidem
cum iis, a quibus clarissimarum civitatium mores sunt in-
stituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse. non
est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope
publico more privata quadam persuasione dissentiant. hi
duas praecipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus
magis consulant fugiendo turbam hominum eius aetatis,
quae sit ad vitia maxime prona, unde causas turpium
factorum saepe extitisse utinam falso iactaretur: alteram,
quod quisquis futurus est ille praeceptor, liberalius tempora
sua impensurus uni videtur quam si eadem in plures par-
3 tiatur. prior causa prorsus gravis: nam si studiis quidem
scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior
mihi ratio vivendi honeste quam vel optime dicendi videretur.
sed mea quidem sententia iuncta ista atque indiscreta sunt:
neque enim esse oratorem nisi bonum virum iudico et fieri,
etiam si p*osse*t, nolo. de hac re igitur prius.
4 Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrum-
puntur interim, sed domi quoque, et sunt multa eius rei
exempla, tam hercule laesae quam conservatae sanctissime
utrobique opinionis. natura cuiusque totum curaque distat.
da mentem ad peiora facilem, da neglegentiam formandi custo-
diendique in aetate prima pudoris, non minorem flagitiis occa-
sionem secreta praebuerint. nam et potest turpis esse domesticus
praeceptor, nec tutior inter servos malos quam ingenuos

---

7 *marg.* Utilius — erudiantur **A Bg**, *sed* an scolis **A** — 12 pulpitis praeceptoris *Schoell in Mus. Rhen. XL. p. 321.* — 28 posset *Badius*, potest *libri.* — 31 hercule laesae *nos*, laesae hercule **L**, hercule **A Bg**.

parum modestos conversatio est. at si bona ipsius indoles, 5
si non caeca ac sopita parentium socordia est, et praeceptorem
eligere sanctissimum quemque, cuius rei praecipua pruden-
tibus cura est, et disciplinam, quae maxime severa fuerit,
licet, et nihilo minus amicum gravem virum aut fidelem
libertum lateri filii sui adiungere, cuius adsiduus comitatus
etiam illos meliores faciat, qui timebuntur.

Facile erat huius metus remedium. utinam liberorum 6
nostrorum mores non ipsi perderemus! infantiam statim
deliciis solvimus. mollis illa educatio, quam indulgentiam
vocamus, nervos omnes mentis et corporis frangit. quid non
adultus concupiscet, qui in purpuris repit? nondum prima
verba exprimit, iam coccum intellegit, iam conchylium poscit.
ante palatum eorum quam os instituimus. in lecticis crescunt: 7
si terram attigerunt, e manibus utrimque sustinentium pen-
dent. gaudemus, si quid licentius dixerint: verba ne Ale-
xandrinis quidem permittenda deliciis risu et osculo excipimus.
nec mirum: nos docuimus, ex nobis audiunt, nostras amicas, 8
nostros concubinos vident, omne convivium obscenis canticis
strepit, pudenda dictu spectantur. fit ex his consuetudo, inde
natura. discunt haec miseri, antequam sciant vitia esse: inde
soluti ac fluentes non accipiunt ex scholis mala ista, sed in
scholas adferunt.

'Verum in studiis magis vacabit unus uni.' ante omnia 9
nihil prohibet esse illum nescio quem unum etiam cum eo,
qui in scholis eruditur. sed etiamsi iungi utrumque non
posset, lumen tamen illud conventus honestissimi tenebris
ac solitudini praetulissem: nam optimus quisque praeceptor
frequentia gaudet ac maiore se theatro dignum putat. at 10
fere minores ex conscientia suae infirmitatis haerere singulis
et officio fungi quodam modo paedagogorum non indignantur.
sed praestet alicui vel gratia vel pecunia vel amicitia, ut 11
doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat:
num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut
potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quae non
ut visus oculorum obtutu continuo fatigetur, cum praesertim
multo plus secreti temporis studia desiderent? neque enim 12
scribenti, ediscenti, cogitanti praeceptor adsistit: quorum
aliquid agentibus cuiuscumque interventus impedimento est.
lectio quoque non omnis, nec semper praeeunte vel inter-
pretante eget: quando enim tot auctorum notitia contingeret?

7 timebuntur B, timebantur Ab.

13 modicum ergo tempus est, quo in totum diem velut opus
ordinetur, ideoque per plures ire possunt etiam quae sin-
gulis tradenda sunt. pleraque vero hanc condicionem habent,
ut eadem voce ad omnes simul perferantur. taceo de parti-
tionibus et declamationibus rhetorum: quibus certe quantus-
cumque adhibeatur numerus, tamen unusquisque totum feret.
14 non enim vox illa praeceptoris ut cena minus pluribus
sufficit, sed ut sol universis idem lucis calorisque largitur.
grammaticus quoque si de loquendi ratione disserat, si quae-
stiones explicet, historias exponat, poemata enarret, tot illa
15 discent quot audient. 'at enim emendationi praelectionique
numerus obstat.' sit incommodum (nam quid fere undique
placet?): mox illud comparabimus commodis.

'Nec ego tamen eo mitti puerum volo, ubi neglegatur.'
sed neque praeceptor bonus maiore se turba, quam ut susti-
nere eam possit, oneraverit, et in primis ea habenda cura
est, ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus, nec offi-
cium in docendo spectet sed adfectum. ita numquam erimus
16 in turba. nec sane quisquam litteris saltem leviter imbutus
eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam
quoque gloriam peculiariter fovebit. sed ut fugiendae sint
magnae scholae (cui ne ipsi quidem rei adsentior, si ad ali-
quem merito concurritur), non tamen hoc eo valet, ut
fugiendae sint omnino scholae. aliud est enim vitare eas,
aliud eligere.

17 Et si refutavimus quae contra dicuntur, iam expli-
18 cemus quid ipsi sequamur. ante omnia futurus orator, cui
in maxima celebritate et in media rei publicae luce viven-
dum est, adsuescat iam a tenero non reformidare homines
neque illa solitaria et velut umbratica vita pallescere. exci-
tanda mens et attollenda semper est, quae in eius modi
secretis aut languescit et quendam velut in opaco situm
ducit, aut contra tumescit inani persuasione: necesse est
19 enim nimium tribuat sibi qui se nemini comparat. deinde
cum proferenda sunt studia, caligat in sole et omnia nova
offendit, ut qui solus didicerit quod inter multos faciendum
20 est. mitto amicitias, quae ad senectutem usque firmissime
durant religiosa quadam necessitudine imbutae: neque enim
est sanctius sacris isdem quam studiis initiari. sensum ipsum,
qui communis dicitur, ubi discet, cum se a congressu, qui
non hominibus solum, sed mutis quoque animalibus naturalis
21 est, segregarit? adde quod domi ea sola discere potest, quae

ipsi praecipientur, in schola etiam quae aliis. audiet multa
cotidie probari, multa corrigi: proderit alicuius obiurgata
desidia, proderit laudata industria: excitabitur laude aemu- 22
latio, turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse maiores.
accendunt omnia haec animos, et licet ipsa vitium sit am-
bitio, frequenter tamen causa virtutum est. non inutilem 23
scio servatum esse a praeceptoribus meis morem, qui cum
pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum
vires ingenii dabant, et ita superiore loco quisque declama-
bat, ut praecedere profectu videbatur. huius rei iudicia prae- 24
bebantur: ea nobis ingens palma, ducere vero classem multo
pulcherrimum. nec de hoc semel decretum erat: tricesimus
dies reddebat victo certaminis potestatem. ita nec superior
successu curam remittebat, et dolor victum ad depellendam
ignominiam concitabat. id nobis acriores ad studia dicendi 25
faces subdidisse quam exhortationem docentium, paeda-
gogorum custodiam, vota parentium, quantum animi mei
coniectura colligere possum, contenderim. sed sicut firmiores 26
in litteris profectus alit aemulatio, ita incipientibus atque
adhuc teneris condiscipulorum quam praeceptoris iucundior
hoc ipso, quod facilior imitatio est. vix enim se prima ele-
menta ad spem tollere effingendae, quam summam putant,
eloquentiae audebunt: proxima amplectentur magis, ut vites
arboribus adplicitae inferiores prius adprehendendo ramos in
cacumina evadunt. quod adeo verum est, ut ipsius etiam 27
magistri, si tamen ambitiosis utilia praeferet, hoc opus sit,
cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare in-
firmitatem discentium, sed temperare vires suas et ad in-
tellectum audientis descendere. nam ut vascula oris angusti 28
superfusam umoris copiam respuunt, sensim autem influen-
tibus vel etiam instillatis complentur, sic animi puerorum
quantum excipere possint videndum est: nam maiora intel-
lectu velut parum apertos ad percipiendum animos non
subibunt. utile igitur habere, quos imitari primum, mox 29
vincere velit: ita paulatim et superiorum spes erit. his
adicio praeceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in
dicendo posse concipere singulis tantum praesentibus, quod
illa celebritate audientium instinctos: maxima enim pars 30
eloquentiae constat animo. hunc adfici, hunc concipere ima-
gines rerum et transformari quodam modo ad naturam eorum,

11 palma] palaestra *Schoell.*

de quibus loquimur, necesse est. is porro quo generosior celsiorque est, hoc maioribus velut organis commovetur, ideoque et laude crescit et impetu augetur et aliquid
31 magnum agere gaudet. est quaedam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus ad unum auditorem demittere: pudet supra modum sermonis attolli. et sane concipiat quis mente vel declamantis habitum vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi et corporis motum, sudorem, ut alia praeteream, et fatigationem audiente uno, nonne quiddam pati furori simile videatur? non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

Qua ratione in parvis ingenia dinoscantur et quae tractanda sint.

1 III. Tradito sibi puero docendi peritus ingenium eius in primis naturamque perspiciet. ingenii signum in parvis praecipuum memoria est: eius duplex virtus, facile percipere et fideliter continere. proximum imitatio: nam id quoque est docilis naturae, sic tamen, ut ea, quae discit, effingat, non habitum forte et ingressum et si quid in peius notabile est.
2 non dabit mihi spem bonae indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. nam probus quoque in primis erit ille vere ingeniosus, alioqui non peius duxerim tardi esse ingenii quam mali. probus autem ab illo segni et iacente plurimum
3 aberit. hic meus quae tradentur non difficulter accipiet, quaedam etiam interrogabit: sequetur tamen magis quam praecurret. illud ingeniorum velut praecox genus non temere
4 umquam pervenit ad frugem. hi sunt, qui parva facile faciunt et audacia provecti quidquid illud possunt statim ostendunt, possunt autem id demum, quod in proximo est: verba continuant, haec vultu interrito, nulla tardati verecundia pro-
5 ferunt. non multum praestant, sed cito. non subest vera vis nec penitus immissis radicibus nititur, ut quae summo solo sparsa sunt semina celerius se effundunt, et imitatae spicas herbulae inanibus aristis ante messem flavescunt. placent haec annis comparata: deinde stat profectus, admiratio decrescit.
6 Haec cum animadverterit, perspiciat deinceps, quonam modo tractandus sit discentis animus. sunt quidam, nisi

---

1 loquimur *Par. 2 et 5,* loquitur **A B** — 13 *marg.* Qua r. in p. (VARIIS B^1) i. — sint **A B** — 32 nec profectus p. *Kiderlin.*

institeris, remissi, quidam imperia indignantur: quosdam
continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit,
in aliis plus impetus facit. mihi ille detur puer, quem laus
excitet, quem gloria iuvet, qui victus fleat. hic erit alendus 7
ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in
hoc desidiam numquam verebor.

Danda est tamen omnibus aliqua remissio, non solum, 8
quia nulla res est, quae perferre possit continuum laborem,
atque ea quoque, quae sensu et anima carent, ut servare
vim suam possint, velut quiete alterna retenduntur, sed
quod studium discendi voluntate, quae cogi non potest,
constat. itaque et virium plus adferunt ad discendum reno- 9
vati ac recentes et acriorem animum, qui fere necessitatibus
repugnat. nec me offenderit lusus in pueris (est et hoc 10
signum alacritatis), neque illum tristem semperque demissum
sperare possim erectae circa studia mentis fore, cum in hoc
quoque maxime naturali aetatibus illis impetu iaceat. modus 11
tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant
negatae aut otii consuetudinem nimiae. sunt etiam nonnulli
acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis
invicem cuiusque generis quaestiunculis aemulantur. mores 12
quoque se inter ludendum simplicius detegunt, modo nulla
videatur aetas tam infirma, quae non protinus quid rectum
pravumque sit discat. tum vel maxime *mens est* formanda,
cum simulandi nescia est et praecipientibus facillime cedit:
frangas enim citius quam corrigas quae in pravum induruerunt.
protinus ergo, ne quid cupide, ne quid improbe, ne quid 13
impotenter faciat, monendus est puer, habendumque in animo
semper illud Vergilianum:

adeo in teneris consuescere multum est.

Caedi vero discentes, quamlibet et receptum sit et 14
Chrysippus non improbet, minime velim, primum quia de-
forme atque servile est et certe, quod convenit, si aetatem
mutes, iniuria: deinde quod, si cui tam est mens inliberalis,
ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas ut pessima
quaeque mancipia durabitur: postremo quod ne opus erit
quidem hac castigatione, si adsiduus studiorum exactor ad-
stiterit. nunc fere neglegentia paedagogorum sic emendari 15

---

29 Georg. 2, 272

---

7 omnibus *om.* A[1] — 21 mens est *add. Kiderlin* — 34 iniuria *edd.* iniuriae A B.

videtur, ut pueri non facere quae recta sunt cogantur, sed
cur non fecerint puniantur. denique cum parvulum ver-
beribus coegeris, quid iuveni facias, cui nec adhiberi potest
16 hic metus et maiora discenda sunt? adde quod multa vapu-
lantibus dictu deformia et mox verecundiae futura saepe
dolore vel metu acciderunt, qui pudor frangit animum et
17 abicit atque ipsius lucis fugam et taedium dictat. iam si
minor in eligendis custodum vel praeceptorum moribus fuit
cura, pudet dicere, in quae probra nefandi homines isto
caedendi iure abutantur, quam det aliis quoque nonnumquam
occasionem hic miserorum metus. non morabor in parte hac:
nimium est quod intellegitur. quare hoc dixisse satis est:
in aetatem infirmam et iniuriae obnoxiam nemini debet
18 nimium licere. nunc quibus instituendus sit artibus qui sic
formabitur, ut fieri possit orator, et quae in quaque aetate
inchoanda, dicere ingrediar.

De grammatica.

1 IV. Primus in eo, qui scribendi legendique adeptus
erit facultatem, grammatici est locus. nec refert de Graeco
an de Latino loquar, quamquam Graecum esse priorem
2 placet: utrique eadem via est. haec igitur professio, cum
brevissime in duas partes dividatur, recte loquendi scientiam
et poetarum enarrationem, plus habet in recessu quam
3 fronte promittit. nam et scribendi ratio coniuncta cum lo-
quend*i* est, et enarrationem praecedit emendata lectio, et
mixtum his omnibus iudicium est: quo quidem ita severe
sunt usi veteres grammatici, ut non versus modo censoria
quadam virgula notare et libros, qui falso viderentur inscripti,
tamquam subditos submovere familia permiserint sibi, sed
auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint
4 numero. nec poetas legisse satis est: excutiendum omne
scriptorum genus non propter historias modo, sed verba,
quae frequenter ius ab auctoribus sumunt. tum neque citra
musicen grammatice potest esse perfecta, cum ei de metris
rhythmisque dicendum sit: nec si rationem siderum ignoret,
poetas intellegat, qui, ut alia omittam, totiens ortu occasu-
que signorum in declarandis temporibus utuntur: nec ignara

---

24 loquendi *Madvig in Advers. crit. in script. latinos Havniae 1873 p. 535,* loquendo *libri* — 33 quae *om.* **A**^{1}, sed quod v. fr. *suspicatur Faber Krit. Beitr. zu Quint. Progr. Aschaffenburg 1875 p. 7.*

philosophiae cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos ex intima naturalium quaestionum subtilitate repetitos, tum vel propter Empedoclea in Graecis, Varronem ac Lucretium in Latinis, qui praecepta sapientiae versibus
tradiderunt. eloquentia quoque non mediocri est opus, ut 5
de unaquaque earum, quas demonstravimus, rerum dicat proprie et copiose. quo minus sunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem atque ieiunam cavillantur: quae nisi oratoris futuri fundamenta fideliter iecerit, quidquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, et quae vel sola *in* omni studiorum genere plus habeat operis quam ostentationis.

Ne quis igitur tamquam parva fastidiat grammatices 6
elementa, non quia magnae sit operae, consonantes a vocalibus discernere ipsasque eas in semivocalium numerum mutarumque partiri, sed quia interiora velut sacri huius adeuntibus apparebit multa rerum subtilitas, quae non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque
eruditionem ac scientiam possit. an cuiuslibet auris est exi- 7
gere litterarum sonos? non hercule magis quam nervorum: at grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquae nobis necessariae litterae, non cum Graeca scribimus (tum enim ab isdem duas mutuamur), sed proprie in Latinis, ut in his 'servus' et 'vulgus' Aeolicum
digammon desideratur, et medius est quidam u et i litterae 8
sonus: non enim [sic] 'optumum' dicimus aut 'optimum', et *in*
'here' neque e plane neque i auditur: an rursus aliae 9
redundent (praeter illam adspirationis *notam*, quae si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit), *ut* k, quae et ipsa quorundam nominum nota est, et q, cuius similis effectus speciesque, nisi quod paulum a nostris obliquatur, coppa apud Graecos nunc tantum in numero manet, et nostrarum ultima, qua tam carere potuimus, quam *psi* non quaerimus.
atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an 10
aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia 'iam' sicut

9 iecerit **M**, iecit *rell.* — 11 in *add. Wasseus* (*in indice ad Sallustium*) — 21 at **M**, aut **A B** — descendant *Kiderlin* — 26 sic *inclusit Kiderlin, idem:* optumum d. aut optimum, optumum d. ut (aut *m. 2*) optimum **A**, optumum d. ut opimum **B** — in *add. Philander* — 28 notam *add. Gibson ex libris, ut videtur* — 29 ut *Capperonnier*, et *libri* — 31 coppa *Boherius et Gallaeus*, cappa *libri* — 33 psi *P. Pithoeus*, si *libri* — 35 iam … tuos *Ritschl in Mus. Rhen. XXII p. 599*, iam sicut tam scr. et quos ut eos **A B**

'*eti*am' scribitur et 'vos' ut '*tu*os'. at quae ut vocales iunguntur aut unam longam faciunt, ut veteres scripserunt, qui geminatione earum velut apice utebantur, aut duas, nisi quis putat etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri, si non
11 aliquae officio consonantium fungantur. quaeret hoc etiam, quo modo duabus demum vocalibus in se ipsas coeundi natura sit, cum consonantium nulla nisi alteram frangat. atqui littera i sibi insidit: 'coniicit' enim est ab illo 'iacit', et u, quo modo nunc scribitur 'vulgus' et 'servus'. sciat etiam Ciceroni placuisse 'aiio Maiiamque' geminata i scri-
12 bere: quod si est, etiam iungetur ut consonans. quare discat puer, quid in litteris proprium, quid commune, quae cum quibus cognatio: nec miretur, cur ex 'scamno' fiat 'scabillum' aut a 'pinno', quod est acutum, securis utrimque habens aciem 'bipennis', ne illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis duabus hoc esse nomen existimant, pennas avium dici volunt.

13 Neque has modo noverit mutationes, quas adferunt declinatio aut praepositio, ut 'secat secuit, cadit *ce*cidit, caedit excidit, calcat exculcat' (et fit a 'lavando l*au*tus' et inde rursus 'inlotus' et mille talia) sed et quae rectis quoque casibus aetate transierunt. nam ut 'Valesii Fusii' in 'Valerios Furiosque' venerunt, ita 'arbos, labos, vapos'
14 etiam et 'clamos' ac 'lases' fuerunt: atque haec ipsa s littera ab his nominibus exclusa in quibusdam [ipsa] alteri successit: nam 'mertare' atque 'pultare' dicebant, quin 'fordeum f*ae*dosque' pro adspiratione *f* ut simili littera utentes: nam contra Graeci adspirare *f ut* φ solent, ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam eius litteram dicere non possit,
15 inridet. sed b quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde 'Burrus' et 'Bruges' et 'Belena'. nec non eadem fecit ex 'duello bellum', unde 'Duel*i*os' quidam dicere 'Bel*i*os'
16 ausi. quid 'stlocum stlitesque?' quid t litterae cum d quaedam cognatio? quare minus mirum, si *in* vetustis operibus urbis nostrae et celebribus templis legantur 'Alexanter' et

1 dicitur *Faber*, dicitur atque scr. *I. Müller* — 3 duas] diphthongum *Staender in Quaest. Quint. Bonnae 1865 p. 16*, δίφθογγον *Ritschl* — 19 cecidit *Gibson*, excidit *libri* — 20 lautus *Spalding*, lotus *libri* — 24 ac lases as **B**, aetatis **A**, ac lases etatis **M** — 25 ipsa *inclusi* — 27 faedosque *Halm*, foedusque **B**, fredosque **A** — *f* ut *Christ*, vel **B** velut **A** — 28 *f* ut *add. Ritschl.* — 32 Duelios . . . Belios *A. Mai ad Cic. de Rep. 1, 1*, duellos . . . bel*os **A** — 33 stlocum *fere libri*, stilocum **A B**, stlocus *maluit Spalding* — 34 in *add. ed. Gryph.*

'Cassantra'. quid o atque u permutata invicem? ut 'Hecoba'
et † 'notrix', 'Culcides' et 'Pulixena' scriberentur, ac ne in
Graecis id tantum notetur, 'dederont' et 'probaveront'. sic
Ὀδυσσεύς, quem *Ὀλυσσέα* fecerant Aeoles, ad 'Ulixen' deductus
est. quid? non e quoque i loco fuit? *ut* 'Menerva' et 'leber' 17
et 'magester' et 'Diove Victore', non 'Diovi Victori'. sed
mihi locum signare satis est: non enim doceo, sed admoneo
docturos. inde in syllabas cura transibit, de quibus in ortho-
graphia pauca adnotabo.

Tum videbit, ad quem hoc pertinet, quot et quae partes
orationis, quamquam de numero parum convenit. veteres 18
enim, quorum fuerunt Aristoteles quoque atque Theodectes,
verba modo et nomina et convinctiones tradiderunt:
videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam
(quia alterum est quod loquimur, alterum de quo loquimur),
in convinctionibus autem complexus eorum esse iudicaverunt:
quas coniunctiones a plerisque dici scio, sed haec videtur
ex *συνδέσμῳ* magis propria translatio. paulatim a philosophis 19
ac maxime Stoicis auctus est numerus, ac primum con-
vinctionibus articuli adiecti, post praepositiones: nomi-
nibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtum verbo
participium, ipsis verbis adverbia. noster sermo articulos
non desiderat ideoque in alias partes orationis sparguntur,
sed accedit superioribus interiectio. alii tamen ex idoneis 20
dumtaxat auctoribus octo partes secuti sunt, ut Aristarchus
et aetate nostra Palaemon, qui vocabulum sive appella-
tionem nomini subiecerunt tamquam specie*m* eius. at ii,
qui aliud nomen, aliud vocabulum faciunt, novem. nihi-
lominus fuerunt, qui ipsum adhuc vocabulum ab appella-
tione diducerent, ut esset vocabulum corpus visu tactuque
manifestum, 'domus lectus', appellatio, cui vel alterum de-
esset vel utrumque, 'ventus caelum deus virtus'. adiciebant 21
et adseverationem, ut 'eheu', et tractionem ut 'fasciatim',
quae mihi non adprobantur. vocabulum an appellatio
dicenda sit *προσηγορία* et subicienda nomini necne, quia
parvi refert, liberum opinaturis relinquo.

Nomina declinare et verba in primis pueri sciant: 22
neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium
possunt. quod etiam monere supervacuum erat, nisi ambitiosa

1 haecuba et nutrix A — 5 ut *add. edd. vett.* — 27 speciem
Spalding, species *libri*.

festinatione plerique a posterioribus inciperent, et dum
ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio
23 morarentur. atqui si quis et didicerit satis et (quod non
minus deesse interim solet) voluerit docere quae didicit,
non erit contentus tradere in nominibus tria genera et quae
24 sunt duobus omnibusve communia. nec statim diligentem
eum putabo, qui promiscua, quae ἐπίκοινα dicuntur, ostenderit,
in quibus sexus uterque per alterum apparet, aut
quae feminina positione mares aut neutrali feminas significant,
25 qualia sunt 'Murena' et 'Glycerium'. scrutabitur ille praeceptor
acer atque subtilis origines nominum, quae ex habitu
corporis 'Rufos Longosque' fecerunt, ubi erit aliud secretius
ut 'Sullae Burri Galbae Plauti Pansae Scauri' taliaque, et
ex casu nascentium: hic 'Agrippa et Opiter et Cordus et
Postumus' erunt, et ex iis, quae post natos eveniunt, unde
'Vopiscus': iam 'Cottae Scipiones Laenates Sera*ni*' sunt ex
26 variis causis. gentes quoque ac loca et alia multa reperias
inter nominum causas. in servis iam intercidit illud genus,
quod ducebatur a domino, unde 'Marcipores Publiporesque'.
quaerat etiam, sitne apud Graecos vis quaedam sexti casus
et apud nos quoque septimi. nam cum dico 'hasta percussi',
non utor ablativi natura, nec si idem Graece dicam, dativi.
27 sed in verbis quoque quis est adeo imperitus, ut ignoret
genera et qualitates et personas et numeros? litterarii paene
ista sunt ludi et trivialis scientiae. iam quosdam illa turbabunt,
quae declinationibus non tenentur. nam et quaedam
participia an verba an appellationes sint dubitari potest,
28 quia aliud alio loco valent, ut 'lectum' et 'sapiens': quaedam
verba appellationibus similia, ut 'fraudator nutritor'. iam

itur in antiquam silvam

nonne propriae cuiusdam rationis est? nam quod initium
eius invenias? cui simile 'fletur': accipimus aliter, ut

panditur interea domus omnipotentis Olympi,

aliter, ut totis usque adeo turbatur agris. est etiam
quidam tertius modus, ut 'urbs habitatur', unde et 'campus
29 curritur' et 'mare navigatur'. 'pransus' quoque ac 'potus'

30 Verg. Aen. 6, 179 — 32 Terent. Andr. 129 — 33 Verg. Aen. 10, 1 — 34 ib. Ecl. 1, 11 sqq.

7 eum putabo *H. Meyer*, computabo **A** — 10 ille **A**, mille **B** — 13 ut *add. Sigonius* — 16 Serani *edd. rett.*, sera *libri* — 24 genera et tempora *Faber*.

diversum valet quam indicat. quid quod multa verba non totum declinationis ordinem ferunt? quaedam etiam mutantur, ut 'fero' in praeterito, quaedam tertiae demum personae figura dicuntur, ut 'licet piget', quaedam simile quiddam patiuntur vocabulis in adverbium transeuntibus. nam ut 'noctu' et 'diu', ita 'dictu factuque'. sunt enim haec quoque verba participialia quidem, non tamen qualia 'dicto factoque'.

V. Iam cum omnis oratio tres habeat virtutes, ut 1
emendata, ut dilucida, ut ornata sit (quia dicere apte, quod est praecipuum, plerique ornatui subiciunt), totidem vitia, quae sunt supra dictis contraria: emendate loquendi regulam, quae grammatices prior pars est, examinet. haec exigitur 2
verbis aut singulis aut pluribus. verba nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus est, alter, qui omnia, per quae sermo nectitur, significat, ut apud Horatium:

verbaque provisam rem non invita sequentur;

alter, in quo est una pars orationis 'lego scribo': quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt voces, locutiones, dictiones. singula sunt aut nostra aut peregrina, 3
aut simplicia aut composita, aut propria aut translata, aut usitata aut ficta.

Uni verbo vitium saepius quam virtus inest. licet enim dicamus aliquod proprium, speciosum, sublime, nihil tamen horum nisi in complexu loquendi serieque contingit: laudamus enim verba rebus bene accommodata. sola est, quae 4
notari possit velut vocalitas, quae *εὐφωνία* dicitur: cuius in eo dilectus est, ut inter duo, quae idem significant ac tantundem valent, quod melius sonet malis.

Prima barbarismi ac soloecismi foeditas absit. sed 5
quia interim excusantur haec vitia aut consuetudine aut auctoritate aut vetustate aut denique vicinitate virtutum (nam saepe a figuris ea separare difficile est): ne qua tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. interim vitium, quod fit 6
in singulis verbis, sit barbarismus. occurrat mihi forsan aliquis, quid hic promisso tanti operis dignum? aut quis hoc nescit, alios barbarismos scribendo fieri, alios loquendo?

---

16 Art. poet. 311

---

8 omnis *om.* B — 27 delectus A.

(quia quod male scribitur, male etiam dici necesse est, quae
vitiose dixeris, non utique et scripto peccant): illud prius
adiectione detractione immutatione transmutatione, hoc secun-
dum divisione complexione adspiratione sono contineri?
7 sed ut parva sint haec, pueri docentur adhuc et gramma-
ticos officii sui commonemus. ex quibus si quis erit plane
impolitus et vestibulum modo artis huius ingressus, intra
haec, quae profitentium commentariolis vulgata sunt, con-
sistet, doctiores multa adicient vel hoc primum, quod bar-
8 barismum pluribus modis accipimus. unum gente, quale sit,
si quis Afrum vel Hispanum Latinae orationi nomen inserat:
ut ferrum, quo rotae vinciuntur, dici solet 'cantus', quam-
quam eo tamquam recepto utitur Persius, sicut Catullus
'ploxenum' circa Padum invenit, et in oratione Labieni (sive
illa Corneli Galli est) in Pollionem 'casamo' adsectator e
Gallia ductum est: nam 'mastrucam', quod Sardum est,
9 inridens Cicero ex industria dixit. alterum genus barbarismi
accipimus, quod fit animi natura, ut is, a quo insolenter
quid aut minaciter aut crudeliter dictum sit, barbare locutus
10 existimetur. tertium est illud vitium barbarismi, cuius
exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam quisque fingere
potest, ut verbo, cui libebit, adiciat litteram syllabamve vel
detrahat aut aliam pro alia aut eandem alio quam rectum
11 est loco ponat. sed quidam fere in iactationem eruditionis
sumere illa ex poetis solent et auctores, quos praelegunt,
criminantur. scire autem debet puer, haec apud scriptores
carminum aut venia digna aut etiam laude duci, potiusque
12 illa docendi erunt minus vulgata. nam duos in uno nomine
faciebat barbarismos Tinga Placentinus, si reprehendenti
Hortensio credimus, 'preculam' pro 'pergula' dicens, et
immutatione, cum c pro g uteretur, et transmutatione, cum
r praeponeret *e* antecedenti. at in eadem vitii geminatione
M e t t e i o F u f e t e i o dicens Ennius poetico iure defenditur.
13 sed in prosa quoque est quaedam iam recepta immutatio.
nam Cicero C a n o p i t a r u m e x e r c i t u m dicit, ipsi Canobon
vocant, et 'Trasumennum' pro Tarsumenno multi auctores,
etiamsi est in eo transmutatio, vindicaverunt. similiter alia:

---

13 Pers. 5, 71 — Cat. 97, 6 — 17 in or. p. Scauro rep. r. —
33 Ann. 129 *M*

---

32 e *add. Badius* — 33 Metteio Fufeteio *Schoell*, Metti Fufetioeo
Bücheler in Grundr. d. lat. Decl. 1879 p. 106; mettioeo *et* furetioeo **A**.

nam sive est 'adsentior', Sisenna dixit 'adsentio' multique
et hunc et analogian secuti, sive illud verum est, haec
quoque pars consensu defenditur: at ille pexus pinguisque 14
doctor aut illic detractionem aut hic adiectionem putabit.
quid quod quaedam, quae singula procul dubio vitiosa sunt,
iuncta sine reprehensione dicuntur? nam 'dua' et 'tre' [et 15
'pondo'] diversorum generum sunt barbarismi, at 'duapondo'
et 'trepondo' usque ad nostram aetatem ab omnibus dictum
est et recte dici Messala confirmat. absurdum forsitan 16
videatur dicere barbarismum, quod est unius verbi vitium,
fieri per numeros aut genera sicut soloecismum: 'scala'
tamen et 'scopa' contraque 'hordea' et 'mulsa', licet litte-
rarum mutationem [detractionem, adiectionem] habeant, non
alio vitiosa sunt, quam quod pluralia singulariter et singu-
laria pluraliter efferuntur: et 'gladia' qui dixerunt, genere
exciderunt. sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti 17
culpa quorundam pervicacium perplexae videar et ipse
quaestionem addidisse.

Plus exigunt subtilitatis quae accidunt in dicendo vitia,
quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in
versus inciderunt, ut divisio 'Europaï *Asiaï*', et ei contrarium
vitium, quod *συναίρεσιν* et *ἐπισυναλοιφήν* Graeci vocant,
nos complexionem dicimus, qualis est apud P. Varronem

tum te flagranti deiectum fulmine Phaethon.

nam si esset prosa oratio, easdem litteras enuntiare veris 18
syllabis licebat. praeterea quae fiunt spatio, sive cum syllaba
correpta producitur, ut

Italiam fato profugus

seu longa corripitur, *ut*

unius ob noxam et furias

extra carmen non deprendas, sed nec in carmine vitia
ducenda sunt. illa vero non nisi aure exiguntur, quae fiunt 19
per sonos: quamquam per adspirationem, sive adicitur vitiose
sive detrahitur, apud nos potest quaeri, an in scripto sit
vitium, si h littera est, non nota. cuius quidem ratio mutata
cum temporibus est saepius. parcissime ea veteres usi etiam 20

---

28 Aen. 1, 6 — 30 ib. 1, 45

---

6 nam dua *edd. vett.* nam et dua *libri* — et pondo *abesse maluit Spalding* — 13 detractionem adiectionem *del. Kiderlin* — 21 Europaï et Asiaï *Osann*, europa lais ei *A* — 22 *ἐπισυναλοιφήν Birt in Mus. Rhen. XXXIV p. 22 ΣΥΝΑΛΙΦΗΝ* B — 29 ut *add. edd. vett.*

in vocalibus, cum 'aedos ircosque' dicebant. diu deinde
servatum, ne consonantibus adspirarent, ut in 'Graccis' et
'triumpis'. erupit brevi tempore nimius usus, ut 'choronae
chenturiones praechones' adhuc quibusdam inscriptionibus
21 maneant, qua de re Catulli nobile epigramma est. inde
durat ad nos usque 'vehementer' et 'comprehendere' et
'mihi': nam 'mehe' quoque pro 'me' apud antiquos tragoe-
diarum praecipue scriptores in veteribus libris invenimus.
22 Adhuc difficilior observatio est per tenores (quos
quidem ab antiquis dictos tonores comperi, videlicet de-
clinato a Graecis verbo, qui τόνους dicunt) vel accentus,
quas Graeci προσῳδίας vocant, cum acuta et gravis alia
pro alia ponuntur, ut in hoc 'Cámillus', si acuitur prima,
23 aut gravis pro flexa, ut 'Céthegus', et hic prima acuta
(nam sic media mutatur): aut flexa pro gravi, ut *Marcipor*
circumducta sequenti, quam ex duabus syllabis in unam
24 cogentes et deinde flectentes dupliciter peccant. sed id
saepius in Graecis nominibus accidit, ut Atreus, quem
nobis iuvenibus doctissimi senes acuta prima dicere sole-
bant, ut necessario secunda gravis esset, item Nerei
25 Tereique. haec de accentibus tradita.
Ceterum scio iam quosdam eruditos, nonnullos etiam
grammaticos sic docere ac loqui, ut propter quaedam vocum
discrimina verbum interim acuto sono finiant, ut in illis

quae circum litora, circum
piscosos scopulos

26 ne, si gravem posuerint secundam, 'circus' dici videatur,
non 'circuitus': itemque cum 'quale' interrogantes gravi,
comparantes acuto tenore concludunt, quod tamen in ad-
verbiis fere solis ac pronominibus vindicant, in ceteris
27 veterem legem sequuntur. mihi videtur condicionem mutare,
quod his locis verba coniungimus. nam cum dico 'circum
litora', tamquam unum enuntio dissimulata distinctione,
itaque tamquam in una voce una est acuta, quod idem
accidit in illo

Troiáe quì primus ab oris.

28 evenit, ut metri quoque condicio mutet accentum,

---

5 Cat. 81 — 25 Aen. 4. 254 — 36 Aen. 1. 1

---

7 mehe a, mehi A, mee B — 10 videlicet *edd. vett.* (A), ut
uidelicet B — 15 ut Marcipor *Birt. l. l. p. 21.** aut apice A.

pecudes pictaeque volúcres:
nam 'volucres' media acuta legam, quia, etsi natura brevis,
tamen positione longa est, ne faciat iambum, quem non
recipit versus herous. separata vero haec a praecepto non 29
recedent, aut si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis
abolebitur, cuius difficilior apud Graecos observatio est,
quia plura illis loquendi genera, quas *διαλέκτους* vocant, et
quod alias vitiosum, interim alias rectum est, apud nos vero
brevissima ratio. namque in omni voce acuta intra numerum 30
trium syllabarum continetur, sive eae sunt in verbo solae
sive ultimae, et in iis aut proxima extremae aut ab ea
tertia. trium porro, de quibus loquor, media longa aut
acuta aut flexa erit, eodem loco brevis utique gravem
habebit sonum, ideoque positam ante se, id est ab ultima
tertiam acuet. est autem in omni voce utique acuta, sed 31
numquam plus una nec umquam ultima, ideoque in disyllabis
prior. praeterea numquam in eadem flexa et acuta |quia
in eadem flexa et acuta|: itaque neutra claudet vocem Latinam. ea vero, quae sunt syllabae unius, erunt acuta aut
flexa, ne sit aliqua vox sine acuta. et illa per sonos acci- 32
dunt, quae demonstrari scripto non possunt, vitia oris et
linguae: *ἰωτακισμούς* et *μυτακισμούς* et *λαβδακισμούς* et
ἰσχνότητας et *πλατειασμούς* feliciores fingendis nominibus
Graeci vocant, sicut *κοιλοστομίαν*, cum vox quasi in recessu
oris auditur. sunt etiam proprii quidam et inenarrabiles 33
soni, quibus nonnumquam nationes *d*eprehendimus. remotis
igitur omnibus, de quibus supra diximus, vitiis erit illa
quae vocatur *ὀρθοέπεια*, id est emendata cum suavitate
vocum explanatio: nam sic accipi potest recta.

Cetera vitia omnia ex pluribus vocibus sunt, quorum 34
est soloecismus, quamquam circa hoc quoque disputatum
est. nam etiam qui complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi corrigi possit,
in verbo esse vitium, non in sermone contendunt, cum, sive 35

1 Georg. 3, 243, Aen. 4. 525

4 praecepto nostro n. **B** — 8 alias ab, alia **A B** — alias **A**, alia **B** — 17 quiineadem **B**, quia . . . acuta om. **A N**, *expunxi cum Claussenio in Ann. phil. suppl. VI p. 325 aliisque* — 22 *μυτακισμούς* et *addidi cum Claussenio et Gertzio in Emendatt. Quint. in Opusc. phil. ad Madvigium missis Harniae 1876* — 26 deprehendimus *Burman*, reprehendimus **A**, reprendimus **B**.

amarae corticis seu medio cortice per genus facit soloecismum — quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusque Vergilius auctor, sed fingamus utrumlibet non recte dictum —, mutatio vocis alterius, in qua vitium erat, rectam loquendi rationem sit redditura, ut 'amari corticis' fiat vel 'media cortice'. quod manifestae calumniae est: neutrum enim vitiosum est separatum, sed compositione
36 peccatur, quae iam sermonis est. illud eruditius quaeritur, an in singulis quoque verbis possit fieri soloecismus, ut si unum quis ad se vocans dicat 'venite', aut si plures a se dimittens ita loquatur 'abi' aut 'discede'. nec non cum responsum ab interrogante dissentit, ut si dicenti 'quem video?' ita occurras 'ego'. in gestu etiam nonnulli putant idem vitium inesse, cum aliud voce, aliud nutu vel manu demon-
37 stratur. huic opinioni neque omnino accedo neque plane dissentio. nam id fateor accidere voce una, non tamen aliter quam si sit aliquid, quod vim alterius vocis obtineat, ad quod vox illa referatur: ut soloecismus ex complexu fiat
38 eorum, quibus res significantur et voluntas ostenditur. atque ut omnem effugiam cavillationem, sit aliquando in uno verbo, numquam in solo verbo. per quot autem et quas accidat species, non satis convenit. qui plenissime, quadripertitam volunt esse rationem nec aliam quam barbarismi, ut fiat adiectione, ut 'nam enim, de susum, in Alexandriam', detrac-
39 tione 'ambulo viam, Aegypto venio, ne hoc fecit', transmutatione, qua ordo turbatur: 'quoque ego, enim hoc voluit, autem non habuit': ex quo genere an sit 'igitur' initio sermonis positum dubitari potest, quia maximos auctores in diversa fuisse opinione video, cum apud alios sit etiam
40 frequens, apud alios numquam reperiatur. haec tria genera quidam diducunt a soloecismo, et adiectionis vitium *πλεονασμόν,* detractionis *ἔλλειψιν,* inversionis *ἀναστροφήν* vocant: quae si in speciem soloecismi cadat, *ὑπερβατόν*
41 quoque eodem appellari modo posse. immutatio sine controversia est, cum aliud pro alio ponitur. id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in verbo, quia plurima huic accidunt, ideoque in eo fiunt soloecismi per

---

1 Ecl. 6, 62 — Georg. 2, 74

---

24 nam enim desusum **A B.** *restituit Toernebladh Quaest. crit. Quint. Calmariae 1860 p. 9* — 31 diducunt *edd. vett*, deducunt **A**, dicunt **B** — 33 cadat **B**, cadunt **A**.

genera, tempora, personas, modos, sive cui 'status' eos dici
seu 'qualitates' placet, vel sex vel ut alii volunt octo (nam
totidem vitiorum erunt formae, in quot species eorum quid-
que, de quibus supra dictum est, diviseris): praeterea 42
numeros, in quibus nos singularem ac pluralem habemus,
Graeci et *δυϊκόν*. quamquam fuerunt qui nobis quoque
adicerent dualem 'scripsere legere': quod evitandae asperitatis
gratia mollitum est, ut apud veteres pro 'male mereris'
'male merere', ideoque quod vocant dualem in illo solo genere
consistit, cum apud Graecos et in verbi tota fere ratione et
in nominibus deprehendatur et sic quoque rarissimus sit
eius usus, apud nostrorum vero neminem haec observatio 43
reperiatur, quin e contrario

devenere locos
et conticuere omnes
et consedere duces

aperte nos doceant nihil horum ad duos pertinere, dixere
quoque, quod Antonius Rufus ex diverso ponit exemplum,
de pluribus patronis praeco pronuntiet. quid? non Livius 44
circa initia statim primi libri tenuere, inquit, arcem Sabini
et mox in adversum Romani subiere? sed quem potius
ego quam M. Tullium sequar? qui in Oratore non repre-
hendo, inquit, scripsere: scripserunt esse verius
sentio. similiter in vocabulis et nominibus fit soloecismus 45
genere, numero, proprie autem casibus, quidquid eorum
alteri succedet. huic parti subiungantur licet per compara-
tiones et superlationes, itemque in quibus patrium pro pos-
sessivo dicitur vel contra. nam vitium quod fit per quanti- 46
tatem, ut 'magnum peculiolum', erunt qui soloecismum
putent, quia pro nomine integro positum sit deminutum:
ego dubito an id improprium potius appellem, significatione
enim deerrat: soloecismi porro vitium non est in sensu, sed
in complexu. in participio per genus et casum ut in vocabulo, 47
per tempora ut in verbo, per numerum ut in utroque
peccatur. pronomen quoque genus, numerum, casus habet,
quae omnia recipiunt huius modi errorem. fiunt soloecismi 48
et quidem plurimi per partes orationis: sed id tradere satis

14 Aen. 1, 365 — 15 ib. 2, 1 — 16 Ovid. Metam. 13, 1 — 19 1, 12 — 22 c. 47, 157

18 quod **A**, quamquam id **B**.

non est, ne ita demum vitium esse credat puer, si pro alia
ponatur alia, ut verbum, ubi nomen esse debuerit, vel ad-
49 verbium, ubi pronomen ac similia. nam sunt quaedam
cognata, ut dicunt, id est eiusdem generis, in quibus qui
alia specie quam oportet utetur, non minus quam ipso
50 genere permutato deliquerit. nam et 'an' et 'aut' coniunc-
tiones sunt, male tamen interroges 'hic aut ille sit', et 'ne'
ac 'non' adverbia: qui tamen dicat pro illo 'ne feceris' 'non
feceris', in idem incidat vitium, quia alterum negandi est,
alterum vetandi. hoc amplius 'intro' et 'intus' loci adverbia,
51 'eo' tamen 'intus' et 'intro sum' soloecismi sunt. eadem in
diversitate pronominum, interiectionum, praepositionum acci-
dunt: est enim soloecismus in oratione comprehensionis unius
sequentium ac priorum inter se inconveniens positio,
52 quaedam tamen et faciem soloecismi habent et dici vitiosa
non possunt, ut 'tragoedia Thyestes', ut 'ludi Floralia ac
Megalensia': quamquam haec sequenti tempore interciderunt
numquam aliter a veteribus dicta. schemata igitur nomina-
buntur, frequentiora quidem apud poetas, sed oratoribus
53 quoque permissa. verum schema fere habebit aliquam rationem,
ut docebimus eo, quem paulo ante promisimus, loco: sed id
quoque, quod schema vocatur, si ab aliquo per imprudentiam
54 factum erit, soloecismi vitio non carebit. in eadem specie
sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina feminina
quibus mares utuntur, et neutralia quibus feminae. hactenus
de soloecismo: neque enim artem grammaticam componere
adgressi sumus, sed cum in ordinem incurreret, inhonoratum
transire noluimus.

55 Hoc amplius, ut institutum ordinem sequar, verba aut
Latina aut peregrina sunt. peregrina porro ex omnibus
prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa
56 venerunt. taceo de Tuscis et Sabinis et Praenestinis quoque:
nam ut eorum sermone utentem Vettium Lucilius insectatur,
quem ad modum Pollio reprehendit in Livio Patavinitatem,
57 licet omnia Italica pro Romanis habeam. plurima Gallica
evaluerunt ut 'raeda' ac 'petorritum', quorum altero tamen
Cicero, altero Horatius utitur. et 'mappam' circo quoque

37 p. Mil. 10, 28 — Sat. 1, 6, 104. Ep. 2, 1, 192

12 accident A — 13 enim *Regius* (A), etiam *rell.* — 27 inhono-
ratum *Kiderlin in Ann. phil. 1885 p. 116*, inhonoratam *libri.*

usitatum nomen Poeni sibi vindicant, et 'gurdos', quos pro
stolidis accipit vulgus, ex Hispania duxisse originem audivi.
sed haec divisio mea ad Graecum sermonem praecipue 58
pertinet: nam et maxima ex parte Romanus inde conversus
est, et confessis quoque Graecis utimur verbis, ubi nostra
desunt, sicut illi a nobis nonnumquam mutuantur. inde illa
quaestio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa
qua nostra conveniat. ac si reperias grammaticum veterum 59
amatorem, neget quidquam ex Latina ratione mutandum,
quia, cum sit apud nos casus ablativus, quem illi non habent,
parum conveniat uno casu nostro, quinque Graecis uti:
quin etiam laudet virtutem eorum, qui potentiorem facere 60
linguam Latinam studebant nec alienis egere institutis fate-
bantur: inde 'Castorem' media syllaba producta pronuntiarunt,
quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum
prima positio in easdem quas 'Castor' litteras exit, et ut
'Palaemo' ac 'Telamo' et 'Plato' (nam sic eum Cicero quo-
que appellat) dicerentur retinuerunt, quia Latinum, quod o
et n litteris finiretur, non reperiebant. ne in a quidem atque 61
s litteras exire temere masculina Graeca nomina recto casu
patiebantur, ideoque et apud Caelium legimus 'Pelia cin-
cinnatus' et apud Messalam 'bene fecit Euthia', et apud
Ciceronem Hermagora, ne miremur, quod ab antiquorum
plerisque 'Aenea' ut 'Anchisa' sit dictus. nam si ut 'Maecenas 62
Sufenas Aspraenas' dicerentur, genetivo casu non e littera,
sed tis syllaba terminarentur. inde 'Olympo' et 'tyranno'
acutam syllabam mediam dederunt, quia long*a* sequent*i*
primam brevem acui noster sermo non patitur. sic genetivus 63
'Ulixi' et 'Achilli' fecit, sic alia plurima. nunc recentiores
instituerunt Graecis nominibus Graecas declinationes potius
dare, quod tamen ipsum non semper fieri potest. mihi autem
placet rationem Latinam sequi, quousque patitur decor.
neque enim iam 'Calypsonem' dixerim ut 'Iunonem', quam-
quam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione decli-
nandi. sed auctoritatem consuetudo superavit. in ceteris 64
quae poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui
Graecam figuram sequi malet, non Latine quidem, sed
tamen citra reprehensionem loquetur.

---

23 de Inv. 1, 6, 9 et saepius

---

27 longa sequenti *I. Mueller*, duabus longis insequentibus A.

65 Simplices voces prima positione, id est natura sua constant, compositae aut praepositionibus subiunguntur, ut 'innocens' (dum ne pugnantibus inter se duabus, quale est 'imperterritus': alioqui possunt aliquando continuari duae, ut 'incompositus reconditus' et quo Cicero utitur 'subabsurdum'), aut e duobus quasi corporibus coalescunt, ut 66 'maleficus'. nam ex tribus nostrae utique linguae non concesserim, quamvis 'capsis' Cicero dicat compositum esse ex 'cape si vis', et inveniantur, qui 'Lupercalia' aeque tres partes 67 orationis esse contendant quasi 'luere per caprum': nam 'Solitaurilia' iam persuasum est esse 'Suovetaurilia', et sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoque est. sed haec non tam ex tribus quam ex particulis trium coeunt. ceterum etiam ex praepositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius:

Nérei repándirostrum incúrvicervicúm pecus.

68 iunguntur autem aut ex duobus Latinis integris ut 'superfui subterfugi', quamquam ex integris an composita sint quaeritur, aut ex integro et corrupto, ut 'malevolus', aut ex corrupto et integro, ut 'noctivagus', aut *ex* duobus corruptis, ut 'pedisequus', aut ex nostro et peregrino, ut 'biclinium', aut contra, ut 'epitogium' et 'Anticato', aliqu*ando* et ex duobus peregrinis, ut 'epiraedium'. nam cum sit 'epi' praepositio Graeca, 'raeda' Gallicum (neque Graecus tamen neque Gallus utitur composito), Romani suum ex alieno utroque 69 fecerunt. frequenter autem praepositiones quoque compositio ista corrumpit: inde 'abstulit aufugit amisit', cum praepositio sit 'ab' sola, et 'coit', cum sit praepositio 'con': sic 'ignavi' 70 et 'erepublica' et similia. sed res tota magis Graecos decet, nobis minus succedit: nec id fieri natura puto, sed alienis favemus, ideoque cum *κυρταύχενα* mirati simus, 'incurvicervicum' vix a risu defendimus.

71 Propria sunt verba, cum id significant, in quod primo denominata sunt: translata, cum alium natura intellectum, alium loco praebent. usitatis tutius utimur, nova non sine quodam periculo fingimus. nam si recepta sunt, modicam laudem adferunt orationi, repudiata etiam in iocos exeunt.

---

5 de Orat. 2, 67, 274: ad Att. 16, 3, 4 — 8 Orat. 45, 154 — 12 Od. 11, 131: 23, 278 — 16 v. 408 Ribb.

---

20 ex *add. Stoer* — 22 aliquando et *H. Meyer,* aliquid et **N.** aliquid **A**, aliquit et **B**.

audendum tamen: namque, ut Cicero ait, etiam quae primo 72
dura visa sunt, usu molliuntur. sed minime nobis concessa
est *ὀνοματοποιία*: quis enim ferat, si quid simile illis merito
laudatis *λίγξε βιός* et *σίζεν ὀφθαλμός* fingere audeamus?
nam ne 'balare' quidem aut 'hinnire' fortiter diceremus,
nisi iudicio vetustatis niterentur.

VI. Est etiam sua loquentibus observatio, sua scriben- 1
tibus. sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, con-
suetudine. rationem praestat praecipue analogia, nonnum-
quam et etymologia. vetera maiestas quaedam et, ut sic
dixerim, religio commendat. auctoritas ab oratoribus vel 2
historicis peti solet: nam poetas metri necessitas excusat,
nisi si quando nihil impediente in utroque modulatione
pedum alterum malunt, qualia sunt
imo de stirpe recisum
et aëriae quo congessere palumbes
et silice in nuda et similia: cum summorum in eloquentia
virorum iudicium pro ratione, et vel error honestus est
magnos duces sequentibus. consuetudo vero certissima 3
loquendi magistra, utendumque plane sermone ut nummo,
cui publica forma est. omnia tamen haec exigunt acre
iudicium, analogia praecipue, quam proxime ex Graeco
transferentes in Latinum proportionem vocaverunt. eius 4
haec vis est, ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de
quo non quaeritur, referat et incerta certis probet. quod
efficitur duplici via: comparatione similium in extremis
maxime syllabis, propter quod ea, quae sunt e singulis,
negantur debere rationem, et deminutione. comparatio in 5
nominibus aut genus deprehendit aut declinationem: genus,
ut si quaeratur, 'funis' masculinum sit an femininum, simile
illi sit 'panis': declinationem, ut si veniat in dubium, 'hac
domu' dicendum sit an 'hac domo', et 'domuum' an 'domo-
rum', similia sint [domus] 'anus manus'. deminutio genus 6
modo detegit, et ne ab eodem exemplo recedam, 'funem'
masculinum esse 'funiculus' ostendit. eadem in verbis 7
quoque ratio comparationis, ut si quis antiquos secutus
'fervere' brevi media syllaba dicat, deprehendatur vitiose

1 de nat. deor. 1, 34, 95 — 4 Hom. Il. 4, 125 — Odyss. 9, 394 — 15 Verg. Aen. 12, 208 — 16 Verg. Ecl. 3, 69 — 17 ib. 1, 15

5 nam *Spalding*, iam *libri* — 33 domus *seclusit H. Meyer*.

loqui, quod omnia, quae e et o litteris fatendi modo termi-
nantur, eadem, si in infinitis e litteram media syllaba
acceperunt, utique productam habent, ut ‘prandeo pendeo
8 spondeo prandere pendere spondere’. at quae o solam
habent, dummodo per eandem litteram in infinito exeant,
brevia fiunt, ‘lego dico curro legere dicere currere’, etiamsi
est apud Lucilium:

fervit aqua et fervet: fervit nunc, fervet ad annum.

9 sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si ‘fervit’ putat
illi simile ‘currit’ et ‘legit’, ‘fervo’ dicet*ur* ut ‘lego et curro’,
quod nobis inauditum est. sed non est haec vera com-
paratio: nam ‘fervit’ est illi simile ‘servit’, quam proportionem
10 sequenti dicere necesse est ‘fervire’ ut ‘servire’. prima
quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut memoria
repeto convictos a me, qui reprehenderant, quod hoc verbo
usus essem ‘pepigi’: nam id quidem dixisse summos auctores
confitebantur, rationem tamen negabant permittere, quia
prima positio ‘paciscor’, cum haberet naturam patiendi,
11 faceret tempore praeterito ‘pactus sum’. nos praeter aucto-
ritatem oratorum atque historicorum analogia quoque dictum
hoc tuebamur. nam cum legeremus in XII tabulis ni ita
pacunt, inveniebamus simile huic ‘cadunt’: inde prima
positio, etiamsi vetustate exoleverat, apparebat ‘paco’ ut
‘cado’, unde non erat dubium sic ‘pepigi’ nos dicere ut
12 ‘cecidi’. sed meminerimus non per omnia duci analogiae
posse rationem, cum et sibi ipsa plurimis in locis repugnet.
quaedam sine dubio conantur eruditi defendere, ut, cum
deprehensum est, ‘lepus’ et ‘lupus’ similia positione quantum
casibus numerisque dissentiant, ista respondent non esse
paria, quia ‘lepus’ epicoenon sit, ‘lupus’ masculinum, quam-
quam Varro in eo libro, quo initia urbis Romanae enarrat,
lupum feminam dicit Ennium Pictoremque Fabium secutus.
13 illi autem idem, cum interrogantur, cur ‘aper apri’ et ‘pater
patris’ faciat, illud nomen positum, hoc ad aliquid esse con-
tendunt. praeterea quoniam utrumque a Graeco ductum sit,
ad eam rationem recurrunt, ut ‘*πατρός* patris, *κάπρου* apri’
14 faciat. illa tamen quomodo effugient, ut non, quamvis
feminina singulari nominativo us litteris finita numquam

---

7 9, 55 M. — 32 Enn. Ann. 58 M.

---

10 dicetur *edd. vett.*, dicet B — 29 ista *Keil,* ita *libri.*

genetivo casu 'ris' syllaba terminentur, faciat tamen 'Venus
Veneris'? item, cum es litteris finita per varios exeant
genetivos, numquam tamen eadem 'ris' syllaba terminatos,
'Ceres' cogat dici 'Cereris'? quid vero? quae tota positionis 15
eiusdem in diversos flexus exeunt? cum Alba faciat
'Albanos' et 'Albenses', volo 'volui' et 'volavi'. nam praeter-
ito quidem tempore varie formari verba prima persona o
littera terminata, ipsa analogia confitetur, si quidem facit
'cado cecidi, spondeo spopondi, pingo pinxi, lego legi, pono
posui, frango fregi, laudo laudavi'. non enim, cum primum 16
fingerentur homines, analogia demissa caelo formam loquendi
dedit, sed inventa est, postquam loquebantur, et notatum in
sermone, qu*o* qu*id*que modo caderet. itaque non ratione
nititur, sed exemplo, nec lex est loquendi, sed observatio,
ut ipsam analogiam nulla res alia fecerit quam consuetudo.
inhaerent tamen ei quidam molestissima diligentiae perver- 17
sitate, ut 'audaciter' potius dicant quam 'audacter', licet
omnes oratores aliud sequantur, et 'emicavit', non 'emicuit',
et 'conire', non 'coire'. his permittamus et 'audivisse' et
'scivisse' et 'tribunale' et 'faciliter' dicere: 'frugalis' quoque
sit apud illos, non 'frugi': nam quo alio modo fiet 'fruga-
litas'? idem 'centum milia nummum' et 'fidem deum' osten- 18
dant duplices quoque soloecismos esse, quando et casum
mutant et numerum: nesciebamus enim ac non consuetudini
et decori serviebamus, sicut in plurimis, quae M. Tullius in
Oratore divine ut omnia exequitur. sed Augustus quoque 19
in epistulis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is 'cali-
dum' dicere quam 'caldum' malit, non quia id non sit Latinum,
sed quia sit o*t*iosum et, ut ipse Graeco verbo significavit,
περίεργον. atqui hanc quidam *ὀρθοέπειαν* solam putant, 20
quam ego minime excludo. quid enim tam necessarium
quam recta locutio? immo inhaerendum ei iudico, quoad
licet, diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque
abrogata retinere insolentiae cuiusdam est et frivolae in
parvis iactantiae. multum enim litteratus, qui sine adspiratione 21
et producta secunda syllaba salutarit ('avere' est enim), et
'calefacere' dixerit potius quam quod dicimus et 'conser-

---

25 46, 155

---

4 quae **B**, quod **A** — 5 exeunt **N**, eunt **A** — 13 quo quidque *Spalding*, quid quoque **B**, quid quo **A** — 27 calidam - caldam *Keil* — 29 otiosum *Burman*, odiosum *libri*.

22 vavisse', his adiciat 'face' et 'dice' et similia. recta est haec
via: quis negat? sed adiacet et mollior et magis trita. ego
tamen non alio magis angor, quam quod obliquis casibus
ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare
permittunt, ut cum 'ebur' et 'robur', ita dicta ac scripta
summis auctoribus, in o litteram secundae syllabae trans-
ferunt, quia sit 'roboris' et 'eboris', 'sulpur' autem et 'guttur'
u litteram in genetivo servent: ideoque 'iecur' etiam et
23 'femur' controversiam fecerunt. quod non minus est licen-
tiosum, quam si 'sulpuri' et 'gutturi' subicerent in genetivo
litteram o mediam, quia esset 'eboris' et 'roboris': sicut
Antonius Gnipho, qui 'robur' quidem et 'ebur' atque etiam
'marmur' fatetur esse, verum fieri vult ex his 'ebura robura
24 marmura'. quodsi animadverterent litterarum adfinitatem,
scirent sic ab eo, quod est 'robur', 'roboris' fieri, quo modo
ab eo, quod est 'miles limes, militis limitis, iudex vindex,
25 iudicis vindicis' et quae supra iam attigi. quid vero quod,
ut dicebam, similes positiones in longe diversas figuras per
obliquos casus exeunt? ut 'virgo Iuno, fusus lusus, cuspis
puppis' et mille alia: cum illud etiam accidat, ut quaedam
pluraliter non dicantur, quaedam contra singulari numero,
quaedam casibus careant, quaedam a primis statim positio-
26 nibus tota mutentur, ut 'Iuppiter'. quod verbis etiam accidit,
ut illi 'fero', cuius praeteritum perfectum et ulterius non
invenitur. nec plurimum refert, nulla haec an praedura sint.
nam quid 'progenies' genetivo singulari, quid plurali 'spes'
faciet? quo modo autem 'quire' et 'ruere' vel in praeterita
27 patiendi modo vel in participia transibunt? quid de aliis
dicam, cum senatus 'senati' an 'senatus' faciat incertum sit?
quare mihi non invenuste dici videtur, aliud esse Latine,
aliud grammatice loqui. ac de analogia nimium.

28 Etymologia, quae verborum originem inquirit, a
Cicerone dicta est notatio, quia nomen eius apud Aristotelem
invenitur *σύμβολον*, quod est 'nota': nam verbum ex verbo
ductum, id est veriloquium, ipse Cicero, qui finxit, refor-
midat. sunt qui vim potius intuiti originationem vocent.
29 haec habet aliquando usum necessarium, quotiens inter-

---

33 et 36 Top. 8, 35 — 33 *περὶ ἑρμηνείας* 2, 3

---

7 eboris et roboris *Faber* — 27 ruere **B**, urgere **Ab** — 29 senatus senatus *Spalding*, senatus senatui senati an senatus **B**.

pretatione res, de qua quaeritur, eget, ut cum M. Caelius
se esse hominem frugi vult probare, non quia abstinens sit
(nam id ne mentiri quidem poterat), sed quia utilis multis,
id est fructuosus, unde sit ducta frugalitas. ideoque in
definitionibus adsignatur etymologiae locus. nonnumquam 30
etiam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum
'Triquetram' dici Siciliam an 'Triquedram', 'meridiem' an
'medidiem' oporteat, quaeritur: aliquando consuetudini servit.
continet autem in se multam eruditionem, sive illa ex 31
Graecis orta tractemus, quae sunt plurima, praecipueque
ab Aeolica ratione, cui est sermo noster simillimus, declinata,
sive ex historiarum veterum notitia nomina hominum
locorum gentium urbium requiramus, unde Bruti, Publicolae,
Pythici? cur Latium, Italia, Beneventum? quae Capitolium
et collem Quirinalem et Argiletum appellandi ratio?

Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei 32
fatigantur, qu*i* verba paulum declinata varie et multipliciter
ad veritatem reducunt aut correptis aut porrectis, aut adiectis
aut detractis, aut permutatis litteris syllabisve. inde pravis
ingeniis ad foedissima usque ludibria labuntur. sit enim
'consul' a consulendo vel a iudicando: nam et hoc 'consulere'
veteres vocaverunt, unde adhuc remanet illud 'rogat
boni consulas', id est bonum iudices: 'senatui' nomen dederit 33
aetas (nam idem patres sunt), et 'rex rector' et alia plurima
indubitata: nec abnuerim 'tegulae regulaeque' et similium
his rationem: iam sit et 'classis' a calando et 'lepus levipes'
et 'vulpes volipes': etiamne a contrariis aliqua sinemus 34
trahi, ut 'lucus', quia umbra opacus parum luceat, et 'ludus',
quia sit longissime a lusu, et 'Ditis', quia minime dives?
etiamne 'hominem' appellari, quia sit humo natus, quasi vero
non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales
ante nomen imposuerint terrae quam sibi, et 'verba' ab
aëre verberato? pergamus: sic perveniemus eo usque, ut 35
'stella' luminis stilla credatur, cuius etymologiae auctorem
clarum sane in litteris nominari in ea parte, qua a me
reprehenditur, inhumanum est. qui vero talia libris complexi 36
sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenioseque visus est
Gavius 'caelibes' dicere veluti 'caelites', quod onere

---

1 ut cum B, ut Ab — 9 sive illa ex *edd. vett.*, sine ex A, si illa NB — 11 ab *add. Keil* — 17 qui *Regius*, quae *libri* — 38 Gavius *Burman* (B), ganinius A.

gravissimo vacent, idque Graeco argumento iuvit: ἠϊθέους
enim eadem de causa dici adfirmat. nec ei cedit Modestus
inventione: nam, quia Caelo Saturnus genitalia absciderit,
hoc nomine appellatos, qui uxore careant, ait: Aelius 'pitu-
37 itam', quia petat vitam. sed cui non post Varronem sit
venia? qui 'agrum', quia in eo agatur aliquid, et 'graculos',
quia gregatim volent, dictos Ciceroni persuadere voluit (ad
eum enim scribit), cum alterum ex Graeco sit manifestum
38 duci, alterum ex vocibus avium. sed hoc tanti fuit vertere,
ut 'merula', quia sola volat, quasi mera volans nominaretur.
quidam non dubitarunt etymologiae subicere omnem nominis
causam, ut ex habitu, quem ad modum dixi, 'Longos et Rufos',
ex sono 'stertere murmurare', etiam derivata, ut a 'velo'
dicitur 'velox', et composita pluraque his similia, quae
sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent,
cuius in hoc opere non est usus nisi in dubiis.

39 Verba a vetustate repetita non solum magnos ad-
sertores habent, sed etiam adferunt orationi maiestatem
aliquam non sine delectatione: nam et auctoritatem anti-
quitatis habent et, quia intermissa sunt, gratiam novitati
40 similem parant. sed opus est modo, ut neque crebra sint
haec nec manifesta, quia nihil est odiosius adfectatione, nec
utique ab ultimis et iam oblitteratis repetita temporibus,
qualia sunt 'topper' et 'antegerio' et 'exanclare' et 'prosapia'
et Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta.
41 sed illa mutari vetat religio et consecratis utendum est:
oratio vero, cuius summa virtus est perspicuitas, quam sit
vitiosa, si egeat interprete? ergo ut novorum optima erunt
maxime vetera, ita veterum maxime nova.

42 Similis circa auctoritatem ratio. nam etiamsi potest
videri nihil peccare, qui utitur iis verbis, quae summi auctores
tradiderunt, multum tamen refert non solum, quid dixerint,
sed etiam quid persuaserint. neque enim 'tuburchinabundum'
et 'lurchinabundum' iam in nobis quisquam ferat, licet Cato
sit auctor, nec 'hos lodices', quamquam id Pollioni placet,
nec 'gladiola', atqui Messala dixit, nec 'parricidatum', quod
in Caelio vix tolerabile videtur, nec 'collos' mihi Calvus
persuaserit: quae nec ipsi iam dicerent.

---

5 de l. lat. 5, 6, 34 — 7 ib. 5, 11, 76 — 10 ib. 5, 11, 76

---

13 stertere **A**, extrepere **B** — velo *nos*, uelocitate *libri, cf. Prisciani inst. gramm. p. 140 Keil.*

Superest igitur c o n s u e t u d o: nam fuerit paene ridiculum 43
malle sermonem, quo locuti sint homines, quam quo loquantur.
et sane quid est aliud vetus sermo quam vetus loquendi
consuetudo? sed huic ipsi necessarium est iudicium consti-
tuendumque in primis, id ipsum quid sit, quod consuetudinem
vocemus. quae si ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, 44
periculosissimum dabit praeceptum non orationi modo sed,
quod maius est, vitae. unde enim tantum boni, ut pluribus
quae recta sunt placeant? igitur ut 'velli' et 'comam in
gradus frangere' et 'in balneis perpotare', quamlibet haec
invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum
caret reprehensione (at lavamur et tondemur et convivimus
ex consuetudine), sic in loquendo, non si quid vitiose multis
insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. nam ut 45
transeam, quem ad modum vulgo imperiti loquantur, tota
saepe theatra et omnem circi turbam exclamasse barbare
scimus. ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum
eruditorum, sicut vivendi consensum bonorum.

VII. Nunc, quoniam diximus, quae sit loquendi regula, 1
dicendum, quae scribentibus custodienda, quod Graeci
ὀρθογραφίαν vocant, nos r e c t e s c r i b e n d i s c i e n t i a m nomi-
nemus. cuius ars non in hoc posita est, ut noverimus, quibus
quaeque syllaba litteris constet (nam id quidem infra gram-
matici officium est), sed totam, ut mea fert opinio, subtilitatem
in dubiis habet: ut longis syllabis omnibus adponere apicem 2
ineptissimum est, quia plurimae natura ipsa verbi, quod
scribitur, patent, sed interim necessarium, cum eadem littera
alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta
est, facit: ut 'malus' arborem significet an hominem non
bonum apice distinguitur, 'palus' aliud priore syllaba longa, 3
aliud sequenti significat, et cum eadem littera nominativo
casu brevis, ablativo longa est, utrum sequamur, plerumque
hac nota monendi sumus. similiter putaverunt illa quoque 4
servanda discrimina, ut 'ex' praepositionem, si verbum
sequeretur 'specto', adiecta secundae syllabae s littera, si
'pecto', remota scriberemus. illa quoque servata est a multis 5
differentia, ut 'ad', cum esset praepositio, d litteram, cum
autem coniunctio, t acciperet, itemque 'cum', si tempus
significaret, per qu *et um*, si comitem, per c ac duas sequentes

15 loquantur *Spalding* (A), loquuntur *cett.* — 39 per qu et um *Keil*, per q u o m **Bn**.

6 scriberetur. frigidiora his alia, ut 'quidquid' c quartam
haberet, ne interrogare bis videremur, et 'quotidie' non
'cotidie', ut sit quot diebus: verum haec iam etiam inter
ipsas ineptias evanuerunt.
7 Quaeri solet, in scribendo praepositiones sonum, quem
iunctae efficiunt, an quem separatae, observare conveniat,
ut cum dico 'obtinuit': secundam enim b litteram ratio
8 poscit, aures magis audiunt p, et 'immunis': illud enim,
quod veritas exigit, sequentis syllabae sono victum m gemina
9 commutatur. est et in dividendis verbis observatio, mediam
litteram consonantem priori an sequenti syllabae adiungas.
'haruspex' enim, quia pars eius posterior a spectando est,
s litteram tertiae dabit, 'abstemius', quia ex abstinentia
10 temeti composita vox est, primae relinquet. nam k quidem
in nullis verbis utendum puto nisi quae significat, etiam
u*bi* sola pon*i*tur. hoc eo non omisi, quod quidam eam,
quotiens a sequatur, necessariam credunt, cum sit c littera,
quae ad omnes vocales vim suam perferat.
11 Verum orthographia quoque consuetudini servit ideoque
saepe mutata est. nam illa vetustissima transeo tempora,
quibus et pauciores litterae nec similes his nostris earum
formae fuerunt et vis quoque diversa, sicut apud Graecos
o litterae, quae interim longa ac brevis, ut apud nos, interim
12 pro syllaba, quam nomine suo exprimit, posita est: ut a
Latinis veteribus d plurimis in verbis adiectam ultimam,
quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quae est
Du*i*lio in foro posita: interim g quoque, ut in pulvinari
Solis, qui colitur iuxta aedem Quirini, 'vesperug', quod
13 'vesperuginem' accipimus. de mutatione etiam litterarum, de
qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est: fortasse enim
14 sicut scribebant, etiam loquebantur. semivocales geminare
diu non fuit usitatissimi moris, atque e contrario usque ad
Attium et ultra porrectas syllabas geminis, ut dixi, vocalibus
15 scripserunt. diutius duravit, ut e et i iungendis eadem ratione
qua Graeci *ει* uterentur: ea casibus numerisque discreta est,
ut Lucilius praecipit:

iam 'puerei' venere: e postremum facito atque i,
ut pueri plures fiant

---

36 9, 12 sqq. M.

---

3 esset *Claussen* — 14 relinquet *Boxhorn* (A), relinquetur B — 16 ubi s. ponitur *Keil*, ut s. ponatur B, *om.* A — 27 Duilio *Halm*, dullio B, iulio A.

ac deinceps idem:

mendaci furique addes e, cum dare furi
iusseris.

quod quidem cum supervacuum est, quia i tam longae quam 16
brevis naturam habet, tum incommodum aliquando. nam in
iis, quae proximam ab ultima litteram e habebunt et i longa
terminabuntur, illam rationem sequentes utemur e gemina,
qualia sunt haec ‘aurei argentei’ et his similia: idque iis 17
praecipue, qui ad lectionem instituentur, etiam impedimento
erit, sicut in Graecis accidit adiectione i litterae, quam non
solum dativis casibus in parte ultima adscribunt, sed quibus-
dam etiam interponunt ut in *ΛΗΙΣΤΗΙ*, quia etymologia
ex divisione in tres syllabas facta desideret eam litteram.
ae syllabam, cuius secundam nunc e litteram ponimus, varie 18
per a et i efferebant, quidam semper ut Graeci, quidam
singulariter tantum, cum in dativum vel genetivum casum
incidissent, unde pictai vestis et aquai Vergilius aman-
tissimus vetustatis carminibus inseruit. in *ea*dem plurali 19
numero e utebantur ‘hi Syllae Galbae’. est in hac quoque
parte Lucilii praeceptum, quod quia pluribus explicatur
versibus, si quis parum credet, apud ipsum in nono requirat.
quid quod Ciceronis temporibus paulumque infra, fere 20
quotiens s littera media vocalium longarum vel subiecta
longis esset, geminabatur? ut ‘caussae, cassus, divissiones’:
quomodo et ipsum et Vergilium quoque scripsisse manus
eorum docent. atqui paulum superiores etiam illud, quod 21
nos gemina dicimus ‘iussi’, una dixerunt. iam ‘optimus
maximus’, ut mediam i litteram, quae veteribus u fuerat,
acciperent, Gai primum Caesaris inscriptione traditur factum.
‘here’ nunc e littera terminamus: at veterum comicorum 22
adhuc libris invenio: heri ad me venit, quod idem in
epistulis Augusti, quas sua manu scripsit aut emendavit,
deprehenditur. quid? non Cato Censorius ‘dicam’ et ‘faciam’ 23
‘dicem’ et ‘faciem’ scripsit eundemque in ceteris, quae similiter
cadunt, modum tenuit? quod et ex veteribus eius libris
manifestum est et a Messala in libro de s littera positum.

---

2 sqq. Lucil. 9, 19 sqq. — 17 Aen. 9, 26 et 7, 464 — 31 Terent. Phorm. 1, 1, 2 — 32 Sueton. Aug. 71: Calig. 8

---

8 his *om.* **B** — 18 in eadem (*scil.* ae syllaba) *Keil,* in eisdem *libri* — 19 hi *Regius,* his *libri* — 34 dice et facie *Halm* (**N**): dicae et faciae **B** *et Gertz,* dice et face **A**.

24 'sibe' et 'quase' scriptum in multorum libris est, sed an hoc
voluerint auctores nescio: T. Livium ita his usum ex Pediano
comperi, qui et ipse eum sequebatur: haec nos i littera
25 finimus. quid dicam 'vortices' et 'vorsus' ceteraque in eundem
modum, quae primus Scipio Africanus in e litteram secundam
26 vertisse dicitur? nostri praeceptores 'seruum ceruumque' u
et o litteris scripserunt, quia subiecta sibi vocalis in unum
sonum coalescere et confundi nequiret, nunc u gemina scri-
buntur ea ratione, quam reddidi: neutro sane modo vox,
quam sentimus, efficitur. nec inutiliter Claudius Aeolicam
27 illam ad hos usus litteram adiecerat. illud nunc melius, quod
'cui' tribus quas posui litteris enotamus, in quo pueris nobis
ad pinguem sane sonum qu et oi utebantur, tantum ut ab
illo 'qui' distingueretur.

28 Quid? quae scribuntur aliter quam enuntiantur? nam et
'Gaius' C littera significatur, quae inversa mulierem declarat,
quia tam Gaias esse vocitatas quam Gaios etiam ex nuptiali-
29 bus sacris apparet: nec 'Gnaeus' eam litteram in praenominis
nota accipit, qua sonat, et 'columnam' et 'consules' exempta
n littera legimus, et 'Subura', cum tribus litteris notatur,
C tertiam ostendit. multa sunt generis huius, sed haec quo-
que vereor ne modum tam parvae quaestionis excesserint.

30 Iudicium autem suum grammaticus interponat his omni-
bus: nam hoc valere plurimum debet. ego, nisi quod con-
suetudo obtinuerit, sic scribendum quidque iudico, quomodo
31 sonat. hic enim est usus litterarum, ut custodiant voces et
velut depositum reddant legentibus, itaque id exprimere
32 debent, quod dicturi sumus. hae fere sunt emendate loquendi
scribendique partes: duas reliquas significanter ornateque
dicendi non equidem grammaticis aufero, sed, cum mihi
officia rhetoris supersint, maiori operi reservo.

33 Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui haec,
quae diximus, parva nimium et impedimenta quoque maius
aliquid agentibus putent: nec ipse ad extremam usque anxie-
tatem et ineptas cavillationes descendendum atque iis ingenia
34 concidi et comminui credo. sed nihil ex grammatice nocuerit,
nisi quod supervacuum est. an ideo minor est M. Tullius
orator, quod idem artis huius diligentissimus fuit et in filio,

5 primus *Spalding* (**A**), primo *cett.* — 11 F litteram **A** *in ras. m. 2.* — 12 posui *Gernhard*, p̄posui **A B** — 19 qua **B**, quae **A** — et columā et consules exempta n littera **B**, et clarissimos et consules geminata eadem littera **a b**, *in* **A** *totus hic locus in litura scriptus est* — 34 agentibus **A**, agendi **B**.

ut in epistulis apparet, recte loquendi asper quoque exactor?
aut vim C. Caesaris fregerunt editi de analogia libri? aut 35
ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos non
verbis modo singulis, sed etiam litteris dedit? non obstant
hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haerentibus.

VIII. Superest lectio: in qua puer ut sciat, ubi sus- 1
pendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi
claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel sub-
mittenda sit vox, qu*o* qui*d*que flexu, quid lentius celerius,
concitatius lenius dicendum, demonstrari nisi in opere ipso
non potest. unum est igitur, quod in hac parte praecipiam: 2
ut omnia ista facere possit, intellegat. sit autem in primis
lectio uirilis et cum suavitate quadam gravis, et non quidem
prosae similis, quia et carmen est et se poetae canere
testantur, non tamen in canticum dissoluta nec plasmate,
ut nunc a plerisque fit, effeminata, de quo genere optime
C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse: si
cantas, male cantas, si legis, cantas. nec prosopopoeias, 3
ut quibusdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim,
esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis, in
quibus poeta persona sua utetur. cetera admonitione magna 4
egent, in primis, ut tenerae mentes tracturaeque altius quid-
quid rudibus et omnium ignaris insederit, non modo quae
diserta, sed vel magis quae honesta sunt, discant. ideoque 5
optime institutum est, ut ab Homero atque Vergilio lectio
inciperet, quamquam ad intellegendas eorum virtutes firmiore
iudicio opus est: sed huic rei superest tempus, neque enim
semel legentur. interim et sublimitate heroi carminis animus
adsurgat et ex magnitudine rerum spiritum ducat et optimis
imbuatur. utiles tragoediae: alunt et lyrici, si tamen in iis 6
non auctores modo, sed etiam partes operis elegeris: nam
et Graeci licenter multa et Horatium nolim in quibusdam
interpretari. elegia vero, utique quae amat, et hendecasyl-
labi, qui sunt commata sotadeorum (nam de sotadeis ne
praecipiendum quidem est) amoveantur, si fieri potest, si
minus, certe ad firmius aetatis robur reserventur. comoediae, 7
quae plurimum conferre ad eloquentiam potest, cum per
omnes et personas et adfectus eat, quem usum in pueris
putem, paulo post suo loco dicam: nam cum mores in tuto
fuerint, inter praecipua legenda erit. de Menandro loquor,

---

9 quo quidque *Spalding*, quid quoque **AB** — 14 quia et **A**, quia **B**.

8 nec tamen excluserim alios. nam Latini quoque auctores adferent utilitatis aliquid, sed pueris, quae maxime ingenium alant atque animum augeant, praelegenda: ceteris, quae ad eruditionem modo pertinent, longa aetas spatium dabit. multum autem veteres etiam Latini conferunt, quamquam plerique plus ingenio quam arte valuerunt, [in primis copiam verborum] quorum in tragoediis gravitas, in comoediis elegantia et quidam velut ἀττικισμός inveniri potest.
9 oeconomia quoque in iis diligentior quam in plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt. sanctitas certe et, ut sic dicam, virilitas ab iis petenda est, quando nos in omnia deliciarum vitia dicendi
10 quoque ratione defluximus. denique credamus summis oratoribus, qui veterum poemata vel ad fidem causarum vel
11 ad ornamentum eloquentiae adsumunt. nam praecipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam et ceteros, qui sunt proximi, videmus Enni, Atti, Pacuvi, Lucili, Terenti, Caecili et aliorum inseri versus summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis, cum poeticis voluptatibus aures a forensi asperitate respirent.
12 quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum velut quibusdam testimoniis quae proposuere confirment. verum priora illa ad pueros magis, haec sequentia ad robustiores pertinebunt, cum grammatices amor et usus lectionis non scholarum temporibus, sed vitae spatio terminentur.

13 In praelegendo grammaticus et illa quidem minora praestare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret et pedum proprietates, quae adeo debent esse notae in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur.
14 deprehendat quae barbara, quae impropria, quae contra leges loquendi sint posita, non ut ex iis utique improbentur poetae (quibus, quia plerumque servire metro coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur: μεταπλασμούς enim [et σχηματισμούς] et σχήματα, ut dixi, vocamus et laudem virtutis necessitati damus), sed
15 ut commoneat artificialium et memoriam agitet. id quoque inter prima rudimenta non inutile demonstrare, quot quaeque verba modis intellegenda sint. circa glossemata etiam, id

6 in — verborum *seclusit Kiderlin* — 17 uidemus *Voss. 1*, uidimus AB — 20 respirent *Regius*, respirant *libri* — 35 et σχηματισμούς *exp. Faber*.

est voces minus usitatas, non ultima eius professionis dili-
gentia est. enimvero iam maiore cura doceat tropos omnes, 16
quibus praecipue non poema modo sed etiam oratio ornatur,
schemata utraque, id est figuras, quaeque λέξεως quae-
que διανοίας vocantur: quorum ego sicut troporum tractatum
in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum
erit. praecipue vero illa infigat animis, quae in oeconomia 17
virtus, quae in decore rerum, quid personae cuique con-
venerit, quid in sensibus laudandum, quid in verbis, ubi
copia probabilis, ubi modus.

His accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, 18
non tamen usque ad supervacuum laborem occupata: nam
receptas aut certe claris auctoribus memoratas exposuisse
satis est. persequi quidem, quid quis umquam vel contemp-
tissimorum hominum dixerit, aut nimiae miseriae aut inanis
iactantiae est et detinet atque obruit ingenia melius aliis
vacatura. nam qui omnes etiam indignas lectione scidas 19
excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest:
atqui pleni sunt huius modi impedimentis grammaticorum
commentarii vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. nam 20
Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est,
ut, cum historiae cuidam tamquam vanae repugnaret, ipsius
proferretur liber, qui eam continebat. quod evenit praecipue 21
in fabulosis usque ad deridicula quaedam, quaedam etiam
pudenda, unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia
est, adeo ut de libris totis et auctoribus, ut succurrit, men-
tiantur tuto, quia inveniri qui numquam fuere non possunt:
nam in notioribus frequentissime deprehenduntur a curiosis.
ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur aliqua
nescire.

De officio grammatici.

IX. Et finitae quidem sunt partes duae, quas haec 1
professio pollicetur, id est, ratio loquendi et enarratio
auctorum, quarum illam methodicen, hanc historicen
vocant. adiciamus tamen eorum curae quaedam dicendi
primordia, quibus aetates nondum rhetorem capientes insti-
tuant. igitur Aesopi fabellas, quae fabulis nutricularum 2
proxime succedunt, narrare sermone puro et nihil se supra
modum extollente, deinde eandem gracilitatem stilo exigere
condiscant: versus primo solvere, mox mutatis verbis inter-
pretari: tum paraphrasi audacius vertere, qua et breviare

quaedam et exornare salvo modo poetae sensu permittitur.
3 quod opus, etiam consummatis professoribus difficile, qui
commode tractaverit, cuicumque discendo sufficiet. sen-
tentiae quoque et chriae et ethologiae subiectis dic-
torum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium
ex lectione ducunt: quorum omnium similis est ratio, forma
diversa, quia sententia universalis est vox, ethologia personis
4 continetur. chriarum plura genera traduntur: unum simile
sententiae, quod est positum in voce simplici 'dixit ille'
aut 'dicere solebat': alterum, quod est in respondendo
'interrogatus ille', vel 'cum hoc ei dictum esset, respondit':
tertium huic non dissimile 'cum quis dixisset aliquid vel
5 fecisset'. etiam in ipsorum factis esse chrian putant ut
'Crates, cum indoctum puerum vidisset, paedagogum eius
percussit', et aliud paene par ei, quod tamen eodem nomine
appellare non audent, sed dicunt χρειῶδες, ut 'Milo, quem
vitulum adsueverat ferre, taurum ferebat'. in his omnibus
et declinatio per eosdem ducitur casus, et tam factorum
6 quam dictorum ratio est. narratiunculas a poetis celebratas
notitiae causa, non eloquentiae tractandas puto. cetera
maioris operis ac spiritus Latini rhetores relinquendo neces-
saria grammaticis fecerunt: Graeci magis operum suorum
et onera et modum norunt.

An oratori futuro necessaria sit plurium artium cognitio.

1 X. Haec de grammatice quam brevissime potui, non
ut omnia dicerem sectatus, quod infinitum erat, sed ut
maxime necessaria: nunc de ceteris artibus, quibus insti-
tuendos, priusquam rhetori tradantur, pueros existimo, strictim
subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinae, quem Graeci
2 ἐγκύκλιον παιδείαν vocant. nam isdem fere annis aliarum
quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quae, quia
et ipsae artes sunt et esse perfectae sine orandi scientia
possunt, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent
3 solae, an sint huic operi necessariae quaeritur. nam quid,
inquiunt, ad agendam causam dicendamve sententiam pertinet,
scire, quem ad modum in data linea constitui triangul*um* aequis
lateribus possit? aut quo melius vel defendet reum vel

25 potui] posui *Madvig* — 29 quem **A**, quam **B** —. 33 possunt **B**, non possunt **A** — 36 triangulum *Faber*, triangula *libri* — 37 possit **A**, possint **B**.

reget consilia, qui citharae sonos nominibus et spatiis distin-
xerit? enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, 4
qui neque geometren audierint nec musicos nisi hac communi
voluptate aurium intellegant. quibus ego primum hoc re-
spondeo, quod M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius
testatur: non eum a nobis institui oratorem, qui sit aut
fuerit, sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti
illius et nulla parte cessantis. nam et sapientem formantes 5
eum, qui sit futurus consummatus undique et, ut dicunt,
mortalis quidam deus, non modo cognitione caelestium vel
mortalium putant instruendum, sed per quaedam parva sane,
si ipsa demum aestimes, ducunt sicut exquisitas interim
ambiguitates: non quia ceratinae aut crocodillinae possint
facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem
oporteat falli. similiter oratorem, qui debet esse sapiens, 6
non geometres faciet aut musicus, quaeque his alia subiun-
gam, sed hae quoque artes, ut sit consummatus, iuvabunt:
nisi forte ἀντιδότους quidem atque alia, quae oculis aut
vulneribus medentur, ex multis atque interim contrariis quoque
inter se effectibus componi videmus, quorum ex diversis fit
una illa mixtura, quae nulli earum similis est, ex quibus
constat, sed proprias vires ex omnibus sumit, et muta ani- 7
malia mellis illum inimitabilem humanae rationi saporem
vario florum ac sucorum genere perficiunt: nos mirabimur,
si oratio, qua nihil praestantius homini dedit providentia,
pluribus artibus egeat, quae, etiam cum se non ostendunt
in dicendo nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt et
tacitae quoque sentiuntur. 'fuit aliquis sine iis disertus': sed 8
ego oratorem volo. 'non multum adiciunt': sed aeque non
erit totum, cui vel parva deerunt: et optimum quidem hoc
esse conveniet, cuius etiamsi in arduo spes est, nos tamen
praecipiamus omnia, ut saltem plura fiant. sed cur deficiat
animus? natura enim perfectum oratorem esse non prohibet,
turpiterque desperatur quidquid fieri potest.

De musice.

Atque ego vel iudicio veterum poteram esse contentus. 9
nam quis ignorat musicen, ut de hac primum loquar,
tantum iam illis antiquis temporibus non studii modo, verum

---

5 Orat. 1, 29

---

5 inscripto **N** — 20 diversitate *I. Müller*, diversis **A**, diversa **B**.

etiam venerationis habuisse, ut idem musici et vates et
sapientes iudicarentur, mittam alios, Orpheus et Linus:
quorum utrumque dis genitum, alterum vero, quia rudes
quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non
feras modo, sed saxa etiam silvasque duxisse posteritatis
10 memoriae traditum est. itaque et Timagenes auctor est
omnium in litteris studiorum antiquissimam musicen extitisse,
et testimonio sunt clarissimi poetae, apud quos inter regalia
convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur.
Iopas vero ille Vergili nonne canit

errantem lunam solisque labores

et cetera? quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus musicen cum divinarum etiam rerum cognitione
11 esse coniunctam. quod si datur, erit etiam oratori necessaria,
si quidem, ut diximus, haec quoque pars, quae ab oratoribus
relicta a philosophis est occupata, nostri operis fuit ac sine
omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia.
12 atqui claros nomine sapientiae viros nemo dubitaverit
studiosos musices fuisse, cum Pythagoras atque eum secuti
acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint mundum ipsum ratione esse compositum, quam postea sit lyra
imitata, nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam
13 vocant *ἁρμονίαν,* sonum quoque his motibus dederint. nam
Plato cum in aliis quibusdam tum praecipue in Timaeo ne
intellegi quidem nisi ab iis, qui hanc quoque partem disciplinae diligenter perceperint, potest. quid de philosophis
loquor, quorum fons ipse Socrates iam senex institui lyra non
14 erubescebat? duces maximos et fidibus et tibiis cecinisse
traditum, et exercitus Lacedaemoniorum musicis accensos
modis. quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac
tubae faciunt? quorum concentus quanto est vehementior,
15 tantum Romana in bellis gloria ceteris praestat. non igitur
frustra Plato civili viro, quem *πολιτικόν* vocat, necessariam
musicen credidit. et eius sectae, quae aliis severissima, aliis
asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapientium aliquos nonnullam operam his studiis
accommodaturos, et Lycurgus, durissimarum Lacedaemoniis
16 legum auctor, musices disciplinam probavit. atque eam

10 Aen. 1, 742 — 24 Tim. p. 47. 67

13 m. etiam c. d. r. **N** — 26 quid *(in ras. m. 2.)* de **A**, de **B**.

natura ipsa videtur ad tolerandos facilius labores velut
muneri nobis dedisse, si quidem et remigem cantus hortatur:
nec solum in iis operibus, in quibus plurium conatus prae-
eunte aliqua iucunda voce conspirat, sed etiam singulorum
fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur. laudem ad- 17
huc dicere artis pulcherrimae videor, nondum eam tamen
oratori coniungere. transeamus igitur id quoque, quod
grammatice quondam ac musice iunctae fuerunt: si quidem
Archytas atque Euenus etiam subiectam grammaticen musicae
putaverunt, et eosdem utriusque rei praeceptores fuisse cum
Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato
adeo probavit, ut suppositos capiti libros eius, cum more- 18
retur, habuisse credatur, tum Eupolis, apud quem Prodamus
et musicen et litteras docet et Maricas, qui est Hyperbolus,
nihil se ex musice scire nisi litteras confitetur. Aristophanes
quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos
esse demonstrat, et apud Menandrum in Hypobolimaeo
senex, qui reposcenti filium patri velut rationem impen-
diorum, quae in educationem contulerit, exponens psaltis se
et geometris multa dicit dedisse. unde etiam ille mos, ut 19
in conviviis post cenam circumferretur lyra, cuius cum se
imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis
utar, est habitus indoctior. sed veterum quoque Roma- 20
norum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit: versus
quoque Saliorum habent carmen. quae cum omnia sint a
Numa rege instituta, faciunt manifestum ne illis quidem, qui
rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa
recipiebat aetas, defuisse. denique in proverbium usque 21
Graecorum celebratum est, indoctos a Musis atque a
Gratiis abesse. verum quid ex ea proprie petat futurus 22
orator, disseramus.

Numeros musice duplices habet, in vocibus et in cor-
pore: utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur.
vocis rationem Aristoxenus musicus dividit in *ῥυθμόν* et
μέλος, quorum alterum modulatione, alterum canore ac sonis
constat. num igitur non haec omnia oratori necessaria?
quorum unum ad gestum, alterum ad conlocationem ver-
borum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque
plurimi, pertinet: nisi forte in carminibus tantum et in 23
canticis exigitur structura quaedam et inoffensa copulatio

15 Aristoph. Equ. 188: Nub. 193: Ran. 728 — 22 Tusc. 1, 2, 4.

vocum, in agendo supervacua est, aut non compositio et
sonus in oratione quoque varie pro rerum modo adhibetur
24 sicut in musice. namque et voce et modulatione grandia
elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit totaque arte
25 consentit cum eorum, quae dicuntur, adfectibus. atqui in
orando quoque intentio vocis, remissio, flexus pertinet ad
movendos audientium adfectus, aliaque et conlocationis et
vocis, ut eodem utar verbo, modulatione concitationem iudicis,
alia misericordiam petimus, cum etiam organis, quibus sermo
exprimi non potest, adfici animos in diversum habitum
26 sentiamus. corporis quoque aptus et decens motus, qui
dicitur *εὐρυθμία,* et est necessarius nec aliunde peti potest:
in quo pars actionis non minima consistit, qua de re sepo-
27 situs est nobis locus. age, non habebit in primis curam vocis
orator? quid tam musices proprium? sed ne haec quidem
praesumenda pars est: uno interim contenti simus exemplo.
C. Gracchi, praecipui suorum temporum oratoris, cui con-
tionanti consistens post eum musicus fistula, quam *τονάριον*
28 vocant, modos, quibus deberet intendi, ministrabat. haec ei
cura inter turbidissimas actiones vel terrenti optimates vel
iam timenti fuit. libet propter quosdam imperitiores etiam
c r a s s i o r e, ut vocant, M u s a dubitationem huius utilitatis
29 eximere. nam poetas certe legendos oratori futuro conces-
serint: num igitur hi sine musice? ac si quis tam caecus
animi est, ut de aliis dubitet, illos certe, qui carmina ad
lyram composuerunt. haec diutius forent dicenda, si hoc
30 studium velut novum praeciperem. cum vero antiquitus a
Chirone atque Achille usque ad nostra tempora apud omnes,
qui modo legitimam disciplinam non sint perosi, duraverit,
non est committendum, ut illa dubia faciam defensionis
31 sollicitudine. quamvis autem satis iam ex ipsis, quibus sum
modo usus, exemplis credam esse manifestum, quae mihi et
quatenus musice placeat, apertius tamen profitendum puto,
non hanc a me praecipi, quae nunc in scaenis effeminata
et impudicis modis fracta non ex parte minima, si quid in
nobis virilis roboris manebat, excidit, sed qua laudes fortium
canebantur quaque ipsi fortes canebant: nec psalteria et
spadicas etiam virginibus probis recusanda, sed cognitionem
rationis, quae ad movendos leniendosque adfectus plurimum

---

19 ministrabat **B**, monstrabat **A** — 21 fuit **A**, profuit **B** —
28 usque a chir. atque achille usque ad **Bg**, usque *secundo loco om.* **A**.

valet. nam et Pythagoran accepimus concitatos ad vim 32
pudicae domui adferendam iuvenes iussa mutare in spondeum
modos tibicina composuisse, et Chrysippus etiam nutricum
illi quae adhibetur infantibus adlectationi suum quoddam
carmen adsignat. est etiam non inerudite ad declamandum 33
ficta materia, in qua ponitur tibicen, qui sacrificanti Phry-
gium cecinerat, acto illo in insaniam et per praecipitia
delato accusari, quod causa mortis extiterit: quae si dici
debet ab oratore nec dici citra scientiam musices potest,
quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi
nostro vel iniqui consentient?

De geometria.

In **geometria** partem fatentur esse utilem teneris 34
aetatibus: agitari namque animos et acui ingenia et celeri-
tatem percipiendi venire inde concedunt, sed prodesse eam
non ut ceteras artes, cum perceptae sint, sed cum discatur,
existimant: ea vulgaris opinio est. nec sine causa summi 35
viri etiam impensam huic scientiae operam dederunt. nam
cum sit geometria divisa in numeros atque formas, nume-
rorum quidem notitia non oratori modo, sed cuicumque
saltem primis litteris erudito necessaria est. in causis vero
vel frequentissime versari solet: in quibus actor, non dico,
si circa summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto
aut indecoro gestu a computatione dissentit, iudicatur in-
doctus. illa vero linearis ratio et ipsa quidem cadit fre- 36
quenter in causas (nam de terminis mensurisque sunt lites),
sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria co-
gnationem. iam primum ordo est geometriae necessarius: 37
nonne et eloquentiae? ex prioribus geometria probat in-
sequentia, et certis incerta: nonne id in dicendo facimus?
quid? illa propositarum quaestionum conclusio non fere
tota constat syllogismis? propter quod plures invenias, qui
dialecticae similem quam qui rhetoricae fateantur hanc
artem. verum et orator, etiamsi raro, non tamen numquam
probabit dialectice. nam et syllogismo, si res poscet, utetur 38
et certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. denique
probationum quae sunt potentissimae *γραμμικαὶ ἀποδείξεις*
vulgo dicuntur: quid autem magis oratio quam probationem

1 accepimus *Philander* (N), accipimus *rell.* — 17 ea *edd. vett.*, id *libri* — 37 *γραμμικαὶ ἀποδείξεις Regius*, grammaticae apodixis A B.

39 petit? falsa quoque veris similia geometria ratione depre-
hendit. fit hoc et in numeris per quasdam, quas ψευδογρα-
φίας vocant, quibus pueri ludere solebamus. sed alia maiora
sunt. nam quis non ita proponenti credat: 'quorum locorum
extremae lineae eandem mensuram colligunt, eorum spatium
quoque, quod his lineis continetur, par sit necesse est?' at
40 id falsum est: nam plurimum refert, cuius sit formae ille
circuitus, reprehensique a geometris sunt historici, qui
magnitudinem insularum satis significari navigationis ambitu
crediderunt. nam ut quaeque forma perfectissima, ita capa-
41 cissima est. ideoque illa circumcurrens linea, si efficiet
orbem, quae forma est in planis maxime perfecta, amplius
spatium complectetur, quam si quadratum paribus oris
efficiat, rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus aequis
42 lateribus quam inaequalibus. sed alia forsitan obscuriora:
nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum.
iugeri mensuram ducentos et quadraginta longitudinis pedes
esse dimidioque in latitudinem patere, non fere quisquam
est qui ignoret, et qui sit circuitus et quantum campi
43 claudat, colligere expeditum. at centeni et octogeni in
quamque partem pedes idem spatium extremitatis, sed multo
amplius clausae quattuor lineis areae faciunt. id si com-
putare quem piget, brevioribus numeris idem discat. nam
deni in quadram pedes quadraginta per oram, intra centum
erunt. at si quini deni per latera, quini in fronte sint, ex
illo quod amplectuntur quartam deducent eodem circumductu.
44 si vero porrecti utrimque undeviceni singulis distent, non
plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo
ducetur: quae circumibit autem linea, eiusdem spatii erit,
cuius ea, quae centum continet. ita quidquid formae quadrati
45 detraxeris, amplitudini quoque peribit. ergo etiam id fieri
potest, ut maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur.
haec in planis. nam in collibus vallibusque etiam imperito
46 patet plus soli esse quam caeli. quid quod se eadem
geometria tollit ad rationem usque mundi? in qua, cum
siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus
nihil esse inordinatum atque fortuitum: quod ipsum non-
47 numquam pertinere ad oratorem potest. an vero, cum
Pericles Athenienses solis obscuratione territos redditis eius
rei causis metu liberavit, aut cum Sulpicius ille Gallus in

1 geometrica *Christ.*

exercitu L. Pauli de lunae defectione disseruit, ne velut
prodigio divinitus facto militum animi terrerentur, non
videtur usus esse oratoris officio? quod si Nicias in Sicilia 48
scisset, non eodem confusus metu pulcherrimum Athenien-
sium exercitum *per*didisset: sicut Dion, cum ad destruendam
Dionysi tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. sint
extra licet usus bellici transeamusque, quod Archimedes
unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique 49
iam proprium ad efficiendum quod intendimus, plurimas
quaestiones, quibus difficilior alia ratione explicatio est, ut
de ratione *di*videndi, de sectione in infinitum, de celeritate
augenda, linearibus illis probationibus solvi solere, ut, si
est oratori, quod proximus demonstrabit liber, de omnibus
rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit
orator.

De prima pronuntiationis et gestus institutione.

XI. Dandum aliquid comoedo quoque, dum eatenus, 1
qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. non
enim puerum, quem in hoc instituimus, aut femineae vocis
exilitate frangi volo aut seniliter tremere. nec vitia ebrietatis 2
effingat nec servili vernilitate imbuatur nec amoris, avaritiae,
metus discat adfectum: quae neque oratori sunt necessaria
et mentem praecipue in aetate prima teneram adhuc et
rudem inficiunt: nam frequens imitatio transit in mores. ne 3
gestus quidem omnis ac motus a comoedis petendus est.
quamquam enim utrumque eorum ad quendam modum
praestare debet orator, plurimum tamen aberit a scaenico,
nec vultu nec manu nec excursionibus nimius. nam si qua
in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur.
Quod est igitur huius doctoris officium? in primis vitia 4
si qua sunt oris emendet, ut expressa sint verba, ut suis
quaeque litterae sonis enuntientur. quarundam enim vel
exilitate vel pinguitudine nimia laboramus, quasdam velut
acriores parum efficimus et aliis non dissimilibus, sed quasi
hebetioribus permutamus. quippe et rho litterae, qua Demo- 5
sthenes quoque laboravit, labda succedit, quarum vis est
apud nos quoque, et cum c ac similiter g non evaluerunt,

5 perdidisset *Regius* (**A B**), prodidisset *rell.* — 11 dividendi *Regius*, videndi **B**, vivendi **A** — 28 nimius *Regius* (**A B**), nimiis *alii.*

6 in t ac d molliuntur. ne illas quidem circa s litteram delicias
hic magister feret, nec verba in faucibus patietur audiri
nec oris inanitate resonare nec, quod minime sermoni puro
conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono
7 circumliniri, quod Graeci *καταπεπλασμένον* dicunt: sic appel-
latur cantus tibiarum, quae praeclusis, quibus clarescunt,
foraminibus, recto modo exitu graviorem spiritum reddunt.
8 curabit etiam, ne extremae syllabae intercidant, ut par sibi
sermo sit, ut, quotiens exclamandum erit, lateris conatus sit
ille, non capitis: ut gestus ad vocem, vultus ad gestum
9 accommodetur. observandum erit etiam, ut recta sit facies
dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum
distendat, ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne
10 inclinata utrolibet cervix. nam frons pluribus generibus
peccat. vidi multos, quorum supercilia ad singulos vocis
conatus adlevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam
dissidentia, cum alterum in verticem tenderent, altero paene
11 oculus ipse premeretur. infinitum autem, ut mox dicemus,
in his quoque rebus momentum est, et nihil potest placere
quod non decet.

12 Debet etiam docere comoedus, quomodo narrandum,
qua sit auctoritate suadendum, qua concitatione consurgat
ira, qui flexus deceat miserationem. quod ita optime faciet,
si certos ex comoediis elegerit locos et ad hoc maxime
13 idoneos, id est actionibus similes. idem autem non ad
pronuntiandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque
eloquentiam maxime accommodati erunt. et haec, dum infirma
14 aetas maiora non capiet: ceterum cum legere orationes
oportebit, cum virtutes earum iam sentiet, tum mihi diligens
aliquis ac peritus adsistat, neque solum lectionem formet,
verum ediscere etiam electa ex iis cogat et ea dicere stantem
clare et quem ad modum agere oportebit, ut protinus pro-
nuntiationem, vocem, memoriam exerceat.

15 Ne illos quidem reprehendendos puto, qui paulum
etiam palaestricis vacaverunt. non de iis loquor, quibus pars
vitae in oleo, pars in vino consumitur, qui corporum cura
16 mentem obruerunt (hos enim abesse ab eo, quem instituimus,
quam longissime velim): sed nomen est idem iis, a quibus
gestus motusque formantur, ut recta sint brachia, ne indoctae,
rusticae manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis

---

30 lectionem *Gesner* (A), lectione *libri*.

pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis incli-
natione dissideant. nam neque haec esse in parte pronun- 17
tiationis negaverit quisquam, neque ipsam pronuntiationem
ab oratore secernet: et certe, quod facere oporteat, non
indignandum est discere, cum praesertim haec chironomia,
quae est, *uti* nomine ipso declaratur, lex gestus, et ab illis
temporibus heroicis orta sit et a summis Graeciae viris
atque ipso etiam Socrate probata, a Platone quoque in parte
civilium posita virtutum, et a Chrysippo in praeceptis de
liberorum educatione compositis non omissa. nam Lacedae- 18
monios quidem etiam saltationem quandam tamquam ad
bella quoque utilem habuisse inter exercitationes accepimus.
neque id veteribus Romanis dedecori fuit: argumentum est
sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus
saltatio et illa in tertio Ciceronis de Oratore libro verba
Crassi, quibus praecipit, ut orator utatur laterum incli-
natione forti ac virili non a scaena et histrionibus,
sed ab armis aut etiam a palaestra: cuius disciplinae
usus in nostram usque aetatem sine reprehensione descendit.
a me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur nec in his 19
ipsis diu. neque enim gestum oratoris componi ad simili-
tudinem saltationis volo, sed subesse aliquid ex hac exer-
citatione puerili, unde nos non id agentes furtim decor ille
discentibus traditus prosequatur.

An plura eodem tempore doceri prima aetas possit.

XII. Quaeri solet, an, etiamsi discenda sint haec, 1
eodem tempore tamen tradi omnia et percipi possint. negant
enim quidam, quia confundatur animus ac fatigetur tot
disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens nec
corpus nec dies ipse sufficiat, et, si maxime patiatur hoc
aetas robustior, pueriles annos onerari non oporteat. sed 2
non satis perspiciunt, quantum natura humani ingenii valeat,
quae ita est agilis ac velox, sic in omnem partem, ut ita
dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum
unum, in plura vero non eodem die modo, sed eodem tem-
poris momento vim suam intendat. an vero citharoedi non 3

---

15 c. 59, 220

---

6 uti *nos,* ut in **L**, in **B**, ut **A** — 24 prosequatur *edd. vett.,* pers. **A B**.

simul et memoriae et sono vocis et plurimis flexibus ser-
viunt, cum interim alios nervos dextra percurrunt, alios
laeva trahunt, continent, praebent, ne pes quidem otiosus
certam legem temporum servat, et haec pariter omnia?
4 quid? nos agendi subita necessitate deprehensi nonne alia
dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio
verborum, compositio, gestus, pronuntiatio, vultus, motus
desideretur? quae si velut sub uno conatu tam diversa
parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum
praesertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque
sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare. ideo et
stilus lectione requiescit, et ipsius lectionis taedium vicibus
5 levatur. quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo
recentes sumus ad id, quod incipimus. quis non obtundi
potest, si per totum diem cuiuscumque artis unum magistrum
ferat? mutatione recreabitur sicut in cibis, quorum diver-
sitate reficitur stomachus et pluribus minore fastidio alitur.
6 aut dicant isti mihi, quae sit alia ratio discendi? grammatico
soli deserviamus? deinde geometrae tantum, omittamus
interim quod didicimus? mox transeamus ad musicum, ex-
cidant priora? et cum Latinis studebimus litteris, non respi-
ciamus ad Graecas, et, ut semel finiam, nihil faciamus nisi
7 novissimum? cur non idem suademus agricolis, ne arva
simul et vineta et oleas et arbustum colant? ne pratis et
pecoribus et hortis et alvearibus avibusque accommodent
curam? cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desi-
deriis amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curae
corporis, nonnihil voluptatibus cotidie damus? quarum nos
una res quaelibet nihil intermittentes fatigaret: adeo facilius
est multa facere quam diu.

8 Illud quidem minime verendum est, ne laborem stu-
diorum pueri difficilius tolerent: neque enim ulla aetas minus
fatigatur. mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas:
9 nam et dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. id
vel hoc argumento patet, quod intra biennium, quam verba
recte formare potuerunt, quamvis nullo instante omnia fere
loquuntur: at noviciis nostris per quot annos sermo Latinus
repugnat! magis scias, si quem iam robustum instituere
litteris coeperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui
10 in sua quidque arte optime faciant. et patientior est laboris

30 quam unum diu *Kiderlin*.

natura pueris quam iuvenibus. videlicet ut corpora infantium
nec casus, quo in terram totiens deferuntur, tam graviter
adfligit, nec illa per manus et genua reptatio nec post
breve tempus continui lusus et totius diei discursus, quia
pondus illis abest nec sese ipsi gravant: sic animi quoque,
credo, quia minore conatu moventur nec suo nisu studiis
insistunt, sed formandos se tantummodo praestant, non
similiter fatigantur. praeterea secundum aliam aetatis illius 11
facilitatem velut simplicius docentes sequuntur nec quae iam
egerint metiuntur: abest illis adhuc etiam laboris iudicium.
porro ut frequenter experti sumus, minus adficit sensus fatigatio
quam cogitatio.

Sed ne temporis quidem umquam plus erit, quia his aetati- 12
bus omnis in audiendo profectus est. cum ad stilum secedet, cum
generabit ipse aliquid atque componet, tum inchoare haec studia
vel non vacabit vel non libebit. ergo cum grammaticus 13
totum occupare diem non possit nec debeat, ne discentis
animum taedio avertat, quibus potius studiis haec temporum
velut subsiciva donabimus? nam nec ego consumi studentem 14
in his artibus volo: nec moduletur aut musicis notis cantica
excipiat, nec utique ad minutissima usque geometriae opera
descendat. non comoedum in pronuntiando nec saltatorem
in gestu facio: quae si omnia exigerem, suppeditabat tamen
tempus: longa est enim, quae discit, aetas, et ego non de
tardis ingeniis loquor. denique cur in his omnibus, quae 15
discenda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui non contentus
disciplinis, quas praestare poterant Athenae, non
Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Aegypti
quoque sacerdotes adiit atque eorum arcana perdidicit.

Difficultatis patrocinia praeteximus segnitiae: neque 16
enim nobis operis amor est, nec, quia sit honesta ac rerum
pulcherrima eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum et
sordidum lucrum accingimur. dicant sine his in foro multi 17
et adquirant, dum sit locupletior aliquis sordidae mercis
negotiator et plus voci suae debeat praeco. ne velim quidem
lectorem dari mihi, quid studia referant computaturum. qui 18
vero imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente
conceperit quique illam, ut ait non ignobilis tragicus, regi-
nam rerum orationem ponet ante oculos fructumque non

---

38 Pacuvius v. 177 Ribb.

---

32 uilem B, uenalem A.

ex stipe advocationum, sed ex animo suo et contemplatione
ac scientia petet perpetuum illum nec fortunae subiectum,
facile persuadebit sibi, ut tempora, quae spectaculis, campo,
tesseris, otiosis denique sermonibus, ne dicam somno et
conviviorum mora conteruntur, geometrae potius ac musico
impendat, quanto plus delectationis habiturus quam ex illis
19 ineruditis voluptatibus: dedit enim hoc quoque providentia
hominibus munus, ut honesta magis iuvarent. sed nos haec
ipsa dulcedo longius duxit. hactenus ergo de studiis, quibus,
antequam maiora capiat, puer instituendus est: proximus
liber velut novum sumet exordium et ad rhetoris officia
transibit.

LIBER SECUNDUS.

Quando rhetori sit tradendus puer.

I. Tenuit consuetudo, quae cotidie magis invalescit, ut 1
praeceptoribus eloquentiae, Latinis quidem semper, sed
etiam Graecis interim, discipuli serius quam ratio postulat
traderentur. eius rei duplex causa est, quod et rhetores
utique nostri suas partes omiserunt et grammatici alienas
occupaverunt. nam et illi declamare modo et scientiam decla- 2
mandi ac facultatem tradere officii sui ducunt idque intra
deliberativas iudicialesque materias (nam cetera ut professione
sua minora despiciunt), et hi non satis credunt excepisse,
quae relicta erant (quo nomine gratia quoque iis habenda
est), sed ad prosopopoeïas usque *et* ad suasorias, in quibus
onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. hinc ergo accidit 3
ut, quae alterius artis prima erant opera, facta sint alterius
novissima, et aetas iam altioribus disciplinis debita in schola
minore subsidat ac rhetoricen apud grammaticos exerceat.
ita, quod est maxime ridiculum, non ante ad declamandi
magistrum mittendus videtur puer quam declamare sciat.

Nos suum cuique professioni modum demus: et gram- 4
matice, quam in Latinum transferentes litteraturam voca-
verunt, fines suos norit, praesertim tantum ab hac appella-
tionis suae paupertate, intra quam primi illi constitere, pro-
vecta: nam tenuis a fonte adsumptis poetarum historicorumque
viribus pleno iam satis alveo fluit, cum praeter rationem
recte loquendi non parum alioqui copiosam prope omnium
maximarum artium scientiam amplexa sit: et rhetorice, cui 5
nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet nec

---

13 et *add. edd. vett.* — 24 poetarum historicorumque **Bn** 2. m. **Bg**, historicorumque **Bn**[1], historicorum criticorumque **A**.

occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quae, dum
6 opere cedit, iam paene possessione depulsa est. neque infi-
tiabor aliquem ex his qui grammaticen profiteantur eo usque
scientiae progredi posse, ut ad haec quoque tradenda suf-
ficiat, sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

7 Nos porro quaerimus, quando iis, quae rhetorice praecipit,
percipiendis puer maturus esse videatur. in quo quidem non
id est aestimandum, cuius quisque sit aetatis, sed quantum
in studiis iam effecerit. et ne diutius disseram, quando sit
8 rhetori tradendus, sic optime finiri credo: cum poterit. sed
hoc ipsum ex superiore pendet quaestione. nam si gram-
matices munus usque ad suasorias prorogatur, tardius rhetore
opus est: at si rhetor prima officia operis sui non recusat,
a narrationibus statim et laudandi vituperandique opusculis
9 cura eius desideratur. an ignoramus antiquis hoc fuisse ad
augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent
et communes locos et cetera citra complexum rerum perso-
narumque, quibus verae fictaeque controversiae continentur?
ex quo palam est, quam turpiter deserat eam partem rhe-
torices institutio, quam et primam habuit et diu solam.
10 quid autem est ex iis, de quibus supra dixi, quod non cum
in alia, quae sunt propria rhetorum, tum certe in illud iu-
diciale causae genus incidat? an non in foro narrandum est?
11 qua in parte nescio an sit vel plurimum. non laus ac vitu-
peratio certaminibus illis frequenter inseritur? non communes
loci, sive qui sunt in vitia derecti, quales legimus a Cicerone
compositos, seu quibus quaestiones generaliter tractantur,
quales sunt editi a Quinto quoque Hortensio, ut 'sitne parvis
argumentis credendum?' et pro testibus et in testes in
12 mediis litium medullis versantur? arma sunt haec quodam
modo praeparanda semper, ut iis, cum res poscet, utare.
quae qui pertinere ad orationem non putabit, is ne statuam
quidem inchoari credet, cum eius membra fundentur. neque
hanc, ut aliqui putabunt, festinationem meam sic quisquam
calumnietur, tamquam eum, qui sit rhetori traditus, abdu-
13 cendum protinus a grammaticis putem. dabuntur illis tum
quoque tempora sua, neque erit verendum, ne binis prae-
ceptoribus oneretur puer. non enim crescet, sed dividetur
qui sub uno miscebatur labor, et erit sui quisque operis

13 quae sunt apud *rhe*torem materiae inter rudimenta dicendi *** *post* suasorias A, *exp. Obrecht* — 28 quoque *malim abesse cum Spaldingio.*

magister utilior: quod adhuc obtinent Graeci, a Latinis omissum est, et fieri videtur excusate, quia sunt qui labori isti successerint.

De moribus officiis praeceptoris.

II. Ergo cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, 1
ut, quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente
consequi possit, tradendus eius artis magistris erit, quorum
in primis inspici mores oportebit. quod ego non idcirco 2
potissimum in hac parte tractare sum adgressus, quia non
in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam
diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore, sed
quod magis necessariam eius rei mentionem facit aetas ipsa
discentium. nam et adulti fere pueri ad hos praeceptores 3
transferuntur et apud eos iuvenes etiam facti perseverant,
ideoque maior adhibenda tum cura est, ut et teneriores
annos ab iniuria sanctitas docentis custodiat et ferociores
a licentia gravitas deterreat. neque vero sat est summam 4
praestare abstinentiam, nisi disciplinae severitate con-
venientium quoque ad se mores adstrinxerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos
animum ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi
liberi tradantur, existimet. ipse nec habeat vitia nec ferat. 5
non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne inde
odium, hinc contemptus oriatur. plurimus ei de honesto ac
bono sermo sit: nam quo saepius monuerit, hoc rarius
castigabit. minime iracundus, nec tamen eorum quae emen-
danda erunt dissimulator: simplex in docendo, patiens
laboris, adsiduus potius quam immodicus. interrogantibus 6
libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. in
laudandis discipulorum dictionibus nec malignus nec effusus,
quia res altera taedium laboris, altera securitatem parit.
in emendando quae corrigenda erunt non acerbus mini- 7
meque contumeliosus: nam id quidem multos a proposito
studendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint.
ipse aliquid, immo multa cotidie dicat, quae secum audi-
tores referant. licet enim satis exemplorum ad imitandum
ex lectione suppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox alit
plenius praecipueque praeceptoris, quem discipuli, si modo

3 successerint A, suffecerint *Faber.*

recte sunt instituti, et amant et verentur. vix autem dici
potest, quanto libentius imitemur eos, quibus favemus.
9 Minime vero permittenda pueris, ut fit apud plerosque,
adsurgendi exultandique in laudando licentia: quin etiam
iuvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet.
ita fiet ut ex iudicio praeceptoris discipulus pendeat atque
10 id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. illa vero
vitiosissima, quae iam humanitas vocatur, invicem qualia-
cumque laudandi cum est indecora et theatralis et severe
institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis:
supervacua enim videntur cura ac labor, parata quidquid
11 effuderint laude. vultum igitur praeceptoris intueri tam qui
audiunt debent quam ipse qui dicit: ita enim probanda
atque improbanda discernet, si stilo facultas continget,
12 auditione iudicium. at nunc proni atque succincti ad omnem
clausulam non exsurgunt modo, verum etiam excurrunt et
cum indecora exsultatione conclamant. id mutuum est et ibi
declamationis fortuna. hinc tumor et vana de se persuasio
usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum
13 a praeceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. sed se
quoque praeceptores intente ac modeste audiri velint: non
enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed dis-
cipulus magistri. quin, si fieri potest, intendendus animus
in hoc quoque, ut perspiciat quae quisque et quo modo
laudet, et placere, quae bene dicet, non suo magis quam
eorum nomine delectetur, qui recte iudicabunt.
14 Pueros adulescentibus permixtos sedere non placet
mihi. nam etiamsi vir talis, qualem esse oportet studiis
moribusque praepositum, modestam habere potest etiam
iuventutem, tamen vel infirmitas a robustioribus separanda
est et carendum non solum crimine turpitudinis, verum
15 etiam suspicione. haec notanda breviter existimavi. nam ut
absit ab ultimis vitiis ipse ac schola, ne praecipiendum
quidem credo. ac si quis est, qui flagitia manifesta in eli-
gendo filii praeceptore non vitet, iam hinc sciat, cetera
quoque, quae ad utilitatem iuventutis componere conamur,
esse sibi hac parte omissa supervacua.

An protinus praeceptore optimo sit utendum.

1 III. Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda
est, qui, etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non

tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud
minores aliquamdiu detinent, tamquam instituendis artibus
magis sit apta mediocritas praeceptoris cum ad intellectum
atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum
molestias minus superba. qua in re mihi non arbitror diu 2
laborandum, ut ostendam, quanto sit melius optimis imbui,
quanta in eluendis quae semel insederint vitiis difficultas
consequatur, cum geminatum onus succedentes premat, et
quidem dedocendi gravius ac prius quam docendi: propter 3
quod Timotheum clarum in arte tibiarum ferunt duplices
ab iis, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes,
quam si rudes traderentur. error tamen est in re duplex:
unus, quod interim sufficere illos minores existimant et
bono sane stomacho contenti sunt: quae quamquam est ipsa 4
reprehensione digna securitas, tamen esset utcumque tole-
rabilis, si eius modi praeceptores minus docerent, non peius:
alter ille etiam frequentior, quod eos, qui ampliorem dicendi
facultatem sint consecuti, non putant ad minora descendere,
idque interim fieri, quia fastidiant praestare hanc inferioribus
curam, interim, quia omnino non possint. ego porro eum, 5
qui nolit, in numero praecipientium non habeo, posse autem
maxime, si velit, optimum quemque contendo: primum,
quod eum, qui eloquentia ceteris praestet, illa quoque, per
quae ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse
credibile est, deinde, quia plurimum in praecipiendo valet 6
ratio, quae doctissimo cuique plenissima est, postremo, quia
nemo sic in maioribus eminet, ut eum minora deficiant.
nisi forte Iovem quidem Phidias optime fecit, illa autem
quae in ornamentum operis eius accedunt, alius melius
elaborasset, aut orator loqui nesciet aut leviores morbos
curare non poterit praestantissimus medicus.

Quid ergo? non est quaedam eloquentia maior, quam 7
ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? ego
vero confiteor: sed hunc disertum praeceptorem prudentem
quoque et non ignarum docendi esse oportebit summitten-
tem se ad mensuram discentis, ut velocissimus quoque, si 8
forte iter cum parvulo faciat, det manum et gradum suum
minuat, nec procedat ultra quam comes possit. quid? si
plerumque accidit, ut faciliora sint ad intellegendum et
lucidiora multo, quae a doctissimo quoque dicuntur? nam
et prima est eloquentiae virtus perspicuitas, et, quo quis
ingenio minus valet, hoc se magis attollere et dilatare

conatur, ut statura breves in digitos eriguntur et plura in-
9 firmi minantur. nam tumidos et corruptos et tinnulos et quocumque alio cacozeliae genere peccantes certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare, ut corpora non robore, sed valetudine inflantur, et recto itinere lassi plerumque devertunt. erit ergo etiam obscurior, quo quisque deterior.

10 Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum potiorem in scholis eruditionem esse quam domi dicerem, libentius se prima studia tenerosque profectus ad imitationem condiscipulorum, quae facilior esset, erigere: quod a quibusdam sic accipi potest, tamquam haec, quam nunc tueor,
11 sententia priori diversa sit. id a me procul aberit: namque ea causa vel maxima est, cur optimo cuique praeceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque melius instituti aut dicent, quod inutile non sit imitari, aut si quid erraverint, statim corrigentur: at indoctus ille etiam probabit fortasse vitiosa et placere audientibus iudicio suo coget.
12 sit ergo tam eloquentia quam moribus praestantissimus, qui ad Phoenicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

De primis apud rhetorem exercitationibus.

1 IV. Hinc iam, quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam dilata parumper illa, quae sola vulgo vocatur, arte rhetorica: ac mihi opportunus maxime videtur ingressus ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit.

2 Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accepimus species, *fabulam*, quae versatur in tragoediis atque carminibus non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis remota, *argumentum*, quod falsum, sed vero simile comoediae fingunt, *historiam*, in qua est gestae rei expositio, grammaticis autem poeticas dedimus: apud rhetorem initium sit historia, tanto robustior, quanto verior.
3 sed narrandi quidem quae nobis optima ratio videatur tum demonstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus: interim admonere illud satis est, ut sit ea neque arida prorsus atque ieiuna (nam quid opus erat tantum studiis laboris impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?), neque rursus sinuosa et arcessitis descriptionibus, in quas

15 discent **b** — 32 historia *edd. vett.* historica **A B**.

plerique imitatione poeticae licentiae ducuntur, lasciviat.
vitium utrumque, peius tamen illud, quod ex inopia quam 4
quod ex copia venit. nam in pueris oratio perfecta nec
exigi nec sperari potest: melior autem indoles laeta genero-
sique conatus et vel plura iusto concipiens interim spiritus.
nec umquam me in his discentis annis offendat, si quid 5
superfuerit. quin ipsis quoque doctoribus hoc esse curae
velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant
et satiari velut quodam iucundioris disciplinae lacte patiantur.
erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta aetas
adstringat. hinc spes roboris: maciem namque et infirmi- 6
tatem in posterum minari solet protinus omnibus membris
expressus infans. audeat haec aetas plura et inveniat et
inventis gaudeat, sint licet illa non satis sicca interim ac
severa. facile remedium est ubertatis, sterilia nullo labore
vincuntur. illa mihi in pueris natura minimum spei dederit, 7
in qua ingenium iudicio praesumitur. materiam esse primum
volo vel abundantiorem atque ultra quam oporteat fusam.
multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid
velut usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit et
quod exsculpi, erit autem, si non ab initio tenuem nimium
laminam duxerimus et quam caelatura altior rumpat. quod 8
me de his aetatibus sentire minus mirabitur, qui apud
Ciceronem legerit: volo enim se efferat in adulescente
fecunditas.

Quapropter in primis evitandus et in pueris praecipue
magister aridus, non minus quam teneris adhuc plantis siccum
et sine umore ullo solum. inde fiunt humiles statim et velut 9
terram spectantes, qui nihil supra cotidianum sermonem
attollere audeant. macies illis pro sanitate et iudicii loco in-
firmitas est, et dum satis putant vitio carere, in id ipsum
incidunt vitium, quod virtutibus carent. quare mihi ne ma-
turitas quidem ipsa festinet nec musta in lacu statim austera
sint: sic et annos ferent et vetustate proficient.

Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, in- 10
genia puerorum nimia interim emendationis severitate defi-
cere: nam et desperant et dolent et novissime oderunt et,
quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur.
quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non 11
putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum

---

24 de Orat. 2, 21, 88

12 videntur et nondum cicatricem pati posse. iucundus ergo
tum maxime debet esse praeceptor, ut remedia, quae alio-
qui natura sunt aspera, molli manu leniantur: laudare aliqua,
ferre quaedam, mutare etiam reddita cur id fiat ratione,
inluminare interponendo aliquid sui. nonnumquam hoc quo-
que erit utile, ipsum totas dictare materias, quas et imitetur
13 puer et interim tamquam suas amet: at si tam neglegens
ei stilus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum
prodesse, quotiens eandem materiam rursus a me tractatam
scribere de integro iuberem: posse enim adhuc eum melius:
14 quatenus nullo magis studia quam spe gaudent. aliter autem
alia aetas emendanda est et pro modo virium et exigendum
et corrigendum opus. solebam ego dicere pueris aliquid
ausis licentius aut laetius, laudare illud me adhuc: ven-
turum tempus, quo idem non permitterem: ita et ingenio
gaudebant et iudicio non fallebantur.

15 Sed ut eo revertar, unde sum digressus: narrationes
stilo componi quanta maxima possit adhibita diligentia volo.
nam ut primo, cum sermo instituitur, dicere quae audierint
utile est pueris ad loquendi facultatem, ideoque et retro
agere expositionem et a media in utramque partem dis-
currere sane merito cogantur, sed ad gremium praeceptoris
et dum *aliud* non possunt et dum res ac verba conectere
incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cum iam formam
rectae atque emendatae orationis accipient, extemporalis
garrulitas nec expectata cogitatio et vix surgendi mora
16 circulatoriae vere iactationis est. hinc parentium imperitorum
inane gaudium, ipsis vero contemptus operis et inverecunda
frons et consuetudo pessime dicendi et malorum exercitatio
et quae magnos quoque profectus frequenter perdidit, adro-
17 gans de se persuasio innascitur. erit suum parandae faci-
litati tempus, nec a nobis neglegenter locus iste transibitur.
interim satis est, si puer omni cura et summo, quantum
illa aetas capit, labore aliquid probabile scripserit: in hoc
adsuescat, huius sibi rei naturam faciat. ille demum in id,
quod quaerimus, aut ei proximum poterit evadere, qui ante
discet recte dicere quam cito.

18 Narrationibus non inutiliter subiungitur opus destruendi
confirmandique eas, quod ἀνασκευή et κατασκευή vocatur. id
porro non tantum in fabulosis et carmine traditis fieri potest.

23 aliud *add. ed. Gryph.*

verum etiam in ipsis annalium monumentis: ut, si quaeratur
'an sit credibile super caput Valeri pugnantis sedisse corvum,
qui os oculosque hostis Galli rostro atque alis everberaret',
sit in utramque partem ingens ad dicendum materia: aut 19
de serpente, quo Scipio traditur genitus, et lupa Romuli et
Egeria Numae: nam Graecis historiis plerumque poeticae
similis licentia est. saepe etiam quaeri solet de tempore,
de loco, quo gesta res dicitur, nonnumquam de persona
quoque, sicut Livius frequentissime dubitat et alii ab aliis
historici dissentiunt.

Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare 20
claros viros et vituperare improbos: quod non simplicis
utilitatis opus est. namque et ingenium exercetur multiplici
variaque materia et animus contemplatione recti pravique
formatur, et multa inde cognitio rerum venit exemplisque,
quae sunt in omni genere causarum potentissima, iam tum
instruitur, cum res poscet, usurus. hinc illa quoque exer- 21
citatio subit comparationis, uter melior uterve deterior:
quae quamquam versatur in ratione simili, tamen et duplicat
materiam et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed
etiam modum tractat. verum de ordine laudis contraque,
quoniam tertia haec rhetorices pars est, praecipiemus suo
tempore.

Communes loci (de iis loquor, quibus citra personas 22
in ipsa vitia moris est perorare, ut in adulterum, aleatorem,
petulantem) ex mediis sunt iudiciis et, si reum adicias,
accusationes: quamquam hi quoque ab illo generali tractatu
ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter
caecus, aleator pauper, petulans senex. habent autem non-
numquam etiam defensionem: nam et pro luxuria et pro 23
amore dicimus, et leno interim parasitusque defenditur sic,
ut non homini patrocinemur, sed crimini.

Theses autem, quae sumuntur ex rerum comparatione, 24
ut 'rusticane vita an urbana potior? iuris periti an militaris
viri laus maior?' mire sunt ad exercitationem dicendi spe-
ciosae atque uberes, quae vel ad suadendi officium vel
etiam ad iudiciorum disceptationem iuvant plurimum: nam
posterior ex praedictis locus in causa Murenae copiosis-
sime a Cicerone tractatur. sunt et illae paene totae ad 25
deliberativum pertinentes genus 'ducendane uxor, petendine
sint magistratus': namque hae personis modo adiectis sua-
soriae erunt.

26 Solebant praeceptores mei neque inutili et nobis etiam
iucundo genere exercitationis praeparare nos coniecturalibus
causis, cum quaerere atque exsequi iuberent 'cur armata
apud Lacedaemonios Venus?' et 'quid ita crederetur Cupido
puer atque volucer et sagittis ac face armatus', et similia,
in quibus scrutabamur voluntatem, cuius in controversiis
frequens quaestio est: quod genus *thesis* videri potest.
27 Nam locos quidem, quales sunt de testibus 'semperne
his credendum' et de argumentis 'an habenda etiam parvis
fides', adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere,
ut quidam neque ignobiles in officiis civilibus scriptos eos
memoriaeque diligentissime mandatos in promptu habuerint,
ut quotiens esset occasio, extemporales eorum dictiones his
28 velut emblematis exornarentur: quo quidem (neque enim
eius rei iudicium differre sustineo) summam videbantur mihi
infirmitatem de se confiteri. nam quid ii possint in causis,
quarum varia et nova semper est facies, proprium invenire?
quo modo propositis ex parte adversa respondere? alter-
cationibus velociter occurrere? testem rogare? qui etiam in
iis, quae sunt communia et in plurimis causis tractantur,
vulgatissimos sensus verbis nisi tanto ante praeparatis pro-
29 sequi nequeant. nec*esse* vero iis, cum eadem iudiciis pluribus
dicunt, aut fastidium moveant velut frigidi et repositi cibi,
aut pudorem deprehensa totiens audientium memoria infelix
supellex, quae sicut apud pauperes ambitiosos pluribus et
30 diversis officiis conteratur: cum eo quidem, quod vix ullus
est tam communis locus, qui possit cohaerere cum causa
nisi aliquo propriae quaestionis vinculo copulatus (appareat
31 *alio*qui eum non tam insertum quam adplicitum), vel quod
dissimilis est ceteris, vel quod plerumque adsumi etiam
parum apte solet, non quia desideratur, sed quia paratus
est: ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos
32 arcessunt, cum ex locis debeat nasci sententia. ita sunt
autem speciosa haec et utilia, si oriuntur ex causa: ceterum
quamlibet pulchra elocutio, nisi ad victoriam tendit, utique
supervacua, sed interim etiam contraria est. verum hactenus
evagari satis fuerit.
33 Legum laus ac vituperatio iam maiores ac prope summis
operibus suffecturas vires desiderant: quae quidem suasoriis

7 thesis *Volkmann, die Rhetorik der Gr. u. Römer 1885 p. 35,* chriae *libri* — 22 necesse *Zumpt,* nec *libri* — 28 appareat alioqui *Spalding,* appareatqne *libri* (appareat atque **N**).

an controversiis magis accommodata sit exercitatio, con-
suetudine et iure civitatium differt. apud Graecos enim lator
earum ad iudicem vocabatur: Romanis pro contione suadere
ac dissuadere moris fuit. utroque autem modo pauca de his
et fere certa dicuntur: nam et genera sunt tria sacri,
publici, privati iuris. quae divisio ad laudem magis spectat, 34
si quis eam per gradus augeat, quod lex, quod publica,
quod ad religionem deum comparata sit. ea quidem, de
quibus quaeri solet, communia omnibus. aut enim de iure 35
dubitari potest eius, qui rogat, ut de P. Clodi, qui non rite
creatus tribunus arguebatur: aut de ipsius rogationis, quod
est varium, sive non trino forte nundino promulgata sive non
idoneo die sive contra intercessionem vel auspicia aliudve quid,
quod legitimis obstet, dicitur lata esse vel ferri, sive alicui
manentium legum repugnare. sed haec ad illas primas exer- 36
citationes non pertinent: nam sunt eae citra complexum
personarum, temporum, causarum. reliqua eadem fere vero
fictoque certamine huius modi tractantur: nam vitium aut in 37
verbis aut in rebus est. in verbis quaeritur, an satis signi-
ficent, an sit in iis aliquid ambiguum: in rebus, an lex sibi
ipsa consentiat, an in praeteritum ferri debeat, an in singulos
homines. maxime vero commune est quaerere, an sit honesta,
an utilis. nec ignoro plures fieri a plerisque partes, sed nos 38
iustum, pium, religiosum ceteraque his similia honesto com-
plectimur. iusti tamen species non simpliciter excuti solet.
aut enim de re ipsa quaeritur, ut dignane poena vel praemio
sit, aut de modo praemii poenaeve, qui tam maior quam
minor culpari potest. utilitas quoque interim natura discer- 39
nitur, interim tempore. quaedam an obtineri possint, ambigi
solet. ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando
totas, aliquando ex parte reprehendi solere. cum exemplum
rei utriusque nobis claris orationibus praebeatur. nec me fallit 40
eas quoque leges esse, quae non in perpetuum rogentur, sed de
honoribus aut imperiis, qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis
oratio est. sed de his nihil hoc loco praecipi potest: constant
enim propria rerum, de quibus agitur, non communi qualitate.

His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, ad- 41
sumpta tamen a dialecticis argumentandi ratione. nam fictas
ad imitationem fori consiliorumque materias apud Graecos
dicere circa Demetrium Phalerea institutum fere constat.

---

5 et *ante* genera *omittit Stoer* — 25 solent **A b**.

42 an ab ipso id genus exercitationis sit inventum, ut alio quoque libro sum confessus, parum comperi: sed ne ii quidem, qui hoc fortissime adfirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi praeceptores extremis L. Crassi temporibus coepisse Cicero auctor est, quorum insignis maxime Plotius fuit.

De lectione oratorum et historicorum apud rhetorem.

1 V. Sed de ratione declamandi post paulo: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, ut moneam, quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si, quem ad modum a grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiae atque etiam magis orationum lectione susceptos a se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id aetas exigebat et parentes utile esse crediderant, servavimus.
2 ceterum sentientibus iam tum optima duae res impedimento fuerunt, quod et longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, et robusti fere iuvenes nec hunc laborem deside-
3 rantes exemplum nostrum sequebantur. nec tamen, etiam si quid novi vel sero invenissem, praecipere in posterum puderet. nunc vero scio id fieri apud Graecos, sed magis per adiutores, quia non videntur tempora suffectura, si
4 legentibus singulis praeire semper ipsi velint. et hercule praelectio, quae in hoc adhibetur, ut facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur, etiam illa, quae vim cuiusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet, multum infra
5 rhetoris officium existimanda est. at demonstrare virtutes vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis eius atque promissi, quo se magistrum eloquentiae pollicetur, maxime proprium est, eo quidem validius, quod non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium revocatis cuius
6 quisque eorum velit libri lectione deserviant. nam mihi cum facilius, tum etiam multo videtur magis utile, facto silentio unum aliquem, quod ipsum imperari per vices optimum est, constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi
7 quoque adsuescant: tum exposita causa, in quam scripta

5 de Orat. 3, 24, 93

31 cuius quisque eorum uelit libri **B**, cuiusque eorum liberis **A**, cuiusque eorum libri *Faber, fort* cuius cuique eorum libuerit libri.

legetur oratio (nam sic clarius quae dicentur intellegi pote-
runt), nihil otiosum pati, quodque in inventione quodque
in elocutione adnotandum erit, quae in prooemio conciliandi
iudicis ratio, quae narrandi lux, brevitas, fides, quod aliquando
consilium et quam occulta calliditas: namque ea sola in 8
hoc ars est, quae intellegi nisi ab artifice non possit:
quanta deinceps in dividendo prudentia, quam subtilis et
crebra argumentatio, quibus viribus inspiret, qua iucunditate
permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas,
ut denique dominetur in adfectibus atque in pectora in-
rumpat animumque iudicum similem iis, quae dicit, efficiat.
tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, 9
sublime: ubi amplificatio laudanda, quae virtus ei contraria:
quid speciose translatum, quae figura verborum, quae levis
et quadrata, sed virilis tamen compositio.

Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando et 10
vitiosas orationes, quas tamen plerique iudiciorum pravitate
mirantur, legi palam ostendique in his, quam multa im-
propria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effeminata
sint: quae non laudantur modo a plerisque, sed, quod est
peius, propter hoc ipsum, quod sunt prava, laudantur. nam 11
sermo rectus et secundum naturam enuntiatus nihil habere
ex ingenio videtur: illa vero, quae utcumque deflexa sunt,
tamquam exquisitiora miramur, non aliter quam distortis et
quocumque modo prodigiosis corporibus apud quosdam
maius est pretium quam iis, quae nihil ex communi habitu
boni perdiderunt, atque etiam qui specie capiuntur, vulsis 12
levatisque et inustas comas acu comentibus et non suo
colore nitidis plus esse formae putant, quam possit tribuere
incorrupta natura, ut pulchritudo corporis venire videatur
ex malis morum.

Neque solum haec ipse debebit docere praeceptor, sed 13
frequenter interrogare et iudicium discipulorum experiri.
sic audientibus securitas aberit nec quae dicentur super-
fluent aures: simul ad id perducentur, quod ex hoc quae-
ritur, ut inveniant ipsi et intellegant. nam quid aliud agimus
docendo eos, quam ne semper docendi sint? hoc diligentiae 14
genus ausim dicere plus collaturum discentibus quam omnes
omnium artes, quae iuvant sine dubio multum, sed latiore

26 communi habitu boni **A**, communis habitus bonis **B** — 27 *fort.* atqui — 31 morum **B**, moribus **A**.

quadam comprehensione per omnes quidem species rerum
15 cotidie paene nascentium ire qui possunt? sicut de re
militari quamquam sunt tradita quaedam praecepta com-
munia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisque
ratione in quali re, tempore, loco sit sapienter usus aut
contra: nam in omnibus fere minus valent praecepta quam
16 experimenta. an vero declamabit quidem praeceptor, ut sit
exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero
aut Demosthenes? corrigetur palam, si quid in declamando
discipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem,
quin immo etiam iucundius? aliena enim vitia reprehendi
17 quisque mavult quam sua. nec deerant plura quae dicerem:
sed neminem haec utilitas fugit, atque utinam tam non
pigeat facere istud quam non displicebit.

Qui primi legendi.

18 Quod si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit
quaestio, qui legendi sint incipientibus. nam quidam illos
minores, quia facilior eorum intellectus videbatur, proba-
verunt, alii floridius genus, ut ad alenda primarum aetatium
19 ingenia magis accommodatum. ego optimos quidem et statim
et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque et
maxime expositum velim, ut Livium a pueris magis quam
Sallustium, et*si* hic historiae maior est auctor, ad quem
20 tamen intellegendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi
quidem videtur, et iucundus incipientibus quoque et apertus
est satis, nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum,
quem ad modum Livius praecipit, ut quisque erit Ciceroni
simillimus.

21 Duo autem genera maxime cavenda pueris puto: unum,
ne quis eos antiquitatis nimius admirator in Gracchorum
Catonisque et aliorum similium lectione durescere velit,
fient enim horridi atque ieiuni: nam neque vim eorum ad-
huc intellectu consequentur et elocutione, quae tum sine
dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena est, con-
tenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbun-
22 tur. alterum, quod huic diversum est, ne recentis huius
lasciviae flosculis capti voluptate prava deleniantur, ut prae-
dulce illud genus et puerilibus ingeniis hoc gratius, quo
propius est, adament. firmis autem iudiciis iamque extra

14 fecisse *post* quam *add. Gesner* — 18 eorum i. uidebatur **B**, est eorum intellectus **A** — 23 etsi *Spalding*, et **A B** — hic *om.* **B**.

periculum positis suaserim et antiquos legere (ex quibus si 23
adsumatur solida ac virilis ingenii vis deterso rudis saeculi
squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet) et novos,
quibus et ipsis multa virtus adest. neque enim nos tarditatis 24
natura damnavit, sed dicendi mutavimus genus et ultra nobis
quam oportebat indulsimus: ita non tam ingenio illi nos
superarunt quam proposito. multa ergo licebit eligere, sed
curandum erit, ne iis, quibus permixta sunt, inquinentur.
quosdam vero etiam, quos totos imitari oporteat, et fuisse 25
nuper et nunc esse, quidni libenter non modo concesserim,
verum etiam contenderim? sed hi qui sint non cuiuscumque 26
est pronuntiare. tutius circa priores vel erratur, ideoque
hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

De divisione et parenchiresi.

VI. Fuit etiam in hoc diversum praecipientium propositum, 1
quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum
dabant, non contenti divisione dirigere latius dicendo prosequebantur,
nec solum probationibus implebant, sed etiam
adfectibus. alii, cum primas modo lineas duxissent, post 2
declamationes, quid omisisset quisque, tractabant, quosdam
vero locos non minore cura, quam *si* ad dicendum ipsi surgerent,
excolebant. utile utrumque et ideo neutrum ab altero
separo: sed si facere tantum alterum necesse sit, plus proderit
demonstrasse rectam protinus viam quam revocare ab errore
iam lapsos: primum, quia emendationem auribus modo acci- 3
piunt, divisionem vero ad cogitationem etiam et stilum perferunt:
deinde, quod libentius praecipientem audiunt quam
reprehendentem. si qui vero paulo sunt vivaciores, in his
praesertim moribus, etiam irascuntur admonitioni et taciti
repugnant. neque ideo tamen minus vitia aperte coarguenda
sunt: habenda enim ratio ceterorum, qui recta esse, quae 4
praeceptor non emendaverit, credent. utraque autem ratio
miscenda est, et ita tractanda, ut ipsae res postulabunt.
namque incipientibus danda erit velut praeformata materia 5
secundum cuiusque vires. at cum satis composuisse se ad
exemplum videbuntur, brevia quaedam demonstranda vestigia,
quae persecuti iam suis viribus sine adminiculo progredi
possint. nonnumquam credi sibi ipsos oportebit, ne mala 6

22 si *Halm*, cum *libri*, *om.* A[1].

consuetudine semper alienum laborem sequendi nihil per
se conari et quaerere sciant. quodsi satis prudenter dicenda
viderint, iam prope consummata fuerit praecipientis opera:
7 at si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem reducendi. cui
rei simile quiddam facientes aves cernimus, quae teneris
infirmisque fetibus cibos ore suo conlatos partiuntur: at
cum visi sunt adulti, paulum egredi nidis et circumvolare
sedem illam praecedentes ipsae docent: tum expertos vires
libero caelo suaeque ipsorum fiduciae permittunt.

De ediscendo.

1 VII. Illud ex consuetudine mutandum prorsus existimo
in iis, de quibus nunc disserimus, aetatibus, ne omnia, quae
scripserint, ediscant et certa, ut moris est, die dicant: quod
quidem maxime patres exigunt, atque ita demum studere
liberos suos, si quam frequentissime declamaverint, credunt,
2 cum profectus, praecipue diligentia constet. nam ut scribere
pueros plurimumque esse in hoc opere plane velim, sic
ediscere electos ex orationibus vel historiis aliove quo
genere dignorum ea cura voluminum locos multo magis
3 suadeam. nam et exercebitur acrius memoria aliena com-
plectendo quam sua, et qui erunt in difficiliore huius laboris
genere versati, sine molestia, quae ipsi composuerint, iam
familiaria animo suo adfigent: et adsuescent optimis semper-
que habebunt intra se, quod imitentur, et iam non sentien-
tes formam orationis illam, quam mente penitus acceperint,
4 exprimeut. abundabunt autem copia verborum optimorum
et compositione ac figuris iam non quaesitis, sed sponte et
ex reposito velut thesauro se offerentibus. accedit his et
iucunda in sermone bene a quoque dictorum relatio et in
causis utilis. nam et plus auctoritatis adferunt ea, quae non
praesentis gratia litis sunt comparata, et laudem saepe
5 maiorem, quam si nostra sint, conciliant. aliquando tamen
permittendum quae ipsi scripserint dicere, ut laboris sui
fructum etiam ex illa, quae maxime petitur, laude plurium
capiant. verum id quoque tum fieri oportebit, cum aliquid
commodius elimaverint, ut eo velut praemio studii sui donen-
tur ac se meruisse ut dicerent gaudeant.

---

2 dicenda viderint] *fort.* diviserint — 8 expertos *Spalding*, expertas *libri*.

An secundum sui quisque ingenii naturam docendus sit.

VIII. Virtus praeceptoris haberi solet, nec immerito,
diligenter in iis, quos erudiendos susceperit, notare discri-
mina ingeniorum, et quo quemque natura maxime ferat,
scire. nam est in hoc incredibilis quaedam varietas, nec
pauciores animorum paene quam corporum formae. quod 2
intellegi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter
se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis, quam-
vis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem com-
posuerint. utile deinde plerisque visum est ita quemque 3
instituere, ut propria naturae bona doctrina foverent et in
id potissimum ingenia, quo tenderent, adiuvarent: ut si quis
palaestrae peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasium
venerit, expertus eorum omni modo corpus animumque
discernat, cui quisque certamini praeparandus sit, ita prae- 4
ceptorem eloquentiae, cum sagaciter fuerit intuitus, cuius in-
genium presso limatoque genere dicendi, cuius acri, gravi,
dulci, aspero, nitido, urbano maxime gaudeat, ita se com-
modaturum singulis, ut in eo, quo quisque eminet, prove-
hatur, quod et adiuta cura natura magis evalescat, et qui 5
in diversa ducatur, neque in iis, quibus minus aptus est,
satis possit efficere et ea, in quae natus videtur, deserendo
faciat infirmiora. quod mihi (libera enim vel contra receptas 6
persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte verum
videtur: nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus neces-
sarium est. in his quoque certum studiorum facere dilectum 7
nemo dissuaserit. namque erit alius historiae magis idoneus,
alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut
nonnulli rus fortasse mittendi. sic discernet haec dicendi
magister, quomodo palaestricus ille cursorem faciet aut
pugilem aut luctatorem aliudve quid ex iis, quae sunt sacro-
rum certaminum. verum ei, qui foro destinabitur, non in 8
unam partem aliquam, sed in omnia, quae sunt eius operis,
etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum
est: nam et omnino supervacua erat doctrina, si natura
sufficeret. an si quis ingenio corruptus ac tumidus, ut pleri- 9
que sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque
ieiunum non alemus et quasi vestiemus? nam si quaedam

12 adiuvarent *nos*, adiuvarentur *libri*

detrahere necessarium est, cur non sit adicere concessum?
10 neque ego contra naturam pugno: non enim deterendum
id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum
11 addendumque quod cessat. an vero clarissimus ille prae-
ceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse quam disci-
puli bene docuisse testantur, cum de Ephoro atque Theo-
pompo sic iudicaret, ut alteri frenis, alteri calcaribus opus
esse diceret, aut in illo lentiore tarditatem aut in illo paene
praecipiti concitationem adiuvandam docendo existimavit,
12 cum alterum alterius natura miscendum arbitraretur? imbe-
cillis tamen ingeniis sane sic obsequendum sit, ut tantum
in id, quo vocat natura, ducantur: ita enim, quod solum
possunt, melius efficient. si vero liberalior materia contigerit
et in qua merito ad spem oratoris simus adgressi, nulla
13 dicendi virtus omittenda est. nam licet sit aliquam in
partem pronior, ut necesse est, ceteris tamen non repu-
gnabit, atque ea cura paria faciet iis, in quibus eminebat,
sicut ille, ne ab eodem exemplo recedamus, exercendi cor-
pora peritus non, si docendum pancratiasten susceperit,
pugno ferire vel calce tantum aut nexus modo atque in iis
certos aliquos docebit, sed omnia, quae sunt eius certaminis.
erit qui ex his aliqua non possit: in id maxime, quod
14 poterit, incumbet. nam sunt haec duo vitanda prorsus: unum,
ne temptes quod effici non possit, alterum, ne ab eo, quod
quis optime facit, in aliud, ad quod minus est idoneus,
transferas. at si fuerit, qui docebitur, ille, quem adulescen-
tes senem vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi
partibus similiter utetur efficietque illum, qualis hic fuit,
luctando pugnandoque, quorum utroque certamine isdem
15 diebus coronabatur, invictum. et quanto id magis oratoris
futuri magistro providendum erit? non enim satis est dicere
presse tantum aut subtiliter aut aspere, non magis quam
phonasco acutis tantum aut mediis aut gravibus sonis aut
horum etiam particulis excellere. nam sicut cithara, ita oratio
perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta
nervis consentiat.

De officio discipulorum.

1 IX. Plura de officio docentium locutus discipulos id
unum interim moneo, ut praeceptores suos non minus quam

2 deterendum **A**, deserendum **B** — 25 ad quod **A**, cui **B**.

ipsa studia ament et parentes esse non quidem corporum,
sed mentium credant. multum haec pietas conferet studio: 2
nam ita et libenter audient et dictis credent et esse similes
concupiscent, in ipsos denique coetus scholarum laeti
alacresque convenient: emendati non irascentur, laudati gaude-
bunt, ut sint carissimi studio merebuntur. nam ut illorum 3
officium est docere, sic horum praebere se dociles: alioqui
neutrum sine altero sufficit. et sicut hominis ortus ex utro-
que gignentium confertur et frustra sparseris semina, nisi
illa praemollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere
nequit nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

De utilitate et ratione declamandi.

X. In his primis operibus, quae non ipsa parva sunt, 1
sed maiorum quasi membra atque partes, bene instituto
ac satis exercitato iam fere tempus adpetet adgrediendi
suasorias iudicialesque materias: quarum antequam viam in-
gredior, pauca mihi de ipsa ratione declamandi dicenda sunt,
quae quidem ut ex omnibus novissime inventa, ita multo
est utilissima. nam et cuncta illa, de quibus diximus, in se 2
fere continet et veritati proximam imaginem reddit, ideoque
ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam elo-
quentiam vel sola sufficere. neque enim virtus ulla per-
petuae dumtaxat orationis reperiri potest, quae non sit cum
hac dicendi meditatione communis. eo quidem res ista culpa 3
docentium recidit, ut inter praecipuas, quae corrumperent
eloquentiam, causas licentia atque inscitia declamantium
fuerit. sed eo, quod natura bonum est, bene uti licet. sint 4
ergo et ipsae materiae, quae fingentur, quam simillimae
veritati, et declamatio, in quantum maxime potest, imitetur
eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. nam 5
magos et pestilentiam et responsa et saeviores tragicis no-
vercas aliaque magis adhuc fabulosa frustra inter sponsiones
et interdicta quaeremus. quid ergo? numquam haec supra
fidem et poetica, ut vere dixerim, themata iuvenibus trac-
tare permittamus, ut exspatientur et gaudeant materia et
quasi in corpus eant? erit optimum, sed certe sint grandia 6
et tumida, non stulta etiam et acrioribus oculis intuenti
ridicula, ut, si iam cedendum est, impleat se declamator
aliquando, dum sciat, ut quadrupedes, cum viridi pabulo

15 ac satis **A**, atque **B**.

distentae sunt, sanguinis detractione curantur et sic ad cibos viribus conservandis idoneos redeunt, ita sibi quoque tenuandas adipes, et quidquid umoris corrupti contraxerit,
7 emittendum, si esse sanus ac robustus volet. alioqui tumor ille inanis primo cuiusque veri operis conatu deprehendetur. totum autem declamandi opus qui diversum omni modo a forensibus causis existimant, ii profecto ne rationem
8 quidem, qua ista exercitatio inventa sit, pervident: nam si foro non praeparat, aut scaenicae ostentationi aut furiosae vociferationi simillimum est. quid enim attinet iudicem praeparare, qui nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causae, de qua nemo sit pronuntiaturus? et haec quidem otiosa tantum: adfici vero et ira vel luctu permoveri cuius est ludibrii, nisi quibusdam pugnae simulacris ad verum discrimen
9 aciemque iustam consuescimus? nihil ergo inter forense genus dicendi atque hoc declamatorium intererit? si profectus gratia dicimus, nihil. utinamque adici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur et perplexae magis et longioris aliquando actus controversiae fingerentur et verba in usu cotidiano posita minus timeremus et iocos inserere moris esset: quae nos, quamlibet per alia in scholis exer-
10 citati simus, tirones in foro inveniunt. si vero in ostentationem comparetur declamatio, sane paulum aliquid inclinare ad
11 voluptatem audientium debemus. nam et in iis actionibus, quae in aliqua sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatae delectationem, quales legimus panegyricos totumque hoc demonstrativum genus, permittitur adhibere plus cultus omnemque artem, quae latere plerumque in iudiciis debet, non confiteri modo, sed ostentare etiam
12 hominibus in hoc advocatis. quare declamatio, quoniam est iudiciorum consiliorumque imago, similis esse debet veritati, quoniam autem aliquid in se habet *ἐπιδεικτικόν,* nonnihil
13 sibi nitoris adsumere. quod faciunt actores comici, qui neque ita prorsus, ut nos vulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte, neque procul tamen a natura recedunt, quo vitio periret imitatio, sed morem communis huius sermonis
14 decore quodam scaenico exornant. sic quoque aliqua nos incommoda ex iis, quas finxerimus, materiis consequentur, in eo praecipue, quod multa in iis relinquuntur incerta,

---

14 permoveri *Capperonnier* (**A**), permouere **B**.

quae sumimus, ut videtur, aetates, facultates, liberi, parentes,
urbium ipsarum vires, iura, mores, alia his similia: quin 15
aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum vitiis ducimus.
sed haec suo quo*d*que loco. quamvis enim omne propositum
operis a nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur,
tamen, ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod
ad scholas proprie pertineat, in transitu non omittemus.

An artis necessaria cognitio.

XI. Iam hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, 1
ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quamquam
video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi,
qui nihil egere huius modi praeceptis eloquentiam putent,
sed natura sua et vulgari modo et scholarum exercitatione
contenti rideant etiam diligentiam nostram exemplo magni
quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor,
interrogatus, quid esset σχῆμα et νόημα, nescire se quidem,
sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione respondit.
alius percontanti Theodoreus an Apollodoreus esset, 2
'ego' inquit 'parmularius sum'. nec sane potuit urbanius ex
confessione inscitiae suae elabi. porro hi, qui et beneficio
ingenii praestantes sunt habiti et multa etiam memoria
digna *de*clamaverunt, plurimos habent similes neglegentiae
suae, paucissimos naturae. igitur impetu dicere se et viri- 3
bus uti gloriantur: neque enim opus esse probatione aut
dispositione in rebus fictis, sed, cuius rei gratia plenum sit
auditorium, sententiis grandibus, quarum optima quaeque a
periculo petatur. quin etiam in cogitando nulla ratione ad- 4
hibita aut tectum intuentes magnum aliquid, quod ultro se
offerat, pluribus saepe diebus expectant, aut murmure incerto
velut classico instincti concitatissimum corporis motum
non enuntiandis, sed quaerendis verbis accommodant. non- 5
nulli certa sibi initia, priusquam sensum invenerint, destinant,
quibus aliquid diserti subiungendum sit: eaque diu
secum ipsi clareque meditati desperata conectendi facultate
deserunt et ad alia deinceps atque inde alia non minus
communia ac nota devertunt. qui plurimum videntur habere 6
rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos

4 quodque *nos*, quoque A, quaeque B — 16 *fort.* nominis usi — 23 declamaverunt *Huetius*, exclamauerunt *libri*.

intendunt, atque in iis non corpori prospiciunt, sed abrupta
7 quaedam, ut forte ad manum venere, iaculantur. unde fit,
ut dissoluta et ex diversis congesta oratio cohaerere non
possit similisque sit commentariis puerorum, in quos ea,
quae aliis declamantibus laudata sunt, regerunt. magnas
tamen sententias et res bonas (ita enim gloriari solent) eli-
dunt, nam et barbari et servi: et, si hoc satis est, nulla
est ratio dicendi.

Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur.

1 XII. Ne hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc
opinionem, ut fortius dicere videantur indocti, primum vitio
male iudicantium, qui maiorem habere vim credunt ea, quae
non habeant artem, ut effringere quam aperire, rumpere
2 quam solvere, trahere quam ducere putant robustius. nam
et gladiator, qui armorum inscius in rixam ruit, et luctator,
qui totius corporis nisu in id, quod semel invasit, incum-
bit, fortior ab iis vocatur, cum interim et hic frequenter
suis viribus ipse prosternitur et illum vehementis impetus
3 excipit adversarii mollis articulus. sed sunt in hac parte,
quae imperitos etiam naturaliter fallant: nam et divisio,
cum plurimum valeat in causis, speciem virium minuit, et
rudia politis maiora et sparsa compositis numerosiora cre-
4 duntur. est praeterea quaedam virtutum vitiorumque vicinia,
qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro
copioso accipitur. maledicit autem ineruditus apertius et
saepius vel cum periculo suscepti litigatoris, frequenter etiam
5 suo. adfert et ista res opinionem, quia libentissime homines
audiunt ea, quae dicere ipsi noluissent. illud quoque alterum,
quod est in elocutione ipsa periculum, minus vitat conatur-
que perdite, unde evenit nonnumquam, ut aliquid grande
inveniat qui semper quaerit quod nimium est: verum id et
raro provenit et cetera vitia non pensat.
6 Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam
habere maiorem, quod dicunt omnia, doctis est et electio
et modus. his accedit, quod a cura docendi quod intende-
rint recedunt. itaque illud quaestionum et argumentorum
apud corrupta iudicia frigus evitant nihilque aliud, quam

32 certa **B** — 35 intenderint **B**, intenderunt **A**.

quod vel pravis voluptatibus aures adsistentium permulceat,
quaerunt. sententiae quoque ipsae, quas solas petunt, magis 7
eminent, cum omnia circa illas sordida et abiecta sunt, ut
lumina non inter umbras, quem ad modum Cicero dicit,
sed plane in tenebris clariora sunt. itaque ingeniosi vocen-
tur, ut libet, dum tamen constet contumeliose sic laudari
disertum. nihilo minus confitendum est etiam detrahere doc- 8
trinam aliquid, ut limam rudibus et cotes hebetibus et vino
vetustatem, sed vitia detrahit, atque eo solo minus est quod
litterae perpolierunt, quo melius.

Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi for- 9
tius quaerunt: nam et clamant ubique et omnia levata, ut
ipsi vocant, manu emugiunt, multo discursu, anhelitu, iacta-
tione gestus, motu capitis, furentes. iam collidere manus, 10
terrae pedem incutere, femur, pectus, frontem caedere, mire
ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, ut in oratione
multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronun-
tiando suum cuique eorum, quae dicet, colori accommodare
actum sciat, et si quid sit perpetua observatione dignum,
modestus et esse et videri malit. at illi hanc vim appellant, 11
quae est potius violentia: cum interim non actores modo
aliquos invenias, sed, quod est turpius, praeceptores etiam,
qui brevem dicendi exercitationem consecuti omissa ratione,
ut tulit impetus, passim tumultuentur eosque, qui plus hono-
ris litteris tribuerunt, ineptos et ieiunos et tepidos et infir-
mos, ut quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appel-
lent. verum illis quidem gratulemur sine labore, sine ratione, 12
sine disciplina disertis: nos, quando et praecipiendi munus
iam pridem deprecati sumus et in foro quoque dicendi, quia
honestissimum finem putabamus desinere dum desideraremur,
inquirendo scribendoque talia consolemur otium nostrum,
quae futura usui bonae mentis iuvenibus arbitramur, nobis
certe sunt voluptati.

Quis modus in arte.

XIII. Nemo autem a me exigat id praeceptorum genus, 1
quod est a plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi
quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis

4 de Orat. 3, 26, 101

1 quod **A**, quo **B** — permulceat *Spalding* (**A**), permulceant **B**.

dicendi feram: utique prooemium et id quale, proxima huic
narratio, quae lex deinde narrandi, propositio post hanc
vel, ut quibusdam placuit, excursio, tum certus ordo quae-
stionum ceteraque, quae, velut si aliter facere fas non sit,
2 quidam tamquam iussi sequuntur. erat enim rhetorice res
prorsus facilis ac parva, si uno et brevi praescripto conti-
neretur: sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione,
necessitate. atque ideo res in oratore praecipua consilium
3 est, quia varie et ad rerum momenta convertitur. quid si
enim praecipias imperatori, quotiens aciem instruat, derigat
frontem, cornua utrimque promoveat, equites pro cornibus
locet? erit haec quidem rectissima fortasse ratio, quotiens
licebit: sed mutabit natura loci, si mons occurret, si flumen
4 obstabit, *si* collibus, silvis, asperitate alia prohibebitur: mu-
tabit hostium genus, mutabit praesentis condicio discriminis:
nunc acie derecta, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione
pugnabitur, nonnumquam terga etiam dedisse simulata fuga
5 proderit. ita prooemium necessarium an supervacuum, breve
an longius, ad iudicem omni sermone derecto an aliquando
averso per aliquam figuram dicendum sit, constricta an latius
fusa narratio, continua an divisa, recta an ordine permutato,
6 causae docebunt, itemque de quaestionum ordine, cum in
eadem controversia aliud alii parti prius quaeri frequenter
expediat. neque enim rogationibus plebisve scitis sancta
sunt ista praecepta, sed hoc, quidquid est, utilitas excogi-
7 tavit. non negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui
nec scriberem, verum si eadem illa nobis aliud suadebit uti-
litas, hanc relictis magistrorum auctoritatibus sequemur.
8 equidem id maxime

praecipiam ac repetens iterumque iterumque
monebo:

res duas in omni actu spectet orator, quid deceat et quid
expediat. expedit autem saepe mutare ex illo constituto
traditoque ordine aliqua, et interim decet, ut in statuis
9 atque picturis videmus variari habitus, vultus, status. nam
recti quidem corporis vel minima gratia est: nempe enim
adversa sit facies et demissa brachia et iuncti pedes et a
summis ad ima rigens opus. flexus ille et, ut sic dixerim,

---

30 Verg. Aen. 3, 436

---

14 si *add. ed. Ald.*

motus dat actum quendam et adfectum: ideo nec ad unum
modum formatae manus et in vultu mille species, cursum 10
habent quaedam et impetum, sedent alia vel incumbunt,
nuda haec, illa velata sunt, quaedam mixta ex utroque.
quid tam distortum et elaboratum quam est ille discobolos
Myronis? si quis tamen ut parum rectum improbet opus,
nonne ab intellectu artis afuerit, in qua vel praecipue lauda-
bilis est ipsa illa novitas ac difficultas? quam quidem gratiam 11
et delectationem adferunt figurae, quaeque in sensibus quae-
que in verbis sunt. mutant enim aliquid a recto atque hanc
prae se virtutem ferunt, quod a consuetudine vulgari reces-
serunt. habet in pictura speciem tota facies: Appelles tamen 12
imaginem Antigoni latere tantum *ab* altero ostendit, ut
amissi oculi deformitas lateret. quid? non in oratione operienda
sunt quaedam, sive ostendi non debent sive exprimi pro
dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, opinor, Cythnius 13
in ea tabula, qua Coloten Teium vicit. nam cum in Iphi-
geniae immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiorem
Ulixen, addidisset Menelao quem summum poterat ars
efficere maerorem: consumptis adfectibus non reperiens,
quo digne modo patris vultum posset exprimere, velavit
eius caput et suo cuique animo dedit aestimandum. nonne 14
huic simile est illud Sallustianum: nam de Carthagine
tacere satius puto quam parum dicere? propter quae
mihi semper moris fuit quam minime adligare me ad prae-
cepta, quae *καθολικά* vocitant, id est, ut dicamus quo modo
possumus, universalia vel perpetualia: raro enim repe-
ritur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua et subrui
possit. sed de his plenius suo quidque loco tractabimus: 15
interim nolo se iuvenes satis instructos, si quem ex his,
qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidi-
cerint et velut decretis technicorum tutos putent. multo
labore, adsiduo studio, varia exercitatione, plurimis ex-
perimentis, altissima prudentia, praesentissimo consilio constat
ars dicendi. sed adiuvatur his quoque, si tamen rectam viam, 16
non unam orbitam monstrent, *a* qua declinare qui crediderit
nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium
tarditatem. itaque et stratum militari labore iter saepe

23 Iug. 19

1 affectum A, factum B — 13 ab *addidi* — 36 a *add. ed. Badii 1519.*

deserimus compendio ducti, et si rectum limitem rupti
torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur, et si ianua
17 tenebitur incendio, per parietem exibimus. late fusum opus
est et multiplex et prope cotidie novum, et de quo num-
quam dicta erunt omnia. quae sint tamen tradita, quid ex
his optimum, et si qua mutari, adici, detrahi melius videbi-
tur, dicere experiar.

Divisio totius operis.

1 XIV. Rhetoricen in Latinum transferentes tum orato-
riam, tum oratricem nominaverunt. quos equidem non
fraudaverim debita laude, quod copiam Romani sermonis
augere temptarint: sed non omnia nos ducentes e Graeco
sequuntur, sicut ne illos quidem, quotiens utique suis verbis
2 signare nostra voluerunt. et haec interpretatio non minus dura
est quam illa Flavi essentia et queentia, sed ne propria
quidem: nam oratoria sic effertur ut elocutoria, oratrix
ut elocutrix, illa autem, de qua loquimur, rhetorice talis
est qualis eloquentia. nec dubie apud Graecos quoque
3 duplicem intellectum habet: namque uno modo fit adpositum,
ut ars rhetorica, navis piratica, altero nomen rei, qualis est
philosophia, amicitia. nos ipsam nunc volumus significare
substantiam, ut grammatice litteratura est, non littera-
trix, quemadmodum oratrix, nec litteratoria, quem
4 ad modum oratoria: verum id in rhetorice non fit. ne
pugnemus igitur, cum praesertim plurimis alioqui Graecis
sit utendum: nam certe et philosophos et musicos et
geometras dicam nec vim adferam nominibus his indecora
in Latinum sermonem mutatione: denique cum M. Tullius
etiam ipsis librorum quos hac de re primum scripserat
titulis Graeco nomine utatur, profecto non est verendum ne
temere videamur oratori maximo de nomine artis suae
credidisse.

5 Igitur rhetorice (iam enim sine metu cavillationis utemur
hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur, ut de
arte, de artifice, de opere dicamus. ars erit, quae disciplina
percipi debet: ea est bene dicendi scientia. artifex est,
qui percepit hanc artem: id est orator, cuius est summa
bene dicere. opus, quod efficitur ab artifice: id est

2 interciderint *Halm* — 15 Flavi *Spalding in Actis acad. Berol. 1804–11 p 1* sqq., Plauti *libri* — 20 ut a. rh. *Kiderlin*, a. rh. **B**, a. rh. ut **A b** — 29 in *add. Capperonnier ante* ipsis.

bona oratio. haec omnia rursus diducuntur in species: sed illa sequentia suo loco, nunc quae de prima parte tractanda sunt ordiar.

Quid sit rhetorice et quis eius finis.

XV. Ante omnia, quid sit rhetorice quae*ritur*. finitur 1
quidem varie, sed quaestionem habet duplicem: aut enim
de qualitate ipsius rei aut de comprehensione verborum
dissensio est. prima atque praecipua opinionum circa hoc
differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores
dici putant, alii, quorum nos sententiae accedimus, nomen
hoc artemque, de qua loquimur, bonis demum tribui volunt.
eorum autem, qui dicendi facultatem a maiore ac magis 2
expetenda vitae laude secernunt, quidam rhetoricen vim
tantum, quidam scientiam, sed non virtutem, quidam usum,
quidam artem quidem, sed a scientia et virtute diiunctam,
quidam etiam pravitatem quandam artis, id est *κακοτεχνίαν*,
nominaverunt. hi fere aut in persuadendo aut in dicendo 3
apte ad persuadendum positum orandi munus sunt arbitrati:
id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit.
est igitur frequentissimus finis rhetoricen esse vim persuadendi. quod ego vim appello, plerique potestatem,
nonnulli facultatem vocant: quae res ne quid adferat
ambiguitatis, vim dico *δύναμιν*. haec opinio originem ab 4
Isocrate, si tamen re vera ars quae circumfertur eius est,
duxit. qui cum longe sit a voluntate infamantium oratoris
officia, finem artis temere comprehendit dicens esse rhetoricen
persuadendi opificem, id est *πειθοῦς δημιουργόν*: neque
enim mihi permiserim eadem uti declinatione, qua Ennius
M. Cethegum suadae medullam vocat. apud Platonem 5
quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est,
idem fere dicit, sed hanc Plato illius opinionem vult accipi,
non suam. Cicero pluribus locis scripsit officium oratoris
esse dicere adposite ad persuadendum, in Rhetoricis 6
tamen, quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere. verum et pecunia persuadet et gratia et auctoritas
dicentis et dignitas, postremo adspectus etiam ipse sine

29. Ann. 353 M. — 30 Gorg. p. 453 A. — 32 de Inv. 1, 5. 6. de Orat. 1, 31, 138 — 33 I, 5, 6.

5 quaeritur *Nolte in Philol. XXI p. 307*, quae *libri* — 34 tamen *Kiderlin*, etiam *libri*.

voce, quo vel recordatio meritorum cuiusque vel facies
aliqua miserabilis vel formae pulchritudo sententiam dictat.
7 nam et Manium Aquilium defendens Antonius, cum scissa
veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso susce-
pisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed oculis
populi Romani vim attulit: quem illo ipso adspectu maxime
8 motum in hoc, ut absolveret reum, creditum est: *et* Servium
quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos
parvulos in contione produxerat, sed Galli etiam Sulpici
filium suis ipse manibus circumtulerat, elapsum esse cum
9 aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est: et
Phrynen non Hyperidis actione quamquam admirabili, sed
conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui diducta
nudaverit tunica, putant periculo liberatam. quae si omnia
persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis.
10 ideoque diligentiores sibi sunt visi, qui, cum de rhetorice
idem sentirent, existimarunt eam vim dicendo persua-
dendi. quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus,
libro velut coactus a Socrate facit, a quo non dissentit
Theodectes, sive ipsius id opus est, quod de rhetorice
nomine eius inscribitur, sive, ut creditum est, Aristotelis: in
quo est finem esse rhetorices ducere homines dicendo
11 in id quod auctor velit. sed ne hoc quidem satis est
comprehensum: persuadent enim dicendo vel ducunt in id
quod volunt alii quoque, ut meretrices, adulatores, corrup-
tores. at contra non persuadet semper orator, ut interim
non sit proprius hic finis eius, interim sit communis cum
12 iis, qui ab oratore procul absunt. atqui non multum ab hoc
fine abest Apollodorus dicens iudicialis orationis primum et
super omnia esse persuadere iudici et sententiam
eius ducere in id quod velit. nam et ipse oratorem
fortunae subicit, ut, si non persuaserit, nomen suum retinere
13 non possit. quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles
dicit: rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione
persuasibilia. qui finis et illud vitium, de quo supra
diximus, habet, et insuper, quod nihil nisi inventionem com-
14 plectitur, quae sine elocutione non est oratio. Hermagorae,
qui finem eius esse ait persuasibiliter dicere, et aliis,

---

18 p. 452 E. — 34 Rhet. 1, 2

---

7 et *add. Kiderlin* — 14 nudaverit *Spalding* (**A**), nudauerat *libr* — 23 auctor **B** *et Kiderlin*, actor **A** — 31 ipse **B**, ipsum **A**.

qui eandem sententiam, non isdem tantum verbis explicant
ac finem esse demonstrant, dicere quae oporteat
omnia ad persuadendum, satis responsum est, cum
persuadere non tantum oratoris esse convicimus. addita
sunt his alia varie. quidam enim circa res omnes, quidam 15
circa civiles modo versari rhetoricen putaverunt: quorum
verius utrum sit, in eo loco, qui huius quaestionis proprius
est, dicam. omnia subiecisse oratori videtur Aristoteles, cum 16
dixit vim esse videndi, quid in quaque re possit
esse persuasibile, et Patrocles, qui non quidem adicit
in quaque re, sed nihil excipiendo idem ostendit. vim
enim vocat inveniendi quod sit in oratione persuasibile: qui fines et ipsi solam complectuntur inventionem.
quod vitium fugiens Theodorus vim putat inveniendi et
eloquendi cum ornatu credibilia in omni oratione.
sed cum eodem modo credibilia, quo persuasibilia, etiam 17
non orator inveniat, adiciendo in omni oratione magis
quam superiores concedit scelera quoque suadentibus pulcherrimae rei nomen. Gorgias apud Platonem suadendi se 18
artificem in iudiciis et aliis coetibus esse ait, de iustis
quoque et iniustis tractare: cui Socrates persuadendi, non
docendi concedit facultatem. qui vero non omnia subiciebant 19
oratori, sollicitius ac verbosius, ut necesse erat, adhibuerunt
discrimina, quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici discipulus, cuius hic finis est: scientia videndi et agendi
in quaestionibus civilibus per orationem popularis
persuasionis. hic scientiam, quia Peripateticus est, non ut 20
Stoici virtutis loco ponit: popularem autem comprehendendo
persuasionem etiam contumeliosus est adversus artem orandi,
quam nihil putat doctis persuasuram. illud de omnibus, qui
circa civiles demum quaestiones oratorem iudicant versari,
dictum sit, excludi ab iis plurima oratoris officia, illam certe
laudativam totam, quae est rhetorices pars tertia. cautius 21
Theodorus Gadareus, ut iam ad eos veniamus, qui artem
quidem esse eam, sed non virtutem putaverunt. ita enim
dicit, ut ipsis eorum verbis utar, qui haec ex Graeco translulerunt: ars inventrix et iudicatrix et enuntiatrix
decente ornatu secundum mensionem eius, quod

15 p. 454 B

9 videndi *Turnebus* (A), dicendi B.

in quoque potest sumi persuasibile, in materia
22 civili. itemque Cornelius Celsus, qui finem rhetorices ait
dicere persuasibiliter in dubia civili materia. quibus
sunt non dissimiles, qui ab aliis traduntur, qualis est ille:
vis videndi et eloquendi de rebus civilibus sub-
iectis sibi cum quadam persuasione et quodam
corporis habitu et eorum quae dicet pronuntiatione.
23 mille alia, sed aut eadem aut ex isdem composita, quibus
item, cum de materia rhetorices dicendum erit, respon-
debimus. quidam eam neque vim neque scientiam neque
artem putaverunt, sed Critolaus usum dicendi (nam hoc
24 *τριβή* significat), Athenaeus fallendi artem. plerique autem,
dum pauca ex Gorgia Platonis a prioribus imperite ex-
cerpta legere contenti neque hoc totum neque alia eius
volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt cre-
duntque eum in hac esse opinione, ut rhetoricen non artem,
sed peritiam quandam gratiae ac voluptatis existi-
25 met, et alio loco civilitatis particulae simulacrum et
quartam partem adulationis, quod duas partes civilitatis
corpori adsignet, medicinam et quam interpretantur exer-
citatricem, duas animo, legalem atque iustitiam, adulationem
autem medicinae vocet coquorum artificium, exercitatricis
mangonum, qui colorem fuco et verum robur inani sagina
26 mentiantur, legalis cavillatricem, iustitiae rhetoricen. quae
omnia sunt quidem scripta in hoc libro dictaque a Socrate,
cuius persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alii
sunt eius sermones ad coarguendos, qui contra disputant,
compositi, quos *ἐλεγκτικούς* vocant, alii ad praecipiendum,
27 qui *δογματικοί* appellantur. Socrates autem seu Plato eam
quidem, quae tum exercebatur, rhetoricen talem putat (nam
et dicit his verbis *τοῦτον τὸν τρόπον, ὅν ὑμεῖς πολιτεύεσθε*),
veram autem et honestam intellegit, itaque disputatio illa
contra Gorgian ita cluditur: *οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν*
28 *δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια πράττειν.* ad
quod ille quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus iuve-
nili calore inconsideratior, contra quem illa de simulacro et
adulatione dicuntur. tum Callicles adhuc concitatior, qui
tamen ad hanc perducitur clausulam, *τὸν μέλλοντα ὀρθῶς*

17 Gorg. p. 462 B — 18 ib. p. 463 D — 20 ib. p. 466 A — 21 ib. p. 464 B — 465 E — 31 ib. p. 500 C — 33 p. 460 C — 38 p. 508 C.

32 et *abesse mavult Kiderlin.*

ῥητορικὸν ἔσεσθαι καὶ δίκαιον ἄνδρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα
τῶν δικαίων, ut appareat Platoni non rhetoricen videri
malum, sed eam veram nisi iusto ac bono non contingere.
adhuc autem in Phaedro manifestius facit, hanc artem con- 29
summari citra iustitiae quoque scientiam non posse, cui
opinioni nos quoque accedimus. an aliter defensionem Socratis
et eorum, qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset?
quae certe sunt oratoris opera. sed in illud hominum genus, 30
quod facilitate dicendi male utebatur, invectus est. nam et
Socrates inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias
reo composuerat, et tum maxime scribere litigatoribus, quae
illi pro se ipsi dicerent, erat moris, atque ita iuri, quo non
licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. doctores quoque 31
eius artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen
a iustitia separarent et veris credibilia praeferrent: nam id
quoque dicit in Phaedro. consensisse autem illis superioribus 32
videri potest etiam Cornelius Celsus, cuius haec verba sunt:
orator simile tantum veri petit: deinde paulo post:
non enim bona conscientia, sed victoria litigantis
est praemium. quae si vera essent, pessimorum hominum
foret haec tam perniciosa nocentissimis moribus dare in-
strumenta et nequitiam praeceptis adiuvare. sed illi rationem
opinionis suae viderint.

Nos autem ingressi formare perfectum oratorem, quem 33
in primis esse virum bonum volumus, ad eos, qui de hoc
opere melius sentiunt, revertamur. rhetoricen autem quidam
eandem civilitatem esse iudicaverunt, Cicero scientiae
civilis partem vocat (civilis autem scientia idem quod
sapientia est), quidam eandem philosophiam, quorum est
Isocrates. huic eius substantiae *Cleanthis* maxime conveniet 34
finitio rhetoricen esse bene dicendi scientiam. nam et
orationis omnes virtutes semel complectitur et protinus etiam
mores oratoris, cum bene dicere non possit nisi bonus. idem 35
valet Chrysippi finis ille ductus a Cleanthe, scientia recte
dicendi. sunt plures eiusdem, sed ad alias quaestiones magis
pertinent. idem senti*t* et finis hoc modo comprehensus, per-
suadere quod oporteat, nisi quod artem ad exitum
adligat. bene Areus: dicere secundum virtutem ora- 36

---

4 Phaedr. p 261 A: 273 E — 16 p. 267 A — 26 de Inv. 1, 5, 6

---

30 Cleanthis *add. Kiderlin* — 36 sentit et *Spalding*, sentiret **A B**.

tionis. excludunt a rhetorice malos et illi, qui *scientiam civilium officiorum* eam putaverunt, si scientiam virtutem iudicant, sed anguste intraque civiles quaestiones coercent. Albutius non obscurus professor atque auctor *scientiam bene dicendi* esse consentit, sed exceptionibus peccat adiciendo *circa civiles quaestiones* et *credibiliter*: quarum
37 utrique iam responsum est. probabilis et illi voluntatis, qui *recte sentire et dicere* rhetorices putaverunt.

Hi sunt fere fines maxime inlustres et de quibus praecipue disputatur. nam omnes quidem persequi neque attinet neque possum, cum pravum quoddam, ut arbitror, studium circa scriptores artium extiterit, nihil isdem verbis, quae prior aliquis occupasset, finiendi, quae ambitio procul aberit
38 a me. dicam enim non utique quae invenero, sed quae placebunt, sicut hoc *rhetoricen esse bene dicendi scientiam*, cum reperto quod est optimum, qui quaerit aliud, peius velit. his adprobatis simul manifestum est illud quoque, quem finem vel quid summum et ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit: nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius et summum est bene dicere.

An utilis.

1 XVI. Sequitur quaestio, *an utilis rhetorice*. nam quidam vehementer in eam invehi solent et quod sit indignissimum, in accusationem orationis utuntur orandi viribus:
2 'eloquentiam esse, quae poenis eripiat scelestos, cuius fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in peius, nec seditiones modo turbaeque populares, sed bella etiam inexpiabilia excitentur, cuius denique tum maximus sit usus,
3 cum pro falsis contra veritatem valet.' nam et Socrati obiciunt comici docere eum, quo modo peiorem causam meliorem faciat, et contra Tisian et Gorgian similia dicit polliceri
4 Plato. et his adiciunt exempla Graecorum Romanorumque et enumerant, qui perniciosa non singulis tantum, sed rebus etiam publicis usi eloquentia turbaverint civitatium status vel everterint, eoque et Lacedaemoniorum civitate expulsam, et Athenis quoque, ubi actor movere adfectus vetabatur,
5 velut recisam orandi potestatem. quo quidem modo nec duces erunt utiles nec magistratus nec medicina nec denique ipsa sapientia. nam et dux Flaminius et Gracchi, Saturnini,

31 Aristoph. Nub. 98 99 112 118 889—1104 — 33 Phaedr. p. 267 273.

Glauciae *fu*ere magistratus, et in medicis venena, et in iis, qui
philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnum-
quam flagitia deprehensa sunt. cibos aspernemur, attulerunt 6
saepe valetudinis causas: numquam tecta subeamus, super
habitantes aliquando procumbunt: non fabricetur militi gla-
dius, potest uti eodem ferro latro. quis nescit ignes aquas,
sine quibus nulla sit vita, et, ne terrenis immorer, solem
lunamque praecipua siderum aliquando et nocere?

Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem caecus 7
ille Appius dicendi viribus diremisse? aut non divina M. Tulli
eloquentia et contra leges agrarias popularis fuit et Catilinae
fregit audaciam et supplicationes, qui maximus honor vic-
toribus bello ducibus datur, in toga meruit? non perterritos 8
militum animos frequenter a metu revocat oratio et tot
pugnandi pericula ineuntibus laudem vita potiorem esse
persuadet? neque vero me Lacedaemonii atque Athenienses
magis moverint quam populus Romanus, apud quem summa
semper oratoribus dignitas fuit. equidem nec urbium condi- 9
tores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo
coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum
repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi
homines ad servitutem iuris adstringerent. quin ipsa vitae 10
praecepta, etiam si natura sunt honesta, plus tamen ad for-
mandas mentes valent, quotiens pulchritudinem rerum claritas
orationis inluminat, quare, etiam si in utramque partem valent
arma facundiae, non est tamen aequum id haberi malum,
quo bene uti licet.

Verum haec apud eos forsitan quaerantur, qui summam 11
rhetorices ad persuadendi vim rettulerunt. si vero est bene
dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator in
primis vir bonus, utilem certe esse eam confitendum est. et 12
hercule deus ille princeps [parens] rerum fabricatorque
mundi nullo magis hominem separavit a ceteris, quae quidem
mortalia essent, animalibus quam dicendi facultate. nam 13
corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia,
velocitate praestantiora in illis mutis videmus, eadem minus
egere adquisitae extrinsecus opis: nam et ingredi citius et
pasci et tranare aquas citra docentem natura ipsa sciunt, et 14
pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur et arma
iis ingenita quaedam et ex obvio fere victus, circa quae

1 Glauciae fuere *Faber*, glauci egere A, glauciae B — 32 parens *incl. Halm*, *om.* N.

omnia multus hominibus labor est. rationem igitur nobis
praecipuam dedit eiusque nos socios esse cum dis immor-
15 talibus voluit. sed ipsa ratio neque tam nos iuvaret neque
tam esset in nobis manifesta, nisi quae concepissemus mente
promere etiam loquendo possemus, quod magis deesse ceteris
animalibus quam intellectum et cogitationem quandam vide-
16 mus. nam et mollire cubilia et nidos texere et educare fetus
et excludere, quin etiam reponere in hiemem alimenta, opera
quaedam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum ac mellis,
efficere nonnullius fortasse rationis est, sed quia carent ser-
mone quae id faciunt, muta atque inrationalia vocantur.
17 denique homines, quibus negata vox est, quantulum adiuvat
animus ille caelestis? quare si nihil a dis oratione melius
accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus aut
18 in quo malimus praestare hominibus, quam quo ipsi homines
ceteris animalibus praestant, eo quidem magis, quod nulla
in arte plenius labor gratiam refert? id adeo manifestum
erit, si cogitaverimus, unde et quo usque iam provecta sit
19 orandi facultas: et adhuc augeri potest. nam ut omittam,
defendere amicos, regere consiliis senatum, populum, exer-
citum in quae velit ducere quam sit utile conveniatque
bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipsum est ex communi
intellectu verbisque, quibus utuntur omnes, tantum adsequi
laudis et gloriae, ut non loqui et orare, sed, quod Pericli
contigit, fulgurare ac tonare videaris?

An ars.

1 XVII. Finis non erit, si exspatiari in parte hac et
indulgere voluptati velim. transeamus igitur ad eam quae-
2 stionem, quae sequitur, an *rhetorice ars sit*. quod quidem
adeo ex iis, qui praecepta dicendi tradiderunt, nemo dubi-
tavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos
de arte rhetorica, Cicero vero ea*m*, quae rhetorice vocetur,
esse *artificiosam eloquentiam* dicat. quod non oratores
tantum vindicarunt, ut studiis aliquid suis praestitisse vi-
deantur, sed cum iis philosophi et Stoici et Peripatetici
plerique consentiunt. ac me dubitasse confiteor, an hanc
partem quaestionis tractandam putarem: nam quis est adeo

24 Aristoph. Acharn. 530 531 — 31 de Inv. I, 5, 6

32 eam *Halm*, ea A, etiam B — 36 ac *Regius* (A), at *cett.*

non ab eruditione modo, sed a sensu remotus hominis, ut
fabricandi quidem et texendi et e luto vasa ducendi artem
putet, rhetoricen autem maximum ac pulcherrimum, ut supra
diximus, opus in tam sublime fastigium existimet sine arte
venisse? equidem illos, qui contra disputaverunt, non tam 4
id sensisse, quod dicerent, quam exercere ingenia materiae
difficultate credo voluisse, sicut Polycraten, cum Busirim
laudaret et Clytaemestram: quamquam is, quod his dissi-
mile non est, composuisse orationem, quae est habita contra
Socraten, dicitur.

Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, et tamen 5
adiuvari exercitatione non diffitentur, ut in libris Ciceronis
de Oratore dicit Antonius, observationem quandam esse,
non artem. quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est 6
positum, sed ut Antoni persona servetur, qui dissimulator
artis fuit: hanc autem opinionem habuisse Lysias videtur.
cuius sententiae talis defensio est, quod indocti et barbari
et servi, pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile prin-
cipio, narrent, probent, refutent et, quod vim habeat epilogi,
deprecentur. deinde adiciunt illas verborum cavillationes, 7
nihil, quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse
homines pro se et in alios semper: doctores artis sero et
circa Tisian et Coraca primum repertos: orationem igitur
ante artem fuisse eoque artem non esse. nos porro, quando 8
coeperit huius rei doctrina, non laboramus exquirere, quam-
quam apud Homerum et praeceptorem Phoenicen cum agendi
tum etiam loquendi et oratores plures et omne in tribus
ducibus orationis genus et certamina quoque proposita elo-
quentiae inter iuvenes invenimus, quin in caelatura clipei
Achillis et lites sunt et actores. illud enim admonere satis 9
est, omnia quae ars consummaverit a natura initia duxisse:
aut tollatur medicina, quae ex observatione salubrium atque
iis contrariorum reperta est et, ut quibusdam placet, tota
constat experimentis: nam et vulnus deligavit aliquis, ante-
quam haec ars esset, et febrem quiete et abstinentia, non
quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa cogebat,
mitigavit. nec fabrica sit ars: casas enim primi illi sine arte 10
fecerunt: nec musica: cantatur ac saltatur per omnes gentes

---

12 2, 57, 232

---

9 est *Francius* (A), esset B, est et *Kiderlin.*

aliquo modo. ita, si rhetorice vocari debet sermo quicumque,
11 fuisse eam, antequam esset ars, confitebor: si vero non
quisquis loquitur orator est et tum non tamquam oratores
loquebantur, necesse est oratorem factum arte nec ante artem
fuisse fateantur. quo illud quoque excluditur, quod dicunt,
non esse artis id, quod faciat qui non didicerit: dicere
12 autem homines et qui non didicerint. ad cuius rei confirma-
tionem adferunt Demaden remigem et Aeschinen hypo-
criten oratores fuisse. falso: nam neque orator esse qui non
didicit potest, et hos sero potius quam numquam didicisse
quis dixerit, quamquam Aeschines ab initio sit versatus in
litteris, quas pater eius etiam docebat, Demaden neque non
didicisse certum sit et continua dicendi exercitatio potuerit
13 tantum, quantuscumque postea fuit, fecisse: nam id poten-
tissimum discendi genus est. sed et praestantiorem, si didi-
cisset, futurum fuisse dicere licet: neque enim orationes
scribere est ausus, ut eum multum valuisse in dicendo sciamus.
14 Aristoteles, ut solet, quaerendi gratia quaedam subtili-
tatis suae argumenta excogitavit in Gryllo: sed idem et de
arte rhetorica tres libros scripsit, et in eorum primo non
artem solum eam fatetur, sed ei particulam civilitatis sicut
15 dialectices adsignat. multa Critolaus contra, multa Rhodius
Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa
fidem, qua rhetorices accusationem professus est. nam de
16 Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. hi com-
plura dicunt, sed ex paucis locis ducta: itaque potentis-
simis eorum breviter occurram, ne in infinitum quaestio
17 evadat. prima iis argumentatio ex materia est. omnes enim
artes aiunt habere materiam, quod est verum: rhetorices
nullam esse propriam, quod esse falsum in sequentibus pro-
18 babo. altera est calumnia, nullam artem falsis adsentiri
opinionibus, quia constitui sine perceptione non possit, quae
semper vera sit: rhetoricen adsentiri falsis, non esse igitur
19 artem. ego rhetoricen nonnumquam dicere falsa pro veris
confiteor, sed non ideo in falsa quoque esse opinione con-
cedam, quia longe diversum est, ipsi quid videri et ut alii
videatur efficere. nam et imperator falsis utitur saepe: ut
Hannibal, cum inclusus a Fabio sarmentis circum cornua
bovum deligatis incensisque per noctem in adversos montes

17 ut] cum *Halm* — 22 dialectices *Turnebus*, dialecticis *libri* — 35 confiteor *nos*, confitebor *libri*.

agens armenta speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed
illum fefellit, ipse quid verum esset non ignoravit. nec vero 20
Theopompus Lacedaemonius, cum permutato cum uxore
habitu e custodia ut mulier evasit, falsam de se opinionem
habuit, sed custodibus praebuit. item orator, cum falso utitur
pro vero, scit esse falsum eoque se pro vero uti: non ergo
falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. nec Cicero, 21
cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentii glo-
riatus est, nihil ipse vidit. et pictor, cum vi artis suae efficit,
ut quaedam eminere in opere, quaedam recessisse credamus,
ipse ea plana esse non nescit. aiunt etiam omnes artes 22
habere finem aliquem propositum, ad quem tendant: hunc
modo nullum esse in rhetorice, modo non praestari eum,
qui promittatur. mentiuntur: nos enim esse finem iam ostendi-
mus et quis esset diximus. et praestabit hunc semper orator, 23
semper enim bene dicet. firmum autem hoc, quod oppo-
nitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem puta-
verunt: noster orator arsque a nobis finita non sunt posita
in eventu. tendit quidem ad victoriam qui dicit, sed cum
bene dixit, etiam si non vincat, id, quod arte continetur,
effecit. nam et gubernator vult salva nave in portum perve- 24
nire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus
erit gubernator dicetque notum illud: dum clavum rectum
teneam. et medicus sanitatem aegri petit: si tamen aut 25
valetudinis vi aut intemperantia aegri aliove quo casu
summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem
fecerit, medicinae fine non excidet. ita oratori bene dixisse
finis est. nam est ars ea, ut post paulum clarius ostendemus,
in actu posita, non in effectu. ita falsum erit illud quoque, 26
quod dicitur, artes scire, quando sint finem consecutae,
rhetoricen nescire: nam se quisque bene dicere intelle-
git. uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, crimi-
nantur, quia et falsum dicat et adfectus moveat. quorum 27
neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur, ideo-
que nec vitium. nam et mendacium dicere etiam sapienti
aliquando concessum est, et adfectus, si aliter ad aequitatem
perduci iudex non poterit, necessario movebit orator: im- 28
periti enim iudicant et qui frequenter in hoc ipsum fallendi
sint, ne errent. nam si mihi sapientes iudices dentur, sapien-

23 Enni Ann. v. 568 M.

9 efficit AB, effecit B — 39 sunt N.

tium contiones atque omne consilium, nihil invidia valeat,
nihil gratia, nihil opinio praesumpta falsique testes: perquam
sit exiguus eloquentiae locus et prope in sola delectatione
29 ponatur. sin et audientium mobiles animi et tot malis ob-
noxia veritas, arte pugnandum est et adhibenda quae pro-
sunt: neque enim qui recta via depulsus est, reduci ad eam
nisi alio flexu potest.

30 Plurima vero ex hoc contra rhetoricen cavillatio est,
quod ex utraque causae parte dicatur. inde haec: nullam
esse artem contrariam sibi, rhetoricen esse contrariam sibi:
nullam artem destruere quod effecerit, accidere hoc rheto-
rices operi: item aut dicenda eam docere aut non dicenda:
ita vel per hoc non esse artem, quod non dicenda praeci-
piat, vel per hoc, quod, cum dicenda praeceperit, etiam
31 contraria his doceat. quae omnia apparet de ea rhetorice
dici, quae sit a bono viro atque ab ipsa virtute seiuncta:
alioqui ubi iniusta causa est, ibi rhetorice non est, adeo ut
vix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque
32 parte orator, id est vir bonus dicat. tamen quoniam hoc
quoque in rerum naturam cadit, ut duos sapientes aliquando
iustae causae in diversum trahant, quando etiam pugnaturos eos
inter se, si ratio ita duxerit, credunt, respondebo propositis
atque ita quidem, ut appareat haec adversus eos quoque
frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indul-
33 geant. nam rhetorice non est contraria sibi: causa enim cum
causa, non illa secum ipsa componitur. nec si pugnent inter
se qui idem didicerunt, idcirco ars, quae utrique tradita est,
non erit: alioqui nec armorum, quia saepe gladiatores sub
34 eodem magistro eruditi inter se componuntur: nec guber-
nandi, quia navalibus proeliis gubernator est gubernatori
adversus: nec imperatoria, quia imperator cum imperatore
contendit. item non evertit opus rhetorice quod efficit:
neque enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne
rhetorice quidem, quia apud eos, qui in persuadendo finem
putant, aut si quis, ut dixi, casus duos inter se bonos viros
composuerit, veri similia quaerentur: non autem, si quid est
altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile.
35 nam ut candido candidius et dulci dulcius non est adversum,
ita nec probabili probabilius. neque praecipit umquam non
dicenda nec dicendis contraria, sed quae in quaque causa

12 aut dic. et contraria dicendis eam *Kiderlin* — 24 indulgeant A, indulgent *rell.*

dicenda sunt. non semper autem ei, etiamsi frequentissime, 36
tuenda veritas erit, sed aliquando exigit communis utilitas,
ut etiam falsa defendat.

Ponuntur hae quoque in secundo Ciceronis de Oratore
libro contradictiones: artem earum rerum esse, quae
sciantur: oratoris omnem actionem opinione, non
scientia contineri, quia et apud eos dicat, qui ne-
sciant, et ipse dicat aliquando quod nesciat. ex his 37
alterum, id est, an sciat iudex de quo dicatur, nihil ad ora-
toris artem: alteri respondendum. 'ars earum rerum est, quae
sciuntur'. rhetorice ars est bene dicendi, bene autem dicere
scit orator. 'sed nescit, an verum sit quod dicit.' ne hi qui- 38
dem, qui ignem aut aquam aut quattuor elementa aut cor-
pora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerint,
tradunt, nec qui intervalla siderum et mensuras solis ac
terrae colligunt, disciplinam tamen suam artem vocant.
quodsi ratio efficit, ut haec non opinari, sed propter vim
probationum scire videantur, eadem ratio idem praestare
oratori potest. 'sed an causa vera sit nescit.' ne medicus 39
quidem, an dolorem capitis habeat qui hoc se pati dicet:
curabit tamen, tamquam id verum sit, et erit ars medicina.
quid quod rhetorice non utique propositum habet semper
vera dicendi, sed semper veri similia? scit autem esse veri
similia quae dicit. adiciunt his qui contra sentiunt, quod 40
saepe, quae in aliis litibus impugnarunt actores causarum,
eadem in aliis defendant. quod non artis, sed hominis est
vitium. haec sunt praecipua, quae contra rhetoricen dicantur,
alia et minora et tamen ex his fontibus derivata.

Confirmatur autem esse artem eam breviter. nam sive, 41
ut Cleanthes voluit, ars est potestas via, id est or-
dine efficiens, esse certe viam atque ordinem in bene
dicendo nemo dubitaverit, sive ille ab omnibus fere pro-
batus finis observatur, artem constare ex perceptionibus
consentientibus et coexercitatis ad finem utilem vitae, iam
ostendemus nihil non horum in rhetorice inesse. quid quod 42
et inspectione et exercitatione, ut artes ceterae, constat?
nec potest ars non esse, si est ars dialectice, quod fere
constat, cum ab ea specie magis quam genere differat. sed
nec illa omittenda sunt: qua in re alius se inartificialiter,

4 2, 7, 30

30 uia id est ordine B, uiam id est ordinem A.

alius artificialiter gerat, in ea esse artem, et in eo, quod
qui didicerit melius faciat, quam qui non didicerit, esse
43 artem. atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior
doctum in rhetorices opere superabit, neque essent aliter
eius tam multa praecepta tamque magni qui docerent. idque
cum omnibus confitendum est, tum nobis praecipue, qui
rationem dicendi a bono viro non separamus.

Ex quibus artibus.

1 XVIII. Cum sint autem artium aliae positae in inspec-
tione, id est cognitione et aestimatione rerum, qualis est
astrologia nullum exigens actum, sed ipso rei cuius studium
habet intellectu contenta, quae θεωρητική vocatur, aliae in
agendo, quarum in hoc finis est et ipso actu perficitur
nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτική dicitur,
2 qualis saltatio est, aliae in effectu, quae operis, quod oculis
subicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικήν
appellamus, qualis est pictura: fere iudicandum est rhetoricen
in actu consistere, hoc enim, quod est officii sui, perficit:
3 atque ita ab omnibus dictum est. mihi autem videtur etiam
ex illis ceteris artibus multum adsumere: nam et potest
aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. erit enim
rhetorice in oratore etiam tacente, et si desierit agere vel
proposito vel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse
4 orator quam medicus, qui curandi fecerit finem. nam est
aliquis ac nescio an maximus etiam ex secretis studiis
fructus ac tum pura voluptas litterarum, cum ab actu, id
5 est opera recesserunt et contemplatione sui fruuntur. sed
effectivae quoque aliquid simile scriptis orationibus vel
historiis, quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus,
consequetur. si tamen una ex tribus artibus habenda sit,
quia maxime eius usus actu continetur atque est in eo fre-
quentissima, dicatur activa vel administrativa: nam et hoc
eiusdem rei nomen est.

Natura an doctrina plus ei conferatur.

1 XIX. Scio quaeri etiam, naturane plus ad eloquentiam
conferat an doctrina. quod ad propositum quidem operis nostri
nihil pertinet (neque enim consummatus orator nisi ex utroque
fieri potest), plurimum tamen referre arbitror, quam esse
2 in hoc loco quaestionem velimus. nam si parti utrilibet
omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum
valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. sin ex pari

coeant, in mediocribus quidem utri*u*sque *magnum*, maius adhuc
naturae credam esse momentum, consummatos autem plus doc-
trinae debere quam naturae putabo, sicut terrae nullam ferti-
litatem habenti nihil optimus agricola profuerit, e terra uberi
utile aliquid etiam nullo colente nascetur: at in solo fecundo
plus cultor quam ipsa per se bonitas soli efficiet. et si Praxi- 3
teles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exsculpere,
Parium marmor mallem rude: at si illud idem artifex ex-
polisset, plus in manibus fuisset quam in marmore. denique
natura materia doctrinae est: haec fingit, illa fingitur. nihil
ars sine materia, materiae etiam sine arte pretium est, ars
summa materia optima melior.

An virtus rhetorice.

XX. Illa quaestio est maior, ex mediis artibus, quae 1
neque laudari per se nec vituperari possunt, sed utiles aut
secus secundum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice,
an sit, ut compluribus etiam philosophorum placet, virtus.
equidem illud, quod in studiis dicendi plerique exercuerunt 2
et exercent, aut nullam artem, quae *ἀτεχνία* nominatur, puto
(multos enim video sine ratione, sine litteris, qua vel impu-
dentia vel fames duxit, ruentes), aut malam quasi artem,
quam *κακοτεχνίαν* dicimus. nam et fuisse multos et esse
nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum per-
niciem converterint. *ματαιοτεχνία* quoque est quaedam, id 3
est supervacua artis imitatio, quae nihil sane neque boni
neque mali habeat, sed vanum laborem, qualis illius fuit,
qui grana ciceris ex spatio distante missa in acum continuo
et sine frustratione inserebat, quem cum spectasset Alexander,
donasse dicitur eiusdem leguminis modio: quod quidem
praemium fuit illo opere dignissimum. his ego comparandos 4
existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissi-
millimas volunt, aetatem multo studio ac labore consumunt.
verum haec, quam instituere conamur et cuius imaginem
animo concepimus, quae bono viro convenit quaeque est
vere rhetorice, virtus erit. quod philosophi quidem multis 5
et acutis conclusionibus colligunt, mihi vero etiam planiore
hac proprieque nostra probatione videtur esse perspicuum.

Ab illis haec dicuntur. si consonare sibi in faciendis
ac non faciendis virtutis est, quae pars eius prudentia vocatur,
eadem in dicendis ac non dicendis erit. et si virtutes sunt, 6

1 utriusque *Kiderlin*, utriisque **N**, utrisque *vett.* — magnum *add.* *Kiderlin* — 39 uirtutis **Bn**, uirtus **A Bg** *2. m.*

ad quas nobis, etiam ante quam doceremur, initia quaedam
ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam, cuius rusticis
quoque ac barbaris apparet aliqua imago, nos certe sic
esse ab initio formatos, ut possemus orare pro nobis etiamsi
non perfecte, tamen ut inessent quaedam, ut dixi, semina
7 eius facultatis, manifestum est. non eadem autem natura est
iis artibus, quae a virtute sunt remotae. itaque cum duo
sint genera orationis, altera *perpetua*, quae *rhetorice*
dicitur, altera *concisa*, quae *dialectice*, quas quidem
Zeno adeo coniunxit, ut hanc compressae in pugnum manus,
illam explicatae diceret similem, etiam disputatrix virtus
erit: adeo de hac, quae speciosior atque apertior tanto est,
nihil dubitabitur.

8 Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis
operibus volo. nam quid orator in laudando faciet nisi ho-
nestorum et turpium peritus? aut in suadendo nisi utilitate
perspecta? aut in iudiciis, si iustitiae sit ignarus? quid? non
fortitudinem postulat res eadem, cum saepe contra turbu-
lentas populi minas, saepe cum periculosa potentium offensa,
nonnumquam, ut iudicio Miloniano, inter circumfusa militum
arma dicendum sit: ut, si virtus non est, ne perfecta quidem
9 esse possit oratio. quod si ea in quoque animalium est virtus,
qua praestat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in
equo velocitas, hominem porro ratione atque oratione ex-
cellere ceteris certum est: cur non tam in eloquentia quam
in ratione virtutem eius esse credamus, recteque hoc apud
Ciceronem dixerit Crassus: '*est enim eloquentia una
quaedam de summis virtutibus*', et ipse Cicero a sua
persona cum ad Brutum in epistulis tum aliis etiam locis
10 virtutem eam appellet? at prooemium aliquando ac narra-
tionem dicet malus homo et argumenta, sic ut nihil sit in
iis requirendum. nam et latro pugnabit acriter, virtus tamen
erit fortitudo, et tormenta sine gemitu feret malus servus,
tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. multa fiunt
eadem, sed aliter. sufficiant igitur haec, quia de utilitate
supra tractavimus.

Quae materia eius.

1 XXI. *Materiam* rhetorices quidam dixerunt esse ora-
tionem, qua in sententia ponitur apud Platonem Gorgias.

---

27 de Orat. 3, 14, 55 — 29 ad M. Brutum ex libris incertis fr. 9 H. —
39 Gorg. p. 449 E.

quae si ita accipitur, ut sermo quacumque de re compositus
dicatur oratio, non materia, sed opus est, ut statuarii statua:
nam et oratio efficitur arte sicut statua. sin hac appellatione
verba ipsa significari putamus, nihil haec sine rerum sub-
stantia faciunt. quidam argumenta persuasibilia: quae et ipsa
in parte sunt operis et arte fiunt et materia egent. quidam 2
civiles quaestiones: quorum opinio non qualitate, sed modo
erravit: est enim haec materia rhetorices, sed non sola.
quidam, quia virtus sit rhetorice, materiam eius totam vitam 3
vocant. alii, quia non omnium virtutum materia sit tota vita,
sed pleraeque earum versentur in partibus, sicut iustitia,
fortitudo, continentia propriis officiis et suo fine intelleguntur,
rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam,
eique locum in ethice negotialem adsignant, id est *πραγ-
ματικόν*.

Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rheto- 4
rices iudico omnes res, quaecumque ei ad dicendum sub-
iectae erunt. nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiae
videtur, non in verbis esse materiam, sed in rebus: et in
Phaedro palam non in iudiciis modo et contionibus, sed in
rebus etiam privatis ac domesticis rhetoricen esse demonstrat:
quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse.
et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res, quae 5
subiectae sint ei, sed certas demum putat esse subiectas.
alio vero de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur his
quidem verbis: quamquam vis oratoris professioque
ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videtur,
ut omni de re, quaecumque sit proposita, ornate ab
eo copioseque dicatur. atque adhuc alibi: vero enim 6
oratori quae sunt in hominum vita, quandoquidem
in ea versatur orator atque ea est ei subiecta ma-
teries, omnia quaesita, audita, lecta, disputata,
tractata, agitata esse debent.

Hanc autem, quam nos materiam vocamus, id est res 7
subiectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhe-
torices esse dixerunt, eamque artem circumcurrentem
vocaverunt, quod in omni materia diceret. cum quibus mihi 8

---

18 Gorg. p. 449 E sqq. — 20 Phaedr. p. 261 A — 23 de Inv. 1, 5 sqq. — 25 de Orat. 1, 6, 21 — 29 ib. 3, 14, 54

---

24 sunt N — 35 infinita A¹ B N propria B N.

minima pugna est: nam de omni materia dicere eam fatentur,
propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant.
sed neque infinita est, etiamsi est multiplex, et aliae quoque
artes minores habent multiplicem materiam, velut architec-
tonice: namque ea in omnibus, quae sunt aedificio utilia,
9 versatur: et caelatura, quae auro, argento, aere, ferro opera
efficit. nam scalptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum,
10 gemmas praeter ea quae supra dixi complectitur. neque
protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur
et alius. nam si quaeram, quae sit materia statuarii, dicetur
aes: si quaeram, quae sit excusoris, id est fabricae eius, quam
Graeci χαλκευτικήν vocant, similiter aes esse respondeant:
11 atqui plurimum statuis differunt vasa. nec medicina ideo non
erit ars, quia unctio et exercitatio cum palaestrica, ciborum
vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis.

12 Quod vero de bono, utili, iusto disserere philosophiae
officium esse dicunt, non obstat: nam cum philosophum
dicunt, hoc accipi volunt virum bonum. quare igitur ora-
torem, quem a bono viro non separo, in eadem materia
13 versari mirer? cum praesertim primo libro iam ostenderim,
philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse,
quae rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in
nostra materia versentur. denique cum sit dialectices materia
de rebus subiectis disputare, sit autem dialectice oratio
concisa, cur non eadem perpetuae quoque materia videatur?

14 Solet a quibusdam et illud opponi: omnium igitur
artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est.
possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc
invenio: mea quidem sententia nemo esse poterit
omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium
rerum magnarum atque artium scientiam consecutus:
sed mihi satis est eius esse oratorem rei, de qua dicet, non
15 inscium. neque enim omnes causas novit, et debet posse de
omnibus dicere. de quibus ergo dicet? de quibus didicit.
similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim
discet, et de quibus didicerit dicet.

16 Quid ergo? non faber de fabrica melius aut de musice
musicus? si nesciat orator, quid sit, de quo quaeratur, plane

---

28 de Orat. 1, 6, 20

---

25 materia *Regius*, materiae **A B**.

melius: nam et litigator rusticus inlitteratusque de causa
sua melius quam orator, qui nesciet quid in lite sit: sed
accepta a musico, a fabro, sicut a litigatore, melius orator
quam ipse qui docuerit. verum et faber, cum de fabrica, et 1
musicus, cum de musica, si quid confirmationem desidera-
verit, dicet: non quidem erit orator, sed faciet illud quasi
orator, sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit me-
dicus, sed faciet ut medicus. an huius modi res neque in laudem 18
neque in deliberationem neque in iudicium veniunt? ergo cum
de faciendo portu Ostiensi deliberatum est, non debuit senten-
tiam dicere orator? atqui opus erat ratione architectorum.
livores et tumores in corpore cruditatis an veneni signa sint, 19
non tractat orator? at est id ex ratione medicinae. circa
mensuras et numeros non versabitur? dicamus has geome-
triae esse partes. equidem omnia fere credo posse casu aliquo
venire in officium oratoris: quod si non accidet, non erunt
ei subiecta.

Ita sic quoque recte diximus, materiam rhetorices esse 20
omnes res ad dicendum ei subiectas, quod quidem probat
etiam sermo communis: nam cum aliquid, de quo dicamus,
accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam
praefatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de om- 21
nibus rebus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis inter-
rogari pateretur, qua quisque de re vellet. Hermagoras
quoque dicendo materiam esse in causa et in quaestionibus
omnes res subiectas erat complexus. sed quaestiones si negat 22
ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: sin autem ad rhe-
toricen pertinent, ab hoc quoque adiuvamur: nihil est enim,
quod non in causam aut quaestionem cadat. Aristoteles tres 23
faciendo partes orationis, iudicialem, deliberativam, demon-
strativam, paene et ipse oratori subiecit omnia: nihil enim
non in haec cadit.

Quaesitum a paucissimis et de instrumento est. in- 24
strumentum voco, sine quo formari materia in id quod
velimus effici opus non possit. verum hoc ego non artem
credo egere, sed artificem. neque enim scientia desiderat
instrumentum, quae potest esse consummata, etiam si nihil
faciat, sed ille opifex, ut caelator caelum et pictor penicilla.
itaque haec in eum locum, quo de oratore dicturi sumus,
differamus.

---

29 Rhet. 1, 3. 3

LIBER TERTIUS.

Prooemium de scriptoribus artis rhetoricae.

1 I. Quoniam in libro secundo quaesitum est, quid esset
rhetorice et quis finis eius, artem quoque esse eam et utilem
et virtutem, ut vires nostrae tulerunt, ostendimus, materiam-
que ei res omnes, de quibus dicere oporteret, subiecimus:
iam hinc, unde coeperit, quibus constet, quo quaeque in ea
modo invenienda atque tractanda sint, exsequar, intra quem
modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut
2 Apollodorus contentus solis iudicialibus fuerit. nec sum
ignarus, hoc a me praecipue, quod hic liber inchoat, opus
studiosos eius desiderasse, ut inquisitione opinionum, quae
diversissimae fuerunt, longe difficillimum, ita nescio an
minimae legentibus futurum voluptati, quippe quod prope
3 nudam praeceptorum traditionem desideret: in ceteris enim
admiscere temptavimus aliquid nitoris, non iactandi ingenii
gratia (namque in id eligi materia poterat uberior), sed ut
hoc ipso adliceremus magis iuventutem ad cognitionem eorum,
quae necessaria studiis arbitrabamur, si ducti iucunditate
aliqua lectionis libentius discerent ea, quorum ne ieiuna
atque arida traditio averteret animos et aures praesertim
4 tam delicatas raderet verebamur. qua ratione se Lucretius
dicit praecepta philosophiae carmine esse complexum: nam-
que hac, ut est notum, similitudine utitur:

ac veluti pueris absinthia taetra medentes
cum dare conantur, prius oras pocula circum
insp*ergu*nt mellis dulci flavoque liquore

---

22 Lucr. 4, 11—13 et 1, 936—938

---

27 inspergunt *M. Haupt*, inspirant **A**, adspirant **B**.

et quae sequuntur. sed nos veremur, ne parum hic liber 5
mellis et absinthi multum habere videatur, sitque salubrior
studiis quam dulcior. quin etiam hoc timeo, ne ex eo mi-
norem gratiam ineat, quod pleraque non inventa per me,
sed ab aliis tradita continebit, habeat etiam quosdam, qui
contra sentiant et adversentur, propterea quod plurimi aucto-
res, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias inierunt
atque in suam quisque induxit sequentes. illi autem probant 6
qualecumque ingressi sunt iter, nec facile inculcatas pueris
persuasiones mutaveris, quia nemo non didicisse mavult
quam discere. est autem, ut procedente libro patebit, infinita 7
dissensio auctorum, primo ad ea, quae rudia atque imper-
fecta adhuc erant, adicientibus quod invenissent scriptoribus,
mox ut aliquid sui viderentur adferre, etiam recta mutan-
tibus.

Nam primus post eos, quos poetae tradiderunt, movisse 8
aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. artium autem
scriptores antiquissimi Corax et Tisias Siculi, quos insecutus
est vir eiusdem insulae Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut
traditur, discipulus. is beneficio longissimae aetatis (nam 9
centum et novem vixit annos) cum multis simul floruit,
ideoque et illorum, de quibus supra dixi, fuit aemulus et
ultra Socraten usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius 10
cum hoc et Prodicus *C*ius et Abderites Protagoras, a quo
decem milibus denariorum didicisse artem, quam edidit,
Euathlus dicitur, et Hippias Elius, et, quem Palameden Plato
appellat, Alcidamas Elaites. Antiphon quoque et orationem 11
primus omnium scripsit, et nihilo minus et artem ipse com-
posuit et pro se dixisse optime est creditus, etiam Polycrates,
a quo scriptam in Socraten diximus orationem, et Theodorus
Byzantius, ex iis et ipse, quos Plato appellat λογοδαιδάλους.
horum primi communes locos tractasse dicuntur Protagoras, 12
Gorgias, adfectus Prodicus et Hippias et idem Protagoras
et Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclea
scriptum quidquam, quod ornatum oratorium habeat: eius
aliqua ferri. equidem non reperio quidquam tanta eloquen-
tiae fama dignum, ideoque minus miror esse, qui nihil ab

---

26 in Phaedro p. 261 D — 31 ib. p. 266 E — 34 7, 27

---

7 inierunt *Francius* et *Goth.*, munierunt **B**, muniuerunt **A** — 24 Cius *Spalding,* chius **A B** — 33 adfectus *om.* **B** — et Hippias — et idem Protagoras *om.* **B**.

eo scriptum putent, haec autem, quae feruntur, ab aliis esse
13 composita. his successere multi, sed clarissimus Gorgiae
auditorum Isocrates, quamquam de praeceptore eius inter
14 auctores non convenit: nos tamen Aristoteli credimus. hinc
velut diversae secari coeperunt viae. nam et Isocratis prae-
stantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere: eoque
iam seniore (octavum enim et nonagesimum implevit annum)
postmeridianis scholis Aristoteles praecipere artem oratoriam
coepit noto quidem illo, ut traditur, versu ex Philocteta
frequenter usus: turpe esse tacere et Isocraten pati
dicere. ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles
complexus est. eodem tempore Theodectes fuit, de cuius
15 opere supra dictum est. Theophrastus quoque, Aristotelis
discipulus, de rhetorice diligenter scripsit, atque hinc vel
studiosius philosophi quam rhetores praecipueque Stoicorum
16 ac Peripateticorum principes. fecit deinde velut propriam
Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti, cui maxime
par atque aemulus videtur Athenaeus fuisse. multa post
Apollonius Molon, multa Areus, multa Caecilius et Halicar-
17 nasseus Dionysius. praecipue tamen in se converterunt
studia Apollodorus Pergamenus, qui praeceptor Apolloniae
Caesaris Augusti fuit, et Theodorus Gadareus, qui se dici
maluit Rhodium: quem studiose audisse, cum in eam insulam
18 secessisset, dicitur Tiberius Caesar. hi diversas opiniones
tradiderunt appellatique inde Apollodorei ac Theodorei
ad morem certas in philosophia sectas sequendi. sed Apollo-
dori praecepta magis ex discipulis cognoscas, quorum dili-
gentissimus in tradendo fuit Latine C. Valgius, Graece
Atticus. nam ipsius sola videtur ars edita ad Matium, quia
ceteras missa ad Domitium epistula non agnoscit. plura
scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoran sunt qui
viderint.

19 Romanorum primus, quantum ego quidem sciam, con-
didit aliqua in hanc materiam M. Cato ille censorius, post
M. Antonius inchoavit: nam hoc solum opus eius atque id
ipsum imperfectum manet. secuti minus celebres, quorum
20 memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. praecipuum

---

9 cf. Cic. de Orat. 3, 35, 141, ad Att. 6, 8, 5; Euripidis Philocteta significatur, cf. Nauck fragm. trag. Graec. adesp. 8

---

34 cato post m. antonius ille censorius **A B**, *sed* post *om.* **B**: *corr. Regius.*

vero lumen sicut eloquentiae, ita praeceptis quoque eius dedit unicum apud nos specimen orandi docendique oratorias artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi et rhetoricos suos ipse adulescenti sibi elapsos diceret, et in oratoriis haec minora, quae plerumque desiderantur, sciens omisisset. scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, 21
aliqua Stertinius, non nihil pater Gallio, accuratius vero priores Gallione Celsus et Laenas et aetatis nostrae Verginius, Plinius, Tutilius. sunt et hodie clari eiusdem operis auctores, qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo, sed parco nominibus viventium: veniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.

Non tamen post tot ac tantos auctores pigebit meam 22
quibusdam locis posuisse sententiam. neque enim me cuiusquam sectae velut quadam superstitione imbutus addixi, et electuris quae volent facienda copia fuit, sicut ipse plurium in unum confero inventa, ubicumque ingenio non erit locus, curae testimonium meruisse contentus.

Quod initium rhetorices.

II. Nec diu nos moretur quaestio, quae rhetorices 1
origo sit. nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint (quod certe principium est eius rei), huic studium et incrementum dederit utilitas, summam ratio et exercitatio? nec 2
video, quare curam dicendi putent quidam inde coepisse, quod ii, qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. haec enim ut honestior causa, ita non utique prior est, cum praesertim accusatio praecedat defensionem, nisi quis dicet etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam sui quam qui in perniciem alterius compararit. initium ergo dicendi dedit 3
natura, initium artis observatio. homines enim sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem: ita cum in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandumque, et quaedam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoque: haec confirmata sunt usu, tum quae

15 *fort.* interposuisse.

4 sciebat quisque docuit. Cicero quidem initium orandi condi-
toribus urbium ac legum latoribus dedit, in quibus fuisse
vim dicendi necesse est: cur tamen hanc primam originem
putet, non video, cum sint adhuc quaedam vagae et sine
urbibus ac sine legibus gentes, et tamen qui sunt in iis
nati et legationibus fungantur et accusent aliqua atque
defendant et denique alium alio melius loqui credant.

Quae partes.

1 III. Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maximique
auctores tradiderunt, quinque partibus constat: inventione,
dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione
sive actione: utroque enim modo dicitur. omnis vero sermo,
quo quidem voluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est
2 rem et verba. ac si est brevis et una conclusione finitus,
nihil fortasse ultra desideret, at oratio longior plura exigit.
non tantum enim refert, quid et quo modo dicamus, sed
etiam quo loco: opus ergo est et dispositione. sed neque
omnia, quae res postulat, dicere neque suo quaeque loco
poterimus nisi adiuvante memoria, quapropter ea quoque
3 pars quarta erit. verum haec cuncta corrumpit ac prope-
modum perdit indecora vel voce vel gestu pronuntiatio:
huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus.
4 Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tres
modo primas esse partes volunt, quoniam memoria atque
actio natura, non arte contingant: quarum nos praecepta
suo loco dabimus, licet Thrasymachus quoque idem de ac-
5 tione crediderit. his adiecerunt quidam sextam partem, ita
ut inventioni iudicium subnecterent, quia primum esset
invenire, deinde iudicare. ego porro ne invenisse quidem
credo eum, qui non iudicavit: neque enim contraria, com-
munia, stulta invenisse dicitur quisquam, sed non vitasse.
6 et Cicero quidem in Rhetoricis iudicium subiecit inventioni:
mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse per-
mixtum (nam neque dispositio sine eo neque elocutio fuerit),
ut pronuntiationem quoque vel plurimum ex eo mutuari
7 putem. quod hoc audacius dixerim, quod in Partitionibus
oratoriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque
pervenit partes. nam cum dupliciter primum divisisset in
inventionem atque elocutionem, res ac dispositionem inven-

1 de Inv. 1, 2: de Orat. 1, 8, 33 — 36 1, 3

tioni, verba et pronuntiationem elocutioni dedit quintamque con-
stituit communem ac velut custodem omnium memoriam. idem
in *libris de* Oratore quinque rebus constare eloquentiam dicit:
in quibus postea scriptis certior eius sententia est. non minus 8
mihi cupidi novitatis alicuius videntur fuisse, qui adiecerunt
ordinem, cum dispositionem dixissent, quasi aliud sit dis-
positio quam rerum ordine quam optimo collocatio. Dion
inventionem modo et dispositionem tradidit, sed utramque
duplicem rerum et verborum, ut sit elocutio inventionis,
pronuntiatio dispositionis, his quinta pars memoriae accedat.
Theodorei fere inventionem duplicem rerum atque elocu-
tionis, deinde tres ceteras partes. Hermagoras iudicium, 9
partitionem, ordinem quaeque sunt elocutionis subicit oeco-
nomiae, quae Graece appellata ex cura rerum domesticarum
et hic per abusionem posita nomine Latino caret.

Est et circa hoc quaestio, quod memoriam in ordine 10
partium quidam inventioni, quidam dispositioni subiunxerunt:
nobis quartus eius locus maxime placet. non enim tantum
inventa tenere, ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur,
sed etiam verbis formata memoriae mandare debemus: hac
enim omnia, quaecumque in orationem collata sunt, con-
tinentur.

Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non 11
rhetorices partes esse existimarent, sed opera oratoris: eius
enim esse invenire, disponere, eloqui et cetera. quod si
accipimus, nihil arti relinquemus. nam bene dicere est oratoris,
rhetorice tamen erit bene dicendi scientia: vel ut alii putant 12
artificis est persuadere, vis autem persuadendi artis. ita in-
venire quidem et disponere oratoris, inventio autem et dis-
positio rhetorices propria videri potest. in eo plures dissen- 13
serunt, utrumne hae partes essent rhetorices an eiusdem
opera an, ut Athenaeus credit, elementa, quae vocant
στοιχεῖα. sed neque elementa recte quis dixerit: alioqui
tantum initia erunt, ut mundi vel umor vel ignis vel materia
vel corpora insecabilia: nec operum recte nomen accipient,
quae non ab aliis perficiuntur, sed aliud ipsa perficiunt:
partes igitur. nam cum sit ex his rhetorice, fieri non potest 14
ut, cum totum ex partibus constet, non sint partes totius,

---

3 1, 31, 142

---

3 libris de *add. Spalding* — 26 relinquemus *Regius* (B), relinquimus A.

ex quibus constat. videntur autem mihi qui haec opera
dixerunt eo quoque moti, quod in alia rursus divisione
nollent in idem nomen incidere: partes enim rhetorices esse
dicebant *laudativam*, *deliberativam*, *iudicialem*. quae
15 si partes sunt, materiae sunt potius quam artis. namque in
his singulis rhetorice tota est, quia et inventionem et dis-
positionem et elocutionem et memoriam et pronuntiationem
quaecumque earum desiderat. itaque quidam *genera* tria
rhetorices dicere maluerunt, optime autem ii, quos secutus
est Cicero, *genera causarum*.

Quae genera causarum.

1 IV. Sed tria an plura sint ambigitur. nec dubie prope
omnes utique summae apud antiquos auctoritatis scriptores
Aristotelen secuti, qui nomine tantum alio *contionalem*
pro deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt.
2 verum et tum leviter est temptatum, cum apud Graecos
quosdam tum apud Ciceronem in libris de Oratore, et nunc
maximo temporum nostrorum auctore prope impulsum, ut
non modo plura haec genera, sed paene innumerabilia vide-
3 antur. nam si laudandi ac vituperandi officium in parte
tertia ponimus, in quo genere versari videbimur, cum que-
rimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, con-
firmamus, praecipimus, obscure dicta interpretamur, narramus,
deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, male-
dicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus,
4 opinamur, plurima alia? ut mihi in illa vetere persuasione
permanenti velut petenda sit venia quaerendumque, quo
moti priores rem tam late fusam tam breviter adstrinxerint.
quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in
5 his fere versari tum oratores videbant: nam et laudes ac
vituperationes scribebantur, et ἐπιταφίους dicere erat moris
et plurimum in consiliis ac iudiciis insumebatur operae, ut
scriptores artium pro solis comprehenderint frequentissima.
6 qui vero defendunt, tria faciunt genera auditorum: unum,
quod ad delectationem conveniat, alterum, quod consilium acci-
piat, tertium, quod de causis iudicet. mihi cuncta rimanti
7 et talis quaedam ratio succurrit, quod omne orationis offi-
cium aut in iudiciis est aut extra iudicia. eorum, de quibus
iudicio quaeritur, manifestum est genus: ea, quae ad iudicem
non veniunt, aut praeteritum habent tempus aut futurum:

10 de Orat. 1, 31, 141: Top. 24, 91 — 17 de Orat. 2, 10 sqq.

praeterita laudamus aut vituperamus, de futuris deliberamus.
item omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse 8
est aut dubia. certa, ut cuique est animus, laudat aut cul-
pat: ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt libera,
de his deliberatur, partim aliorum sententiae commissa, de
his lite contenditur.

Anaximenes iudicialem et contionalem generales partes 9
esse voluit, septem autem species: hortandi, dehortandi,
laudandi, vituperandi, accusandi, defendendi, exquirendi,
quod ἐξεταστικόν dicit: quarum duae primae deliberativi,
duae sequentes demonstrativi, tres ultimae iudicialis generis
sunt partes. Protagoran transeo, qui interrogandi, respondendi, 10
mandandi, precandi, quod εὐχωλήν dixit, partes solas putat.
Plato in Sophiste iudiciali et contionali tertiam adiecit
προσομιλητικήν, quam sane permittamus nobis dicere ser-
mocinatricem: quae a forensi ratione diiungitur et est accom-
modata privatis disputationibus, cuius vis eadem profecto
est, quae dialectices. Isocrates in omni genere inesse laudem 11
ac vituperationem existimavit.

Nobis et tutissimum est auctores plurimos sequi et 12
ita videtur ratio dictare. est igitur, ut dixi, unum genus,
quo laus ac vituperatio continetur, sed est appellatum a
parte meliore l a u d a t i v u m: idem alii d e m o n s t r a t i v u m
vocant. utrumque nomen ex Graeco creditur fluxisse: nam
ἐγκωμιαστικόν aut ἐπιδεικτικόν dicunt. sed mihi ἐπιδεικτικόν 13
non tam demonstrationis vim habere quam ostentationis
videtur et multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre: nam ut con-
tinet laudativum in se genus, ita non intra hoc solum con-
sistit. an quisquam negaverit panegyricos ἐπιδεικτικούς esse? 14
atqui formam suadendi habent et plerumque de utilitatibus
Graeciae loquuntur: ut causarum quidem genera tria sint,
sed ea tum in negotiis, tum in ostentatione posita. nisi forte
non ex Graeco mut*u*antes demonstrativum vocant, verum
id sequuntur, quod laus ac vituperatio quale sit quidque
demonstrat. alterum est deliberativum, tertium iudiciale. 15
ceterae species in haec tria incident genera: nec invenietur
ex iis ulla, in qua non laudare aut vituperare, suadere aut
dissuadere, intendere quid vel depellere debeamus. illla

---

14 p. 222 C

---

33 mutuantes *ed. Ald.*, mutantes *libri.*

quoque sunt communia, conciliare, narrare, docere, augere,
minuere, concitandis componendisve adfectibus animos au-
16 dientium fingere. ne iis quidem accesserim, qui laudativam
materiam honestorum, deliberativam utilium, iudicialem
iustorum quaestione contineri putant, celeri magis ac rotunda
usi distributione quam vera: stant enim quodam modo mutuis
auxiliis omnia. nam et in laude iustitia utilitasque tractatur
et in consiliis honestas, et raro iudicialem inveneris causam,
in cuius parte non aliquid eorum, quae supra diximus,
reperiatur.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

1 V. Omnis autem oratio constat aut ex iis quae signi-
ficantur, aut ex iis quae significant, id est rebus et verbis.
facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione,
cui partem quartam adiciunt quidam imitationis, quam
2 nos arti subicimus. tria sunt item, quae praestare debet
orator, ut doceat, moveat, delectet. haec enim clarior
divisio quam eorum, qui totum opus in res et in adfectus
partiuntur. non semper autem omnia in eam, quae tracta-
bitur, materiam cadent. erunt enim quaedam remotae ab
adfectibus, qui ut non ubique habent locum, ita quocumque
3 irruperunt, plurimum valent. praestantissimis auctoribus
placet alia in rhetorice esse, quae probationem desiderent,
alia quae non desiderent, cum quibus ipse consentio. quidam
vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua
quaeratur, existimant: cui cum maxima pars scriptorum
repugnat, tum etiam ipsa partitio, nisi forte laudare, quae
constet esse honesta, et vituperare, quae ex confesso sint
turpia, non est oratoris officium.

4 Illud iam omnes fatentur esse quaestiones aut in
scripto aut in non scripto. in scripto sunt de iure, in
non scripto de re: illud rationale, hoc legale genus
Hermagoras atque eum secuti vocant, id est *νομικόν* et
λογικόν. idem sentiunt qui omnem quaestionem ponunt in
rebus et verbis.

Item convenit quaestiones esse aut infinitas aut
finitas. infinitae sunt, quae remotis personis et temporibus

---

8 honesta **B** — 9 p. non a. *G. Meyer*, non p. a. *libri* — 16 debet *ed. Gryph.*, debeat *libri* — 30 q. in sc. et in **A** — 32 illud legale, hoc rationale *edd. vett.*

et locis ceterisque similibus in utramque partem tractantur,
quod Graeci θέσιν dicunt, Cicero propositum, alii quae-
stiones universales civiles, alii quaestiones philo-
sopho convenientes, Athenaeus partem causae appellat.
hoc genus Cicero scientia et actione distinguit, ut sit scientiae 6
'an providentia mundus regatur', actionis 'an accedendum
ad rem publicam administrandam'. primum trium generum
'an sit, quid sit, quale sit,' omnia enim haec ignorari possunt:
sequens duorum 'quo modo adipiscamur, quo modo utamur'.
finitae autem sunt ex complexu rerum, personarum, tem- 7
porum ceterorumque, quae ὑποθέσεις a Graecis dicuntur,
causae a nostris. in his omnis quaestio videtur circa res
personasque consistere. amplior est semper infinita, inde 8
enim finita descendit. quod ut exemplo pateat, infinita est
'an uxor ducenda', finita 'an Catoni ducenda', ideoque esse
suasoria potest. sed etiam remotae a personis propriis ad
aliquid referri solent. est enim simplex 'an res publica ad-
ministranda': refertur ad aliquid 'an in tyrannide admini-
stranda'. sed hic quoque subest velut latens persona: 9
tyrannus enim geminat quaestionem, subestque et temporis
et qualitatis tacita vis: nondum tamen hoc proprie dixeris
causam. hae autem, quas infinitas voco, et generales
appellantur: quod si est verum, finitae speciales erunt.
in omni autem speciali utique inest generalis, ut quae sit
prior. ac nescio an in causis quoque, quidquid in quae- 10
stionem venit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit,
iure occidit insidiatorem: nonne hoc quaeritur, an sit
ius insidiatorem occidendi? quid in coniecturis? non illa
generalia: 'an causa sceleris odium? cupiditas? an tor-
mentis credendum? testibus an argumentis maior fides
habenda?' nam finitione quidem comprehendi nihil non in
universum certum erit. quidam putant etiam eas theses 11
posse aliquando nominari, quae personis causisque con-
tineantur, aliter tantummodo positas, ut causa sit, cum
Orestes accusatur, thesis an Orestes recte sit absolutus:
cuius generis est 'an Cato recte Marciam Hortensio tradi-
derit'. hi thesin a causa sic distinguunt, ut illa sit specta-
tivae partis, haec activae: illic enim veritatis tantum gratia
disputari, hic negotium agi.

---

2 Top. 21, 79—81 — 5 Partit. orat. 18, 62

12 Quamquam inutiles quidam oratori putant universales
quaestiones, quia nihil prosit, quod constet ducendam esse
uxorem vel administrandam rem publicam, si quis vel aetate
vel valetudine impediatur. sed non omnibus eius modi quae-
stionibus sic occurri potest, ut illis 'sitne virtus finis, rega-
13 turne providentia mundus': quin etiam in iis, quae ad per-
sonam referuntur, ut non est satis generalem tractasse
quaestionem, ita perveniri ad speciem nisi illa prius excussa
non potest. nam quo modo 'an sibi uxor ducenda sit' deli-
berabit Cato, nisi constiterit uxores esse ducendas? et quo
modo 'an ducere debeat Marciam' quaeretur, nisi Catoni
14 ducenda uxor est? sunt tamen inscripti nomine Hermagorae
libri, qui confirmant illam opinionem, sive falsus est titulus
sive alius hic Hermagoras fuit. nam eiusdem esse quo modo
possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, cum,
sicut ex Ciceronis quoque Rhetorico primo manifestum est,
materiam rhetorices in theses et causas diviserit? quod
reprehendit Cicero ac thesin nihil ad oratorem pertinere
contendit totumque hoc genus quaestionis ad philosophos
15 refert. sed me liberavit respondendi verecundia, et quod
ipse hos libros improbat, et quod in Oratore atque iis,
quos de Oratore scripsit, et Topicis praecipit, ut a propriis
personis atque temporibus avocemus controversiam, quia
latius dicere liceat de genere quam de specie, et
quod in universo probatum sit, in parte probatum
16 esse necesse sit. status autem in hoc omne genus materiae
idem qui in causas cadunt. adhuc adicitur alias esse quae-
stiones in rebus ipsis, alias, quae ad aliquid referantur:
illud 'an uxor ducenda', hoc 'an seni ducenda': illud 'an
fortis', hoc 'an fortior' et similia.

17 Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgi disciplui eius utar, ita: causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quaestionem, aut causa est negotium, cuius finis est controversia. ipsum deinde negotium sic finit: negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum,

16 de Inv. 1, 6 — 21 Orat. 14, 45; de Orat. 3, 30: Top. 21 — 23 Orat. 14, 45

1 oratori *Regius* (Par. 2), orationi A B.

scriptorum et non scriptorum. causam nunc intellegamus 18
ὑπόθεσιν, negotium *περίστασιν.* sed et ipsam causam quidam
similiter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates autem
causam esse ait quaestionem finitam civilem aut rem
controversam in personarum finitarum complexu,
Cicero his verbis: causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur aut in omnibus aut in plerisque eorum.

Quid sit status.

VI. Ergo cum omnis causa contineatur aliquo statu, 1
prius quam dicere adgredior, quo modo genus quodque
causae sit tractandum, id quod est commune omnibus, quid
sit status et unde ducatur et quot et qui sint, intuendum
puto. quamquam id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere
materias putaverunt, quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero exsecutus, res ipsa deprehendet. quod nos statum, 2
id quidam constitutionem vocant, alii quaestionem,
alii quod ex quaestione appareat, Theodorus caput,
ad quod referantur omnia, id est *κεφάλαιον γενικώτατον,*
quorum diversa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus quidque nominibus appelletur, dum res ipsa
manifesta sit. statum Graeci *στάσιν* vocant, quod nomen [non] 3
primum ab Hermagora traditum putant, sed alii a *Na*ucrate
Isocratis discipulo, alii a Zopyro Clazomenio: quamquam
videtur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem
uti hoc verbo, cum a iudicibus petit, ne Demostheni permittant evagari, sed eum dicere de ipso causae statu cogant.
quae appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi sit primus 4
causae congressus, vel quod in hoc causa consistat. et
nominis quidem haec origo: nunc quid sit. statum quidam
dixerunt primam causarum conflictionem: quos recte
sensisse, parum elocutos puto. non enim est status prima 5
conflictio 'fecisti, non feci', sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quaestionis: 'fecisti, non feci, an fecerit? hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit?' quia ex his apparet illud coniectura, hoc finitione quaerendum atque in eo pars utraque insistit, erit quaestio coniecturalis vel finitivi

---

6 Top. 21, 80 — 24 § 206 Bekk.

---

1 intelligimus *Goth.* — 17 17 ad q. r. omnia *transposuit Kiderlin, in libris leguntur, post γενικάτατον* — 21 non *seclusi* — 22 ab Naucrate *Philander*, abeucrate **A B**.

6 status. quid si enim dicat quis 'sonus est duorum inter se
corporum conflictio', erret, ut opinor: non enim sonus est
conflictio, sed ex conflictione. sed hoc levius: intellegitur
enim utcumque dictum. inde vero ingens male interpretan-
tibus innatus est error, qui quia primam conflictionem
legerant, crediderunt statum semper ex prima quaestione
7 ducendum, quod est vitiosissimum. nam quaestio nulla non
habet utique statum (constat enim ex intentione et depul-
sione), sed aliae sunt propriae causarum, de quibus ferenda
sententia est, aliae adductae extrinsecus, aliquid tamen ad
summam causae conferentes velut auxilia quaedam: quo fit
ut in controversia una plures quaestiones esse dicantur.
8 harum porro plerumque levissima quaeque primo loco fun-
gitur. namque et illud frequens est, ut ea, quibus minus
confidimus, cum tractata sunt, omittamus interim sponte
nostra velut donantes, interim ad ea, quae sunt potentiora,
9 gradum ex iis fecisse contenti. simplex autem causa, etiamsi
varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pro-
nuntietur, atque inde erit status causae, quod et orator
praecipue sibi obtinendum et iudex spectandum maxime
10 intellegit: in hoc enim causa consistet. ceterum quaestionum
possunt esse diversi. quod ut brevissimo pateat exemplo,
cum dicit reus 'etiam si feci, recte feci', qualitatis utitur
statu: cum adicit 'sed non feci', coniecturam movet. semper
autem firmius est non fecisse, ideoque in eo statum esse
iudicabo, quod dicerem, si mihi plus quam unum dicere
11 non liceret. recte igitur est appellata causarum prima con-
flictio, non quaestionum. nam et pro Rabirio Postumo Cicero
prim*a* part*e* orationis in hoc intendit, ut actionem competere
in equitem Romanum neget, secunda nullam ad eum pecu-
niam pervenisse confirmat. statum tamen in eo dicam fuisse,
12 quod est potentius. nec in causa Milonis circa primas quae-
stiones, quae sunt ante prooemium positae, iudicabo con-
flixisse causam, sed ubi totis viribus insidiator Clodius
ideoque iure interfectus ostenditur. et hoc est, quod ante
omnia constituere in animo suo debeat orator, etiam si pro
causa plura dicturus est, quid maxime liquere iudici velit.
quod tamen ut primum cogitandum, ita non utique primum
dicendum erit.

---

1 quid enim? si *Regius* — 29 prima parte *ed Ald*, primam partem AB — 33 ante propositionem post pr. *Kiderlin*.

Unde ducatur.

Alii statum crediderunt primam eius, cum quo ageretur, 13
deprecationem. quam sententiam his verbis Cicero com-
plectitur: in quo primum insistit quasi ad repugnan-
dum congressa defensio. unde rursus alia quaestio, an
eum semper is faciat, qui respondet. cui rei praecipue
repugnat Cornelius Celsus dicens non a depulsione sumi,
sed ab eo, qui propositionem suam confirmet: ut, si
hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur,
quia is velit probare: si iure occisum reus dicit, translata
probationis necessitate idem a reo fiat et sit eius intentio.
cui non accedo equidem: nam est vero propius, quod contra 14
dicitur, nullam esse litem, si is, cum quo agatur, nihil re-
spondeat, ideoque fieri statum a respondente. mea tamen 15
sententia varium id est et accidit pro condicione causarum,
quia et videri potest propositio aliquando statum facere, ut
in coniecturalibus causis (utitur enim coniectura magis qui
agit, quo moti quidam eundem a reo infitialem esse
dixerunt) et in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui
intendit. sed quia videtur illic quoque necessitatem hos 16
status exsequendi facere qui negat (is enim si dicat 'non
feci', coget adversarium coniectura uti, et si dicat 'non habes
legem', syllogismo), concedamus ex depulsione nasci statum.
nihilo minus enim res eo revertetur, ut modo is qui agit,
modo is cum quo agitur, statum faciat. sit enim accusatoris 17
intentio 'hominem occidisti', si negat reus, faciat statum qui
negat. quid? si confitetur, sed iure a se adulterum dicit
occisum (nempe legem esse certum est, quae permittat), nisi
aliquid accusator respondet, nulla lis est. 'non fuit' inquit
'adulter': ergo depulsio incipit esse actoris, ille statum faciet.
ita erit quidem status ex prima depulsione, sed ea fiet ab
accusatore, non a reo. quid quod eadem quaestio potest 18
eundem vel accusatorem facere vel reum? 'qui artem ludicram
exercuerit, in quattuordecim primis ordinibus ne sedeat':
qui se praetori in hortis ostenderat neque erat productus,
sedit in quattuordecim ordinibus. nempe intentio est: 'artem 19
ludicram exercuisti', depulsio: 'non exercui artem ludicram',
quaestio: 'quid sit artem ludicram exercere.' si accusabitur

3 Top. 25, 93

20 illic *Regius*, illi A, illis B.

theatrali lege, depulsio erit rei: si excitatus fuerit de spec-
20 taculis et aget iniuriarum, depulsio erit accusatoris. fre-
quentius tamen illud accidet, quod est a plurimis traditum.
effugerunt has quaestiones qui dixerunt, statum esse id,
quod appareat ex intentione et depulsione, ut 'fecisti', 'non
21 feci' aut 'recte feci'. viderimus tamen, utrum id sit status
an in eo status. Hermagoras statum vocat, per quem subiecta
res intellegatur et ad quem probationes etiam partium
referantur. nostra opinio semper haec fuit, cum essent fre-
quenter in causa diversi quaestionum status, in eo credere
statum causae, quod esset in ea potentissimum et in quo
maxime res verteretur. id si quis generalem quaestionem
vel caput generale dicere malet, cum hoc mihi non erit
pugna, non magis quam si aliud adhuc, quo idem intelle-
gatur, eius rei nomen invenerit, quamquam tota volumina in
hanc disputationem impendisse multos sciam: nobis statum
22 dici placet. sed cum in aliis omnibus inter scriptores summa
dissensio est, tum in hoc praecipue videtur mihi studium
quoque diversa tradendi fuisse: adeo nec qui sit numerus
nec quae nomina nec qui generales quive speciales sint
status convenit.

23 Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa
quae versari videatur omnis quaestio: *οὐσίαν,* quam Plautus
essentiam vocat (neque sane aliud est eius nomen Latinum),
sed ea quaeritur 'an sit'. qualitatem, cuius apertus intel-
lectus est: quantitatem, quae dupliciter a posterioribus
divisa est, quam magnum et quam multum sit: ad aliquid,
24 unde ducta est translatio et comparatio: post haec ubi et
quando: deinde facere, pati, habere, quod est quasi
armatum esse, vestitum esse: novissime *κεῖσθαι,* quod est
compositum esse quodam modo, ut *iacere, sed*ere. sed
ex iis omnibus prima quattuor ad status pertinere, cetera
25 ad quosdam locos argumentorum videntur. alii novem ele-
menta posuerunt: personam, in qua de animo, corpore,
extra positis quaeratur, quod pertinere ad coniecturae et
qualitatis instrumenta video: tempus, quod *χρόνον* vocant,
ex quo quaestio, an is, quem, dum addicta est, mater
peperit, servus sit natus: locu*m*, unde controversia videtur,

31 ut iacere sedere *Spalding,* ut calere stare irasci **Bn** *m. 1* **A**: ut calere facere stare irasci **Bn** *corr.* **Bg** **N** (*sed hic* calefacere) — 38 locum *ed. Gryph.*, locus **A B**.

an fas fuerit tyrannum in templo occidere, an exulaverit qui domi latuit: tempus iterum, quod *καιρόν* appellant: 26 hanc autem videri volunt speciem illius temporis, ut aestatem vel hiemem, huic subicitur ille in pestilentia comisator: actum, id est *πρᾶξιν,* quod eo referunt, sciens commiserit an insciens, necessitate an casu, et talia: numerum, qui cadit in speciem quantitatis, an Thrasybulo triginta praemia debeantur, quia tot tyrannos sustulerit: causam, cui plurimae 27 subiacent lites, quotiens factum non negatur, sed quia iusta ratione sit factum, defenditur: *τρόπον,* cum id, quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum: hinc est adulter loris caesus vel fame necatus: occasionem factorum, quod est apertius, quam ut vel interpretandum vel exemplo sit demonstrandum, tamen *ἀφορμὰς ἔργων* vocant. hi quoque nullam 28 quaestionem extra haec putant. quidam detrahunt duas partes, numerum et occasionem, et pro illo, quod dixi actum, subiciunt res, id est *πράγματα.* quae ne praeterisse viderer, satis habui attingere. ceterum his nec status satis ostendi nec omnes contineri locos credo, quod apparebit diligentius legentibus quae de utraque re dicam: erunt enim plura multo, quam quae his elementis comprehenduntur.

Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam unum 29 omnino statum esse coniecturalem: sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt neque ego usquam reperire potui. rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnis signis colligeretur. quo modo licet qualitatis quoque solum statum faciant, quia ubique, qualis sit cuiusque rei natura, quaeri potest. sed utrocumque modo sequetur summa confusio. neque interest, unum quis statum faciat an nullum, si omnes 30 causae sunt condicionis eiusdem. coniectura dicta est a coniectu, id est directione quadam rationis ad veritatem, unde etiam somniorum atque ominum interpretes coniectores vocantur. appellatum tamen est hoc genus varie, sicut sequentibus apparebit.

Quot et qui status.

Fuerunt qui duos status facerent: Archedemus con- 31 iecturalem et finitivum exclusa qualitate, quia sic de ea quaeri existimabat 'quid esset iniquum? quid iniustum? quid dicto audientem non esse?' quod vocat de eodem et alio. huic diversa sententia eorum fuit, qui duos quidem 32

3 h. a. quidam v. Kiderlin.

status esse voluerunt, sed unum infitialem, alterum iuridicialem. infitialis est, quem dicimus coniecturalem, cui ab infitiando nomen alii in totum dederunt, alii in partem, qui accusatorem coniectura, reum infitiatione uti putaverunt.
33 iuridicialis est, qui Graece dicitur *δικαιολογικός*. sed quem ad modum ab Archedemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. nam subiciunt eam iuridiciali quaerendumque arbitrantur, iustumne sit sacrilegium appellari quod
34 obiciatur vel furtum vel amentiam: qua in opinione Pamphilus fuit, sed qualitatem in plura partitus est: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem, de qua constet et in rem, de qua non constet. nam est verum, nec aliter fieri potest, quam ut aut certum sit factum esse quid aut non sit: si non est certum, coniectura sit, si certum
35 est, reliqui status. nam idem dicit Apollodorus, cum quaestionem aut in rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimat positam, quorum illud *πραγματικόν*, hoc *περὶ ἐννοίας* vocat. idem, qui *ἀπρόληπτον* et *προληπτικόν* dicunt, id est dubium et prae-
36 sumptum, quo significatur de quo liquet. idem Theodorus, qui de eo an sit et de accidentibus ei, quod esse constat, id est *περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων* existimat quaeri. nam in his omnibus prius genus coniecturam habet, sequens reliqua. sed haec reliqua Apollodorus duo vult esse, qualitatem et de nomine, id est finitivam: Theodorus,
37 quid, quale, quantum, ad aliquid. sunt et qui de eodem et de alio modo qualitatem esse, modo finitionem velint. in duo et Posidonius dividit, vocem et res. in voce quaeri putat 'an significet, quid, quam multa, quo modo': rebus coniecturam, quod *κατ' αἴσθησιν* vocat, et qualitatem et finitionem, cui nomen dat *κατ' ἔννοιαν*, et ad aliquid. unde et illa divisio est, alia esse scripta, alia in-
38 scripta. Celsus Cornelius duos et ipse fecit status generales, an sit? quale sit? priori subiecit finitionem, quia aeque quaeratur, an sit sacrilegus, qui nihil se sustulisse de templo dicit et qui privatam pecuniam confitetur sustulisse. qualitatem in rem et scriptum dividit. scripto quattuor partes legales exclusa translatione, quantitatem et mentis quae-
39 stionem coniecturae subiecit. est etiam alia in duos dividendi status ratio, quae docet aut de substantia controversiam esse aut de qualitate, ipsam porro qualitatem aut in summo genere consistere aut in succedentibus.

de substantia est coniectura: quaestio enim tractatur rei, an 40
facta sit, an fiat, an futura sit, interdum etiam mentis: idque
melius, quam quod iis placuit, qui statum eundem facti
nominaverunt, tamquam de praeterito tantum et tantum de
facto quaereretur. pars qualitatis, quae est de summo genere, 41
raro in iudicium venit, quale est 'idne sit honestum, quod
vulgo laudatur'. succedentium autem aliae de communi
appellatione, ut 'sitne sacrilegus, qui pecuniam privatam ex
templo furatus est', aut de re denominata, ubi et factum
esse certum est nec dubitatur, quid sit quod factum est.
cui subiacent omnes de honestis, iustis, utilibus quaestiones.
his etiam ceteri status contineri dicuntur, quia et quantitas 42
modo ad coniecturam referatur, ut 'maiorne sol quam terra',
modo ad qualitatem 'quanta poena quempiam quantove
praemio sit adfici iustum', et translatio versetur circa quali-
tatem et definitio pars sit translationis: quin et contrariae 43
leges et ratiocinativus status, id est syllogismus, et plerum-
que scripti et voluntatis aequo nitantur, nisi quod hic tertius
aliquando coniecturam accipit 'quid senserit legis constitutor',
ambiguitatem vero semper coniectura explicari necesse sit,
quia, cum sit manifestum verborum intellectum esse dupli-
cem, de sola quaeritur voluntate.

A plurimis tres sunt facti generales status, quibus et 44
Cicero in Oratore utitur, et omnia, quae aut in controversiam
aut in contentionem veniant, contineri putat, sitne? quid
sit? quale sit? quorum nomina apertiora sunt, quam ut
dicenda sint. idem Patrocles sentit. tres fecit et M. Antonius 45
his quidem verbis: paucae res sunt, quibus ex rebus
omnes orationes nascuntur, factum non factum, ius
iniuria, bonum malum. sed quoniam, quod iure dicimur
fecisse, non hunc solum intellectum habet, ut lege, sed illum
quoque, ut iuste fecisse videamur, secuti Antonium apertius
voluerunt eosdem status distinguere. itaque dixerunt coniec-
turalem, legalem, iuridicialem, qui et Verginio placent.
horum deinde fecerunt species, ita ut legali subicerent fini- 46
tionem et alios, qui ex scripto ducuntur, legum contra-
riarum, quae *ἀντινομία* dicitur, et scripti et sententiae
vel voluntatis, id est *κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν* et *μετάληψιν*,
quam nos varie translativam, transumptivam, trans-
positivam vocamus, *συλλογισμόν*, quem accipimus ratioci-

---

24 14, 45

nativum vel collectivum, ambiguitatis, quae *ἀμφιβολία*
nominatur: quos posui, quia et ipsi a plerisque status appel-
lantur, cum quibusdam legales potius quaestiones eas
dici placuerit.
47 Quattuor fecit Athenaeus, *προτρεπτικὴν στάσιν* vel *παρ-
ορμητικήν,* id est exhortativum, qui suasoriae est pro-
prius, *συντελικήν,* qua coniecturam significari magis ex his,
quae sequuntur, quam ex ipso nomine apparet, *ὑπαλλακτικήν,*
ea finitio est, mutatione enim nominis constat, iuridicialem,
eadem appellatione Graeca qua ceteri usus: nam est, ut
48 dixi, multa in nominibus differentia. sunt qui *ὑπαλλακτικήν*
translationem esse existiment, secuti hanc mutationis si-
gnificationem. fecerunt alii totidem status, sed alios an sit? quid
49 sit? quale sit? quantum sit? ut Caecilius et Theon. Aristo-
teles in Rhetoricis an sit, quale, quantum et quam multum
sit, quaerendum putat. quodam tamen loco finitionis quoque
vim intellegit, quo dicit quaedam sic defendi: 'sustuli, sed
50 non furtum feci, percussi, sed non iniuriam feci'. posuerat
et Cicero in libris rhetoricis facti, nominis, generis,
actionis, ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere
qualitas, in actione ius intellegeretur: iuri subiecerat trans-
lationem. verum hic legales quoque quaestiones alio loco
tractat ut species actionis.
51 Fuerunt qui facerent quinque: coniecturam, finitio-
nem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus
quoque, ut dixi, isdem generalibus capitibus utitur: an sit?
quid sit? quale sit? quantum sit? ad aliquid. hoc ulti-
mum maxime in comparativo genere versari putat, quoniam
melius ac peius, maius et minus nisi alio relata non intelle-
52 guntur. sed in illas quoque translativas, ut supra significavi,
quaestiones incidit 'an huic ius agendi sit, vel facere aliquid
conveniat, an contra hunc, an hoc tempore, an sic': omnia
53 enim ista referri ad aliquid necesse est. alii sex status putant:
coniecturam, quam *γένεσιν* vocant, et qualitatem et pro-
prietatem, id est *ἰδιότητα,* quo verbo finitio ostenditur, et
quantitatem, quam *ἀξίαν* dicunt, et comparationem et

---

14 1, 13, 9 — 16 ib. 1, 13 — 19 de Inv. 1, 8, 10 — 22 Part. orat. 31 et 38

---

15 in rhetoricis an sit **B**, in rhetoricis etiam sic omne dinidet in ueritatem et petenda ac fugienda, quod est suasoriae, et de eodem atque alio, partiendo tamen ad haec peruenit. an sit **A b** — 31 incidit *Capperonnier,* incidunt *libri* — 37 adhuc *Regius* (**A**), abhoc **Bn**, ob hoc **Bg**.

translationem, cuius adhuc novum nomen inventum est
μετάστασις, novum, *inquam*, in statu, alioqui ab Hermagora
inter species iuridiciales usitatum. aliis septem esse placuit, 54
a quibus nec translatio nec quantitas nec comparatio recepta
est, sed in horum trium locum subditae quattuor legales
adiectaeque tribus illis rationalibus. alii pervenerunt usque 55
ad octo translatione ad septem superiores adiecta. a quibus-
dam deinde divisa ratio est, ut status rationales appellarent,
quaestiones, quem ad modum supra dixi, legales, in illis de
re, in his de scripto quaereretur. quidam in diversum hos
status esse, illas quaestiones maluerunt. sed alii rationales 56
tres putaverunt, an sit, quid sit, quale sit, Hermagoras
solus quattuor, coniecturam, proprietatem, transla-
tionem, qualitatem, quam per accidentia, id est κατὰ
συμβεβηκός, vocat hac interpretatione: an illi accidat viro
bono esse vel malo. hanc ita dividit: de adpetendis et
fugiendis, quae est pars deliberativa: de persona, ea
ostenditur laudativa: negotialem, quam πραγματικήν vocat, 57
in qua de rebus ipsis quaeritur, remoto personarum com-
plexu, ut 'sitne liber qui est in adsertione, an divitiae super-
biam pariant, an iustum quid, an bonum sit': iuridicialem,
in qua fere eadem, sed certis destinatisque personis quae-
rantur: 'an ille iuste hoc fecerit vel bene'. nec me fallit in 58
primo Ciceronis Rhetorico aliam esse loci negotialis inter-
pretationem, cum ita scriptum sit: negotialis est, in qua,
quid iuris ex civili more et aequitate sit, conside-
ratur: cui diligentiae praeesse apud nos iure con-
sulti existimantur. sed quod ipsius de his libris iudicium 59
fuerit, supra dixi. sunt enim velut regestae in hos commen-
tarios, quos adulescens deduxerat, scholae: et si qua est in
iis culpa, tradentis est, sive eum movit, quod Hermagoras
prima in hoc loco posuit exempla ex quaestionibus iuris,
sive quod Graeci πραγματικούς vocant iuris interpretes. sed 60
Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore substituit,
ideoque culpari, tamquam falsa praecipiat, non potest. nos
ad Hermagoran. translationem hic primus omnium tra-
didit, quamquam semina eius quaedam citra nomen ipsum
apud Aristotelen reperiuntur. legales autem quaestiones has 61
fecit: scripti et voluntatis (quam ipse vocat κατὰ ῥητὸν

24 de Inv. 1, 11, 14

2 inquam *Regius*, tāquam AB.

καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est dictum et exceptionem: quorum prius
ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usi-
tatum), ratiocinativum, ambiguitatis, legum contra-
62 riarum. Albutius eadem divisione usus detrahit transla-
tionem, subiciens eam iuridiciali. in legalibus quoque quae-
stionibus nullum putat esse, qui dicatur ratiocinativus. scio
plura inventuros adhuc, qui legere antiquos studiosius volent,
sed ne haec quoque excesserint modum vereor.

63 Ipse me paulum in alia, quam prius habuerim, opinione
nunc esse confiteor. et fortasse tutissimum erat famae modo
studenti nihil ex eo mutare, quod multis annis non sen-
64 sissem modo verum etiam adprobassem. sed non sustineo
esse conscius mihi dissimulati, in eo praesertim opere, quod
ad bonorum iuvenum aliquam utilitatem componimus, in
ulla parte iudicii mei. nam et Hippocrates clarus arte medi-
cinae videtur honestissime fecisse, quod quosdam errores
suos, ne posteri errarent, confessus est, et M. Tullius non
dubitavit aliquos iam editos libros aliis postea scriptis ipse
damnare, sicut Catulum atque Lucullum et hos ipsos, de
65 quibus modo sum locutus, artis rhetoricae: etenim superva-
cuus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius
invenire praeteritis. neque tamen quidquam ex iis, quae tum
praecepi, supervacuum fuit: ad easdem enim particulas haec
quoque quae nunc praecipiam, revertentur: ita neminem
didicisse paeniteat, colligere tantum eadem ac disponere
paulo significantius conor. omnibus autem satis factum volo,
non me hoc serius demonstrare aliis, quam mihi ipse per-
66 suaserim. secundum plurimos auctores servabam tres ra-
tionales status: coniecturam, qualitatem, finitionem,
unum legalem. hi mihi status generales erant. legalem in
quinque species partiebar: scripti et voluntatis, legum
contrariarum, collectivum, ambiguitatis, translati-
67 onis. nunc quartum ex generalibus intellego posse removeri,
sufficit enim prima divisio, qua diximus alios rationales,
alios legales esse: ita non erit status, sed quaestionum genus,
68 alioqui et rationalis status esset. ex iis etiam, quos speci-
ales vocabam, removi translationem, frequenter quidem
(sicut omnes, qui me secuti sunt, meminisse possunt) testatus
et in ipsis etiam illis sermonibus me nolente vulgatis hoc
tamen complexus, vix in ulla controversia translationis
statum posse reperiri, ut non et alius in eadem recte dici
69 videretur, ideoque a quibusdam eum exclusum. neque ignoro

multa transferri, cum in omnibus fere causis, in quibus ce-
cidisse quis formula dicitur, hae sint quaestiones, 'an huic,
an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore
liceat agere' et si qua sunt talia. sed personae, tempora, 70
actiones ceteraque propter aliquam causam transferuntur:
ita non est in translatione quaestio, sed in eo, propter quod
transferuntur. 'non debes apud praetorem petere fidei com-
missum, sed apud consules: maior enim praetoria cognitione
summa est'. quaeritur, an maior summa sit: facti contro-
versia est. 'non licet tibi agere mecum: cognitor enim fieri 71
non potuisti': iudicatio an potuerit. 'non debuisti interdicere,
sed petere': an recte interdictum sit ambigitur. quae omnia
succedunt legitimis quaestionibus. an non praescriptiones, 72
etiam in quibus maxime videtur manifesta translatio, easdem
omnes species habent, quas eae leges, quibus agitur, ut aut
de nomine aut scripto et sententia vel ratiocinatione quae-
ratur? deinde status ex quaestione oritur: translatio non
habet quaestionem, de qua contendit orator, sed propter
quam contendit. hoc apertius: 'occidisti hominem: non oc- 73
cidi': quaestio an occiderit, status coniectura. non est tale:
'habeo ius actionis: non habes': ut sit quaestio an habeat,
et inde status. accipiat enim actionem necne ad eventum
pertinet, non ad causam, et ad id, quod pronuntiat iudex,
non id, propter quod pronuntiat. hoc illi simile est 'punien- 74
dus es: non sum': videbit iudex an puniendus sit, sed non
hic erit quaestio nec hic status. ubi ergo? 'puniendus es,
hominem occidisti: non occidi': an occiderit. 'honorandus
sum: non es' num statum habet? non, ut puto. 'honorandus
sum, quia tyrannum occidi: non occidisti': quaestio et status.
similiter 'non recte agis: recte ago', non habet statum: ubi 75
est ergo? 'non recte agis ignominiosus'. quaeritur an igno-
miniosus sit, aut an agere ignominioso liceat: quaestiones et
status. ergo translativum genus causae, ut comparativum et
mutuae accusationis. at enim simile est illi 'habeo ius, non 76
habes' *hoc*: occidisti, recte occidi. non nego, sed nec haec
res statum facit: non enim sunt hae propositiones (alioqui
causa non explicabitur), sed cum suis rationibus. 'scelus
commisit Horatius, sororem enim occidit': 'non commisit:
debuit enim occidere eam, quae hostis morte maerebat':
quaestio, an haec iusta causa: ita qualitas. et similiter in 77

---

35 hoc *add. Gertz.*

translatione: 'non habes ius abdicandi, quia ignominioso non
est actio': 'habeo ius, quia abdicatio actio non est': quaeritur,
quid sit actio: finiemus 'non licet abdicare filium' syllogismo.
item cetera per omnes et rationales et legales status.
78 nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in rationali
quoque genere ponerent hoc modo: 'hominem occidi iussus ab
imperatore: dona templi cogenti tyranno dedi: deserui tem-
pestatibus, fluminibus, valetudine impeditus', id est, non per
me stetit, sed per illud. a quibus etiam liberius dissentio:
79 non enim actio transfertur, sed causa facti, quod accidit
paene in omni defensione. deinde is, qui tali utitur patro-
cinio, non recedit a forma qualitatis: dicit enim se culpa
vacare, ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera,
qua et factum defenditur, altera, qua tantum reus.

80 Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus
est Cicero, tria esse, quae in omni disputatione quaerantur:
an sit, quid sit, quale sit: quod ipsa nobis etiam natura
praescribit. nam primum oportet subesse aliquid, de quo
ambigitur, quod, quid sit et quale sit, certe non potest aesti-
mari, nisi prius esse constiterit, ideoque ea prima quaestio.
81 sed non statim, quod esse manifestum est, etiam quid sit
apparet. hoc quoque constituto novissima qualitas superest,
neque his exploratis aliud est ultra. his infinitae quaestiones,
his finitae continentur: horum aliqua in demonstrativa, deli-
82 berativa, iudiciali materia utique tractatur: haec rursus iudi-
ciales causas et rationali parte et legali continent: neque
enim ulla iuris disceptatio nisi finitione, qualitate, coniectura
83 potest explicari. sed instituentibus rudes non erit inutilis
latius primo fusa ratio, et, si non statim rectissima linea
tensa, facilior tamen et apertior via. discant igitur ante
omnia, quadripertitam in omnibus causis esse rationem,
quam primam intueri debeat qui acturus est. nam ut a
defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se
ratio est, si, quod obicitur, negari potest: proxima, si non
id, quod obicitur, factum esse dicitur: tertia honestissima,
qua recte factum defenditur. quibus si deficiamur, ultima
quidem, sed iam sola superest salus aliquo iuris adiutorio
elabendi ex crimine, quod neque negari neque defendi potest,
84 ut non videatur iure actio intendi: hinc illae quaestiones sive
actionis sive translationis. sunt enim quaedam non laudabilia

26 et rationali **A**, et rationales **B**, ex rationali *Obrecht* — 39 hinc
Badius, hic **A B**.

natura, sed iure concessa, ut in duodecim tabulis debitoris
corpus inter creditores dividi licuit, quam legem mos publi-
cus repudiavit: et aliquid aequum, sed prohibitum iure, ut
libertas testamentorum. accusatori nihilo plura intuenda sunt, 85
ut probet factum esse, hoc esse factum, non recte factum,
iure se intendere. ita circa species easdem lis omnis versa-
bitur translatis tantum aliquando partibus, ut in causis,
quibus de praemio agitur, recte factum petitor probat.

Haec quattuor velut proposita formaeque actionis, quae 86
tum generales status vocabam, in duo, ut ostendi, genera
discedunt, *rationale* et *legale*. rationale simplicius est,
quia ipsius tantum naturae contemplatione constat: itaque
in eo satis est ostendisse coniecturam, finitionem, qualitatem.
legalium plures sint species necesse est, propterea quod 87
multae sunt leges et varias habent formas. alia est cuius
verbis nitimur, alia cuius voluntate: alias nobis, cum ipsi
nullam habeamus, adiungimus, alias inter se comparamus,
alias in diversum interpretamur. sic nascuntur haec velut 88
simulacra ex illis tribus, interim simplicia, interim et mixta,
propriam tamen faciem ostendentia, ut scripti et voluntatis,
quae sine dubio aut qualitate aut coniectura continetur, et
syllogismus, qui est maxime qualitatis, et leges contrariae,
quae isdem quibus scriptum et voluntas constant, et amphi-
bolia, quae semper coniectura explicatur. finitio quoque 89
utrique generi, quodque rerum quodque scripti contempla-
tione constat, communis est. haec omnia, etiamsi in illos tres
status veniunt, tamen, quia, ut dixi, habent aliquid velut
proprium, videntur demonstranda discentibus, et permitten-
dum ea dicere vel *status legales* vel *quaestiones* vel
capita quaedam *minora*, dum sciant nihil ne in his quidem
praeter tria, quae praediximus, quaeri. at *quantum* et *quam* 90
multum et *ad aliquid* et, ut nonnulli putarunt, *compa-
rativus* non eandem rationem habent: sunt enim haec non
ad varietatem iuris, sed ad solam rationem referenda, ideo-
que semper in parte aut coniecturae aut qualitatis ponenda
sunt, ut 'qua mente?' et 'quo tempore?' et 'quo loco?'

Sed de singulis dicemus quaestionibus, cum tractare 91
praecepta divisionis coeperimus. hoc inter omnes convenit,
in causis simplicibus singulos status esse causarum, quae-
stionum autem, quae velut subiacent his et ad illud, quo
iudicium continetur, referuntur, saepe in unam cadere plures
posse: etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit uten- 92

dum, cum adversus unam intentionem plura opponuntur, et
sicut in colore dicitur narrationis eum esse optimum, quem
actor optime tueatur, ita hic quoque posse dici, eum statum
esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere virium
93 possit orator: ideoque pro Milone aliud Ciceroni agenti
placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret
orationem, cum ille iure tamquam insidiatorem occisum et
tamen non Milonis consilio dixerit, ille etiam gloriatus sit
94 occiso malo cive: in coniunctis vero posse duos et tres
inveniri, vel diversos, ut si quis aliud se non fecisse, aliud
recte fecisse defendat, vel generis eiusdem, ut si quis duo
95 crimina vel omnia neget. quod accidit etiam, si de una re
quaeratur aliqua, sed eam plures petant, vel eodem iure, ut
proximitatis, vel diverso, ut cum hic testamento, ille proxi-
mitate nitetur. quotiens autem aliud alii petitori opponitur,
dissimiles esse status necesse est, ut in illa controversia:
96 'testamenta legibus facta rata sint: intestatorum parentium
liberi heredes sint: abdicatus ne quid de bonis patri*i*s
capiat: nothus ante legitimum natus legitimus filius sit, post
legitimum natus tantum civis: in adoptionem dare liceat:
in adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater natu-
97 ralis sine liberis decesserit.' qui ex duobus legitimis alterum
in adoptionem dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum:
instituto herede abdicato decessit. tres omnes de bonis
contendunt. nothum, qui non sit legitimus, Graeci vocant,
Latinum rei nomen, ut Cato quoque in oratione quadam
testatus est, non habemus, ideoque utimur peregrino: sed
98 ad propositum. heredi scripto opponitur lex 'abdicatus ne
quid de bonis patriis capiat': fit status scripti et volun-
tatis, an ullo modo capere possit, an ex voluntate patris,
an heres scriptus. notho duplex fit quaestio, quod post
99 legitimos natus sit, et quod non sit ante legitimum natus. prior
syllogismon habet, an pro non natis sint habendi, qui a
familia sunt alienati: altera scripti et voluntatis. non esse
enim hunc natum ante legitimum convenit, sed voluntate
legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esset
nothus tum natus, cum alius legitimus in domo non esset.
100 scriptum quoque legis excludet dicens, non utique, si postea
legitimus natus non sit, notho nocere, uteturque hoc argu-
mento: 'finge solum natum nothum, cuius condicionis erit?

12 vel omnia *om.* A — 18 patriis *Halm*, patris A B.

tantum civis? atqui non erit post legitimum natus. an filius?
atqui non erit ante legitimum natus. quare si verbis legis
stari non potest, voluntate standum est.' nec quemquam 101
turbet, quod ex una lege duo status fiant: duplex est, ita
vim duarum habet. redire in familiam volenti dicitur ab
altero primum: ut tibi redire liceat, heres sum. idem status,
qui in petitione abdicati: quaeretur enim, an possit esse
heres abdicatus. obicitur communiter a duobus: redire tibi 102
in familiam non licet: non enim pater sine liberis decessit.
sed in hoc propria quisque eorum quaestione nitetur: alter
enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, et argu-
mentum ducet ex ipsa, qua repellitur, lege: supervacuum
enim fuisse prohiberi patriis bonis abdicatum, si esset numero
alienorum: nunc, quia filii iure futurus fuerit intestati heres,
oppositam esse legem, quae tamen non id efficiat, ne filius
sit, sed ne heres sit. status finitivus: quid sit filius. rursus 103
nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem
decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se
filium, nisi forte et hic finitionem movet: an liberi sint etiam
non legitimi. cadent ergo in unam controversiam vel specia-
liter duo legitimi status, scripti et voluntatis et syllogismus
et praeterea finitio, vel tres illi, qui natura soli sunt, con-
iectura in scripto et voluntate, qualitas in syllogismo et, quae
per se est aperta, finitio.

Causa quoque et iudicatio et continens est in 104
omni genere causarum. nihil enim dicitur, cui non insit
ratio et quo iudicium referatur et quod rem maxime conti-
neat. sed quia magis haec variantur in litibus et fere tradita
sunt ab iis, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt,
in illam partem differantur. nunc, quia in tria genera causas
divisi, ordinem sequar.

De laude et vituperatione.

VII. Ac potissimum incipiam ab ea, quae constat 1
laude ac vituperatione. quod genus videtur Aristoteles
atque eum secutus Theophrastus a parte negotiali, hoc est
πραγματικῇ, removisse totamque ad solos auditores relegasse,
et id eius nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium
est. sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. 2
nam et funebres laudationes pendent frequenter ex aliquo

---

13 patriis *ed. R. Stephani,* patris **A B**.

publico officio atque ex senatus consulto magistratibus saepe
mandantur, et laudare testem vel contra pertinet ad mo-
mentum iudiciorum, et ipsis etiam reis dare laudatores licet,
et editi in competitores, in L. Pisonem, in Clodium et
Curionem libri vituperationem continent, et tamen in senatu
3 loco sunt habiti sententiae. neque infitias eo quasdam esse
ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem,
ut laudes deorum virorumque, quos priora tempora tulerunt.
quo solvitur quaestio supra tractata manifestumque est errare
eos, qui numquam oratorem dicturum nisi de re dubia
4 putaverunt. an laudes Capitolini Iovis, perpetua sacri cer-
taminis materia, vel dubiae sunt vel non oratorio genere
tractantur?

Ut desiderat autem laus, quae negotiis adhibetur, pro-
bationem, sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet
5 interim aliquam speciem probationis, ut qui Romulum Martis
filium educatumque a lupa dicat, in argumentum caelestis
ortus utatur his, quod abiectus in profluentem non potuerit
extingui, quod omnia sic egerit, ut genitum praeside bello-
rum deo incredibile non esset, quod ipsum quoque caelo
6 receptum temporis eius homines non dubitaverint. quaedam
vero etiam in defensionis speciem cadent, ut si in laude
Herculis permutatum cum regina Lydiae habitum et impe-
rata, ut traditur, pensa orator excuset. sed proprium laudis
est res amplificare et ornare.

Quae materia praecipue quidem in deos et homines
cadit, est tamen et aliorum animalium, etiam carentium
7 animo. verum in deis generaliter primum maiestatem ipsius
eorum naturae venerabimur, deinde proprie vim cuiusque et
8 inventa, quae utile aliquid hominibus attulerint, vis ostende-
tur, ut in Iove regendorum omnium, in Marte belli, in Nep-
tuno maris: inventa, ut artium in Minerva, Mercurio litte-
rarum, medicinae Apolline, Cerere frugum, Libero vini. tum
si qua ab his acta vetustas tradidit, commemoranda. addunt
etiam dis honorem parentes, ut si quis sit filius Iovis: addit
antiquitas, ut iis, qui sunt ex Chao, progenies quoque, ut
9 Apollo ac Diana Latonae. laudandum in quibusdam, quod
geniti immortales, quibusdam, quod immortalitatem virtute
sint consecuti: quod pietas principis nostri praesentium quo-
que temporum decus fecit.

10 Magis est varia laus hominum. nam primum dividitur
in tempora, quodque ante eos fuit quoque ipsi vixerunt: in

iis autem, qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum.
ante hominem patria ac parentes maioresque erunt, quorum
duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati pul-
chrum erit, aut humilius genus inlustrasse factis. illa quoque 11
interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quae
responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint, ut eum,
qui ex Thetide natus esset, maiorem patre suo futurum
cecinisse dicuntur oracula. ipsius vero laus hominis ex animo 12
et corpore et extra positis peti debet. et corporis quidem
fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda
est. nam et pulchritudinem interim roburque prosequimur
honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille,
interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum
idem Tydea parvum, sed bellatorem dicit fuisse. fortuna 13
vero tum dignitatem adfert, ut in regibus principibusque
(namque est haec materia ostendendae virtutis uberior), tum
quo minores opes fuerunt, *eo* maiorem benefactis gloriam parit.
sed omnia, quae extra nos bona sunt quaeque hominibus
forte obtigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis
ea, sed quod iis honeste sit usus. nam divitiae et potentia 14
et gratia, cum plurimum virium dent, in utramque partem
certissimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores
sumus propter haec aut peiores. animi semper vera laus, 15
sed non una per hoc opus via ducitur. namque alias aetatis
gradus gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut
in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinae, post hoc
operum, id est factorum dictorumque contextus: alias in
species virtutum dividere laudem, fortitudinis, iustitiae, con-
tinentiae ceterarumque, ac singulis adsignare, quae secun-
dum quamque earum gesta erunt. utra sit autem harum via 16
utilior, cum materia deliberabimus, dum sciamus gratiora
esse audientibus, quae solus quis aut primus aut certe cum
paucis fecisse dicetur, si quid praeterea supra spem aut
expectationem, praecipue quod aliena potius causa quam
sua. tempus, quod finem hominis insequitur, non semper 17
tractare contingit: non solum, quod viventes aliquando lau-
damus, sed quod rara haec occasio est, ut referri possint
divini honores et decreta et publice statuae constitutae.

---

12 Il. 2, 477 — ib. 2, 180 — 14 ib. 5, 801

---

17 eo *add. edd. vett.* — 30 fuerunt *Gesner*, erant *Spalding*.

18 inter quae numeraverim ingeniorum monumenta, quae saeculis probarentur: nam quidam sicut Menander iustiora posteriorum quam suae aetatis iudicia sunt consecuti. adferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, nec non instituta quoque auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, a Publicola fasces populo summittere.

19 Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, tantum in diversum. nam et turpitudo generis opprobrio multis fuit et quosdam claritas ipsa notiores circa vitia et invisos magis fecit, et in quibusdam, ut in Paride traditum est, praedicta pernicies, et corporis ac fortunae quibusdam mala contemptum, sicut Thersitae atqu*e* *I*ro, quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt, ut Nirea imbellem, Plisthenen
20 impudicum a poetis accepimus. et animi totidem vitia quot virtutes sunt, nec minus quam in laudibus duplici ratione tractantur. et post mortem adiecta quibusdam ignominia est, ut Maelio, cuius domus solo aequata, Marcoque Manlio,
21 cuius praenomen e familia in posterum exemptum est. et parentes malorum odimus. et est conditoribus urbium infame contraxisse aliquam perniciosam ceteris gentem, qualis est primus Iudaicae superstitionis auctor: et Gracchorum leges invisae: et si quod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinis vir Perses in muliere Samia instituere ausus
22 dicitur primus. sed in viventibus quoque iudicia hominum velut argumenta sunt morum, et honos aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem probat.

23 Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quidque laudetur aut vituperetur. nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quae publice recepta persuasio, ut illa maxime, quae probant, esse in eo, qui laudabitur, credant, aut in eo, contra quem dicemus, ea quae oderunt: ita non dubium
24 erit iudicium, quod orationem praecesserit. ipsorum etiam permiscenda laus semper, nam id benevolos facit: quotiens autem fieri poterit, cum materiae utilitate iungenda. minus Lacedaemone studia litterarum quam Athenis honoris merebuntur, plus patientia ac fortitudo. rapto vivere quibusdam honestum, aliis cura legum. frugalitas apud Sybaritas forsitan

28 Rhet. 1, 9

13 atque Iro *Obrecht* at uero B, adquisiere a — 15 animi B, animo A.

odio foret, veteribus Romanis summum luxuria crimen.
eadem in singulis differentia. maxime favet iudex, qui sibi 25
dicentem adsentiri putat. idem praecipit illud quoque, quod
mox Cornelius Celsus prope supra modum invasit, quia sit
quaedam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima
derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo
liberalem, pro avaro parcum vocemus: quae eadem etiam
contra valent. quod quidem orator, id est vir bonus, numquam faciet, nisi forte communi utilitate ducetur.

Laudantur autem urbes similiter atque homines. nam 26
pro parente est conditor, et multum auctoritatis adfert vetustas, ut iis, qui terra dicuntur orti, et virtutes ac vitia
circa res gestas eadem quae in singulis: illa propria, quae
ex loci positione ac munitione sunt. cives illis ut hominibus 27
liberi *sunt* decori. est laus et operum, in quibus honor,
utilitas, pulchritudo, auctor spectari solet. honor ut in
templis, utilitas ut in muris, pulchritudo vel auctor utrobique. est et locorum, qualis Siciliae apud Ciceronem, in
quibus similiter speciem et utilitatem intuemur: speciem *in*
maritimis, planis, amoenis, utilitatem *in* salubribus, fertilibus.
erit et dictorum honestorum factorumque laus generalis, erit
et rerum omnis modi. nam et somni et mortis scriptae 28
laudes et quorundam a medicis ciborum.

Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto, quamquam tres status omnes cadere in hoc opus possint, iisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. totum autem habet aliquid simile suasoriis, quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent.

De suasoria et prosopopoeia.

VIII. Deliberativas quoque miror a quibusdam sola 1
utilitate finitas. ac si quid in his unum sequi oporteret,
potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae
genus dignitate maxime contineri putat. nec dubito quin ii,
qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcherrimam ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. et est haec ratio verissima, si consilium contingat 2

---

18 Verr. 2, 1 sqq. 4, 48 — 28 Top. 25, 94 — 33 de Orat. 2, 82, 334

---

15 liberi sunt *Halm*, liberis **B**, liberi • **A** — 19, 20 in *add. Spalding.*

semper bonorum atque sapientium. verum apud imperitos,
apud quos frequenter dicenda sententia est, populumque
praecipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt
haec et secundum communes magis intellectus loquendum.
3 sunt enim multi qui etiam quae credunt honesta, non tamen
satis eadem utilia quoque existiment, et quae turpia esse
dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut
foedus Numantinum iugumque Caudinum.

4 Ne qualitatis quidem statu, in quo et honestorum et
utilium quaestio est, complecti eas satis est. nam frequenter
in his etiam coniecturae locus est: nonnumquam tractatur
aliqua finitio, aliquando etiam legales possunt incidere tra-
ctatus, in privata maxime consilia, si quando ambigitur an
5 liceat. de coniectura paulo post pluribus. interim est finitio
apud Demosthenen, 'det Halonnesum Philippus an reddat',
apud Ciceronem in Philippicis 'quid sit tumultus'. quid?
non illa similis iudicialium quaestio de statua Servi Sulpici,
'an iis demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt in-
6 terempti'. ergo pars deliberativa, quae eadem suasoria
dicitur, de tempore futuro consultans quaerit etiam de prae-
terito. officiis constat duobus suadendi ac dissuadendi.

Prooemio, quale est in iudicialibus, non u*t*ique eget,
quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. initium tamen
quodcumque debet habere aliquam prooemii speciem: neque
enim abrupte nec unde libuit incipiendum, quia est aliquid
7 in omni materia naturaliter primum. in senatu et utique in
contionibus eadem ratio, quae apud iudices, acquirendae
sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, benevolen-
tiae. nec mirum, cum etiam in panegyricis petatur audien-
tium favor, ubi emolumentum non *in* utilitate aliqua, sed in
8 sola laude consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat
et ab nostra et ab eius, qui dissentiet, persona duci fre-
quenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis
ab iudiciali genere, nonnumquam etiam, ut minor res maiorve
videatur: in demonstrativis vero prooemia esse maxime
9 libera existimat: nam et longe a materia duci, ut in Helenae
laude Isocrates fecerit, et ex aliqua rei vicinia, ut idem in

16 8. 1, 2 — 17 Philipp. 9 — 31 Rhet. 3. 14

13 ambigitur **B**, ambigetur **A** — 22 utique *ed. Gryph.*, ubique *libri* — 25 libebit *Halm* — 30 in *add. ed. Gryph.*

Panegyrico cum queritur plus honoris corporum quam ani-
morum virtutibus dari, et Gorgias in Olympico laudans eos,
qui primi tales instituerint conventus. quos secutus videlicet
C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilina*rio* nihil ad histo-
riam pertinentibus principiis orsus est.

Sed nunc ad suasoriam: in qua, etiam cum prooemio 10
utemur, breviore tamen et velut quodam capite tantum et
initio debebimus esse contenti. narrationem vero numquam
exigit privata deliberatio, eius dumtaxat rei, de qua dicenda
sententia est, quia nemo ignorat id, de quo consulit. extrin- 11
secus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari.
in contionibus saepe est etiam illa, quae ordinem rei docet,
necessaria. adfectus ut quae maxime postulat: nam et con- 12
citanda et lenienda frequenter est ira, et ad metum, cupi-
ditatem, odium, conciliationem impellendi animi. nonnum-
quam etiam movenda miseratio, sive, ut auxilium obsessis
feratur, suadere oportebit, sive sociae civitatis eversionem
deflebimus. valet autem in consiliis auctoritas plurimum.
nam et prudentissimus esse haberique et optimus debet, 13
qui sententiae suae de utilibus atque honestis credere omnes
velit. in iudiciis enim vulgo fas habetur indulgere aliquid
studio suo: consilia nemo est qui neget secundum mores dari.

Graecorum quidem plurimi omne hoc officium contio- 14
nale esse iudicaverunt, et in sola rei publicae administratione
posuerunt: quin et Cicero in hac maxime parte versatur.
ideoque suasuris de pace, bello, copiis, operibus, vectigalibus
haec duo esse praecipue nota voluit, vires civitatis et mores,
ut ex natura cum ipsarum rerum, tum audientium ratio sua-
dendi duceretur. nobis maior in re videtur varietas: nam 15
et consultantium et consiliorum plura sunt genera.

Quare in suadendo ac dissuadendo tria primum spec-
tanda erunt: quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deli-
berent, qui sit qui suadeat. rem, de qua deliberatur, aut 16
certum est posse fieri aut incertum. si incertum, haec erit
quaestio sola aut potentissima: saepe enim accidet ut prius
dicamus, ne si possit quidem fieri, esse faciendum, deinde,
fieri non posse. cum autem de hoc quaeritur, coniectura est,
an Isthmos intercidi, an siccari palus Pomptina, an portus

---

25 de Orat. 2, 82

---

4 Catilinario *ed. Ald.*, catilinae **A**. catilinate **B** — 29 in re **B**, iure **A**, *fort.* inesse.

fieri Ostiae possit, an Alexander terras ultra Oceanum sit
17 inventurus. sed in iis quoque, quae constabit posse fieri,
coniectura aliquando erit, si quaeretur, an utique futurum
sit, ut Carthaginem superent Romani, ut redeat Hannibal,
si Scipio exercitum in Africam transtulerit, ut servent fidem
Samnites, si Romani arma deposuerint. quaedam et fieri
posse et futura esse credibile est, sed aut alio tempore aut
alio loco aut alio modo.

18 Ubi coniecturae non erit locus, alia sunt intuenda. et
primum aut propter ipsam rem, de qua sententiae rogantur,
consultabitur, aut propter alias intervenientes extrinsecus
causas. propter ipsam deliberant patres conscripti, an sti-
19 pendium militi constituant: haec materia simplex erit. acce-
dunt causae aut faciendi, ut deliberant patres conscripti, an
Fabios dedant Gallis bellum minitantibus, aut non faciendi,
ut deliberat C. Caesar, an perseveret in Germaniam ire,
cum milites passim testamenta facerent: hae suasoriae du-
20 plices sunt. nam et illic causa deliberandi est, quod bellum
Galli minitentur, esse tamen potest quaestio, dedendine
fuerint, etiam citra hanc denuntiationem, qui contra fas, cum
legati missi essent, proelium inierint regemque, ad quem
21 mandata acceperant, trucidarint: et hic nihil Caesar sine
dubio deliberaret nisi propter hanc militum perturbationem:
est tamen locus quaerendi, an citra hunc quoque casum
penetrandum in Germaniam fuerit? semper autem de eo
prius loquemur, de quo deliberari etiam detractis sequen-
tibus possit.

22 Partes suadendi quidam putaverunt honestum, utile,
necessarium: ego non invenio huic tertiae locum. quan-
talibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit,
23 nihil facere, de faciendo autem deliberatur. quod si hanc
vocant necessitatem, in quam homines graviorum metu co-
guntur, utilitatis erit quaestio, ut si obsessi et impares et
aqua ciboque defecti de facienda ad hostem deditione deli-
berent et dicatur 'necesse est': nempe sequitur ut hoc sub-
iciatur, 'alioqui pereundum est': ita propter id ipsum non
est necesse, quia perire potius licet. denique non fecerunt
24 Saguntini nec in rate Opitergina circumventi. igitur in his
quoque causis aut de sola utilitate ambigetur aut quaestio
inter utile atque honestum consistet. at enim, si quis liberos

---

16 ut *add. Badius* — 38 Opitergini *maluit Obrecht* (T).

procreare volet, necesse habet ducere uxorem. quis dubitat?
sed ei, qui pater vult fieri, liqueat necesse est uxorem esse
ducendam. itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi 25
necessitas est, non magis quam ubi constat quid fieri non
posse: omnis enim deliberatio de dubiis est. melius igitur,
qui tertiam partem dixerunt *δυνατόν,* quod nostri possibile
nominant: quae, ut dura videatur appellatio, tamen sola est.
quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam mani- 26
festius est, quam ut docendum sit. tamen apud plerosque
earum numerus augetur, a quibus ponuntur ut partes, quae
superiorum species sunt partium. nam fas, iustum, pium,
aequum, mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati *τὸ
ἥμερον),* et si qua adhuc adicere quis eiusdem generis velit,
subici possunt honestati. an sit autem facile, magnum, 27
iucundum, sine periculo, ad quaestionem pertinet utilitatis.
qui loci oriuntur ex contradictione: est quidem utile, sed
difficile, parvum, iniucundum, periculosum. tamen quibus- 28
dam videtur esse nonnumquam de iucunditate sola con-
sultatio, ut si de aedificando theatro, instituendis ludis
deliberetur. sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil
in causa suadendi sequatur praeter voluptatem. praecedat 29
enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum,
in theatro non inutilis laborum remissio, deformis et in-
commoda turbae, si id non sit, conflictatio, et nihilo minus
eadem illa religio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri
templum vocabimus. saepe vero et utilitatem despiciendam 30
esse dicimus, ut honesta faciamus, ut cum illis Opiterginis
damus consilium, ne se hostibus dedant, quamquam perituri
sint, nisi fecerint: et utilia honestis praeferimus, ut cum
suademus, ut bello Punico servi armentur. sed neque hic 31
plane concedendum est esse id inhonestum (liberos enim
natura omnes et isdem constare elementis, et fortasse anti-
quis etiam nobilibus ortos dici potest), et illic, ubi mani-
festum periculum est, opponenda alia, ut crudelius etiam
perituros adfirmemus, si se dediderint, sive hostis non ser-
varit fidem, sive Caesar vicerit, quod est vero similius.
haec autem, quae tantum inter se pugnant, plerumque 32
nominibus deflecti solent. nam et utilitas ipsa expugnatur
ab iis, qui dicunt non solum potiora esse honesta quam
utilia, sed ne utilia quidem esse, quae non sint honesta: et

6 duxerunt A.

contra, quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum,
33 verbis quam re probabilius vocant. nec tantum inutilibus
comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa, ut si ex
duobus eligamus, in altero, quid sit magis, in altero, quid
sit minus. crescit hoc adhuc: nam interim triplices etiam
suasoriae incidunt, ut cum Pompeius deliberabat, Parthos
an Africam an Aegyptum peteret. ita non tantum, utrum
melius, sed quid sit optimum, quaeritur, itemque contra.
34 nec umquam incidet in hoc genere materiae dubitatio rei,
quae undique secundum nos sit: nam ubi contradictioni
locus non est, quae potest esse causa dubitandi? ita fere
omnis suasoria nihil est aliud quam comparatio, videndumque
quid consecuturi simus et per quid, ut aestimari possit, plus
in eo, quod petimus, sit commodi, an vero in eo, per quod
35 petimus, incommodi. est utilitatis et in tempore quaestio
'expedit, sed non nunc', et in loco 'non hic', et in persona
'non nobis, non contra hos', et in genere agendi 'non sic',
et in modo 'non in tantum'.

Sed personam saepius decoris gratia intuemur, quae
36 et in nobis et in iis, qui deliberant, spectanda est. itaque
quamvis exempla plurimum in consiliis possint, quia facillime
ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert
tamen, quorum auctoritas et quibus adhibeatur: diversi
37 sunt enim deliberantium animi, duplex condicio. nam con-
sultant aut plures aut singuli, sed in utrisque differentia,
quia et in pluribus multum interest, senatus sit an populus,
Romani an Fidenates, Graeci an barbari: et in singulis,
Catoni petendos honores suadeamus an C. Mario, de ratione
38 belli Scipio prior an Fabius deliberet. proinde intuenda
sexus, dignitas, aetas: sed mores praecipue discrimen dabunt.
et honesta quidem honestis suadere facillimum est: si vero
apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur ex-
39 probrare diversam vitae sectam cavendum. et animus delibe-
rantis non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, per-
movendus, sed laude, vulgi opinione, et si parum proficiet
haec vanitas, secutura ex his utilitate, aliquanto vero magis
40 obiciendo aliquos, si diversa fecerint, metus. nam praeter
id, quod his levissimi cuiusque animus facillime terretur,
nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum
timor quam spes bonorum, sicut facilior eisdem turpium

8 itemque *Regius* (**A**), idemque **B** — 29 deliberet *Regius*, deliberent **AB**.

quam honestorum intellectus est. aliquando bonis quoque 41 suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum, qui consulunt, spectatur utilitas. nec me fallit, quae statim cogitatio subire possit legentem: hoc ergo praecipis et hoc fas putas? poterat me liberare Cicero, qui 42 ita scribit ad Brutum praepositis plurimis, quae honeste suaderi Caesari possint: simne bonus vir, si haec suadeam? minime. suasoris enim finis est utilitas eius, cui quisque suadet. at recta sunt: quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus. sed quia est altior quaestio nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi locus duodecimo, qui summus futurus est, libro. nec ego quidquam fieri turpiter velim. verum interim 43 haec vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur: nam et iniquorum ratio noscenda est, ut melius aequa tueamur. interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit 44 non suadere tamquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam propter hoc ipsum, quod turpis et crudelis sit, impellunt, sed dandus illis deformibus color idque etiam apud malos: neque enim quisquam est tam malus, ut videri velit. sic Catilina apud Sallustium loquitur, 45 ut rem scelestissimam non malitia, sed indignatione videatur audere: sic Atreus apud Varium

iám fero inquit infandíssima,
iam fácere cogor.

quanto magis eis, quibus cura famae fuit, conservandus est hic vel*ut* ambitus. quare et, cum Ciceroni dabimus consilium 46 ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas, ita vitam pollicente eo, exurat, non cupiditatem lucis adlegabimus (haec enim si valet in animo eius, tacentibus quoque nobis valet), sed ut se rei publicae servet hortabimur. hac illi opus est 47 occasione, ne eum talium precum pudeat. et C. Caesari suadentes regnum adfirmabimus, stare iam rem publicam nisi uno regente non posse. nam qui de re nefaria deliberat, id solum quaerit, quo modo quam minimum peccare videatur.

Multum refert etiam, quae sit persona suadentis, quia 48 ante acta vita si inlustris fuit aut clarius genus aut aetas

7 ad M. Brutum fr. 8, 3 ex libris incertis fr. 1 H. — 21 Coniur. Catil. c. 20 — 24 ex Vari Thyeste p. 229 Ribb.

27 velut *Francius*, uel *libri*.

aut fortuna adfert expectationem, providendum est ne quae
dicuntur ab eo, qui dicit, dissentiant. at his contraria sum-
missiorem quendam modum postulant. nam quae in aliis
libertas est, in aliis licentia vocatur, et quibusdam sufficit
auctoritas, quosdam ratio ipsa aegre tuetur.

49 Ideoque longe mihi difficillimae videntur prosopo-
poeiae, in quibus ad reliquum suasoriae laborem accedit
etiam personae difficultas: namque idem illud aliter Caesar,
aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. utilissima vero
haec exercitatio, vel quod duplicis est operis, vel quod
poetis quoque aut historiarum futuris scriptoribus plurimum
50 confert: verum et oratoribus necessaria. nam sunt multae
a Graecis Latinisque compositae orationes, quibus alii ute-
rentur, ad quorum condicionem vitamque aptanda quae
dicebantur fuerunt. an eodem modo cogitavit aut eandem
personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio
et cum T. Ampio ceterisve, ac non unius cuiusque eorum
fortunam, dignitatem, res gestas intuitus omnium, quibus
vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut melius quidem,
51 sed tamen ipsi dicere viderentur. neque enim minus vitiosa
est oratio, si ab homine, quam si ab re, cui accommodari
debuit, dissidet: ideoque Lysias optime videtur in iis, quae
scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. enimvero prae-
cipue declamatoribus considerandum est, quid cuique per-
sonae conveniat, qui paucissimas controversias ita dicunt ut
advocati: plerumque filii, parentes, divites, senes, asperi,
lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt, ut
vix comoediarum actoribus plures habitus in pronuntiando
52 concipiendi sint, quam his in dicendo. quae omnia possunt
videri prosopopoeiae, quam ego suasoriis subieci, quia nullo
alio ab iis quam persona distat. quamquam haec aliquando
etiam in controversias ducitur, quae ex historiis compositae
53 certis agentium nominibus continentur. neque ignoro ple-
rumque exercitationis gratia poni et poeticas et historicas,
ut Priami verba apud Achillen aut Sullae dictaturam de-
ponentis in contione. sed haec in partem cedent trium ge-
nerum, in quae causas divisimus. nam et rogare, indicare,
rationem reddere, et alia, de quibus supra dictum est, varie
atque ut res tulit in materia iudiciali, deliberativa, demon-

26 patres B — 31 distat *Spalding* (A), distant B — 35 facientis *add. Halm post* verba.

strativa solemus. frequentissime vero in his utimur ficta per- 54
sonarum, quas ipsi substituimus, oratione, ut apud Ciceronem
pro Caelio Clodiam et caecus Appius et Clodius frater,
ille in castigationem, hic in exhortationem vitio*rum* compo-
situs, adloquitur.

Solent in scholis fingi materiae ad deliberandum simi- 55
liores controversiis et ex utroque genere commixtae, ut
cum apud C. Caesarem consultatio de poena Theodoti po-
nitur: constat enim accusatione et defensione causa eius,
quod est iudicialium proprium, permixta tamen est et utili- 56
tatis ratio: an pro Caesare fuerit occidi Pompeium? an
timendum a rege bellum, si Theodotus sit occisus? an id
minime opportunum hoc tempore et periculosum et certe
longum sit futurum? quaeritur et de honesto: deceatne Cae- 57
sarem ultio Pompei? an sit verendum, ne peiorem faciat
suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fate-
atur? quod genus accidere etiam veritati potest.

Non simplex autem circa suasorias error in plerisque 58
declamatoribus fuit, qui dicendi genus in iis diversum atque
in totum illi iudiciali contrarium esse existimaverunt: nam
et principia abrupta et concitatam semper orationem et in
verbis effusiorem, ut ipsi vocant, cultum adfectaverunt, et
earum breviores utique commentarios quam legalis materiae
facere laborarunt. ego porro ut prooemio video non utique 59
opus esse suasoriis propter quas dixi supra causas, ita cur
initio furioso sit exclamandum non intellego, cum proposita
consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non
quiritet, sed quam maxime potest civili et humano ingressu
mereri adsensum deliberantis velit. cur autem torrens et 60
utique aequaliter concitata sit in ea dicentis oratio, cum vel
praecipue moderationem consilia desiderent? neque ego
negaverim saepius subsidere in controversiis impetum di-
cendi prooemio, narratione, argumentis: quae si detrahas,
id fere supererit, quo suasoriae constant, verum id quoque
aequalius erit, non tumultuosius atque turbidius. verborum 61
autem magnificentia non validius est adfectanda suasorias
declamantibus, sed contingit magis. nam et personae fere

---

2 c. 14 sqq.

---

4 vitiorum *Zumpt*, uicio **A**, morum **B** — 28 quiritet *Regius* (**A B**), queritet *alii*.

magnae fingentibus placent, regum, principum, senatus, po-
puli, et res ampliores: ita cum verba rebus aptentur, ipso
62 materiae nitore clarescunt. alia veris consiliis ratio est,
ideoque Theophrastus quam maxime remotum ab omni ad-
fectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem, secutus
in hoc auctoritatem praeceptoris sui, quamquam dissentire
63 ab eo non timide solet. namque Aristoteles idoneam maxime
ad scribendum demonstrativam proximamque ab ea iudi-
cialem putavit, videlicet quoniam prior illa tota esset osten-
tationis, haec secunda egeret artis vel ad fallendum, si ita
poposcisset utilitas, consilia fide prudentiaque constarent.
64 quibus in demonstrativa consentio (nam et omnes alii scrip-
tores idem tradiderunt), in iudiciis autem consiliisque secun-
dum condicionem ipsius, quae tractabitur, rei accommodandam
65 dicendi credo rationem. nam et Philippicas Demosthenis
isdem quibus habitas in iudiciis orationes video eminere
virtutibus, et Ciceronis sententiae et contiones non minus
clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus, elo-
quentiae lumen ostendunt. dicit tamen idem de suasoria hoc
modo: tota autem oratio simplex et gravis et sen-
66 tentiis debet ornatior esse quam verbis. usum exem-
plorum nulli materiae magis convenire merito fere omnes
consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura
praeteritis habeaturque experimentum velut quoddam rationis
67 testimonium. brevitas quoque aut copia non materia genere,
sed modo constat: nam ut in consiliis plerumque simplicior
quaestio est, ita saepe in causis minor.

Quae omnia vera esse sciet, si quis non orationes
modo, sed historias etiam (namque in iis contiones atque
sententiae plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur
officio) legere maluerit quam in commentariis rhetorum con-
68 senescere: inveniet enim nec in consiliis abrupta initia et
concitatius saepe in iudiciis dictum et verba aptata rebus
in utroque genere et breviores aliquando causarum orationes
69 quam sententiarum. ne illa quidem in iis vitia deprehendet,
quibus quidam declamatores laborant, quod et contra sen-
tientibus inhumane conviciantur et ita plerumque dicunt,
tamquam ab iis, qui deliberat, utique dissentiat: ideoque

---

7 Rhet. 3, 12 — 19 Part. orat. 27, 97

---

4 affectatione *Regius* (**N**), adfectione **A B**.

obiurgantibus similiores sunt quam suadentibus. haec adule- 70
scentes sibi scripta sciant, ne aliter, quam dicturi sunt,
exerceri velint et in desuescendis morentur. ceterum cum
advocari coeperint in consilia amicorum, dicere sententiam
in senatu, suadere si quid consulet princeps, quod praeceptis
fortasse non credant, usu docebuntur.

De partibus causarum iudicialium.

IX. Nunc de iudiciali genere, quod est praecipue 1
multiplex sed officiis constat duobus, intentionis ac de-
pulsionis. cuius partes, ut plurimis auctoribus placuit,
quinque sunt: prooemium, narratio, probatio, refu-
tatio, peroratio. his adiecerunt quidam partitionem,
propositionem, excessum, quorum priores duae proba-
tioni succedunt. nam proponere quidem quae sis probaturus 2
necesse est, sed et concludere: cur igitur, si illa pars causae
est, non et haec sit? partitio vero dispositionis est species,
ipsa dispositio pars rhetorices et per omnes materias to-
tumque earum corpus aequaliter fusa, sicut inventio, elo-
cutio: ideoque eam non orationis totius partem unam esse 3
credendum est, sed quaestionum etiam singularum. quae
est enim quaestio, in qua non promittere possit orator, quid
primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod
est proprium partitionis. quam ergo ridiculum est quaestionem
quidem speciem esse probationis, partitionem autem, quae
sit species quaestionis, partem totius orationis vocari?
egressio vero vel, quod usitatius esse coepit, excessus, sive 4
est extra causam, non potest esse pars causae, sive est in
causa, adiutorium vel ornamentum partium est earum, ex
quibus egreditur. nam si quidquid in causa est pars causae
vocabitur, cur non argumentum, similitudo, locus communis,
adfectus, exempla partes vocentur? tamen nec iis adsentior, 5
qui detrahunt refutationem, tamquam probationi subiectam,
ut Aristoteles: haec enim est, quae constituat, illa, quae
destruat. hoc quoque idem aliquatenus novat, quod pro-
oemio non narrationem subiungit, sed propositionem. verum
id facit, quia propositio ei genus, narratio species videtur,
et hac non semper, illa semper et ubique credit opus esse.
Verum ex his, quas constitui, partibus non, ut quidque 6
primum dicendum, ita primum cogitandum est, sed ante

33 Rhet. 2. 26 — 34 ib. 3. 13

omnia intueri oportet, quod sit genus causae, quid in ea quaeratur, quae prosint, quae noceant: deinde, quid confirmandum sit ac refellendum, tum, quo modo narrandum:
7 expositio enim probationum est praeparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. postremo intuendum, quem ad modum iudex sit conciliandus: neque enim nisi toti*us* causae partibus diligenter inspectis scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium.

8 Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque prooemium novissime putant. nam ut conferri materiam omnem, et, quid quoque *loco* sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab
9 iis, quae prima sunt. nam nec pingere quisquam aut fingere coepit a pedibus, nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stilo non fuerit? nonne nos haec inversa consuetudo deceperit? inspicienda igitur materia est, quo praecepimus ordine, scribenda, quo dicemus.

De generibus earundem.

1 X. Ceterum causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controversia constat aut plurium: haec simplex dicitur, illa coniuncta. una controversia est per se furti, per se adulterii. plures aut eiusdem generis, ut in pecuniis repetundis, aut diversi, ut si quis sacrilegii et homicidii simul accusetur. quod nunc in publicis iudiciis non accidit, quoniam praetor certa lege sortitur, principum autem et senatus cognitionibus frequens est et populi fuit: privata quoque iudicia saepe unum
2 iudicem habere multis et diversis formulis solent. nec aliae species erunt, etiamsi unus a duobus dumtaxat eandem rem atque ex eadem causa petet, aut duo ab uno, aut plures a pluribus: quod accidere in hereditariis litibus interim scimus, quia, quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi si condicio personarum quaestiones variaverit.

3 Diversum his tertium genus, quod dicitur comparativum: cuius rei tractatus in parte causae frequens est, ut

---

5 constiterit *Badius*, constituerit *libri* — 7 totius *ed. Camana*, totis *libri* — 13 loco *add. Regius* — 20 praecepimus *Francius* (**A**), praecipimus **B**.

cum apud centumviros post alia quaeritur et hoc, uter
dignior hereditate sit. rarum est autem, ut in foro iudicia
propter id solum constituantur, sicut divinationes, quae
fiunt de accusatore constituendo, et nonnumquam inter dela-
tores, uter praemium meruerit. adiecerunt quidam numero 4
mutuam accusationem, quae ἀντικατηγορία vocatur, aliis
videlicet succedere hanc quoque comparativo generi existi-
mantibus, cui similis erit petitionum invicem diversarum:
quod accidit vel frequentissime. id si et ipsum vocari debet
ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine), duo genera erunt
eius: alterum, quo litigatores idem crimen invicem inten-
tant, alterum, quo aliud atque aliud. cui et petionum con-
dicio par est.

Cum apparuerit genus causae, tum intuebimur, nege- 5
turne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine
appelletur, an a genere actionis repellatur: unde sunt
status.

Quid sit quaestio, ratio, iudicatio, continens et quatenus necessaria.

XI. His inventis intuendum deinceps Hermagorae 1
videtur, quid sit quaestio, ratio, iudicatio, continens,
vel ut alii vocant, firmamentum. quaestio latius intel-
legitur *res* omnis, de qua in utramque partem vel in plures
dici credibiliter potest. in iudiciali autem materia dupliciter 2
accipienda est: altero modo, quo dicimus multas quaestiones
habere controversiam, quo etiam minores omnes complec-
timur: altero, quo significamus summam illam, in qua causa
vertitur: de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an
factum sit, quid factum sit, an recte factum sit. has Her- 3
magoras et Apollodorus et alii plurimi scriptores proprie
quaestiones vocant, Theodorus, ut dixi, capita generalia,
sicut illas minores aut ex illis pendentes specialia: nam
et quaestionem ex quaestione nasci et speciem in species
dividi convenit. hanc igitur quaestionem veluti principalem 4
vocant ζήτημα. ratio autem est, qua id, quod factum esse
constat, defenditur. et cur non utamur eodem, quo sunt usi
omnes fere, exemplo? Orestes matrem occidit: hoc constat.
dicit se iuste fecisse: status erit qualitatis. quaestio, an iuste

22 res *add. Spalding.*

fecerit, ratio, quod Clytaemestra maritum suum, patrem
Orestis, occidit: hoc *αἴτιον* dicitur, *κρινόμενον* autem iudicatio,
5 an oportuerit vel nocentem matrem a filio occidi. quidam
diviserunt *αἴτιον* et *αἰτίαν*, ut esset altera, propter quam
iudicium constitutum est, ut occisa Clytaemestra, altera,
qua factum defenditur, ut occisus Agamemnon. sed tanta
est circa verba dissensio, ut alii *αἰτίαν* causam iudicii, *αἴτιον*
autem facti vocent, alii eadem in contrarium vertant. Lati-
norum quidam haec initium et rationem vocaverunt, qui-
6 dam utrumque eodem nomine appellant. causa quoque ex
causa, id est *αἴτιον ἐξ αἰτίου*, nasci videtur, quale est: occidit
Agamemnonem Clytaemestra, quia ille filiam communem im-
molaverat et captivam paelicem adducebat. idem putant et
sub una quaestione esse plures rationes, ut si Orestes et
alteram adferat causam matris necatae, quod responsis sit
impulsus: quot autem causas faciendi, totidem iudicationes:
nam et haec erit iudicatio, an responsis parere debuerit.
7 sed et una causa plures habere quaestiones et iudicationes,
ut ego arbitror, potest: ut in eo, qui cum adulteram de-
prehensam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea
in foro occidit. causa enim est una, adulter fuit: quaestiones
et iudicationes, an illo loco, an illo tempore licuerit occi-
8 dere. sed sicut, cum sint plures quaestiones omnesque suos
status habeant, causae tamen status unus *est*, ad quem
referuntur omnia, ita iudicatio maxime propria, de qua
9 pronuntiatur. *συνέχον* autem, quod, ut dixi, continens alii,
firmamentum alii putant, Cicero firmissimam argumen-
tationem defensoris et adpositissimam ad iudica-
tionem, quibusdam id videtur esse, post quod nihil
quaeritur, quibusdam id, quod ad iudicationem firmissimum
10 adfertur. causa facti non in omnes controversias cadit. nam
quae fuerit causa faciendi, ubi factum negatur? *a*t ubi causa
tractetur, negant eodem loco esse iudicationem quo quae-
stionem, idque et in Rhetoricis Cicero et in Partitionibus
11 dicit. nam in coniectura est quaestio ex illo 'factum, non
factum', an factum sit. ibi ergo iudicatio, ubi quaestio, quia
in eadem re prima quaestio et extrema disceptatio. at in
qualitate 'matrem Orestes occidit: recte, non recte', an recte

---

27 de Inv. 1, 14, 19 — 34 ib. et Part. 30, 104

---

24 est *Gesner*, sit *libri* — 28 adpositissimam *Ciceronis libri optimi*, adpotissimam **B**, potentissimam **A** — 32 at *Regius*, aut *libri*.

occiderit quaestio, nec statim iudicatio. quando ergo? ‘illa
patrem meum occiderat: sed non ideo tu matrem debuisti
occidere’: an debuerit, hic iudicatio. firmamentum autem 12
verbis ipsius ponam: si velit Orestes dicere eius modi
animum matris suae fuisse in patrem suum, in se
ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et
familiae, ut ab ea poenas liberi potissimum sui
petere debuerint. utuntur alii et talibus exemplis: ‘qui 13
bona paterna consumpserit, ne contionetur: in opera publica
consumpsit’: quaestio, an quisquis consumpserit prohibendus
sit, iudicatio, an qui sic. vel in causa militis Arrunti, qui 14
Lusium tribunum vim sibi inferentem interfecit, quaestio,
an iure fecerit, ratio, quod is vim adferebat, iudicatio, an
indemnatum, an tribunum a milite occidi oportuerit. alterius 15
etiam status quaestionem, alterius iudicationem putant. quaestio
qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit: iudicatio con-
iecturalis, an Clodius insidias fecerit. ponunt et illud, saepe 16
causam in aliquam rem dimitti, quae non sit propria quae-
stionis, et de ea iudicari. a quibus multum dissentio. nam
et illa quaestio ‘an omnes, qui paterna bona consumpserint,
contione sint prohibendi’ habeat oportet suam iudicationem.
ergo non alia quaestio, alia iudicatio erit, sed plures quae-
stiones et plures iudicationes. quid? non in causa Milonis 17
ipsa coniectura refertur ad qualitatem? nam si est insidiatus
Clodius, sequitur ut recte sit occisus. cum vero in aliquam
rem missa causa recessum est a quaestione, quae erat † et
hic constituta quaestio, ubi iudicatio est.

Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. nam in 18
Rhetoricis, quem ad modum supra dixi, Hermagoran est se-
cutus, in Topicis ex statu effectam contentionem *κρινόμενον*
existimat, idque Trebatio, qui iuris erat consultus, adludens
qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, con-
tinentia, quasi firmamenta defensionis, quibus sub-
latis defensio nulla sit. at in Partitionibus oratoriis 19
firmamentum, quod opponitur defensioni, quia continens,
quod primum sit, ab accusatore dicatur, ratio a reo, ex
rationis et firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum.

5 de Inv. 1, 14, 19 — 31 Top. 25, 95 — 35 c. 29, 103 sqq.

25 cum — est *Halm*, cum uero in aliquam rem missa causa est recessum est (recessum et **B**) a quaestione quae erat et (et *om.* **B**) hic constituta quaestio (ubi *add.* **B**) indicatio est **A B**

Verius igitur et brevius ii, qui statum et continens et
iudicationem esse voluerunt: continens autem id esse, quo
20 sublato lis esse non possit. hoc mihi videntur utramque
causam complexi, et quod Orestes matrem et quod Clytae-
mestra Agamemnonem occiderit. idem iudicationem et statum
consentire semper existimarunt: neque enim aliud eorum
rationi conveniens fuisset.

21 Verum haec adfectata subtilitas circa nomina rerum
ambitiose laborat, a nobis in hoc adsumpta solum, ne parum
diligenter inquisisse de opere, quod adgressi sumus, vide-
remur: simplicius autem instituenti non est necesse per tam
22 minutas rerum particulas rationem docendi concidere. quo
vitio multi quidem laborarunt, praecipue tamen Hermagoras,
vir alioqui subtilis et in plurimis admirandus, tantum dili-
gentiae nimium sollicitae, ut ipsa eius reprehensio laude
23 aliqua non indigna sit. haec autem brevior et vel ideo
lucidior multo via neque discentem per ambages fatigabit,
nec corpus orationis in parva momenta diducendo con-
sumet. nam qui viderit, quid sit quod in controversiam
veniat, quid in eo et per quae velit efficere pars diversa,
quid nostra, quod in primis est intuendum, nihil eorum
24 ignorare, de quibus supra diximus, poterit. neque est fere
quisquam, modo non stultus atque ab omni prorsus usu
dicendi remotus, quin sciat, et quid litem faciat (quod ab
illis causa vel continens dicitur), et quae sit inter litigantes
quaestio, et de quo iudicari oporteat: quae omnia idem
sunt. nam et de eo quaestio est, quod in controversiam
25 venit, et de eo iudicatur, de quo quaestio est. sed non per-
petuo intendimus in haec animum et cupiditate laudis ut-
cumque adquirendae vel dicendi voluptate evagamur, quando
uberior semper extra causam materia est, quia in contro-
versia pauca sunt, extra omnia, et hic dicitur de iis, quae
26 accepimus, illic, de quibus volumus. nec tam hoc praecipien-
dum est, ut quaestionem, continens, iudicationem inve-
niamus (nam id quidem facile est), quam ut intueamur sem-
per, aut certe, si digressi fuerimus, saltem respiciamus, ne
plausum adfectantibus arma excidant. Theodori schola, ut
27 dixi, omnia refert ad capita. his plura intelleguntur: uno
modo summa quaestio, item ut status, altero ceterae, quae
ad summam referuntur, tertio propositio cum adfirmatione,

18 diducendo *Regius* (**B**), ducendo **A** — 36 certe *Regius* (**A**), certa **B**.

ut dicimus 'caput rei est' et apud Menandrum *κεφάλαιόν ἐστιν.* in universum autem, quidquid probandum est, erit caput, sed id maius aut minus.

Et quoniam, quae de his erant a scriptoribus artium 28 tradita, verbosius etiam, quam necesse erat, exposuimus, praeterea, quae partes essent iudicialium causarum, supra dictum est, proximus liber a prima, id est exordio incipiet.

LIBER QUARTUS.

Prooemium.

1 Perfecto, Marcelle Vitori, operis tibi dedicati tertio
libro et iam quarta fere laboris parte transacta nova in-
super mihi diligentiae causa et altior sollicitudo, quale iu-
dicium hominum emererer, accessit. adhuc enim velut studia
inter nos conferebamus, et, si parum nostra institutio pro-
baretur a ceteris, contenti fore domestico usu videbamur,
2 ut tui meique filii formare disciplinam satis putaremus. cum
vero mihi Domitianus Augustus sororis suae nepotum dele-
gaverit curam, non satis honorem iudiciorum caelestium
intellegam, nisi ex hoc oneris quoque magnitudinem metiar.
3 quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non
immerito probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne
fefellisse in iis videar principem, ut in omnibus, ita in
4 eloquentia quoque eminentissimum? quod si nemo miratur
poetas maximos saepe fecisse, ut non solum initiis operum
suorum Musas invocarent, sed provecti quoque longius, cum
ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent vota et
5 velut nova precatione uterentur: mihi quoque profecto
poterit ignosci, si, quod initio, quo primum hanc materiam
inchoavi, non feceram, nunc omnes in auxilium deos
ipsumque in primis, quo neque praesentius aliud nec studiis
magis proprium numen est, invocem, ut, quantum nobis
expectationis adiecit, tantum ingenii adspiret dexterque ac
6 volens adsit et me qualem esse credidit faciat. cuius mihi
religionis non haec sola ratio, quae maxima est, sed alioqui

---

4 nova *Spalding* (A), nouae B — 24 propitium *Badius in marg.* (A).

sic procedit ipsum opus, ut maiora praeteritis ac magis
ardua sint, quae ingredior. sequitur enim, ut iudicialium
causarum, quae sunt maxime variae atque multiplices, ordo
explicetur: quod prooemii sit officium, quae ratio narrandi,
quae probationum fides, seu proposita confirmamus seu
contra dicta dissolvimus, quanta vis in perorando, seu refi-
cienda brevi repetitione rerum memoria est iudicis sive
adfectus, quod est longe potentissimum, commovendi. de 7
quibus partibus singulis quidam separatim scribere malue-
runt velut onus totius corporis veriti, et sic quoque com-
plures de una quaque earum libros ediderunt: quas ego
omnes ausus contexere prope infinitum laborem prospicio
et ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. sed durandum
est, quia coepimus, et, si viribus deficiemur, animo tamen
perseverandum.

De exordio.

I. Quod principium Latine vel exordium dicitur, 1
maiore quadam ratione Graeci videntur *προοίμιον* nominasse,
quia a nostris initium modo significatur, illi satis clare
partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit,
ostendunt. nam sive propterea, quod *οἴμη* cantus est et 2
citharoedi pauca illa, quae ante quam legitimum certamen
inchoent emerendi favoris gratia canunt, prooemium nomi-
naverunt, oratores quoque ea, quae prius quam causam
exordiantur ad conciliandos sibi iudicum animos praelo-
quuntur, eadem appellatione signarunt, sive quod *οἶμον* 3
idem Graeci viam appellant, id, quod ante ingressum rei
ponitur, sic vocare est institutum: certe prooemium est,
quod apud iudicem dici prius quam causam cognoverit
possit, vitioseque in scholis facimus, quod exordio semper
sic utimur, quasi causam iudex iam noverit. cuius rei licentia 4
ex hoc est, quod ante declamationem illa velut imago litis
exponitur. sed in foro quoque contingere istud principiorum
genus secundis actionibus potest, primis quidem raro um-
quam, nisi forte apud eum, cui res iam aliunde nota sit,
dicimus.

Causa principii nulla alia est, quam ut auditorem, quo 5
sit nobis in ceteris partibus accommodatior, praeparemus.
id fieri tribus maxime rebus inter auctores plurimos constat,
si benevolum, attentum, docilem fecerimus, non quia
ista non per totam actionem sint custodienda, sed quia

initiis praecipue necessaria, per quae in animum iudicis, ut
procedere ultra possimus, admittimur.
6 Benevolentiam aut a personis ducimus, aut a causis
accipimus. sed personarum non est, ut plerique crediderunt,
triplex ratio, ex litigatore et adversario et iudice: nam
exordium duci nonnumquam etiam ab actore causae solet.
7 quamquam enim pauciora de se ipso dicit et parcius,
plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, si
vir bonus creditur. sic enim continget, ut non studium
advocati videatur adferre, sed paene testis fidem. quare in
primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel
cognationis vel amicitiae, maximeque, si fieri poterit, rei
publicae aut alicuius certe non mediocris exemplo. quod
sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut
ad agendum magna atque honesta ratione aut etiam neces-
8 sitate accessisse videantur. sed ut praecipua in hoc dicentis
auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium
aut odiorum aut ambitionis afuerit, ita quaedam in his
quoque commendatio tacita, si nos infirmos, imparatos,
impares agentium contra ingeniis dixerimus, qualia sunt
9 pleraque Messalae prooemia. est enim naturalis favor pro
laborantibus, et iudex religiosus libentissime patronum audit,
quem iustitiae suae minime timet. inde illa veterum circa
occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum
10 temporum iactatione diversa. vitandum etiam, ne contume-
liosi, maligni, superbi, maledici in quemquam hominem
ordinemve videamur praecipueque eorum, qui laedi nisi
11 adversa iudicum voluntate non possunt. nam in iudicem ne
quid dicatur non modo palam, sed quod omnino intellegi
possit, stultum erat monere, nisi fieret. etiam partis adversae
patronus dabit exordio materiam, interim cum honore, si
eloquentiam eius et gratiam nos timere fingendo, ut ea
suspecta sint iudici, fecerimus, interim per contumeliam, sed
hoc perquam raro, ut Asinius pro Urbiniae heredibus
Labienum adversarii patronum inter argumenta causae
12 malae posuit. negat haec prooemia esse Cornelius Celsus,
quia sint extra litem: sed ego cum auctoritate summorum
oratorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto quid-
quid ad dicentem pertinet, cum sit naturale ut iudices iis,
13 quos libentius audiunt, etiam facilius credant. ipsius autem

13 exemplo *G. Meyer*, exempli *libri* — 30 etiam *Regius* (**A**). etenim **B**.

litigatoris persona tractanda varie est: nam tum dignitas
eius adlegatur, tum commendatur infirmitas. nonnumquam
contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicen-
dum erit sua quam aliena laudanti. multum agit sexus,
aetas, condicio, ut in feminis, senibus, pupillis, liberos,
parentes, coniuges adlegantibus: nam sola rectum quoque 14
iudicem inclinat miseratio. degustanda tamen haec prooemio,
non consumenda. adversarii vero persona prope isdem
omnibus, sed e contrario ductis impugnari solet. nam et
potentes sequitur invidia et humiles abiectosque contemptus
et turpes ac nocentes odium, quae tria sunt ad alienandos
iudicum animos potentissima. neque haec dicere sat est, 15
quod datur etiam imperitis: pleraque augenda ac minuenda,
ut expediet: hoc enim oratoris est, illa causae.

Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, 16
quod et fieri cum modo debet et est tamen parti utrique
commune, sed si laudem eius ad utilitatem causae nostrae
coniunxerimus, ut adlegemus pro honestis dignitatem illi
suam, pro humilibus iustitiam, pro infelicibus misericordiam,
pro laesis severitatem et similiter cetera. mores quoque, si 17
fieri potest, iudicis velim nosse. nam prout asperi, lenes,
iucundi, graves, duri, remissi erunt, aut adsumere in causam
naturas eorum, qua competent, aut mitigare, qua repugna-
bunt, oportebit. accidit autem interim hoc quoque, ut aut 18
nobis inimicus aut adversariis sit amicus qui iudicat: quae
res utrique parti tractanda est ac nescio an etiam ei magis,
in quam videatur propensior. est enim nonnumquam pravis
hic ambitus, adversus amicos aut pro iis, quibuscum simul-
tates gerant, pronuntiandi faciendique iniuste, ne fecisse
videantur. fuerunt etiam quidam suarum rerum iudices. nam 19
et in libris observationum a Septimio editis adfuisse Cice-
ronem tali causae invenio, et ego pro regina Berenice apud
ipsam *causam* dixi. similis hic quoque superioribus ratio
est: adversarius enim fiduciam partis suae iactat, patronus
timet cognoscentis verecundiam. praeterea detrahenda vel 20
confirmanda opinio, praecipue si quam domo videbitur
iudex attulisse. metus etiam nonnumquam est amovendus,
ut Cicero pro Milone ne arma Pompei disposita contra se
putarent laboravit, nonnumquam adhibendus, ut idem in

---

33 causam *ed. Ald.*, eam **A B**.

21 Verrem facit. sed adhibendi modus alter ille frequens et favorabilis, ne male sentiat populus Romanus, ne iudicia transferantur, alter autem asper et rarus, quo minatur corruptis accusationem, et id quidem in consilio ampliore utcumque tutius (nam et mali inhibentur et boni gaudent), apud singulos vero numquam suaserim, nisi defecerint
22 omnia. quod si necessitas exiget, non erit iam ex arte oratoria, non magis quam appellare, etiamsi id quoque saepe utile est, aut ante quam pronuntiet, reum facere: nam et minari et deferre etiam non orator potest.

23 Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quae maxime favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. quo in loco Verginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis
24 quaestionibus singuli sensus in prooemium conferantur. nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quaestiones iudicem praeparandum: in quo vitii nihil erat, nisi in universum id praeciperet, quod nec omnis quaestio patitur nec omnis causa desiderat. nam protinus a petitore primo loco, dum ignota iudici lis est, quo modo ex quaestionibus ducemus sententias? nimirum res erunt indicandae prius. demus aliquas (nam id exiget ratio nonnumquam): etiamne potentissimas omnes, id est totam causam? sic erit in prooemio
25 peracta narratio. quid vero? si, ut frequenter accidit, paulo est durior causa, non benevolentia iudicis petenda ex aliis partibus erit, sed non ante conciliato eius animo nuda quaestionum committetur asperitas? quae si recte semper
26 initio dicendi tractarentur, nihil prooemio opus esset. aliqua ergo nonnumquam, quae erunt ad conciliandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim ex quaestionibus in exordio locabuntur. quae sint porro in causis favorabilia, enumerare non est necesse, quia et manifesta erunt cognita cuiusque controversiae condicione et omnia colligi in tanta
27 litium varietate non possunt. ut autem haec invenire et augere, ita quod laedit, aut omnino repellere aut certe minuere ex causa est. miseratio quoque aliquando ex eadem
28 venit, sive quid passi sumus grave sive passuri. neque enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare prooemium ab epilogo credam, quod in hoc praeterita, in illo futura dicantur, sed quod in ingressu parcius et modestius prae-

1 Verr. 1, 15

temptanda sit iudicis misericordia, in epilogo vero liceat
totos effundere adfectus, et fictam orationem induere personis
et defunctos excitare et pignora reorum producere: quae
minus in exordiis sunt usitata. sed haec, quae supra dixi, 29
non movere tantum, verum ex diverso amoliri quoque pro-
oemio opus est. ut autem nostrum miserabilem, si vincamur,
exitum, ita adversariorum superbum, si vicerint, utile
est credi.

Sed ex iis quoque, quae non sunt personarum nec 30
causarum, verum adiuncta personis et causis, duci prooemia
solent. personis adplicantur non pignora modo, de quibus
supra dixi, sed propinquitates, amicitiae, interim regiones
etiam civitatesque, et si quid aliud eius, quem defendimus,
casu laedi potest. ad causam extra pertinent tempus, unde 31
principium pro Caelio, locus, unde pro Deiotaro, habitus,
unde pro Milone, opinio, unde in Verrem, deinceps, ne
omnia enumerem, fama iudiciorum, exspectatio vulgi: nihil
enim horum in causa est, ad causam tamen pertinent. adicit 32
Theophrastus ab *rog*atione principium, quale videtur esse
Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius
arbitrio liceat rogantis, quam eo modo, quem actione accu-
sator praescripserit.

Fiducia ipsa solet opinione adrogantiae laborare. 33
faciunt favorem et illa paene communia, non tamen omit-
tenda, vel ideo ne occupentur: optare, abominari, rogare,
sollicitum agere: quia plerumque attentum iudicem facit, si
res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum,
praecipue tamen, si iudex aut sua vice aut rei publicae
commovetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus,
vanitate denique, si id profuturum credemus, agitandus est.
sunt et illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos 34
neque diu moraturos neque extra causam dicturos existi-
ment. docilem sine dubio et haec ipsa praestat attentio,
sed et illud, si breviter et dilucide summam rei, de qua
cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque
Vergilius operum suorum principiis faciunt. nam is eius 35
rei modus est, ut propositioni similior sit quam expositioni,
nec quo modo quidque sit actum, sed de quibus dicturus
sit orator ostendat. nec video quod huius rei possit apud

1 sit *Spalding* (**A**), est **Bn** — 3 reorum *Spalding* (**A**), eorum **B** — 4 in *om.* **B** — 17 infamia **A** — 19 rogatione *nos*, oratione *libri*.

oratores reperiri melius exemplum quam Ciceronis pro
36 A. Cluentio. Animadverti, iudices, omnem accusa-
toris orationem in duas divisam esse partes: qua-
rum altera mihi niti et magno opere confidere
videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani,
altera tantum modo consuetudinis causa timide et
diffidenter attingere rationem veneficii criminum,
qua de re lege est haec quaestio constituta. id
tamen totum respondenti facilius est quam proponenti, quia
37 hic admonendus iudex, illic docendus est. nec me quam-
quam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere
attentum ac docilem iudicem velim: non quia nesciam, id
quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit non
intellegi, verum quia istud non neglegentia iudicis contingit,
38 sed errore. dixit enim adversarius et fortasse persuasit:
nobis opus est eius diversa opinione, quae mutari non
potest, nisi illum fecerimus ad ea, quae dicemus, docilem
et intentum. quid ergo est? imminuenda quaedam et ele-
vanda et quasi contemnenda esse consentio ad remittendam
intentionem iudicis, quam adversario praestat, ut fecit pro
39 Ligario Cicero. quid enim agebat aliud ironia illa, quam
ut Caesar minus se in rem tamquam non novam inten-
deret? quid pro Caelio, quam ut res expectatione minor
videretur?

40 Verum ex iis, quae proposuimus, aliud in alio genere
causae desiderari palam est. genera porro causarum plurimi
quinque fecerunt: honestum, humile, dubium vel an-
ceps, admirabile, obscurum, id est *ἔνδοξον, ἄδοξον,
ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον*: quibus recte vide-
tur adici turpe, quod alii humili, alii admirabili subiciunt.
41 admirabile autem vocant, quod est praeter opinionem ho-
minum constitutum. in ancipiti maxime benevolum iudicem,
in obscuro docilem, in humili attentum parare debemus.
nam honestum quidem ad conciliationem satis per se valet.
admirabili et turpi remediis opus est.

42 Eo quidam exordium in duas dividunt partes, prin-
cipium et insinuationem, ut sit in principiis recta bene-
volentiae et attentionis postulatio: quae quia esse in turpi

---

1 1, 1 — 23 p. Cael. 31

---

18 attentum *edd. vett.* — elevanda *Badius*, laeuanda **A** — 22 se **B**, om. **A**

causae genere non possit, insinuatio subrepat animis, maxime
ubi frons causae non satis honesta est, vel quia res sit im-
proba vel quia hominibus parum probetur, aut si facie
quoque ipsa premitur vel invidiosa consistentis ex diverso
patroni aut patris vel miserabil*i* senis, caeci, infantis. et 43
quidem quibus adversus haec modis sit medendum, verbosius
tradunt materiasque sibi ipsi fingunt et ad morem actionum
persequuntur: sed ha*e* cum oriantur ex causis, quarum species
consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehen-
duntur, in infinitum sunt extrahendae. quare singulis con- 44
silium ex propria ratione nascetur. illud in universum prae-
ceperim, ut ab iis, quae laedunt, ad ea, quae prosunt, re-
fugiamus. si causa laborabimus, persona subveniat, si persona,
causa: si nihil quod nos adiuvet erit, quaeramus quid ad-
versarium laedat: ut enim optabile est plus favoris mereri,
sic proximum odii minus. in iis, quae negari non potuerunt, 45
elaborandum, ut aut minora, quam dictum est, aut alia
mente facta aut nihil ad praesentem quaestionem pertinere
aut emendari posse paenitentia aut satis iam punita vide-
antur. ideoque agere advocato quam litigatori facilius, quia
et laudat sine adrogantiae crimine et aliquando utiliter etiam
reprehendere potest. nam se quoque moveri interim finget, 46
ut pro Rabirio Postumo Cicero, dum aditum sibi ad aures
faciat et auctoritatem induat vera sentientis, quo magis
credatur vel defendenti eadem vel neganti. ideoque hoc
primum intue*bi*mur, litigatoris an advocati persona sit uten-
dum, quotiens utrumque fieri potest: nam id in schola
liberum est, in foro rarum, ut sit idoneus suae rei quisque
defensor. declamaturus autem maxime positas in adfectibus 47
causas propriis personis debet induere. hi sunt enim, qui
mandari non possunt, nec eadem vi perfertur alieni animi
qua sui motus. his etiam de causis insinuatione videtur 48
opus esse, si adversarii actio iudicum animos occupavit, si
dicendum apud fatigatos est: quorum alterum promittendo
nostras probationes et adversas eludendo vitabimus, alterum
et spe brevitatis et iis, quibus attentum fieri iudicem
docuimus. et urbanitas opportuna reficit animos et unde- 49

23 1, 1

5 miserabili *Spalding*, miserabilis *libri* — 8 persequuntur **T**, pros. **AB** — hae *Stoer*, haec *libri* — 26 intuebimur *Spalding*, intuemur **AB** — 28 *fort.* suae quisque rei.

cumque petita iudicis voluptas levat taedium. non inutilis etiam est ratio occupandi quae videntur obstare, ut Cicero dicit scire se mirari quosdam, quod is, qui per tot annos defenderit multos, laeserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit: deinde ostendit, hanc ipsam esse sociorum defensionem, quod schema *πρόληψις*
50 dicitur. id cum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam paene semper adsumitur, qui fas non putant nisi a contrario incipere.

Negant Apollodorum secuti tres esse de quibus supra diximus praeparandi iudicis partes, sed multas species enumerant, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsa causa, quae sunt prope infinitae, tum iis, ex quibus omnes controversiae constant, personis, factis, dictis, causis, temporibus, locis,
51 occasionibus, ceteris. quas veras esse fateor, sed in haec genera recidere. nam si iudicem benevolum, attentum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, non reperio: cum metus ipse, qui maxime videtur esse extra haec, et attentum iudicem faciat et ab adverso favore deterreat.

52 Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus, quae sint in ratione prooemii, sed dicendum etiam, quo modo per*fi*ci facillime possint, hoc adicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama dicendum sit: quid iudicem sentire credibile sit, antequam incipimus: tum, quid aut desideremus aut deprecemur. ipsa illum
53 natura eo ducet, ut sciat, quid primum dicendum sit. at nunc omne, quo coeperunt, prooemium putant, et ut quidque succurrit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. multa autem sine dubio sunt et aliis partibus causae communia, nihil tamen in quaque melius dicitur, quam
54 quod aeque bene dici alibi non possit. multum gratiae exordio est, quod ab actione diversae partis materiam trahit, hoc ipso, quod non compositum domi, sed ibi atque ex re natum, et facilitate famam ingenii auget et facie simplicis sumptique ex proximo sermonis fidem quoque adquirit: adeo ut, etiam si reliqua scripta atque elaborata sint, tamen

---

2 Div. in Caec. 1. 1

---

6 esse *add. Gesner* (**A**) — 23 perfici *edd. vett.*, perspici **A B**.

plerumque videatur tota extemporalis oratio, cuius initium
nihil praeparati habuisse manifestum est. frequentissime 55
vero prooemium decebit et sententiarum et compositionis
et vocis et vultus modestia, adeo ut in genere causae etiam
indubitabili fiducia se ipsa nimium exerere non debeat. odit
enim iudex fere litigantis securitatem, cumque ius suum
intellegat, tacitus reverentiam postulat. nec minus diligenter, 56
ne suspecti simus *i*lla parte, vitandum est, propter quod
minime ostentari debet in principiis cura, quia videtur ars
omnis dicentis contra iudicem adhiberi. sed ipsum istud 57
evitare summae artis est. nam id sine dubio ab omnibus,
et quidem optime, praeceptum est, verum aliquatenus temporum
condicione mutatur, quia iam quibusdam in iudiciis
maximeque capitalibus aut apud centumviros ipsi iudices
exigunt sollicitas et accuratas actiones contemnique se, nisi
in dicendo etiam diligentia appareat, credunt, nec doceri
tantum, sed etiam delectari volunt. et est difficilis huius rei 58
moderatio: quae tamen ita temperari potest, ut videamur
accurate, non callide dicere. illud ex praeceptis veteribus
manet, ne quod insolens verbum, ne audacius translatum,
ne aut ab obsoleta vetustate aut poetica licentia sumptum
in principio deprehendatur: nondum enim recepti sumus et 59
custodit nos recens audientium intentio: magis conciliatis
animis et iam calentibus haec libertas feretur, maximeque
cum in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas
licentiam verbi notari circumfuso nitore non patitur. nec 60
argumentis autem nec locis nec narrationi similis esse in
prooemio debet oratio, neque tamen deducta semper atque
circumlita, sed saepe simplici atque inlaboratae similis nec
verbis vultuque nimia promittens: dissimulata enim et, ut
Graeci dicunt, ἀνεπίφατος actio melius saepe subrepit. sed
haec, prout formari animum iudicum expediet.

Turbari memoria vel continuandi verba facultate de- 61
stitui nusquam turpius, cum vitiosum prooemium possit vi-
deri cicatricosa facies: et pessimus certe gubernator, qui
navem, dum portu egreditur, impegit. modus autem prin- 62
cipii pro causa: nam breve simplices, longius perplexae su-
spectaeque et infames desiderant. ridendi vero, qui velut
legem prooemiis omnibus dederunt, ut intra quattuor sensus
terminarentur. nec minus evitanda est immodica eius longi-

8 illa *Regius*. ulla *libri* — 11 est **a b**. *om.* **A B**.

tudo, ne in caput excrevisse videatur et quo praeparare
63 debet fatiget. sermonem a persona iudicis aversum, quae
ἀποστροφή dicitur, quidam in totum a prooemio submovent,
nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. nam
prorsus esse hoc magis secundum naturam confitendum est,
ut eos adloquamur potissimum, quos conciliare nobis stude-
64 mus. interim tamen et est prooemio necessarius sensus ali-
quis, et hic acrior fit atque vehementior ad personam de-
rectus alterius. quod si accidat, quo iure aut qua tanta
superstitione prohibeamur dare per hanc figuram sententiae
65 vires? neque enim istud scriptores artium, quia non liceat,
sed quia non put*a*nt utile, vetant. ita, si vincet utilitas,
propter eandem causam facere debebimus, propter quam
66 vetamur. et Demosthenes autem ad Aeschinen orationem in
prooemio convertit, et M. Tullius cum pro aliis quibusdam,
67 ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tuberonem: nam
erat multo futura languidior, si esset aliter figurata, quod
facilius cognoscet, si quis totam illam partem vehementis-
simam, cuius haec forma est 'habes igitur, Tubero,
quod est accusatori maxime optandum' et cetera con-
vertat ad iudicem: tum enim vere aversa videatur oratio et
languescat vis omnis, dicentibus nobis: habet igitur Tubero
quod est accusatori maxime optandum: illo enim modo pres-
68 sit atque institit, hoc tantum indicasset. quod idem in
Demosthene, si flexum illi mutaveris, accidit. quid? non
Sallustius derecto ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat,
usus est principio, et quidem protinus? 'Graviter et ini-
quo animo maledicta tua paterer, M. Tulli', sicut
Cicero fecerat in Catilinam: Quo usque tandem abutere?
69 ac ne quis apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro
ambitus reo, quae causa est in commentariis (nam bis eun-
dem defendit) prosopopoeia loquentis pro reo utitur, pro
Rabirio vero Postumo eodemque Scauro reo repetundarum
etiam exemplis, pro Cluentio, ut modo ostendi, partitione.
70 non tamen haec, quia possunt bene aliquando fieri, passim
facienda sunt, sed quotiens praeceptum vicerit ratio: quo
modo et similitudine, dum brevi, et translatione atque aliis
tropis, quae omnia cauti illi ac diligentes prohibent, utemur

19 c. 1, 2

12 putant *ed. Camp.*, putent AB.

interim, nisi cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo
ante dixeram, displicet. alia exordiorum vitia verius tradi- 71
derunt. quod in plures causas accommodari potest, vulgare
dicitur: id minus favorabile aliquando tamen non
inutiliter adsumimus, magnis saepe oratoribus non evitatum:
quo et adversarius uti potest, commune appellatur: quod
adversarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile:
quod causae non cohaeret, separatum, quod
aliunde trahitur, tralatum: praeterea quod longum, quod
contra praecepta est: quorum pleraque non principii
modo sunt vitia, sed totius orationis.

Haec de prooemio, quotiens erit eius usus, non semper 72
autem est: nam et supervacuum aliquando est, si praeparatus
satis etiam sine hoc iudex aut si res praeparatione non
eget. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos
iudices negat. aliquando tamen uti nec si velimus eo licet,
cum iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior
potestas ab ipsa re cogit incipere. contraque est interim 73
prooemii vis etiam non exordio: nam iudices et in narratione
nonnumquam et in argumentis ut attendant et ut faveant
rogamus, quo Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat,
quale est: tum C. Varenus, *is* qui a familia An- 74
chariana occisus est — hoc quaeso, iudices, diligenter
attendite. utique si multiplex causa est, sua quibusque
partibus danda praefatio est, ut 'audite nunc reliqua'
et 'transeo nunc illuc'. sed in ipsis etiam probationibus 75
multa funguntur prooemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio
dicturus contra censores, pro Murena, cum se Servio excusat.
verum id frequentius est, quam ut exemplis confirmandum
sit.

Quotiens autem prooemio fuerimus usi, tum sive ad 76
expositionem transibimus sive protinus ad probationem, id
debebit in principio postremum esse, cui commodissime
iungi initium sequentium poterit. illa vero frigida et puerilis 77
est in scholis adfectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam
utique sententiam et huius velut praestigiae plausum petat,
ut Ovidius lascivire in Metamorphosesi solet, quem tamen

15 Rhet. 3. 14. 8 — 22 Cic. p. Var. fr. 7 — 27 c. 42, 117 — 28 c. 3, 7

9 et 10 praeterea — est *seclusit H. Meyer* — 13 sit *post* si *expunxi* — 15 egeat **A** — 22 is *add. ed. Gryph.* — 31 ad **B**, in **A**.

excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem
78 unius corporis colligentem. oratori vero quid est necesse subripere hanc transgressionem et iudicem fallere, qui, ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? peribit enim prima pars expositionis, si iudex narrari non-
79 dum sciet. quapropter, ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere est optimum. si vero longior sequetur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam praeparandus iudex erit, ut Cicero saepius, sed et hoc loco fecit: paulo longius exordium rei demonstrandae repetam, quod, quaeso, iudices, ne moleste patiamini: principiis enim cognitis multo facilius extrema intellegetis. haec fere sunt mihi de exordio comperta.

De narratione.

1 II. Maxime naturale est et fieri frequentissime debet, ut praeparato per haec, quae supra dicta sunt, iudice res, de qua pronuntiaturus est, indicetur: haec est narratio.
2 in qua sciens transcurram subtiles nimium divisiones quorundam, plura eius genera facientium. non enim solam volunt esse illam negotii, de quo apud iudices quaeritur, expositionem, sed personae, ut M. Lollius Palicanus, humili loco Picens, loquax magis quam facundus: loci, ut oppidum est in Hellesponto, Lampsacum, iudices: temporis, ut

vere novo, gelidus canis cum montibus umor
liquitur:

causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum ex-
3 ponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. praeter haec alias perfectas, alias imperfectas vocant: quod quis ignorat? adiciunt expositionem et praeteritorum esse temporum, quae est frequentissima, et praesentium, qualis est Ciceronis de discursu amicorum Chrysogoni, postquam est nominatus, et futurorum, quae solis dari vaticinantibus potest: nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio. sed nos potioribus vacemus.

---

9 p. Cluent 4, 11 — 21 Sall. Hist. 4, 25 cf. Gell. N. A. 1, 15, 12 — 22 Cic. Verr. 1, 24, 63 — 25 Verg. Georg. 1, 43 — 31 p. Rosc. Am. 22, 60

---

21 M. Lollius *Pighius*, m. ollius A, macilius B — 32 *fort.* postquam is.

Plerique semper narrandum putaverunt: quod falsum
esse pluribus coarguitur. sunt enim ante omnia quaedam 4
tam breves causae, ut propositionem potius habeant quam
narrationem. id accidit aliquando utrique parti, cum vel 5
nulla expositio est, vel de re constat, de iure quaeritur, ut
apud centumviros: ‘filius an frater debeat esse intestatae
heres’, ‘pubertas annis an corporis habitu aestimetur’: aut
cum est quidem in re narrationi locus, sed aut ante iudici
nota sunt omnia aut priore loco recte exposita. accidit ali- 6
quando alteri, et saepius ab actore, vel quia satis est pro-
ponere vel quia sic magis expedit. satis est dixisse: ‘certam
creditam pecuniam peto ex stipulatione, legatum peto ex
testamento’. diversae partis expositio est, cur ea non debe-
antur. et satis est actori et magis expedit sic indicare: 7
‘dico ab Horatio sororem suam interfectam’. namque et ex
propositione iudex crimen omne cognoscit, et ordo et causa
facti pro adversario magis est. reus contra tunc narrationem 8
subtrahet, cum id, quod obicitur, neque negari neque ex-
cusari poterit, sed in sola iuris quaestione consistet, ut in eo,
qui, cum pecuniam privatam ex aede sacra subripuerit,
sacrilegii reus est, confessio verecundior est quam expositio:
‘non negamus de templo pecuniam esse sublatam, calumnia-
tur tamen accusator actione sacrilegii, cum privata fuerit,
non sacra: vos autem de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit
admissum’.

Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic 9
ab illis dissentio, qui non existimant esse narrationem, cum
reus quod obicitur tantum negat: in qua est opinione Cor-
nelius Celsus, qui condicionis huius esse arbitratur pleras-
que caedis causas et omnes ambitus ac repetundarum. non 10
enim putat esse narrationem, nisi quae summam criminis,
de quo iudicium est, contineat, deinde fatetur ipse pro
Rabirio Postumo narrasse Ciceronem: atqui ille et negavit
pervenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quaestio
constituta, et in hac narratione nihil de crimine exposuit.
ego autem magnos alioqui secutus auctores duas esse in 11
iudiciis narrationum species existimo, alteram ipsius causae,
alteram rerum ad causam pertinentium expositionem. ‘non 12
occidi hominem’ nulla narratio est, convenit: sed erit aliqua,
et interim etiam longa, contra argumenta eius criminis, de

15 et ex Par. *5*, ex **N** et *cett.* — 33 atqui *Regius* (**A**), atque **B**.

ante acta vita, de causis, propter quas innocens in periculum deducatur, aliis, quibus incredibile id quod obicitur fiat.
13 neque enim accusator tantum hoc dicit 'occidisti', sed quibus id probet narrat, ut in tragoediis, cum Teucer Ulixen reum facit Aiacis occisi dicens, inventum eum in solitudine iuxta exanime corpus inimici cum gladio cruento, non id modo Ulixes respondet, non esse a se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse: de laude inter ipsos certatum: deinde subiungit, quo modo in eam solitudinem venerit, iacentem exanimem sit conspicatus, gladium
14 e vulnere extraxerit. his subtexitur argumentatio. sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore: 'fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est' 'non fui': dicendum enim, ubi fuerit. quare ambitus quoque causae et repetundarum hoc etiam plures huiusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina: in quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum est,
15 interdum singulis, interdum universis. an reus ambitus male narrabit, quos parentes habuerit, quem ad modum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? aut qui repetundarum insimulabitur, non et ante actam vitam, et quibus de causis provinciam universam vel accusatorem
16 aut testem offenderit, non inutiliter exponet? quae si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initium: A. Cluentius Habitus. nihil enim hic de veneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit,
17 dicit. *ali*ae quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causae narrationes, vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse a se venabulo confessus
18 esset, in crucem sustulit: vel discutiendi alicuius extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Postumo: nam ut ventum Alexandriam est, iudices, haec una ratio a rege proposita Postumo est servandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset: vel augendi, ut describitur iter Verris.

---

25 c. 5, 11 — 28 5, 3 — 32 c. 10, 28 — 36 Verr. 5, 10 sqq.

---

17 est *Spalding*, et AB — 22 provinciam *ed. Ald.*, per pr. *libri* — 27 aliae *Gesner*, illae A, duae B.

Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos 19
iudices, ut pro Roscio circa Chrysogonum, cuius paulo ante
habui mentionem: vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut
pro Cluentio circa fratres Caepasios: interdum per digres-
sionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proser-
pina. in his quondam locis mater filiam quaesisse
dicitur. quae omnia eo pertinent, ut appareat non utique
non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod
negat.

Ne hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a 20
me positum, esse supervacuam narrationem rei, quam iudex
noverit: quod sic intellegi volo, si non modo quid factum
sit sciet, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur.
neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat 21
iudex, sed aliquanto magis, ut consentiat. quare, etiam si
non erit docendus, sed aliquo modo adficiendus, narrabimus
cum praeparatione quadam: 'scire quidem eum in summam,
quid acti sit, tamen rationem quoque facti cuiusque cogno-
scere ne gravetur'. interim propter aliquem in consilium ad- 22
hibitum nos repetere illa simulemus, interim, ut rei, quae
ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circum-
stantes intellegant. in quo genere plurimis erit figuris
varianda expositio ad effugiendum taedium nota audientis,
sicut 'meministi' et 'fortasse supervacuum fuerit hic commorari',
'sed quid ego diutius, cum tu optime noris?' 'illud quale
sit, tu *ne*scias' et his similia. alioqui, si apud iudicem, cui 23
nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest
videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria.

Alterum est, de quo frequentius quaeritur, an sit utique 24
narratio prooemio subicienda: quod qui opinantur, non pos-
sunt videri nulla ratione ducti. nam cum prooemium idcirco
comparatum sit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior,
docilior, intentior, et probatio nisi causa prius cognita non
possit adhiberi, protinus iudex notitia rerum instruendus
videtur. sed hoc quoque interim mutat condicio causarum, 25
nisi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro
Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur
tribus praepositis quaestionibus: aut profuisset exponere,

2 c. 22, 60 — 4 c. 20, 57 — 5 4, 48, 106

3 resoluendos A b, soluendos B — 26 nescias *nos*, scias *libri*.

quo modo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui a
se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non
fuisset, aut si iam praeiudicio senatus damnatus esset Milo,
aut si Cn. Pompeius, qui propter ali*qu*am gratiam iudicium
etiam militibus armatis cluserat, tamquam adversus ei
26 timeretur. ergo hae quoque quaestiones vim prooemii obtine-
bant, cum omnes iudicem praepararent. sed pro Vareno
quoque postea narravit, quam obiecta diluit. quod fiet uti-
liter, quotiens non repellendum tantum erit crimen, sed
etiam transferendum, ut his prius defensis velut initium sit
alium culpandi narratio, ut in armorum ratione antiquior
27 cavendi quam ictum inferendi cura est. erunt quaedam
causae, neque id raro, crimine quidem, de quo cognitio
est, faciles ad diluendum, sed multis ante actae vitae flagitiis
et gravibus oneratae, quae prius amovenda sunt, ut propitius
iudex defensionem ipsius negotii, cuius propria quaestio est,
audiat. ut si defendendus sit M. Caelius, nonne optime
patronus occurrat prius conviciis luxuriae, petulantiae, im-
pudicitiae quam veneficii? in quibus solis omnis Ciceronis
versatur oratio: tum deinde narret de bonis Pallae totam-
que de vi explicet causam, quae est ipsius actione defensa?
28 sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quae-
dam ponuntur, quae themata dicimus, praeter quae nihil
est diluendum, ideoque prooemio narratio semper subiun-
gitur. inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis
29 suae loco narrare videantur. nam cum pro petitore dicunt,
et expositione, tamquam priores agant, uti solent et contra-
dictione, tamquam respondeant, idque fit recte. nam cum sit
declamatio forensium actionum meditatio, cur non in utrum-
que protinus locum se exerceat? cuius rationis ignari ex
more, cui adsueverunt, nihil in foro putant esse mutandum.
30 sed in scholasticis quoque nonnumquam evenit, ut pro nar-
ratione sit propositio. nam quid exponet quae zelotypum
malae tractationis accusat? aut qui Cynicum apud censores
reum de moribus facit? cum totum crimen uno verbo in
qualibet actionis parte posito satis indicetur. sed haec
hactenus.

31 Nunc, quae sit narrandi ratio, subiungam. narratio est
rei factae aut ut factae utilis ad persuadendum expositio,

4 propter **B**, praeter **A** — aliquam *edd. vett.*, aliam *libri* — 8 quam *Capperonnier* (**A**), cum **B** — 27 priores **A b**, prius **B** — 28 recte *Regius* (**A**), non recte **B**.

vel, ut Apollodorus finit, oratio docens auditorem, quid in
controversia sit. eam plerique scriptores maximeque qui
sunt ab Isocrate volunt esse *lucidam*, *brevem*, *veri si-
milem*. neque enim refert, an pro lucida perspicuam, pro
veri simili probabilem credibilemve dicamus. eadem nobis 32
placet divisio, quamquam et Aristoteles ab Isocrate parte
in una dissenserit, praeceptum brevitatis inridens, tamquam
necesse sit longam esse aut brevem expositionem nec liceat
ire per medium, Theodorei quoque solam relinquant ultimam
partem, quia nec breviter utique nec dilucide semper sit
utile exponere. quo diligentius distinguenda sunt singula, ut 33
quid quoque loco prosit ostendam.

Narratio est aut tota pro nobis aut tota pro adversariis
aut mixta ex utrisque. si erit tota pro nobis, contenti sumus
his tribus partibus, per quas efficitur, quo facilius iudex in-
tellegat, meminerit, credat. nec quisquam reprehensione 34
dignum putet, quod proposuerim eam, quae sit tota pro
nobis, debere esse veri similem, cum vera sit. sunt enim
plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque
frequenter veri similia. quare non minus laborandum est, ut
iudex quae vere dicimus quam quae fingimus credat. sunt 35
quidem hae, quas supra rettuli, virtutes aliarum quoque
partium: nam et per totam actionem vitanda est obscuritas,
et modus ubique custodiendus, et credibilia esse omnia
oportet, quae dicuntur. maxime tamen haec in ea parte
custodienda sunt, quae prima iudicem docet: in qua si acci-
derit, ut aut non intellegat aut non meminerit aut non cre-
dat, frustra in reliquis laborabimus.

Erit autem narratio *aperta* ac *dilucida*, si fuerit 36
primum exposita verbis propriis et significantibus et non
sordidis quidem, non tamen exquisitis et ab usu remotis, tum
distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam
pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex quae dicentur
quam facillime accipiat. quae quidem virtus neglegitur a 37
plurimis, qui ad clamorem dispositae vel etiam forte circum-
fusae multitudinis compositi non ferunt illud intentionis
silentium: nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu et
vociferatione concusserint: rem indicare sermonis cotidiani
et in quemcumque etiam indoctorum cadentis existimant,
cum interim, quod tamquam facile contemnunt, nescias

6 Rhet. 3, 16

38 praestare minus velint an possint. neque enim aliud in elo-
quentia cuncta experti difficilius reperient, quam id, quod
se fuisse dicturos omnes putant, postquam audierunt, quia
non bona iudicant esse illa, sed vera. tum autem optime
39 dicit orator, cum videtur vera dicere. at nunc velut campum
nacti expositionis hic potissimum et vocem flectunt et cer-
vicem reponunt et brachium in latus iactant totoque et
rerum et verborum et compositionis genere lasciviunt: deinde,
quod sit monstro simile, placet actio, causa non intellegitur.
verum haec omittamus, ne minus gratiae praecipiendo recta
quam offensae reprehendendo prava mereamur.
40 **Brevis** erit narratio ante omnia, si inde coeperimus
rem exponere, unde ad iudicem pertinet, deinde, si nihil
extra causam dixerimus, tum etiam, si reciderimus omnia,
quibus sublatis neque cognitioni quidquam neque utilitati
41 detrahatur: solet enim quaedam esse partium brevitas, quae
longam tamen efficit summam. 'in portum veni, navem pro-
spexi, quanti veheret interrogavi, de pretio convenit, conscendi,
sublatae sunt ancorae, solvimus oram, profecti sumus'. nihil
horum dici celerius potest, sed sufficit dicere: 'e portu
navigavi'. et, quotiens exitus rei satis ostendit priora, debe-
42 mus hoc esse contenti, quo reliqua intelleguntur. quare, cum
dicere liceat 'est mihi filius iuvenis', omnia illa supervacua:
'cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum filium sustuli,
educavi, in adulescentiam perduxi'. ideoque Graecorum
aliqui aliud circumcisam expositionem, id est *σύντομον,* aliud
brevem putaverunt, quod illa supervacuis careret, haec posset
43 aliquid ex necessariis desiderare. nos autem brevitatem in
hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur, quam
oporteat. nam iterationes quidem et *ταυτολογίας* et *περισσο-
λογίας,* quas in narratione vitandas quidam scriptores artium
tradiderunt, transeo: sunt enim haec vitia non tantum brevi-
44 tatis gratia refugienda. non minus autem cavenda erit, quae
nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas, satiusque
est aliquid narrationi superesse quam deesse: nam super-
vacua cum taedio dicuntur, necessaria cum periculo sub-
45 trahuntur. quare vitanda est etiam illa Sallustiana (quam-
quam in ipso virtutis obtinet locum) brevitas et abruptum
sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallat,
audientem transvolat, nec, dum *percipi*atur, expectat, cum

---

40 percipiatur *nos,* repetatur *libri.*

praesertim lector non fere sit nisi eruditus, iudicem rura
plerumque in decurias mittant, de eo pronuntiaturum, quod
intellexerit, ut fortasse ubique, in narratione tamen praecipue
media haec tenenda sit via dicendi, ‘quantum opus est et
quantum satis est’. quantum opus est autem non ita solum 46
accipi volo, quantum ad indicandum sufficit, quia non in-
ornata debet esse brevitas, alioqui sit indocta: nam et fallit
voluptas, et minus longa quae delectant videntur, ut amoe-
num ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus
fatigat quam durum aridumque compendium. neque mihi 47
umquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea, quae
credibilem faciunt expositionem, inseri velim. simplex
enim et undique praecisa non tam narratio vocari potest
quam confessio. sunt porro multae condicione ipsa rei
longae narrationes, quibus extrema, ut praecepi, prooemii
parte ad intentionem praeparandus est iudex: deinde curan-
dum, ut omni arte vel ex spatio eius detrahamus aliquid
vel ex taedio. ut minus longa sit, efficiemus quae poterimus 48
differendo, non tamen sine mentione eorum, quae differemus:
‘quas causas occidendi habuerit, quos adsumpserit conscios,
quem ad modum disposuerit insidias, probationis loco dicam.’
quaedam vero ex ordine praetermittenda, quale est apud 49
Ciceronem: moritur Fulcinius: multa enim, quae sunt
in re, quia remota sunt a causa, praetermittam. et
partitio taedium levat: ‘dicam quae acta sint ante ipsum
rei contractum, dicam quae in re ipsa, dicam quae postea’.
ita tres potius modicae narrationes videbuntur quam una 50
longa. interim expediet expositionem brevi interfatione di-
stinguere: ‘audistis quae ante acta sunt: accipite nunc quae
insequuntur’. reficietur enim iudex priorum fine et se velut
ad novum rursus initium praeparabit. si tamen adhibitis 51
quoque his artibus in longum exierit ordo rerum, erit non
inutilis in extrema parte commonitio, quod Cicero etiam in
brevi narratione fecit: adhuc, Caesar, Q. Ligarius omni
culpa caret: domo est egressus non modo nullum
ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspi-
cionem et cetera.

Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius 52
consuluerimus nostrum animum, ne quid naturae dicamus

23 p. Caec. 4, 11 — 33 p. Lig. 2, 4

10 neque A, neque enim B — 24 et A, at B.

adversum, deinde si causas ac rationes factis praeposuerimus,
non omnibus, sed de quibus quaeritur, si personas con-
venientes iis, quae facta credi volemus, constituerimus, ut
furti reum cupidum, adulterii libidinosum, homicidii teme-
rarium, vel his contraria, si defendemus: praeterea loca,
53 tempora et similia. est autem quidam et ductus rei credi-
bilis, qualis in comoediis etiam et in mimis. aliqua enim
naturaliter sequuntur et cohaerent, ut, si priora bene nar-
54 raveris, iudex ipse quod postea sis narraturus expectet. ne
illud quidem fuerit inutile, semina quaedam probationum
spargere, verum sic ut narrationem esse meminerimus, non
probationem. nonnumquam tamen etiam argumento aliquo
confirmabimus quod proposuerimus, sed simplici et brevi,
ut in veneficiis: sanus bibit, statim concidit, livor ac tumor
55 confestim est insecutus. hoc faciunt et illae praeparationes,
cum reus dicitur robustus, armatus, *sollicitus* contra in-
firmos, inermes, securos. omnia denique, quae probatione
tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus instru-
56 mentum, occasionem, narratione delibabimus. aliquando, si
destituti fuerimus his, etiam fatebimur vix esse credibile,
sed verum, et hoc maius habendum scelus: nescire nos,
quo modo factum sit aut quare, mirari, sed probaturos.
57 optimae vero praeparationes erunt, quae latuerint, ut a
Cicerone quidem utilissime sunt praedicta omnia, per quae
Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse videatur:
plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio:
Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad
senatus est dimissus, domum venit, calceos et
vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut
58 fit, comparat, commoratus est. quam nihil festinato,
nihil praeparato fecisse videtur Milo! quod non solum rebus
ipsis vir eloquentissimus, quibus moras et lentum profec-
tionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus et coti-
dianis et arte occulta consecutus est: quae si aliter dicta
essent, strepitu ipso iudicem ad custodiendum patronum
59 excitassent. frigere videntur ista plerisque, sed hoc ipso
manifestum est, quo modo iudicem fefellerit quod vix a
lectore deprehenditur. haec sunt, quae credibilem faciant

27 Cic. p. Mil. 10, 28. 29

5 his contraria A b, contra B — 16 sollicitus *add. ed. Basil.* 1543.

expositionem. nam ne contraria aut sibi repugnantia in nar- 60
ratione dicamus, si cui praecipiendum est, is reliqua frustra
docetur, etiam si quidam scriptores artium hoc quoque tam-
quam occultum et a se prudenter erutum tradunt.

His tribus narrandi virtutibus adiciunt quidam magni- 61
ficentiam, quam μεγαλοπρέπειαν vocant, quae neque in
omnes causas cadit (nam quid in plerisque iudiciis privatis
de certa credita, locato et conducto, interdictis habere loci
potest supra modum se tollens oratio?), neque semper est
utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. et memine- 62
rimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum,
submittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena
est illa magnificentiae virtus. quare non magis proprium
narrationis est magnifice dicere quam miserabiliter, invidiose,
graviter, dulciter, urbane: quae cum suo quoque loco sint
laudabilia, non sunt huic parti proprie adsignata et velut dedita.

Illa quoque ut narrationi apta, ita ceteris quoque 63
partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni
proprie dedit: non enim magnificam modo vult esse, verum
etiam iucundam expositionem. sunt qui adiciant his evi-
dentiam, quae ἐνάργεια Graece vocatur. neque ego quem- 64
quam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoque plures
partes placere. nam praeterquam planam et brevem et
credibilem vult esse evidentem, moratam cum
dignitate. sed in oratione morata debent esse omnia cum
dignitate, quae poterunt. evidentia in narratione, quantum
ego intellego, est quidem magna virtus, cum quid veri non
dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est, sed
subici perspicuitati potest: quam quidam etiam contrariam
interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda
veritas esset, quod est ridiculum. nam qui obscurare vult, 65
narrat falsa pro veris, et in iis, quae narrat, debet laborare,
ut videantur quam evidentissima.

Et quatenus etiam forte quadam pervenimus ad diffi- 66
cilius narrationum genus, iam de iis loquamur, in quibus
res contra nos erit: quo loco nonnulli praetereundam nar-
rationem putaverunt. et sane nihil est facilius nisi prorsus
totam causam omnino non agere. sed si aliqua iusta ratione
huiusmodi susceperis litem, cuius artis est malam esse

22 Top. 26, 97

1 nam id quidem ne qua c. B.

causam silentio confiteri? nisi forte tam hebes futurus est
iudex, ut secundum id pronuntiet, quod sciet narrare te
67 noluisse. neque infitias eo in narratione ut aliqua neganda,
aliqua adicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda:
sed tacenda, quae tacere oportebit et liberum erit. quod fit
nonnumquam brevitatis quoque gratia, quale illud est:
68 'respondit quae ei visum est'. distinguamus igitur genera
causarum. namque in iis, in quibus non de culpa quaeretur,
sed de actione, etiam si erunt contra nos themata, confiteri
nobis licebit: 'pecuniam de templo sustulit, sed privatam,
ideoque sacrilegus non est. virginem rapuit, non tamen
69 optio patri dabitur. ingenuum stupravit et stupratus se
suspendit: non tamen ideo stuprator capite ut causa mortis
punietur, sed decem milia, quae poena stupratori constituta
est, dabit'. verum in his quoque confessionibus est aliquid,
quo *de* invidia, quam expositio adversarii fecit, detrahi
possit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius
70 loquantur. quaedam enim quasi non *defendamus* narrantes
mitigabimus: 'non quidem, ut adversarius dicit, consilium
furti in templum attulit nec diu captavit eius rei tempus,
sed occasione et absentia custodum corruptus et pecunia,
quae nimium in animis hominum potest, victus est. sed
quid refert? peccavit et fur est: nihil attinet id defendere,
71 cuius poenam non recusamus'. interim quasi damnemus
ipsi: 'vis te dicam vino impulsum? errore lapsum? nocte
deceptum? vera sunt ista fortasse: tu tamen ingenuum
stuprasti, solve decem milia'. nonnumquam propositione
72 praemuniri potest causa, deinde exponi. contraria sunt
omnia tribus filiis, qui in mortem patris coniurarant: sortiti
nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt patre
dormiente: cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia
73 indicarunt. si tamen pater, qui divisit patrimonium et reos
parricidii defendit, sic agat: 'quod contra legem sufficit,
parricidium obicitur iuvenibus, quorum pater vivit atque
etiam liberis suis adest. ordinem rei narrare quid necesse
est, cum ad legem nihil pertineat? sed si confessionem
culpae meae exigitis, fui pater durus et patrimonii, quod

7 Cic. Verr. 2, 30, 73

8 in iis **A**. *om*. **B** — 16 quo de *Gertz et Kiderlin*: quod ex **A**, quod **B** — 18 defendamus *add. Kiderlin* — 27 propositione] praepositione **A B** — 28 praemuniri **A b**, praeparari **B** — 29 coniurarunt **A**.

iam melius ab his administrari poterat, tenax custos': deinde 74
subiciat 'stimulatos ab iis, quorum indulgentiores parentes
erant: semper tamen habuisse eum animum, qui sit eventu
deprehensus, ut occidere patrem non possent. neque enim
iure iurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent,
nec sorte, nisi quod se quisque eximi voluerit': omnia haec
qualiacumque placidioribus animis accipientur, illa brevi
primae propositionis defensione mollita. at cum quaeritur 75
'an factum sit' vel 'quale factum sit', licet omnia contra nos
sint, quo modo tamen evitare expositionem salva causae
ratione possumus? narravit accusator, neque ita, ut quae
essent acta tantum indicaret, sed adiecit invidiam, rem verbis
exasperavit: accesserunt probationes, peroratio incendit
et plenos irae reliquit. expectat naturaliter iudex, quid 76
narretur a nobis. si nihil exponimus, illa esse, quae adversarius
dixit, et talia, qualia dixit, credat necesse est. quid
ergo? eadem exponemus? si de qualitate agitur, cuius tum
demum quaestio est, cum de re constat, eadem, sed non
eodem modo: alias causas, aliam mentem, aliam rationem
dabo. verbis elevare quaedam licebit: luxuria *liberal*itatis, 77
avaritia parsimoniae, neglegentia simplicitatis nomine lenietur,
vultu denique, voce, habitu vel favoris aliquid vel miserationis
merebor: solet nonnumquam movere lacrimas ipsa
confessio. atque ego libenter interrogem, sint illa defensuri,
quae non narraverint, necne? nam si neque defenderint 78
neque narraverint, tota causa prodetur: at si defensuri sunt,
proponere certe plerumque id, quod confirmaturi sumus,
oportet. cur ergo non exponamus, quod et dilui potest et,
ut hoc contingat, utique indicandum est? aut quid inter 79
probationem et narrationem interest, nisi quod narratio est
probationis continua propositio, rursus probatio narrationi
congruens confirmatio? videamus ergo, num haec expositio
longior demum debeat esse et paulo verbosior praeparatione
et quibusdam argumentis (argumentis dico, non argumentatione),
cui tamen plurimum conferet frequens adfirmatio.
effecturos nos quod dicimus: non posse vim rerum ostendi
prima expositione: expectent et opiniones suas differant et
bene sperent. denique utique narrandum est, quidquid aliter, 80
quam adversarius exposuit, narrari potest, aut etiam pro-

---

2 subiciat *Spalding* (**A**), subicitur **B** — 20 liberalitatis *nos*, hilaritatis *libri* — 35 conferet **A**, confert **B**.

oemia sunt in his causis supervacua: quae quid magis
agunt, quam ut cognitioni rerum accommodatiorem iudicem
faciant? atqui constabit nusquam esse eorum maiorem usum,
quam ubi animus iudicis ab aliqua contra nos insita opinione
81 flectendus est. coniecturales autem causae, in quibus de
facto quaeritur, non tam saepe rei, de qua iudicium est,
quam eorum, per quae res colligenda est, expositionem
habent. quae cum accusator suspiciose narret, reus levare
suspicionem debeat, aliter ab hoc atque ab illo ad iudicem
82 perferri oportet. at enim quaedam argumenta turba valent,
diducta leviora sunt. id quidem non eo pertinet, ut quae-
ratur, an narrandum, sed quo modo narrandum sit. nam et
congerere plura in expositione qui*d* prohibet, si id utile est
causae, et promittere? sed et dividere narrationem et pro-
bationes subiungere partibus atque ita transire ad sequentia?
83 namque ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine,
quo quid actum sit, esse narrandum, sed eo malo narrare,
quo expedit. quod fieri plurimis figuris licet. nam et aliquando
nobis excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus,
et interim nos reddituros reliquum ordinem testamur, quia
84 sic futura sit causa lucidior: interim re exposita subiun-
gimus causas, quae antecesserunt. neque enim est una lex
defensionis certumque praescriptum: pro re, pro tempore
intuenda quae prosint, atque ut erit vulnus, ita vel curan-
dum protinus, vel, si curatio differri potest, interim deli-
85 gandum. nec saepius narrare duxerim nefas, quod Cicero
pro Cluentio fecit: estque non concessum modo, sed ali-
quando etiam necessarium, ut in causis repetundarum
omnibusque, quae simplices non sunt: amentis est enim
superstitione praeceptorum contra rationem causae trahi.
86 narrationem ideo ante probationes ponere est institutum,
ne iudex, qua de re quaeratur, ignoret. cur igitur, si singula
probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur?
me certe, quantacumque nostris experimentis habenda est
fides, fecisse hoc in foro, quotiens ita desiderabat utilitas,
probantibus et eruditis et iis, qui iudicabant, scio: et (quod
non adroganter dixerim, quia sunt plurimi, quibuscum egi,
qui me refellere possint, si mentiar) fere a me ponendae
87 causae officium exigebatur. neque ideo tamen non id saepius
facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. quaedam vero

---

13 plura in **A**. plura **B** -- quid *Stoer*, quis *libri*.

etiam turpiter convertuntur, ut si peperisse narres, deinde
concepisse, apertum testamentum, deinde signatum, in qui-
bus si id, quod posterius est, dixeris, de priore tacere op-
timum: palam est enim praecessisse.

Sunt quaedam et falsae expositiones, quarum in foro 88
duplex genus est: alterum, quod instrumentis adiuvatur, ut
P. Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romae com-
miserat, Interamnae se fuisse dicebat: alterum, quod est
tuendum dicentis ingenio. id interim ad solam verecundiam
pertinet, unde etiam mihi videtur dici color, interim ad
quaestionem. sed utrumcumque erit, prima sit curarum, ut 89
id, quod fingimus, fieri possit, deinde ut et personae et
loco et tempori congruat et credibilem rationem et ordinem
habeat: si continget, etiam verae alicui rei cohaereat, aut
argumento, quod sit in causa, confirmetur: nam quae tota
extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt. curan- 90
dum praecipue, quod fingentibus frequenter excidit, ne qua
inter se pugnent: quaedam enim partibus blandiuntur, sed
in summam non consentiunt: praeterea ne iis, quae vera
esse constabit, adversa sint: in schola etiam, ne color extra
themata quaeratur. utrobique autem orator meminisse debebit 91
actione tota, quid finxerit, quoniam solent excidere quae
falsa sunt: verumque est illud, quod vulgo dicitur, menda-
cem memorem esse oportere. sciamus autem, si de nostro 92
facto quaeratur, unum nobis aliquid esse dicendum: si de
alieno, mittere in plura suspiciones licere. est tamen quibus-
dam scholasticis controversiis, in quibus ponitur aliquem
non respondere quod interrogatur, libertas omnia enumerandi,
quae responderi potuissent. fingenda vero meminerimus ea, 93
quae non cadant in testem: sunt autem haec, quae a nostro
d*u*cuntur animo, cuius ipsi tantum conscii sumus, item quod
a defunctis (nec hoc enim est qui neget) itemque ab eo,
cui idem expediet (is enim non negabit), ab adversario
quoque, quia non est habiturus in negando fidem. somni- 94
orum et superstitionum colores ipsa iam f*alla*citate auctori-
tatem perdiderunt. non est autem satis in narratione uti
coloribus, nisi per totam actionem consentiant, cum prae-
sertim quorundam probatio sola sit in adseveratione et
perseverantia: ut ille parasitus, qui ter abdicatum a divite 95

12 fingimus B, fingemus A — 31 ducuntur *Burman*, dicuntur *libri* — 35 fallacitate *nos*, felicitate B, facilitate A.

iuvenem et absolutum tamquam suum filium adserit, habebit
quidem colorem quo dicat, et paupertatem sibi causam ex-
ponendi fuisse, et ideo a se parasiti personam esse suscep-
tam, quia in illa domo filium haberet, et ideo illum ter
96 innocentem abdicatum, quia filius abdicantis non esset. nisi
tamen in omnibus verbis et amorem patrium atque hunc
quidem ardentissimum ostenderit et odium divitis et metum
pro iuvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua
tam invisus sit, sciat, suspicione subiecti petitoris non
carebit.

97 Evenit aliquando in scholasticis controversiis, quod in
foro an possit accidere dubito, ut eodem colore utraque
pars utatur, deinde eum pro se quaeque defendat, ut in
98 illa controversia: 'uxor marito dixit, appellatam se de stupro
a privigno et sibi constitutum tempus et locum: eadem
contra filius detulit de noverca, edito tantum alio tempore ac
loco: pater in eo, quem uxor praedixerat, filium invenit, in
eo, quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente filium
99 abdicat'. nihil dici potest pro iuvene, quod non idem sit
pro noverca. ponentur tamen etiam communia, deinde ex
personarum comparatione et indicii ordine et silentio repu-
100 diatae argumenta ducentur. ne illud quidem ignorare oportet,
quaedam esse quae colorem non recipiant, sed tantum
defendenda sint, qualis est ille dives, qui statuam pauperis
inimici flagellis cecidit et reus est iniuriarum: nam factum
eius modestum esse nemo dixerit, fortasse ut sit tutum ob-
tinebit.

101 Quod si pars expositionis pro nobis, pars contra nos
erit, miscenda sit an separanda narratio, cum ipsa condicione
causae deliberandum est. nam si plura sunt quae nocent,
quae prosunt obruuntur. itaque tunc dividere optimum erit,
et iis, quae partem nostram adiuvabunt, expositis et confir-
matis adversus reliqua uti remediis, de quibus supra dictum
102 est. si plura proderunt, etiam coniungere licebit, ut quae
obstant in mediis velut auxiliis nostris posita minus habeant
virium. quae tamen non erunt nuda ponenda, sed ut et
nostra aliqua argumentatione firmemus, et diversa cur credi-
bilia non sint adiciamus, quia, nisi distinxerimus, verendum
est, ne bona nostra permixtis malis inquinentur.

103 Illa quoque de narratione praecipi solent, ne qua ex
ea fiat excursio, ne avertatur a iudice sermo, ne alienae
personae vocem demus, ne argumentemur, adiciunt quidam

etiam, ne utamur adfectibus: quorum pleraque sunt frequen-
tissime custodienda, immo numquam, nisi ratio coegerit,
mutanda. ut sit expositio perspicua et brevis, nihil quidem 104
tam raro poterit habere rationem quam excursio: nec um-
quam debebit esse nisi brevis et talis, ut vi quadam vide-
amur adfectus velut recto itinere depulsi, qualis est Ciceronis
circa nuptias Sasiae: o mulieris scelus incredibile et 105
praeter hanc unam in omni vita inauditum! o libi-
dinem effrenatam et indomitam! o audaciam singu-
larem! nonne timuisse, si minus vim deorum homi-
numque famam, at illam ipsam noctem facesque
illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile
filiae? non parietes denique ipsos, superiorum
testes nuptiarum? sermo vero aversus a iudice et brevius 106
indicat interim et coarguit magis: de qua re idem, quod in
prooemio dixeram, sentio, sicut de prosopopoeia quoque,
qua tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidia
'somnone te languidum an gravi lethargo putem
pressum?', sed M. quoque Tullius circa navarchos (nam
ea quoque rei expositio est): ut adeas, tantum dabis et
reliqua. quid? pro Cluentio Staieni Bulbique colloquium 107
nonne ad celeritatem plurimum et ad fidem confert? quae
ne fecisse inobservantia quadam videatur, quamquam hoc
in illo credibile non est, in Partitionibus praecipit, ut habeat
narratio suavitatem, admirationes, expectationes,
exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes
adfectus. argumentabimur in narratione, ut dixi, numquam: 108
argumentum ponemus aliquando, quod facit pro Ligario
Cicero, cum dicit, sic eum provinciae praefuisse, ut illi
pacem esse expediret. inseremus expositioni et brevem,
cum res poscet, defensionem et rationem factorum: neque 109
enim narrandum est tamquam testi, sed tamquam patrono.
rei ordo per se talis est: 'Q. Ligarius legatus cum C. Con-
sidio profectus'. quid ergo M. Tullius? Q. enim, inquit,
Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, legatus in
Africam cum C. Considio profectus est: et alibi: non 110
modo ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspi-

6 p. Cluent. 6, 15 — 19 Verr. 5, 45, 118 — 21 c. 26 — 24 c. 9, 32 — 29 c. 2, 4 — 35 ib. 1, 2 — 36 ib. 2, 4

36 cum *om.* A B

cionem belli. et cum esset indicaturo satis 'Q. Ligarius
nullo se implicari negotio passus est', adiecit
'domum spectans, ad suos redire cupiens'. ita quod
exponebat et ratione fecit credibile et adfectu quoque
implevit.
111 Quo magis miror eos, qui non putant utendum in nar-
ratione adfectibus. qui si hoc dicunt 'non diu neque ut in
epilogo', mecum sentiunt: effugiendae sunt enim morae.
ceterum cur ego iudicem nolim, dum doceo, etiam movere?
112 cur quod in summa parte sum actionis petiturus, non in
primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar?
cum praesertim etiam in probationibus faciliorem sim animum
113 eius habiturus occupatum vel ira vel miseratione. an non
M. Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissime
movit adfectus, non solum condicione ipsius, loco iniuriae,
genere verberum, sed animi quoque commendatione?
summum enim virum ostendit, qui, cum virgis caederetur,
non ingemuerit, non rogaverit, sed tantum civem Romanum
esse se cum invidia caedentis et fiducia iuris clamaverit.
114 quid? Philodami casum nonne cum per totam expositionem
incendit invidia, tum in supplicio ipso lacrimis implevit,
cum flentes non tam narraret quam ostenderet patrem de
morte filii, filium de patris? quid ulli epilogi possunt
115 magis habere miserabile? serum est enim advocare iis
rebus adfectum in peroratione, quas securus narraveris:
adsuevit illis iudex iamque eas sine motu mentis accipit,
quibus commotus novis non est: et difficile est mutare
animi habitum semel constitutum.
116 Ego vero (neque enim dissimulabo iudicium meum,
quamquam id, quod sum dicturus, exemplis magis quam
praeceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem
orationis, omni qua potest gratia et venere exornandam
puto. sed plurimum refert, quae sit natura eius rei, quam
117 exponemus. in parvis ergo, quales sunt fere privatae, sit
ille pressus et velut adplicitus rei cultus, in verbis summa
diligentia: quae in locis impetu feruntur et circumiectae
orationis copia latent, hic expressa et, ut vult Zeno, sensu

1 c. 1, 3 — 14 Verr. 5, 62, 162 — 20 Verr. 1, 30

4 adfectu *Spalding* (A), adfectus B — 25 narraveris *Regius* (A), narrauerit B.

tincta esse debebunt: compositio dissimulata quidem, sed
tamen quam iucundissima: figurae non illae poeticae et
contra rationem loquendi auctoritate veterum receptae (nam 118
debet esse quam purissimus sermo), sed quae varietate
taedium effugiant et mutationibus animum levent: ne in
eundem casum, similem compositionem, pares elocutionum
tractus incidamus. caret enim ceteris lenociniis expositio et,
nisi commendetur hac venustate, iaceat necesse est. nec in 119
ulla parte intentior est iudex, eoque nihil recte dictum perit.
praeterea nescio quo modo etiam credit facilius, quae audienti
iucunda sunt, et voluptate ad fidem ducitur. ubi vero maior 120
res erit, et atrocia invidiose et tristia miserabiliter dicere
licebit, non ut consumantur adfectus, sed ut tamen velut
primis lineis designentur, ut plane, qualis futura sit imago
rei, statim appareat. ne sententia quidem velut fatigatum 121
intentione stomachum iudicis reficere dissuaserim, maxime
quidem brevi interiectione, qualis est illa '*fecerunt servi
Milonis, quod suos quisque servos in tali re facere
voluisset*', interim paulo liberiore, qualis est illa: *nubit
genero socrus nullis auspicibus, nullis auctoribus,
funestis ominibus omnium.* quod cum sit factum iis 122
quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius quam
ad ostentationem componebatur oratio et erant adhuc se-
veriora iudicia, quanto nunc faciendum magis, cum in ipsa
capitis aut fortunarum pericula inrupit voluptas? cui homi-
num desiderio quantum dari debeat alio dicam loco: interim
aliquid indulgendum esse confiteor. multum confert adiecta 123
veris credibilis rerum imago, quae velut in rem praesentem
perducere audientes videtur, qualis est illa M. Caeli in
Antonium descriptio: *namque ipsum offendunt temu-
lento sopore profligatum, totis praecordiis sterten-
tem ructuosos spiritus geminare, praeclarasque con-
tubernales ab omnibus spondis transversas incubare
et reliquas circumiacere passim: quae tamen exani-* 124
*matae terrore, hostium adventu percepto, excitare
Antonium conabantur, nomen inclamabant, frustra
a cervicibus tollebant, blandius alia ad aurem in-
vocabat, vehementius etiam nonnulla feriebat: qua-
rum cum omnium vocem tactumque noscitaret, pro-
ximae cuiusque collum amplexu petebat: neque*

18 p. Mil. 10, 29 — 19 p. Cluent. 5, 14.

dormire excitatus neque vigilare ebrius poterat, sed semisomno sopore inter manus centurionum concubinarumque iactabatur. nihil his neque credibilius fingi neque vehementius exprobrari neque manifestius ostendi potest.

125 Ne illud quidem praeteribo, quantam adferat fidem expositioni narrantis auctoritas, quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed et ipso genere orationis: quod quo fuerit gravius ac sanctius, hoc plus habeat necesse est in
126 adfirmando ponderis. effugienda igitur in hac praecipue parte omnis calliditatis suspicio, neque enim se usquam custodit magis iudex: nihil videatur fictum, nihil sollicitum: omnia potius a causa quam ab oratore profecta credantur.
127 at hoc pati non possumus et perire artem putamus, nisi appareat, cum desinat ars esse, si apparet. pendemus ex laude atque hanc laboris nostri ducimus summam: ita quae circumstantibus ostentare volumus, iudicibus prodimus.

128 Est quaedam etiam repetita narratio, quae ἐπιδιήγησις dicitur, sane res declamatoria magis quam forensis, ideo autem reperta, ut, quia narratio brevis esse debet, fusius et ornatius res posset exponi, quod fit vel invidiae gratia vel miserationis. id et raro faciendum iudico neque sic umquam, ut totus ordo repetatur: licet enim per partes idem consequi. ceterum qui uti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis loco rem stringat et contentus indicare quid factum sit, quo sit modo factum plenius se loco suo expositurum esse promittat.

129 Initium narrationis quidam utique faciendum a persona putant, eamque, si nostra sit, ornandam, si aliena, infamandam statim. hoc sane frequentissimum est, quia personae
130 sunt, inter quas litigatur. sed hae quoque interim cum suis accidentibus ponendae, cum id profuturum est, ut: A. Cluentius Habitus fuit pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione,
131 nobilitate princeps: interim sine his ut 'Q. enim Ligarius cum esset': frequenter vero et a re, sicut pro Tullio Cicero: fundum habet in agro Thurino M. Tullius

32 p. Cluent. 5. 11 — 35 p, Lig. 1. 2 — 37 p. Tull. 6, 14

22 et *Halm*, est **B**. enim **A** — 24 25 loco rem *Francius* (**A**), rem loco **B** — 25 quod factum **A**. quid facti **B** — 30 haec **AB**.

paternum, Demosthenes pro Ctesiphonte: *τοῦ γὰρ Φωκικοῦ συστάντος πολέμου.*

De fine narrationis cum iis contentio est, qui perduci 132 expositionem volunt eo, unde quaestio oritur: his rebus ita gestis P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, de vi hominibus armatis, sine ulla exceptione, tantum ut, unde deiecisset, restitueret: deinde restituisse se dixit: sponsio facta est: hac de sponsione vobis iudicandum est. id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

De egressione.

III. Ordine ipso narrationem sequitur confirmatio: 1 probanda sunt enim, quae propter hoc exposuimus, sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. plerisque moris est prolato rerum ordine protinus utique in aliquem laetum ac plausibilem locum, quam maxime possint favorabiliter, excurrere. quod 2 quidem natum ab ostentatione declamatoria iam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum iactationem repertum est: ne, si pressae illi, qualis saepius desideratur, narrationis gracilitati coniuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. in quo vitium illud est, quod 3 sine discrimine causarum atque utilitatis hoc, tamquam semper expediat aut etiam necesse sit, faciunt, eoque sumptas ex iis partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint aut, quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. ego autem 4 confiteor, hoc expatiandi genus non modo narrationi, sed etiam quaestionibus vel universis vel interim singulis opportune posse subiungi, cum res postulat aut certe permittit, atque eo vel maxime inlustrari ornarique orationem, sed, si cohaeret et sequitur, non, si per vim cuneatur et quae natura iuncta erant distrahit. nihil enim tam est consequens 5 quam narrationi probatio, nisi excursus ille vel quasi finis narrationis vel quasi initium probationis est. erit ergo illi nonnumquam locus, ut, si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam velut erumpente protinus indignatione. quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non 6

---

1 p. 230, 18 — 4 Cic. p. Caec. 8, 23

28 alieno *ed. Ald.*, alia alieno AB.

habebit: alioqui prius est quod obicias verum efficere quam
magnum, quia criminum invidia pro reo est, priusquam
probabitur: difficillima est enim gravissimi cuiusque sceleris
7 fides. item fieri non inutiliter potest, ut, si merita in ad-
versarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis, aut, si
varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum
8 ob ea periculum intentetur, ostendas. verum haec breviter
omnia: iudex enim ordine audito festinat ad probationem
et quam primum certus esse sententiae cupit. praeterea
cavendum est ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud
animis et inani mora fatigatis.

9 Sed ut non semper est necessaria post narrationem
illa procursio, ita frequenter utilis ante quaestionem prae-
paratio, utique si prima specie minus erit favorabilis, si
legem asperam tuebimur aut poenarias actiones inferemus.
est hic locus velut sequentis exordium ad conciliandum
probationibus nostris iudicem [mitigandum, concitandum].
quod liberius hic et vehementius fieri potest, quia iudici
10 nota iam causa est. his igitur velut fomentis, si quid erit
asperum, praemolliemus, quo facilius aures iudicum quae
post dicturi erimus admittant, ne ius nostrum oderint: nihil
11 enim facile persuadetur invitis. quo loco iudicis quoque
noscenda natura est, iuri magis an aequo sit adpositus:
proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium.

Ceterum res eadem et post quaestionem perorationis
12 vice fungitur. hanc partem *παρέκβασιν* vocant Graeci, Latini
egressum vel egressionem. sed hae sunt plures, ut dixi,
quae per totam causam varios habent excursus, ut laus
hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio
13 quarundam rerum gestarum, *vel* etiam fabulosarum. quo ex
genere est in orationibus contra Verrem compositis Siciliae
laus, Proserpinae raptus, pro C. Cornelio popularis illa vir-
tutum Cn. Pompei commemoratio: in quam ille divinus
orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur,
14 abrupto quem inchoaverat sermone devertit actutum. *παρέκ-
βασις* est, ut mea quidem fert opinio, alicuius rei, sed ad
utilitatem causae pertinentis, extra ordinem excurrens trac-
tatio. quapropter non video, cur hunc ei potissimum locum
adsignent, qui rerum ordinem sequitur, non magis quam

4 item *ed. Ald.*, idem *libri* — 17 mitigandum concitandum *om.* **B**, *inclusit Capperonnier* — 30 vel etiam *Spalding*, utletitia **A**, sed etiam **B**.

illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliquid
in digressu sit exponendum, cum tot modis a recto itinere
declinet oratio. nam quidquid dicitur praeter illas quinque 15
quas fecimus partes, egressio est: indignatio, miseratio, in-
vidia, convicium, excusatio, conciliatio, maledictorum refu-
tatio. similia his, quae non sunt in quaestione, omnis ampli-
ficatio, omnis minutio, omne adfectus genus, *et* qu*a*e maxime
iucundam et ornatam faciunt orationem, de luxuria, de
avaritia, de religione, de officiis: quae cum sunt argumentis
subiecta similium rerum, quia cohaerent, egredi non videntur.
sed plurima sunt, quae rebus nihil secum cohaerentibus 16
inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur,
rogatur, laudatur. innumerabilia sunt haec, quorum alia sic
praeparata adferimus, quaedam ex occasione vel necessitate
ducimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio,
interventus alicuius, tumultus. unde Ciceroni quoque in 17
prooemio, cum diceret pro Milone, degredi fuit necesse, ut
ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. potest autem paulo
longius exire qui praeparat aliquid ante quaestionem et qui
finitae probationi velut commendationem adicit: at qui ex
media erumpit, cito ad id redire debet unde devertit.

De propositione.

IV. Sunt qui narrationi propositionem subiungant 1
tamquam partem iudicialis materiae: cui opinioni respon-
dimus. mihi autem propositio videtur omnis confirmationis
initium: quod non modo in ostendenda quaestione principali,
sed nonnumquam etiam in singulis argumentis poni solet,
maximeque in iis, quae *ἐπιχειρήματα* vocantur. sed nunc de 2
priore loquimur. ea non semper uti necesse est. aliquando
enim sine propositione quoque satis manifestum est, quid in
quaestione versetur, utique si narratio ibi finem habet, ubi
initium quaestio, adeo ut aliquando subiungatur expositioni,
quae solet in argumentis esse summa collectio: haec, sicut
exposui, gesta sunt, iudices: insidiator superatus
est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia
est. nonnumquam valde est utilis, praecipue ubi res defendi 3

16 primae p. Mil. orationis fr. 1 II — 33 Cic. p. Mil. 11, 30

7 minutio omne *om.* **A**, omnis *om.* **B** — et quae *Spalding,* atque ea *libri* — 9 de off. *Julius Victor,* de *om.* **A B** — 15 ducimus *Spalding* (**A**), dicimus **B**.

non potest et de fine quaeritur, ut pro eo, qui pecuniam privatam de templo sustulit 'sacrilegii agitur, de sacrilegio cognoscitis', ut iudex intellegat id unum esse officii sui
4 quaerere, an id, quod obicitur, sacrilegium sit. item in causis obscuris aut multiplicibus, nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior, sed aliquando etiam, ut magis moveat: movet autem, si protinus subtexantur aliqua, quae prosint: 'lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum ascenderit, morte multetur: peregrinum te esse certum est: quin ascenderis murum non quaeritur: quid superest, nisi ut te puniri oporteat?' haec enim propositio confessionem adversarii premit et quodam modo iudicandi moram tollit, nec indicat quaestionem, sed adiuvat.

5 Sunt autem propositiones et simplices et duplices vel multiplices, quod accidit non uno modo. nam et plura crimina iunguntur, ut cum Socrates accusatus est, quod corrumperet iuventutem et novas superstitiones introduceret: et singula ex pluribus colliguntur, ut cum legatio male gesta obicitur Aeschini, quod mentitus sit, quod nihil ex mandatis
6 fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit. recusatio quoque plures interim propositiones habet, ut contra petitionem pecuniae: 'male petis: procuratori enim tibi esse non licuit, sed neque illi, cuius nomine litigas, habere procuratorem: sed neque est heres eius, a quo accepisse
7 mutuam dicor, sed nec ipsi debui'. multiplicari haec in quantum libet possunt, sed rem ostendisse satis est. hae si ponantur singulae subiectis probationibus, plures sunt propositiones: si coniungantur, in partitionem cadunt.

8 Est et nuda propositio, qualis fere in coniecturalibus 'caedis ago, furtum obicio': et ratione subiecta, ut 'maiestatem minuit C. Cornelius: nam codicem tribunus pl. ipse pro contione legit.' praeter haec utimur propositione aut nostra, ut 'adulterium obicio', aut adversarii, ut 'adulterii mecum agitur', aut communi, ut 'inter me et adversarium quaestio est, uter sit intestato propior'. nonnumquam diversas quoque iungimus: 'ego hoc dico, adversarius hoc.'

9 Habet interim vim propositionis, etiam si per se non est propositio, cum exposito rerum ordine subicimus: 'de

---

1 fine Ab, iure B — 24 est b, es A Bn, ei Bg — 25 sed *om.* B — 30 et *nos*, est *libri*.

his cognoscetis', ut sit haec commonitio iudicis, quo se ad quaestionem acrius intendat, et velut quodam tactu excitatus finem esse narrationis et initium probationis intellegat, et nobis confirmationem ingredientibus ipse quoque quodam modo novum audiendi sumat exordium.

De partitione.

V. Partitio est nostrarum aut adversarii propositionum 1
aut utrarumque ordine collocata enumeratio. hac quidam
utendum semper putant, quod ea fiat causa lucidior et
iudex attentior ac docilior, si scierit, et de quo dic*a*mus et
de quo dicturi postea simus. rursus quidam periculosum id 2
oratori arbitrantur duabus ex causis: quod nonnumquam
et excidere soleant quae promisimus, et, si qua in partiendo
praeterimus, occurrere: quod quidem nemini accidet, nisi
qui plane vel nullo fuerit ingenio vel ad agendum nihil
cogitati praemeditatique detulerit. alioqui quae tam manifesta 3
et lucida est ratio quam rectae partitionis? sequitur enim
naturam ducem adeo, ut memoriae id maximum sit auxilium,
via dicendi non decedere. quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. quae sine dubio, si nimium sit multiplex, fugiet
memoriam iudicis et turbabit intentionem: hoc tamen numero
velut lege non est adliganda, cum possit causa plures desiderare. alia sunt magis, propter quae partitione non semper
sit utendum: primum, quia pleraque gratiora sunt, si in- 4
venta subito nec domo adlata, sed inter dicendum ex re
ipsa nata videantur: unde illa non iniucunda schemata
'paene excidit mihi' et 'fugerat me' et 'recte admones': propositis enim probationibus omnis in reliquum gratia novitatis
praecerpitur. interim vero etiam fallendus est iudex et variis 5
artibus subeundus, ut aliud agi, quam quod petimus, putet.
nam est nonnumquam dura propositio, quam iudex si providit, non aliter praeformidat, quam qui ferrum medici
prius quam curetur adspexit: at si re non ante proposita
securum ac nulla denuntiatione in se conversum intrarit
oratio, efficiet, quod promittenti non crederetur. interim 6

---

28 Cic. Verr. 4, 3, 5

---

1 cognoscetis *Julius Victor*, cognoscitis **B**, cognitis **A** — 10 dicamus *nos*, dicimus *libri*.

refugienda non modo distinctio quaestionum est, sed omnino
tractatio: adfectibus turbandus et ab intentione auferendus
auditor. non enim solum oratoris est docere, sed plus elo-
quentia circa movendum valet. cui rei contraria est maxime
tenuis illa et scrupulose in partes secta divisionis diligentia
7 eo tempore, quo cognoscenti iudicium conamur auferre. quid
quod interim quae per se levia sunt et infirma, turba valent?
ideoque congerenda sunt potius et velut eruptione pugnan-
dum: quod tamen rarum esse debet et ex necessitate demum,
cum hoc ipsum, quod dissimile rationi est, coegerit ratio.
8 praeter haec in omni partitione est utique aliquid potentissi-
mum, quod cum audivit iudex, cetera tamquam supervacua
gravari solet. itaque, si plura vel obicienda sunt vel diluenda,
et utilis et iucunda partitio est, ut, quo quaque de re dicturi
*si*mus ordine appareat: at, si unum crimen varie defen-
9 demus, supervacua. ut si *ita* partiamur: 'dicam non talem
esse hunc quem tueor reum, ut in eo credibile videri possit
homicidium, dicam occidendi causam huic non fuisse, dicam
hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans mare fuisse':
omnia, quae ante id, quod ultimum est, exsequeris, inania
10 videri necesse est. festinat enim iudex ad id, quod poten-
tissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est
patientior, tacitus appellat: si vel occupatus vel in aliqua
potestate vel etiam sic moribus compositus, cum convicio
11 efflagitat. itaque non defuerunt qui Ciceronis illam pro
Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse
promisit, primum neminem maioribus criminibus,
gravioribus testibus in iudicium vocatum quam
Oppianicum: deinde praeiudicia esse facta ab ipsis
iudicibus, a quibus condemnatus sit: postremo iudi-
cium pecunia temptatum non a Cluentio, sed contra
Cluentium: quia, si probari posset, quod est tertium, nihil
12 necesse fuerit dicere priora. rursus nemo tam erit in-
iustus aut stultus, quin eum fateatur optime pro Murena
esse partitum: intellego, iudices, tres totius accusa-
tionis partes fuisse, et earum unam in reprehen-
sione vitae, alteram in contentione dignitatis, ter-

---

26 c. 4, 9 — 34 c. 5, 11

---

6 cognoscenti *Regius* (A), cognoscendi B — 14 quo *Madvig*, quod B, quid A — 15 simus *Halm*, sumus *libri* — 16 ita *Regius*, illa *libri* — 17 reum *et* in eo *om.* B.

tiam in criminibus ambitus esse versatam. nam sic
et ostendit lucidissime causam et nihil fecit altero super-
vacuum.

De illo quoque genere defensionis plerique dubitant 13
'si occidi, recte feci, sed non occidi': quo enim pertinere
prius, si sequens firmum sit? haec invicem obstare et
utroque utentibus in neutro haberi fidem. quod sane in
parte verum est, *ut* illo sequenti, si modo indubitabile est,
sit solo utendum. at si quid in eo, quod est fortius, time- 14
bimus, utraque probatione nitemur. alius enim alio moveri
solet: et qui factum putabit, iustum credere potest, qui
tamquam iusto non movebitur, factum fortasse non credet,
ut certa manus uno telo potest esse contenta, incerta plura
spargenda sunt, ut sit et fortunae locus. egregie vero Cicero 15
pro Milone insidiatorem primum Clodium ostendit, tum
addidit ex abundanti, etiam si id non fuisset, talem tamen
civem cum summa virtute interfectoris et gloria necari
potuisse. neque illum tamen ordinem, de quo prius dixi, 16
damnaverim, quia quaedam, etiam si ipsa sunt dura, in id
tamen valent, ut ea molliant, quae sequuntur. nec omnino
sine ratione est, quod vulgo dicitur: iniquum petendum, ut
aequum feras. quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia 17
credat audenda. recte enim Graeci praecipiunt: non ten-
tanda quae effici omnino non possint. sed quotiens hac, de
qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est,
ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur:
potest enim videri, qui tuto etiam confessurus fuit, men-
tiendi causam in negando non habere.

Et illud utique faciendum est, ut, quotiens suspica- 18
bimur a iudice aliam probationem desiderari, quam de qua
loquimur, promittamus nos plene et statim de eo satis esse
facturos, praecipueque, si de pudore agetur. frequenter 19
autem accidit ut causa parum verecunda iure tuta sit: de
quo ne inviti iudices audiant et aversi, frequentius sunt
admonendi 'secuturam defensionem probitatis ac dignitatis:
expectent paulum et agi ordine sinant.' quaedam interim
nos invitis litigatoribus simulandum est dicere, quod Cicero 20

---

37 c. 52

---

8 ut *Zumpt*, et *libri* — 11 putabit *Spalding (Julius Victor)*, putauit *libri* — 13 potest *Julius Victor*, posset **A B** — 34 et aduersi **B**, auersi (*om.* et) **A**.

pro Cluentio facit circa iudiciariam legem: nonnumquam,
quasi interpellemur ab iis, subsistere: saepe convertenda ad
ipsos oratio, hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. ita
subrepetur animo iudicis et, dum sperat probationem pudoris,
21 asperioribus illis minus repugnabit. quae cum receperit,
etiam verecundiae defensioni facilior erit. sic utraque res
invicem iuvabit eritque iudex circa ius nostrum spe modestiae attentior, circa modestiam iuris probatione proclivior.

22 Sed ut non semper necessaria aut etiam supervacua
partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis
et gratiae confert. neque enim solum id efficit, ut clariora
fiant quae dicuntur, rebus velut ex turba extractis et in
conspectu iudicum positis, sed reficit quoque audientem
certo singularum partium fine, non aliter, quam facientibus
iter multum detrahunt fatigationis notata inscriptis lapidibus
23 spatia. nam et exhausti laboris nosse mensuram voluptati
est, et hortatur ad reliqua fortius exsequenda scire quantum
supersit. nihil enim longum videri necesse est, in quo, quid
24 ultimum sit, certum est. nec immerito multum ex diligentia
partiendi tulit laudis Q. Hortensius, cuius tamen divisionem
in digitos diductam nonnumquam Cicero leviter eludit. nam
est suus et in gestu modus et vitanda utique maxime
25 concisa nimium et velut articulosa partitio. nam et auctoritati plurimum detrahunt minuta illa nec iam membra, sed
frusta: et huius gloriae cupidi, quo subtilius et copiosius
divisisse videantur, et supervacua adsumunt et quae natura
singularia sunt secant, nec tam plura faciunt quam minora:
deinde cum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt
obscuritatem, contra quam partitio inventa est.

26 Et divisa autem et simplex propositio, quotiens utiliter
adhiberi potest, primum debet esse aperta atque lucida
(nam quid sit turpius quam id esse obscurum ipsum, quod
in eum solum adhibetur usum, ne sint cetera obscura?),
tum brevis nec ullo supervacuo onerata verbo: non enim
27 quid dicamus, sed de quo dicturi *simus* ostendimus. obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. superest
autem sic fere, cum aut in species partimur quod in genera

---

21 in Q. Caec. 14, 45

---

15 in *add. Halm ante* inscr. — 30 et *et* autem *om.* B — 35 simus *Badius.* sumus *libri.*

partiri sit satis, aut genere posito subicitur species, ut
'dicam de virtute, iustitia, continentia', cum iustitia atque
continentia virtutis sint species. partitio prima est, quid sit 28
de quo conveniat, quid de quo ambigatur. in eo, quod
convenit, quid adversarius fateatur, quid nos: in eo, de
quo ambigitur, quae nostrae propositiones, quae partis ad-
versae. pessimum vero non eodem ordine exsequi, quo
quidque proposueris.

---

1 ut *Regius* (**A B**), ut si **a b** — 6 ambigitur *Gesner,* ambigitur quae dicturi sumus *libri.*

LIBER QUINTUS.

Prooemium.

De probationibus inartificialibus.

1 Fuerunt et clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium docere: namque et adfectus duplici ratione excludendos putabant, primum quia vitium esset omnis animi perturbatio, deinde quia iudicem a veritate depelli misericordia, gratia similibusque non oporteret: et voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti supervacuum, sed vix etiam viro
2 dignum arbitrabantur: plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium atque praecipuum crederent opus, sua confirmare
3 et quae *ex* adverso proponerentur refutare. utrumcumque est (neque enim hoc loco meam interpono sententiam), hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo toto haec sola tractantur: quibus sane et ea, quae de iudicialibus
4 causis iam dicta sunt, serviunt. nam neque prooemii neque narrationis est alius usus quam ut huic iudicem praeparent, et status nosse atque ea, de quibus supra scripsimus, in-
5 tueri supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. denique ex quinque, quas iudicialis materiae fecimus, partibus quaecumque alia potest aliquando necessaria causae non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. eius praecepta sic optime divisuri videmur, ut prius, quae in commune ad omnes quaestiones pertinent, ostendamus, deinde, quae in quoque causae genere propria *sunt*, exsequamur.

---

14 ex add. *Regius* — 19 huic (*scil.* parti) *mavult abesse cum* **B** *Kiderlin* — 27 sunt *edd. vett.*, sint *libri.*

I. Ac prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita 1
consensum fere omnium meruit, alias esse probationes, quas
extra dicendi rationem acciperet orator, alias, quas ex causa
traheret ipse et quodam modo gigneret. ideoque illas ἀτέχνους,
id est inartificiales, *has ἐντέχνους, id est artificiales,* vocaverunt. ex illo priore genere sunt praeiudicia, rumores, 2
tormenta, tabulae, ius iurandum, testes, in quibus pars
maxima contentionum forensium consistit. sed ut ipsa per
se carent arte, ita summis eloquentiae viribus et adlevanda
sunt plerumque et refellenda. quare mihi videntur magno
opere damnandi, qui totum hoc genus a praeceptis removerunt. nec tamen in animo est omnia, quae pro his aut 3
contra dici solent, complecti. non enim communes locos
tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed viam
quandam atque rationem. quibus demonstratis non modo in
exsequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam 4
inveniendo similia, ut quaeque condicio litium poscet. neque
enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem praeteritis, ut taceam de futuris.

De praeiudiciis.

II. *I*am praeiudiciorum vis omnis tribus in generibus 1
versatur: rebus, quae aliquando ex paribus causis sunt iudicatae, quae exempla rectius dicuntur, ut de rescissis patrum
testamentis vel contra filios confirmatis: iudiciis ad ipsam
causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia
in Oppianicum facta dicuntur et a senatu adversus Milonem:
aut cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis deportatis et adsertione secunda et partibus centumviralium,
quae in duas hastas divisae sunt. confirmantur praecipue 2
duobus: auctoritate eorum, qui pronuntiaverunt, et similitudine rerum, de quibus quaeritur: refelluntur autem raro
per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in iis culpa
erit. vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius
sententiam, et ipse pronuntiaturus, nec libenter exemplum,
quod in se fortasse recidat, facit. confugiendum ergo est in 3
duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem

1 Rhet. 1, 2, 2 — 26 Cic. p. Cluent. 17 sq. — p. Mil. 5

5 has-artificiales *add. Regius* — 14 esset] est *Spalding* — viam *Badius in margine et Julius Victor*, uim **A B** — 21 Iam *ed. Camp.*, Tamen **AB**.

causae, vix autem ulla est per omnia alteri similis. si id
non continget aut eadem causa erit, actionum incusanda
neglegentia aut de infirmitate personarum querendum, contra
quas erit iudicatum, aut de gratia, quae testes corruperit.
aut de invidia aut de ignorantia, aut inveniendum quod
4 causae postea accesserit. quorum si nihil erit, licet tamen
dicere multos iudiciorum casus ad inique pronuntiandum
valere ideoque damnatum Rutilium, absolutos Clodium atque
Catilinam. rogandi etiam iudices, ut rem potius intueantur
5 ipsam, quam iuri iurando alieno suum donent. adversus con-
sulta autem senatus et decreta principum vel magistratuum
remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacumque
causae differentia aut aliqua vel eorundem vel eiusdem pote-
statis hominum posterior constitutio, quae sit priori contraria:
quae si deerunt, lis non erit.

De fama atque rumore.

1 III. Famam atque rumores pars altera consensum civitatis et velut publicum testimonium vocat, altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. exempla utrimque non deerunt.

De tormentis.

1 IV. Sicut tormentis quoque, qui est locus frequen-
tissimus, cum pars altera quaestionem vera fatendi neces-
sitatem vocet, altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod
aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas neces-
sarium. quid attinet de his plura? plenae sunt orationes
2 veterum ac novorum. quaedam tamen in hac parte erunt
propria cuiusque litis. nam sive de habenda quaestione
agetur, plurimum intererit quis et quem postulet aut offerat
et in quem et ex qua causa: sive iam erit habita, quis ei
praefuerit, quis et quo modo sit tortus, an credibilia dixerit,
an inter se constantia, perseveraverit in eo, quod coeperat,
an aliquid dolore mutarit, prima parte quaestionis an pro-
cedente cruciatu. quae utrimque tam infinita sunt quam
ipsa rerum varietas.

---

22 vulgantium *Regius* (*Iulius Victor*), uulgarium *libri* — 32 et ex **a b**. ex **A B**.

De tabulis.

V. Contra tabulas quoque saepe dicendum est, cum 1
eas non solum refelli, sed etiam accusari sciamus usitatum
esse. cum sit autem in his aut scelus signatorum aut igno-
rantia, tutius ac facilius id, quod secundo loco diximus,
tractatur, quod pauciores rei fiunt. sed hoc ipsum argumenta 2
ex causa trahit. si forte aut incredibile est id actum esse,
quod tabulae continent, aut, ut frequentius evenit, aliis pro-
bationibus aeque inartificialibus solvitur, si aut is, in quem
signatum est, aut aliquis signator dicitur afuisse vel prius
esse defunctus, si tempora non congruunt, si vel antecedentia
vel insequentia tabulis repugnant. inspectio ipsa saepe etiam
falsum deprehendit.

De iure iurando.

VI. Ius iurandum litigatores aut offerunt suum aut 1
non recipiunt oblatum, aut ab adversario exigunt aut re-
cusant, cum ab ipsis exigatur. offerre suum sine illa con-
dicione, ut vel adversarius iuret, fere inprobum est. qui 2
tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile
peieraturum, aut ipsa vi religionis, in qua plus fidei con-
sequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere,
sed ne hoc quidem recusare videatur: aut, si causa patietur,
modo litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut
praeter alia causae instrumenta adiciet ex abundanti hanc
quoque conscientiae suae fiduciam. qui non recipiet, et ini- 3
quam condicionem et a multis contemni iuris iurandi metum
dicet, cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos
agere rerum humanarum curam negarent: eum vero, qui
nullo deferente iurare sit paratus, et ipsum velle de causa
sua pronuntiare et quam id, quod offert, leve ac facile
credat ostendere. at is, qui defert, agere modeste videtur, 4
cum litis adversarium iudicem faciat, et eum, cuius cognitio
est, onere liberat, qui profecto alieno iure iurando stari
quam suo mavult. quo difficilior recusatio est, nisi forte res 5
est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. quae ex-
cusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi
quaeri ab adversario dicat atque id agi, ut in causa, in

17 illa *Regius* (**A B**), ulla *alii* — 20 21 consequetur *Badius*, consequitur **A B** — 24 causae instrumenta *Julius Victor*, causa instrumentum **A B** — adiciet *Spalding* (*Julius Victor*), adicit **A B** — 28 curam **a b**, *om.* **A B**.

qua vincere non possit, queri possit. itaque hominem qui-
dem malum occupaturum hanc condicionem fuisse, se autem
probare malle quae adfirmet quam dubium cuiquam relin-
6 quere, an peierarit. sed nobis adulescentibus seniores in
agendo facti praecipere solebant, ne umquam ius iurandum
deferremus, sicut neque optio iudicis adversario esset per-
mittenda nec ex advocatis partis adversae iudex eligendus:
nam, si dicere contraria turpe advocato videretur, certe
turpius habendum facere quod noceat.

De testibus.

1 VII. Maximus tamen patronis circa testimonia sudor
est. ea dicuntur aut per tabulas aut a praesentibus. simpli-
cior contra tabulas pugna: nam et minus obstitisse videtur
pudor inter paucos signatores et pro diffidentia premitur
absentia. si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare
2 signatores licet. tacita praeterea quaedam cogitatio refragatur
his omnibus, quod nemo per tabulas dat testimonium nisi
sua voluntate, quo ipso non esse amicum ei se, contra quem
dicit, fatetur. neque tamen protinus cesserit orator, quo
minus et amicus pro amico et inimicus contra inimicum
possit verum, si integra sit ei fides, dicere. sed late locus
uterque tractatur.

3 Cum praesentibus vero ingens dimicatio est, ideoque
velut duplici contra eos proque iis acie confligitur actionum
et interrogationum. in actionibus primum generaliter pro
4 testibus atque in testes dici solet. est hic communis locus,
cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit,
quam quae sit hominum scientia nixa, altera ad detrahen-
dam illis fidem omnia, per quae fieri soleant falsa testi-
5 monia, enumerat. sequens ratio est, cum specialiter quidem,
sed tamen multos pariter invadere patroni solent. nam et
gentium simul universarum elevata testimonia ab oratoribus
scimus et tota genera testimoniorum, ut de auditionibus:
non enim ipsos esse testes, sed iniuratorum adferre voces,
ut in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias
6 iurant, litigatorum, non testium habendos loco. interim ad-
versus singulos dirigitur actio: quod insectationis genus et
permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis et se-
paratim editum, sicut in Vatinium testem. totum igitur ex-

5 neque umqnam **A B.**

cutiamus locum, quando universam institutionem adgressi
sumus. sufficiebant alioqui libri duo a Domitio Afro in hanc 7
rem compositi, quem adulescentulus senem vidi, ut non lecta
mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. is veris-
sime praecepit primum esse in hac parte officium oratoris,
ut totam causam familiariter norit, quod sine dubio ad omnia
pertinet. *id* quomodo contingat, explicabimus, cum ad desti- 8
natum huic parti locum venerimus. ea res suggeret materiam
interrogationi et velut tela ad manum subministrabit, eadem
docebit, ad quae iudicis animus actione sit praeparandus.
debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione
perpetua, quia sic quisque dictis movetur, ut est ad cre-
dendum vel non credendum ante formatus.

Et quoniam duo genera sunt testium, aut voluntariorum 9
aut eorum, quibus in iudiciis publicis lege denuntiari solet,
quorum altero pars utraque utitur, alterum accusatoribus
tantum concessum est: separemus officium dantis testes et
refellentis.

Qui voluntarium producit, scire quid is dicturus sit 10
potest, ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem.
sed haec quoque pars acumen ac vigilantiam poscit pro-
videndumque ne timidus, ne inconstans, ne imprudens testis
sit: turbantur enim et a patronis diversae partis inducuntur 11
in laqueos et plus deprehensi nocent quam firmi et interriti
profuissent. multum igitur domi ante versandi, variis per-
contationibus, quales haberi ab adversario possunt, ex-
plorandi sunt. sic fit ut aut constent sibi aut, si quid
titubaverint, opportuna rursus eius, a quo producti sunt,
interrogatione velut in gradum reponantur. in iis quoque 12
adhuc, qui constiterint sibi, vitandae insidiae: nam frequenter
subici ab adversario solent et omnia profutura polliciti
diversa respondent et auctoritatem habent non arguentium
illa, sed confitentium. explorandum igitur, quas causas 13
laedendi adversarium adferant, nec id sat est inimicos
fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari
velint, ne corrupti sint, ne paenitentia propositum muta-
verint. quod cum in iis quoque, qui ea, quae dicturi videntur,
esse vera sciunt, necessarium est praecavere, *tum* multo
magis in iis, qui se dicturos, quae falsa sunt, pollicentur.

---

7 id *add. Regius* — 24 laqueos et *Gernhard,* laqueo sed **B**, latus et **A** — 38 esse *nos,* re *libri* — tum *add. edd. vett.*

14 nam et frequentior eorum paenitentia est et promissum
suspectius et, si perseverarint, reprehensio facilior.

15 Eorum vero, quibus denuntiatur, pars testium est
quae reum laedere velit, pars quae nolit, idque interim scit
accusator, interim nescit. fingamus in praesentia scire: in
utroque tamen genere summis artibus interrogantis opus
16 est. nam si habet testem cupidum laedendi, cavere debet
hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat, nec statim de eo,
quod in iudicium venit, rogare, sed aliquo circumitu ad id
pervenire, ut illi, quod maxime dicere voluit, videatur ex-
pressum: nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia
respondendo testis fidem suam minuat, sed in tantum evocare
17 eum, quantum sumere ex uno satis sit. at in eo, qui verum
invitus dicturus est, prima felicitas interrogantis extorquere
quod is noluerit. hoc non alio modo fieri potest quam
longius interrogatione repetita. respondebit enim quae
nocere causae non arbitrabitur, ex pluribus deinde, quae
confessus erit, eo perducetur, ut quod dicere non vult
negare non possit. nam ut in oratione sparsa plerumque
18 colligimus argumenta, quae per se nihil reum adgravare
videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus:
ita huius modi testis multa de ante actis, multa de inse-
cutis, loco, tempore, persona, ceteris est interrogandus, ut
in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri quae
volumus necesse sit, vel iis, quae iam dixerit, repugnare.
19 id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere
manifestum sit, protrahendusque, ut in aliquo, quod vel
extra causam sit, deprehendatur, tenendus etiam diutius,
ut omnia ac plura, quam res desiderat, pro reo dicendo
suspectus iudici fiat: quo non minus nocebit, quam si vera
20 in reum dixisset. at si, quod secundo loco diximus, nesciet
actor, quid propositi testis attulerit, paulatim et, ut dicitur,
pedetentim interrogando experietur animum eius et ad id
21 responsum, quod eliciendum erit, per gradus ducet. sed
quia nonnumquam sunt hae quoque testium artes, ut primo
ad voluntatem respondeant, quo maiore fide diversa postea
dicant, est *ac*toris suspectum testem, dum prodest, dimittere.

22 Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior
interrogatio est. difficilior hoc, quod raro umquam possunt
ante iudicium scire quid testis dicturus sit, expeditior,

11 ad *Goth.*, om. A B — 26 contigit A, *fort.* contigerit — 37 actoris *Regius*, oratoris *libri*.

quod, cum interrogandus est, sciunt quid dixerit. itaque, 23
quod in eo incertum est, cura et inquisitione opus est, quis
reum premat, quas et quibus ex causis inimicitias habeat,
eaque in oratione praedicenda atque amolienda sunt, sive
odio conflatos testes sive invidia sive gratia sive pecunia
videri volumus. et si deficietur numero pars diversa, pau-
citatem, si abundabit, conspirationem, si humilis producet,
vilitatem, si potentes, gratiam oportebit incessere. plus tamen 24
proderit causas, propter quas reum laedant, exponere: quae
sunt variae et pro condicione cuiusque litis aut litigatoris.
nam contra illa, quae supra diximus, simili ratione respon-
deri locis communibus solet, quia *et* in paucis atque humi-
libus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem
praeter eos, qui possint scire, quaesierit, et multos atque
honestos commendare aliquanto est facilius. verum interim 25
et singulos ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis
in actione *testationibus* aut testibus nominatis: quod iis
temporibus, quibus testis non post finitas actiones rogabatur,
facilius et frequentius fuit. quid autem in quemque testium
dicendum sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest.

Reliquae interrogandi sunt partes: qua in re primum 26
est nosse testem. nam timidus terreri, stultus decipi, ira-
cundus concitari, ambitiosus inflari potest, prudens vero et
constans vel tamquam inimicus et pervicax dimittendus
statim vel non interrogatione, sed brevi interlocutione
patroni refutandus est, aut aliquo, si continget, urbane
dicto refrigerandus aut, si quid in eius vitam dici poterit,
infamia criminum destruendus. probos quosdam et vere- 27
cundos non aspere incessere profuit: nam saepe, qui ad-
versus insectantem pugnassent, modestia mitigantur. omnis
autem interrogatio aut *in* causa est aut extra causam.
in causa, sicut accusatori praecepimus, patronus quoque
altius et, unde nihil suspecti sit, repetita percontatione,
priora sequentibus adplicando saepe eo perducit homines,
ut invitis quod prosit extorqueat. eius rei sine dubio neque 28
disciplina ulla in scholis neque exercitatio traditur, et
naturali magis acumine aut usu contingit haec virtus. si
quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit,

---

2 in eo quod *Regius* — 10 variae pro *mavult Halm* — 12 et *Regius*, ut *libri* — 14 possint **T** *m. 2*, possunt **A B** — 15 aliquando **A B** — 17 testationibus *add. Spalding* — 30 pugnassent m. mitigantur **B**, pugnat m. mitigatur **A** — 31 in *ed. Jens.*, ex *libri*.

solum est quod ex dialogis Socraticorum maximeque Platonis duci potest: in quibus adeo scitae sunt interrogationes, ut, cum plerisque bene respondeatur, res tamen ad id,
29 quod volunt efficere, perveniat. illud fortuna interim praestat, ut aliquid, quod inter se parum consentiat, a teste dicatur, interim, quod saepius evenit, ut testis testi diversa dicat. acuta autem interrogatio ad hoc, quod casu fieri solet,
30 etiam ratione perducet. extra causam quoque multa, quae prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiae cum reo, in quibus aut dicant aliquid, quod prosit, aut in mendacio vel cupiditate laedendi deprehen-
31 dantur. sed in primis interrogatio cum debet esse circumspecta, quia multa contra patronos venuste testis saepe respondet eique praecipue vulgo favetur, tum verbis quam maxime ex medio sumptis, ut qui rogatur (is autem est saepius imperitus) intellegat, aut ne intellegere se neget,
32 quod interrogantis non leve frigus est. illae vero pessimae artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat vel dicendo contra reum, cum quo sederit, vel, cum adiuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodeste atque intemperanter, per quae non a se tantum dictis detrahat fidem, sed ceteris quoque, qui profuerant, auferat utilitatem: quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur.

Saepe inter se collidi solent inde testatio, hinc testes: locus utrimque: haec enim se pars iure iurando, illa con-
33 sensu signantium tuetur. saepe inter testes et argumenta quaesitum est. inde scientiam in testibus et religionem, ingenia esse in argumentis dicitur: hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex
34 natura duci: in his iudicem sibi, in illis alii credere. communia haec pluribus causis multumque iactata sunt, semper tamen iactabuntur. aliquando utrimque sunt testes, et quaestio sequitur ex ipsis, utri meliores viri: ex causis, utri magis credibilia dixerint: ex litigatoribus, utri gratia magis
35 valuerint. his adicere si qui volet ea, quae divina testimonia vocant, ex responsis, oraculis, ominibus, duplicem sciat esse eorum tractatum: generalem alterum, in quo inter Stoicos et Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regaturne providentia mundus, specialem alterum circa partes divi-

41 circa *Spalding* (Par. 1) contra *cett. libri.*

nationis, ut quaeque in quaestionem cadet. aliter enim ora- 36
culorum, aliter haruspicum, augurum, coniectorum, mathe-
maticorum fides confirmari aut refelli potest, cum sit rerum
ipsarum ratio diversa. circa eius modi quoque instrumenta
firmanda vel destruenda multum habet operis oratio, si quae sunt
voces per vinum, somnum, dementiam emissae, vel excepta
parvulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera
nihil iudicare dictura est. nec tantum praestar*i* hoc genus 37
potenter, sed etiam, ubi non est, desiderari solet: 'pecuniam
dedisti: quis numeravit? ubi? unde? venenum arguis: ubi
emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio?' quae
fere omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit.
haec de inartificialibus quam brevissime potui.

De probatione artificiali.

VIII. Pars altera probationum, quae est tota in arte 1
constatque rebus ad faciendam fidem adpositis, plerumque
aut omnino neglegitur aut levissime attingitur ab iis, qui
argumenta velut horrida et confragosa vitantes amoenioribus
locis desident, neque aliter quam ii, qui traduntur a poetis
gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis et Sirenum cantu
deleniti voluptatem saluti praetulisse, dum laudis falsam
imaginem persequuntur, ipsa, propter quam dicitur, victoria
cedunt. atqui cetera, quae continuo magis orationis tractu 2
decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum
comparantur, nervisque illis, quibus causa continetur, adi-
ciunt inducti super corporis speciem: ut, si forte quid factum
ira vel metu vel cupiditate dicatur, latius quae cuiusque
adfectus natura sit prosequamur. isdem laudamus, incusamus,
augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimur, con-
solamur, hortamur. sed horum esse opera in rebus aut certis, 3
aut de quibus tamquam certis loquimur, potest. nec abnuerim
esse aliquid in delectatione, multum vero in commovendis
adfectibus: sed haec ipsa plus valent, cum se didicisse
iudex putat, quod consequi nisi argumentatione aliaque omni
fide rerum non possumus.

---

12 c. 60, 167

---

1 cadet a *et Julius Victor*, caedes A, cadit B — 8 praestari *ed. Camp*, praestare *libri* — 34 aliaque omni B, aliaquaue A.

4 Quorum priusquam partior species, indicandum est esse
quaedam in omni probationum genere communia. nam neque
ulla quaestio est, quae non sit aut in re aut in persona,
neque esse argumentorum loci possunt nisi in iis, quae
rebus aut personis accidunt, eaque aut per se inspici solent
5 aut ad aliud referri, neque ulla confirmatio nisi aut ex con-
sequentibus aut ex repugnantibus, et haec necesse est aut
ex praeterito tempore aut ex coniuncto aut ex sequenti
petere, nec ulla res probari nisi ex alia potest eaque sit
6 oportet aut maior aut par aut minor. argumenta vero re-
periuntur aut in quaestionibus, quae etiam separatae a com-
plexu rerum personarumque spectari per se possunt, aut in
ipsa causa, cum invenitur aliquid in ea non ex communi
ratione ductum, sed eius iudicii, de quo cognoscitur, pro-
prium. probationum praeterea omnium aliae sunt necessariae,
7 aliae credibiles, aliae non repugnantes. et adhuc omnium
probationum quadruplex ratio est, ut vel quia est aliquid,
aliud non sit, ut: 'dies est, nox non est', vel quia est aliquid,
et aliud sit: 'sol est super terram, dies est', vel quia aliquid
non est, aliud sit: 'non est nox, dies est', vel quia aliquid
non est, nec aliud sit: 'non est rationalis, nec homo est'.
his in universum praedictis partes subiciam.

De signis.

1 IX. Omnis igitur probatio artificialis constat aut
signis aut argumentis aut exemplis. nec ignoro pleris-
que videri signa partem argumentorum. quae mihi separandi
ratio haec fuit prima, quod sunt paene ex illis inartificialibus:
cruenta enim vestis et clamor et livor et talia sunt instru-
menta, qualia tabulae, rumores, testes, nec inveniuntur ab
2 oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur: altera,
quod signa, sive indubitata sunt, non sunt argumenta, quia,
ubi illa sunt, quaestio non est, argumento autem nisi in re
controversa locus esse non potest: sive dubia, non sunt ar-
gumenta, sed ipsa argumentis egent.
3 Dividuntur autem in has duas primas species, quod
eorum alia sunt, ut dixi, quae necessaria *sunt, alia quae
non necessaria.* priora illa sunt quae aliter habere se non

1 partiamur **A** *sed* tiamur *m. 2 in ras.*, patior **B** — ind. esse **B** (reor *add.* **b**) — 6 aut ex antecedentibus *add. Regius post* nisi — 8 sequenti *edd. vett.*, consequentibus **A B** — 12 possunt *nos*, possint *libri* — 35 sunt alia quae non necessaria *add. Spaldingius Gesnerum et Regium secutus.*

possunt, quae Graeci *τεκμήρια* vocant, quae qu*ia* sunt *ἄλυτα*
σημεῖα, mihi vix pertinere ad praecepta artis videntur: nam
ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. id autem 4
accidit, cum quid aut necesse est fieri factumve esse, aut
omnino non potest fieri vel esse factum: quo in causis
posito non est *l*is facti. hoc genus per omnia tempora per-
pendi solet. nam et coisse eam cum viro, quae peperit, 5
quod est praeteriti, et fluctus esse, cum magna vis venti
in mare incubuit, quod coniuncti, et eum mori, cuius cor
est vulneratum, quod futuri, necesse est. nec fieri potest ut
ibi messis sit, ubi satum non est, ut quis Romae sit, cum
est Athenis, ut sit ferro vulneratus, qui sine cicatrice est.
sed quaedam et retrorsum idem valent, ut vivere hominem 6
qui spirat, et spirare qui vivit. quaedam in contrarium non
recurrunt: nec enim, quia movetur qui ingreditur, etiam in-
greditur qui movetur. quare potest et coisse cum viro, quae 7
non peperit, et non esse ventus in mari, cum est fluctus,
neque utique cor eius vulneratum esse, qui perit. ac similiter
satum fuisse potest, ubi non fuit messis, nec fuisse Romae, qui
non fuit Athenis, nec fuisse ferro vulneratus, qui habet cicatricem.

Alia sunt signa non necessaria, quae *εἰκότα* Graeci 8
vocant: quae etiam si ad tollendam dubitationem sola non
sufficiunt, tamen adiuta ceteris plurimum valent. signum 9
vocatur, ut dixi, *σημεῖον*, quamquam id quidam indicium,
quidam vestigium nominaverunt, per quod alia res intel-
legitur, ut per sanguinem caedes. at sanguis vel ex hostia
respersisse vestem potest vel e naribus profluxisse: non
utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit.
sed ut per se non sufficit, ita ceteris adiunctum testimonii 10
loco ducitur, si inimicus, si minatus ante, si eodem in loco
fuit: quibus signum cum accessit, efficit ut quae suspecta
erant certa videantur. alioqui sunt quaedam signa utrique 11
parti communia, ut livores, tumores (nam videri possunt et
veneficii et cruditatis), et vulnus in pectore sua manu et
aliena perisse dicentibus, in quo est. haec proinde firma
habentur atque extrinsecus adiuvantur.

Eorum autem, quae signa sunt quidem, sed non neces- 12
saria, genus Hermagoras putat: 'non esse virginem Atalanten,

1 quia *add. Kiderlin, idem delevit* quae *post σημεῖα* — 6 est lis facti *Pseudo-Turnebus,* est aliis facti **A**, est iis nisi facti **B** — 17 est *Spalding et* **a**, esset **A B** — 18 vulneratum est *Kiderlin* — 21 q. *σημεῖα idem* — 23 adiuncta *T. m. 2.* — 26 at **a**, ac **A B**.

quia cum iuvenibus per silvas vagetur.' quod si receperimus,
vereor ne omnia quae ex facto ducuntur, signa faciamus.
13 eadem tamen ratione qua signa tractantur. nec mihi viden-
tur Ariopagitae, cum damnaverint puerum coturnicum oculos
eruentem, aliud iudicasse, quam id signum esse pernicio-
14 sissimae mentis multisque malo futurae, si adolevisset. unde
Spuri Maeli Marcique Manli popularitas signum adfectati
regni est existimatum. sed vereor ne longe nimium nos
ducat haec via. nam si est signum adulterae lavari cum
viris, erit et convivere cum adulescentibus, deinde etiam
familiariter alicuius amicitia uti: fortasse corpus vulsum,
fractum incessum, vestem muliebrem dixerit mollis et parum
viri signa, si cui (cum signum id proprie sit, quod ex eo,
de quo quaeritur, natum sub oculos venit) ut sanguis e
15 caede, ita illa ex impudicitia fluere videantur. ea quoque
quae, quia plerumque observata sunt, vulgo signa creduntur,
ut prognostica

vento rubet aurea Phoebe

et cornix plena pluviam vocat improba voce,

16 si causas ex qualitate caeli trahunt, sane ita appellentur. nam
si vento rubet luna, signum venti est rubor: et si, ut idem
poeta colligit, densatus et laxatus aer facit, ut inde sit ille
avium concentus, idem sentiemus. sunt autem signa etiam
parva magnorum, ut vel haec ipsa cornix: nam maiora
minorum esse nemo miratur.

De argumentis.

1 X. Nunc de argumentis: hoc enim nomine complec-
timur omnia, quae Graeci *ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις*
vocant, quamquam apud illos est aliqua horum nominum
differentia, etiam si vis eodem fere tendit. nam enthymema
(quod nos commentum sane aut commentationem inter-
pretemur, quia aliter non possumus, Graeco melius usuri)
unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat
2 (sed nunc non de eo loquimur), alterum, quo sententiam
cum ratione, tertium, quo certam quandam argumenti con-
clusionem vel ex consequentibus vel ex repugnantibus:
quamquam de hoc parum convenit. sunt enim qui illud
prius epichirema dicant, pluresque invenias in ea opinione,

---

18 Verg. Georg. 1, 431 -- 19 ib. 1. 388 — 23 ib. 1, 422

---

38 prius B, quidem A.

ut id demum, quod pugna constat, enthymema accipi velint,
et ideo illud Cornificius contrarium appellat. hunc alii 3
rhetoricum syllogismum, alii imperfectum syllogismum voca-
verunt, quia *nec* distinctis nec totidem partibus concluderetur:
quod sane non utique ab oratore desideratur. epichirema 4
Valgius adgressionem vocat, verius autem iudico non
nostram administrationem, sed ipsam rem quam adgredimur,
id est argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiam si
nondum verbis explanatum, iam tamen mente conceptum,
epichirema dici. aliis videtur non destinata vel inchoata, 5
sed perfecta probatio hoc nomen accipere ultima specie,
ideoque propria eius appellatio et maxime in usu est posita,
qua significatur certa quaedam sententiae comprehensio,
quae ex tribus minim*um* partibus constat. quidam epichirema 6
rationem appellarunt, Cicero melius ratiocinati*one*m,
quamquam et ille nomen hoc duxisse magis a syllogismo
videtur: nam et statum syllogisticum ratiocinativum appellat
exemplisque utitur philosophorum. et quoniam est quaedam
inter syllogismum et epichirema vicinitas, potest videri hoc
nomine recte abusus. ἀπόδειξις est evidens probatio, ideo- 7
que apud geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. hanc et
ab epichiremate Caecilius putat differre solo genere con-
clusionis et esse apodixin imperfectum epichirema eadem
causa, qua diximus enthymema a syllogismo distare: nam
et epichirema syllogismi pars est. quidam inesse epichiremati
apodixin putant et esse partem eius confirmantem. utrumque 8
autem quamquam diversi auctores eodem modo finiunt, ut
sit ratio per ea, quae certa sunt, fidem dubiis adferens:
quae natura est omnium argumentorum, neque enim certa
incertis declarantur. haec omnia generaliter πίστεις appellant,
quod etiam si propria interpretatione dicere *f*idem possumus,
apertius tamen probationem interpretabimur. sed argu 9
mentum quoque plura significat: nam et fabulae ad actum
scaenarum compositae argumenta dicuntur, et orationum
Ciceronis velut thema [ipse] expon*ens* Pedianus argumen-
tum inquit tale est: et ipse Cicero ad Brutum ita scribit:

2 4, 18, 25 — 14 de Inv. 1, 31. 34 — 36 ex libris incertis

1 quod **A**, quo **B** — 4 nec *add. Regius* — 6 uerius a. iudico **B**. Celsus a. iudicat **a b**, celsus (*m 2 in ras.*) a. iudic* **A** — 13 minimum *Obrecht*, minime **A**, om. **B** — 15 ratiocinationem *ed. Badii 1520*, ratiocinatiuum **A B** — 31 fidem *edd. vett.*, quidem **B**, equidem **A** — 35 ipse *inclusit Spalding* — exponens *ed. Ald.*, exponit *libri* — argumentum inquit *Regius*, inquit arg. *libri*.

veritus fortasse ne nos in Catonem nostrum transferremus illi*nc* aliquid, etsi argumentum simile non erat. quo apparet omnem ad scribendum destinatam ma-
10 teriam ita appellari. nec mirum, cum id inter opifices quoque vulgatum sit, unde Vergilius 'argumentum ingens', vulgoque paulo numerosius opus dicitur argumentosum. sed nunc de eo dicendum argumento est, quod *probationem praestat. Celsus quidem* probationem, indicium, fidem, adgressionem
11 eiusdem rei nomina facit, parum distincte, ut arbitror. nam probatio et fides effici*tur* non tantum per haec, quae sunt rationis, sed etiam per inartificialia. signum autem, quod ille indicium vocat, ab argumentis iam separavi. ergo, cum sit argumentum ratio probationem praestans, qua colligitur ali*quid* per aliud, et quae quod est dubium per id, quod dubium non est, confirmat, necesse est esse aliquid in causa,
12 quod probatione non egeat. alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit verum aut videatur, ex quo dubiis fides fiat. pro certis autem habemus primum quae sensibus percipiuntur, ut quae videmus, audimus, qualia sunt signa, deinde ea, *in* quae communi opinione consensum est 'deos
13 esse, praestandam pietatem parentibus', praeterea, quae legibus cauta sunt, quae persuasione etiam si non omnium hominum, eius tamen civitatis aut gentis, in qua res agitur, in mores recepta sunt, ut pleraque in iure non legibus, sed moribus constant: si quid inter utramque partem convenit, si quid probatum est, denique cuicumque adversarius non
14 contradicit. sic enim fiet argumentum: 'cum providentia mundus regatur, administranda res publica: *ut administranda*
15 *res publica* sit, si liquebit mundum providentia regi'. debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo vis et natura omnium rerum, et quid quaeque earum plerumque efficiat:
16 *hinc* enim sunt quae *εἰκότα* dicuntur. credibilium autem genera sunt tria: unum firmissimum, quia fere accidit, ut 'liberos a parentibus amari', alterum velut propensius, 'eum, qui recte valeat, in crastinum perventurum', tertium tantum

5 Aen. 7, 791

2 illinc aliquid *Toernebladh*, illinc mali quid *Regius*, illimali quid **B** — 5 uergilius **a b**, uergili **A B** — 7 probationem praestat. Celsus quidem *addidi* — 10 efficitur *edd. vett.*, effici *libri* — 14 aliquid *ed. Jens.*, aliud *libri* — 16 quo *Regius*, quod *libri* — 20 in *add. Regius* — 28 ut administranda res publica *add. Regius* — 32 hinc *Regius*, nihil *libri*.

non repugnans, 'in domo furtum factum ab eo, qui domi
fuit'. ideoque Aristoteles in secundo de arte rhetorica libro 17
diligentissime est exsecutus, quid cuique rei et quid cuique
homini sol*er*et accidere, et quas res quosque homines qui-
bus rebus aut hominibus vel conciliasset vel alienasset ipsa
natura, ut, divitias quid sequatur aut ambitum aut super-
stitionem, quid boni probent, quid mali petant, quid milites,
quid rustici, quo quaeque modo res vitari vel appeti soleat.
verum hoc exsequi mitto: non enim longum tantum, sed 18
etiam impossibile ac potius infinitum est, praeterea positum
in communi omnium intellectu. si quis tamen desideraverit,
a quo peteret ostendi. omnia autem credibilia, in quibus 19
pars maxima consistit argumentationis, ex huius modi fonti-
bus *flu*unt: 'an credibile sit a filio patrem occisum, incestum
cum filia commissum', et contra 'veneficium in noverca,
adulterium in luxurioso': illa quoque, 'an scelus palam fac-
tum,' 'an falsum propter exiguam summam', quia suos qui*d*-
que horum velut mores habet, plerumque tamen, non sem-
per: alioqui indubitata essent, non argumenta.

Excutiamus nunc argumentorum locos, quamquam 20
quibusdam hi quoque, de quibus supra dixi, videntur. locos
appello non, ut vulgo nunc intelleguntur, *in* luxuriem et
adulterium et similia, sed sedes argumentorum, in qui-
bus latent, ex quibus sunt petenda. nam ut in terra non 21
omni generantur omnia, nec avem aut feram reperias, ubi
quaeque nasci aut morari soleat ignarus, et piscium quoque
genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam
litoribusque discreta sunt, nec helopem nostro mari aut
scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit
ideoque non passim quaerendum est. multus alioqui error 22
est: exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non
poterimus invenire nisi casu. at si scierimus ubi quodque
nascatur, cum ad locum ventum erit, facile quod in eo est
pervidebimus.

In primis igitur argumenta a persona ducenda sunt, 23
cum sit, ut dixi, divisio, ut omnia in haec duo partiamur,

---

2 § 1—17

---

4 soleret *Spalding*, solet **AB** — 6 quid *Regius* (**a**), qui *vel* quis *libri* — 14 fluunt *Regius*, fiunt *libri* — 17 quidque *Francius*, quisque **AB** — 22 in *Regius*, ut *libri* — 29 scaurum **B**, carum **A**.

res atque personas: ut causa, tempus, locus, occasio, instru-
mentum, modus et cetera rerum sint accidentia. personis
autem non quidquid accidit exsequendum mihi est, ut plerique
24 fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt. ea porro sunt
genus, nam similes parentibus ac maioribus suis *filii* plerum-
que creduntur, et nonnumquam ad honeste turpiterque vi-
vendum inde causae fluunt: natio, nam et gentibus proprii
mores sunt nec idem in barbaro, Romano, Graeco probabile
25 est: patria, quia similiter etiam civitatium leges, instituta,
opiniones habent differentiam: sexus, ut latrocinium facilius
in viro, veneficium in femina credas: aetas, quia aliud aliis
annis magis convenit: educatio et disciplina, quoniam refert
a quibus et quo quisque modo sit institutus: habitus corporis,
26 ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis,
robur petulantiae, his contraria in diversum: fortuna, neque
enim idem credibile est in divite ac paupere, propinquis
amicis clientibus abundante et his omnibus destituto: con-
dicionis etiam distantia est: nam clarus an obscurus, magi-
stratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus,
liber an servus, maritus an caelebs, parens liberorum an
27 orbus sit, plurimum distat: animi natura, etenim avaritia,
iracundia, misericordia, crudelitas, severitas aliaque his similia
adferunt fidem frequenter aut detrahunt, sicut victus luxu-
riosus an frugi an sordidus quaeritur: studia quoque, nam
rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus aliud
28 atque aliud efficiunt. intuendum etiam, quid adfectet quisque,
locuples videri an disertus, iustus an potens. spectantur ante
acta dictaque, ex praeteritis enim aestimari solent praesentia.
29 his adiciunt quidam commotionem: hanc accipi volunt tem-
porarium animi motum, sicut iram, pavorem: consilia autem
et praesentis et praeteriti et futuri temporis: quae mihi,
etiam si personis accidunt, referenda tamen ad illam partem
argumentorum videntur, quam ex causis ducimus, sicut
habitus quidam animi, *in* quo tractatur, amicus *an* inimicus.
30 ponunt in persona et nomen: quod quidem accidere ei
necesse est, sed in argumentum raro cadit, nisi cum aut ex
causa datum est, ut Sapiens, Magnus, P*ius*, aut et ipsum
alicuius cogitationis attulit causam, ut Lentulo coniurationis,

5 filii *add. ed. Camp.* — 7 fluunt **B**, sunt **A** — 29 hanc **a b**, *om.* **AB** — 34 in *add. Spalding* — an *add. Regius* — 37 Pius *Zumpt*, plenus *libri*.

quod libris Sibyllinis haruspicumque responsis dominatio dari tribus Corneliis dicebatur, seque eum tertium esse credebat post Sullam Cinnamque, quia et ipse Cornelius erat. nam et illud apud Euripiden frigidum sane, quod 31
nomen Polynicis ut argumentum morum frater incessit. iocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel usus est. haec fere circa personas sunt aut his similia: neque enim complecti omnia vel hac in parte vel in ceteris possumus, contenti rationem plura quaesituris ostendere.

Nunc ad *res* transeo, in quibus maxime sunt personis 32
iuncta quae agimus, ideoque prima tractanda. in omnibus porro, quae fiunt, quaeritur aut *quare* aut *ubi* aut *quando* aut *quo modo* aut *per quae* facta sunt? ducuntur igitur 33
argumenta *ex causis* factorum vel futurorum: quarum materiam, quam quidam *ὕλην,* alii *δύναμιν* nominaverunt, in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt species. nam fere versatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conservationem, usum aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, tolerantiam: quae et in deliberando plurimum valent. sed h*onest*as causas habent recta, 34
prava contra ex falsis opinionibus veniunt. nam est his initium ex iis, quae credunt bona aut mala, inde errores existunt et pessimi adfectus, in quibus sunt ira, odium, invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cetera generis eiusdem. accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia, quae interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis, ut si quis, dum alii insidiatur, alium dicitur interemisse. causae porro non ad convincendum modo 35
quod obicitur, sed ad defendendum quoque excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est honesta causa contendit: qua de re latius in tertio libro dictum est. finitionis quoque 36
quaestiones ex causis interim pendent: an tyrannicida, qui tyrannum, a quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit? an sacrilegus, qui, ut hostes urbe expelleret, arma templo adfixa detraxit? ducuntur argumenta et *ex loco*. spectat 37
enim ad fidem probationis, montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus,

1 Sall. Cat. 47, 2 — 4 Phoeniss. 636

21 honestas *G. Meyer*, has **B**, haec **A** — 36 spectat *Spalding*, spectatur **A**, expectatur **B**.

propinquus an remotus, opportunus consiliis an adversus:
quam partem videmus vehementissime pro Milone tractasse
38 Ciceronem. et haec quidem ac similia ad coniecturam frequen-
tius pertinent, sed interim ad ius quoque: privatus an publicus,
sacer an profanus, noster an alienus, ut in persona magi-
39 stratus, pater, peregrinus. hinc enim quaestiones oriuntur:
'privatam pecuniam sustulisti, verum quia de templo, non
furtum, sed sacrilegium est'. 'occidisti adulterum, quod lex
permittit, sed quia in lupanari, caedes est'. 'iniuriam fecisti,
40 sed quia magistratui, maiestatis actio est'. vel contra: 'licuit,
quia pater eram, quia magistratus'. sed circa facti contro-
versiam argumenta praestant, circa iuris lites materiam
quaestionum. ad qualitatem quoque frequenter pertinet locus:
neque enim ubique idem aut licet aut decorum est, quin
etiam in qua quidque civitate quaeratur interest, moribus
41 enim et legibus distant. ad commendationem quoque et
invidiam valet: nam et Aiax apud Ovidium 'ante rates'
inquit, 'agimus causam, et mecum confertur Ulixes!'
et Miloni inter cetera obiectum est, quod Clodius in monu-
42 mentis ab eo maiorum suorum esset occisus. ad suadendi
momenta idem valet, sicut tempus, cuius tractatum subiungam.
eius autem, ut alio loco iam dixi, duplex significatio est:
generaliter enim et specialiter accipitur. prius illud est 'nunc,
olim, sub Alexandro, cum apud Ilium pugnatum est', deni-
que praeteritum, instans, futurum. hoc sequens habet et
constituta discrimina 'aestate, hieme, noctu, interdiu', et
43 fortuita 'in pestilentia, in bello, in convivio'. Latinorum
quidam satis significari putaverunt, si illud generale tem-
pus, hoc speciale tempora vocarent. quorum utrorumque
ratio et in consiliis quidem et in illo demonstrativo genere
44 versatur, sed in iudiciis frequentissima est. nam et iuris
quaestiones facit et qualitatem distinguit et ad coniecturam
plurimum confert, ut cum interim probationes inexpugnabiles
adferat, quales sunt, si dicatur, ut supra posui, signator,
qui ante diem tabularum decessit: *aut* commisisse aliquid,
45 vel cum infans esset vel cum omnino natus non esset: prae-
ter id, quod omnia facile argumenta aut ex iis, quae ante

---

2 c. 20 — 17 Metam. 13, 5 — 19 p. Mil. 7, 17

---

4 ad ius *ed. Ald.*, aditus **B**, adiutus **A** — 8 adulteros **B** — 24 Ilium *ed. Camp.*, illum **AB** — 35 aut *Regius*, an *libri*.

rem facta sunt, aut ex coniunctis rei aut insequentibus du-
cuntur. ex antecedentibus: 'mortem minatus es, noctu existi,
proficiscentem antecessisti': causae quoque factorum prae-
teriti sunt temporis. secundum tempus subtilius quidam, 46
quam necesse erat, diviserunt, ut esset iuncti 'sonus auditus
est', adhaerentis 'clamor sublatus est'. insequentis sunt illa:
'latuisti, profugisti, livores et tumores apparuerunt'. isdem
temporum gradibus defensor utetur ad detrahendam ei,
quod obicitur, fidem. in iis omnis factorum dictorumque 47
ratio versatur, sed dupliciter. nam fiunt quaedam, quia aliud
postea futurum est, quaedam, quia aliud antea factum est:
ut cum obicitur reo lenocinii, speciosae marito, quod ad-
ulterii damnatam quondam emerit, aut parricidii reo luxu-
rioso, quod dixerit patri: non amplius me obiurgabis. nam
et ille non quia emit, leno est, sed quia leno erat, emit:
nec hic quia sic erat locutus, occidit, sed quia erat occi-
surus, sic locutus est. casus autem, qui et ipse praestat 48
argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus, sed
quadam proprietate distinguitur, ut si dicam: 'melior dux
Scipio quam Hannibal, vicit Hannibalem': 'bonus guber-
nator, numquam fecit naufragium': 'bonus agricola, magnos
sustulit fructus'. et contra: 'sumptuosus fuit, patrimonium
exhausit': 'turpiter vixit, omnibus invisus est'. intuendae 49
sunt praecipueque in coniecturis et facultates: credibilius
est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus imbe-
cilliores, a vigilantibus dormientes, a praeparatis inopinantes:
quorum contraria in diversum valent. haec et in deliberando 50
intuemur et in iudiciis ad duas res solemus referre, an
voluerit quis, an potuerit: nam et voluntatem spes facit.
hinc illa apud Ciceronem coniectura: 'insidiatus est Clodius
Miloni, non Milo Clodio: ille cum servis robustis, hic cum
mulierum comitatu, ille equis, hic in raeda, ille expeditus,
hic paenula inretitus'. facultati autem licet instrumentum 51
coniungere: sunt enim in parte facultatis et copiae. sed ex
instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum
in corpore inventum. his adicitur modus, quem τρόπον 52
dicunt, quo quaeritur, quem ad modum quid sit factum.
idque tum ad qualitatem scriptumque pertinet, ut si negemus

---

30 p. Mil. 10, 29

---

13 quondam d. *Burman*, d. quandam *libri* — 23 vel *ante* omnibus *delevit Valla*.

adulterum veneno licuisse occidere, tum ad coniecturas
quoque, ut si dicam 'bona mente factum, ideo palam, mala,
ideo ex insidiis, nocte, in solitudine'.
53 In rebus autem omnibus, de quarum vi ac natura
quaeritur quasque etiam citra complexum personarum
ceterorumque, ex quibus fit causa, per se intueri possumus,
tria sine dubio rursus spectanda sunt: an sit, quid sit,
quale sit. sed quia sunt quidam loci argumentorum om-
nibus communes, dividi haec tria genera non possunt,
ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subicienda
54 sunt. ducuntur ergo argumenta ex finitione seu fine:
nam utroque modo traditur. eius duplex ratio est: aut enim
simpliciter quaeritur, sitne hoc virtus, aut praecedente
finitione, quid sit virtus. id aut universum verbis com-
plectimur, ut 'rhetorice est bene dicendi scientia', aut
per partes, ut 'rhetorice est inveniendi recte et di-
sponendi et eloquendi cum firma memoria et cum
55 dignitate actionis scientia'. praeterea finimus aut vi,
sicut superiora, aut ἐτυμολογίᾳ, ut si assiduum ab aere
dando et locupletem a locorum, pecuniosum a pecorum
copia. finitioni subiecta maxime videntur genus, species,
differens, proprium: ex iis omnibus argumenta ducuntur.
56 genus ad probandam speciem minimum valet, plurimum
ad refellendam. itaque non, quia est arbor, platanus est, at
quod non est arbor, utique platanus non est: nec quod
virtus est, utique iustitia est, at quod non est virtus, utique
non potest esse iustitia. [itaque] *a* genere perveniendum ad
ultimam speciem, ut 'homo est animal' non est satis, id
enim genus est: 'mortale', etiam si est species, cum aliis
tamen communis finitio: 'rationale', nihil supererit ad de-
57 monstrandum quod velis. contra species firmam probationem
habet generis, infirmam refutationem. nam quod iustitia est,
utique virtus est, quod non est iustitia, potest esse virtus, si
est fortitudo, constantia, continentia. numquam itaque tolletur
a specie genus, nisi ut omnes species, quae sunt generi
subiectae, removeantur, hoc modo: 'quod neque mortale est
58 neque *rationale neque* animal, non est *homo*'. his adiciunt

1 ad. *cum* ueneno licuis*set* occidere **A**, ad. ueneno licuisse occidere. sed uel oportuisse **B** — 25, 26 quod uirtus est utique iustitia est at *om.* **B**, iustitia est at quod non est uirtus *om.* **A**, *lacunam explet Julius Victor* — 27 itaque *inclusit Spalding* — a *add. Badius* — 36 mortale est neque rationale neque animal, non est homo *nos*, mortale est neque inmortale animal non est **A**, inmortale est n. mortale a. n. e. **B**.

propria et differentia. propriis confirmatur finitio, differentibus solvitur. proprium autem est aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus, aut quidquid utique accidit, sed non soli, ut igni calfacere. et sunt eiusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. itaque, quodcumque proprium deerit, solvet finitionem, non utique, quodcumque erit, confirmabit. saepissime autem quid sit proprium cuiusque 59 quaeritur, ut, si per ἐτυμολογίαν dicatur 'tyrannicidae proprium est tyrannum occidere', negemus: non enim, si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida dicatur. nec si imprudens vel invitus. quod autem proprium non erit, 60 differens erit, ut aliud est servum esse, aliud servire, qualis esse in addictis quaestio solet: 'qui servus est, si manu mittitur, fit libertinus, non item addictus', et plura, de quibus alio loco. illud quoque differens vocant, cum genere in 61 speciem diducto species ipsa discernitur. animal genus, mortale species, terrenum vel bipes differens: nondum enim proprium est, sed iam differt a marino vel quadripede: quod non tam ad argumentum pertinet quam ad diligentem finitionis comprehensionem. Cicero genus et speciem, quam 62 eandem formam vocat, a finitione deducit et iis, quae ad aliquid sunt, subicit: ut, si is, cui argentum omne legatum est, petat signatum quoque, utatur genere: at si quis, cum legatum sit ei, quae viro mater familias esset, neget deberi ei, quae in manum non convenerit, specie, quoniam duae formae sint matrimoniorum. divisione autem adiuvari finitionem 63 docet, eamque differre a partitione, quod haec sit totius in partes, illa generis in formas. partes incertas esse, ut 'quibus constet res publica', formas certas, ut 'quot sint species rerum publicarum', quas tres accepimus, quae populi, quae paucorum, quae unius potestate regerentur. et 64 ille quidem non iis exemplis utitur, quia scribens ad Trebatium ex iure ducere ea maluit: ego apertiora posui. propria vero ad coniecturae quoque pertinent partem, ut, quia proprium est boni recte facere, iracundi verbis aut manu *male facere, facta* haec ab ipsis esse credantur, aut contra.

---

20 Cic. Top. 3, 13 — 26 ib. 5, 17

13, 14 manu mittitur *nos*, manu mittatur *libri* — 14 item *Francius*, idem *libri* — 35, 36 aut ... ipsis *add. Halmius partim Kayserum secutus*, aut manu labefactare haec ab ipsis *Julius Victor*.

nam ut quaedam in quibusdam utique sunt, ita quaedam in
quibusdam utique non sunt, et ratio, quamvis *sita* ex diverso,
eadem est.
65 Divisio et ad probandum simili via valet et ad re-
fellendum. probationi interim satis est unum habere, hoc
66 modo: 'ut sit civis, aut natus sit oportet aut factus': utrum-
que tollendum est: 'nec natus nec factus est'. fit hoc et
multiplex, idque est argumentorum genus ex remotione,
quo modo efficitur totum falsum, modo id, quod relinquitur,
verum. totum falsum est hoc modo: 'pecuniam credidisse
te dicis: aut habuisti ipse aut ab aliquo accepisti aut in-
venisti aut subripuisti. si neque domi habuisti neque ab
67 aliquo accepisti et cetera, non credidisti. reliquum fit verum
sic: 'hic servus, quem tibi vindicas, aut verna tuus est aut
emptus aut donatus aut testamento relictus aut ex hoste
captus aut alienus': deinde remotis prioribus supererit
'alienus'. periculosum et cum cura intuendum genus, quia,
si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu
68 quoque tota res solvitur. tutius, quod Cicero pro Caecina
facit, cum interrogat, si haec actio non sit, quae sit?
simul enim removentur omnia. vel cum duo ponentur inter
se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiet, quale
Ciceronis est: unum quidem certe nemo erit tam ini-
micus Cluentio qui mihi non concedat: si constet
corruptum illud esse iudicium, aut ab Habito aut
ab Oppianico esse corruptum: si doceo non ab Habito,
vinco ab Oppianico, si ostendo ab Oppianico, purgo
69 Habitum. fit etiam ex duobus, quorum necesse est alterum
verum *esse*, eligendi adversario potestas, efficiturque ut,
utrum eligerit, noceat. facit hoc Cicero pro Oppio: utrum,
cum Cottam appetisset, an cum ipse se conaretur
occidere, telum e manibus ereptum est? et pro
Vareno: optio vobis datur, utrum velitis casu illo
itinere Varenum usum esse an huius persuasu et
70 inductu: deinde utraque facit accusatori contraria. interim
duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat,
quale est: 'philosophandum est, etiam si non est philoso-

19 c. 13, 37 — 23 p. Cluent. 23, 64 — 30 fr. 1 H. — 33 fr. 10 H.

1, 2 utique... quibusdam *add. Julius Victor, om. libri* — 2 sita *Madvig*, ita *libri*, sit *Halm* — 14 sic *edd. vett.*, si **A B** — 29 esse *add. Spalding, sed post* necesse — 31 an Goth. *et* Voss. 2, at **A**, aut **B** — 37 est etiam si n. e. phil. *om.* **AB** *aliique*.

phandum', et illud vulgatum: 'quo schema, si intellegitur? quo, si non intellegitur?' et 'mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest.'

Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus mo- 71
mentis consertus est: habent enim omnia *initium*, incrementum, summam, ut iurgium, deinde caedes et strages. est ergo hic argumentorum quoque locus invicem probantium: nam et ex initiis summa colligitur, quale est: non possum togam praetextam sperare, cum exordium pullum videam, et contra, non dominationis causa Sullam arma
sumpsisse, argumentum est dictatura deposita. similiter 72
ex incremento in utramque partem ducitur ratio cum in coniectura, tum etiam in tractatu aequitatis, an ad initium summa referenda sit, id est, an ei caedes imputanda sit, a quo iurgium coepit.

Est argumentorum locus ex similibus: 'si continentia 73
virtus, utique et abstinentia: si fidem debet tutor, *debet* et procurator.' hoc est ex eo genere, quod ἐπαγωγήν Graeci vocant, Cicero inductionem. ex dissimilibus: 'non si laetitia bonum, et voluptas: non quod mulieri, idem pupillo.' ex contrariis: 'frugalitas bonum, luxuria enim malum: si malorum causa bellum est, erit emendatio pax: si veniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur praemium qui
imprudens profuit.' ex pugnantibus: 'qui est sapiens, 74
stultus non est.' ex consequentibus sive adiunctis: 'si bonum iustitia, est recte iudicandum, si malum perfidia, non est fallendum': idem retro. nec sunt his dissimilia ideoque huic loco subicienda, cum et ipsa naturaliter congruant: 'quod quis non habuit, non perdidit: quem quis amat, sciens non laedit: quem quis heredem suum esse voluit, carum habuit, habet, habebit.' sed cum sint indubitata, vim habent
paene signorum *immut*abilium. sed haec consequentia 75
dico, *ἀκόλουθα,* est enim consequens sapientiae bonitas, illa insequentia, *παρεπόμενα,* quae postea facta sunt aut futura. nec sum de nominibus anxius: vocet enim ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit appareatque hoc

16 cf. Cic. Top. 10, 42 — 19 ib. et de Inv. 1, 31

5 initium *add. Valla* — 6 et strages **a b**. *om.* **A B** — 17 debet *add. Burman* — 32 immutabilium *ed. Ald.*, insolubilium *Regius*, innumerabilium *libri* — 34 *παρεπόμενα P. Victorius ad Arist. Rhet. 1, 6*, paregomena **A B**.

76 temporis, illud esse naturae. itaque non dubito haec quoque
vocare consequentia, quamvis ex prioribus dent argumentum
ad ea, quae sequuntur, quorum duas quidam species esse vo-
luerunt, actionis, ut pro Oppio: quos educere invitos in
provinciam non potuit, eos invitos retinere qui
potuit? temporis, in Verrem: si finem praetoris edicto
adferunt Kalendae Ian., cur non initium quoque
77 edicti nascatur a Kalendis Ian.? quod utrumque
exemplum tale est, ut idem in diversum, si retro agas,
valeat: consequens enim est eos, qui inviti duci non potu-
78 erint, invitos non potuisse retineri. illa quoque, quae ex
rebus mutuam confirmationem praestantibus ducuntur (quae
proprii generis videri quidam volunt et vocant *ἐκ τῶν πρὸς
ἄλληλα,* Cicero ex rebus sub eandem rationem venientibus)
fortiter consequentibus iunxerim: si portorium Rhodiis
locare honestum est, et Hermocreonti conducere,
79 et 'quod discere honestum, et docere.' unde illa non hac
ratione dicta, sed efficiens idem Domiti Afri sententia est
pulchra: ego accusavi, vos damnastis. est invicem con-
sequens et quod ex diversis idem ostendit, ut, qui mundum
nasci dicit, per hoc ipsum et deficere significet, quia deficit
omne quod nascitur,
80 Simillima est his argumentatio *ex efficientibus,* qua colligi
solent ex iis, quae faciunt, ea, quae efficiuntur, aut contra,
quod genus a causis vocant: haec interim necessario fiunt,
interim plerumque, sed non necessario. nam corpus in lumine
utique umbram facit, et umbra, ubicumque est, ibi esse
81 corpus ostendit. alia sunt, ut dixi, non necessaria, vel utrim-
que vel ex altera parte: 'sol colorat: non utique qui est
coloratus, a sole est. iter pulverulentum facit, sed neque
omne iter pulverem movet, nec quisquis est pulverulentus,
82 ex itinere est.' quae utique fiunt, talia sunt: 'si sapientia
bonum virum facit, bonus vir est utique sapiens', *item*que
'boni est honeste facere, mali turpiter', et 'qui honeste
faciunt, boni, qui turpiter, mali iudicantur': recte. at 'exer-
citatio plerumque robustum corpus facit, sed non quisquis est

---

4 fr. 2 — 6 1, 42, 109 — 13 Arist. Rhet. 2, 23, 3 — 14 de Inv. 1, 30, 46. 47

---

2 vocare *add. Spalding* — 23 ex efficientibus *addidi* — 33 itemque *Gesner,* ideoque *libri.*

robustus, exercitatus, nec quisquis exercitatus, robustus est:
nec, quia fortitudo praestat ne mortem timeamus, quisquis
mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus: nec, si
capitis dolorem facit, inutilis hominibus sol est.' haec ad 83
exhortativum maxime genus pertinent: 'virtus facit laudem,
sequenda igitur: at voluptas infamiam, fugienda igitur.' recte
autem monemur, causas non utique ab ultimo esse repeten-
das, ut Medea: 84

utinam ne in nemore Pelio,

quasi vero id eam fecerit miseram aut nocentem, quod illic
ceciderint abiegnae ad terram trabes: et Philocteta

Pári dyspari, si impár esses tibi, égo nunc non
essém miser:

quo modo pervenire quolibet retro causas legentibus licet.
illud his adicere ridiculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, 85
quod coniugatum vocant, ut 'eos, qui rem iustam faciunt,
iuste facere', quod certe non eget probatione: 'quod com-
pascuum est, compascere licere'. quidam haec, quae vel ex 86
causis vel ex efficientibus diximus, alieno nomine vocant
ἐκβάσεις, id est exitus: nam nec hic aliud tractatur, quam
quid ex quoque eveniat.

Adposita vel comparativa dicuntur, quae minora
ex maioribus, maiora ex minoribus, paria ex paribus pro-
bant. confirmatur coniectura ex maiore: 'si quis sacrilegium 87
facit, faciet et furtum': ex minore: 'qui facile ac palam
mentitur, peierabit': ex pari: 'qui ob rem iudicandam pe-
cuniam accepit, et ob dicendum falsum testimonium accipiet'.
iuris confirmatio huius modi est ex maiore: 'si adulterum 88
occidere licet, *licet* et loris caedere': ex minore: 'si furem
nocturnum occidere licet, quid latronem?' ex pari: 'quae
poena adversus interfectorem patris iusta est, eadem ad-
versus matris': quorum omnium tractatus versatur in syllo-
gismis. illa magis finitionibus aut qualitatibus prosunt: 'si 89
robur corporibus bonum, non est minus sanitas: si furtum
scelus, magis sacrilegium: si abstinentia virtus, et continen-
tia: si mundus providentia regitur, administranda res publica:

---

8 Enni fab. 251 M. — 11 Atti fab. v. 560 R. — 15 Top. 3, 12

---

7 repetendas Guelf., retinendas **A B** — 12 Pari, Dyspari, dispar esses *Schneidewin Philol. 4, 656* (Paridi: si impar esses *Bonnell*), paridis inpar esses **A**, paridi si par esses **B** — 29 licet *add. Burman* — 33 si r. c. b. non est, minus inanitas *Spalding*.

si domus aedificari sine ratione non potest, quid si agenda
90 navalium cura et armorum?' ac mihi quidem sufficeret hoc
genus, sed in species secatur. nam et ex pluribus ad unum
et ex uno ad plura, unde est 'quod semel, et saepius', et ex
parte ad totum et ex genere ad speciem et ex eo quod
continet ad id quod continetur, aut ex difficilioribus ad
faciliora et ex longe positis ad propiora et ad omnia, quae
91 contra haec sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. sunt
enim et haec maiora et minora aut certe vim similem obtinent,
quae si persequamur, nullus erit ea concidendi modus:
infinita est enim rerum comparatio, iucundiora, graviora,
magis necessaria, honestiora, utiliora. sed mittamus plura,
92 ne in eam ipsam, quam vito, loquacitatem incidam. exemplorum
quoque ad haec infinitus est numerus, sed paucissima
attingam. ex maiore pro Caecina: quod exercitus
armatos movet, id advocationem togatorum non
videbitur movisse? ex faciliore in Clodium et Curionem:
ac vide, an facile fieri tu potueris, cum is factus
93 non sit, cui tu concessisti. ex difficiliore: vide quaeso,
Tubero, ut qui de meo facto non dubitem, de Ligari
audeam dicere. et ibi: an sperandi Ligario causa non
sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero
deprecandi? ex minore pro Caecina: itane? scire esse
armatos sat est, ut vim factam probes, in manus
94 eorum incidere non est satis? ergo, ut breviter contraham
summam, ducuntur argumenta a personis, causis,
locis, tempore, cuius tres partes diximus, praecedens, coniunctum,
insequens, facultatibus, quibus instrumentum subiecimus,
modo, id est ut quidque sit factum, finitione, genere,
specie, differentibus, propriis, divisione, remotione, *ordine*,
initio, incremento, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus
contrariis, consequentibus, efficientibus, effectis, eventis
[iugatis], comparatione, quae in plures diducitur species.

95 Illud adiciendum videtur, duci argumenta non a confessis
tantum, sed etiam a fictione, quod Graeci καθ'
ὑπόθεσιν vocant, et quidem ex omnibus isdem locis, quibus

15 c. 15, 43 — 19 p. Lig. 3, 8 — 21 ib. 10, 31 — 23 c. 16, 45

1 si agenda *Burman*, agendas **A**, agenda si **Bn**, quidni agenda est *Halm* — 2 armamentariorum *Zumpt* — 16 togatorum *add. edd. vett. ex Cicerone* — 30 divisione remotione *transposui* — ordine *addidi* — 32 contrariis *add. Rollin* — 33 iugatis *inclusit Halm*, *om.* **B**, fugatis **A**.

superiora, quia totidem species esse possunt fictae quot
verae. nam fingere hoc loco hoc est proponere aliquid, 96
quod, si verum sit, aut solvat quaestionem aut adiuvet,
deinde id, de quo quaeritur, facere illi simile. id quo facilius
accipiant iuvenes nondum scholam egressi, primo familiaribus
magis *ei* aetati exemplis ostendam. lex: 'qui parentes non 97
aluerit, vinciatur.' non alit quis, et vincula nihilo minus re-
cusat. utitur fictione, si miles, si infans sit, si rei publicae
causa absit. et illa contra optionem fortium, si tyrannidem
petas, si templorum eversionem. plurimum ea res virium 98
habet contra scriptum. utitur his Cicero pro Caecina: 'unde
tu aut familia aut procurator tuus. si me vilicus
tuus solus deiecisset. . si vero ne habeas quidem
servum praeter eum, qui me deiecerit', et alia in eo-
dem libro plurima. verum eadem fictio valet et ad qualitates: 99
si Catilina cum suo consilio nefariorum hominum,
quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, con-
demnaret L. Murenam: et ad amplificationem: si hoc
tibi inter cenam in illis immanibus poculis tuis
accidisset. sic et: si res publica vocem haberet.

Has fere sedes accepimus probationum in universum, 100
quas neque generatim tradere sat est, cum ex qualibet
earum innumerabilis argumentorum copia oriatur, neque per
singulas species exsequi patitur natura rerum: quod qui sunt
facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut et nimium
dicerent nec tamen totum. unde plurimi, cum in hos inex- 101
plicabiles laqueos inciderunt, omnem, etiam quem ex ingenio
suo potuerant habere, conatum velut adstricti certis legum
vinculis perdiderunt et magistrum respicientes naturam
ducem sequi desierunt. nam ut per se non sufficiet scire 102
omnes probationes aut a personis aut rebus peti, quia utrum-
que in plura dividitur, ita ex antecedentibus et iunctis et
insequentibus trahenda esse argumenta qui acceperit, num
protinus in hoc sit instructus, ut, quid in quaque causa
ducendum sit ex his, sciat? praesertim, cum plurimae pro- 103
bationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint
cum alia lite nulla communes, eaeque sint et potentissimae

11 c. 19, 55 — 16 Cic. p. Mur. 39, 83 — 18 Cic. Phil. 2, 25, 63

4 quo *Regius* (**Bg**), quod *alii* — 6 ei *Burman,* et *libri* — 8 si miles si *Regius,* simile si **B**, similius **A** — 33 num *Obrecht,* unum **A**, *om.* **B**.

et minime obviae, quia communia ex praeceptis accepimus,
104 propria invenienda sunt. hoc genus argumentorum sane
dicamus ex circumstantia, quia *περίστασιν* dicere aliter
non possumus, vel ex iis, quae cuiusque causae propria
sunt: ut in illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius ser-
vandi potestatem habebat, se ipse servare voluit, proprium
controversiae est dicere: 'non unum nocentem servabas,
quia te dimisso adulteram occidere non licebat': hoc enim
argumentum lex facit, quae prohibet adulteram sine ad-
105 ultero occidere. et illa, in qua lex est, ut argentarii dimi-
dium ex eo quod debebant solverent, creditum suum totum
exigerent. argentarius ab argentario solidum petit. proprium
ex materia est argumentum creditoris, idcirco adiectum esse
in lege, ut argentarius totum exigeret: adversus alios enim
non opus fuisse lege, cum omnes praeterquam ab argen-
106 tariis totum exigendi ius haberent. cum multa autem no-
vantur in omni genere materiae, tum praecipue in iis quae-
stionibus, quae scripto constant, quia vocum est in singulis
107 ambiguitas frequens et adhuc in coniunctis magis. et haec
ipsa plurium legum aliorumve scriptorum vel congruentium
vel repugnantium complexu varientur necesse est, cum res
rei aut ius iuris quasi signum est. 'non debui tibi pecuniam:
numquam me appellasti, usuram non accepisti, ultro a me
mutuatus es.' lex est: 'qui patri proditionis reo non adfuerit,
exheres sit.' negat fi*lius*, nisi si pater absolutus sit. quid
signi? lex altera: 'proditionis damnatus cum advocato
108 exulet.' Cicero pro Cluentio P. Popilium et Tiberium
Guttam dicit non iudicii corrupti, sed ambitus esse dam-
natos. quid signi? quod accusatores eorum, qui erant ipsi
ambitus damnati, e lege sint post hanc victoriam restituti.
109 nec minus in hoc curae debet adhiberi, quid proponendum,
quam quo modo sit quod proposueris probandum. hic immo
vis inventionis maior, certe prior. nam ut tela supervacua
sunt nescienti quid petat, sic argumenta, nisi provideris, cui
rei adhibenda sint. hoc est, quod comprehendi arte non
110 possit. ideoque, cum plures eadem didicerint, generibus
argumentorum similibus utentur: alius alio plura, quibus
utatur, inveniet. sit exempli gratia proposita controversia,

---

27 c 36, 98

---

25 filius *Spalding*, fit **A B**.

quae minime communes cum aliis quaestiones habet: 'cum 111
Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus centum
talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos continebatur. has,
quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro:
postea restituti a Cassandro Thebani reposcunt Thessalos.'
apud Amphictyonas agitur. centum talenta et credidisse
eos constat et non recepisse. lis omnis ex eo, quod 112
Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. constat
illud quoque, non esse iis ab Alexandro pecuniam datam:
quaeritur ergo, an proinde sit quod datum est, ac si pecu-
niam dederit? quid proderunt argumentorum loci, nisi haec 113
prius videro, nihil eum egisse donando, non potuisse donare,
non donasse? et prima quidem actio facilis ac favorabilis
repetentium iure, quod vi sit ablatum: sed hinc aspera et
vehemens quaestio exoritur de iure belli, dicentibus Thes-
salis hoc regna, populos, fines gentium atque urbium con-
tineri. inveniendum contra est, quo distet haec causa a 114
ceteris, quae in potestatem victoris venire *sole*nt, nec circa
probationem res haeret, sed circa propositionem. dicamus
in primis: in eo, quod in iudicium deduci potest, nihil valere
ius belli, nec armis erepta nisi armis posse retineri. itaque,
ubi illa valeant, non esse iudicem: ubi iudex sit, illa nihil
valere. hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum: 115
ideo captivos, si in patriam suam redierint, liberos esse,
quia bello parta non nisi eadem vi possideantur. proprium
et illud causae, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud
centumviros, alia apud privatum iudicem in isdem quae-
stionibus ratio. tum secundo gradu, non potuisse donari a 116
victore ius, quia id demum sit eius, quod teneat: ius, quod
sit incorporale, adprehendi manu non posse. hoc reperire
est difficilius quam, cum inveneris, argumentis adiuvare, ut
alia sit condicio heredis, alia victoris, quia ad illum ius, ad
hunc res transeat. proprium deinde materiae, ius publici 117
crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus
crediderit, omnibus debeatur, et, quamdiu quilibet unus
superfuerit, esse eum totius summae creditorem, Thebanos
autem non omnes in Alexandri manu fuisse. hoc non 118
extrinsecus probatur, quae vis est argumenti, sed ipsum
per se valet. tertii loci pars prior magis vulgaris, non in
tabulis esse ius, itaque multis argumentis defendi potest.

---

18 venire solent *nos*, uenirent *libri*.

mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit
eos an deceperit. illud iam rursus proprium materiae et
velut novae controversiae, quod restitutione recepisse ius,
etiam si quod amiserint, Thebani videntur. hic et quid
Cassander velit quaeritur, sed vel potentissima apud Am-
phictyonas aequi tractatio est.

119 Haec non idcirco dico, quod inutilem horum locorum,
ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui
nec tradidissem, sed ne se, qui cognoverint ista, si cetera
neglegant, perfectos protinus atque consummatos putent et,
nisi in ceteris, quae mox praecipienda sunt, elaboraverint,
120 mutam quandam scientiam consecutos intellegant. neque
enim artibus editis factum est, ut argumenta inveniremus,
sed dicta sunt omnia, antequam praeciperentur, mox ea
scriptores observata et collecta ediderunt. cuius rei probatio
est, quod exemplis eorum veteribus utuntur et ab oratoribus
illa repetunt, ipsi nullum novum et quod dictum non sit
121 inveniunt. artifices ergo illi, qui dixerunt, sed habenda his
quoque gratia est, per quos labor nobis detractus est. nam
quae priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis et
non sunt requirenda et notata omnia. sed non magis hoc
sat est, quam palaestram didicisse, nisi corpus exercitatione,
continentia, cibis, ante omnia natura iuvatur, sicut contra ne
122 illa quidem satis sine arte profuerint. illud quoque studiosi
eloquentiae cogitent, neque omnibus in causis ea, quae de-
monstravimus, cuncta posse reperiri, neque, cum proposita
fuerit materia dicendi, scrutanda singula et velut ostiatim
pulsanda, ut sciant, an ad probandum id, quod intendimus,
forte respondeant, nisi cum discunt et adhuc usu carent.
123 infinitam enim faciat ista res dicendi tarditatem, si semper
necesse sit ut temptantes unum quodque eorum, quod sit
aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio an
etiam impedimento futura sint, nisi et animi quaedam
ingenita natura et studio exercitata velocitas recta nos ad
124 ea, quae conveniunt causae, ferant. nam ut cantus vocis
plurimum iuvat sociata nervorum concordia, si tamen tardior
manus nisi inspectis demensisque singulis, quibus quaeque
vox fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit esse con-
tentum eo, quo simplex canendi natura tulerit: ita huius modi

---

28 pulsandum *Francius* — 30 ista *Julius Victor*, ipsa *libri* — dicendi *Regius* (A), discendi *libri rell.*

praeceptis debet quidem aptata esse et citharae modo
intenta ratio doctrinae, sed hoc exercitatione multa con- 125
sequendum, ut, quem ad modum illorum artificum, etiam si
alio spectant, manus tamen ipsa consuetudine ad graves,
acutos mediosque *nerv*orum sonos fertur, sic oratoris cogitationem nihil moretur haec varietas argumentorum et copia, sed quasi offera*nt* se et occurra*nt*, et, ut litterae syllabaeque scribentium cogitationem non exigunt, sic orationem sponte quadam sequantur.

De exemplis.

XI. Tertium genus ex iis, quae extrinsecus adducuntur 1
in causam, Graeci vocant *παράδειγμα,* quo nomine et generaliter usi sunt in omni similium adpositione et specialiter in iis, quae rerum gestarum auctoritate nituntur. nostri fere similitudinem vocare maluerunt, quod ab illis *παραβολή* dicitur, hoc alterum exemplum, quamquam et hoc simile
est *et* illud exemplum. nos, quo facilius propositum expli- 2
cemus, utrumque *παράδειγμα* esse credamus et ipsi appellemus exemplum. nec vereor ne videar repugnare Ciceroni, quamquam collationem separat ab exemplo. nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, inductionem et ratiocinationem, ut plerique Graecorum in *παραδείγματα* et *ἐπιχειρήματα,* dixeruntque *παράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν.*
nam illa, qua plurimum est Socrates usus, hanc habuit 3
viam, *ut* cum plura interrogasset, quae fateri adversario necesse esset, novissime id, de quo quaerebatur, inferret ut *cui* simile concessisse*t*. [id est inductio. hoc in oratione fieri non potest, sed quod illic interrogatur, hic fere
sumitur.] sit igitur illa interrogatio talis: ‘quod est pomum 4
generosissimum? nonne quod optimum?’ concedetur. ‘quid equus? qui generosissimus? nonne qui optimus?’ et plura in eundem modum. deinde, cuius rei gratia rogatum est: ‘quid homo? nonne is generosissimus, qui optimus?’ faten-
dum erit. hoc in testium interrogatione valet plurimum, in 5

---

19 de Inv. 1, 30, 49

---

5 horum] nervorum *Gertz* — 7 offerant se et occurrant *Spalding*, offerat se et occurrat **N**, *idem fere sed om.* se **A B** — 8 orationem *Spalding* (**a**), oratione **A**, rationem **B** — 17 et *add. edd. vett.* — 25 ut *add. Badius* — 26 ut cui s. concessisset *Regius*, ut s. concessisse **A B** — 27, 28, 29 id est . . . sumitur *inclusimus* — 30 concedetur *Spalding*, concederetur *libri*.

oratione perpetua dissimile est: aut enim sibi ipse respon-
det orator: 'quod pomum generosissimum? puto quod
optimum: et equus? qui velocissimus: ita hominum, non
qui claritate nascendi, sed qui virtute maxime excellet'.

Omnia igitur ex hoc genere sumpta necesse est aut
similia esse aut dissimilia aut contraria. similitudo ad-
sumitur interim et ad orationis ornatum: sed illa, cum res
exiget, nunc ea, quae ad probationem pertinent, exsequar.
6 potentissimum autem est inter ea, quae sunt huius generis,
quod proprie vocamus exemplum, id est rei gestae aut
ut gestae utilis ad persuadendum id, quod intenderis, com-
memoratio. intuendum igitur est, totum simile sit an ex
parte, ut aut omnia ex eo sumamus aut quae utilia erunt.
7 simile est: 'iure occisus est Saturninus sicut Gracchi.' dissi-
mile: 'Brutus occidit liberos proditionem molientes, Manlius
virtutem filii morte multavit.' contrarium: 'Marcellus orna-
menta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem sociis
abstulit.' et probandorum et culpandorum ex iis confirmatio
8 eosdem gradus habet. etiam in iis, quae futura dicemus,
utilis similium admonitio est, ut si quis dicens, Dionysium
idcirco petere custodes salutis suae, ut eorum adiutus armis
tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione
Pisistratum ad dominationem pervenisse.

9 Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc pro-
ximum, sic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus
ad maiora ducuntur. 'urbes propter matrimonia violata
eversae sunt: quid fieri adultero par est? tibicines, cum ab
urbe discessissent, publice revocati sunt: quanto magis prin-
cipes civitatis viri et bene de re publica meriti, cum in-
vidiae cesserint, ab exilio reducendi!' ad exhortationem
10 vero praecipue valent imparia. admirabilior in femina quam
in viro virtus. quare, si ad fortiter faciendum accendatur
aliquis, non tantum adferent momenti Horatius et Tor-
quatus quantum illa mulier, cuius manu Pyrrhus est inter-
fectus, et ad moriendum non tam Cato et Scipio quam
Lucretia: quod ipsum est ex maioribus ad minora.
11 singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde po-

16 Cic. Verr. 4, 55, 123

2 *fort. addendum est post* orator: aut quod illic interrogatur hic fere sumitur — 6 similitudo *Regius,* dissimilitudo **A B**.

tius?) exempla ponamus. simile est hoc pro Murena: et-
enim mihi ipsi accidit ut cum duobus patriciis,
altero improbissimo atque audacissimo, altero mode-
stissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen
dignitate Catilinam, gratia Galbam. maius minoris pro 12
Milone: negant intueri lucem esse fas ei, qui a se
hominem occisum esse fateatur. in qua tandem urbe
hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea,
quae primum iudicium de capite vidit M. Horati
fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen
populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu
sororem esse interfectam fateretur. minus maioris:
occidi, occidi, non Spurium Maelium, qui annona
levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis am-
plecti plebem videbatur, in suspicionem incidit
regni adpetendi et cetera, deinde: sed eum (auderet
enim dicere, cum patriam periculo liberasset), cuius
nefandum adulterium in pulvinaribus, et totus in
Clodium locus.

Dissimile plures casus habet: fit enim genere, modo, 13
tempore, loco, ceteris, per quae fere omnia Cicero prae-
iudicia, quae de Cluentio videbantur facta, subvertit: con-
trario vero exemplo censoriam notam laudando censorem
Africanum, qui eum, quem peierasse conceptis verbis palam
dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quis contra diceret,
nullo accusante traducere equum passus esset: quae, quia
erant longiora, non suis verbis exposui. breve autem apud 14
Vergilium contrarii exemplum est:

> at non ille, satum quo te mentiris, Achilles
> talis in hoste fuit Priamo.

quaedam autem ex iis, quae gesta sunt, tota narrabimus, 15
ut Cicero pro Milone: pudicitiam cum eriperet militi
tribunus militaris in exercitu C. Mari, propinquus
eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim ad-
ferebat: facere enim probus adulescens periculose
quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille summus
vir scelere solutum periculo liberavit. quaedam signi- 16

---

1 c 8, 17 — 5 c. 3, 7 — 13 ib. 27, 72 — 21 c. 48, 134 — 28 Aen. 2, 539. 540 — 32 c. 4, 9

---

3 atque audacissimo *add. ex Cic. ed. Basil. 1555.*

ficare satis erit, ut idem ac pro eodem: neque enim posset
Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius
aut me consule senatus non nefarius haberi, si sce-
leratos interfici nefas esset. haec ita dicentur, prout
nota erunt vel utilitas causae aut decor postulabit.
17 Eadem ratio est eorum, quae ex poeticis fabulis du-
cuntur, nisi quod iis minus adfirmationis adhibetur: cuius
usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister
18 eloquentiae ostendit. nam huius quoque generis in eadem
oratione reperitur exemplum: itaque hoc, iudices, non
sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines
memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi
causa matrem necavisset, variatis hominum sen-
tentiis non solum divina, sed sapientissimae deae
19 sententia liberatum. illae quoque fabellae, quae, etiam si
originem non ab Aesopo acceperunt (nam videtur earum
primus auctor Hesiodus), nomine tamen Aesopi maxime
celebrantur, ducere animos solent praecipue rusticorum et
imperitorum, qui et simplicius quae ficta sunt audiunt, et
capti voluptate facile iis, quibus delectantur, consentiunt:
si quidem et Menenius Agrippa plebem cum patribus in
gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis
20 adversus ventrem discordantibus fabula. et Horatius ne in
poemate quidem humilem generis huius usum putavit in
illis versibus:

quod dixit vulpes aegroto cauta leoni.

αἶνον Graeci vocant et *αἰσωπείους*, ut dixi, *λόγους* et *λιβυκούς*,
nostrorum quidam, non sane recepto in usum nomine,
21 apologationem. cui confine est *παροιμίας* genus illud,
quod est velut fabella brevior et per allegorian accipitur:
non nostrum, inquit, onus: bos clitellas.
22 Proximas exemplo vires habet similitudo, prae-
cipueque illa, quae ducitur citra ullam tralationum mixturam
ex rebus paene paribus: ut qui accipere in campo con-
suerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos
esse putant, inimicissimi solent esse: sic eius modi

---

1 ib. 3, 8 — 10 ib. 3, 8 — 23 Epist. 1, 73 — 31 Comic. inc. fr. 49 p. 122 R. cf. Cic. ad Att. 5, 15, 3 — 34 Cic. p. Cluent. 27, 75

---

2 *post* Opimius *Cic. addit*: aut C. Marius — 10 reperitur *nos*, reperietur *libri* — 32 exemplo *Regius*, exemplis *Spalding*, exempli **A B**.

iudices infesti tum reo venerant. nam παραβολή, quam 23
Cicero collationem vocat, longius res quae *com*parentur repetere solet. neque hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: quod si e portu solventibus, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura fert, ut iis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope iam ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas? sed et a mutis atque etiam
inanimis interim *simile* huius modi ducitur. et quoniam similium 24
alia facies in alia ratione, admonendum est, rarius esse in oratione illud genus, quod εἰκόνα Graeci vocant, quo exprimitur rerum aut personarum imago, ut Cassius:

quis istam faciem planipedis senis torquens?

quam id, quo probabilius fit quod intendimus: ut, si animum dicas excolendum, similitudine utaris terrae, quae neglecta sentes ac dumos, culta fructus creat: aut si ad curam rei publicae horteris, ostendas, apes etiam formicasque, non modo muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen
laborare. ex hoc genere dictum illud est Ciceronis: ut cor- 25
pora nostra sine mente, ita civitas sine lege suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest. sed ut hac corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorum, pro Archia saxorum quoque usus est
similitudine. illa, ut dixi, propiora: 'ut remiges sine guber- 26
natore, sic milites sine imperatore nihil valere'. solent tamen fallere similitudinum species ideoque adhibendum est iis iudicium. neque enim ut navis utilior nova quam vetus, sic amicitia vel, ut laudanda quae pecuniam suam pluribus largitur, ita quae formam. verba sunt in his similia vetu-

2 de Inv. 1, 30 — 4 c. 2. 4 — 17 Comic. Rom. fr. 2 p. 222 R. — 23 p. Cluent. 53, 146 — 26 p. Cornel. fr. 56 H. — 27 p. Arch. 8, 19

2 comparentur *Regius*, parentur **A B** — 8 fert *Regius*, adfert *libri* — 13 simile *add. Halm*, aliquid *Spalding* — 14 in alia *Spalding*, in talia **A**, intali **Bn** — 16 ut ait Cassius *Spalding* — 17 iste *Burman*, planipedis *Regius*, lanipedi **A**. Quisnam iste torquens faciem planipedis senis? *Ribbeck*.

statis et largitionis, vis quidem longe diversa *navis et* 27 *amicitiae,* pecuniae et pudicitiae. itaque in hoc genere maxime quaeritur, an simile sit quod infertur. etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulo ante feci mentionem, cavendum ne incaute respondeas, ut apud Aeschinem Socraticum male respondit Aspasiae Xenophontis uxor, quod 28 Cicero his verbis transfert: dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habet aurum quam tu habes, utrumne illius an tuum malis? illius, inquit. quid, si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu, tuumne an illius malis? respondit: illius vero. age sis, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, 29 utrumne tuum virum malis an illius? hic mulier erubuit, merito: male enim responderat, se malle alienum aurum quam suum: nam est id improbum. at, si respondisset, malle se aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudice respondere, malle se virum suum talem esse, qualis melior esset.

30 Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes secuisse, et esse aliquid minus simile, ut simia homini et marmora deformata prima manu, aliquid plus, ut illud 'non ovum tam simile ovo', et dissimilibus inesse simile, ut formicae et elephanto genus, quia sunt animalia, et similibus dissimile, ut canibus catulos et matribus haedos, 31 differunt enim aetate: contrariorum quoque aliter accipi opposita, ut noctem luci, aliter noxia, ut frigidam febri, aliter repugnantia, ut verum falso, aliter disparata, ut dura non duris: sed quid haec ad praesens propositum magno opere pertineant, non reperio.

32 Illud est adnotandum magis, argumenta duci ex iure simili, ut Cicero in Topicis: eum, cui domus usus fructus relictus sit, non restituturum heredi, si corruerit, quia non restituat servum, si is decesserit: ex contrario: 'nihil obstat, quo minus iustum matrimonium sit mente coeuntium, etiam si tabulae signatae non fuerint: nihil

---

7 de Inv. 1, 31, 51 — 25 Verg. Ecl. 1, 23 — 32 c. 3, 15

---

1 navis et amicitiae *add. Spalding* — 4 Socraticis *Stoer,* Socratis *libri* — 6 Aspasiae *Regius,* aspasias **A**, aspasia **B** — 9 illius] illud **A B** — an t. m. ill. *om.* **A B**, *habet Cicero* — 12 malis . . illius *om.* **A B**, *habet Cicero et iam ed. Badii 1520,* malis? Illius v. resp. *dett.* — 22 et *Regius,* et ut *libri.*

enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonii non
fuisse constabit': ex dissimili, quale est Ciceronis pro 33
Caecina: ut si qui me exire domo coegisset armis,
haberem actionem, si qui introire prohibuisset,
non haberem? dissimilia sic deprehenduntur: 'non, si qui
argentum omne legavit videri potest signatam quoque
pecuniam reliquisse, ideo etiam quod est in nominibus dari
voluisse creditur.'

'Analogian quidam a simili separaverunt, nos eam 34
subiectam huic generi putamus. nam ut unum ad decem,
ita decem ad centum simile certe est, et, ut hostis, sic
malus civis. quamquam haec ulterius quoque procedere
solent: 'si turpis dominae consuetudo cum servo, turpis
domin*i* cum ancilla: si mutis animalibus finis voluptas, idem
homini.' cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumen- 35
tatio: 'non idem est dominum cum ancilla coisse, quod
dominam cum servo, nec, si mutis finis voluptas, rationali-
bus quoque': immo ex contrario: 'quia mutis, ideo non
rationalibus.'

Adhibebitur extrinsecus in causam et auctoritas. 36
haec secuti Graecos, a quibus *κρίσεις* dicuntur, iudicia
aut iudicationes vocant, *non* de quibus ex causa dicta
sententia est (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt),
sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris,
claris civibus, inlustribus poetis referri potest. ne haec qui- 37
dem vulgo dicta et recepta persuasione populari sine usu
fuerint. testimonia sunt enim quodam modo vel potentiora
etiam, quod non causis accommodata *sunt*, sed liberis odio
et gratia mentibus ideo tantum dicta factaque, quia aut
honestissima aut verissima videbantur. an vero me de in- 38
commodis vitae disserentem non adiuvabit earum persuasio
nationum, quae fletibus natos, laetitia defunctos prosequun-
tur? aut si misericordiam commendabo iudici, nihil pro-
derit, quod prudentissima civitas Atheniensium non eam
pro adfectu, sed pro numine accepit? iam illa septem prae- 39
cepta sapientium nonne quasdam vitae leges existimamus?
si causam veneficii dicat adultera, non M. Catonis iudicio

2 c. 12 34 — 5 Cic. Top. 3, 13 et 16

11 ita *Spalding*, et *libri* — 14 domini *Regius*, domino **A B** — 22 non *add. Regius* — 28 accommodata sunt *Spalding*, accommodatis **A B** — 35 numine *Badius* (**a**), nomine **A**, animo **B**.

damnanda videatur, qui nullam adulteram non eandem esse
veneficam dixit? nam sententiis quidem poetarum non
orationes modo sunt refertae, sed libri etiam philosophorum,
qui quamquam inferiora omnia praeceptis suis ac litteris
credunt, repetere tamen auctoritatem a plurimis versibus
40 non fastidierunt. neque est ignobile exemplum, Megarios
ab Atheniensibus, cum de Salamine contenderent, victos
esse Homeri versu, qui tamen ipse non in omni editione
reperitur, significans, Aiacem naves suas Atheniensibus
41 iunxisse. ea quoque, quae vulgo recepta sunt, hoc ipso,
quod incertum auctorem habent, velut omnium fiunt, quale
est: 'ubi amici, ibi opes', et 'conscientia mille testes', et
apud Ciceronem: p a r e s a u t e m, u t e s t i n v e t e r e p r o-
v e r b i o, c u m p a r i b u s m a x i m e c o n g r e g a n t u r: neque
enim durassent haec in aeternum, nisi vera omnibus vide-
42 rentur. ponitur a quibusdam et quidem in parte prima
deorum auctoritas, quae est ex responsis, ut 'Socraten esse
sapientissimum'. id *r*arum est, non sine usu tamen. utitur
eo Cicero in libro de haruspicum responsis et in contione
contra Catilinam, cum signum Iovis columnae impositum
populo ostendit, et pro Ligario, cum causam C. Caesaris
meliorem, quia hoc di iudicaverint, confitetur. quae cum
propria causae sunt, divina testimonia vocantur, cum aliunde
43 arcessuntur, argumenta. nonnumquam contingit iudicis
quoque aut adversarii aut eius, qui ex diverso agit, dictum
aliquod aut factum adsumere ad eorum, quae intendimus,
fidem. propter quod fuerunt qui exempla et has auctoritates
inartificialium probationum esse arbitrarentur, quod ea non
44 inveniret orator, sed acciperet. plurimum autem refert: nam
testis et quaestio et his similia de ipsa re, quae in iudicio
est, pronuntiant: extra petita, nisi ad aliquam praesentis
disceptationis utilitatem ingenio adplicantur, nihil per se
valent.

De usu argumentorum.

1 XII. Haec fere de probatione vel ab aliis tradita vel
usu percepta in hoc tempus sciebam. neque mihi fiducia
est, ut ea sola esse contendam, quin immo hortor ad

---

9 Il. 2 558 — 13 Cato m. 3, 7 — 20 3, 9, 21 — 21 c. 6, 19

---

8 esse *addidi* — 18 id rarum *edd. vett.*, idearum *libri* — 26 aliquod *Regius* (**B**), aliquid **A**.

quaerendum et inveniri posse fateor: quae tamen adiecta
fuerint, non multum ab his abhorrebunt. nunc breviter,
quem ad modum sit utendum iis, subiungam.

Traditum fere est argumentum oportere esse con- 2
fessum: dubiis enim probari dubia qui possunt? quaedam
tamen, quae in alterius rei probationem ducimus, ipsa pro-
banda sunt. ‘occidisti virum: eras enim adultera.’ prius de
adulterio convincendum est, ut, cum id coeperit esse pro
certo, fiat incerti argumentum. ‘spiculum tuum in corpore
occisi inventum est’: negat suum: ut probationi prosit,
probandum est. illud hoc loco monere inter necessaria est, 3
nulla esse firmiora, quam quae ex dubiis facta sunt certa.
‘caedes a te commissa est, cruentam *enim* vestem habuisti’
non est tam grave argumentum, si fatetur, quam si con-
vincitur. nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse
vestis: si negat, hic causae cardinem ponit, in quo si victus
fuerit, etiam in sequentibus ruit. non enim videtur in negando
mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si con-
fiteretur.

Firmissimis argumentorum singulis instandum, infir- 4
miora congreganda sunt, quia illa per se fortia non oportet
circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant, haec
imbecilla natura mutuo auxilio sustinentur. ita quae non 5
possunt valere, quia magna sint, valebunt, quia multa sunt,
utique vero ad eiusdem rei probationem omnia spectant. ut,
si quis hereditatis gratia hominem occidisse dicatur: ‘here-
ditatem sperabas et magnam hereditatem, et pauper eras
et tum maxime a creditoribus appellabaris, et offenderas
eum, cuius heres eras, et mutaturum tabulas sciebas’:
singula levia sunt et communia, universa vero nocent,
etiam si non ut fulmine, tamen ut grandine.

Quaedam argumenta *nuda* ponere satis non est, ad- 6
iuvanda sunt, ut ‘cupiditas causa sceleris fuit’, quae sit vis
eius, ‘ira’, quantum efficiat in animis hominum talis ad-
fectio: ita et firmiora erunt ipsa et plus habebunt decoris,
si non nudos et velut carne spoliatos artus ostenderint.
multum etiam refert, si argumento nitemur odii, utrum hoc 7
ex invidia sit an ex iniuria an ex ambitu, vetus an novum,
adversus inferiorem parem superiorem, alienum propinquum.

---

11 interim necesse *Spalding* — 13 enim *add. Regius* — 32 nuda
addidi.

suos habent omnia ista tractatus et ad utilitatem partis eius,
8 quam tuemur, referenda sunt. nec tamen omnibus semper,
quae invenerimus, argumentis onerandus est iudex, quia et
taedium adferunt et fidem detrahunt. neque enim potest
iudex credere satis esse ea potentia, quae non putamus
ipsi sufficere qui diximus. in rebus vero apertis argumentari
tam sit stultum quam in clarissimum solem mortale lumen
inferre.

9 His quidam probationes adiciunt, quas παθητικάς
vocant, ductas ex adfectibus. atque Aristoteles quidem
potentissimum putat ex eo, qui dicit, si sit vir bonus:
quod ut optimum est, ita longe quidem, sed sequitur tamen,
10 'videri'. inde enim illa nobilis Scauri defensio: Q. Varius
Sucronensis ait Aemilium Scaurum rem publicam
populi Romani prodidisse: Aemilius Scaurus negat.
cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum
Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat,
interrogasset, an is accepta pecunia rem publicam pro-
diturus esset, isque id negasset: quod igitur, inquit, tu non
11 fecisses, ego feci? intuendum autem et qui sit, apud quem
dicimus, et id, quod illi maxime probabile videatur, requi-
rendum: qua de re locuti sumus *in* prooemii et suasoriae
12 praeceptis. altera ex adfirmatione probatio est: 'ego hoc
feci: tu mihi hoc dixisti', et 'o facinus indignum!' similia:
quae non debent quidem deesse orationi et, si desunt,
multum nocent, non tamen habenda sunt inter magna prae-
sidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraque parte
13 similiter possit. illae firmiores ex sua cuique persona pro-
bationes, quae credibilem rationem subiectam habent: ut
vulneratus aut filio orbatus non fuerit alium accusaturus
quam nocentem, quando, si negotium innocenti facit, liberet
eum noxa, qui admiserit. hinc et patres adversus liberos et
adversus suos quisque necessarios auctoritatem petunt.

14 Quaesitum etiam, potentissima argumenta primone
ponenda sint loco, ut occupent animos, an summo, ut inde
dimittant, an partita primo summoque, ut Homerica dispo-
sitione in medio sint infirma, ut animi *invitis* crescant. quae,

10 Rhet. 1, 2, 4 — 17 Arist. Rhet. 2, 23, 7 — 36 Il. 4, 299

22 in *add. Regius* — 37 ut *Halm*, aut **A B** — animi invitis *Gernhard*, animis **A B**.

prout ratio causae cuiusque postulabit, ordinabuntur, uno,
ut ego censeo, excepto, ne a potentissimis ad levissima
decrescat oratio.

Ego haec breviter demonstrasse contentus ita posui, ut 15
locos ipsos et genera quam possem apertissime ostenderem.
quidam exsecuti sunt verbosius, quibus placuit, proposita
locorum communium materia, quo quaeque res modo dici
posset, ostendere, sed mihi supervacuum videbatur. nam et 16
fere apparet, quid in iniuriam, quid in avaritiam, quid in
testem inimicum, quid in potentes amicos dicendum sit, et
de omnibus his omnia dicere infinitum est, tam hercule
quam si controversiarum, quae sunt quaeque futurae sunt,
quaestiones, argumenta, sententias tradere velim. ipsas autem 17
argumentorum velut sedes non me quidem omnes ostendisse
confido, plurimas tamen.

Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes,
quibus ad pugnam forensem velut praepilatis exerceri sole-
bamus, olim iam ab illa vera imagine orandi recesserunt
atque ad solam compositae voluptatem nervis carent, non
alio medius fidius vitio dicentium, quam quo mancipiorum
negotiatores formae puerorum virilitate excisa lenocinantur.
nam ut illi robur ac lacertos barbamque ante omnia et 18
alia, quae natura proprie maribus dedit, parum existimant
decora, quaeque fortia, si liceret, forent ut dura molliunt:
ita nos habitum ipsum orationis virilem et illam vim stricte
robusteque dicendi tenera quadam elocutionis cute operimus
et, dum levia sint ac nitida, quantum valeant nihil interesse
arbitramur. sed mihi naturam intuenti nemo non vir 19
spadone formosior erit, nec tam aversa umquam videbitur
ab opere suo providentia, ut debilitas inter optima inventa
sit, nec id ferro speciosum fieri putabo, quod, si nasceretur,
monstrum erat. libidinem iuvet ipsum effeminati sexus
mendacium, numquam tamen hoc continget malis moribus
regnum, ut, si qua pretiosa fecit, fecerit et bona. quapropter 20
eloquentiam, licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidinosam
resupina voluptate auditoria probent, nullam esse existimabo,
quae ne minimum quidem in se indicium masculi et incor-
rupti, ne dicam gravis et sancti viri ostentet. an vero 21
statuarum artifices pictoresque clarissimi, cum corpora quam

10 quid in **N**, quid ** **A**, quid **B** — 36 resupina *Badius*, resupinam **AB**.

speciosissima fingendo pingendove efficere cuperent, numquam in hunc ceciderunt errorem, ut Bagoam aut Megab*yz*um aliquem in exemplum operis sumerent sibi, sed doryphoron illum aptum vel militiae vel palaestrae, aliorum quoque iuvenum bellicosorum et athletarum corpora decora vere existimarunt: nos, qui oratorem studemus effingere,
22 non arma, sed tympana eloquentiae demus? igitur et ille, quem instituimus, adulescens, quam maxime potest, componat se ad imitationem veritatis, initurusque frequenter forensium certaminum pugnam iam in schola victoriam spectet et ferire vitalia ac tueri sciat, et praeceptor id maxime exigat, inventum praecipue probet. nam ut ad peiora iuvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis malent.
23 nunc illud mali est, quod necessaria plerumque silentio transeunt nec in dicendo videtur inter bona utilitas. sed haec et in alio nobis tractata sunt opere et in hoc saepe repetenda: nunc ad ordinem inceptum.

De refutatione.

1 XIII. Refutatio dupliciter accipi potest: nam et pars defensoris tota est posita in refutatione, et quae dicta sunt ex diverso, debent utrimque dissolvi. et hoc est proprie, cui in causis quartus adsignatur locus, sed utriusque similis condicio est. neque vero ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest quam in confirmatione, nec locorum aut sententiarum aut verborum et figurarum alia condicio
2 est. adfectus plerumque haec pars mitiores habet.

Non sine causa tamen difficilius semper est creditum, quod Cicero saepe testatur, defendere quam accusare. primum, quod est res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie, cum accusatori satis sit plerumque verum esse id, quod obiecerit, patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiciat, derideat. quare inde recta fere atque, ut sic dixerim, clamosa est actio: hinc mille flexus et artes desiderantur.
3 tum accusator praemeditate pleraque domo adfert, patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. accusator dat testem, patronus ex re ipsa refellit. accusator *e* criminum invidia,

2 Megabyzum *ed. Ald.*, megabuxum **A B** — 3 sumerent *Stoer* (**a**). sumere **A B** — 13 malent *Halm*, mallent **A B** — 17 inceptum reuertamur **b** — 37 re ipsa **a b**, ipsa **A B** — e *add. Spalding.*

etsi falsa sint, materiam dicendi trahit, de parricidio, sacrilegio, maiestate: quae patrono tantum neganda sunt. ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt, bonus defensor nemo nisi qui eloquentissimus fuit. nam ut, quod sentio, semel finiam, tanto est accusare quam defendere, quanto facere quam sanare vulnera facilius.

Plurimum autem refert, et quid pro*pos*uerit adversarius 4
et quo modo. primum igitur intuendum est id, cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicii an ad causam extra arcessitum. nam si est proprium, aut negandum aut defendendum aut transferendum: extra haec in iudiciis fere nihil
est. deprecatio quidem, quae est sine *u*lla specie defensionis, 5
rara admodum et apud eos solos iudices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur. quamquam illae quoque apud C. Caesarem et triumviros pro diversarum partium hominibus actiones, etiam si precibus utuntur, adhibent tamen *e*t patrocinia, nisi hoc non fortissime defendentis est, dicere: quid aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest,
nos possemus? quod si quando apud principem aliumve, 6
cui utrum velit liceat, dicendum erit, dignum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementi tamen servandum esse vel talem: primum omnium non erit res nobis cum adversario, sed cum iudice, deinde forma deliberativae magis materiae quam iudicialis utemur. suadebimus enim, ut laudem humanitatis potius quam voluptatem ultionis concupiscat.
apud iudices quidem secundum legem dicturos sententiam 7
de confessis praecipere ridiculum est. ergo quae neque negari neque transferri possunt utique defendenda sunt, qualiacumque sunt, aut causa cedendum. negandi duplicem ostendimus formam, aut non esse factum aut non hoc esse, quod factum sit. quae neque defendi neque transferri possunt, utique neganda, nec solum si finitio potest esse pro
nobis, sed etiam si nuda infitiatio superest. testes erunt, 8
multa in eos dicere licet: chirographum, de similitudine litterarum disseremus. utique nihil erit peius quam confessio. ultima est actionis controversia, cum defendendi negandive non

---

18 Cic. p. Lig. 4, 10

---

1 sint Guelf., sit *rell.* — 7 proposuerit *nos*, profuerit A B — 12 ulla *Regius*, illa *libri* — 16 tamen et *Halm*, tament Bn, tamen. Bg — 35 disseremus A, disserendum B.

9 est locus [id est relatio]. atqui quaedam sunt, quae neque
negari neque defendi neque transferri possunt. 'adulterii rea
est, quae cum anno vidua fuisset, enixa est': lis non erit.
quare illud stultissime praecipitur, quod defendi non possit,
silentio dissimulandum, si quidem est id, de quo iudex pro-
10 nuntiaturus est. at si extra causam sit adductum et tantum
coniunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quaestionem
nec esse in iis morandum et minus esse quam adversarius
dicat, tamen vel huic simulationi oblivionis ignoscam:
debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negle-
gentiae reprehensionem non pertimescere.

11 Videndum etiam, s i m u l nobis plura adgredienda sint
an amolienda s i n g u l a. plura simul invadimus, si aut tam
infirma sunt, ut pariter impelli possint, aut tam molesta, ut
pedem conferre cum singulis non expediat: tum enim toto
corpore obnitendum et, ut sic dixerim, derecta fronte pu-
12 gnandum est. interim, si resolvere ex parte diversa dicta
difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argu-
mentis conferemus, si modo haec ut valentiora videantur
effici poterit. quae vero turba valebunt, diducenda erunt,
ut, quod paulo ante dixi: 'heres eras et pauper et magna
pecunia appellabaris a creditoribus et offenderas et muta-
13 turum tabulas testamenti sciebas.' urgent universa: at si
singula quaeque dissolveris, iam illa flamma, quae magna
congerie convaluerat, diductis quibus alebatur concidet, ut,
si vel maxima flumina in rivos *diducantur*, qualibet transitum
praebent. itaque propositio quoque secundum hanc utilitatem
accommodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc com-
14 plectamur universa. nam interim quod pluribus collegit ad-
versarius, sat est semel proponere: ut, si multas causas
faciendi, quod arguit, reo dicet accusator fuisse, nos, non
enumeratis singulis, semel hoc in *univers*um negemus, quia
non quisquis causam faciendi sceleris habuit et fecerit.
15 saepius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissolvere
expediet.

Id autem quod erit ab adversario dictum, q u o m o d o
refutari debeat, intuendum est. nam si erit palam falsum,

---

1 id est relatio *inclusit Spalding* — 9 vel *hoc loco nos*, velut *libri*, huic velut *Capperonnier* (**N**) — 26 diducantur *edd. vett.*, *om.* **A B**, diducas *Halm* — 32 in universum *nos*, intuendum *libri*.

negare satis est, ut pro Cluentio Cicero eum, quem dixerat
accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum.
palam etiam contraria et supervacua et stulta reprehendere 16
nullius est artis, ideoque nec rationem eorum nec exempla
tradere necesse est. id quoque — obscurum vocant —,
quod secreto et sine teste aut argumento dicitur factum,
satis natura sua infirmum est (sufficit enim, quod adversarius
non probat), item si ad causam non pertinet. sed tamen 17
interim oratoris est efficere, ut quid aut contrarium esse aut
a causa diversum aut incredibile aut supervacuum aut nostrae
potius causae videatur esse coniunctum. obicitur Oppio,
quod de militum cibariis detraxerit: asperum crimen, sed
id contrarium ostendit Cicero, quia idem accusatores obiecerint Oppio, quod is voluerit exercitum largiendo corrumpere. testes in Cornelium accusator lecti a tribuno codicis 18
pollicetur: facit hoc Cicero supervacuum, quia ipse fateatur.
petit accusationem in Verrem Q. Caecilius, quod fuerat
quaestor eius: ipsum Cicero ut pro se videretur effecit.
cetera, quae proponuntur, communes locos habent. aut 19
enim coniectura excutiuntur, an vera sint, aut finitione, an
propria, aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia et cetera, quae ei generi accidunt. eaque 20
non modo in propositionibus aut rationibus, sed in toto
genere actionis intuenda: an sit crudelis, ut Labieni in
Rabirium lege perduellionis, inhumana, ut Tuberonis Ligarium exulem accusantis atque id agentis, ne ei Caesar ignoscat, superba, ut in Oppium ex epistula Cottae reum factum:
perinde praecipites, insidiosae, impotentes deprehenduntur.
ex quibus tamen fortissime invaseris, quod est aut omnibus 21
periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio: quis hoc statuit
umquam aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo
metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?
aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud
actionis genus in equestrem ordinem admittant. nonnumquam 22
tamen quaedam bene et contemnuntur vel tamquam levia
vel tamquam nihil ad causam pertinentia. multis hoc locis

1 c. 60, 168 — 11 p. Oppio fr. 8 H. — 30 c. 24, 56 — 34 fr. 7 H.

28 perinde *Gesner*, proinde *libri* — 32 eum *Regius* (**A**), cum *rell.* — 33 posterius *libri*, potius *Francius*, prius *Capperonnier*.

fecit Cicero: et haec simulatio interim huc usque procedit,
ut, quae dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo
calcemus.

23 Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat,
rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque, quod ad-
sumitur, dissimile. in iure facile deprehenditur: est enim
scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsarum
rerum differentia potest esse manifesta. illas vero similitudines,
quae ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est
24 eludere. exempla rerum varie tractanda sunt, si nocebunt:
quae si vetera erunt, fabulosa dicere licebit, si indubia,
maxime quidem dissimilia. neque enim fieri potest ut paria
sint *per* omnia, ut, si Nasica post occisum T*i*. Gracchum
defendatur exemplo Ahalae, a quo Maelius est interfectus,
Maelium regni adfectatorem fuisse, a Graccho leges modo
latas esse populares, Ahalam magistrum equitum fuisse,
Nasicam privatum esse dicatur. si defecerint omnia, viden-
dum erit, an obtineri possit, ne illud quidem recte factum.
quod de exemplis, idem etiam de iudicatis observandum.

25 Quod autem posui, referre, quo quidque accusator
modo dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elo-
cutus, ipsa eius verba ponantur: si acri et vehementi fuerit
usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus pro-
26 feramus, ut Cicero de Cornelio, *codicem attigit*, et pro-
tinus cum quadam defensione, ut, si pro luxurioso dicendum
sit, 'obiecta est paulo liberalior vita'. sic et pro sordido par-
27 cum, pro maledico liberum dicere licebit. utique numquam
committendum est, ut adversariorum dicta cum sua confir-
matione referamus, aut etiam loci alicuius exsecutione adiu-
ve*mus*, nisi cum eludenda erunt: *apud exercitum mihi
fueris, inquit, tot annis forum non attigeris, afueris
tam diu, et, cum tam longo intervallo veneris, cum
his, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas?*
28 praeterea in contradictionibus interim totum crimen ex-
ponitur, ut Cicero pro Scauro circa Bostarem facit veluti
orationem diversae partis imitatus, aut pluribus propositioni-

---

24 fr. 54 H. — 30 Cic. p. Mur. 9, 21

---

1 et *Spalding* (**A**), sed *libri* — 4 quoniam in has erit uero maxima **A** — 13 per *add. Spalding* — Ti. *Halm*, T. **A**. *om. rell.* — 17 omnia tum **B N** — 29 adiuvemus *ed. Gryph.*, adiuues **A B**.

bus iunctis, ut pro Vareno: cum iter per agros et loca sola faceret cum Pompuleno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt, deinde Pompulenum occisum esse, ilico Varenum vinctum adservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet. quod est utique *faciendum*, si erit incredibilis rei ordo et ipsa expositione fidem perditurus. interim per partes dissolvitur quod contextu nocet, et plerumque id est tutius. quaedam contradictiones natura sunt singulae: id exemplis non eget.

Communia bene adprehenduntur non tantum, quia 29
utriusque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. neque enim pigebit, quod saepe monui, referre: commune qui prior dicit, contrarium facit. est enim contrarium, quo 30
adversarius bene uti potest: at enim non veri simile est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. quid? hoc veri simile est, tantum scelus Oppium esse conatum? artificis autem est invenire in actione adversarii, quae inter semet ipsa pugnent aut pugnare videantur, quae aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in causa Caeliana Clodia aurum se Caelio commodasse dicit, quod signum magnae familiaritatis est, venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in 31
Africa fuerit, et queritur, quod ab eo ipse in Africam non sit admissus. aliquando vero praebet eius rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit praecipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant, quid dixerint, dum locum praesentem, non totam causam intuentur. quid tam videri potest contra 32
Cluentium quam censoria nota? quid tam contra eundem, quam filium ab Egnatio corrupti iudicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exheredatum? at haec Cicero pugnare invicem ostendit: sed tu, Atti, 33
consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse an Egnati. si Egnati, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt: ipsum enim Gnaeum Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. sin autem censorum,

1 fr. 5 H. — 14 p. Oppio fr. 3 H. — 19 c. 13 — 22 c. 3 — 32 c. 48, 135

6 faciendum *add. Regius* — 33 censorium *libri, at v. 37* censorum **B** *et ita utroque loco Cicero* — 36 Gnaeum *Boiter*, genus **A**, *om.* **B**.

hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione
exheredavit, censores in senatu, cum patrem eie-
34 cissent, retinuerunt. illa magis vitiose dicuntur qu*am*
acute reprehenduntur, argumentum dubium pro necessario,
controversum pro confesso, commune pluribus pro proprio,
vulgare, supervacuum, constitutum contra fidem. nam et illa
accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum
est, de facto disputent, cum de auctore quaeratur, impos-
sibilia adgrediantur, pro effectis relinquant vixdum inchoata,
35 de homine dicere quam de causa malint, hominum vit*i*a
rebus adsignent, ut si quis decemviratum accuset, non Appium,
manifestis repugnent, dicant quod aliter accipi possit, sum-
mam quaestionis non intueantur, non ad proposita respon-
deant: quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa
adhibitis extrinsecus remediis tuenda est, ut cum peculatus
reus Verres fortiter et industrie tuitus contra piratas Siciliam
dicitur.

36 Eadem adversus contradictiones nobis oppositas prae-
cepta sunt, hoc tamen amplius, quod circa eas multi duo-
bus vitiis diversis laborant. nam quidam etiam *in* foro
tamquam rem molestam et odiosam praetereunt, et iis
plerumque, quae composita domo attulerunt, contenti sine
adversario dicunt, et scilicet multo magis in scholis, in qui-
bus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam
materiae ipsae sic plerumque finguntur, ut nihil dici pro
37 parte altera possit. alii diligentia lapsi verbis etiam vel
sententiolis omnibus respondendum putant, quod est et in-
finitum et supervacuum: non enim causa reprehenditur, sed
actor, quem ego semper videri malim disertum, ut, si dixerit
quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non causae, si
38 forte *quod* laedat, causae, non ingenii culpa. itaque illae
reprehensiones, ut obscuritatis, qualis in Rullum est, infan-
tiae in dicendo, qualis in Pisonem, inscitiae rerum verbo-
rumque et insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, animo
dantur et iustis odiis, suntque utiles ad conci*t*andum iis,
39 quos invisos facere volueris, odium. alia respondendi pa-
tronis ratio est: aliquando tamen eorum non oratio modo,

32 de lege agr. 2, 5, 13 — 33 c. 1, 30 sqq.

3 quam *Regius*, quod **A B** — 6 constitutum **B**, seruum **A** — 10 vitia *Obrecht*, uita **A** — 20 in *add. Regius* — 31 quod *Stoer*, non **A B** — 35 concitandum *nos*, conciliandum *libri* — 37 est *Halm*, et *libri*.

sed vita etiam, vultus denique, incessus, habitus recte in-
cusari solet, ut adversus Quintium Cicero non haec solum,
sed ipsam etiam praetextam demissam ad talos insectatus
est: presserat enim turbulentis contionibus Cluentium Quin-
tius. nonnumquam elevandae invidiae gratia quae asperius 40
dicta sunt eluduntur, ut a Cicerone Triarius. nam cum
Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixis*set*,
ego porro, inquit, qui Albanas habeo columnas,
clitellis eas adportavi. et magis hoc in accusatores
concessum est, quibus conviciari aliquando patrocinii fides
cogit. illa vero adversus omnes et recepta et non inhumana 41
conquestio, si callide quid *t*acuisse, breviasse, obscurasse,
distulisse dicuntur. defensionis quoque permutatio reprehen- 42
ditur saepe, ut Attius adversus Cluentium, Aeschines adversus
Ctesiphontem facit, cum ille Ciceronem lege usurum modo,
hic minime de lege dicturum Demosthenen queritur.

Declamatores vero imprimis sunt admonendi, ne con-
tradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit,
neu sibi stultum adversarium fingant. facimus autem, quod
maxime uberes loci popularesque sententiae nascuntur,
materiam dicendi nobis, quod volumus, ducentibus, ut non
sit ille inutilis versus:

non male respondit, male enim prior ille rogarat.

fallet haec nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi 43
nobis respondebimus. aiunt Attium interrogatum, cur causas
non ageret, cum apud eum in tragoediis tanta vis esset
optime respondendi, hanc reddidisse rationem, quod illic ea
dicerentur, quae ipse vellet, in foro dicturi adversarii essent,
quae minime vellet. ridiculum est ergo in exercitationibus, 44
quae foro praeparant, prius cogitare, quid responderi, quam
quid ex diverso dici possit. et bonus praeceptor non minus
laudare discipulum debet, si quid pro diversa quam si quid
pro sua parte acriter excogitavit. rursus est aliud in scholis 45
permittendum semper, in foro rarum. nam loco a petitore
primo contradictione uti qui possumus, ubi vera res agitur,
cum adversarius adhuc nihil dixerit? incidunt tamen plerique 46
in hoc vitium vel consuetudine declamatoria vel etiam cupi-

2 p. Cluent. 40, 111 — 6 p. Scauro 22, 46 — 14 c 52

7 dixisset *Pithoeus*, dixit *libri* — 12 tacuisse *Regius*, acuisse *libri* — 30 praeparant *Capperonnier* (A), praeparantur B — 34 rarum A B, raro *alii*.

ditate dicendi, dantque de se respondentibus venustissimos lusus, cum modo 'se vero nihil dixisse neque tam stulte dicturos', modo 'bene admonitos ab adversario et agere gratias, quod adiuti sint' iocantur: frequentissime vero, id quod firmissimum est, 'numquam iis responsurum adversarium fuisse, quae proposita non essent, nisi illa sciret
47 vera esse et ad fatendum conscientia esset impulsus', ut pro Cluentio Cicero: nam hoc persaepe dixi*sti*, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. itane est? ab amicis imprudentes videlicet prodimur? et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarium deferat? quisnam hoc tibi renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? nemo, ut opinor, in culpa est: nimirum
48 tibi istud lex ipsa renuntiavit. at quidam contradictione non contenti totos etiam locos explicant: scire se hoc dicturos adversarios et ita persecuturos. quod factum venuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir ingenii iucundi et elegantis: ego vero, inquit, ista non dico: quid enim
49 attinet illa bis dici? nonnumquam tamen aliquid simile contradictioni poni potest, si quid ab adversario testationibus comprehensum in advocationibus iactatum *est*: respondebimus enim rei ab illis dictae, non a nobis excogitatae: aut, si id genus erit causae, ut proponere possimus certa, extra quae dici nihil possit, ut, cum res furtiva in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante inlatam aut depositam apud se aut donatam sibi: quibus
50 omnibus, etiam si proposita non sunt, responderi potest. at in scholis recte et *propositionibus* et contradictionibus occurremus, ut in utrumque locum, id est primum et secundum simul exerceamur. quod nisi fecerimus, numquam utemur contradictione: non enim erit, cui respondeamus.

51 Est et illud vitium nimium sollicitì et circa omnia momenta luctantis: suspectam enim facit iudici causam, et frequenter, quae statim dicta omnem dubitationem sustulissent,

8 c. 52, 143

8 dixisti *Regius*, dixi *libri* — 23 est *hoc loco addidimus*, *Halmius ante* iactatum — 30 propositionibus *add. Badius*, r. enaribus contradictionibus **A** (r. plenaribus c. **A** *corr. et* **b**), r. et et c. **B**, *sed in* **Bn** *post* r. et *est lacuna.*

dilata ipsis praeparationibus fidem perdunt, quia patronus
et aliis crediderit opus fuisse. fiduciam igitur orator prae
se ferat semperque ita dicat, tamquam de causa optime
sentiat, quod sicut omnia in Cicerone praecipuum est. nam 52
illa summa cura securitatis est similis, tantaque in oratione
auctoritas, ut probationis locum obtineat dubitare nobis non
audentibus. porro, qui scierit, quid pars adversa, quid nostra
habeat valentissimum, facile iudicabit, quibus maxime rebus
vel occurrendum sit vel instandum.

Ordo quidem in parte nulla minus adfert laboris. nam 53
si agimus, nostra confirmanda sunt primum, tum quae nostris
opponuntur, refutanda: si respondemus, prius incipiendum a
refutatione. nascuntur autem ex iis, quae contradictioni oppo- 54
suimus, aliae contradictiones, euntque interim longius: ut
gladiatorum manus, quae secundae vocantur, fiunt et tertiae,
si prima ad *e*vocandum adversarii ictum prolata erat, et
quartae, si geminata captatio est, ut bis cavere, bis repetere
oportuerit. quae ratio et ultra ducit. sed illam etiam, quam 55
supra ostendi, simplicem ex adfectibus atque ex adfirmatione
sola probationem recipit refutatio, qualis est illa Scauri,
de qua supra dixi, quin nescio an etiam frequentior, ubi
quid negatur. videndum praecipue utrique parti, ubi sit rei
summa: nam fere accidit, ut in causis multa dicantur, de
paucis iudicetur.

In his probandi refutandique ratio est, sed adiuvanda 56
viribus dicentis et ornanda. quamlibet enim sint ad dicen-
dum, quod volumus, accommodata, *ieiuna* tamen erunt et
infirma, nisi maiore quodam oratoris spiritu implentur. quare 57
et illi communes loci de testibus, de tabulis, de argumentis
aliisque similibus magnam vim animis iudicum adferunt,
et hi proprii, quibus factum quo*d*que laudamus, aut contra
iustum vel iniustum docemus, maius aut minus, asperius
aut mitius. ex iis autem alii ad comparationem singulorum
argumentorum faciunt, alii ad plurium, alii ad totius causae
inclinationem. ex quibus sunt qui praeparent animum iudicis, 58
sunt qui confirment. sed praeparatio quoque aut confirmatio
aliquando totius causae est, aliquando partium, et proinde,
ut cuique conveniunt, subicienda. ideoque miror inter duos 59
diversarum sectarum velut duces non mediocri contentione

---

16 evocandum *Regius*, uocandum *libri* — 27 ieiuna *Bonnell*, pecunia **A**, *om.* **B**, tenuia *Burman* — 31 quodque *Regius*, quoque *libri*.

quaesitum, singulisne quaestionibus subiciendi essent loci, ut Theodoro placet, an prius docendus iudex quam movendus, ut praecipit Apollodorus, tamquam perierit haec ratio media et nihil cum ipsius causae utilitate sit deliberandum. haec praecipiunt qui ipsi non dicunt in foro, ut artes a securis otiosisque compositae ipsa pugnae necessitate tur-
60 bentur. namque omnes fere, qui legem dicendi quasi quaedam mysteria tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos praeceptis adligaverunt: de quibus brevissime praelocutus, quid ipse sentiam, id est quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

Quibus constet epichirema et quo modo refellatur.

1 XIV. Igitur enthymema et argumentum ipsum, id est rem, quae probationi alterius adhibetur, appellant et argumenti elocutionem, eam vero, ut dixi, duplicem: ex consequentibus, quod habet propositionem coniunctamque ei protinus probationem, quale pro Ligario: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt: habet enim rationem et propositionem, non
2 habet conclusionem. ita est ille imperfectus syllogismus. ex pugnantibus vero, quod etiam solum enthymema quidam vocant, fortior multo probatio est. tale est Ciceronis pro Milone: eius igitur mortis sedetis ultores, cuius
3 vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis. quod quidem etiam aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem *et pro eodem* reo factum: quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occi-
4 dere? optimum autem videtur enthymematis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio subiungitur, quale est

18 c. 6, 19 — 24 c. 29, 79 — 28 ib. 16, 41

5 haec accidunt his *qui praecipiunt* ipsi **A** — 28 et pro eodem *add. edd. vett.* — omnium *Cicero,* aliqua **A B** — 30 quem impune *add. ed. Gryph.*

Demosthenis: non enim, si quid umquam contra leges actum est idque tu es imitatus, idcirco te convenit poena liberari, qu*in* e contrario damnari multo magis. nam ut, si quis eorum damnatus esset, tu haec non scripsisses, ita, damnatus tu si fueris, non scribet alius.

Epichirematos et quattuor et quinque et sex etiam 5 factae sunt partes a quibusdam. Cicero maxime quinque defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum adsumptio et eius probatio, quinta complexio: quia *vero* interim et propositio non egeat rationis et adsumptio probationis, nonnumquam etiam c*omplexio*ne opus non sit, et quadripertitam et tripertitam et bipertitam quoque fieri posse ratiocinationem. mihi et pluribus nihilominus auctoribus tres summum viden- 6 tur. nam ita se habet ipsa natura, ut sit de quo quaeratur et per quod probetur: tertium adici potest velut ex consensu duorum antecedentium. ita erit prima intentio, secunda adsumptio, tertia conexio. nam confirmatio primae ac secundae partis *et* exornatio isdem cedere possunt, quibus subiciuntur. sumamus enim ex Cicerone quinque partium 7 exemplum: 'melius adcurantur ea, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur. hanc primam partem numerant, eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis adprobari putant oportere.' hoc ego totum *cum* sua ratione unum puto: alioqui si ratio pars est, est autem varia ratio, plures partes esse dicantur. adsumptionem deinde ponit: 'nihil autem om- 8 nium rerum melius quam omnis mundus administratur. huius adsumptionis quarto in loco aliam porro inducunt adprobationem': de quo idem quod supra dico. 'quinto inducunt loco complexionem, quae aut id infert 9 solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: consilio igitur mundus administratur, aut, unum in locum cum conduxit breviter propositionem et adsumptionem,

1 in Androt. 7 — 8 de Inv. 1, 37, 67 — 21 ib. 1, 34, 58 sqq.

3 quin *Regius*, quod **A B** — 10 vero *add. Regius* — 12 complexione *Regius*, cumplane **B** — 19 et exornatio eisdem *Capperonnier*, exornatio eidem **B**, exornatio est et isdem **A** — 21 adcurantur *Halm cum Cicerone*, adgubernantur *libri* — 25 cum *Regius*, in **A B** — 29 aliam *Cicero*, iam *libri* — 31 infert *Cicero*, fert **A B** — 34 propositionem **T** *m.* 2, expos. **A B**.

adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: quod si
melius geruntur quae consilio quam quae sine con-
silio administrantur, nihil autem omnium rerum
melius quam omnis mundus administratur, consilio
igitur mundus administratur.' cui parti consentio.

10 In tribus autem, quas fecimus, partibus non est forma
semper eadem, sed una, in qua idem concluditur, quod
intenditur: 'anima immortalis est: nam quidquid ex se ipso
movetur, immortale est, anima autem ex se ipsa movetur,
immortalis igitur est anima.' hoc fit non solum in singulis
argumentis, sed in totis causis, quae sunt simplices, et in
11 quaestionibus. nam et hae primam habent propositionem;
'sacrilegium commisisti: non quisquis hominem occidit, caedis
tenetur', deinde rationem (sed haec est in causis et quae-
stione longior quam in singulis argumentis), et plerumque
summa complexione vel per enumerationem vel per brevem
conclusionem testantur, quid effecerint. in hoc genere pro-
12 positio dubia est, de hac enim quaeritur. altera est com-
plexio non par intentioni, sed vim habens parem: 'mors
nihil ad nos, nam quod est dissolutum, sensu caret, quod
autem sensu caret, nihil ad nos.' in alio genere non eadem
propositio est quae conexio: 'omnia animalia meliora sunt
quam inanima, nihil autem melius est mundo, mundus igitur
animal.' hic potest videri *deesse int*entio: potuit enim sic
constitui ratiocinatio: 'animal est mundus, omnia enim
13 animalia meliora sunt quam inanima' et cetera. haec pro-
positio aut confessa est ut proxima, aut probanda, ut: 'qui
beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet', non enim
conceditur: cetera sequi nisi confirmata prima parte non
possunt. *i*tem adsumptio interim confessa est, ut 'omnes
autem volunt beatam vitam vi*v*ere', interim probanda ut
illa 'quod est dissolutum, sensu caret', cum, soluta corpore
anima an sit immortalis vel ad tempus certe maneat, sit in
dubio. quod adsumptionem alii, rationem alii vocant.

14 Epichirema autem nullo differt a syllogismis, nisi quod
illi et plures habent species et vera colligunt veris, epichi-
rematis frequentior circa credibilia est usus. nam si con-

13 hominem occidisti *add. pauci libri ante* non — 24 deesse intentio *Madvig* (intentio *Spalding*), de re contentio **A G** — 28 vivere *Regius* (**A**), uidere **G** — 30 item *Toernebladh* (**A**) utē **G** — 31 vivere *Regius*, uidere **A G** — 32 soluta **S a**, solutum **A G** — 33 certe *Spalding* (**A**), certa **G** — 34 quod **A**, quam **G**.

tingeret semper controversa confessis probare, vix esset in
hoc genere usus oratoris. nam quo ingenio est opus, ut 15
dicas: 'bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti',
vel 'solus heres', cum iure bonorum possessio testati secun-
dum tabulas testamenti detur, ad me igitur pertinet.' sed 16
cum ipsa ratio in quaestionem venit, efficiendum est certum
id, quo probaturi sumus quod incertum est, ut, si ipsa forte
intentione dicatur aut 'filius non es' aut 'non es legitimus'
aut 'non es solus', itemque aut 'non heres es' aut 'non
iustum testamentum est' aut 'capere non potes' aut 'habes
coheredes', efficiendum est iustum, propter quod nobis
adiudicari bona debeant. sed tum est necessaria illa summa 17
conexio, cum intervenit ratio longior, alioqui sufficiunt
intentio ac ratio: silent enim leges inter arma nec se
expectari iubent, cum ei, qui expectare velit, ante
iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda.
ideoque id enthymema, quod est ex consequentibus, rationi
simile dixerunt. sed et singula *quaeque* interim recte ponuntur,
ut ipsum illud silent leges inter arma, et a ratione
incipere fas est, deinde concludere, ut ibidem: quod si 18
duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo,
diurnum autem, si se telo defenderet, interfici im-
pune voluerunt, quis est qui, quoquo modo quis
interfectus sit, puniendum putet? variavit hic adhuc
et rursus rationem tertio loco posuit: cum videat ali-
quando gladium nobis ab ipsis porrigi legibus.
prioris autem partis duxit ordinem: insidiatori vero et 19
latroni quae potest inferri iniusta nex? hoc intentio:
quid comitatus nostri, quid gladii volunt? hoc ratio:
quos habere certe non liceret, si uti illis nullo
pacto liceret, hoc ex ratione et intentione conexio.

Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est 20
per omnes partes. aut enim expugnatur intentio aut ad-
sumptio aut conclusio, nonnumquam omnia. intentio ex-

14 p. Mil. 4, 10 — 20 ib. 3, 9 — 27 ib. 4, 10

1 controversa *Regius*, controuersia **G**, controuersias **A** — 4 testati *Regius*, intestatis **A G**, intestati sec. agnationem, testati sec t. *Gertz* — 7 quo *Capperonnier*, quod **A G** — 13 alioqui *Halm*, aliqui **A**, aliquid **G** — 14 nec se Guelf., necesse **A G** — 18 singula quaeque interim *Badius*, sing. int. quae **A G** — 23 quis *post* modo *om.* **A G** — 34 omnia *Gesner*, omnia sed omnia haec tria sunt *libri*.

pugnatur: 'iure occidi eum, qui insidiatus sit': nam prima statim quaestio pro Milone est: 'an ei fas sit lucem intueri,
21 qui a se hominem necatum esse fateatur'. expugnatur adsumptio omnibus iis, quae de refutatione diximus. et ratio quidem nonnumquam est vera, cum et propositio vera sit, interim verae propositionis falsa ratio est, *ut* 'virtus bonum est' verum est, si quis rationem subiciat, 'quod ea locu-
22 pletes faciat', verae intentionis falsa sit ratio. conexio autem aut vera negatur, cum aliud colligit quam id, quod ex prioribus efficitur, aut nihil ad quaestionem dicitur pertinere. non est vera sic: 'insidiator iure occiditur: nam cum vitae vim adferat ut hostis, debet etiam repelli ut hostis: recte igitur Clodius ut hostis occisus est': non utique: nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus. sed fit vera conexio: 'recte igitur insidiator ut hostis occiditur': nihil ad nos,
23 nondum enim Clodius insidiator apparet. sed ut potest vera esse intentio et ratio et tamen falsa conexio, ita, si illa falsa sunt, numquam est vera conexio.

24 Enthymema ab aliis oratori*us* syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem et propositionem habet et per omnes partes efficit quod proposuit, enthymema tantum intellegi
25 contentum sit. syllogismus talis: 'solum bonum virtus, nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest: virtute autem nemo male uti potest, bonum est ergo virtus'. enthymema ex consequentibus: 'bonum est virtus, qua nemo male uti potest'. et contra: 'non est bonum pecunia: non enim bonum est, quo quis male uti potest: pecunia potest quis male uti, non igitur bonum est pecunia'. enthymema ex pugnantibus: an bonum est pecunia, qua quis male uti
26 potest? 'si pecunia, quae est in argento signato, argentum est, qui argentum omne legavit, et pecuniam, quae est in argento signato, legavit: argentum autem omne legavit, igitur et pecuniam, quae est in argento, legavit' habet formam syllogismi. oratori satis est dicere: 'cum argentum

---

4 ratiocinatio *Julius Victor* — 5 numquam *Julius Victor* — uera nisi et prop. uera sit *Julius Victor*, uera **** t prop. uera sit **A** — 6 ut *Julius Victor* **a**, et **A G** — 11 cum uitae uim afferat *Julius Victor*, qui curauit ut ne uim adferat **G**, curauit ne uim adferat **A** — 19 oratorius *Regius*, oratoribus *libri* — 22 tantum *Capperonnier* (**A G**) — 24. 25 uirtute . . . potest *om.* **A G** — 26 est (*post* bonum) *om.* **A G** — 28 quis *Julius Victor*, quisque **A G** — 30 quis *Halm*, quisque **A G**.

legaverit omne, pecuniam quoque legavit, quae est in argento'.

Peregisse mihi videor sacra tradentium *p*artes, sed 27
consilio locus superest. namque ego, ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas *non* duco, ita constare totam aut certe confertam esse adgressionum et enthymematum stipatione minime velim. dialogis enim et dialecticis disputationibus erit similior quam nostri operis actionibus,
quae quidem inter se plurimum differunt. namque illi homines 28
docti et inter doctos verum quaerentes minutius et scrupulosius scrutantur omnia et ad liquidum confessumque perducunt, ut qui sibi et inveniendi et iudicandi vindicent partes,
quarum alteram *τοπικήν*, alteram *κριτικήν* vocant. nobis ad 29
aliorum iudicia componenda est oratio, et saepius apud omnino imperitos atque illarum certe ignaros litterarum loquendum est, quos nisi et delectatione adlicimus et vi*r*ibus trahimus et nonnumquam turbamus adfectibus, ipsa, quae
iusta ac vera sunt, tenere non possumus. locuples et speciosa 30
et imperiosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis et in unam prope formam cadentibus concisa et contemptum ex humilitate et odium ex quadam se*ve*r*i*t*a*te et ex copia satietatem et ex similitudine fastidium
tulerit. feratur ergo non semitis, sed campis, non uti ieiuni 31
fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut beatissimi amnes totis vallibus fluunt, ac sibi viam, si quando non acceperit, faciat. nam quid illa miserius lege velut praeformatas infantibus litteras persequentium et, ut Graeci dicere solent, quem mater amictum dedit, sollicite custodientium: propositio ac conclusio ex consequentibus et repugnantibus? non inspiret? non augeat?
non mille figuris variet ac verset? ut ea nasci et ipsa provenire 32
natura, non manu facta et arte suspecta magistrum fateri ubique videantur. quis umquam sic *d*ixit orator? nonne apud ipsum Demosthenen paucissima huius *gen*eris reperiuntur? quae adprensa Graeci magis (n*am* hoc solum peius nobis

3 partes *Gertz*, artes *libri* — 5 non *add. Regius* — 7 et *Regius* (**A**), ex **G** — 9 illis **A G** — 16 vicibus *nos*, uiribus *libri* — 19 et imperiosa *om. libri, add. exc. Cass.* — 22 severitate *ed. Ald.*, seruitute *libri* — similitudine *Julius Victor*, amplitudine *libri* — 23 attulerit *Julius Victor* — ieiuni **A** *in litura VIII vel IX litterarum*, tenuiores *suspicatur Halm*. et uti **G** — 27 prosequentium **A G** — 28 propositio (ac **S**) conclusio et (ex **a**) consequentibus propugnantibus **A G**, *delevit Burman* — 32 dixit *Regius*, nixit *libri* — 33 generis *Zumpt*, ueris **A**, ueris uel artis **G**. *fort.* severitatis — 34 nam] non **A G**.

faciunt) in catenas ligant et inexplicabili serie conectunt et
indubitata colligunt et probant confessa et se antiquis per
hoc similes vocant, deinde interrogati numquam respondebunt,
quem imitentur. sed de figuris alio loco.

33 Nunc illud adiciendum, ne iis quidem consentire me,
qui semper argumenta sermone puro et dilucido et distincto,
ceterum minime *e*lato ornatoque putant esse dicenda. nam-
que ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor,
in rebus vero minoribus etiam sermone ac verbis quam
34 maxime propriis et ex usu: at si maior erit materia, nullum
iis ornatum, qui modo non obscuret, subtrahendum puto.
nam et saepe plurimum lucis adfert ipsa translatio, cum
etiam iuris consulti, quorum summus circa verborum pro-
prietatem labor est, 'litus' esse audeant dicere, 'qua fluctus
35 eludit'. quoque quid est natura magis asperum, hoc pluribus
condiendum est voluptatibus: et minus suspecta argumen-
tatio dissimulatione, et multum ad fidem adiuvat audientis
voluptas. nisi forte existimamus Ciceronem haec ipsa male
in argumentatione dixisse, silere leges inter arma, et
gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus. his
tamen habendus i*u*st*u*s modus, ut sint ornamento, non impe-
dimento.

---

13 cf. Cic. Top. 7, 32

---

7 elato *Julius Victor*, lato **A G** — 10 et ex usu] esse utendum *Halm* — 19 in *add. Regius* — 21 iustus *Burman*, istis **A G**.

LIBER SEXTUS.

Prooemium.

Haec, Marcelle Vitori, ex tua voluntate maxime in- 1
gressus, tum si qua ex nobis ad iuvenes bonos pervenire
posset utilitas, novissime paene etiam necessitate quadam
officii delegati mihi sedulo laborabam, respiciens tamen
illam curam meae voluptatis, quod filio, cuius eminens in-
genium sollicitam quoque parentis diligentiam merebatur,
hanc optimam partem relicturus hereditatis videbar, ut, si
me, quod aequum et optabile fuit, fata intercepissent, prae-
ceptore tamen patre uteretur. at me fortuna id agentem 2
diebus ac noctibus festinantemque metu meae mortalitatis ita
subito prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minus
quam ad me pertineret. illum enim, de quo summa con-
ceperam et in quo spem unicam senectutis reponebam, re-
petito vulnere orbitatis amisi. quid nunc agam? aut quem 3
ultra esse usum mei dis repugnantibus credam? nam ita
forte accidit, ut eum quoque librum, quem de causis cor-
ruptae eloquentiae emisi, iam scribere adgressus ictu simili
ferirer. n*on* igitur optimum fuit infaustum opus, et quidquid
hoc est in me infelicium litterarum, super immaturum funus
consumpturis viscera mea flammis inicere neque hanc impiam
vivacitatem novis insuper curis fatigare? quis enim mihi 4
bonus parens ignoscat, si studere amplius possum, ac non
oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me alius usus
vocis, quam ut incusem deos superstes omnium meorum?
nullam in terras despicere providentiam tester? si non meo

3 Vitori *Mommsen*, uictori *libri* — 20 non *nos*, num *libri*, unc *Regius* — 25 firmitatem *Regius*, infirmitatem *libri*.

casu, cui tamen nihil obici, quam quod vivam, potest, at illorum certe, quos utique immeritos mors acerba damnavit, erepta prius mihi matre eorundem, quae nondum expleto aetatis undevicesimo anno duos enixa filios, quamvis acer-
5 bissimis rapta fatis, *non* infelix decessit. ego vel hoc uno malo sic eram adflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere felicem. nam cum omni virtute, quae in feminas cadit, functa insanabilem attulit marito dolorem, tum aetate tam puellari, praesertim meae comparata, potest et ipsa
6 numerari inter vulnera orbitatis. liberis tamen superstitibus et, quod nefas erat, sed optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus praecipiti via effugit. mihi filius minor quintum
7 egressus annum prior alterum ex duobus eruit lumen. non sum ambitiosus in malis nec augere lacrimarum causas volo, utinamque esset ratio minuendi: sed dissimulare qui possum, quid ille gratiae in vultu, quid iucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam substantiam placidae et, quod scio vix posse credi, iam tum altae mentis ostenderit: qualis
8 amorem quicumque alienus infans mereretur. illud vero insidiantis, quo me validius cruciaret, fortunae fuit, ut ille mihi blandissimus me suis nutricibus, me aviae educanti, me omnibus, qui sollicitare illas aetates solent, anteferret. quapropter illi dolori, quem ex matre optima atque omnem laudem supergressa paucos ante menses ceperam, gratulor. minus enim est, quod flendum meo nomine quam quod
9 illius gaudendum est. una post haec Quintiliani mei spe ac voluptate nitebar, et poterat sufficere solacio. non enim flosculos, sicut prior, sed iam decimum aetatis ingressus
10 annum certos ac deformatos fructus ostenderat. iuro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes, numina mei doloris, has me in illo vidisse virtutes ingenii non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil praestantius cognovi plurima expertus, studiique iam tum non coacti (sciunt praeceptores), sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus posset hinc esse tanti fulminis metus, quod observatum fere est celerius occidere festinatam maturitatem et esse nescio quam, quae spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra, quam homini datum est, nostra prove-

5 non *add. Halm* — 10 superstitibus *Badius* (**A**), orbitatibus **G** (*s. l.* superstitibus) — 17 quod] quamquam *Madvig* — 18 iam tum *Burman ex libris*, tantum *rell.* — 35 posset *Gesner*, possit *libri* — hinc *Regius*, hic *libri*.

hantur. etiam illa fortuita aderant omnia, vocis iucunditas 11
claritasque, oris suavitas et in utracumque lingua, tamquam
ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium
litterarum. sed hae spes adhuc: illa maiora, constantia,
gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. nam quo
ille animo, qua medicorum admiratione mensium octo vale-
tudinem tulit! ut me in supremis consolatus est! quam etiam
deficiens iamque non noster ipsum illum alienatae mentis
errorem circa scholas *ac* litteras habuit! tuosne ego, o meae 12
spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi?
tuum corpus frigidum exsangue complexus animam recipere
auramque communem haurire amplius potui? dignus his
cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationibus. tene con- 13
sulari nuper adoptione ad omnium spes honorum p*a*tris
admotum, te avunculo praetori generum destinatum, te,
a*vi*tae eloquentiae candidatum superstes parens tantum
*ad*poenas *amisi?* et si non cupido lucis, certe patientia
vindicet te reliqua mea aetate: nam frustra mala omnia ad
crimen fortunae relegamus. nemo nisi sua culpa diu dolet.
sed vivimus et aliqua vivendi ratio quaerenda est, creden- 14
dumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum sola-
cium litteras putaverunt. si quando tamen ita resederit prae-
sens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri
possit, non iniuste petierim morae veniam. quis enim dilata
studia miretur, quae potius non abrupta esse mirandum
est? tum, si qua fuerint minus effecta iis, quae levius adhuc 15
adflicti coeperamus, imperi*ta*n*ti* fortunae remittantur, quae,
si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit,
ut non extinxerit, debilitavit tamen. sed vel propter hoc
nos contumacius erigamus, quod illam ut perferre nobis
difficile est, ita facile contemnere. nihil enim sibi adversus
me reliquit et infelicem quidem, sed certissimam tamen
attulit mihi ex his malis securitatem. boni autem consulere 16
nostrum laborem vel propter hoc ae*qu*um est, quod in nullum
iam proprium usum perseveramus, sed omnis haec cura
alienas util*itat*es, si modo quid utile scribimus, spectat. nos

8 iamque *codex Mureti*. quamque *rell.* — 9 scholas **T**, scolas **A G**. ac *add. Meiser* — 14 patris *superscriptum in codice Vallae*, prius *libri* — 16 omnium spes *ante* avitae *deleri, cum Spaldingio ex antecedentibus foede ea repetita esse indicans* — avitae *Spalding cum Erasmo Adag. 1. 9. 24.* acutis **A G**, *sed hic a m. 2* acutae — 17 ad *add. ed. Camp.*, amisi *Regius* — 27 imperitanti *Lochmann*. imperi aut **A** — 34 aequum *Muretus*. caecum **A G** — 35 cura alienas utilitates *Guilielmus*, curas alienas utiles **AG**

miseri sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus.

De peroratione.

1 I. Peroratio sequebatur, quam cumulum quidam,
conclusionem alii vocant. eius duplex ratio est, posita
aut in rebus aut in adfectibus. rerum repetitio et congregatio,
quae Graece dicitur ἀνακεφαλαίωσις, a quibusdam Latinorum
enumeratio, et memoriam iudicis reficit et totam simul
causam ponit ante oculos, et, etiam si per singula minus
2 moverat, turba valet. in hac quae repetemus quam bre-
vissime dicenda sunt, et, quod Graeco verbo patet, decur-
rendum per capita. nam si morabimur, non iam enumeratio,
sed quasi altera fiet oratio. quae autem enumeranda viden-
tur, cum pondere aliquo dicenda sunt et aptis excitanda
sententiis et figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius
3 recta illa repetitione velut memoriae iudicum diffidenti. sunt
autem innumerabiles *species*, optimeque in Verrem Cicero:
si pater ipse iudicaret, quid diceret, cum haec pro-
barentur? et deinde subicit enumerationem: aut cum
idem et in eundem per invocationem deorum spoliata a prae-
tore templa dinumerat. licet et dubitare, num quid nos
fugerit, et quid responsurus sit adversarius his et his, aut
4 quam spem accusator habeat omnibus ita defensis. illa vero
iucundissima, si contingat aliquod ex adversario ducere ar-
gumentum, ut si dicas: 'reliquit hanc partem causae', aut
'invidia premere maluit', aut 'ad preces confugit merito,
5 cum sciret haec et haec'. sed non sunt singulae species
persequendae, ne sola videantur, quae forte nunc dixero,
cum *o*cca*s*iones et ex causis et ex dictis adversariorum
et ex quibusdam fortuitis quoque oriantur. nec referenda
modo nostra, sed postulandum etiam ab adversariis, ut ad
6 quaedam respondeant. id autem, si et actionis supererit
locus et ea proposuerimus, quae refelli non possint. nam
provocare quae inde sint fortia, non arguentis est, sed
7 monentis. id unum epilogi genus visum est plerisque Atti-

---

17 5, 52, 136 — 19 ib. 72.

---

2 parabamus *Burman* — 16 diffidenti *Regius*, diffidentis *libri* — 17 species *add. Halm* — 19 subicit *nos*, subiecit *libri* — 29 occasiones *ed. Camp.*, accusationes *libri*.

corum et philosophis fere omnibus, qui de arte oratoria
scriptum aliquid reliquerunt. id sensisse Atticos credo, quia
Athenis adfectus movere etiam per praeconem prohibebatur
orator. philosophos minus miror, apud quos vitii loco est
adfici, nec boni mor*i*s videtur, sic a vero iudicem averti,
nec convenire bono viro vitiis uti. necessarios tamen adfec-
tus fatebuntur, si aliter obtineri vera et iusta et in commune
profutura non possint. ceterum illud constitit inter omnes,
etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit et 8
pluribus argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri
solere, sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus
nullo loco sit necessaria, si breves et simplices fuerint.
haec pars perorationis accusatori patronoque ex aequo com-
munis est.

Adfectibus quoque isdem fere utuntur, sed aliis *h*ic, 9
a*liis* ille saepius ac magis: nam huic concitare iudices, illi
flectere convenit. verum et accusator habet interim lacrimas
ex miseratione eius, quem ulciscitur, et reus de indignitate
calumniae conspirationis*ve* vehementius interim queritur.
dividere igitur haec officia commodissimum, quae plerumque
sunt, ut dixi, prooemio similia, sed liberiora plenioraque.
inclinatio enim iudicum ad nos petitur initio parcius, cum 10
admitti satis est et oratio tota superest: in epilogo vero est,
qualem animum iudex in consilium ferat, et iam nihil
amplius dicturi sumus, nec restat quo reservemus. est igitur 11
utrisque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario
iudicem, concitare adfectus et componere. et brevissimum
quidem hoc praeceptum dari utrique parti potest, ut totas
causae suae vires orator ponat ante oculos, et cum
viderit, quid invidiosum, favorabile, invisum, miserabile aut
sit in rebus aut videri possit, ea dicat, quibus, si iudex
esset, ipse maxime moveretur. sed certius est ire per singula.

Et quae concilient quidem a c c u s a t o r e m, in prae- 12
ceptis exordii iam diximus. quaedam tamen, quae illic osten-
dere sat est, in peroratione implenda sunt magis, si contra
impotentem, invisum, perniciosum suscepta causa est, si
iudicibus ipsis aut gloriae damnatio rei aut deformitati futura
absolutio. nam egregie in Vatinium Calvus, f a c t u m, inquit, 13

---

5 moris videtur *nos*, mores uidentur *libri* — 15 aliis hic aliis ille *Spalding*, aliis sic aut ille **A G** — 18 eius *Regius*, eius rei **A G** — 19 conspirationisve *Gertz*, conspirationis *libri*.

ambitum scitis omnes, et hoc vos scire omnes sciunt.
Cicero quidem in Verrem etiam emendari posse infamiam
iudiciorum damnato reo dicit, quod est unum ex supra dic-
tis. metus etiam, si est adhibendus, ut facit idem, hunc
habet locum fortiorem quam in prooemio. qua de re quid
14 sentirem, alio iam libro exposui. concitare quoque invidiam,
odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum in-
vidiam gratia, odium turpitudo, iram offensio iudici facit, si
contumax, adrogans, securus sit, quae non ex facto modo
dictove aliquo, sed vultu, habitu, adspectu moveri solet,
egregieque nobis adulescentibus dixisse accusator Cossutiani
Capitonis videbatur, Graece quidem, sed in hunc sensum:
15 erubescis Caesarem timere. summa tamen concitandi
adfectus accusatori in hoc est, ut id, quod obiecit, aut quam
atrocissimum aut etiam, si fieri potest, quam maxime misera-
bile esse videatur. atrocitas crescit ex his, quid factum sit,
a quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo
16 modo: quae omnia infinitos tractatus habent. pulsatum
querimur: de re primum ipsa dicendum, tum si senex, si
puer, si magistratus, si probus, si bene de re publica meri-
tus: etiam si percussus sit a vili aliquo contemptoque vel
ex contrario a potente nimium vel ab eo, quo minime opor-
tuit, et si die forte sollemni aut iis temporibus, cum iudicia
eius rei maxime exercerentur, aut in sollicito civitatis statu:
item *si* in theatro, in templo, in contione, crescit invidia:
17 et si non errore nec ira vel etiam, si forte ira, sed iniqua,
quod patri adfuisset, quod respondisset, quod honores
contra peteret, et si plus etiam videri potest voluisse
quam fecit. plurimum tamen adfert atrocitatis modus,
si graviter, si contumeliose, ut Demosthenes ex parte per-
cussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu invidiam Midiae
18 quaerit. occisus *est aliquis*: utrum ferro an igni an veneno,
uno vulnere an pluribus, subito an expectatione tortus, ad
hanc partem maxime pertinet. utitur frequenter accusator et
miseratione, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorum
19 ac parentium solitudinem conqueritur. etiam futuri temporis
imagine iudices movet, quae maneant eos, qui de vi et

---

2 1, 15 — 30 in Midiam § 72

---

25 si *add. Halm* — 32 est aliquis *addidi* — 36 solitudinem *Regius*, sollicitudinem *libri*.

iniuria questi sunt, nisi vindicentur: fugiendum de civitate, cedendum bonis aut omnia, quaecumque inimicus fecerit, perferenda. sed saepius id est accusatoris, avertere iudicem 20 a miseratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter iudicandum concitare. cuius loci est etiam occupare quae dicturum facturumve adversarium putes. nam et cautiores ad custodiam suae religionis iudices facit et gratiam responsuris aufert, cum ea, *quae* praedicta sunt ab accusatore, iam, si pro reo repetentur, non sint nova, ut Servius Sulpicius contra Aufidiam, ne signatorum, ne ipsius discrimen obiciatur sibi praemonet. nec non ab Aeschine, quali sit usurus Demosthenes actione, praedictum est. docendi quoque interim iudices, quid rogantibus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus.

Periclitantem vero commendat dignitas et studia 21 fortia et susceptae bello cicatrices et nobilitas et merita maiorum. hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi, pro Scauro patre hic, ille pro filio. com- 22 mendat et causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur, praecipue bonitas, humanitas, misericordia: iustius enim petere ea quisque videtur a iudice, quae aliis ipse praestiterit. referenda pars haec quoque ad utilitatem rei publicae, ad iudicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. plurimum tamen valet miseratio, 23 quae iudicem non flecti tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrimis confiteri. haec petetur aut ex iis, quae passus est reus, aut iis, quae cum maxime patitur, aut iis, quae damnatum manent: quae et ipsa duplicantur, cum dicimus, ex qua illi fortuna et in quam recidendum sit. adfert in his momentum et aetas et sexus et pignora, liberi, 24 dico, et parentes et propinqui. quae omnia tractari varie solent. nonnumquam etiam ipse patronus has partes subit, ut Cicero pro Milone: o me miserum! o te infelicem! revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? maximeque, si, ut tum accidit, non conveniunt ei qui accusatur preces: nam quis ferret Milonem pro capite suo suppli- 25

11 in Ctesiph. § 207 sqq. — 33 c. 37, 102

2 fecerit A, fuerit G, *fort.* minatus fuerit — 8 quae *add. ed. Gryph.* — 26 petetur *Gesner*, petentur *libri* — 35 non potero *add. edd. vett.* e Cicerone.

cantem, qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri
oportuisset, fateretur? ergo et illi captavit ex ipsa prae-
stantia animi favorem et in locum lacrimarum eius ipse
successit.

His praecipue locis utiles sunt prosopopoeiae, id
est fictae alienarum personarum orationes, quales litigat*oris*
ore dicit patronu*s*. nudae tantum res movent: at cum ipsos
26 loqui fingimus, ex personis quoque trahitur adfectus. non
enim audire iudex videtur aliena mala deflentes, sed sensum
ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus
adspectus lacrimas movet: quantoque essent miserabiliora, si
ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad *ad*ficiendum
potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur, ut scaenicis ac-
toribus eadem vox eademque pronuntiatio plus ad movendos
27 adfectus sub persona valet. itaque idem Cicero, quamquam
preces non dat Miloni eumque potius animi praestantia com-
mendat, accommodavit tamen ei verba, convenientes etiam
forti viro conquestiones: o frustra, inquit, mei suscepti
labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meas!

Numquam tamen debet longa esse miseratio, nec sine
causa dictum est nihil facilius quam lacrimas inare-
28 scere. nam cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius
evanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago:
in qua si moramur, fatigatur lacrimis auditor et requiescit
29 et ab illo, quem ceperat, impetu ad rationem redit. non
patiamur igitur frigescere hoc opus, et adfectum, cum ad
summum perduxerimus, relinquamus, nec speremus fore ut
aliena mala quisquam diu ploret. ideoque cum in aliis, tum
in hac maxime parte crescere debet oratio, quia quidquid
non adicit prioribus etiam detrahere videtur, et facile deficit
adfectus qui descendit.

De adfectibus.

30 Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quae-
dam lacrimas movemus, unde et producere ipsos, qui peri-
clitentur, squalidos atque deformes et liberos eorum ac

15 ib. 34, 94 — 21 dictum Apollonii rhetoris. cf. Cic. de Inv. 1, 56

2 illi *Spalding* (**A G**), ille *alii* — 6 litigatoris ore dicit patronus *Lünemann*, litigatore dicit patronum **G** — 7 nudae *Regius* (**A G**), unde *alii* — 12 afficiendum *Regius*, efficiendum **A G**.

parentes institutum, et ab accusatoribus cruentum gladium
ostendi et lecta e vulneribus ossa et vestes sanguine per-
fusas videmus, et vulnera resolvi, verberata corpora nudari.
quarum rerum ingens plerumque vis est velut in rem prae- 31
sentem animos hominum ducentium, ut populum Romanum
egit in furorem praetexta C. Caesaris praelata in funere
cruenta. sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum
impositum lecto erat, vestis tamen illa sanguine madens ita
repraesentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Caesar,
sed tum maxime occidi videretur. sed non ideo probaverim, 32
quod factum et lego et ipse aliquando vidi, depictam *in*
tabula *sipar*iove imaginem rei, cuius atrocitate iudex erat
commovendus: quae enim est actoris infantia, qui mutam
illam effigiem magis quam orationem pro se putet locuturam?
at sordes et squalorem et propinquorum quoque similem 33
habitum scio profuisse, et magnum ad salutem momentum
preces attulisse. quare et obsecratio illa iudicum per caris-
sima pignora, utique si et reo sint liberi, coniunx, parentes,
utilis erit, et deorum etiam invocatio velut ex bona con-
scientia profecta videri solet, stratum denique iacere et 34
genua complecti, nisi si tamen persona nos et ante acta
vita et rei condicio prohibebit: quaedam enim tam fortiter
tuenda quam facta sunt. verum sic habenda est auctoritatis
ratio, ne sit invisa securitas. fuit quondam inter haec omnia 35
potentissimum, quo L. Murenam Cicero accusantibus claris-
simis viris eripuisse praecipue videtur persuasitque, nihil
esse ad praesentem rerum statum utilius quam pridie
Kalendas Ianuarias ingredi consulatum. quod genus nostris
temporibus totum paene sublatum est, cum omnia curae
tutelaeque unius innixa periclitari nullo iudicii exitu possint.
De accusatoribus et reis sum locutus, quia in periculis 36
maxime versatur adfectus. sed privatae quoque causae utrum-
que habent perorationis genus, et illud, quod est ex enu-
meratione probationum, et hoc, quod ex lacrimis, si aut
statu periclitari aut opinione litigator videtur. nam in parvis
quidem litibus has tragoedias movere tale est, quasi si per-
sonam Herculis et cothurnos aptare infantibus velis.

28 c. 37, 79

8 erat at *libri,* at *om. Badius* — 11 depictam in tabula sipariove *Conrad in Misc. novis Lips. 4,511,* depictam tabulam supra iouem A G.

37 Ne illud quidem indignum est admonitione, ingens in
epilogis meo iudicio verti discrimen, quo modo se dicenti
qui excitatur accommodet. nam et imperitia et rusticitas et
rigor et deformitas adferunt interim frigus, diligenterque
38 sunt haec actori providenda. equidem repugnantes patrono
et nihil vultu commotos et intempestive re*n*identes et facto
aliquo vel ipso vultu risum etiam moventes saepe vidi,
39 praecipue vero, cum aliqua velut scaenice fiunt. transtulit
aliquando patronus puellam, quae soror esse adversarii
dicebatur (nam de hoc lis erat), in adversa subsellia, tam-
quam in gremio fratris relicturus, at is a nobis praemonitus
discesserat. tum ille, alioqui vir facundus, inopinatae rei
casu obmutuit et infantem suam frigidissime reportavit.
40 alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit, at
ea risum saepius fecit. nam et ii, quorum offici*i* erat ut
traderent eam, ignari, qui esset epilogus, quotiens respe-
xisset patronus, offerebant palam, et prolata novissime de-
formitate ipsa (nam senis cadaveri *cera erat* infusa) prae-
41 teritam quoque orationis gratiam perdidit. nec ignotum,
quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. huic
puer, quem is productum quid fleret interrogabat, a paeda-
gogo se vellicari respondit. sed nihil illa circa Caepasios
42 Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum. omnia
tamen haec tolerabilia iis, quibus actionem mutare facile
est: at qui a stilo non recedunt, aut conticescunt ad hos
casus aut frequentissime falsa dicunt. inde est enim, 'tendit
ad genua vestra supplices manus', et 'haeret in complexu
liberorum miser', et 'revocat ecce me', etiam si nihil horum
43 is, de quo dicitur, faciat. ex scholis haec vitia, in quibus
omnia libere fingimus et impune, quia pro facto est quid-
quid voluimus: non admittit hoc idem veritas, egregieque
Cassius dicenti adulescentulo: 'quid me torvo vultu intueris,
Severe?' 'non mehercule' *in*qui*t* 'faciebam, sed sic scripsisti,
44 ecce!' et quam potuit truculentissime eum adspexit. illud
praecipue monendum, ne qui nisi summis ingenii viribus ad

23 p. Cluentio 20 sqq.

1 Ne illud *Spalding*, illud ne *libri* — 5 equidem *edd. vett.*, quidem **A**, et quidem **G** — 6 renidentes *Spalding*, residentes **A G**, ridentes **T** *m. 2* — 8 aliam cadunt *libri post* fiunt, *delevit Regius* — 15 officii *edd. vett.*, officio **A G** — 18 cera erat *add. Halm* — 24 iis *add. Spalding* (**A**) — 33 inquit *ed. Camp.*, quid in **A**, quidni **G**.

movendas lacrimas adgredi audeat: nam ut est longe vehe-
mentissimus hic, cum invaluit, adfectus, ita, si nihil efficit,
tepet, quem melius infirmus actor tacitis iudicum cogita-
tionibus reliquisset. nam et vultus et vox et ipsa illa ex- 45
citati rei facies ludibrio etiam plerumque sunt hominibus,
quos non permoverunt. quare metiatur ac diligenter aestimet
vires suas actor et, quantum onus subiturus sit, intellegat:
nihil habet ista res medium, sed aut lacrimas meretur aut
risum.

Non autem commovere tantum miserationem, sed 46
etiam discutere epilogi est proprium cum oratione continua,
quae motos lacrimis iudices ad iustitiam reducat, tum etiam
quibusdam urbane dictis, quale est 'date puero panem, ne
ploret', et corpulento litigatori, cuius adversarius, item puer 47
circa iudices erat ab advocato latus: 'quid faciam? ego te
baiulare non possum'. sed haec tamen non debent esse
mimica. ita ne*que* illum probaverim, quamquam inter
clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum
productis talos iecit in medium, quos illi diripere coeperunt,
namque haec ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse
miserabilis: neque illum, qui, cum esset cruentus gladius ab 48
accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito
ex subselliis ut territus fugit et capite ex parte velato, cum
ad agendum *vocatus* ex turba prospexisset, interrogavit, an iam
ille cum gladio recessisset? fecit enim risum, sed ridiculus
fuit. discutiendae tamen oratione eius modi scaenae, egregie- 49
que Cicero, qui contra imaginem Saturnini pro Rabirio
graviter et contra iuvenem, cuius subinde vulnus in iudicio
resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbane.

Sunt et illi leniores epilogi, quibus adversario satis- 50
facimus, *si* forte sit eius persona talis, ut illi debeatur re-
verentia, aut cum amice aliquid commonemus et ad con-
cordiam hortamur. quod est genus egregie tractatum a
Passieno, cum *in* Domitiae uxoris suae pecuniaria lite ad-
versus fratrem eius Aenobarbum ageret: nam cum de ne-
cessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque
abundabat, adiecit: nihil vobis minus deest, quam de
quo contenditis.

27 p. Rab. perd. reo 9

---

17 ita neque *nos*, itaque ne *libri* — 24 vocatus *add. Schenkl* — 31 si *add. Regius* — 34 in *add. Regius*.

51 Omnes autem hos adfectus, etiam si quibusdam videntur in prooemio atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sunt frequentissimi, tamen aliae quoque partes recipiunt, sed breviores, ut cum ex iis plurima *sint* reserv*a*nda. at hic, si usquam, totos eloquentiae aperire fontes licet.
52 nam et, si bene diximus reliqua, possidebimus iam iudicum animos, et e confragosis atque asperis evecti tota pandere possumus vela, et, cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis et ornatis. tunc est commovendum theatrum, cum ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragoediae comoediaeque cluduntur, plodite.

53 In aliis autem partibus tractandus erit adfectus, ut quisque nascetur: nam neque exponi sine hoc res atroces et miserabiles debent, *et* cum de qualitate alicuius rei quaestio est, probationibus unius cuiusque rei recte subiungitur.
54 ubi vero coniunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis, ut in Verrem Cicero fecit: nam et Philodamo et navarchis et cruci civis Romani
55 et aliis plurimis suas lacrimas dedit. sunt qui hos *μερικοὺς ἐπιλόγους* vocent, quo partitam perorationem significant. mihi non tam partes eius quam species videntur, si quidem et epilogi et perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

De adfectibus.

1 II. Quamvis autem pars haec iudicialium causarum summa praecipueque constet adfectibus et aliqua de iis necessario dixerim, non tamen potui ac ne debui quidem istum locum in unam speciem concludere. quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda quae volumus potentissimum, tum supra dictis multo difficilius, movendi iudicum animos atque in eum quem volumus habitum formandi et
2 velut transfigurandi. qua de re pauca, quae postulabat materia, sic attigi, ut magis, quid oporteret fieri, quam quo id modo consequi possemus, ostenderem. nunc altius omnis rei repetenda ratio est.

---

18 1, 30 5, 45. 53 sqq.

---

4 sint reservanda *edd. vett.*, sit res eruenda *libri* — 15 et *add. Spalding* — 19 cruci civis *Spalding*, eruci ciui* A, crucitius G.

Nam et per totam, ut diximus, causam locus est ad-
fectibus, et eorum non simplex natura nec in transitu
tractanda, quo*niam* nihil adferre maius vis orandi potest.
nam cetera forsitan tenuis quoque et angusta ingenii vena, 3
si modo vel doctrina vel usu sit adiuta, generare atque ad
frugem aliquam perducere queat: certe sunt semperque
fuerunt non parum multi, qui satis perite, quae essent pro-
bationibus utilia, reperirent. quos equidem non contemno,
sed hactenus utiles credo, ne quid per eos iudici sit ignotum,
atque (ut dicam quod sentio) dignos a quibus causam diserti
docerentur: qui vero iudicem rapere et in quem vellet
habitum animi posset perducere, quo dic*ente* flendum ira-
scendum esset, rarus fuit. atqui hoc est, quod domin*a*tur 4
in iudiciis, h*i*c eloquentia reg*na*t. namque argumenta plerum-
que nascuntur ex causa, et pro meliore parte plura sunt
semper, ut, qui per haec vicit, tantum non defuisse sibi
advocatum sciat: ubi vero animis iudicum vis adferenda 5
est et ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi pro-
prium oratoris opus est. hoc non docet litigator, hoc causa-
rum libellis non continetur. probationes enim efficiant sane,
ut causam nostram meliorem esse iudices putent, adfectus
praestant, ut etiam velint, sed id, quod volunt, credunt
quoque. nam cum irasci, favere, odisse, misereri coeperunt, 6
agi iam rem suam existimant, et, sicut amantes de forma
iudicare non possunt, quia sensum oculorum praecipit ani-
mus, ita omnem veritatis inquirendae rationem iudex omittit
occupatus adfectibus: aestu fertur et velut rapido flumini
obsequitur. ita argumenta ac testes quid egerint pronuntiatio 7
ostendit, commotus autem ab oratore iudex quid sentiat
sedens adhuc atque audiens confitetur. an cum ille, qui ple-
risque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam
dicta sententia est? huc igitur incumbat orator, hoc opus
eius, hic labor est, sine quo cetera nuda, ieiuna, infirma,
ingrata sunt: adeo velut spiritus operis huius atque animus
est in adfectibus.

Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, 8
duae sunt species: alteram Graeci *πάθος* vocant, quod nos
vertentes recte ac proprie adfectum dicimus, alteram *ἦθος*,

3 quoniam *Spalding*, quo **A G** — 6 semperque **a g**, semper **A G** — 12 dicente *Spalding*, dicto *libri* — 13 rarus *Burman*, rarius *libri* — atqui *Gesner* (**A**), atque *libri rell.* — dominatur *Regius*, dominetur *libri* — 14 hic eloquentia regnat *Halm*, haec eloquentiam regunt *libri* — 37 quod *Spalding* (**AG**).

cuius nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus:
mores appellantur, atque inde pars quoque illa philosophiae
9 ἠθική moralis est dicta. sed ipsam rei naturam spectanti
mihi non tam mores significari videntur quam morum quae-
dam proprietas: nam ipsis quidem omnis habitus mentis
continetur. cautiores voluntatem complecti quam nomina
interpretari maluerunt. adfectus igitur hos concitatos
πάθος, illos mites atque compositos *ἦθος* esse dixerunt:
in altero vehementes motus, in altero lenes, denique hos
imperare, illos persuadere, hos ad perturbationem, illos ad
10 benevolentiam praevalere. adiciunt quidam *ἦθος* per*pe*tuum,
πάθος temporale esse. quod ut accidere frequentius fateor,
ita nonnullas credo esse materias, quae continuum desiderent
adfectum. nec tamen minus artis aut usus hi le*n*iores habent,
virium atque impetus non tantundem exigunt. in causis
vero etiam pluribus versantur, immo secundum quendam
11 intellectum in omnibus. nam cum ex illo eth*ico* loco nihil
non ab oratore tractetur, quidquid de honestis et utilibus,
denique faciendis ac non faciendis dicitur, *ἦθος* vocari potest.
quidam commendationem atque excusationem propria huius
officii putaverunt, nec abnuo esse ista in hac parte, sed
12 non concedo ut sola sint. quin illud adhuc adicio, *πάθος*
atque *ἦθος* esse interim ex eadem natura, ita ut illud maius
sit, hoc minus, ut amor *πάθος,* caritas *ἦθος,* interdum di-
versa inter se, sicut in epilogis: nam qu*ae* *πάθος* concitavit,
ἦθος solet mitigare. proprie tamen mihi huius nominis ex-
primenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis
13 significari videtur. *ἦθος,* quod intellegimus quodque a dicen-
tibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commen-
dabitur, non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum
et humanum et audientibus amabile atque iucundum, in quo
exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura
rerum hominumque videantur *ut*que mores dicentis ex ora-
14 tione perluceant et quodam modo agnoscantur. quod est sine
dubio inter coniunctas maxime personas, quotiens ferimus,
ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul

8 *πάθος et ἦθος add. Regius* — 9 motus *exc. Cass*, commotus **A** — 10 perturbationem *Regius (exc. Cass.)*, perlationem **A G** — 11 *ἦθος* perpetuum *nos*, (perp. *ἦθος Spalding*), hoc pertuum **A**, aut pertuum **G** — 14 leniores *Regius*, leuiores *libri* — 17 ethico *Halm*, et hoc *libri* — 19 *ἦθος Daniel (apud Pithoeum)*, hoc *libri* — 25 nam quae *Spalding*. namque *libri* — 33 utque *Halm*, que **A**, quae **G**.

ab odio. sed tamen alia patris adversus filium, tutoris ad-
versus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est (hi
enim praeferunt eorum ipsorum, a quibus laeduntur, cari-
tatem, neque alio modo invisos eos faciunt, quam quod
amare ipsi videntur), alia, cum senex adulescentis alieni
convicium, honestus inferioris fert: hic enim tantum conci-
tari, illic etiam adfici decet. sunt et illa ex eadem natura, 15
sed motus adhuc minoris, veniam petere adulescentiae, de-
fendere amores. nonnumquam etiam lenis caloris alieni deri-
sus ex hac forma venit, sed is non ex *i*ocis tantum. verum
aliquanto magis propria fu*er*it virtus simulationis, satisfa-
ciendi rogandi *εἰρωνεία,* quae diversum ei, quod dicit, intel-
lectum petit. hinc etiam ille maior ad concitandum odium 16
nasci adfectus solet, cum hoc ipso, quod nos adversariis
submittimus, intellegitur tacita impotentiae exprobratio.
namque eos graves et intolerabiles id ipsum demonstrat,
quod cedimus, et ignorant cupidi maledicendi aut adfecta-
tores libertatis, plus invidiam quam convicium posse: nam
invidia adversarios, convicium nos invisos facit. ille iam 17
paene medius adfectus est ex amoribus et ex desideriis ami-
corum et necessariorum: nam et hoc maior est et illo minor.
non parum significanter etiam illa in scholis *ἤθη* dixerimus,
quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros, timidos
secundum condicionem propositionum effingimus: nam si
ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, ex his ducimus ora-
tionem.

Denique *ἦθος* omne bonum et comem virum poscit. 18
quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri
potest, adprobare, utique ipse aut habeat aut habere creda-
tur. sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet
fidem. nam qui, dum dicit, malus videtur, utique male dicit:
non enim videtur iusta dicere, alioqui *ἦθος* videretur. quare 19
ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac
mite, nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desi-
der*a*t: proprie, iucunde, credibiliter dicere sat est, ideoque
ei et medius ille orationis modus maxime convenit.

---

7 decet *Spalding*, debet *libri* — 10 iocis *Halm*, locis *libri* — 11 fuerit *Spalding*, propria fuit uirtutis simulationi (uirtus simulationis **Mg**) s. rogandi *ETIPΩNIA* quae **AG** (sed simulationis) — 20 et ex **T** *m.* 2, ex **AG** — 27 *ἦθος nos*, hoc *libri* — 34 desiderat *Rollin*, desideret *libri* — 35 ideoque ei *nos*, ideoque *libri*.

20 Diversum est huic, quod *πάθος* dicitur, quodque nos adfectum proprie vocamus, et, ut proxime utriusque differentiam signem, illud comoediae, hoc tragoediae magis simile. haec pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem fere tota versatur. quae quibus ex locis ducenda sint, et manifestum omnibus et a nobis in ratione 21 prooemii atque epilogi dictum est. et metum tamen duplicem intellegi volo, quem patimur et quem facimus, et invidiam: namque altera invidum, altera invidiosum facit. hoc autem hominis, illud rei est, in quo et plus habet operis oratio. nam quaedam videntur gravia per se, parricidium, caedes, 22 veneficium, quaedam efficienda sunt. id autem contingit, cum magnis alioqui malis gravius esse id, quod passi sumus, ostenditur, quale est apud Vergilium:

o felix una ante alias Priameïa virgo,
hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
iussa mori —

quam miser enim casus Andromachae, si comparata ei felix 23 Polyxena: aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, ut etiam quae multo minora sunt intoleranda dicamus: 'si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti.' sed haec diligentius, cum ad eam amplificationem venerimus, dicemus. interim notasse contentus sum, non id solum agere adfectus, ut, quae sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut, quae toleranda haberi solent, gravia videantur, ut cum in maledicto plus iniuriae quam in manu, in infamia plus 24 poenae dicimus quam in morte. namque in hoc eloquentiae vis est, ut iudicem non in id tantum compellat, in quod ipsa rei natura ducetur, sed aut qui non est, aut maiorem quam est faciat adfectum. haec est illa, quae *δείνωσις* vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio, qua virtute praeter alias plurimum Demosthenes valuit.

25 Quod si tradita mihi sequi praecepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum, quae legi vel didici, quod modo probabile fuit, omittendo: sed *pro*mere in animo est quae latent et penitus ipsa huius loci aperire penetralia,

---

14 Aen. 3, 321

---

22 uenerimus **T** *m. 2*, uenimus **g**, *om.* **AG** — 36 promere *nos.* mere **A**, uere **G**.

quae quidem non aliquo tradente, sed experimento meo ac
natura ipsa duce accepi. summa enim, quantum ego quidem 26
sentio, circa movendos adfectus in hoc posita est, ut move-
amur ipsi. nam et luctus et irae et indignationis aliquando
etiam ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum,
non etiam animum accommodarimus. quid enim aliud est
causae, ut lugentes utique in recenti dolore disertissime
quaedam exclamare videantur et ira nonnumquam indoctis
quoque eloquentiam faciat, quam quod illis inest vis mentis
et veritas ipsa morum? quare in iis, quae esse veri similia 27
volemus, simus ipsi similes eorum, qui vere patiuntur, ad-
fectibus, et a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere
iudic*i* volet. an ille dolebit, qui audiet me, qui in hoc dicam,
non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concita*t*,
*e*i quod exigit simile patietur? siccis agentis oculis lacrimas
dabit? fieri non potest. nec incendit nisi ignis nec made- 28
scimus nisi umore nec res ulla dat alteri colorem, quem
non ipsa habet. primum est igitur, ut apud nos valeant ea,
quae valere apud iudicem volumus, adficiamurque antequam
adficere conemur. at quo modo fiet, ut adficiamur? neque 29
enim sunt motus in nostra potestate. temptabo etiam de
hoc dicere. quas *φαντασίας* Graeci vocant (nos sane visiones
appellemus), per quas imagines rerum absentium ita reprae-
sentantur animo, ut eas cernere oculis ac praesentes habere
videamur, has quisquis bene *con*ceperit, is erit in adfectibus 30
potentissimus. quidam dicunt *εὐφαντασίωτον,* qui sibi res,
voces, actus secundum verum optime finget: quod quidem
nobis volentibus facile continget. ni*s*i vero inter otia ani-
morum et spes inanes et velut somnia quaedam vigilantium
ita nos hae, de quibus loquor, imagines prosequuntur, ut
peregrinari, navigare, proeliari, populos adloqui, divitiarum,
quas non habemus, usum videamur disponere, nec cogitare,
sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus?
hominem occisum queror: non omnia, quae in re praesenti 31
accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille
subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit
vel rogabit vel fugiet? non ferientem, non concidentem

---

13 iudici *Slothouwer, in Actis soc. Traiect. 3 p. 128.* iudicem *libri* — 14 concitat ei *Car. Roth, in ed. Halmii,* concitasse id **A G**, concitat id *alii* — 25 conceperit *Regius*, ceperit *libri* — 28 nisi *Toernebladh*, nihil **A G** — 34 hominem *Spalding,* ad hominem **A G**.

videbo? non animo sanguis et pallor et gemitus, extremus denique expirantis hiatus insidet?

32 Insequitur *ἐνάργεια,* quae a Cicerone inlustratio et evidentia nominatur, quae non tam dicere videtur quam ostendere, et adfectus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. an non ex his visionibus illa sunt:

excussi manibus radii revolutaque pensa —
levique patens in pectore vulnus —

33 equ*us* ille in funere Pallantis positis insignibus? quid? non idem poeta penitus ultimi fati *con*cepit imaginem, ut diceret:

et dulces moriens reminiscitur Argos?

34 ubi vero miseratione opus erit, nobis ea, de quibus queremur, accidisse credamus atque i*d* animo nostro persuadeamus. nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queremur, nec agamus rem quasi alienam, sed adsumamus parumper illum dolorem. ita dicemus, quae in nostro simili casu dic-
35 turi essemus. vidi ego saepe histriones atque comoedos, cum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. quod si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis accendit adfectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare
36 debemus, *u*t moveri periclitantium vice poss*i*mus? sed in schola quoque rebus ipsis adfici convenit easque veras sibi fingere, hoc magis quod illic ut litigatores loquimur frequentius quam ut advocati. orbum agimus et naufragum et periclitantem, quorum induere personas quid attinet, nisi adfectus adsumimus?

Haec dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscumque sum aut fui, pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo: frequenter motus sum, ut me non lacrimae solum deprehenderent, sed pallor et vero similis dolor.

De risu.

1 III. Huic diversa virtus, quae risum iudicis movendo et illos tristes solvit adfectus et animum ab intentione rerum

---

3 Partitt. or. 6, 20 — 7 Verg. Aen. 9, 474 — 8 ib. 11, 40 — 9 ib. 11, 89 — 12 ib. 10, 782

---

9 equus *Spalding* (et equus *Regius*), et quos **A G** — 10 concepit *Regius*, cepit *libri* — 14 id animo *Regius*, inanimo *libri* — 18 essemus **T** *m. 2.* uidissemus **A G** — 21 accendit **M**, accedit **A G** — 22 ut . . possimus *Regius*, et . . possumus *libri* — 24 illic ut **T** *m. 2*, illi **A G** — 29 sum **g**, is **A G** — 31 uero **G**, uere **A**.

frequenter avertit et aliquando etiam reficit et a satietate
vel a fatigatione renovat. quanta sit autem in ea difficultas,
vel duo maximi oratores, alter Graecae, alter Latinae elo-
quentiae princeps, docent: nam plerique Demostheni facul- 2
tatem defuisse huius rei credunt, Ciceroni modum. nec
videri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum
dicta nec sane ceteris eius virtutibus respondentia palam
ostendunt, non displicuisse illi iocos, sed non contigisse.
noster vero non solum extra iudicia, sed in ipsis etiam 3
orationibus habitus est nimius risus adfectator. mihi quidem,
sive id recte iudico sive amore immodico praecipui in elo-
quentia viri labor, mira quaedam in eo videtur fuisse ur-
banitas. nam et in sermone cotidiano multa et in alter- 4
cationibus et interrogandis testibus plura quam quisquam
dixit facete, et illa ipsa, quae sunt in Verrem dicta frigidius,
aliis adsignavit et testimonii loco posuit, ut, quo sunt magis
vulgaria, eo sit credibilius, illa ab oratore non ficta, sed
passim esse iactata. utinamque libertus eius Tiro aut alius, 5
quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dic-
torum numero indulsissent et plus iudicii in eligendis quam
in congerendis studii adhibuissent: minus obiectus calumni-
antibus foret, qui tamen nunc quoque, ut in omni eius in-
genio, facilius quod reici quam quod adici possit invenient.
adfert autem summam rei difficultatem primum, quod ridi- 6
culum dictum plerumque falsum est (*ad* hoc semper humile),
saepe ex industria depravatum, praeterea numquam honori-
ficum: tum varia hominum iudicia in eo, quod non ratione
aliqua, sed motu animi quodam nescio an *in*enarrabili iudi-
catur. neque enim ab ullo satis explicari puto, licet multi 7
temptaverint, unde risus, qui non solum facto aliquo dictove,
sed interdum quodam etiam corporis tactu lacessitur. prae-
terea non una ratione moveri solet: neque enim acute tantum
ac venuste, sed stulte, iracunde timide dicta ac facta riden-
tur, ideoque anceps eius rei ratio est, quod a derisu non
procul abest risus. habet enim, ut Cicero dicit, sedem in 8
deformitate aliqua et turpitudine, quae cum in aliis

35 de Orat. 2, 58, 236

4 princeps **M**, principes **A G** — 5 huius **G**, huic **A** — 18 eius **a**, eni (*vel* eiu) **A**, eris **G** — 23 quod *ed. Camp.*, quid **A G** — 25 ad *add. Burman* — 28 inenarrabili *Spalding*, enarrabili *libri* — 32 una ratione m. solet *Regius*, ut narratione m. soleat *libri*.

demonstrantur, urbanitas, cum in ipsos dicentes recidunt,
stultitia vocatur.

Cum videatur autem res levis et quae a scurris, mimis,
insipientibus denique saepe moveatur, *tamen* habet vim
nescio an imperiosissimam et cui repugnari minime potest.
9 erumpit etiam invit*is* saepe, nec vultus modo ac vocis ex-
primit confessionem, sed totum corpus vi sua concutit. rerum
autem saepe, ut dixi, maximarum momenta vertit, ut cum
10 odium iramque frequentissime frangat. documento sunt iu-
venes Tarentini, qui multa de rege Pyrrho securius inter
cenam locuti, cum rationem facti reposcerentur et neque
negari res neque defendi posset, risu sunt et opportuno
ioco elapsi. namque unus ex iis 'immo', inquit, 'nisi lagona
defecisset, occidissemus te', eaque urbanitate tota est invidia
criminis dissoluta.

11 Verum hoc, quidquid est, ut non ausim dicere carere
omnino arte, quia nonnullam observationem habet suntque
ad id pertinentia et a Graecis et a Latinis composita prae-
cepta, ita plane adfirmo, praecipue positum esse in natura
12 et in occasione. porro natura non tantum in hoc valet,
ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum (nam id
sane doctrina possit augeri), sed inest proprius quibusdam
decor in habitu ac vultu, ut eadem illa minus alio dicente
13 urbana esse videantur. occasio vero et in rebus est, tanta-
que eius vis, ut saepe adiuti ea non indocti modo, sed etiam
rustici salse dicant, et in eo, quid aliquis dixerit prior: sunt
enim longe venustiora omnia in respondendo quam in pro-
14 vocando. accedit difficultati, quod eius rei nulla exercitatio
est, nulli praeceptores. itaque in conviviis et sermonibus
multi dicaces, quia in hoc usu cotidiano proficimus. oratoria
urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetu-
15 dinem commodata. nihil autem vetabat et componi materias
in hoc idoneas, ut controversiae permixtis salibus fingeren-
tur, vel res proponi singulas ad iuvenum talem exer-
16 citationem. quin ipsae illae (dicta sunt ac vocantur), quas
certis diebus festae licentiae dicere solebamus, si paulum
adhibita ratione fingerentur aut aliquid in his serium quoque

3 a scurris *ed. Colon.*, ab scurris **A**, ab curris **G** — 4 tamen *Regius*, tum **A G** — 6 invitis *Regius*, inuitus *libri* — 10 securius **G**, sequius **A** — 25 que eius *addidi*, cuius t. v. est *Spalding* — 26 quid aliquis *Spalding* (**A**), quis aliquid *libri rell.*

esset admixtum, plurimum poterant utilitatis adferre: quae
nunc iuvenum vel sibi ludentium exercitatio est.
Pluribus autem nominibus in eadem re vulgo utimur: 17
quae tamen si diducas, suam quandam propriam vim osten-
dent. nam et urbanitas dicitur, qua quidem significari
video sermonem praeferentem in verbis et sono et usu
proprium quendam gustum urbis et sumptam ex conver-
satione doctorum tacitam eruditionem, denique cui contraria
sit rusticitas. venustum esse, quod cum gratia quadam et 18
venere dicatur, apparet. salsum in consuetudine pro ridi-
culo tantum accipimus: natura non utique hoc est, quamquam
et ridicula esse oporteat salsa. nam et Cicero omne, quod
salsum sit, ait esse Atticorum, non quia sunt maxime ad
risum compositi, et Catullus, cum dicit:

nulla est in corpore mica salis,

non hoc dicit, nihil in corpore eius esse ridiculum. salsum 19
igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex
orationis condimentum, quod sentitur latente iudicio velut
palato, excitatque et a taedio defendit orationem. sales enim,
ut ille in cibis paulo liberalius adspersus, si tamen non sit
immodicus, adfert aliquid propriae voluptatis, ita hi quoque
in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi
sitim. facetum quoque non tantum circa ridicula opinor 20
consistere: neque enim diceret Horatius, facetum carminis
genus natura concessum esse Vergilio. decoris hanc magis
et excultae cuiusdam elegantiae appellationem puto. ideoque
in epistulis Cicero haec Bruti refert verba: ne illi sunt
pedes faceti ac delicatius ingredienti molles. quod
convenit cum illo Horatiano:

molle atque facetum Vergilio —

iocum vero id accipimus, quod est contrarium serio: nam 21
et fingere et terrere et promittere interim iocus est. dica-
citas sine dubio a dicendo, quod est omni generi commune,
ducta est, proprie tamen significat sermonem cum risu
aliquos incessentem. ideo Demosthenen urbanum fuisse
dicunt, dicacem negant.

12 Orat. 26, 90 — 14 c. 86, 4 — 24 et 29 Sat. 1, 10, 44 — 27 ex epist. inc. fr. 2 H.

19 sales enim *Spalding*, sane tamen *libri* — 24 carminis *ed. Ald.*, cateminis A, catominus G — 28 delicatius i. molles *ed. Lond. 1641* deliciis i. mollius (molles T *m. 2*) *libri* — 32 et fingere *edd. vett.*, effingere *libri*.

22 Proprium autem materiae, de qua nunc loquimur, est
ridiculum, ideoque haec tota disputatio a Graecis *περὶ
γελοίου* inscribitur. eius prima divisio traditur eadem, quae
23 est omnis orationis, ut sit positum in rebus ac verbis. usus
autem maxime *tri*plex: aut enim ex aliis risum petimus
aut ex nobis aut ex rebus mediis. aliena aut reprehendimus
aut refutamus aut elevamus aut repercutimus aut eludimus.
nostra ridicul*e* indicamus et, ut verbo Ciceronis utar, dicimus
aliqua subabsurda. namque eadem, quae, si imprudentibus
24 excidant, stulta sunt, si simulamus, venusta creduntur. ter-
tium est genus, ut idem dicit, in decipiendis expectationibus,
dictis aliter accipiendis ceteris, quae neutram personam con-
25 tingunt ideoque a me media dicuntur. item ridicula aut facimus
aut dicimus. facto risus conciliatur interim admixta gravitate,
ut M. Caelius praetor, cum sellam eius curulem consul
Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam, dicebatur
autem consul a patre flagris aliquando caesus: interim sine
respectu pudoris, ut in illa pyxide Caeliana, quod neque
26 oratori neque ulli viro gravi convenit. idem autem *de* vultu
gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa
gratia, sed maior, cum captare risum non videntur: nihil
enim est iis, quae *sicut* salsa dicuntur, insulsius. quamquam
autem gratiae plurimum dicentis severitas adfert, fitque
ridiculum id ipsum, quod qui dicit illa, non ridet, est tamen
interim et adspectus et habitus oris et gestus non inurbanus,
27 cum iis modus contingit. id porro, quod dicitur, aut est
lascivum et hilare, qualia A. Galbae pleraque, aut contu-
meliosum, qualia nuper Iuni Bassi, aut asperum, qualia
Cassi Severi, aut lene, qualia Domiti Afri. refert, his ubi
quis utatur. nam in convictibus et cotidiano sermone lasciva
28 humilibus, hilaria omnibus convenient. l*ae*dere numquam
velimus, longeque absit illud propositum, potius amicum
quam dictum perd*en*di. in hac quidem pugna forensi malim
mihi lenibus uti licere. nonnumquam et contumeliose et
aspere dicere in adversarios permissum est, cum accusare

8 de Orat. 2, 71, 289 — 15 p. Cael. 29, 69

5 triplex *ed. Colon. 1521 in marg.*, simplex *libri* — 6 aut *Regius*, autem **A G** — 8 ridicule *Regius*, ridicula *libri* — 17 flagris **T** *m. 2*, fragis **A G** — 18 quod **S**, quo **A G** — 19 de *ed. Camp.*, sed *libri* — 22 sicut *Gesner*, dūt **G**, dicenti **A** — 31 laedere *Rollin*, ludere *libri* — 33 perdendi *Muretus*, perdidi *libri* — forensi *Regius*, forensium *libri*.

etiam palam et caput alterius iuste petere concessum sit.
sed hic quoque tamen inhumana videri solet fortunae in-
sectatio, vel quod culpa caret vel quod recidere etiam in
ipsos, qui obiecerunt, potest. primum itaque considerandum
est, et quis et in qua causa et apud quem et in quem et
quid dicat. oratori minime convenit distortus vultus gestusque, 29
quae in mimis rideri solent. dicacitas etiam scurrilis et
scaenica huic personae alienissima est: obscenitas vero non
a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione.
nam si quando obici potest, non in ioco exprobranda est.
oratorem praeterea ut dicere urbane volo, ita videri ad- 30
fectare id plane nolo. quapropter ne dicet quidem salse,
quotiens poterit, et dictum potius aliquando perdet quam
minuet auctoritatem. nec accusatorem autem atroci in causa 31
nec patronum in miserabili iocantem feret quisquam. sunt
etiam iudices quidam tristiores quam ut risum libenter
patiantur. solet interim accidere ut id, quod in adversarium 32
dicimus, aut in iudicem conveniat aut in nostrum quoque
litigatorem, quamquam aliqui reperiuntur, qui ne id quidem,
quod in ipsos recidere possit, evitent. quod fecit Longus
Sulpicius, qui, cum ipse foedissimus esset, ait eum, contra
quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi
hominis: cui respondens Domitius Afer 'ex tu*i*', inquit,
'animi sententia, Longe, qui malam faciem habet,
liber non est?' vitandum etiam, ne petulans, ne superbum, 33
ne loco, ne tempore alienum, ne praeparatum et domo ad-
latum videatur quod dicimus: nam adversus miseros, sicut
supra dixeram, inhumanus est iocus. sed quidam ita sunt
receptae auctoritatis ac notae verecundiae, ut nocitura sit
in eos dicendi petulantia: nam de amicis iam praeceptum
est. illud non ad oratori*s* consilium, sed ad hominis pertinet: 34
lacessat hoc modo, quem laedere sit periculosum, ne aut
inimicitiae graves insequantur aut turpis satisfactio. male
etiam dicitur, quod in plures convenit, si aut nationes totae
incessantur aut ordines aut condicio aut studia multorum.
ea, quae dicet vir bonus, omnia salva dignitate ac vere- 35
cundia d*i*cet: nimium enim risus pretium est, si probitatis
impendio constat.

---

3 recidere *Regius*, redire *libri* — 10 ioco *Spalding* (**a**), loco **A G** — 21 ait *Spalding* (**A G**), aut *rell.* — 23 tui *Spalding*, tu **A G** — 31 ad oratoris *Harster in ed. Halmii*, adorat fori· **A**, ad orā fori **G** — 37 dicet *edd. vett.*, decet *libri*.

Unde autem concilietur risus et quibus ex locis peti
soleat, difficillimum dicere. nam si species omnes persequi
velimus, nec modum reperiemus et frustra laborabimus.
36 neque enim minus numerosi sunt loci, ex quibus haec dicta,
quam illi, ex quibus ea*e*, quas sententias vocamus, ducuntur,
neque alii. nam hic quoque est inventio et elocutio, atque
37 ipsius elocutionis vis alia in verbis, alia in figuris. risus
igitur oriuntur aut ex corpore eius, in quem dicimus, aut
ex animo, qui factis ab eo dictisque colligitur, aut ex his,
quae sunt extra posita: intra haec enim est omnis vituperatio:
quae si gravius posita sit, severa est, si levius, ridicula.
haec aut ostenduntur aut narrantur aut dicto notantur.
38 rarum est, ut oculis subicere contingat, ut fecit C. Iulius:
qui, cum Helvio Manci*ae* saepius obstrepenti sibi diceret,
'iam ostendam qualis sis', isque plane instaret interrogatione,
qualem ta*nd*em se ostensurus esset, digito demonstravit
imaginem Galli in scuto Cimbrico pictam, cui Manc*ia* tum
simillimus est visus. tabernae autem erant circa forum ac
39 scutum illud signi gratia positum. narrare, quae salsa sint,
in primis est subtile et oratorium, ut Cicero pro Cluentio
narrat de Caepasio atque Fabricio aut M. Caelius de illa
D. Laeli collegaeque eius in provinciam festinantium con-
tentione. sed in his omnibus cum elegans et venusta ex-
igitur tota expositio, tum id festivissimum est, quod adicit
orator. nam et a Cicerone sic est Fabrici fuga illa condita:
40 itaque cum callidissime se putaret dicere et cum
illa verba gravissima ex intimo artificio deprom-
psisset, respicite, iudices, hominum fortunas, respi-
cite C. Fabrici senectutem, cum hoc 'respicite'
ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit
ipse: at Fabricius a subselliis demisso capite
discesserat, et cetera, quae adiecit (nam est notus locus),
cum in re hoc solum esset, Fabricium a iudicio recessisse.
41 et Caelius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum:
hic subsecutus quo modo transierit, utrum rati an
piscatorio navigio, nemo sciebat: Siculi quidem,
ut sunt lascivi et dicaces, aiebant in delphino

---

13 Cic. de Orat. 2, 66, 266 — 20 cf. c. 21 — 25 p. Cluent. 21, 58

---

5 eae *Regius*, eas *libri* — 14 mancipe *et* 17 manceps *libri*, *corr. Pighius* — diceret iam *Regius*, dicere etiam *libri* — 16 tandem *Regius*, talem **A G**.

sedisse et sic tamquam Ariona transvectum. in nar- 42
rando autem Cicero consistere facetias putat, dicacitatem
in *i*aciendo. mire fuit in hoc genere venustus Afer Domitius,
cuius orationibus complures huius modi narrationes insertae
reperiuntur, sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt
editi libri. illud quoque genus est positum non in hac veluti 43
iaculatione dictorum et inclusa breviter urbanitate, sed in
quodam longiore actu, quod de L. Crasso contra Brutum
Cicero in secundo de Oratore libro et aliis quibusdam locis
narrat. nam cum Brutus in accusatione Cn. Planci ex*citatis* 44
duobus lectoribus ostendisset, contraria L. Crassum patronum
eius in oratione, quam de colonia Narbonensi habuerat,
suasisse iis, quae de lege Servilia dixer*a*t, tres excitavit et
ipse lectores, iisque patris eius dialogos dedit legendos:
quorum cum in Privernati unus, alter in Albano, tertius in
Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat, ubi
essent eae possessiones? omnes autem illas Brutus vendi-
derat, et tum paterna emancupare praedia turpius habebatur.
similis in apologis quoque et quibusdam interim etiam
historiis exponendi gratia consequi solet.

Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate bre- 45
vitas. cuius quidem duplex forma est dicendi ac respondendi,
sed ratio communis in parte: nihil enim, quod in lacessendo 46
dici potest, non etiam in repercutiendo: at quaedam propria
sunt respondentium: illa etiam atque *etiam medi*tati adferre
solent, haec plerumque in altercatione aut in rogandis testibus
re*p*eriuntur. cum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula
ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus con-
venire, in primis ex amphibolia, neque illa obsc*en*a, quae Atel- 47
lani e more captant, nec, qualia vulgo iactantur a vilissimo
quoque, conversa in maledictum fere ambiguitate: ne illa qui-
dem, quae Ciceroni aliquando, sed non in agendo exciderunt,
ut dixit, cum is candidatus, qui coqui filius habebatur, coram
eo suffragium ab *ali*o peteret: 'ego quoque tibi favebo':

2 Orat. 26, 87 — 9 c. 55, 223

3 iaciendo *Regius*, faciendo *libri* — 10 excitatis *Pithoeus*, ex *libri* — 13 dixerat *Regius*, dixerit *libri* — 23 parte *edd. vett.*, partem *libri* — 25 illa etiam atque etiam meditati *Spalding*, illa etiam itaque concitati **A G** — 26 reperiuntur *Spalding*, requiriuntur **A**, requiruntur **G** — 29 obscena *Teuffel*, obscura *libri* — Atellani e *Spalding*, atellaniae **A**, atelellanie **G** — 34 alio *Regius*, eo **A G**.

48 non quia excludenda sint omnino verba duos sensus signi-
ficantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus
rebus ipsis adiuvantur. quare non hoc modo paene et ipsum
scurrile Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isau-
ricum: miror quid sit, quod pater tuus, homo con-
49 stantissimus, te nobis varium reliquit. sed illud ex
eodem genere praeclarum: cum obiceret Miloni accusator
in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bovillas
ante horam nonam devertisset, ut expectaret, dum Clodius
a villa sua exiret, et identidem interrogaret, quo tempore
Clodius occisus esset, respondit 'sero', quod vel solum suf-
50 ficit, ut hoc genus non totum repudietur. nec plura modo
significari solent, sed etiam diversa, ut Nero de servo pes-
simo dixit: 'nulli plus apud se fidei haberi, nihil ei neque
51 occlusum neque signatum esse'. pervenit res usque ad
aenigma, qua*l*e est Ciceronis in Plaetorium Fontei accu-
satorem, cuius matrem dixit, dum vixisset, ludum,
postquam mortua esset, magistros habuisse. dice-
bantur autem, dum vixit, infames feminae convenire ad
eam solitae, post mortem bona eius venierant. quamquam
hic 'ludus' per translationem dictum est, 'magistri' per am-
52 biguitatem. in metalepsin quoque cadit eadem ratio dictorum,
ut Fabius Maximus, incusans A*u*gust*i* congiariorum, quae
amicis dabantur, exiguitatem, heminaria esse dixit: nam
congiarium commune liberalitatis atque mensurae, a mensura
53 ducta imminutio e*st* rerum. haec tam frigida, quam est
nominum fictio adiectis, detractis, mutatis litteris, ut Aci-
sculum, quia esset pactus, 'Pacisculum', et Placidum nomine,
quod is acerbus natura esset, 'Acidum', et Tullium, cum fur
54 esset, 'Tollium' dictos invenio. sed haec eadem genera
commodius in rebus quam in nominibus respondent. Afer
enim venuste Manlium Suram, multum in agendo discur-
santem, salientem, manus iactantem, togam deicientem et
reponentem, non agere dixit, sed satagere. est enim
dictum per se urbanum 'satagere', etiam si nulla subsit
55 alterius verbi similitudo. fiunt et adiecta et detracta ad-
spiratione et divisis coniunctisve verbis similiter saepius

4 ex inc. oratt. fr. 5 H — 13 Cic. de Orat. 2, 61, 248

16 quale *Regius*, quae *libri* — 23 Augusti *Regius*, anguste **A G** — 24 heminaria *Regius*, heminariam *libri* — 26 imminutio est *Regius*, in minutione **A G**.

frigida, aliquando tamen recipienda. eademque condicio est in iis, quae a nominibus trahuntur. multa ex hoc *genere* Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta: modo futurum ut omnia verreret, cum diceretur Verres, modo Herculi, quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse, modo malum sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset, quia Sacerdo*ti* Verr*es* successerat. praebet tamen aliquando occasionem quaedam felicitas hoc 56
quoque bene utendi, ut pro Caecina Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem, nec minus niger, inquit, nec minus confidens quam est ille Terentianus Phormio.

Acriora igitur sunt et elegantiora quae trahuntur ex 57
vi rerum. in iis maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius leviusque referatur: qua*li*a veteres illi iocabantur, qui Lentulum 'Spintherem' et Scipionem 'Sera*p*ionem' esse dixerunt. sed ea non ab hominibus modo petitur, verum etiam ab animalibus, ut nobis pueris Iunius Bassus, homo in primis dicax, 'asinus albus' vocabatur. et 58
Sarmentus seu P. Blessius Iulium, hominem nigrum et macrum et pandum, 'fibulam ferream' dixit. quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. adhibetur autem 59
similitudo interim palam, interim *in*seri solet parabolae: cuius est generis i*llu*d Augusti, qui militi libellum timide porrigenti, 'noli', inquit, 'tamquam assem elephanto des'. sunt quaedam v*er*i similia: unde Vatinius dixit hoc dictum, 60
cum reus agente in eum Calvo frontem candido sudario tergeret idque ipsum accusator in invidiam vocaret, 'quamvis reus sum', inquit, 'et pa*nem i*tem candidum edo.' adhuc est 61
subtilior illa ex simili translatio, cum, quod in alia re fieri solet, in aliam mutuamur. ea dicatur sane fictio, ut Chrysippus, cum in triumpho Caesaris eborea oppida essent translata et post dies paucos Fabi Maximi lignea, 'thecas esse oppidorum Caesaris' dixit. et Pedo de myrmillone, qui retiarium consequebatur nec feriebat, 'vivum', inquit,

---

3 4, 43, 95 — 6 1, 46, 121 — 10 p. Caec. 10, 27

---

2 genere *add. Spalding* — 4 diceretur *Regius* (**A**), diceretur ei *rell.* — 5 quam *add.* **A G** *ante* apro, *om. alii* — 7 Sacerdoti Verres *ed Ald.*, sacerdo .. uerris **A**, sacerdos uerri **G** — 14 qualia *Spalding*, quae iam *libri* — 15 Serapionem *Regius*, serationem **A**, serationem **G** — 22 inseri *Regius*, serio *libri* — 23 illud *Halm*, *om.* **A G**, id **T** *m* 2 — 25 verisimilia *edd.*, uisisimilia **A**, uisimilia *rell.* — 28 panem item *Haupt*, parentem *libri.*

62 'capere vult'. iungitur amphiboliae similitudo, ut a L. Galba,
qui pilam neglegenter petenti, 'sic', inquit, 'petis, tamquam
Caesaris candidatus'. nam illud 'petis' ambiguum est, securitas
63 similis. quod hactenus ostendisse satis est. ceterum frequentissima aliorum generum cum aliis mixtura est, eaque optima, quae ex pluribus constat. eadem dissimilium ratio est. hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem cum misisset Augustus, qui ei diceret 'ego si prandere volo, domum eo': 'tu enim', inquit, 'non times ne locum perdas'.
64 ex contrario non una species. neque enim eodem modo dixit Augustus praefecto, quem *cum* ignominia mittebat, subinde interponenti precibus 'quid respondebo patri meo?' 'dic me tibi displicuisse', quo Galba paenulam roganti 'non possum commodare, domi maneo', cum cenaculum eius perplueret. tertium adhuc illud, si quidem, ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit: 'libidinosior es quam ullus spado', quo sine dubio et opinio decipitur, sed ex contrario. et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Vestinus, cum ei nuntiatum esset * * *necatum esse*
65 'aliquando desinet putere'. *sed* onerabo librum exemplis similemque iis, qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi voluero singula veterum.

Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. nam et finitione usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alterum
66 saltorem dixit, alterum interpellatorem, et partitione Galba, cum paenulam roganti respondit: 'non pluit, non opus est tibi: si pluet, ipse utar'. proinde genere, specie, propriis, differentibus, iugatis, adiunctis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione parium, maiorum, minorum similis materia praebetur, sicut in tropos
67 quoque omnes cadit. an non plurima *per hyperbolen* dicuntur? qu*ale* refert Cicero de homine praelongo, caput eum ad fornicem Fabium offendisse, et quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum adsidue minores parentibus
68 liberi essent, nascendo interiturum. quid ironia? nonne

33 de Orat. 2. 66, 267

11 cum *add. Burman* — 15 si quidem **T** *m. 2*, si quod **A G** — 19 necatum esse *add. Spalding* — 20 sed *addidi* — 28 pluet *Schenkl*, pluit *libri* — 32 per hyperbolen *add. Regius* — 33 quale *Regius*, quod **A G** — 36 interiturum *Gesner*, interit utrumque **G**, interitturumque **A**.

etiam quae severissime fit, ioci prope genus est? qua urbane
usus est Afer, cum Didio Gallo, qui provinciam ambitio-
sissime petierat, deinde, impetrata ea, tamquam coactus
querebatur, 'age', inquit, 'aliquid et rei publicae causa *el*abora'.
qu*a*que Cicero lusit, cum Vatini morte nuntiata, cuius
parum certus dicebatur auctor, 'interim', inquit, 'usura fruar'.
idem per allegoriam M. Caelium, melius obicientem crimina 69
quam defendentem, bonam dextram, malam sinistram habere
dicebat. emphasi A. Villius dixit, †ferrum in Tuccium
incidisse. figuras quoque mentis, quae σχήματα διανοίας 70
dicuntur, res eadem recipit omnes, in quas nonnulli divise-
runt species dictorum. nam et interrogamus et dubitamus
et adfirmamus et minamur et optamus, quaedam ut mise-
rantes, quaedam ut irascentes dicimus. ridiculum est autem
omne, quod aperte fingitur. stulta reprehendere facillimum 71
est, nam per se sunt ridicula, sed rem urbanam facit aliqua
ex nobis adiectio. stulte interrogaverat exeuntem de theatro
Campatium Titius Maximus, an spectasset? f*e*cit Campatius
dubitationem eius stultiorem dicendo: '*non,* sed in orchestra
pila lusi.'

Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, 72
elevando, ridicule negavit Manius Curius: nam, cum eius
accusator in sipario omnibus locis aut nudum eum in nervo
aut ab amicis redemptum ex alea pinxisset, 'ergo ego',
inquit, 'numquam vici.' redarguimus interim aperte, ut Cicero 73
Vibium Curium multum de annis aetatis suae mentientem,
'tum ergo, cum una declamabamus, non eras natus', interim
et simulata adsensione, ut idem Fabia Dolabellae dicent*e*
triginta se annos habere, 'verum est', inquit, 'nam hoc illam
iam viginti annis audio'. belle interim subicitur pro eo, 74
quod neges, aliud mordacius, ut Iunius Bassus, querente
Domitia Passieni, quod incusans eius sordes calceos eam
veteres diceret vendere solere, 'non mehercule', inquit, 'hoc
umquam dixi, sed dixi emere te solere'. defensionem imitatus
est eques Romanus, qui obicienti Augusto, quod patrimonium
comedisset, 'meum', inquit, 'putavi'. elevandi ratio est duplex, 75
ut aut *nim*iam quis iactantiam minuat, quem ad modum

---

1 severissime *Spalding,* siuerissime **A**, sit uerissime **G** — 4 causa elabora *edd. vett.*, causam et abora **A**, causam et labora **G** — 5 quaque *edd. vett.*, quoque *libri* — 15 aperte **T** *m. 2*, aparte **A G** — 18 fecit *Badius*, facit *libri* — 19 non *add. Regius* — 28 dicente *Spalding*, dicenti *libri* — 37 nimiam q. *Deffner in ed. Halmii*, ueniam q. aut *libri.*

C. Caesar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in
seditione Sulpiciana, quod is se passum pro Caesare
pugnantem gloriabatur, 'numquam fugiens respexeris', inquit:
aut crimen obiectum, ut Cicero obiurgantibus, quod sexa-
genarius Publi*li*am virginem duxisset, 'cras mulier erit',
76 inquit. hoc genus dicti c o n s e q u e n s vocant quidam atque
est illi simile, quod Cicero Curionem, semper ab excusatione
aetatis incipientem, f a c i l i u s c o t i d i e p r o o e m i u m h a b e r e
77 dixit, quia ista natura sequi et cohaerere videantur. sed
elevandi genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est
usus in Vatinium. qui pedibus aeger, cum vellet videri
commodioris valetudinis factus et diceret, se iam bina milia
passuum ambulare, 'dies enim', inquit, 'longiores sunt'. et
Augustus nuntiantibus Terraconensibus, palmam in ara eius
enatam, 'apparet', inquit, 'quam saepe accendatis'. transtulit
78 crimen Cassius Severus: nam cum obiurgaretur a praetore,
quod advocati eius L. Varo Epicurio, Caesaris amico, con-
vicium fecissent, 'nescio', inquit, 'qui conviciati sint, et puto
Stoicos fuisse'.

Repercutiendi multa sunt genera, venustissimum, quod
etiam similitudine aliqua verbi adiuvatur, ut Trachalus dicenti
Suelio 'si hoc ita est, is in exilium', 'si non est ita, redis'
79 inquit. elusit Cassius Severus obiciente quodam, quod ei
domo sua Proculeius interdixisset, respondendo, 'numquid
ergo illuc accedo?' *sed* eluditur et ridiculum ridiculo, ut
divus Augustus, cum ei Galli torquem aureum centum
pondo dedissent, et Dolabella per iocum, temptans tamen
ioci sui eventum, dixisset, 'imperator, torque me dona':
80 'malo', inquit, 'te civica donare': mendacium quoque men-
dacio, ut Galba, dicente quodam, victoriato se uno in
Sicilia quinque pedes longam murenam emisse: 'nihil', inquit,
'mirum: nam ibi tam longae nascuntur, ut iis piscatores
81 pro restibus *ut*antur'. contraria est neganti confessionis
simulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis sic
Afer, cum ageret contra libertum Claudi Caesaris et ex
diverso quidam condicionis eiusdem, cuius erat litigator,
exclamasset: 'praeterea tu semper in libertos Caesaris dicis':
'nec mehercule', inquit, 'quidquam proficio'. cui vicinum est

5 Publiliam *ed. Camp.*, publi . . . **A**, publicam **G** — 7 est *addidi* — 21 Trachalus *Burman*, trachalatus **A**, trachallatus **G** — 25 sed *Spalding*, sic *libri* — 30 victoriato *Regius* (**A**), uictoria id **G** — 33 utantur *Regius*, cingantur **A**, cingatur **G**.

non negare quod obicitur, cum et [id] palam falsum est et
inde materia bene respondendi datur, ut Catulus dicenti
Philippo, quid latras? 'furem video', inquit. in se dicere non 82
fere est nisi scurrarum et in oratore utique minime pro-
babile, quod fieri totidem modis quot in alios potest:
ideoque hoc, quamvis frequens sit, transeo. illud vero, 83
etiam si ridiculum est, indignum tamen est homine *lib*erali,
quod aut turpiter aut potenter dicitur: quod fecisse quendam
scio, qui humiliori libere adversus se loquenti, 'colaphum',
inquit, 'tibi ducam et formulam scribes, quod caput durum
habeas'. hic enim dubium est, utrum ridere audientes an
indignari debuerint.

Superest genus decipiendi opinion*em* aut dicta aliter 84
intellegendi, quae sunt in omni hac materia vel venustissima.
inopinatum et a lacessente poni solet, quale est, quod refert
Cicero: quid huic abest nisi res et virtus? aut illud
Afri: homo in agendis causis optime vestitus: et in
occurrendo, ut Cicero audita falsa Vatini morte, cum obvium
libertum eius interrogasset 'rectene omnia?' dicenti recte,
'mortuus est?' inquit. plurimus autem circa simulationem 85
et dissimulationem risus est, quae sunt vicina et prope
eadem, sed simulatio est certam opinionem animi sui imi-
tantis, dissimulatio aliena se parum intellegere fingentis.
simulavit Afer, cum in causa subinde dicentibus, Celsinam
de re cognovisse, quae erat potens femina: 'quis est', inquit,
'iste?' Celsinam enim videri sibi virum finxit. dissimulavit 86
Cicero, cum Sex. Annalis testis reum laesisset, et instaret
identidem accusato*r* 'dic, M. Tulli, si quid potes de
Sexto Annali': versus enim dicere coepit de libro Enni
annali sexto

quis potis ingentis causas evolvere belli?

cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas, 87
ut Cascellio, qui consultatori dicenti 'navem dividere volo',
'perdes', inquit. sed averti intellectus et aliter solet, cum ab
asperioribus ad leniora deflectitur: ut qui interrogatus,

---

2 Cic. de Orat. 2, 54, 220 — 16 ib. 2, 70, 281 — 30 v. 176 — 35 Cic. de Orat. 2, 68, 275

---

7 liberali *edd. vett.*, tolerabili *libri* — 13 opinionem *Regius*, opinione *libri* — 21 et dissimulationem *add. Regius* — 25 cognovisse *Burman* (**A**), cognouisset **G** — 28 accusator ei Dic Marce Tulli *Regius*, ei *del. Halm*, accusatodi m. tullius **A G** — si quid *Halm*, inquid **A G**.

quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus esset,
88 tardum fuisse respondit. *ei* confine est, quod dicitur per
suspicionem: quale illud apud Ciceronem querenti, quod
uxor sua ex fico se suspendisset, 'rogo des mihi surculum
ex illa arbore, ut inseram': intellegitur enim quod non
89 dicitur. et hercule omnis salse dicendi ratio in eo est, ut
aliter, quam est rectum verumque, dicatur: quod fit totum
fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus aut dicendo,
90 quod fieri non potest. aliena finxit Iuba, qui querenti, quod
ab equo suo esset adspersus, 'quid? tu', inquit, 'me Hippocentaurum putas?' sua C. Cassius, qui militi sine gladio
decurrenti, 'heus, commilito, pugno bene uteris', inquit. et
Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adesi et versati
postera die adpositi essent, 'festinemus, alii subcenant',
inquit. tertium illud Cicero, ut dixi, adversus Curium: fieri
enim certe non poterat, ut, cum declamaret, natus non esset.
91 est et illa ex ironia fictio, qua usus est C. Caesar. nam
cum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset
facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis
vulnerare voluisset: 'quid enim faceret', inquit, 'cum tu
92 galeam et loricam haberes?' vel optima est simulatio contra
simulantem, qualis illa Domiti Afri fuit. vetus habebat
testamentum, et unus ex amicis recentioribus, sperans
aliquid ex mutatione tabularum, falsam fabulam intulerat,
consulens eum, an primipilari seni *iam* testato *rursus* suaderet ordinare suprema iudicia, 'noli', inquit, 'facere: offendis illum'.

93 Iucundissima sunt autem ex his omnibus len*i*a et, ut
sic dixerim, boni stomachi: ut *Af*er idem i*n*grato litigatori
conspectum eius in foro vitanti per nomenclatorem missum
ad eum, 'amas me', inquit, 'quod te non vidi?' et dispensatori, qui cum reliqua non responderent, dicebat subinde
'non comedi: pane et aqua *vivo*': 'passer redde quod debes'.
94 quae ὑπὸ τὸ ἦθος vocant. est gratus *i*ocus, qui minus ex-

3 ib. 69, 278

2 ei *Regius*, et *libri* — 9 aliena **T** *m. 2*, alienam **A G** — 13 adesi *Badius* (**A**), adusti **G** — 25 primipilari... suaderet *Spalding*, primipilaris enim intestator suaderet *libri* — 28 lenia *Regius*, lenta **A G** — 29 Afer idem ingrato *Spalding* (Afer ingrato *Regius*), aper iadem igrato **A**, aperiam de migrato **G** — 32 responderent *Salmasius* (*ad Spartiani Hadr. c. 7*), responderet *libri* — 33 vivo *Haupt*, bibo *libri* — 34 iocus *Regius*, locus *libri*.

probrat quam potest, ut idem dicenti candidato 'semper
domum tuam colui', cum posset palam negare, 'credo',
inquit, 'et verum est'. interim de se dicere ridiculum est:
et, quod in alium si absentem dicere*tur*, urbanum non erat,
quoniam ipsi palam exprobratur, movet risum: quale 95
Augusti est, cum ab eo miles nescio quid improbe peteret
et veniret contra Marcianus, quem suspicabatur et ipsum
aliquid iniuste rogaturum: 'non magis', inquit, 'faciam,
commilito, quod petis, quam quod Marcianus a me petiturus est.'

Adiuvant urbanitatem et versus commode positi, seu 96
tot*i* ut sunt (quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetrastichon
Macri carmine librum in malos poetas composuerit), quod
fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur: ut Cicero in
*L*artium, hominem callidum et versutum, cum is in quadam
causa suspectus esset:

nisi sí qua Ulixes *l*int*re* *e*vasit Lártius:

seu verbis ex parte mutatis, ut in eum, qui, cum antea 97
stultissimus esset habitus, post acceptam hereditatem primus
sententiam rogabatur:

hereditas est, quam vocant sapientiam

pro illo felicitas est: seu ficti notis versibus similes, quae
παρῳδία dicitur: et proverbia opportune aptata, ut homini 98
nequam lapso et ut adlevaretur roganti, 'tollat te qui non
novit'. ex historia etiam d*u*cere urbanitatem eruditum est,
ut Cicero fecit, cum ei testem in iudicio Verris roganti
dixisset Hortensius 'non intellego haec aenigmata', 'atqui
debes', inquit, 'cum Sphingem domi habeas': acceperat
autem ille a Verre Sphingem aeneam magnae pecuniae.

Subabsurda illa constant stulti *simu*latione, quae, nisi 99
fingantur, stulta sunt: ut, qui mirantibus, quod humile
candelabrum emisset, 'pransorium erit', inquit. sed illa
similia absurdis sunt acria, quae tamquam sine ratione dicta

---

17 Trag. inc. fr. XLVII p. 211 R. — 21 Comic. incert. fr. XXXV p. 120 R.

---

4 diceretur *Obrecht*, diceret *libri* — 7 et *add. Spalding* — 12 toti *Regius*, tot *libri* — 15 Lartium *Bonnell*, artium **G**, tertium **A** — 17 nisi si *Spalding* (**A G**) — lintre evasit *Spalding*, interuasit *libri* — Lartius *Spalding et* **A**, lercius **G** — 22 felicitas a, falicitas **A**, facilitas **G** — 25 ducere *ed. Camp.*, docere **A G** — 30 stulti simulatione *Spalding*, stultissimi imitatione et **A G**.

feruntur: ut servus Dolabellae, cum interrogaretur, an
dominus eius auctionem proposuisset, 'domum', inquit, 'ven-
100 didit'. deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo
explicant: ut, qui testem dicentem se a reo vulneratum
interrogaverat, an cicatricem haberet, cum ille ingentem in
femine ostendisset, 'latus', inquit, 'oportuit'. *contumeliis* quoque
uti belle datur: ut Hispo obicienti a*cerba* crimina accu-
satori, '*me ex te* metiris', inquit. et Fulvius propinquus legato
interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus
esset, 'et verus', inquit, 'domine'.

101 Has aut accepi species aut inveni frequentissimas, ex
quibus ridicula ducerentur: sed repetam necesse est in-
finitas esse tam salse dicendi quam severe, quas praestat
persona, locus, tempus, casus denique, qui est maxime
102 varius. itaque haec, ne omisisse viderer, attigi: illa autem,
quae de usu ipso et modo iocandi complexus sum, *au*deo
*co*nfirmare plane *esse* necessaria.

His adicit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligen-
tissime scripsit, quaedam non ridicula, sed cuilibet seve-
rissimae orationi convenientia eleganter dicta et proprio
quodam lepore iucunda: quae sunt quidem urbana, sed
103 risum tamen non habent. neque enim ei de risu, sed de
urbanitate est opus institutum, quam propriam esse nostrae
civitatis et sero sic intellegi coeptam, postquam urbis
appellatione, etiam si nomen proprium non adiceretur,
104 Romam tamen accipi sit receptum. eamque sic finit: urba-
nitas est virtus quaedam in breve dictum coacta
et apta ad delectandos movendosque homines in
omnem adfectum animi, maxime idonea ad resi-
stendum vel lacessendum, prout quaeque res aut
persona desiderat. cui si brevitatis exceptionem detra-
xeris, omnes orationis virtutes complexa sit. nam si constat
rebus et personis, quod in utrisque oporteat dicere, per-
105 fectae eloquentiae est. cur autem brevem esse eam voluerit,
nescio, cum idem in eodem libro dicat fuisse in multis
narrandi urbanitatem. *urbanum* paulo post ita finit, Catonis,

---

6 oportuit . contumeliis *Badius*, oportuit unis **A G** — 7 obicienti bis *ed. Jens.*, obicientibus *libri* — acerba *ed. Camp.*, ardore *libri*, *fort.* nefaria — 8 me ex te metiris *Buttmann*, mentis **A G**, mentiris **T** *m. 2* — 16 audeo confirmare plane esse *Madvig*, adeo infirmarem p. **G**, ideo infirmare **A** — 35 cum idem *Halm*, cum idem (cuidem **G**) ad quem **A G** — fuisse *Spalding*, fuisse et *libri* — 36 urbanum *add. Halm.*

ut ait, opinionem secutus: urbanus homo erit, cuius
multa bene dicta responsaque erunt, et qui in
sermonibus, circulis, conviviis, item in contionibus,
omni denique loco ridicule commodeque dicet.
risus erit, qu*ando*cumque haec faciet orator. quas 106
si recipimus finitiones, quidquid bene dicetur, et urbane
dicti nomen accipiat. ceterum illi, qui hoc proposuerat,
consentanea fuit illa divisio, ut dictorum urbanorum alia
seria, alia iocosa, alia media faceret: nam est eadem
omnium bene dictorum. verum mihi etiam iocosa quaedam
videntur posse non satis urbane referri. nam meo quidem 107
iudicio illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste,
nihil inconditum, nihil peregrinum neque sensu neque verbis
neque ore gestuve possit deprehendi, ut non tam sit in
singulis dictis quam in toto colore dicendi, qualis apud
Graecos *ἀττικισμός* ille red*ol*ens Athenarum proprium
saporem. ne tamen iudicium Marsi, hominis eruditissimi, 108
subtraham, seria partitur in tria genera, honorificum, contumeliosum, medium. et honorifici ponit exemplum Ciceronis
pro Q. Ligario apud Caesarem: qui nihil soles obli-
visci nisi iniurias, et contumeliosi, quod Attico scripsit 109
de Pompeio et Caesare: habeo quem fugiam, quem
sequar non habeo, et medii, quod *ἀποφθεγματικόν*
vocat*ur*, et est *in Catilinam,* cum dixit: neque gravem
mortem accidere viro forti posse nec immaturam
consulari neque miseram sapienti. quae omnia sunt
optime dicta, sed cur proprie nomen urbanitatis accipiant
non video. quod si non totius, ut mihi videtur, orationis 110
color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est,
illa potius urbana ex *s*erio dixerim, quae sunt generis
eiusdem, *ex* quo ridicula ducuntur et tamen ridicula non
sunt, *ut* de Pollione Asinio seriis iocisque pariter accommodato dictum est, esse eum omnium horarum, et de 111
actore facile dicente ex tempore, ingenium eum in numerato
habere: etiam Pompei, quod refert Marsus, in Ciceronem
diffidentem partibus, 'transi ad Caesarem, me timebis'. erat

20 c. 12, 35 — 29 ad Attic. 8. 7. 2 — 24 4, 2, 3

5 quandocumque *Halm*, quicumque *libri* — 11 urbane **T** *m. 2*, urbana **AG** — 16 redolens *Regius*, reddens *libri* — 24 vocatur *Spalding*, vocat *libri* — in Catilinam *Spalding*, ita *libri* — dixit *Regius*, dixerit *libri* — 30 urbana ex serio *Spalding*, urbe exerio **G**, urbana esse **A** — 31 ex *add. Spalding* — 32 ut *add. Regius*.

enim, si de re minore aut alio animo aut denique non ab ipso dictum fuisset, quod posset inter ridicula numerari.
112 etiam illud, quod Cicero Caerelliae scripsit reddens rationem, cur illa C. Caesaris tempora tam patienter toleraret: haec aut animo Catonis ferenda sunt aut Ciceronis stomacho: stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. haec, quae mo*n*eba*m*, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentes tamen non decepi. indicata et diversa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

De altercatione.

1 IV. Altercationis praecepta poterant videri tunc inchoanda, cum omnia, quae ad continuam orationem pertinent, peregissem, nam est usus eius ordine ultimus: sed cum sit posita in sola inventione neque habere dispositionem possit nec elocutionis ornamenta magno opere desideret aut circa memoriam et pronuntiationem laboret, prius quam secundam quinque partium, hanc, quae tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores alii fortasse ideo reliquerunt, quia satis ceteris praeceptis
2 in hanc quoque videbatur esse p*rosp*ectum. constat enim ex intentione ac depulsione, de quibus satis traditum est, quia quidquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa prosit necesse est. neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando aut respondendo. cuius rei fere omnis observatio
3 in illo testium loco excussa nobis est. tamen quia latius hoc opus adgressi sumus neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operae, quae quidem in quibusdam causis ad
4 victoriam vel plurimum valet. nam ut in qualitate generali, in qua rectene factum quid an contra sit quaeritur, perpetua dominatur oratio, et quaestionem finitionis actiones plerumque satis explicant et omnia paene, in quibus de facto constat aut coniectura artificiali ratione colligitur: ita in iis causis, quae sunt frequentissimae, quae vel solis extra artem probationibus vel mixtis continentur, asperrima in

3 in ep. deperdita fr. 1 H.

1 non *Regius* (**A**), nam **G** — 7 monebam *Halm*, monebant *libri* — 20 prospectum *Regius*, perfectum *libri* — 32 dominatur *Regius* (**A**), donatur **G**.

hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone
pugnari. nam et firmissima quaeque memoriae iudicis in- 5
culcanda sunt, et praestandum quidquid in actione pro-
misimus, et refellenda mendacia. nusquam est denique qui
cognoscit intentior. nec immerito quidam quamquam in
dicendo mediocres hac tamen altercandi praestantia merue-
runt nomen patronorum. at quidam litigatoribus suis illum 6
modo ambitiosum declamandi sudorem praestitisse contenti
cum turba laudantium destituunt subsellia pugnamque illam
decretoriam imperitis ac saepe pullatae turbae relinquunt.
itaque videas alios plerumque *in iud*iciis privatis ad actiones 7
advocari, alios ad probationem. quae si dividenda sunt
officia, hoc certe magis necessarium est, pudendumque dictu,
si plus litigantibus prosunt minores. in publicis certe iudiciis
vox illa praeconis praeter patronos ipsum, qui egerit, citat.
Opus est igitur in primis ingenio veloci ac mobili, 8
animo praesenti et acri. non enim cogitandum, sed dicendum
*st*atim est et prope sub conatu adversarii manus exigenda.
quare cum in omni parte huiusce officii plurimum facit
totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nosse causas,
tum in altercatione maxime necessarium est omnium per-
sonarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam:
alioqui et tacendum er*it* saepe et aliis subicientibus (plerum-
que autem studio loquendi *fit* fatue modo) accedendum: quo
nonnumquam accidit, ut nostra credulitate aliena stultitia
erubescamus. neque *i*am cum his ipsis monitoribus cla*m* res 9
*f*it: quidam faciunt *ut* aperte *quo*que rixe*nt*ur. videas enim
plerosque ira percitos exclamantes, ut iudex audiat contrarium
id esse, quod admoneant*ur*, sciatque ille, qui pronuntiaturus
est in causa, malum quod tacetur. quare bonus altercator 10
vitio iracundiae careat: nullus enim rationi magis obstat
adfectus et fert extra causam plerumque et deformia con-
vicia facere ac mereri cogit et in ipsos nonnumquam iudices
incitat. melior moderatio ac nonnumquam etiam patientia:

---

7 suis *Regius* (**A**), uis **G** — 11 in *add. Halm* — iudiciis *Regius*, insidiis **A**, iuridiis **G** — 18 statim *ed. Camp.*, satim **a**, satis **A G** — 20 nosse *Regius*, nos** nosse **A**, nos nosse **G** — 23 erit *ed. Ald.*, est *Regius*, ergo *libri* — 24 fit *add. Schenkl* — 25 ut **A**, in **G** — 26 iam *Madvig*, tam *libri* — clam res fit *Spalding*, clarescit *libri* — 27 ut *add. Madvig* — quoque rixentur *Madvig*, quae rixemur **A G** — 29 admoneantur *Zumpt*, admoneatur *edd. vett.*, admoneant **A G** -- 32 fert *Regius* (**A G**), fere *rell.* — causam *exc. Cass.*, causam et **A G**.

neque enim refutanda tantum, quae ex contrario dicuntur,
sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt. nec usquam plus
loci recipit urbanitas. hoc, dum ordo est et pudor: contra
turbantes audendum et impudentiae fortiter resistendum.
11 sunt enim quidam praeduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti
clamore et medios sermones intercipiant et omnia tumultu
confundant, quos ut non imitari, sic acriter propulsare opor-
tebit, et ipsorum improbitatem retundendo, et iudices vel
praesidentes magistratus appellando frequentius, ut loquendi
vices serventur. non est res animi iacentis et mollis supra
modum frontis, fallitque plerumque, quod probitas vocatur,
12 quae est imbecillitas. valet autem in altercatione plurimum
acumen, quod sine dubio ex arte non venit: natura enim
13 non docetur, arte tamen adiuvatur. in qua praecipuum est
semper id in oculis habere, de quo quaeritur et quod
volumus efficere: quod propositum tenentes nec in rixam
ibimus nec causae debita tempora conviciando conteremus
gaudebimusque, si hoc adversarius facit.

14 Omni tempore fere parata sunt meditatis diligenter,
quae aut ex adverso dici aut responderi a nobis possunt.
nonnumquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut
quaedam in actione dissimulata subito in altercando pro-
ferantur: [est] inopinatis eruptionibus aut in*cursioni* ex in-
sidiis factae simillimum. id autem tum faciendum est, cum
est aliquid, cui responderi non statim possit, potuerit autem,
si tempus ad disponendum fuisset. nam quod fideliter firmum
est, a primis statim actionibus adripere optimum est, quo
15 saepius diutiusque dicatur. illud vix saltem praecipiendum
videtur, ne turbidus et clamosus tantum sit altercator, et
quales *fere* sunt, qui litteras nesciunt. nam improbitas, licet
adversario molesta sit, iudici invisa est. nocet etiam diu
16 pugn*are* in iis, quae obtinere non possis. nam ubi vinci
necesse est, expedit cedere, quia, sive plura sunt, de quibus
quaeritur, facilior erit in ceteris fides, sive unum, mitior
solet poena inrogari verecundiae. nam culpam, praesertim
deprehensam, pertinaciter tueri culpa altera est.

17 Dum stat acies, multi *res* consilii atque artis est, ut
errantem adversarium trahas et ire quam longissime cogas,

2 contemnenda **T** *m. 2*, continenda **A G** — 3 hoc dum *Spalding*, hocdium **A G** — 23 est *inclusi* — incursioni *Gernhard*, incisio **A G** — 30 fere *edd.*, facti *libri* — 32 pugnare *Regius*, pugna *libri* — 37 res *Spalding*, in re *libri*, *fort.* interim.

ut vana interim spe exsultet. ideo quaedam bene dissimulantur
instrumenta: instant enim et saepe discrimen omne com-
mittunt, quod deesse nobis putant, et faciunt probationibus
nostris auctoritatem postulando. expedit etiam dare aliquid 18
adversario, quod pro se putet, quod adprehendens maius
aliquid cogatur dimittere: duas interim res proponere,
quarum utramlibet male sit electurus: quod in altercatione
fit potentius quam in actione, quia in illa nobis ipsi respon-
demus, in hac adversarium quasi confessum tenemus. est 19
in primis acuti videre, quo iudex dicto moveatur, quid
respuat: quod et vultu saepissime et aliquando etiam dicto
aliquo factove eius deprehenditur. et instare proficientibus
et ab iis, quae non adiuvent, quam mollissime pedem oportet
referre. faciunt hoc medici quoque, ut remedia proinde
perseverent adhibere vel desinant, ut illa recipi vel respui
vident. nonnumquam, si rem evolvere propositam facile 20
non sit, inferenda est alia quaestio, atque in eam iudex,
si fieri potest, avocandus. quid enim, cum respondere non
possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius
respondere non possit? in plerisque *idem* est, ut dixi, qui 21
circa testes locus, et personis modo distat, quod hic patro-
norum inter se certamen, illic pugna inter testem et patronum.

Exercitatio vero huius rei longe facilior. nam est utilis-
simum frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem,
sumere materiam vel verae vel etiam fictae controversiae
et diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam
in simplici genere quaestionum fieri potest. ne illud quidem 22
ignorare advocatum volo, quo quaeque ordine probatio sit
apud iudicem proferenda, cuius rei eadem *quae* in argumentis
ratio est, ut potentissima prima et summa ponantur: illa
enim ad credendum praeparant iudicem, haec ad pronun-
tiandum.

V. His pro nostra facultate tractatis non dubitassem 1
transire protinus ad dispositionem, quae ordine ipso sequitur,
nisi vererer ne, quoniam fuerunt, qui iudicium inventioni
subiungerent, praeterisse hunc locum quibusdam viderer,
qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus
conexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis
saltem singulis possit separari, nec magis arte traditur quam
gustus aut odor. ideoque nos, quid in quaque re sequendum 2

---

20 idem *Spalding*, iudex *libri* — 29 quae *add. Spalding*.

cavendumque sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea iudicium derigatur. praecipiam igitur, ne quod effici non potest adgrediamur, ut contraria vitemus et communia, ne quid in eloquendo corruptum, obscurum sit? referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

3 Nec multum a iudicio credo distare consilium, nisi
quod illud ostendentibus *se* rebus adhibetur, hoc latentibus
et aut omnino nondum repertis aut dubiis. et iudicium
frequentissime certum est, consilium vero ratio est quaedam
alte petita et plerumque plura perpendens et comparans
4 habensque in se et inventionem et iudicationem. sed ne de
hoc quidem praecepta in universum expectanda sunt. nam
ex re sumitur, cuius locus ante actionem est frequenter:
nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere
tempora dicendi maluisse quam in eum annum, quo erat
5 Q. Hortensius consul futurus, incidere. et *in* ipsis actionibus
primum ac potentissimum obtinet locum: nam quid dicendum,
quid tacendum, quid differendum sit, exigere consilii
est: negare sit sati*us* an defendere, ubi prooemio utendum
et quali, narrandumne et quo modo, iure prius pugnandum
an aequo, qui sit ordo utilissimus, tum omnes colores, aspere
6 an leniter an etiam submisse loqui expediat. sed haec
quoque, ut quisque passus est locus, monuimus idemque in
reliqua parte faciemus, pauca tamen exempli gratia ponam,
quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari
7 posse praeceptis non arbitror. laudatur consilium Demosthenis,
quod, cum suaderet bellum Atheniensibus parum
id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat,
poterat enim emendari neglegentia: at si nihil esset
8 erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. idem
cum offensam vereretur, si obiurgaret populi segnitiam in
adserenda libertate rei publicae, maiorum laude uti maluit,
qui rem publicam fortissime administrassent: nam et faciles
habuit aures et natura sequebatur, ut meliora probantes
9 peiorum paeniteret. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio
quamlibet multis exemplis sufficiet oratio. nam quod in eo
consilium maxime mirer? primamne expositionem, qua matri,

---

26 Phil. I § 2

---

4 obscurumve *ed. Camp.* — 7 se *add. Regius* — 16 in *add. Regius et* **a** — 19 satius *Regius*, satis *libri* — 36 sufficiet **a**, sufficeretur **A G**.

cuius filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an, quod iudicii corrupti crimen transferre in adversarium maluit quam negare propter inveteratam, ut ipse dicit, infamiam? an, quod in re invidiosa legis auxilio novissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum praemollitas iudicum mentes: an, quod se ipsum invito Cluentio facere testatus est? quid pro Milone? quod non 10
ante narravit, quam praeiudiciis omnibus reum liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit, quamquam re vera fuerat pugna fortuita? quod factum et laudavit et tamen voluntate Milonis removit? quod illi preces non dedit et in earum locum ipse successit? infinitum est enumerare, ut Cottae detraxerit auctoritatem, ut pro Ligario se opposuerit, Cornelium ipsa confessionis fiducia eripuerit. illud dicere 11
satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni vita prius consilio, frustraque sine eo tradi ceteras artes, plusque vel sine doctrina prudentiam quam sine prudentia facere doctrinam. aptare etiam orationem locis, temporibus, personis est eiusdem virtutis. sed hic quia latius fusus est locus mixtusque cum elocutione, tractabitur, cum praecipere de apte dicendo coeperimus.

---

3 p. Cluent. 1, 1

M. FABI QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

EDIDIT

FERDINANDUS MEISTER.

VOL. II.
LIBER VII—XII.

LIPSIAE
SUMPTUS FECIT G. FREYTAG

VINDOBONAE
SUMPTUS FECIT F. TEMPSKY

MDCCCLXXXVII.

Typis expresserunt R. M. Rohrer, Brunae.

LIBER SEPTIMUS.

Prooemium.

De dispositione.

De inventione, ut arbitror, satis dictum est: neque 1
enim ea demum, quae ad docendum pertinent, exsecuti
sumus, verum etiam motus animorum tractavimus. sed ut
opera extruentibus satis non est saxa atque materiam et
cetera aedificanti utilia congerere, nisi disponendis eis col-
locandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo
quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat
atque congestum, nisi illas eadem dispositio in ordinem
digestas atque in*ter* se commissas devinxerit. nec immerito 2
secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil
valeat. neque enim quamquam fusis omnibus membris
statua sit nisi collocetur, et si quam in corporibus nostris
aliorumve animalium partem permutes et transferas, licet
habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. et artus etiam
leviter loco moti perdunt quo viguerunt usum, et turbati
exercitus sibi ipsi sunt impedimento. nec mihi videntur 3
errare qui ipsam rerum naturam stare ordine putant, quo
confuso peritura sint omnia. sic oratio carens hac virtute
tumultuetur necesse est et sine rectore fluitet nec cohaereat
sibi, multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis
locis errans, nec initio nec fine proposito casum potius
quam consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat divisioni, quae 4
quidem, si certa aliqua vi*a* tradi in omnes materias ullo

12 inter *edd. vett.*, in *libri* — 18 *fort.* eum quo — 27 via *Regius*, ui *libri*.

modo posset, non tam paucis contigisset. sed cum infinitae
litium formae fuerint futuraeque sint et tot saeculis nulla
reperta sit causa, quae esset tota alteri similis, sapiat oportet
actor et vigilet et inveniat et iudicet et consilium a se ipso
petat. neque infitias eo quaedam esse, quae demonstrari
possint, eaque non omittam.

1 I. Sit igitur, ut supra significavi, divisio rerum plu-
rium in singulas, partitio singularum in partes discretio,
ordo recta quaedam collocatio prioribus sequentia adnectens,
2 dispositio utilis rerum ac partium in locos distributio. sed
meminerimus, ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari,
nec eandem semper primam quaestionem ex utraque parte
tractandam. cuius rei, ut cetera exempla praeteream, De-
mosthenes quoque atque Aeschines possunt esse documento,
in iudicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, cum accu-
sator a iure, quo videbatur potentior, coeperit, patronus
omnia paene ante ius posuerit, quibus iudicem quaestioni
3 legum praepararet. aliud enim alii docere prius expedit,
alioqui semper petitoris arbitrio diceretur: denique in accu-
satione mutua, cum se uterque defendat, priusquam adver-
sarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse
diversum. igitur, quid ipse sim secutus, quod partim prae-
ceptis partim usurpatum ratione cognoveram, promam nec
umquam dissimulavi.

4 Erat mihi curae in controversiis forensibus nosse
omnia, quae in causa versarentur: nam in schola certa sunt
et pauca et ante declamationem exponuntur, quae themata
Graeci vocant, Cicero proposita. cum haec in conspectu
quodam modo collocaveram, non minus pro adversa parte
5 quam pro mea cogitabam. et primum, quod non difficile
dictu est, sed tamen ante omnia intuendum, constituebam,
quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo.
cogitabam, quid primum petitor diceret. id aut confessum
6 erat aut controversum. si confessum, non poterat ibi esse
quaestio. transibam ergo ad responsum partis alterius, idem
intuebar: nonnumquam etiam, quod inde obtinebatur, con-
fessum erat. ubi primum coeperat non convenire, quaestio
7 oriebatur. id tale est: 'occidisti hominem': 'occidi'. convenit,

---

18 alii *ed. Leid.*, ali* **A**, alio **G** — 19 accusatione mutua cum se *Regius*, accusationem (accusatione **G**) ut uacum (uacuum **G A** *corr.*) se **A G** — 34 confessum non *Regius*, non conf. *libri*.

transeo. rationem reddere debet reus, quare occiderit. 'ad-
ulterum', inquit, 'cum adultera occidere licet'. legem esse
certum est. tertium iam aliquid videndum est, in quo pugna
consistat. 'non fuerunt adulteri': 'fuerunt': quaestio: de
facto ambigitur, coniectura est. interim et *hoc* tertium con- 8
fessum est, adulteros fuisse, 'sed tibi', inquit accusator, 'illos
non licuit occidere: exul enim eras' aut 'ignominiosus'. de
iure quaeritur. at si protinus dicenti 'occidisti' respondeatur
'non occidi', statim pugna est.

Si explorandum est, ubi controversia incipiat, et con-
siderari debet, qu*id* primam quaestionem faci*at*. intentio 9
simplex: 'occidit Saturninum Rabirius', coniuncta: 'lege de
sicariis commisit L. Varenus: nam et C. Varenum occi-
dendum et Cn. Varenum vulnerandum et Salarium item
occidendum *curavit*.' nam sic diversae propositiones erunt.
quod idem de petitionibus dictum sit. verum ex coniuncta
propositione plures esse quaestiones ac status possunt, si
aliud negat reus, aliud defendit, aliud a iure actionis ex-
cludit. in quo genere est agenti dispiciendum, qu*o* qu*id*que
loco diluat.

Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, 10
qui sine dubio Ciceronem secutus instat tamen huic parti
vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum,
summo firmissimum, imbecilliora medio, quia et initio
movendus sit iudex et summo impellendus. at pro reo 11
plerumque gravissimum quidque primum movendum est, ne
illud spectans iudex reliquorum defensioni sit aversior.
interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa
erunt, gravissimi defensio difficilior, ut detracta prius accu-
satoribus fide adgrediamur ultimum, iam iudicibus omnia
esse vana credentibus. opus erit tamen praefatione, qua et
ratio reddatur dilati criminis et promittatur defensio, ne id,
quod non statim diluemus, timere videamur. ante actae 12
vitae crimina plerumque prima purganda sunt, ut id, de
quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat.

12 Cic. p. Var. fr. 6 H.

5 et hoc *Halm*, et ego G . . . go A — 11 quid . . . faciat *Happel Anal. crit. ad libb. VII VIII IX., Hal. 1810 p. 2*, quae—facit A G — 15 curavit *Gesner*, cadit G, ca . . . A — 19 quo quidque *G. Meyer*, quid quoque A G — 34 purganda *Regius* (A), pugnanda G.

sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit, non quid frequentissime, sed quid tum expediret intuitus.

13 Cum simplex intentio erit, videndum est unum aliquid respondeamus an plura. si unum, in re quaestionem instituamus *an* in scripto: si *in* re, negandum sit quod obicitur an tuendum: si in scripto, in qua specie iuris pugna sit, 14 et in ea de verbis an de voluntate quaeratur. id ita consequemur, si intuiti fuerimus, quae sit lex quae litem faciat, hoc est, qua iudicium sit constitutum. nam quaedam in scholasticis ponuntur ad coniungendam modo actae rei seriem, ut puta: 'expositum qui agnoverit, solutis alimentis recipiat: minus dicto audientem filium liceat abdicare. qui expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinquae: 15 ille deducere vult filiam pauperis educatoris.' lex de expositis ad adfectum pertinet: iudicium pendet ex lege abdicationis. nec tamen semper ex una lege quaestio est, ut in antinomia. his spectatis apparebit circa quod pugna sit.

16 Coniuncta defensio est, qualis pro Rabirio: 'si occidisset, recte fecisset, sed non occidit.' ubi vero multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primum quidquid dici potest, tum ex his quo quidque loco dici expediat aestimandum. in quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo ante quodque de argumentis probationum loco concessi, posse aliquando nos incipere a firmioribus. 17 nam vis quaestionum *sem*per crescere debet et ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt eiusdem generis 18 sive diversi. iuris autem quaestiones solent esse nonnumquam ex aliis atque aliis conflictionibus, facti semper idem spectant: in utroque genere similis ordo est. sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimum quidque primum tractari oportet, ideo quod quasdam quaestiones exsecuti donare solemus et concedere: neque enim transire ad alias possumus nisi 19 omissis prioribus. quod ipsum ita fieri oportet, non ut damnasse eas videamur, sed omisisse, quia possimus etiam sine eis vincere. procurator alicuius pecuniam petit ex faenore hereditario: potest incidere quaestio, an huic esse pro- 20 curator*i* liceat. finge nos, postquam tractavimus eam, remittere vel etiam convinci: quaeretur, an ei, cuius nomine

---

5 an *ed. Camp.*, iam *libri* — si in re *Regius*, si iure *libri* — 23 quodque **T** *m. 2*, quod **A G** — 25 semper crescere *ed. Gryph.*, percrescere *libri* — 36 procuratori *Halm*, procurator **A**, procuratorem **G**.

litigatur, procuratorem habendi sit ius? discedamus hinc
quoque: recipit materia quaestionem, an ille, cuius nomine
agitur, heres sit faeneratoris, an ex asse heres. haec quoque 21
concessa sint: quaeretur, an debeatur. contra nemo tam
*d*emens fuerit, ut cum id, quod firmissimum duxerit se
habere, *tractaverit*, remittat illud et ad leviora transcendat.
huic in schola simile est: 'non abdicabis adoptatum: ut
hunc quoque, non virum fortem: ut et fortem, non qui-
cumque voluntati tuae non paruerit: ut in alia omnia sub-
iectus sit, non propter op*t*ionem: ut propter op*t*ionem, non
propter talem op*t*ionem.' haec iuris quaestionum differentia 22
est. in factis autem ad idem tendentia sunt plura, ex quibus
aliqua citra summam quaestionem remitti solent, ut, si is,
cum quo furti agitur, dicat: 'proba te habuisse, proba per-
didisse, proba furto perdidisse, proba mea fraude.' priora
enim remitti possunt, ultimum non potest.

Solebam et hoc facere [praecipere], ut *vel* ab ultima 23
specie (nam ea fere est, quae continet causam) retrorsum
quaererem usque ad primam generalem quaestionem, vel a
genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis.
ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. 24
primum, id est genus, 'an regnandum?' *tum* 'an in civitate
aliena? an Romae? an laturi sint Romani talem regem?'
similiter in controversiis. optet enim vir fortis alienam
uxorem. ultima species est, an optare possit alienam uxorem?
generale est, an quidquid optarit, accipere debeat? deinde,
an ex privato? an nuptias? an maritum habentis? sed hoc 25
non, quem ad modum dicitur, ita et quaeritur. primum
enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc:
'non debes alienam uxorem optare', ideoque divisionem
perdit festinatio. non oportet igitur offerentibus se contentum
esse, *sed* quaer*er*e aliquid quod ultra sit 'ne viduam quidem':
adhuc plus e*st* 'nihil ex privato': ultimum retrorsum, quod
idem a capite primum est, 'nihil iniquum'. itaque propositione 26
*d*ivisa, quod est facillimum, cogitemus, si fieri potest, quid
naturale sit primum responderi. id si, tamquam res agatur

---

2 materia cod. Vall., natura **A G** — 5 demens *edd. vett.*, uehemens *libri* — 6 tractaverit *addidi* — 10, 11 optionem *ter corr. Obrecht*, opinionem *libri* — ut pr. opt. *om.* **A G** *et alii* — 17 praecipere *inclusi* — ut vel *edd. vett.*, ut **A G** — 22 tum *add. Christ* — 32 sed q. a. q. *Spalding*, quaere aliquidem **A G**, quod *habet* **T** *m. 2* — 33 plus est *Halm*, plus se **G**, plus si **A** — 35 divisa *Claussen*, uisa *libri*.

et nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri voluerimus,
27 occurret. si id non contigerit, seponamus id, quod primum
se obtulerit, et ipsi nobiscum sic loquamur: quid si hoc
non esset? id iterum et tertium et dum nihil sit reliqui.
itaque inferiora quoque scrutabimur, quae tractata faciliorem
28 nobis iudicem in summa quaestione facient. non dissimile
huic est et illud praeceptum, ut a communibus ad propria
veniamus: fere enim communia generalia sunt. commune
e*st*: 'tyrannum occidit', proprium [tyrannum occidit] 'mulier
occidit, uxor occidit'.

29 Solebam et excerpere, quid mihi cum adversario con-
veniret, si modo id pro me erat, nec solum premere con-
fessionem, sed partiendo multiplicare, ut in illa controversia:
'dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus
est: euntes ad redemptionem eius legati obvium habuerunt
30 patrem revertentem ab hostibus. is legatis dixit: sero itis.
excusserunt illi patrem et aurum in sinu eius invenerunt:
ipsi perseverarunt ire quo intenderant, invenerunt ducem
cruci fixum, cuius vox fuit: cavete proditorem. reus est
pater.' quid convenit? 'proditio nobis praedicta est et
praedicta a duce': quaerimus proditorem. 'te isse ad hostes
fateris et isse cla*m* et ab his incolumem redisse, aurum
31 rettulisse et aurum occultum habuisse.' nam, quod fecit, id
nonnumquam potentius fit propositione: quae si animos
occupavit, prope aures ipsae defensioni praecluduntur. in
totum autem congregatio criminum accusantem adiuvat,
separatio defendentem.

Solebam id, quod fieri et in argumentis dixi, in tota
facere materia, *ut* propositis extra quae nihil esset omnibus,
deinde ceteris remotis, solum id superesse*t*, quod credi
32 volebam, ut in praevaricationum criminibus: 'ut absolvatur
reus, aut innocentia ipsius fit aut interveniente aliqua pote-
state aut vi aut corrupto iudicio aut difficultate probationis
aut praevaricatione. nocentem fuisse confiteris: nulla potestas
obs*ti*tit, nulla vis, corruptum iudicium non quereris, nulla pro-
bandi difficultas fuit: quid superest nisi ut praevaricatio fuerit?'

---

1 ipsis **a**, ipsi **AG** — 2 occurret *Halm*, occurrit **AG** — 8 commune est *Regius*, communē **AG** — 9 tyrannum occidit *inclusi*, proprium tyr. occ *om.* **A** — 22 clam et *Regius*, claret **AG** — 29 ut *add. Regius* — 30 superesset *Regius*, superesse *libri* — 35 obstitit *edd. vett.*, obsistit *libri*.

si omnia amoliri non poteram, plura amoliebar. 'hominem 33
occisum esse constat, non in solitudine, ut a latronibus
suspicer, non praedae gratia, quia inspoliatus est, non here-
ditatis spe, quia pauper fuit: odium igitur in causa, cum
sis inimicus'. quae res autem faciliorem divisioni viam prae- 34
stat, eadem inventioni quoque: excutere quidquid dici potest
et velut reiectione facta ad optimum pervenire. 'accusatur
Milo, quod Clodium occiderit'. aut fecit aut non. optimum
erat negare, sed non potest: occidit ergo. aut iure aut in-
iuria. utique iure: aut voluntate aut necessitate, nam igno-
rantia praetendi non potest. voluntas anceps est, sed quia 35
ita homines putant, attingenda defensio, ut id pro re publica
fuerit. necessitate? subita igitur pugna, non praeparata:
alter igitur insidiatus est. uter? profecto Clodius. videsne,
ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem. adhuc: 36
aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium aut non.
tutius, si noluit: fecerunt ergo servi Milonis neque iubente
neque sciente Milone. at haec tam timida defensio detrahit
auctoritatem illi, qua recte dicebamus occisum. adicietur: 37
quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.
hoc eo est utilius, quod saepe nihil placet et aliquid dicen-
dum est. intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod
optimum est, aut id quod minime malum. propositione ali-
quando adversarii utendum et esse nonnumquam communem
eam, suo loco dictum est.

Multis milibus versuum scio apud quosdam esse quae-
situm, quo modo inveniremus, utra pars deberet prior
dicere, quod in foro vel atrocitate formularum vel modo
petitionum vel novissime sorte diiudicatur. in schola quaeri 38
nihil attinet, cum in declamationibus isdem narrare et con-
tradictiones solvere tam ab actore quam a possessore con-
cessum sit. sed in plurimis controversiis ne inveniri quidem
potest, ut in illa: 'qui tres liberos habebat, oratorem, philo-
sophum, medicum, testamento quattuor partes fecit et
singulas singulis dedit, unam eius esse voluit, qui esset
utilissimus civitati.' contendunt: quis primus dicat incertum 39
est, propositio tamen certa: ab eo enim, cuius personam
tuebimur, incipiendum erit. et haec quidem de dividendo
in universum praecipi possunt.

20 p. Mil. 10, 29

40 At quo modo inveniemus etiam illas occultiores quae-
stiones? scilicet quo modo sententias, verba, figuras, colores:
ingenio, cura, exercitatione. non tamen fere *que*mquam nisi im-
prudentem fugerint, si, ut dixi, naturam sequi ducem velit.
41 sed plerique eloquentiae famam adfectantes contenti sunt
locis speciosis modo vel nihil ad probationem conferentibus:
alii nihil *ultra ea*, quae in oculos incurrunt, exquirendum
putant. quod quo facilius appareat, unam de schola contro-
versiam, non ita sane diffici*lem* aut novam, proponam in
42 exemplum. 'qui reo proditionis patri non adfuerit, exheres
sit: proditionis damnatus cum advocato exulet. reo pro-
ditionis patri disertus filius adfuit, rusticus non adfuit:
damnatus abiit cum advocato in exilium. rusticus cum for-
titer fecisset, praemii nomine impetravit restitutionem patris
et fratris. pater reversus intestatus decessit: petit rusticus
43 partem bonorum, orator totum vindicat sibi.' hic illi elo-
quentes, quibusque nos circa lites raras sollicitiores ridiculi
videmur, invadent personas favorabiles. actio pro rustico
contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore
contra ingratum, pro eo, qui parte contentus sit, contra
44 eum, qui fratri nihil dare ex paternis velit. quae omnia
sunt in materia et multum iuvant, victoriam tamen non
trahunt. in hac quaerentur sententiae, si fieri poterit, prae-
cipites vel obscurae (nam ea nunc virtus est), et pulchre
fuerit cum materia tumultu et clamore transactum. illi vero,
quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est,
45 haec velut innatantia videbunt: excusatum esse rusticum,
quod non interfuerit iudicio nihil collaturus patri: sed ne
disertum quidem habere, quod imputet reo, cum is damnatus
sit: dignum esse hereditate restitutorem: avarum, impium,
ingratum qui dividere nolit cum fratre eoque sic merito:
quaestionem quoque illam primam scripti et voluntatis, qua
46 non expugnata non sit sequentibus locus. at qui naturam
sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturum rusti-
cum: 'pater intestatus duos nos filios reliquit, partem iure
gentium peto'. quis tam imperitus, quis tam procul a litteris,
47 quin sic incipiat, etiam si nescierit, quid sit propositio? hanc
communem omnium legem leviter adornabit ut iustam. nempe

3 quemquam *Halm*, cumquam G, umquam **A** — 7 ultra ea quae *Haupt et Madvig*, nitare aquae G, nitare quae **A** — 9 difficilem *Gertz*, difficillimam *libri*.

sequetur ut quaeramus, quid huic tam aequae postulationi
respondeatur: at id manifestum est. ‘lex est, quae iubet ex-
heredem esse eum, qui patri proditionis reo non adfuerit:
tu autem non adfuisti’. hanc propositionem necessaria sequi-
tur legis laudatio et eius, qui non adfuerit, vituperatio.
adhuc versamur in confessis, redeamus ad petitorem: num- 48
quid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes:
‘si lex obstat, nulla lis est, inane iudicium est: atqui et
legem esse et hoc, quod ea puniat, a rustico factum extra
dubitationem est.’ quid ergo dicimus? ‘rusticus *sum*.’ si lex
era*t*, omnes complectitur, nihil proderit: quaeramus ergo, 49
num infirmari in aliquam partem lex possit. quid aliud
(saepius dicam) natura permittit quam ut, cum verba contra
sint, de voluntate quaeratur? generalis igitur quaestio, verbis
an voluntate sit standum. sed hoc in commune de iure
omni disputandum semper nec umquam satis iudicatum est.
quaerendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid
inveniri possit, quod scripto adversetur. ‘ergo quisquis non 50
adfuerit, exheres erit? quisquis sine exceptione?’ iam se
illa vel ultro offerent argumenta: ‘et infans?’ filius enim est
et non adfuit: ‘et qui aberat et qui militabat et qui in
legatione erat?’ iam multum acti est: potest aliquis non
adfuisse et heres esse. transeat nunc idem ille, qui *hoc* 51
cogitavit, ut ait Cicero, tibicini*s* Latini modo ad disertum:
‘ut ista concedam, tu nec infans es, nec afuisti, nec
militasti.’ num aliud occurrit quam illud ‘sed rusti-
cus sum’? contra quod palam est dici: ‘ut agere non 52
potueris, adsidere potuisti,’ et verum est. quare redeundum
rustico ad animum legum latoris: ‘impietatem punire voluit,
ego autem impius non sum.’ contra quod disertus: ‘tu impie 53
fecisti, inqu*am*, cum exheredationem meruisti, licet te postea
vel paenitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit.’
praeterea ‘propter te damnatus est pater, videbaris enim
de causa pronuntiasse.’ ad haec rusticus: ‘tu vero in causa
damnationis fuisti, multos offenderas, inimicitias domui con-

24 p. Mur. 12, 26

6 redeamus *nos,* redeat animus *libri* — 10 rusticus sum, si lex erat *nos,* rusticum (rusticus A) eram, si lexeram A G — 23 hoc *add. Christ* 24 tibicinis *Regius,* tibicini *libri* — 26 nec in legatione fuisti *add. edd. vett.* — 27 dici *Christ,* dicit *libri* — 31 inquam *ed. Camp.,* inquit *libri.*

traxeras.' haec coniecturalia: illud quoque, quod coloris
loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam
domum periculo subiceret. haec prima quaestione scripti
54 et voluntatis continentur. intendamus ultra animum videamusque, an aliquid inveniri praeterea possit. quo id modo
fiet? sedulo imitor quaerentem, ut quaerere doceam, et
omisso speciosiore stili genere ad utilitatem me submitto
discentium.

Omnes adhuc quaestiones ex persona petitoris ipsius
d*u*ximus: cur non aliquid circa patrem quaerimus? dictum
55 *enim* est: '*q*uis*quis non adfuerit, exheres erit.' cur non
conamur et sic quaerere 'n*um* cuicumque quis non adfuerit?'
facimus hoc saepe in iis controversiis, in quibus petuntur
in vincula qui parentes suos non alunt, ut eam, quae testimonium in filium peregrin*itat*is reum dixit, eum, qui filium
56 lenoni vendidit. in hoc, de quô loquimur, patre quid adprehendi potest? damnatus est. numquid igitur lex ad absolutos
tantum patres pertinet? dura prima fronte quaestio. non
desperemus: credibile est, hoc voluisse legum latorem, ne
auxilia liberorum innocentibus deessent. sed hoc dicere
rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem
57 fatetur. dat aliud argumentum controversiae: 'damnatus
proditionis cum advocato exulet.' vix videtur posse fieri,
ut poena filio in eodem patre, et si adfuerit et si non adfuerit, constituta sit: praeterea lex ad exules nulla pertinet.
non ergo credibile est de advocato damnati scriptum: an
58 possint enim bona esse ulla exulis? *rusticus* in utramque
partem dubium facit: disertus et verbis inhaerebit, in quibus
nulla exceptio est, et propter hoc ipsum poenam esse constitutam eis, qui non adfuerint, ne periculo exilii deterreantur
advocatione, et rusticum innocenti non adfuisse dicet. illud
protinus non indignum quod adnotetur, posse ex uno statu
duas generales quaestiones fieri, an quisquis? an cuicumque?
59 haec ex duabus personis quaesita sunt. ex tertia autem,
quae est adversarii, nulla oriri quaestio potest, quia nulla
fit ei de sua parte controversia. nondum tamen cura deficiat:
ista enim omnia dici possent etiam *non* restituto patre. nec

10 duximus *Regius*, diximus *libri* — 11 enim *Halm*, non *libri* (**A** non est *in ras.*) — quisquis *Spalding*, cui quis *libri* — 12 num *ed Ald.*, non **A G** — cuicumque quis *Obrecht* (**A**), cumque **G** — 15 peregrinitatis *ed. Ald.*, peregrinantis **A G** — 27 rusticus *Regius*, scolastica **A G** — 37 non *add. edd. vett.*

statim eo tendamus, quod occurrit ultro, a rustico restitutum. qui subtiliter quaeret, aliquid spectabit ultra: nam, ut genus species sequitur, ita speciem genus praecedit. fingamus ergo 60 ab alio restitutum: ratiocinativa seu collectiva quaestio orietur, an restitutio pro sublatione iudicii sit et proinde valeat, ac si iudicium non fuisset? ubi temptabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse se suorum restitutionem uno praemio nisi patre proinde, ac si accusatus non esset, revocato, quae res advocati quoque poenam, tamquam is non adfuisset, remiserit. tum venimus ad id, 61 quod primum occurrebat, a rustico esse restitutum patrem. ubi rursus ratiocinamur, an restitut*or* accipi debeat pro advocato, quando id praestiterit, quod advocatus petiit, nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. reliqua iam 62 ae*qui*tatis, utrius iustius sit desiderium. id ipsum adhuc dividitur: etiam si uterque totum sibi vindicaret, nunc utique, cum alter semissem, alter universa fratre excluso. sed his tractatis etiam habet magnum momentum apud iudices patris memoria, cum praesertim de bonis eius quaeratur. erit ergo coniectura, qua mente pater intestatus decesserit: sed ea pertinet ad qualitatem *et* alterius status instrumentum est. plerumque autem in fine causarum de aequitate 63 tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas, ut, si in iure minus fiduciae erit, aequitate iudicem praeparemus.

Nihil habui amplius, quod in universum praeciperem. 64 nunc eamus per singulas causarum iudicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, id est ad singulas lites controversiasque non possum, ita in generalibus scribere licet, ut, quae in quemque statum frequentissime incidant, tradam. et quia natura prima quaestio est, factumne sit, ab hoc ordiar.

De coniectura.

II. Coniectura omnis aut de re aut de animo est. 1 utriusque tria tempora, praeteritum, praesens, futurum. de re et generales quaestiones sunt et definitae, id est, et quae non continentur personis et quae continentur. de animo 2

2 qui *Spalding* (A), quid G — 3 species *Regius* (a), speciae A G — 12 restitutor *edd. vett.*, restitutus A G — 15 aequitatis *Regius*, aetati A, aetatis est G — 21 et *add. Gesner* — 37 personis ... continentur *exc. Cass.*, *om.* A G *et alii.*

quaeri non potest, nisi ubi persona est et de facto
constat. ergo, cum de re agitur, aut quid factum sit,
in dubium venit, aut quid fiat, aut quid sit futurum, ut in
generalibus 'an atomorum concursu mundus sit effectus,
an providentia regatur, an sit aliquando casurus:' in definitis
'an parricidium commiserit Roscius, an regnum adfectet
3 Manlius, an recte Verrem sit accusaturus Q. Caecilius.' in
iudiciis praeteritum tempus maxime valet, nemo enim accu-
sat nisi quae facta sunt: nam quae fiant et quae futura
sint, ex praeteritis colliguntur. quaeritur et unde quid ortum?
ut 'pestilentia ira deum an intemperie caeli an corruptis
aquis an noxio terrae halitu.' et quae causa fac*ti*? ut 'quare
ad Troiam quinquaginta reges navigaverint, iure iurando
adacti an exemplo moti an gratificantes Atridis?' quae
4 duo genera non multum inter se distant. ea vero, quae
sunt praesentis temporis, si non argumentis, quae necesse
est praecessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non egent
coniectura, ut si apud Lacedaemonios quaeratur 'an Athenis
muri fiant.' *est* et illud, quod potest videri extra haec po-
situm, coniecturae genus, cum de aliquo homine quaeritur,
qui*s* sit, ut est quaesitum contra Urbiniae heredes, '*is* qui
tamquam filius petebat bona, Figulus esset an Sosipater.'
5 nam et substantia eius sub oculos venit, ut non possit
quaeri, an sit, quo modo an ultra oceanum, nec quid sit
nec quale sit, sed quis sit? verum hoc quoque genus litis
ex praeterito pendet. 'an hic sit ex Urbinia natus *Cl*usi*n*ius
Figulus.' fuerunt autem tales etiam nostris temporibus con-
troversiae atque aliquae in meum quoque patrocinium in-
6 ciderunt. animi coniectura non dubie in omnia tempora
cadit: 'qua mente Ligarius in Africa fuerit? qua mente
Pyrrhus foedus petat? quo modo laturus sit Caesar, si
Ptolomaeus Pompeium occiderit?'

Quaeritur per coniecturam et qualita*s* circa modum,
speciem, numerum: 'an sol maior quam terra, luna globosa
7 an plana an acuta, unus mundus an plures.' itemque extra
naturales quaestiones: 'maius bellum Troianum an Pelopon-
nesium, qualis clipeus Achillis, an unus Hercules.'

---

12 facti *edd. vett.*, facit A G — 19 est *Spalding*, sed *libri* — 21 quis *Regius*, quid A G — is qui *Spalding*, si qui A, si quis G — 26 Clusinius *Philander*, dusimius A G — 33 qualitas *Regius*, qualitatem A G.

In iis autem, quae accusatione ac defensione constant, unum est genus, in quo quaeritur et de facto et de auctore: quod interim coniunctam quaestionem habet, *cum* utrumque pariter negatur, interim separat*am*, cum et factum sit necne, et si de facto constet, a quo factum sit ambigitur. ipsum 8 quoque factum aliquando simplicem quaestionem habet, an homo perierit, aliquando duplicem, veneno an cruditate perierit. alterum est genus de facto tantum, cum, si id certum sit, non potest de auctore dubitari: tertium de auctore tantum, cum factum constat, sed a quo sit factum in controversiam venit. et hoc, quod tertio loco posui, non 9 est simplex. aut enim reus fecisse tantum modo se negat aut alium fecisse dicit. sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma est. interdum enim substituitur mutua accusatio, quam Graeci *ἀντικατηγορίαν* vocant, nostrorum quidam concertativam: interdum in aliquam personam, quae extra discrimen iudicii est, transfertur, et alias certam, alias incertam: et cum certam, aut in extrariam aut in ipsius, qui per*i*it, voluntatem. in quibus similis atque 10 in *ἀντικατηγορίᾳ* personarum, causarum, ceterorum comparatio est, ut Cicero pro Vareno in familiam Ancharianam, pro Scauro circa mortem Bostaris in matrem avertens crimen facit. est etiam illud huic contrarium comparationis 11 genus, in quo uterque a se factum esse dicit, et illud, in quo non personae inter se, sed res ipsae colliduntur, id est non uter fecerit, sed utrum factum sit. cum de facto et de auctore constat, de animo quaeri potest.

Nunc de singulis. cum pariter negatur, hoc modo: 'adulterium non commisi, tyrannidem non adfectavi.' in caedis ac veneficii causis frequens est illa divisio: 'non est factum, et si factum est, ego non feci.' sed cum dicimus 12 'proba hominem occisum,' accusatoris tantum partes sunt, a reo nihil dici contra praeter aliquas fortasse suspiciones potest, quas spargere quam maxime varie oportebit, quia, si unum aliquid adfirmaris, probandum est aut causa periclitandum. nam cum inter id, quod ab adversario, et id, quod a nobis propositum est, quaeritur, videtur utique alterum verum: ita everso quo defendimur reliquum est quo

---

3 cum *Halm*, et *libri* — 4 separatam *Regius*, separatum A G — 19 periit *Badius*, perit S, petit A G — 28 pariter utrumque n *Regius*.

13 premimur, *ut* cum quaerimus de ambiguis signis cruditatis
et veneni, nihil tertium est, ideoque utraque pars quod
proposuit tuetur. interim autem ex re quaeritur 'veneficium
fuerit an cruditas', cum aliqua ex ipsa citra personam
14 quoque argumenta ducuntur. refert enim, convivium prae-
cesserit an tristitia, labor an *o*tium, vigilia an quies. aetas
quoque eius, qui periit, discrimen facit: interest subito
defecerit an longiore valetudine consumptus sit. liberior
adhuc in utramque partem disputatio, si tantum subita
15 mors in quaestionem venit. interim ex persona probatio rei
petitur, ut propterea credibile sit venenum fuisse, quia
credibile est ab hoc factum veneficium vel contra. cum
vero de re*o* et de facto quaeritur, naturalis ordo est, ut
prius factum esse accusator probet, deinde a reo factum.
si tamen plures in persona probationes habuerit, convertet
16 hunc ordinem. defensor autem semper prius negabit esse
factum, quia, si in hac parte vicerit, reliqua non necesse
habet dicere: victo superest ut tueri se possit.

Illic quoque, ubi de facto tantum controversia est,
quod si probetur, non possit de auctore dubitari, similiter
argumenta et ex persona et ex re ducuntur, sed in unam
17 facti quaestionem, sicut in illa controversia (utendum est
enim [et] his exemplis, quae sunt discentibus magis fami-
liaria): 'abdicatus medicinae studuit. cum pater eius aegro-
taret, desperantibus de eo ceteris medicis adhibitus sana-
turum se dixit, si is potionem a se datam bibisset. pater
acceptae potionis epota parte dixit venenum sibi datum,
filius quod reliquum erat exhausit: pater decessit, ille par-
18 ricidii reus est.' manifestum, quis potionem dederit: quae
si veneni fuit, nulla quaestio de auctore, tamen an venenum
fuerit, ex argumentis a persona ductis colligetur.

Superest tertium, in quo factum esse constat aliquid,
a quo sit factum quaeritur. cuius rei supervacuum est
ponere exemplum, cum plurima sint huius modi iudicia, ut
hominem occisum esse manifestum sit vel sacrilegium com-
missum, is autem, qui arguitur fecisse, neget. ex hoc
nascitur *ἀντικατηγορία*: utique enim factum esse convenit,
19 quod duo invicem obiciunt. in quo quidem genere causarum

---

1 ut *ed. Leid.*, at *libri* — 6 labor an otium *Regius*, laborantium *libri* — 13 reo *edd. vett.*, re **AG** — 15 convertet *Badius*, conuertit **AG** — 23 et *inclusit Wolff*.

admonet Celsus, fieri id in foro non posse, quod neminem ignorare arbitror: de uno enim reo consilium cogitur, *et* etiam si qui sunt, qui invicem accusent, alterum iudicium praeferre necesse est. Apollodorus quoque ἀντικατηγορίαν 20 duas esse controversias dixit, et sunt re vera secundum forense ius duae lites. potest tamen hoc genus in cognitionem venire senatus aut principis. sed in iudicio quoque nihil interest actionum, utrum simul de utroque pronuntietur, an *sententia* de uno fer*a*tur. quo in genere semper prior debebit 21 esse defensio, primum quia natura potior est salus nostra quam adversarii pernicies, deinde quod plus habebimus in accusatione auctoritatis, si prius de innocentia nostra constiterit, postremum, quod ita demum duplex causa erit. nam qui dicit 'ego non occidi', habet reliquam partem ut dicat 'tu occidisti': *at qui dicit 'tu occcidisti'*, supervacuum habet postea dicere 'ego non occidi'.

Hae porro actiones constant comparatione: ipsa com- 22 paratio non una via ducitur. aut enim totam causam nostram cum tota adversarii causa componimus aut singula argumenta cum singulis. qu*o*rum utrum sit faciendum, non potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci, ut Cicero singula pro Vareno comparat in primo crimine: † est enim superior enim persona alieni cum persona matris temere compararetur. quare optimum est, si fieri poterit, ut singula vincantur a singulis: sed si quando in partibus laborabimus, universitate pugnandum est. et sive invicem accusant, sive 23 crimen reus citra accusationem in adversarium vertit, ut Roscius in accusatores suos, quamvis reos non fecisset, sive in ipsos, quos sua manu perisse dicemus, factum deflectitur, non aliter quam in iis, quae mutuam accusationem habent, utriusque partis argumenta inter se comparantur. id autem 24 genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis saepe tractatur, sed etiam in foro. nam id est in causa Naevi Arpiniani solum quaesitum, praecipitata esset ab eo uxor an se ipsa sua sponte iecisset. cuius actionem et qui*dem* solam in hoc tempus emiseram, quod ipsum *me* fecisse ductum iuvenali cupiditate gloriae fateor. nam ceterae, quae sub nomine meo feruntur, neglegentia excipientium

2, 3 et etiamsi *Christ*, etiam et si **A G** — 9 sententia si de uno feratur *Regius*, si *exp Zumpt*, etiamsi d. u. fertur *libri* — 15 at . . . occidisti *add. Regius* — 20 quorum *edd. vett*, quarum **A G** — 35 quidem *Spalding* (**A**), quaedam **G** — 36 me *add. Regius*.

in quaestum notariorum corruptae minimam partem mei habent.

25 Est et alia duplex coniectura huic anticategoriae diversa, de praemiis, ut in illa controversia: 'tyrannus suspicatus a medico suo datum sibi venenum torsit eum, et cum is dedisse se pernegaret, arcessit alterum medicum: ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum daturum, et dedit potionem ei, qua epota tyrannus decessit.' de praemio duo medici contendunt. nam ut illic factum in adversarium transferentium, ita hic sibi vindicantium personae, causae, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur.
26 illud quoque, etiam si non est *ἀντικατηγορία,* simili tamen ratione tractatur, in quo citra accusationem quaeritur, utrum factum sit. utraque enim pars suam expositionem habet atque eam tuetur, ut in lite Urbiniana petitor dicit, 'Clusinium Figulum filium Urbiniae acie victa, in qua steterat, fugisse, iactatumque casibus variis, retentum etiam a rege tandem in Italiam ac patriam suam Mar*ru*cinos venisse atque ibi agnosci': Pollio contra, 'servisse eum Pisauri dominis duobus, medicinam factitasse, manu missum alienae se familiae venali immiscuisse, a se rogantem, ut ei serviret, emptum.'
27 nonne tota lis constat duarum causarum comparatione et coniectura duplici atque diversa? quae autem accusantium ac defendentium, eadem petentium et infitiantium ratio est.

Ducitur coniectura primum a praeteritis: in his sunt personae, causae, consilia. nam is ordo est, ut facere voluerit, potuerit, fecerit. ideoque intuendum ante omnia,
28 q u a l i s s i t, d e q u o a g i t u r. accusatoris autem est efficere, ut, si quid obiecerit, non solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo iudicium est, quam maxime conveniat. nam si reum caedis impudicum vel adulterum vocet, laedat quidem infamia, minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si audacem,
29 petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. patrono, si fieri poterit, id agendum est, ut obiecta vel neget vel defendat vel minuat: proximum est, ut a praesenti quaestione separet. sunt enim pleraque non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria, ut si reus furti prodigus dicatur aut neglegens: neque enim videtur in eundem et contemptus pecuniae et
30 cupiditas cadere. si deerunt haec remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quaeri, nec eum, qui aliqua

18 Marrucinos *Bonnell,* Marginos *libri* — 21 ei *Gesner* (A), eis *rell.*

peccaverit, utique commisisse omnia, et hanc fiduciam fuisse
accusatoribus falsa obiciendi, quod laesum et vulneratum
reum speraver*int* hac invidia opprimi posse. alii a proposi- 31
tione accusatoris contraqu*e e*am loci oriuntur. saepe a per-
sona prior d*u*cit argumenta defensor et interim generaliter,
incredibile esse a filio patrem occisum, ab imperatore pro-
ditam hostibus patriam. facile respondetur, vel quod omnia
scelera in malos cadant ideoque saepe deprehensa sint, vel
quod in*iq*uum sit, crimina ipsa atrocitate defendi. interim 32
proprie, quod est varium. nam dignitas et tuetur reum et
nonnumquam ipsa in argumentum facti convertitur, tamquam
inde fuerit spes impunitatis: proinde paupertas, humilitas,
opes, ut cuique ingeni*i* vis est, in diversum trahuntur. probi 33
vero mores et ante actae vitae integritas numquam non
plurimum profuerint. si nihil obicietur, patronus quidem in
hoc vehementer incumbet, accusator autem ad praesentem
quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem adligabit
dicens, neminem non aliquando coepisse peccare, nec pro
n*a*enia ducendum scelus primum. haec in respondendo. sic 34
autem praeparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse
potius obicere quam non potuisse credatur. eoque satius
est, omni se ante actae vitae abstinere convicio quam levibus
aut frivolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides
ceteris detrahitur: et qui nihil obicit, omisisse credi potest
maledicta tamquam supervacua: qui vana congerit, con-
fitetur unum in ante actis argumentum, in quibus vinci
quam tacere maluerit. cetera, quae a personis duci solent, 35
in argumentorum locis exposuimus.

Proxima est ex causis probatio, in quibus haec
maxime spectantur: ira, odium, metus, cupiditas, spes: nam
reliqua in horum species cadunt. quorum si quid in reum
conveniet, accusatoris est efficere, *ut* ad quidquid faciendum
causae valere videantur, easque, quas in argumentum sumet,
augere: si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas 36
fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere cur
fecerit, si fecit, aut etiam dignius esse odio scelus, quod
non habuerit causam. patronus vero, quotiens poterit,

3 speraverint *Gesner,* sperauere *libri* — hac *Regius,* haec *fere libri* — 4 contraque eam *Halm,* contraque *Gesner,* contra qua **G**, c. quam **A** — 5 ducit *Obrecht,* dicit *libri* — 9 iniquum *nos,* ingenuum **A**, ingenium **G** — 13 ingenii *Spalding,* ingenio *libri* — 19 naenia *Haupt,* encenia **A G** — 26 unum *Spalding,* uanum *libri,* validum *Gertz* — 32 ut *add. Spalding.*

instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine
causa. quod Cicero vehementissime *in* multis orationibus
tractat, praecipue tamen pro Vareno, qui omnibus aliis
37 premebatur: nam et damnatus est. at si proponitur cur
factum sit, aut falsam causam aut levem aut ignotam reo
dicet. possunt autem esse aliquae interim ignotae, 'an
heredem habuerit, an accusaturus fuerit eum, a quo dicetur
occisus'. si alia defecerint, non utique spectandas esse
causas: nam quem posse reperiri, qui non metuat, oderit,
38 speret? plurimos tamen haec salva innocentia facere. neque
illud est omittendum, non omnes causas in omnibus personis
valere: nam ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit
idem in Curio Fabricioque momentum.

39 De causa prius an de persona dicendum sit, quaeritur,
varieque est ab oratoribus factum, a Cicerone etiam prae-
latae frequenter causae. mihi, si neutro litis condicio prae-
ponderet, secundum naturam videtur incipere a persona.
nam hoc magis generale est rectiorque divisio, an ullum
40 crimen credibile, an hoc. potest tamen id ipsum, sicut
pler*a*que, vertere utilitas. nec tantum causae voluntatis sunt
quaerendae, sed interim et erroris, ut ebrietas, ignorantia.
nam ut haec in qualitate crimen elevant, ita in coniectura
41 premunt. et persona quidem nescio an umquam, utique in
vero actu rei, possit incidere, de qua neutra pars dicat: de
causis frequenter quaeri nihil attinet, ut in adulteriis, ut
in furtis, quia illas per se ipsa crimina secum habent.

42 Post haec intuenda videntur et consilia, quae late
patent: an credibile sit reum sperasse id a se scelus effici
posse? an ignorari, cum fecisset? an, etiam si ignoratum
non esset, absolvi vel poena levi transigi vel tardiore vel
ex qua minus incommodi consecuturus, quam ex facto gaudii
43 videretur? an etiam tanti putaverit poenam subire? post
haec, an alio tempore et aliter facere vel facilius vel
securius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone enumerans
plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi
potuerit. praeterea, cur potissimum illo loco, illo tempore,

34 c. 14 sqq.

2 in *add. Regius* — 3 qui *Regius* (A), quiin G — 5 reo *Regius* (A), pro reo G — 20 pleraque *Regius*, plerumque A G — 28 sperasse *Spalding* (A G), sperare *alii.*

illo modo sit adgressus, qui et ipse diligentissime tractatur pro eodem locus, an, etiam si nulla ratione ductus est, 44
impetu raptus sit et absque sententia (nam vulgo dicitur scelera non habere consilium), an etiam consuetudine peccandi sit ablatus.

Excussa prima parte 'an voluerit,' sequitur 'an potuerit.' hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco cluso, frequenti, tempore vel diurno, cum testes plures, vel nocturno, cum maior difficultas. inspiciuntur itaque difficultates occa- 45
sionesque, *quae* sunt plurimae ideoque exemplis non egent. hic sequens locus talis est, ut, si fieri non potuit, sublata sit lis, si potuit, sequatur quaestio an fecerit. sed haec etiam ad animi coniecturam pertinent: nam et ex his colligitur, an speraverit. ideo spectari debent et instrumenta, ut Clodi ac Milonis comitatus.

Quaestio 'an fecerit' incipit a secundo tempore, id 46
est praesenti ac deinde coniuncto, quorum sunt sonus, clamor, gemitus: insequentis latitatio, metus, similia. his accedunt signa, de quibus tractatum est, verba etiam et facta, quaeque antecesserunt quaeque insecuta sunt. haec 47
aut nostra sunt aut aliena. sed verba nobis magis nocent et minus prosunt nostra quam aliena, magis prosunt et minus nocent aliena quam nostra. facta autem interim magis prosunt nostra, interim aliena, ut si quid, quod pro nobis sit, adversarius fecit: semper vero magis nocent nostra quam aliena. est et illa in verbis differentia, quod aut aperta 48
sunt aut dubia. seu nostra seu aliena sunt, infirmiora in utrumque sint necesse dubia: tamen nostra saepe nobis nocent, ut in illa controversia: 'interrogatus filius, ubi esset pater, dixit: ubicumque est, vivit: at ille in puteo mortuus est inventus'. aliena, quae sunt dubia, numquam possunt 49
nocere nisi aut incerto auctore aut mortuo. 'nocte audita vox est, cavete tyrannicidam,' et 'interrogatus, cuius veneno moreretur, respondit: non expedit tibi scire.' nam si est qui possit interrogari, solvet ambiguitatem. cum autem dicta 50
factaque nostra defendi solo animo possunt, aliena varie refutantur.

De uno quidem maximo genere coniecturalium controversiarum locuti videmur, *sed* in omnes aliquid ex his

---

10 quae *add. Halm* — 22 et minus *Bonnell*, aut minus magis *libri* — 33 tyrannicidam a, tyrannidem A (?) G — 39 sed *Spalding*, et *libri*.

cadit. nam furti, depositi, creditae pecuniae et a facultatibus
argumenta veniunt, 'an fuerit quod deponeretur,' et a per-
sonis, 'an ullum deposuisse apud hunc vel huic credidisse
credibile sit, an petitorem calumniari, an reum infitiatorem
51 esse vel furem.' sed etiam in furti reo sicut in caedis quae-
ritur de facto et de auctore. crediti et depositi duae quae-
stiones, sed numquam iunctae, an datum sit, an redditum.
habent aliquid proprii adulterii causae, quod plerumque
duorum discrimen est et de utriusque vita dicendum, quam-
quam et id quaeritur, an utrumque pariter defendi oporteat.
cuius rei consilium nascetur ex causa: nam si adiuvabit
52 pars altera, coniungam, si nocebit, separabo. ne quis autem
mihi putet temere excidisse, quod plerumque duorum crimen
esse adulterium, non semper dixerim: potest accusari sola
mulier incerti adulterii: 'munera domi inventa sunt, pecunia,
cuius auctor non extat, codicilli dubium ad quem scripti.'
53 in falso quoque ratio similis: aut enim plures in culpam
vocantur aut unus. et scriptor quidem semper tueri signa-
torem necesse habet, signator scriptorem non semper, nam
et decipi potuit. is autem, qui hos adhibuisse et cui id
factum dicitur, et scriptorem et signatores defendet. idem
argumentorum loci in causis proditionis et adfectatae
tyrannidis.

54 Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum
potest nocere, quod omnia, quae in themate non sunt, pro
nobis ducimus. adulterium obicis: 'quis testis? quis index?'
proditionem: 'quod pretium? quis conscius?' venenum: 'ubi
emi? a quo? quando? quanti? per quem dedi?' pro reo
55 tyrannidis adfectatae: 'ubi sunt arma? quos contraxi satellites?'
neque haec nego esse dicenda et ipsis utendum pro parte
suscepta: nam et in foro aliqua, *qua*ndo adversarius probare
non poterit, desiderabo. sed in foro tantam illam facilitatem
olim desideravimus, ubi non fere causa agitur, ut non ali-
56 quid ex his aut plura ponantur. huic simile est, quod in
epilogis quidam, quibus volunt, liberos, parentes, nutrices
accommodant, nisi quod magis concesseris ea, quae non
sint posita, desiderare quam *a*dicere.

De animo quo modo quaeratur, satis dictum est, cum
ita diviserimus, an voluerit, an potuerit, an fecerit. nam

27 proditionem *add. Spalding* — 31 aliqua, quando *Spalding*, ali-
quando *libri* — 37 adicere *Leid.*, dicere **A G**.

qua via tractatur an voluerit, eadem quo animo fecerit: id
enim est, an male facere voluerit. ordo quoque rerum aut 57
adfert aut detrahit fidem: multo scilicet magis res, prout
ponuntur, congruunt aut repugnant. sed haec nisi in ipso
complexu causarum non deprehenduntur. quaerendum tamen
semper, quid cuique conectatur et quid consentiat.

De finitione.

III. Sequitur coniecturam finitio. nam qui non potest 1
dicere nihil fecisse, proximum habebit ut dicat, non id
fecisse quod obiciatur. itaque pluribus legibus *in* isdem
quibus coniectura versatur, defensionis tantum genere mutato,
ut in furtis, depositis, adulteriis. nam quem ad modum
dicimus, 'non feci furtum, non accepi depositum, non commisi adulterium,' ita 'non est hoc furtum, non est hoc in-
*f*itiatio, non est hoc adulterium.' interim a qualitate ad 2
finitionem descenditur, ut in actionibus dementiae, malae
tractationis, rei publicae laesae: in quibus si recte facta
esse quae obiciuntur, dici non potest, illud succurrit: 'non
est *hoc dementem esse,* male tractare, rem publicam
laedere.' finitio igitur *est* rei propositae propria et dilucida
et breviter comprehensa verbis enuntiatio. constat maxime, 3
sicut est dictum, genere, specie, differentibus, propriis: ut
si finias equum (noto enim maxime utar exemplo), genus
est animal, species mortale, differentia inrationale (nam et
homo mortale erat), proprium hinniens. haec adhibetur
orationi pluribus causis. nam tum est certum de nomine, 4
sed quaeritur quae res ei subicienda sit, tum res est manifesta, sed de nomine non constat. *cum de* nomine constat,
de re dubium est, interim coniectura est, ut si quaeratur,
quid sit deus. nam qui neget, deum esse spiritum omnibus 5
partibus immixtum, non hoc dicat, falsam esse divinae illius
naturae appellationem, sicut Epicurus, qui humanam ei
formam locumque inter mundos dedit. nomine uterque uno
utitur, utrum sit in re coniectat. interim qualitas tractatur, 6
ut 'quid sit rhetorice, vis persuadendi an bene dicendi

4 ponuntur *add. Spalding* — 10 in isdem *Halm,* iisdem in *Spalding*, iisdem *Regius*, idem *libri* — 14 infitiatio *nos*, initiatio **A G** — 19 hoc dementem esse *add. Regius* — verbis laedere **A** *in ras.* — 20 est *add. Regius* — 21 comprensa **a**, compressa **A G** — 28 sed de nomine non constat *Regius, fortasse e libris* — quando de n. c. *Obrecht* (cum *Halm*), et quod nomine constat **A G** — 30 qui *Spalding*, qui id **G**, quid **A**.

scientia.' quod genus est in iudiciis frequentissimum. sic
enim quaeritur 'an deprehensus in lupanari cum aliena
uxore adulter sit?' quia non de appellatione, sed de vi facti
7 eius ambigitur, an omnino peccaverit. nam si peccavit, non
potest esse aliud quam adulter. diversum est genus, cum
controversia consistit in nomine, quod pendet ex scripto,
nec versatur in iudiciis nisi propter verba, quae litem
faciunt: 'an qui se interficit homicida sit? an qui tyrannum
in mortem compulit tyrannicida? an carmina magorum
veneficium?' res enim manifesta est sciturque non idem
esse occidere se quod alium, non idem occidere tyrannum
quod compellere ad mortem, non idem carmina ac morti-
feram potionem, quaeritur tamen, an eodem nomine appel-
landa sint.

8 Quamquam autem dissentire vix audeo a Cicerone,
qui multos secutus auctores dicit, finitionem esse de eodem
et de altero, semper *enim* neganti aliquod esse nomen di-
cendum quod sit potius: tamem e*qui*dem tres habeo velut
9 species. nam interim convenit s*ol*um quaerere, an hoc sit?
ut '*a*n adulterium in lupanari.' cum hoc negamus, non
necesse est dicere, quid id vocetur, quia totum crimen in-
fitiamur. interim quaeritur, 'hoc an hoc? furtum an sacri-
legium?' non quin sufficiat non esse sacrilegium, sed quia
necesse est dicere, quid sit aliud: quo in loco utrumque
10 finiendum est. interim quaeritur in rebus specie diversis,
an et hoc et hoc eodem modo sit appellandum, cum res
utraque habet suum nomen, ut amatorium, venenum. in
omnibus autem huius generis litibus quaeritur 'an etiam
hoc,' quia nomen, de quo ambigitur, utique in alia re cer-
tum est. 'sacrilegium est rem sacram de templo subripere:
an et privatam? adulterium cum aliena uxore domi coire:
an et in lupanari? tyrannicidium occidere tyrannum: an et
11 in mortem compellere?' ideoque συλλογισμός, de quo postea
dicam, velut infirmior est finitio, quia in hac quaeritur, an
idem sit huius rei nomen quod alterius, illo, an proinde
12 habenda sit haec atque illa. est et talis *finit*ionum diversitas,

15 Top. c. 22 et c. 23

17 enim *add. Regius* — 18 equidem *Christ*, eandem **A G** — 19 solum *Zumpt*, suum **A G** — 20 an *Zumpt*, in **A G** — 24 necesse *add. edd. vett.* — est *Spalding*, sit **A G** — 36 finitionum *Regius*, diuisionum **A G**.

ut qu*i* idem sentient, non isdem verbis comprehendant, ut
'rhetorice *est* bene dicendi scientia', et eadem 'bene inveniendi'
et 'bene enuntiandi' et 'dicendi secundum virtutem orationis'
et 'dicendi quod sit officii.' atque providendum, ut, si sensu
non pugnant, comprehensione dissentiant. sed de his dispu- 13
tatur, non litigatur. opus est aliquando finitione obscurioribus
et ignotioribus verbis, quid sit 'clarig*a*tio, erctu*m* citu*m*,'
interim notis nomine v*er*bis, quid sit 'penus,' quid 'litus'.

Quae varietas eff*e*cit, ut eam quidam coniecturae,
quidam qualitati, quidam legitimis quaestionibus subicerent.
quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis haec et ad 14
morem dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus
potius arguta verborum cavillatrix quam in oratoris officio
multum adlatura momenti. licet enim valeat in sermone
tantum, ut constrictum vinculis suis eum, qui responsurus
est, vel *t*acere vel etiam invitum id, quod sit contra, cogat
fateri, non eadem est tamen eius in causis utilitas. persua- 15
dendum enim iudici est, qui etiam si verbis devi*n*ctus est,
tamen, nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. agenti vero
quae tanta est huius praecisae comprehensionis necessitas?
an, si non dixero, 'homo est animal mortale rationale,' non
potero, expositis tot corporis animique proprietatibus, latius
oratione ducta vel a dis eum vel a mutis discernere? quid 16
quod nec uno modo definitur res eadem (ut facit Cicero:
quid est enim vulgo? universos.) et latiore varioque
tractatu, ut omnes oratores plerumque fecerunt. rarissime
enim apud eos reperitur illa ex consuetudine philosophorum
ducta servitus [est certe servitus] ad certa se verba ad-
stringendi, idque faciendum in libris Ciceronis de Oratore
vetat M. Antonius. nam est etiam periculosum, cum, si uno 17
verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur, optimaque
est media illa via, qua utitur Cicero pro Caecina, ut res
proponatur, verba non periclitentur. etenim, recipera-
tores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum

24 p. Mur. 35, 73 — 29 2, 25 108 sqq. — 32 p. Caec. 15, 42

1 qui idem *Spalding*, quidem **A G** — 2 est *add. ed. Camp.* — 7 erctum citum *Halm*, erctus citus **A**. ercet ut **G** — 8 verbis *edd. vett.*: uidebis **A G** — 9 effecit *Regius*, efficit **A G** — 13 arguta *Zumpt*, argumenta **A G** — 16 tacere *Regius*, cacere **A**. carcere **G** — 18 devinctus *Regius*, deuictus **A G** — 26 rarissime *Spalding* (**A**), rarissima **G** — 28 est certa servitus *inclusit Halm* — certe a, certa **A** (?) **G**.

vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae
periculo mortis iniecto formidine animum perter-
18 ritum loco saepe et certo statu demovet. aut, cum fini-
tionem praecedit probatio, ut in Philippicis Cicero Servium
Sulpicium occisum ab Antonio colligit et in clausula demum
ita finit: is enim profecto mortem attulit, qui causa
mortis fuit. non negaverim tamen haec quoque, ut expediet
causae, esse facienda, et si quando firme comprehendi poterit
brevi complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum
etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis.
19 Eius certus ordo est: 'quid sit? an hoc sit?' et in
hoc fere labor maior est, ut finitionem confirmes, quam ut
in rem finitionem adplices. in eo 'quid sit' duplex opus est:
nam et nostra confirmanda est et adversae partis destruenda
20 finitio. ideoque in schola, ubi nobis ipsi fingimus contra-
dictionem, duos ponere debemus fines, quales utrimque esse
optimi poterunt. at in foro providendum, num forte super-
vacua et nihil ad causam pertinens an ambigua an contraria
an communis sit finitio, quorum nihil accidere nisi agentis
21 culpa potest. ut recte autem finiamus, ita fiet, si prius in
animo constituerimus, quid velimus efficere: sic enim accom-
modari ad voluntatem verba poterunt. atque ut a notissimo
exemplo, quo sit res lucidior, non recedamus: 'qui privatam
22 pecuniam de templo subripuit, sacrilegii reus est.' culpa
manifesta est: quaestio, an huic crimini nomen, quod est
in lege, conveniat. ergo ambigitur, an hoc sacrilegium sit.
accusator, quia de templo subrepta sit pecunia, utitur hoc
nomine: reus, quia privatam subripuerit, negat esse sacri-
legium, sed furtum fatetur. actor ergo ita finiet: 'sacrilegium
est subripere aliquid *de sacro. reus: 'sacrilegium est subri-*
23 *pere aliquid* sacri.' uterque finitionem alterius impugnat. ea
duobus generibus evertitur, si aut falsa est aut parum
plena. nam illud tertium nisi stultis non accidit, ut nihil
ad quaestionem pertineat, *ut* si dicas, equus est animal:
24 nam est equus animal, sed inrationale. quod autem
commune cum alio est, desinet esse proprium. hic reus

6 Phil. 9, 3, 7

25 est *post* quaestio *delevimus* — 26 an a, in A G — 30 de sacro ... aliquid *add. edd. vett.* — 34 pertineat ut *nos,* pert. falsa est *libri* — 34 equus est a, *om.* A, equus G — animal *nos,* animal rationale *libri.*

falsam dicit esse finitionem accusatoris, accusator autem
non potest dicere falsam rei, nam est sacrilegium subripere
aliquid sacri, sed dicit parum plenam, adiciendum enim
'aut ex sacro'. maximus autem usus in adprobando refellen- 25
doque fine propriorum ac differentium nonnumquam etiam
etymologiae. quae tamen omnia, sicut in ceteris, confirmat
aequitas, nonnumquam et coniectura mentis. etymologia
maxime rara est: quid enim est aliud tumultus nisi
perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde
etiam nomen ductum est tumultus. circa propria ac 26
differentia magna subtilitas, ut cum quaeritur, 'an addictus,
quem lex servire, donec solverit, iubet, servus sit?' altera
pars finit ita: 'servus est, qui est iure in servitute,' altera:
'qui in servitute est eo iure quo servus,' aut, ut antiqui
dixerunt 'qui servitutem servit'. quae finitio, etiam si distat
aliquo, nisi tamen propriis et differentibus adiuvatur, inanis
est. dicet enim adversarius, servire eum servitutem aut eo 27
iure *esse* quo servum. videamus ergo propria et differentia,
quae libro quinto leviter in transitu attigeram. servus, cum
manu mittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate in-
genuus: servus invito domino libertatem non consequetur,
addictus solvendo citra voluntatem domini consequetur: ad
servum nulla lex pertinet, addictus legem habet: propria
liberi, quod nemo habet nisi liber, praenomen, nomen,
cognomen, tribum: habet haec addictus.

Excusso 'quid sit', prope peracta est quaestio 'an hoc 28
sit': id enim agimus, ut sit causae nostrae conveniens finitio.
potentissima est autem in ea qualitas, 'an amor insania'.
huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse
finitioni*s*, ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repu-
gnantibus, causis, effectis, similibus, de quorum argumentorum
natura dictum est. breviter autem pro Caecina Cicero initia, 29
causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est: quid
igitur fugiebant? propter metum: quid metuebant?
vim videlicet. potestis igitur principia negare, cum
extrema concedatis? sed similitudine quoque usus est:
quae vis in bello appellatur, ea in otio non appel-

8 Cic. Phil. 8, 1, 3 — 29 Top. 23, 88 — 32 c. 15, 44 — 37 ib 15, 43

18 esse *add. Spalding* — 22 addictus ... consequetur *add. Regius* —
30 finitionis *Badius*, finitiones A G.

30 labitur? sed etiam ex contrario argumenta ducuntur, ut
si quaeratur, amatorium venenum sit necne, quia venenum
amatorium non sit.

Illud alterum genus quo sit manifestius adulescentibus
meis (meos enim semper adulescentes putabo), hic quoque
31 fictae controversiae utar exemplo. iuvenes, qui convivere
solebant, constituerunt ut in litore cenarent: unius, qui
cenae defuerat, nomen tumulo, qu*em* extruxerant, inscrip-
serunt. pater eius, a transmarina peregrinatione cum ad
litus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. dicuntur ii
32 causa mortis fuisse: hic finitio est accusatoris: 'per quem
factum est ut quis periret, causa mortis est', re*i*: 'qui
fecit quid sciens, per quod perire homini necesse est'. remota
finitione accusatori sat est dicere: 'causa mortis fuistis, per
vos enim *f*actum est ut homo periret: qui, nisi vos illud
33 fecissetis, viveret'. contra: 'non statim, per quem factum
est ut quis periret, is damnari debet, ut accusator, testis,
iudex rei capitalis. nec undecumque causa fluxit, ibi culpa
est: ut si quis profectionem suaserit aut amicum a*r*cess*i*erit
trans mare et is naufragio perierit, ad cenam invitarit et is
34 cruditate illic contracta decesserit. nec fuerit in causa mortis
solum adulescentium factum, sed credulitas senis, in dolore
ferendo infirmitas: denique, si fortior fuisset aut prudentior,
viveret. nec mala mente fecerunt, et ille potuit vel ex loco
tumuli vel ex opere tumultuario suspicari non esse monu-
mentum. qui ergo puniri debent, in quibus omnia *ab*sunt
homicidae praeter manum?'

35 Est interim certa finitio, de qua inter utramque partem
convenit, ut Cicero dicit: maiestas est in imperii atque
in nominis populi Romani dignitate. quaeritur tamen,
an maiestas minuta sit, ut in causa Corneli quaesitum est.
36 sed hic etiam si videri potest finitiva, tamen, quia de finitione
non ambigitur, iudicatio est qualitatis atque ad eum potius
statum reducenda, ad cuius forte quidem venimus mentionem,
sed erat ordine proximus locus.

---

29 Partitt. oratt. 30, 105

---

2 an *ante* amatorium *del. Spalding* — 8 quem *edd. vett.*, quod **A G** — 12 periret *Spalding*, perierit **A G** — rei *Halm*, reum **A G** — 15 factum *ed Gryph.*, actum **A G** — qui *Spalding*, quia *libri* — 19 arcessierit *Spalding*, accerserit **A**, accesserit **G** — 26 absunt *Teuffel in Ann. phil. et paed. 89, 172*, sunt *libri* — 32 etiamsi *Christ*, etiam similis **A G**.

De qualitate.

IV. Est autem qualitas alia de summo genere atque 1
ea quidem non simplex. nam et qualis sit cuiusque rei
natura et quae forma, quaeritur: an immortalis anima? an
humana specie deus? et de magnitudine ac numero: quantus
sol? an unus mundus? quae omnia coniectura quidem colliguntur, quaestionem tamen habent in eo, qualia sint. haec 2
et in suasoriis aliquando tractari solet, ut, si Caesar deliberet an Britanniam impugnet, quae sit Oceani natura, an
Britannia insula (nam tum ignorabatur), quanta in ea terra,
quo numero militum adgredienda, in consilium ferendum
sit. eidem qualitati succedunt facienda ac non facienda, adpetenda vitanda: quae in suasorias quidem maxime cadunt,
sed in controversiis quoque sunt frequentia, hac sola differentia, quod illic de futuris, hic de factis agitur. item de- 3
monstrativae partis omnia sunt in hoc statu: factum esse
constat, quale sit factum quaeritur. lis est omnis aut de
praemio aut de poena aut de quantitate *eorum*. genus causae
aut simplex aut comparativum: illic quid aequum, hic quid
aequius aut quid aequissimum sit excutitur. cum de poena
iudicium est, a parte eius, qui causam dicit, aut defensio
est criminis aut imminutio aut excusatio aut, ut quidam
putant, deprecatio.

Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum, 4
quod obicitur, dicimus honestum esse. abdicatur aliquis,
quod invito patre militarit, honores petierit, uxorem duxerit:
tuemur quod fecimus. hanc partem vocant Hermagorei *κατ' ἀντίληψιν*, ad intellectum id nomen referentes: Latine ad
verbum translatam non invenio, absoluta appellatur. *est*
enim de re sola quaestio, iusta sit ea necne. iustum omne 5
continetur natura vel constitutione: natura, quod fit secundum cuiusque rei dignitatem. hinc sunt pietas, fides, continentia et talia. adiciunt et id, quod sit p*ar*. verum id non 6
temere intuendum est: nam et vis contra vim et tali*o* nihil
habent adversum eum, qui prior fecit, iniust*i*, et non,
quoniam res pares sunt, etiam id est iustum, quod antecessit.
illa utrimque iusta, eadem lex, eadem condicio, ac forsitan

6 an *Regius*, et an **A G** — 8 solet *Spalding*, solent *libri* — 18 eorum *Halm*, egrum **G**, agitur **A** — 29 est enim *nos*, sed enim **A G** — 33 par. verum *Regius*, pũsum **A** (*m. 2. in ras.*) **G** — 34 temere *cdd. vett.*, timere **A G** — talio *Pseudo-Turnebus*, talia **A G** — 35 iniusti *Gesner*, iniuste **A G**.

ne sint quidem paria, quae ulla parte sunt dissimilia. constitutio est in lege, more, iudicato, pacto.

7 Alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile adsumptis extrinsecus auxiliis tuemur: id vocant κατ' ἀντίθεσιν. Latini hoc quoque non ad verbum trans-
8 ferunt, adsumptiva enim dicitur causa. in quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, *H*orati, Milonis. ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio constat eius accusatione, qui vindi-
9 catur: 'occisus est sed latro, excaecatus sed raptor.' est et illa ex causis facti ducta defensio priori contraria, in qua neque factum ipsum per se, ut in absoluta quaestione, defenditur, neque ex contrario facto, sed *ex* aliqua utilitate aut rei publicae aut hominum multorum aut etiam ipsius adversarii, nonnumquam et nostra, si modo id erit, quod facere nostra causa fas sit: quod sub extrario accusatore et legibus agente prodesse numquam potest, in domesticis
10 disceptationibus potest. nam et filiis pater in iudicio abdicationis et maritus uxori, si malae tractationis accusabitur, et patri filius, si dementiae causa erit, non inverecunde dicet multum sua interfuisse. in quo tamen incommoda
11 vitantis melior quam commoda petentis est causa. quibus similia etiam in vera rerum quaestione tractantur. nam quae in scholis abdicatorum, haec in foro exheredatorum a parentibus et bona apud *centumviros* repetentium ratio est: quae illic malae tractationis, hic rei uxoriae, cum quaeritur, utrius culpa divortium factum sit: quae illic
12 dementiae, hic petendi curatoris. subiacet utilitati etiam illa defensio, si peius aliquid futurum fuit. nam in comparatione malorum boni locum obtinet levius, ut si Mancinus foedus Numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus. hoc genus ἀντίστασις Graece nominatur, comparativum nostri vocant.

13 Haec circa defensionem facti: quae si neque per se ipsa nec adhibitis auxiliis dabitur, proximum est in alium transferre crimen, si possumus. ideoque etiam in *eos*, qui *citra* scriptum sunt, status visa est cadere translatio.

5 latini M *et Regius*, latine A G — 8 Horatii *Spalding*, oratio *libri* — 13 ex *Regius*, in *libri* — 25 centumviros *Cuiacius*, con G, coñs A — 30 mancinus a, manus A G — 36 eos *nos*, os G, hos A — 37 citra *Christ*, etiam A G.

interdum ergo culpa in hominem relegatur, ut si *Ti.* Gracchus
reus foederis Numantini, cuius metu leges populares tulisse
in tribunatu vide*re*tur, missum se ab imperatore suo diceret.
interim derivatur in rem, ut si is, qui testamento quid 14
iussus non fecerit, dicat per leges id fieri non potuisse. hoc
μετάστασιν dicunt.

Hinc quoque exclusis excusatio superest. ea est aut
ignorantiae, ut si quis fugitivo stigmata scripserit eoque
ingenuo iudicato neget, se liberum esse eum scisse: aut
necessitatis, ut cum miles ad commeatus diem non adfuit
et dicit se fluminibus interclusum aut valetudine. fortuna 15
quoque saepe substituitur culpae. nonnumquam male fecisse
nos, sed bono animo dicimus. utriusque rei multa et manifesta
exempla sunt: idcirco non est eorum necessaria expositio.

Si omnia, quae supra scripta sunt, deerunt, videndum
an imminui culpa possit. hic est ille, qui a quibusdam
fieri solet, status quantitatis. sed ea cum sit aut poenae aut 16
honoris, ex qualitate facti constituitur, eoque nobis sub hoc
esse statu videtur sicut eius quoque, quae ad numerum refertur
a Graecis. nam et πηλικότητα et ποσότητα dicunt, nos
utrumque appellatione una complectimur.

Ultima est deprecatio, quod genus causae plerique 17
negarunt in iudicium umquam venire. quin Cicero quoque
pro Q. Ligario idem testari videtur, cum dicit: causas,
Caesar, egi multas equidem tecum, dum te in foro
tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc
modo: ignoscite, iudices: erravit, lapsus est, non
putavit, si umquam posthac, et cetera. in senatu vero 18
et apud populum et apud principem et ubicumque iuris
clementia est, habet locum deprecatio. in qua plurimum
valent ex ipso, qui reus est, haec tria: vita praecede*n*s,
si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter
victuri et in aliquo usu futuri: praeterea, si vel aliis incommodis
vel praesenti periculo vel paenitentia videatur
satis poenarum dedisse: extra nobilitas, dignitas, propinqui,
amici. in eo tamen, qui cognoscit, plurimum ponendum, 19

24 p. Lig. 10, 30

1 si Ti. *Claussen*, sit A G — 3 videretur *Halm*, uidentur A G — 20 πηλικότητα *Capperonnier*, ΠΗΝΚΟΤΗΤΑ A, ΤΙΗΚΟΤΝΙ G — 29 iuris T *m. 2*, si iuris A G — 31 praecedens *Christ*, praecedes A G.

si laus eum misericordis potius quam reprehensio dissoluti
consecutura est. verum et in iudiciis etiam si non toto genere
causae, tamen ex parte magna hic locus saepe tractatur.
nam et divisio frequens est, etiam si fecisset, ignoscendum
fuisse, idque in causis dubiis saepe praevaluit, et epilogi
20 omnes in eadem fere materia versari solent. sed nonnum-
quam etiam rei totius hic summa constituta. *an* vero si
exheredatum a se filium pater testatus fuerit elogio, prop-
terea quod is meretricem amaverit, non omnis hic erit
quaestio, an huic delicto pater debuerit ignoscere et cen-
tumviri tribuere debeant veniam? sed etiam in formulis,
cum poenariae sunt actiones, ita causam partimur, an com-
missa sit poena, an exigi debeat. id autem, quod illi viderunt,
verum est, reum a iudicibus hoc defensionis modo liberari
non posse.

21 De praemiis autem quaeruntur duo: an ullo sit
dignus qui petit, an tanto: ex duobus, uter dignior, ex
pluribus, quis dignissimus. quorum tractatus ex ipso meri-
torum genere ducuntur. et intuebimur non rem tantum,
sive adleganda sive comparanda erit, sed personam quoque:
nam et multum interest, tyrannum iuvenis occiderit an senex,
22 vir an femina, alienus an coniunctus: et locum multipliciter,
in civitate tyrannis adsueta an libera semper, in arce an
domi: et quo modo factum sit, ferro an veneno, et quo
tempore, bello an pace, cum depositurus esset eam po-
testatem an cum aliquid novi sceleris ausurus. habent
23 in meritis gratiam periculum quoque et difficultas: simi-
liter liberalitas a quo profecta sit, refert. nam in pau-
pere gratior quam in divite, dante beneficium quam red-
dente, patre quam orbo. item in quam rem dederit et
quo tempore et quo animo, id est, num in aliquam spem
suam: similiter alia. et ideo qualitas maxime oratoris re-
cipit operam, quia in utramque partem plurimum est ingenio
loci, nec usquam tantum adfectus valent. *n*am coniectura
24 extrinsecus quoque adductas frequenter probationes habet
et argumenta ex materia sumit: quale quidque videatur,
eloquentia*e* est opus: hic regnat, hic imperat, hic sola
vincit.

7 an *Zumpt*, iam **A** — 30 quam orbo *Regius* (**A**), quia a morbo **G** — 34 valent nam *Regius*, valenti iam **A G** — 37 eloquentiae *ed. Gryph.*, eloquentia **A G**.

Huic parti subiungit Verginius causas abdicationis,
dementiae, malae tractationis, orbarum nuptias indicentium.
nam et fere sic accidit, inventique sunt, qui has materias
officiorum vocarent. sed alios quoque nonnumquam leges
hae recipiunt status: nam et coniectura est aliquando in 25
plerisque horum, cum se vel non fecisse vel bona mente
fecisse contendunt. cuius generis exempla sunt multa. et
quid sit dementia ac mala tractatio finitur. nam † iuris leges
plerumque quaestiones praecurrere solent, et ex quibus
causae non fiat status, quod tamen facto defendi non poterit, 26
iure nitetur: et quot et quibus causis abdicare non liceat,
et in quae crimina malae tractationis actio *non* detur, et cui
accusare dementiae non permittatur.

Abdicationum formae sunt duae: altera criminis 27
perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter, altera velut pendentis
et adhuc in condicione positi, quales sunt, in quibus
abdicatur filius, quia non pareat patri. illa semper asperam
abdicantis actionem habet, immutabile est enim quod factum
est, haec ex parte blandam et suadenti similem, mavult enim
pater corrigere quam abdicare: at pro filiis in utroque genere
submissam et ad satis faciendum compositam. a quo dissen- 28
suros scio, qui libenter patr*es* figura laedunt: quod non
ausim dicere numquam esse faciendum, potest enim materia
incidere, quae hoc exigat, certe vi*ta*ndum est, quotiens
aliter agi potest: sed de figuris alio libro tracta*b*imus. non 29
dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malae tractationis:
nam et ipsae habent eandem in accusationibus moderationem.
dementiae quoque iudicia aut propter id quod
factum est, aut propter id quod adhuc fieri vel non fieri
potest instituuntur. et actor in eo, quod factum est, liberum 30
habet impetum, sic tamen, ut factum accuset, ipsius patris
tamquam valetudine lapsi misereatur: in eo vero, cuius
libera mutatio est, diu roget et suadeat et novissime dementiam
rationi queratur obstare, non mores: quos quanto
magis in praeteritum laudaverit, tanto facilius probabit
morbo esse mutatos. reus, quotiens causa patietur, debebit 31

8 nam . . . solent A G, nam i. quaestiones pl. l. pr. s. *Regius* — 9 et . . . status A G, et e. q. causis n. f. statutum *Regius*, sed e. q. c. n. f. constitutio *Spalding* — 12 non *add.* *Obrecht* — 20 corrigere a, *om* A G — quam A, *om.* G — 22 patres *Gesner*, patris A G — 24 vitandum *Obrecht*, uidendum A G — 25 tractabimus *Regius*, tractauimus A G — 26 tractationis (*del.* actionis) *Spalding* — 27 ipsae *Regius* (A), ipsam G.

esse in defensione moderatus, quia fere ira et concitatio furori
sunt similia. omnibus his commune est, quod rei non semper
defensione facti, sed excusatione ac venia frequenter utuntur.
est enim domestica disceptatio, in qua et semel pecasse et
per errorem et levius, quam obiciatur, absolutioni nonnum-
quam sufficit.

32 Sed alia quoque multa controversiarum genera in quali-
tatem cadunt. iniuriarum: quamquam enim reus aliquando
fecisse negat, plerumque tamen haec actio facto atque animo
33 continetur. de accusatore constituendo, quae iudicia divi-
nationes vocantur: in quo genere Cicero quidem, qui
mandantibus sociis Verrem deferebat, hac usus est divisione:
spectandum, a quo maxime agi velint ii, quorum de ultione
34 quaeritur, a quo minime velit is, qui accusatur. frequentissim*ae*
tamen hae sunt quaestiones, uter maiores causas habeat,
uter plus industriae aut virium sit adlaturus ad accusandum,
35 uter id fide meliore facturus. tutelae praeterea: in quo
iudicio solet quaeri, an alia de re quam de calculis cognosci
oporteat, an fidem praestare debeat tantum, non etiam con-
silium et eventum. cui simile est male gestae procura-
tionis, quae in foro negotiorum gestorum: nam et mandati
36 actio est. praeter haec finguntur in scholis et *in*scripti maleficii,
in quibus aut hoc quaeritur, an *in*scriptum sit, aut hoc, an
maleficium sit, raro utrumque. male gestae legationis
apud Graecos et veris causis frequens, ubi iuris loco quaeri
solet, an omnino aliter agere, quam mandatum sit, liceat,
et quo usque sit legatus, quoniam aliae *in nuntiando aliae*
in renuntiando sunt, ut in Heio, qui testimonium in Verrem
dixerat post perlatam legationem. plurimum tamen est in
37 eo, quale sit factum. rei publicae laesae. hic moventur
quidem illae iuris cavillationes: 'quid sit rem publicam
laedere?' et 'laeserit an non profuerit', et 'ab ipso an propter
ipsum laesa sit': in facto tamen plurimum est. ingrati
quoque: in quo genere quaeritur, an is, cum quo agitur,
acceperit beneficium. quod raro negandum est: ingratus est
38 enim qui negat. quantum acceperit? an reddiderit? an protinus,
qui non reddidit, ingratus sit? an potuerit reddere? an id,

3 defensione G, defensio A — 5 absolutioni *Regius* (A), absolutio G — 12 deferebat *Halm*, defendebant A G — 13 a a, *om* A G — 14 frequentissimae *Obrecht*, frequentissime A G — 22 inscripti ... inscriptum *Capperonnier*, scripti ... scriptum *libri* — 27 in nuntiando aliae *add. Spalding* — 30 hic Goth., hinc A G.

quod exigebatur, debuerit? quo animo *datum* sit? sim-
pliciores illae iniusti repudii, sub qua lege controversiae
illud proprium habent, quod a p*a*rte accusantis defensio
est, *a* defendentis accusatio. praeterea, cum quis rationem 39
mortis in senatu reddit, ubi una quaestio est iuris, an is
demum prohibendus sit, qui mori vult, ut se legum actioni-
bus subtrahat, cetera qualitatis. finguntur et testamenta, in
quibus de sola *qualitate* quaeratur, ut in controversia, quam
supra exposui, in qua de parte patrimonii quarta, quam
pater dignissimo ex filiis reliquerat, contendunt philosophus,
medicus, orator. quod idem accidit, si orbae nuptias indicant
pares gradu et si inter propinquos de idoneo quaeratur.
sed mihi nec omnes persequi materias in animo est, fingi 40
enim adhuc possunt, nec omnes earum quaestiones, quia
positionibus mutantur. hoc tamen admiror, Flavum, cuius
apud me summa est auctoritas, cum artem scholae tantum
componeret, tam anguste materiam qualitatis terminasse.

Quantitas quoque, ut dixi, etiam si non semper, 41
plerumque tamen eidem subiacet, seu modi est seu numeri.
sed modus aliquando constat aestimatione facti, quanta sit
culpa quantumve beneficium, aliquando iure, cum id in con-
troversiam venit, qua quis lege puniendus vel honorandus
sit: stuprator decem milia dare debeat, quae poena huic 42
crimini constituta est, an, quia se stupratus suspendit, capite
puniri tamquam causa mortis. quo in genere falluntur qui
ita dicunt, tamquam inter duas leges quaeratur: nam de
decem milibus nulla controversia est, quae non petuntur.
iudicium redditur, an reus causa sit mortis. in coniecturam 43
quoque eadem species cadet, cum, perpetuo an quinquennali
sit exilio multandus, in controversiam venerit: nam an
prudens caedem commiserit quaeritur. illa quoque, quae ex 44
numero ducitur, pendet ex iure 'an T*hrasybu*lo triginta
praemia debeantur', et 'cum duo fures pecuniam abstulerint,
separatim quadruplum quisque an duplum debeat'. sed hic
quoque factum aestimatur et tamen ius ipsum pendet ex
qualitate.

---

1 datum *add. G. Meyer* — 3 a parte *ed. Camp.*, aperte **A G** — 4 a *Spalding*, et *libri* — 5 senatu *Regius*, senatū **A G** — 8 qualitate *add. Christ* — 15 tamen *Spalding* (**M**), tantum **A G** — 29 cadet *Spalding* (**M**), cadit **A G** — 30 nam an *Spalding*, nam **G**, an **A** *m. 2 in ras.* — 32 Thrasybulo *edd. vett.*, transilo **A G**.

De iuridiciali qualitate.

1 V. Qui neque fecisse se negabit neque aliud esse, quod
fecerit, dicet neque factum defendet, necesse est in suo
2 iure consistat, in quo plerumque actionis est quaestio. ea
non semper, ut quidam putaverunt, iudicium antecedit, qualia
sunt praetorum curiosa consilia, cum de iure accusatoris
ambigitur, sed in ipsis iudiciis frequentissime versatur. est
*aut*em duplex eius disceptationis condicio, quod aut intentio
aut praescriptio habet controversiam. ac fuerunt qui prae-
scriptionis statum facerent, tamquam ea non isdem omnibus
3 quibus ceterae leges quaestionibus contineretur. cum ex
praescriptione lis pendet, de ipsa re qu*ae*ri non est necesse.
ignominioso *patri* filius praescribit: de eo *s*olo iudicatio est,
an liceat. quotiens tamen poterimus, efficiendum est ut de
re quoque iudex bene sentiat: sic enim iuri nostro libentius
indulgebit, ut in sponsionibus, quae ex interdictis fiunt,
etiam si non proprietatis est quaestio, sed tantum posses-
sionis, tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrum
4 possedisse docere oportebit. sed frequentius etiam quaeritur
de intentione: 'vir fortis optet quod volet'. nego illi dandum
quidquid optaverit: non habeo praescriptionem, sed tamen
voluntate contra verba praescriptionis modo utor. in utroque
autem genere status idem sunt.

5 Porro lex omnis aut tribuit aut adimit, aut punit aut
iubet, aut vetat aut permittit. litem habet aut propter se
ipsam aut propter alteram: quaestio *est* aut in scripto aut
6 in voluntate. scriptum aut apertum est aut obscurum aut
ambiguum. quod de legibus dico, idem accipi volo de testa-
mentis, pactis, stipulationibus, omni denique scripto, idem
de voce. et quoniam quattuor eius generis quaestiones vel
status fecimus, singulos percurram.

Scriptum et voluntas.

1 VI. Scripti et voluntatis frequentissima inter con-
sultos quaestio est, et pars magna controversi iuris hinc

4, 5 ea non semper *Spalding* (A *sed* per *m.* 2 *in ras.*), ta n. s. est G — 8 autem *Spalding*, enim A G — 12 re quaeri *edd vett.*, reqniri A G — 13 patri *add. Regius* — solo *Regius*, colo A, loco G — 19 docere a, *om.* A G — 24 adimit aut honorat aut p. *Gertz* — 26 quaestio est *Regius*, quaestionem *libri* — 27 scriptum *Spalding*, inscriptum G, * scriptum A — 31 fecimus *Spalding* (a), facimus A G.

pendet: quo minus id accidere in scholis mirum est, *u*bi
etiam ex industria fingitur. eius genus unum est, in quo et
de scripto et de voluntate quaeritur. id tum accidit, cum 2
est in lege aliqua obscuritas. in ea uterque suam inter-
pretationem confirmat, adversarii subvertit, ut hic: 'fur
quadruplum solvat: duo subripuerunt pariter decem milia:
petuntur ab utroque quadragena, illi postulant ut vicena
conferant'. nam et actor dicit, hoc esse quadruplum, quod
petat, et rei hoc, quod offerant: voluntas quoque utrimque
defenditur. aut cum de altero intellectu certum est, de altero 3
dubium: 'ex meretrice natus ne contionetur: quae filium
habebat, prostare coepit: prohibetur adulescens contione.'
nam de eius filio, quae ante partum meretrix fuit, certum
est: an eadem huius causa sit dubium est, qui*a* ex hac
natus est, et haec meretrix est. solet et illud quaeri, quo 4
referatur quod scriptum est: 'bis de eadem re ne sit actio':
id est, hoc 'bis' ad actorem an ad actionem. haec ex iure
obscuro.

Alterum genus est ex manifesto: quod qui solum vi-
derunt, hunc statum plani et voluntatis appellarunt. in
hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. e*t* contra 5
scriptum tribus generibus occurritur. unum est, in quo ipso
patet, semper id servari non posse: 'liberi parentes alant
aut vinciantur': non enim adligabitur infans. hic erit ad alia
transitus et divisio: 'n*um* quisquis non aluerit? n*um* hic?
propter hoc?' *secundum* tale genus controversiarum, in quo 6
nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed
de eo tantum, de quo lis est, quaerendum *est*. 'peregrinus,
si murum ascenderit, capite puniatur. cum hostes murum
ascendissent, peregrinus eos depulit: petitur ad supplicium.'
non erunt hic separatae quaestiones, 'an quisquis, an hic', 7
quia nullum potest adferri argumentum contra scriptum
vehementius eo, quod in lite est, sed hoc tantum, an ne
servandae quidem civitatis causa. ergo aequitate et volun-
tate pugnandum. fieri tamen potest, ut ex aliis legibus
exempla ducamus, per quae appareat semper stari scripto

---

1 ubi *edd. vett.*, ibi **A G** — 4 in ea *Gertz*, in ea aut *libri* — 13, 14 fuit c. e. *edd. vett.*, est c. f. **A G** — 14 quia *edd. vett.*, qui **A**, quae **G** — 17 ad *post* an *om.* **A G** *et alii* — 19 qui *add. Regius* (**M**) — 21 et *nos*, sed *libri* — 24 hic] hinc *Badius* — 25 num *bis Regius*, non **A G** — 26 secundum *Christ*, quidam *libri* — 28 est *Halm*, sit *libri*.

8 non posse, ut Cicero pro Caecina fecit. tertium, cum in
ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus,
aliud legum latorem voluisse, ut in hac controversia: 'qui
nocte cum ferro deprehensus fuerit, adligetur: cum anulo
ferreo inventum magistratus adligavit', hic quia est verbum
in lege 'deprehensus', satis etiam significatum videtur non
contineri lege nisi noxium ferrum.

9 Sed ut qui voluntate nitetur scriptum, quotiens poterit,
infirmare debebit, ita qui scriptum tuebitur adiuvare se
etiam voluntate tentabit. in testamentis et illa accidunt, ut
voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit, ut in iudicio Curiano,
10 in quo nota L. Crassi et Scaevolae fuit contentio. substitutus
heres erat, si postumus ante tutelae annos decessisset: non
est natus: propinqui bona sibi vindicabant. quis dubitaret,
quin ea voluntas fuisset testantis, ut is non nato filio heres
11 esset qui mortuo? sed hoc non scripserat. *id* quoque, quod
huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum quod
appareret scriptorem noluisse. qui sestertium nummum quin-
que milia legaverat, cum emendaret testamentum, sub-
latis sestertiis nummis 'argenti pondo' posuit, 'quinque
milia' manserunt. apparuit tamen 'quinque pondo' dari
voluisse, quia ille in argento leg*a*ti modus et inauditus erat
12 et incredibilis. sub hoc statu generales sunt quaestiones,
scripto an voluntate standum sit, quae fuerit scribentis
voluntas: tractatus omnes qualitatis aut coniecturae, de qui-
bus satis dictum arbitror.

Leges contrariae.

1 VII. Proximum est de legibus contrariis dicere,
quia inter omnes artium scriptores constitit, in antinomia
duos esse scripti et voluntatis status, neque immerito, quia,
cum lex legi obstat utrimque contra scriptum dicitur et
quaestio est de voluntate in utraque: id ambigitur, an utique
2 illa lege sit utendum. omnibus autem manifestum est num-
quam esse legem legi contrariam iure ipso, quia, si diversum
ius esset, alterum altero abrogaretur, sed eas casu collidi et
eventu.

---

1 cf. c. 14 sqq. — 11 cf. Cic. de Orat. 39, 180

---

16 id *edd. vett.*, hic **AG** — 22 legati *Spalding*, legiti **AG** — 31 obstat *nos*, ostet **A G**, obstet *cett.* — 35 ius esset *Regius*, iusisset **A**, iussisset **G**.

Colliduntur autem aut pares inter se, ut si optio
tyrannicidae et viri fortis comparentur, utrique data quod
velit petendi potestate: hic meritorum, temporis, praemii
collatio est: aut secum ipsae, ut duorum fortium, duorum 3
tyrannicidarum, *duarum* raptarum, in quibus non potest
esse alia quaestio quam temporis, utra prior sit, aut quali-
tatis, utra iustior sit petitio. diversae quoque leges confligunt
aut similes aut *impares*. *diversae*, quibus etiam citra adversam 4
legem contradici possit, ut in hac controversia: 'magistratus
ab arce ne discedat * *': vel alia nulla obstante quaeri
potest: 'vir fortis an quidquid optarit accipere debeat'. et
in *legem* magistratus multa dicentur, quibus scriptum ex-
pugnatur, si incendium in arce fuerit, si in hostes *d*ecur-
rendum. similes, contra quas nihil opponi potest nisi lex 5
altera: 'tyrannicidae imago in gymnasio *ponatur': contra
'mulieris imago in gymnasio* ne ponatur. mulier tyrannum
occidit'. nam neque mulieris imago ullo alio casu poni potest
nec tyrannicidae ullo alio casu submoveri. impares sunt, 6
cum alteri multa opponi possunt, alteri nihil nisi quod in
lite est, ut cum vir fortis impunitatem desertoris petit nam
contra legem viri fortis, ut supra ostendi, multa dicuntur,
adversus desertores scripta non potest nisi optione subverti.

Item aut confessum est ex utraque parte ius aut 7
dubium. si confessum est, haec fere quaeruntur: utra lex
potentior? ad deos pertineat an ad homines? rem publicam
an privatos? de honore an de poena? de magnis rebus an
de parvis? permittat an vetet an imperet? solet tractari et 8
utra sit antiquior, sed velut potentissimum, utra minus per-
dat, ut in desertore et viro forti, quod illo non occiso lex
tota tollatur, occiso sit reliqua viro forti alia optio. plurimum
tamen est in hoc, utrum fieri sit melius atque aequius: de
quo nihil praecipi nisi proposita materia potest. si dubium, 9
aut alteri aut invicem utrique de iure fit controversia, ut
in re tali: 'patri in filium, patrono in libertum manus iniectio
sit, liberti heredem sequantur: liberti filium quidam fecit

---

5 duarum *add. Regius* — 6 aut ... iustior *Regius* (A), an q. u. iustorum G — 8 impares *add. Christ* — diversae *Regius*, duae A G — 10 *lacunam sic explet Christ*: vir fortis optet quod volet: impunitatem magistratus petit — 12 legem *add. Halm* — 13 hostes M S, nostris A G — decurrendum *Obrecht*, rec A G — 14 similes *add. Regius* (A) — 15 ponatur ... gymnasio *add. Regius* — 23 ius *edd. vett.*, ius est A, iurē G.

heredem: invicem petitur manus iniectio': et pater *dicit sibi ius in filium esse et patronus* negat, ius patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit.

10 Duplices leges sicut duae colliduntur, ut 'nothus ante legitimum natus legitimus sit, post legitimum tantum civis'. quod de legibus, idem de senatus consultis *sit* dictum: quae si aut inter se pugnent aut obstent legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

Collectio.

1 VIII. Syllogismus habet aliquid simile scripto et voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur, sed hoc interest, quod illic dicitur contra scriptum, hic supra scriptum: illic qui verba defendit, hoc agit, ut fiat utique quod scriptum est, hic, ne aliud quam scriptum est. ei nonnulla etiam cum finitione coni*un*ctio: nam saepe, si finitio
2 infirma est, in syllogismum delabitur. sit enim lex: 'venefica capite puniatur. saepe se verberanti marito uxor amatorium dedit, eundem repudiavit: per propinquos rogata ut rediret non est reversa: suspendit se maritus. mulier veneficii rea est.' fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse: id erit finitio. quod si parum valebit, fiet syllogismus, ad quem velut remissa priore contentione veniemus: an proinde puniri debeat, ac si virum veneno necasset?

3 Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id, quod incertum est: quod quoniam ratione colligitur, ratiocinativus dicitur. in has autem fere species venit: an quod semel ius est, idem et saepius? 'incesti damnata et praecipitata de saxo vixit: repetitur.' an quod in uno, et in pluribus? 'qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo prae-
4 mia petit.' an quod ante, et postea? 'raptor profugit, rapta nupsit, reverso illo petit optionem.' an quod in toto, idem in parte? 'aratrum accipere pignori non licet, vomerem accepit.' an quod in parte, idem in toto? 'lanas evehere
5 Tarento non licet, oves *e*vexit.' in his syllogismus et scripto nititur: nam satis cautum esse dicit. 'postulo ut praecipitetur incesta, lex est', et 'rapta optionem petit,' et 'in ove lanae

1 dicit ... patronus *add. Halm* — 6 sit *add. Halm* — 15 coniunctio *Regius*, coniectio **A G** — 17 se verberanti *Halm e Julio Victore*, seueranti *fere libri* — marito uxor *e Julio Victore addidi* — 28 repetitur ad poenam *Julius Victor* — 34 evexit *Halm*, uexit *libri* — 36 incesta **T** *m. 2*, ingeste **A G** — rapta **a**, rapto **A G** — in oue **T** *m. 2*, **a**, innoue **G**, in boue **A**.

sunt', similiter alia. sed quia responderi potest: 'non est 6
scriptum, ut bis praecipitetur damnata, ut quando*cum*que
rapta optet, ut tyrannicida duo praemia accipiat, nihil de
vomere cautum, nihil de ovibus', ex eo, quod manifestum
est, colligitur quod dubium est. maioris pugnae est ex scripto
ducere, quod scriptum non est: an quia hoc, et hoc: 'qui
patrem occiderit, culleo insuatur: matrem occidit. ex domo
in ius educere ne liceat: ex tabernaculo eduxit'. in hoc 7
genere haec quaeruntur: an, quotiens propria lex non est,
simili sit utendum? an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum
est, simile sit? simile autem et maius est et par et minus.
in ill*o* priore, an satis lege cautum sit? an, etsi parum
cautum est, et hoc sit utendum? in utroque de voluntate
legum latoris. sed de aequo tractatus potentissimi.

Amphibolia id est ambiguitas.

IX. Amphiboliae species sunt innumerabiles, adeo 1
ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum,
quod non plura significet: genera admodum pauca. aut enim
vocibus accidit singulis aut coniunctis.

Singula adferunt errorem, cum pluribus rebus aut 2
hominibus eadem appellatio est (*ὁμωνυμία* dicitur), ut gallus,
avem an gentem an nomen an fortunam corporis significet
incertum est, et Aiax, Telamonius an Oïlei filius. verba
quoque quaedam diversos intellectus habent, ut cerno.
quae ambiguitas plurimis modis accidit. unde fere lites, 3
praecipue ex testamentis, cum de libertate aut etiam here-
ditate contendunt ii, quibus idem nomen est, aut quid sit
legatum quaeritur. alterum est, in quo alia integro verbo 4
significatio est, alia diviso, ut ingenua et armamentum
et Corvinum, ineptae sane cavillationis, ex qua tamen
Graeci controversias ducunt: inde enim *αὐλητρίς* illa vulgata,
cum quaeritur, utrum aula, quae ter ceciderit, an tibicina,
si ceciderit, debeat publicari. tertia est ex compositis, ut 5
si quis corpus suum in culto loco poni iubeat, circaque
monumentum multum agri ab heredibus in tutelam cinerum,

---

1 alia *Regius*, alias A G — 2 bis a *et Regius*, uis A G — quandocumque *Badius*, quandoque A — 8 ex tabernaculo *Gesner* (A), extra tabernacula G — 12 illo *ed. Basil. 1529*, illa A G — 16 amphibologiae A G *hic et semper*, amphiboliae *exc. Cass.* — 29 diuiso a, diuisio A G.

ut solent, leget, si litis occasio cultum *locum dixerit an*
6 *incultum*. sic apud Graecos contendunt *Λέων* et *Παντaλέων*,
cum scriptura dubia est, bona omnia Leonti an bona Panta-
leonti relicta sint.

In coniunctis plus ambiguitatis est. fit autem per casus, ut

aio te, Aeacida, Romanos vincere posse.

7 per collocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat,
ac frequentissime, cum quidem medium est, cum utrimque
possit trahi, ut de Troilo Vergilius

lora tenens tamen.

hic utrum teneat tamen lora, an, quamvis teneat, tamen
8 trahatur, quaeri potest. unde controversia illa: 'testamento
quidam iussit poni statuam auream hastam tenentem.' quae-
ritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse
aurea in statua alterius materiae? fit per fluxum idem
magis:

quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.

9 saepe, utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit,
dubium est, unde et controversia: 'heres meus uxori meae
dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum.' uter
eligat quaeritur.

Verum id, quod ex his primum est, mutatione casuum,
sequens divisione verborum aut translatione emendatur,
10 tertium adiectione. accusativi geminatione facta amphibolia
solvitur ablativo, ut illud

'Lachetem audivi percussisse Demean'

fiat 'a Lachete percussum Demean.' sed ablativo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibolia.

caelo decurrit aperto: utrum per apertum caelum, an
11 cum apertum esset. divisio respiratione et mora constat: 'sta-
tuam', deinde 'auream hastam', vel 'statuam auream', deinde
'hastam'. adiectio talis est: 'argentum, quod elegerit ipse', ut
heres intellegatur, vel 'ipsa', ut uxor. adiectione facta amphibolia,

---

7 Enni Ann. 181 M. cf. Cic. de div. 2, 56, 116 — 11 Aen. 1, 477 18 versus Graecus apud Aristot. soph. elench. 1, 4 — 27 Com incert. p. 115 R. — 29 Verg. Aen. 5, 212, *ubi legitur* pelago decurrit aperto.

---

1 litis *Crusius*, litus **A G** — locum d. an inc. *add Zumpt* — 14 hastam tenentem **M S**, hastantem **A G** — 21 dubium *nos*, in dubium **A G** — 30 aperto **a T** *m. 2*, apertum **A G**.

qualis *est* '*h*unc flentes illos deprehendimus', detractione sol-
vetur. pluribus verbis emendandum, ubi et id, quod quo 12
referatur dubium est, e*o* ips*o* est ambiguum. 'heres meus
dare illi damnas esto omnia sua.' in quod genus incidit Cicero
loquens de C. Fanni*o*: is soceri instituto, quem, quia
cooptatus in augurum collegium non erat, non ad-
modum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam
sibi minorem natu generum praetulisset. nam sibi et
ad socerum referri et ad Fannium potest. productio quoque 13
in scripto et correptio in dubio relicta causa est ambiguitatis,
ut in hoc cato. aliu*d* enim ostendit brevis secunda syllaba
casu nominativo, *aliud eadem syllaba producta casu dativo
aut ablativo.* plurimae praeterea sunt aliae species, quas per-
sequi nihil necesse est.

Nec refert, quo modo sit facta amphibolia aut quo 14
resolvatur. duas enim res significari manifestum est et, quod
ad scriptum vocemve pertinet, in utramque partem par est.
ideoque frustra praecipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad
nostram partem conemur vertere. nam, si id fieri potest,
amphibolia non est. amphiboliae autem omnis erit in his 15
quaestio: aliquando, uter sit secundum naturam magis sermo,
semper, utrum sit aequius, utrum is, qui scripsit ac dixit,
voluerit. quarum in utramque partem satis ex his, quae de
coniectura et qualitate diximus, praeceptum est.

De praedictorum statuum cognatione.

X. Est autem quaedam inter hos status cognatio. nam 1
et in finitione, quae sit voluntas nominis, quaeritur, *e*t in
syllogismo, qui secundus a finitione status est, qu*ia* spectatur,
quid voluerit scriptor, et contrarias leges duos esse scripti
et voluntatis status apparet. rursus et finitio quodam modo
est amphibolia, cum in duas partes diducatur intellectus
nominis. scriptum et voluntas habet in verbis i*ur*is quae- 2
stionem, quod idem antinomia petitur. ideoque omnia haec

4 Brut. 26, 101

1 est *Halm,* sit *libri* — hunc *Spalding,* nunc **A G** — 3 eo ipso *Gertz,* ipse **A G** — 5 Fannio *ed. Ald.*, fannie **G** — 11 aliud *Regius*, alium **A G** — 12, 13 aliud . . . ablativo *add. Regius* — 15 refert **a**, refer **A G** — 27 et *edd. vett*, ut **A G** — 28 quia *Bonnell*, quae **A G** — 29 contrarias *Spalding* (**A**), contrariis **G** — 32 iuris *Spalding,* iocis **G**, ocis **A**.

quidam scriptum et voluntatem esse dixerunt, alii in scripto
et voluntate amphiboliam esse, quae facit quaestionem. sed
distincta sunt: aliud est enim obscurum ius, aliud ambiguum.
3 igitur finitio in natura ipsa nominis quaestionem habet gene-
ralem et quae esse etiam citra complexum causae possit:
scriptum et voluntas de eo disputat iure, quod est in lege,
syllogismus de eo, quod non est. amphiboliae lis in diversum
4 trahit, legum contrariarum ex diverso pugna est. neque im-
merito et recepta est a doctissimis haec differentia et apud
plurimos ac prudentissimos durat.

Et de hoc quidem genere dispositionis, etiam si non
5 omnia, tradi tamen aliqua potuerunt. sunt alia, quae nisi
proposita, de qua dicendum est, materia viam docendi non
praebeant. non enim causa *tantum* universa in quaestiones
ac locos di*du*cenda est, sed hae ipsae partes habent rursus
ordinem suum. nam et in prooemio primum est aliquid et
secundum ac deinceps, et quaestio omnis ac locus habet
6 suam dispositionem, ut theses etiam simplices. *ni*si forte
satis erit dividendi peritus, qui controversiam in haec di*du*-
xerit, an omne praemium viro forti dandum sit, an ex privato,
an nuptiae, an eius, quae nupta sit, an hae: deinde, cum
fuerit de prima quaestione dicendum, passim et ut quidque
in mentem veniet, miscuerit, non primum in ea scierit esse
7 tractandum, verbis legis standum sit an voluntate: huius
ipsius particulae aliquod initium fecerit, deinde proxima
subnectens struxerit orationem, ut pars hominis est manus,
eius digiti, illorum quoque articuli. hoc est, quod scriptor
8 demonstrare non possit nisi certa definitaque materia. sed
quid una faciet aut altera, quin immo centum ac mille in
re *in*finita? praeceptoris est in alio atque alio genere cotidie
ostendere, quis ordo sit rerum et quae copulatio, ut paulatim
fiat usus et ad similia transitus: tradi enim omnia, quae ars
9 efficit, non possunt. nam quis pictor omnia, quae in rerum
natura sunt, adumbrare didicit? sed percepta semel imitandi
ratione adsimulabit quidquid acceperit, quis non faber va-
sculum aliquod, quale numquam viderat, fecit?

10 Quaedam vero non docentium sunt, sed discentium.
nam medic*us*, quid in quoque valetudinis genere faciendum

14 tantum *add. Halm* — 15 diducenda *Regius*, dicenda **A G** — 18 nisi *Obrecht*, si *libri* — 19 diduxerit *Regius*, dixerit *libri* — 26 struxerit **a**, struxit **A G** — 29, 30 in re infinita *Rollin*, in re finita quae materia in se finita **G**, *idemque fere* **A** — 38 medicus *edd. vett.*, medici **A G**.

sit, quid quibusque signis providendum, docebit: vim sentiendi
pulsus venarum, coloris modos, spiritus meatum, caloris
distantiam, quae sui cuiusque sunt ingenii, non dabit. quare
plurima pet*a*mus a nobis et cum causis deliberemus cogite-
musque, homines ante invenisse artem quam docuisse. illa 11
enim est potentissima quaeque vere dicitur oeconomica totius
causae dispositio, quae nullo modo constitui nisi velut in re
praesente potest: ubi adsumendum prooemium, ubi omitten-
dum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi
ab initiis incipiendum, ubi more Homerico *a* mediis vel
ultimis: ubi omnino non exponendum: quando a nostris, 12
quando ab adversariorum propositionibus incipiamus, quando
a firmissimis probationibus, quando a levioribus: qua in
causa proponendae prooemiis quaestiones, qua praeparatione
praemuniendae: quid iudicis animus accipere possit statim
dictum, quo paulatim deducendus: singulis an universis
opponenda refutatio: reservandi perorationi an per totam
actionem diffundendi adfectus: de iure prius an de aequitate
dicendum: ante acta crimina an, de quibus iudicium est,
prius obicere vel diluere conveniat: si multiplices causae 13
erunt, quis ordo faciendus, quae testimonia tabulaeve cuius-
que generis in actione recitandae, quae reservandae. haec est
velut imperatoria virtus copias suas parti*m* ad casus proe-
liorum retinentis, partim per castella tuenda custodiendasve
urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique
ac terra dividenti*s*. sed haec in oratione praestabit, cui 14
omnia adfuerint, natura, doctrina, studium. quare nemo ex-
pectet, ut alieno tantum labore sit disertus: vigilandum,
*attend*endum, enitendum, pallendum est, facienda sua cuique
vis, suus usus, sua ratio, non respiciendum ad haec, sed in
promptu habenda, nec tamquam tradita sed tamquam innata.
nam via demonstrari potest, velocitas sua cuique est: verum 15
ars satis praestat, si copias eloquentiae ponit in medio,
nostrum est uti eis scire. neque enim *p*artium est demum 16
dispositio, sed in his ipsis primus aliquis sensus et secundus
et tertius: qui non modo ut sint ordine collocati, laborandum
est, sed ut inter se vincti atque ita cohaerentes ne commis-
sura perluceat: corpus sit, non membra. quod ita continget, 17

---

2 caloris a, coloris A G — 4 petamus *Regius*, petimus A G — 10 a *Regius*, e A G — 23 partim *Madvig*, parti A G — 24 partim a, partis A G — 29 attendendum *Halm*, dicendum A, dicat iterum G — 34 neque *Spalding* (A), reque G — partium *Regius*, artium *libri*.

si et quid *cui*que conveniat viderimus et verba verbis adplica*ri*mus non pugnantia, sed quae invicem complectantur. ita res non diversae distantibus ex locis quasi invicem ignotae collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus copula*tae* tenebunt*ur*, ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. verum longius fortasse progredior fallente transitu et a dispositione ad elocutionis praecepta labor, quae proximus liber inchoabit.

---

1 cuique *Spalding*, quoque **A G** — et *Halm*, et ut **A G** — 2 adplicarimus *Halm* adplicamus **A G** — 4 collidentur **a**, collidantur **A G** — 5 copulatae tenebuntur *Halm*, scopula tenebunt **G**, se copula tenebunt **A**.

LIBER OCTAVUS.

Prooemium.

His fere, quae in proximos quinque libros collata 1
sunt, ratio inveniendi atque inventa disponendi continetur,
quam ut per omnes numeros penitus cognoscere ad summam
scientiae necessarium est, ita incipientibus brevius ac simplicius
tradi magis convenit. aut enim difficultate institutionis tam 2
numerosae atque perplexae deterreri solent, aut eo tempore,
quo praecipue alenda ingenia atque indulgentia quadam
enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur, aut,
si haec sola didicerunt, satis se ad eloquentiam instructos
arbitrantur, aut quasi ad certas quasdam dicendi leges
adligati conatum omnem reformidant. unde existimant acci- 3
disse ut, qui diligentissimi artium scriptores extiterint, ab
eloquentia longissime *a*fuerint. via tamen opus est incipienti-
bus, sed ea plana et cum ad ingrediendum tum ad demon-
strandum expedita. eligat itaque peritus ille praeceptor ex
omnibus optima et tradat ea demum in praesentia, quae
placet, remota refutandi cetera mora: sequentur enim discipuli
quo duxeris. mox cum robore dicendi crescet etiam eruditio. 4
idem primo solum iter credant esse, in quod inducentur,
mox illud cognituri etiam optimum. sunt autem neque ob-
scura neque ad percipiendum difficilia, quae scriptores di-
versis opinionibus pertinaciter tuendis involverunt. itaque in 5
toto artis huiusce tractatu difficilius est iudicare, quid doceas,
quam, cum iudicaris, docere, praecipueque in duabus his

8 numerosae *Regius*, innumerosae **A G** — 14 extiterint **a**, existerint **A G** — 15 afuerint *Halm*, fuerint *libri* — 20 quo duxeris **a**, quod uexeris **A G** — discendi **T**.

partibus perquam sunt pauca, circa quae si is qui instituitur
non repugnaverit, pronum ad cetera habiturus est cursum.
6 Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut
ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiam et utilem et
artem et virtutem esse. materiam eius res omnes, de quibus
dicendum esset: eas in tribus fere generibus, demonstrativo,
deliberativo, iudicialique reperiri: orationem porro omnem
constare rebus et verbis: in rebus intuendam inventionem,
in verbis elocutionem, in utroque collocationem, quae me-
7 moria complecteretur, actio commendaret. oratoris officium
docendi, movendi, delectandi partibus contineri, ex quibus
ad docendum expositio et argumentatio, ad movendum
adfectus pertinerent, quos per omnem quidem causam, *sed*
maxime tamen in ingressu ac fine dominari. nam delectationem,
quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in elo-
8 cutione partes habere. quaestiones alias infinitas, alias finitas,
quae personis, temporibus, locis continerentur. in omni porro
materia tria esse quaerenda, an sit, quid sit, quale sit. his
adiciebamus, demonstrativam laude ac vituperatione constare.
in ea, quae ab ipso, de quo diceremus, quae post eum acta
essent, intuendum. hoc opus tractatu honestorum utiliumque
9 constare. suasoriis accedere tertiam partem ex coniectura,
possetne fieri et an esset futurum, de quo deliberaretur.
hic praecipue diximus spectandum, quis, apud quem, quid
diceret. iudicialium causarum alias in singulis, alias in
pluribus controversiis consistere, et in quibusdam intentionem
modo *statum facere, modo depulsionem*: depulsionem porro
omnem infitiatione duplici, factumne et an hoc factum
10 esset, praeterea defensione ac *transl*atione constare. quae-
stionem aut ex scripto esse aut ex facto: *facto* de rerum
fide, proprietate, qualitate, scripto de verborum vi aut
voluntate, in quibus vis tum causarum, tum actionum inspici
soleat, quae aut scripti et voluntatis aut ratiocinativa aut
11 ambiguitatis aut legum contrariarum specie continentur in
omni porro causa iudiciali quinque esse partes, quarum
exordio conciliari audientem, narratione *doceri*, *probatione*

---

9 utroque *Halm*, utraque *libri* — 13 sed *edd. vett.*, et **A G** — 23 deliberaretur **S a**, liberaretur **A G** — 27 statum . . . depulsionem *add. Happel, verborum ordinem restituit Schuetz Opusc. philol. p. 316* — 29 translatione *Badius*, latratione **G** — 30 facto *add. Spalding* — 33, 34 quae . . . continentur *Spalding*, quaeque . . . continetur **A G**. — 36 doceri probatione *nos cum Spaldingio*.

proposita confirmari, refutatione *contra dicta dissolvi, per-*
oratione aut memoriam refici aut animos moveri. his argu-
mentandi et adficiendi locos et quibus generibus concitari, 12
placari, resolvi iudices oporteret, adiecimus. accessit ratio
divisionis. credere modo qui discet velit. *materia quidem*
varia est, et in qua multa etiam sine doctrina praestare
debeat per se ipsa natura, ut haec, de quibus dixi, non tam
inventa a praeceptoribus quam, cum fierent, observata esse
videantur.

De virtute elocutionis.

Plus exigunt laboris et curae quae sequuntur. hinc 13
enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis,
ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. nam et M.
Antonius, cuius supra mentionem habuimus, cum a se
disertos visos esse multos ait, eloquentem neminem,
diserto satis putat dicere quae oporteat, ornate autem dicere
proprium esse eloquentis. quae virtus si usque ad eum in 14
nullo reperta est, ac ne in ipso quidem aut L. Crasso,
certum est et in his et in prioribus eam desideratam, quia
difficillima fuit. et M. Tullius inventionem quidem ac dispo-
sitionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris, ideo-
que praecipue circa praecepta partis huius laboravit. quod 15
eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine
palam declaratur. eloqui enim [hoc] est omnia, quae mente
conceperis, promere atque ad audientes perferre, sine quo
supervacua sunt priora et similia gladio condito atque intra
vaginam suam haerenti. hoc itaque maxime docetur, hoc 16
nullus nisi arte adsequi potest, hic studium plurimum ad-
hibendum: hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic omnis
aetas consumitur: hoc maxime orator oratore praestantior,
hoc genera ipsa dicendi aliis alia potiora. neque enim Asiani 17
aut quocumque alio genere corrupti res non viderunt aut
eas non collocaverunt, neque, quos aridos vocamus, stulti
aut in causis caeci fuerunt, sed his iudicium in eloquendo

---

14 Cic. de Orat. 1, 21, 94 — 20 Orat. 14, 44

---

1 contra dicta *add. Halm* — dissolvi peroratione *add. ed. Ald.* — 4 adiecimus *edd. vett.*, adiciemus A G — 5 materia quidem varia est *Halm*, certa (tetram G) quaedam uaria (uel uia *in margine* A *m. 2*) est A G — 16 diserto *Spalding* (A), disertos G — 17 eloquentis *nos* eloquentissimi *libri* — 24 hoc *inclusit Gesner.*

ac modus, illis vires defuerunt, ut appareat in hoc et vitium
et virtutem esse dicendi.

18 Non ideo tamen sola est agenda cura verborum.
occurram enim necesse est et, velut in vestibulo protinus
adprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui
omissa rerum, qui nervi sunt in causis, diligentia quodam
inani circa voces studio senescunt, idque faciunt gratia
decoris, qui est in dicendo mea quidem opinione pulcher-
19 rimus, sed cum sequitur, non cum adfectatur. corpora sana
et integri sanguinis et exercitatione firmata ex isdem his
speciem accipiunt, ex quibus vires, namque et colorata et
adstricta et lacertis expressa sunt: sed eadem si quis volsa
atque fucata muliebriter comat, foedissima sint ipso formae
20 labore. et cultus concessus atque magnificus addit hominibus,
ut Graeco versu testatum est, auctoritatem: at muliebris et
luxuriosus non corpus exornat, sed detegit mentem. similiter
illa translucida et versicolor quorundam elocutio res ipsas
effeminat, quae illo verborum habitu vestiantur. curam ergo
21 verborum, rerum volo esse sollicitudinem. nam plerumque
optima rebus cohaerent et cernuntur suo lumine: at nos
quaerimus illa, tamquam lateant semper seque subducant.
ita numquam putamus circa id esse, de quo dicendum est,
22 sed ex aliis locis petimus et inventis vim adferimus. maiore
animo adgredienda eloquentia est, quae si toto corpore
valet, ungues polire et capillum reponere non existimabit
ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut in hac diligentia deterior
23 etiam fiat oratio: primum, quia sunt optima minime arcessita
et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. nam
illa, quae curam fatentur et ficta atque composita videri
etiam volunt, nec gratiam consequuntur et fidem amittunt
propter id, quod sensus obumbrant et, velut laeto gramine
24 sata, strangulant. nam et quod recte dici potest circumimus
amore verborum, et quod satis dictum est repetimus, et
quod uno verbo patet, pluribus oneramus et pleraque signi-
ficare melius putamus quam dicere. quid quod nihil iam
proprium placet, dum parum creditur disertum, quod et
25 alius dixisset? a corruptissimo quoque poetarum figuras

6 quodam **M T** *m. 2*, quadam **A**, quaedam **G** — 8 pulcherrimus *Spalding* (**A**), pulcherrimum **G** — 12 sed **T** *m. 2*, et **A G** — 13 sint *ed. Leid.* (**A**), *om.* **G** — 31 nec **T** *m. 2*, ne **A G**.

seu translationes mutuamur, tum demum ingeniosi scilicet,
si ad intellegendos nos opus sit ingenio. atq*ui* satis aperte
Cicero praeceperat, in dicendo vitium vel maximum
esse a vulgari genere orationis atque a consuetudine
communis sensus abhorrere. sed ille durus atque in- 26
eruditus: nos melius, quibus sordet omne, quod natura
dictavit, qui non ornamenta quaerimus, sed lenocinia, quasi
vero sit ulla verborum nisi rei cohaerentium virtus: quae
ut propria sint et dilucida et ornata et apte collocentur, si
tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus
est. atqui plerosque videas haerentes circa singula et dum 27
inveniunt et dum inventa ponderant ac dimetiuntur. quod
si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda
tamen haec infelicitas erat, quae et cursum dicendi refrenat
et calorem cogitationis extinguit mora et diff*id*entia. miser 28
enim et, ut sic dicam, pauper orator est, qui nullum verbum
aequo animo perdere potest. sed ne perdet quidem, qui
rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multa
et idonea copiosam sibi verborum supellectilem compara*r*it
et huic adhibuerit artem collocandi, deinde haec omnia
exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint
et ante oculos: namque ei, qui id fecerit, si*mul* res cum 29
suis nominibus occurrent. sed opus est studio praecedente
et adquisita facultate et quasi reposita. namque ista quae-
rendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus, ad-
hibenda est, non dum dicimus. alioqui sicut qui patrimonium
non pararunt, sub diem quaerunt, ita in oratione, qui non
satis *instructus erit*, labora*b*it: si*n* praeparata dicendi vis 30
fuerit, erunt in officio, non ut ad requisita respondere, sed ut
semper sensibus inhaerere videantur atque eos ut umbra
corpus sequi. *sed* in hac ipsa cura est aliquid satis: nam 31
cum Latina, significantia, ornata, cum apte sunt collocata,
quid amplius laboremus? quibusdam tamen nullus est finis

3 de Orat. 1 3, 12

2 atqui *Badius*, atque A G — 5 ille *nos*, ille et A G — 8 ulla *Regius* (A), illa G — 11 atqui *Rollin* (A), atque G — 15 diffidentia *Badius*, differentia *libri* — 19 compararit *edd. vett.*, comparauit A G — 22 simul *Halm*, sic A G — 23 occurrent a, occurrerent A G — 26 sicut qui T *m.* 2, si qui A G — 28 instructus erit *addidi* — laborabit *nos*, laborauit A G — sin *Pseudo-Turnebus*, si *libri* — 29 ad T *m.* 2, *om.* A G *exp. Zumpt* — 31 sequi sed *Halm*, sequis G, sequitur A.

calumniandi se et cum singulis paene syllabis commoriendi, qui etiam, cum optima sunt reperta, quaerunt aliquid, quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum, nec intellegunt
32 iacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. sit igitur cura elocutionis quam maxima, dum sciamus tamen nihil verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maxime probabilia, quae sensum animi nostri optime promunt atque in animis
33 iudicum quod nos volumus efficiunt. ea debent praestare sine dubio et admirabilem et iucundam orationem, verum admirabilem non sic, quo modo prodigia miramur, et iucundam non deformi voluptate, sed cum laude ac dignitate coniuncta.

1 I. Igitur quam Graeci *φράσιν* vocant, Latine dicimus elocutionem. ea spectatur verbis aut singulis aut coniunctis. in singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, ad id, quod efficere volumus, accommodata: in con-
2 iunctis, ut emendata, ut *apte* collocata, ut figurata sed ea, quae de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cum de grammatice loqueremur, exsecuti sumus. verum illic tantum ne vitiosa essent praecepimus: hic non alienum est admonere, ut sint quam minime peregrina et externa. multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris quam Latine, quo modo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, adnotata unius adfectatione verbi hospitem dixit, nec alio se id deprehendisse interro-
3 gata respondit quam quod nimium Attice loqueretur. et in Tito Livio, mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem. quare, si fieri potest, et verba omnia et vox huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane videatur, non civitate donata.

De perspicuitate.

1 II. Perspicuitas in verbis praecipuam habet proprietatem, sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. primus enim intellectus est sua cuiusque rei appellatio, qua
2 non semper utemur. nam et obscena vitabimus et sordida et humilia. sunt autem humilia infra dignitatem rerum aut

1 commoriendi g, commorandi AG — 18 apte *add. Christ* — 24 invenias *Regius*, inueniam *libri*.

ordinis. in quo vitio cavendo non mediocriter errare quidam
solent, qui omnia, quae sunt in usu, etiam si causae neces-
sitas postulet, reformidant: ut ille, qui in actione Hibericas
herbas, se solo nequiquam intellegente, dicebat, nisi in-
ridens hanc vanitatem Cassius Severus spartum dicere
eum velle indicasset. nec video, quare clarus orator duratos 3
muria pisces nitidius esse crediderit quam ipsum id, quod
vi*ta*bat. in hac autem proprietatis specie, quae nominibus
ipsis cuiusque rei utitur, nulla virtus est, at, quod ei con-
trarium est, vitium. id apud nos improprium, *ἄκυρον* apud
Graecos vocatur, quale est tantum sperare dolorem, aut 4
quod in oratione Dolabellae emendatum a Cicerone ad-
notavi, mortem ferre, aut qualia nunc laudantur a quibus-
dam, quorum est, de cruce verba ceciderunt. non tamen
quidquid non erit proprium, protinus et improprii vitio
laborabit, quia primum omnium multa sunt et Graece et
Latine non denominata. nam et qui iaculum emittit iaculari 5
dicitur, qui pilam aut sudem, appellatione privatim sibi
adsignata caret: et ut lapidare quid sit manifestum est,
ita glaebarum testarumque iactus non habet nomen. unde
abusio, quae *κατάχρησις* dicitur, necessaria. translatio quoque, 6
in qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis
rebus accommodat. quare proprietas non ad nomen, sed ad
vim significandi refertur, nec auditu, sed intellectu perpen-
denda est. secundo modo dicitur proprium inter plura, 7
quae sunt eiusdem nominis, id, unde cetera ducta sunt, ut
vertex est contorta in se aqua vel quidquid aliud similiter
vertitur, inde propter flexum capillorum pars summa
capitis, ex hoc id, quod in montibus eminentissimum. recte
dixeris haec omnia vertices, proprie tamen unde initium est.
sic soleae et turdi pisces et cetera. tertius est huic di- 8
versus modus, cum res communis pluribus in uno aliquo
habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie 'naenia'
et tabernaculum ducis 'augurale'. item, quod commune est
et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut
'urbem' Romam accipimus et 'venales' novicios et 'Corinthia'
aera, cum sint urbes aliae quoque et venalia multa et tam
aurum et argentum quam aes Corinthium. sed ne in his

11 Verg. Aen. 4, 419

2 in *Regius*, sine **A G** — 8 vitabat *ed. Ald.*, uidebat *libri* — 26 id *Regius* (**A G**), et *cett.*

9 quidem virtus oratoris inspicitur. at illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet ut proprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius, ut Cato dixit, C. Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse, ut Vergilius deductum carmen, et Horatius acrem tibiam Hannibalemque dirum.
10 in quo modo illud quoque est a quibusdam traditum proprii genus ex adpositis (epitheta dicuntur), ut dulcis musti et cum dentibus albis. de quo genere alio loco dicendum est. etiam quae bene translata sunt, propria dici solent.
11 interim autem, quae sunt in quoque praecipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes cunctator est appellatus. possunt videri verba, quae plus significant quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis, intellectum enim adiuvant: ego tamen libentius emphasim rettulerim ad ornatum orationis, quia non ut intellegatur efficit, sed ut plus intellegatur.

12 At obscuritas fit verbis iam ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum et vetustissima foedera et exoletos scrutatus auctores id ipsum petat ex his, quae inde contraxerit, quod non intelleguntur. hinc enim aliqui famam eruditionis adfectant, ut quaedam soli scire videantur.
13 fallunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria vel artium propria, ut 'atabulus ventus' et 'navis stlataria' et in*ula* Cosan*a*. quae vel vitanda apud iudicem ignarum significationum earum vel interpretanda sunt, sicut in his, quae homonyma vocantur, ut 'taurus' animal sit an mons an signum in caelo an nomen hominis an radix arboris, nisi distinctum non intellegetur.

14 Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione sermonis et plures modi. quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio, nec traiecti*one ultra* modum hyperbat*i* finis eius differatur. quibus adhuc peior est mixtura verborum, qualis in illo versu

saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus aras.

---

4 Suet. Caes. 53 — 6 Ecl. 6, 5 — 6 Carm. 1, 12, 1: 3, 6, 36 — 8 Georg. 1, 295 — Aen. 11, 681

---

18 iam *Halm*, etiam *libri* — 23 regionibus *Regius*, religionibus *libri* — 25 stlataria *Haupt*, sacraria G — inula Cosana *Schenkl*, in malocosanum G — 32 traiectione ultra m. hyperbati *Zumpt*, traiectio modum (domum G) hyperbato A G — 35 *hunc versum non esse Vergili* (*Aen. 1,109*) *docet Schoell in Mus. Rhen. XLI p. 23.*

etiam interiectione, qua et oratores et historici frequenter 15
utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri
solet intellectus, nisi quod interponitur breve est. nam Ver-
gilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset,

nec vanos horret strepitus,

compluribus insertis alia figura quinto demum versu redit,

tum, si qua sonum procul arma dederunt,
stare loco nescit.

vitanda in primis ambiguitas, non haec solum, de cuius 16
genere supra dictum est, quae incertum intellectum facit,
ut 'Chremetem audivi percussisse Demean', sed illa quoque,
quae, etiam si turbare non potest sensum, in idem tamen
verborum vitium incidit, ut si quis dicat 'visum a se
hominem librum scribentem'. nam etiam si librum ab
homine scribi patet, male tamen composuerit feceritque
ambiguum, quantum in ipso fuit.

Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui, 17
dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie
nitoris circumeunt omnia copiosa loquacitate, quod dicere
nolunt ipsa: deinde illam seriem cum alia simili iungentes
miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, exten-
dunt. in hoc malum a quibusdam etiam laboratur: neque 18
id novum vitium est, cum iam apud Titum Livium inveniam,
fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quae
dicerent iuberet, Graeco verbo utens *σκότισον*. unde illa
scilicet egregia laudatio: 'tanto melior: ne ego quidem
intellexi'. alii brevitatem aemulati necessaria quoque orationi 19
subtrahunt verba et, velut satis sit scire ipsos, quid dicere
velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant *referre*. at
ego vitiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio
intellegit. quidam, emutatis in perversum dicendi figuris,
idem vitium consequuntur. pessima vero sunt *ἀδιανόητα*, 20
hoc est, quae verbis aperta occultos sensus habent, ut cum
dictus est caecus secundum vitam stare, et qui suos
artus morsu lacerasse fingitur in scholis, supra se cubasse.
ingeniosa haec et fortia et ex ancipiti diserta creduntur, 21

5 Georg. 3, 79—83 — 23 fr. 78 Hertz.

3 solet *ed. Basil. 1529*, solent A G — 6 redit tum *Badius*, redditum A G — 19 et *ante* quod *expunximus cum edd. vett.* — 20 ipsa *Christ*, ipsam A G — 29 referre *addidimus* — 33, 34 cum dictus *Spalding*, cum ductus A, conductus G.

pervasitque iam multos ista persuasio, ut id demum
eleganter atque exquisite dictum putent, quod inter-
pretandum sit. sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt
haec: quae cum intellexerunt, acumine suo delectantur et
gaudent, non quasi audierint, sed quasi invenerint.
22 Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba,
rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque
desit neque superfluat: ita sermo et doctis probabilis et
planus imperitis erit. haec eloquendi observatio: nam rerum
perspicuitas quo modo praestanda sit, diximus in praeceptis
23 narrationis. similis autem ratio est in omnibus. nam si neque
pauciora, quam oportet, neque plura neque inordinata aut
indistincta dixerimus, erunt dilucida et neglegenter quoque
audientibus aperta: quod et ipsum in consilio est haben-
dum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut
obscuritatem apud se ipse discutiat et tenebris orationis
inferat quoddam intellegentiae suae lumen, sed multis eum
frequenter cogitationibus avocari, nisi tam clara fuerint,
quae dicemus, ut in animum eius oratio, ut sol in oculos,
24 etiam si in eam non intendatur, incurrat. quare non, ut
intellegere possit, sed, ne omnino possit non intellegere,
curandum. propter quod etiam repetimus saepe, quae non
satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus: quae causa
utique nostra culpa dicta obscurius: ad planiora et
communia magis verba descend*a*mus, cum id ipsum
optime fiat, qu*ando* nos aliquid non optime fecisse simulamus.

De ornatu.

1 III. Venio nunc ad ornatum, in quo sine dubio plus
quam in ceteris dicendi partibus sibi indulget orator. nam
emendate quidem ac lucide dicentium tenue praemium est,
magisque ut vitiis carere quam ut aliquam magnam virtutem
2 adeptus esse videaris. inventio cum imperitis saepe com-
munis, dispositio modicae doctrinae credi potest: si quae
sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint,
denique omnia haec ad utilitatem causarum solam referenda
sunt. cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse,

---

1 pervasitque *Badius*. persuasitque A G — iam *post* id *del. Spalding* — 24 nostra *nos cum edd. vett.*, nostra id A G — 25 descendamus *Christ*, discendimus A G — 26 quando *Spalding*, quod A G — 31 ut *post* quam *add. Francius* (A).

qui dicit, et in ceteris iudicium doctorum, in hoc vero
etiam popularem laudem petit, nec fortibus modo, sed etiam
fulgentibus armis proeliatur. *an* in causa C. Corneli Cicero 3
consecutus esset docendo iudicem tantum et utiliter demum
ac Latine perspicueque dicendo, ut populus Romanus ad-
mirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu
confiteretur? sublimitas profecto et magnificentia et nitor et
auctoritas expressit illum fragorem. nec tam insolita laus 4
esset prosecuta dicentem, si usitata et ceteris similis fuisset
oratio. atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse
quid facerent nec sponte iudicioque plausisse, sed velut
mente captos et quo essent in loco ignaros erupisse in hunc
voluptatis adfectum.

Sed ne causae quidem parum conferat idem hic 5
orationis ornatus. nam qui libenter audiunt, et magis atten-
dunt et facilius credunt, plerumque ipsa delectatione capiun-
tur, nonnumquam admiratione auferuntur. nam et ferrum
adfert oculis terroris aliquid, et fulmina ipsa non tam nos
confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor
timeretur. recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis 6
quadam in epistula scribit: nam eloquentiam, quae ad-
mirationem non habet, nullam iudico. eandem Aristo-
teles quoque petendam maxime putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) viri*lis* e*t* fortis et
sanctus sit nec effeminatam levitatem et fuco ementi*tum*
colorem a*met*, sanguine et viribus niteat. hoc autem adeo 7
verum est, ut, cum in hac maxime parte sint vicina virtu-
tibus vitia, etiam qui vitiis utuntur virtutum tamen iis
nomen imponant. quare nemo ex corruptis dicat, me inimi-
cum esse culte dicentibus: non hanc esse virtutem nego,
sed illis eam non tribuo. an ego fundum cultiorem putem, 8
in quo mihi quis ostenderit lilia et violas et anemonas,
fontes surgentes, quam ubi plena messis aut graves fructu
vites erunt? sterilem platanum tonsasque myrtos quam
maritam ulmum et uberes oleas praeoptaverim? habeant
illa divites licet: quid essent, si aliud nihil haberent? nul- 9

20 ex libro incerto fr. 3 H. — 22 Arist. Rhet. 3, 2

3 an *add.* *Spalding* — 24 virilis et *ed. Ald.*, uiri sed **A G** — 25 ementitum *Obrecht*, eminentium **A G** — 26 colorem amet *Regius*, colore manet **A G** — 28 virtutum *Spalding* (a), uirtutem **A G** — 31 eam *edd. vett.*, etiam **A G**.

lusne ergo etiam frugiferis adhibendus est decor? quis
negat? nam et in ordinem certaque intervalla redigam
meas arbores. quid illo quincunce speciosius, qui, in quam-
cumque partem spectaveris, rectus est? sed protinus in id
10 quoque prodest, ut terrae sucum aequaliter trahat. surgentia
in altum cacumina oleae ferro coercebo: in orbem se for-
mosius fundet et protinus fructum ramis pluribus feret.
decentior equus, cuius adstricta ilia, sed idem velocior.
pulcher adspectu sit athleta, cuius lacertos exercitatio ex
11 pressit, item certamini paratior. numquam vera species ab
utilitate dividitur.

Sed hoc quidem discernere modici iudicii est: illud
observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus *pro*
materiae genere decet variatus. atque ut a prima divisione
ordiar, non idem demonstrativis et deliberativis et iudicia-
libus causis conveniet. namque illud genus ostentationi
compositum solam petit audientium voluptatem, ideoque
omnes dicendi artes aperit ornatumque orationis exponit,
12 ut quod non insidietur nec ad victoriam, sed ad solum
finem laudis et gloriae tendat. quare quidquid erit sen-
tentiis populare, verbis nitidum, figuris iucundum, trans-
lationibus magnificum, compositione elaboratum, velut in-
13 stitor quidam eloquentiae intuendum et paene pertractandum
dabit: nam eventus ad ipsum, non ad causam refertur. at
ubi res agitur et vera dimicatio est, ultimus sit famae
locus. praeterea ne decet quidem, ubi maxima rerum
momenta versantur, de verbis esse sollicitum. neque hoc
14 eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed u*t*i pressior et
severior e*t* minus confessus, praecipue materia*e* accommo-
datus. nam et *in* suadendo sublimius aliquid senatus, con-
citatius populus, et in iudiciis publicae capitalesque causae
poscunt accuratius dicendi genus. a*t* privatum consilium
causasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum purus
sermo et dissimilis curae magis decuerit. an non pudeat
certam creditam periodis postulare aut circa stillicidia adfici
aut in mancipii redhibitione sudare? sed ad propositum.

---

5 surgentia T *m. 2*, fugientia A G — 13 ornatus *Regius* (a), oratus A, orator G — pro *add Regius* — 14 decet T *m. 2*, decidit A G — 16 ostentationi *Regius*, ostentationis A G — 26 decet *Spalding*, debet A G — 28 uti *ed. Ald.*, ubi A G — 29 et *Obrecht*, eo A G — materiae *Burman*, materia A G — 30 in *add. Gesner* — 32 at *Regius*, ad A G.

Et quoniam orationis tam ornatus quam perspicuitas 15
aut in singulis verbis est aut in pluribus positus, quid
separata, quid iuncta exigant, consideremus. quamquam
enim rectissime traditum est, perspicuitatem propriis, or-
natum translatis verbis magis egere, sciamus nihil ornatum
esse, quod sit improprium. sed cum idem frequentissime 16
plura significent, quod συνωνυμία vocatur, iam sunt aliis
alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, vocaliora.
nam ut syllabae e litteris melius sonantibus clariores sunt,
ita verba e syllabis magis vocalia, et quo plus quo*d*que
spiritus habet, auditu pulchrius. et quod facit syllabarum,
idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii
iunctum melius sonet. diversus tamen usus: nam rebus 17
atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient.
in universum quidem optima simplicium creduntur, quae
aut maxime exclamant aut sono sunt iucundissima. et
honesta quidem turpibus potiora semper nec sordidis um-
quam in oratione erudita locus. clara illa atque sublimia 18
plerumque materiae modo discernenda sunt: quod alibi
magnificum, tumidum alibi, et quae humilia circa res magnas,
apta circa minores videntur. ut autem in oratione nitida
notabile humilius verbum et velut macula, ita a sermone
tenui sublime nitidumque discordat fitque corruptum, quia
in plano tumet. quaedam non tam ratione quam sensu 19
iudicantur, ut illud

caesa iungebant foedere porca

fecit elegans fictio nominis, quod si fuisset porco, vile
erat. in quibusdam ratio manifesta est. risimus, et merito,
nuper poetam, qui dixerat

praetextam in cista mures rosere camilli.

at Vergili miramur illud 20

saepe exiguus mus.

nam epitheton [exiguus aptum] proprium effecit, ne plus
expectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula
ipsa unius syllabae non usitata addidit gratiam. imitatus
est itaque utrumque Horatius:

nascetur ridiculus mus.

---

26 Aen. 8, 641 — 32 Georg. 1, 181 — 37 Art. poet. 139

---

3 iuncta a, iniuncta A G — 10 quodque *Spalding*, quoque A G —
33 exiguus aptum *inclusit Christ*.

21 nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnumquam
est. vim rebus aliquando verborum ipsa humilitas adfert.
an cum dicit in Pisonem Cicero 'cum tibi tota cognatio
serraco advehatur', incidisse videtur in sordidum nomen,
non eo contemptu*m* hominis, quem destructum volebat,
22 auxisse? et alibi: caput opponis cum eo co*rus*cans.
unde interim grat*us* *fit* iocis dec*or*, qualis est ille apud
M. Tullium 'pusio, qui cum maiore sorore cubitabat',
et 'F*la*v*i*us, qui cornicum oculos confixit', et pro
Milone illud 'heus tu Rufio', et 'Erucius Antoniaster'.
id tamen in declamatoribus est notabilius laudarique me
puero solebat 'da patri panem', et in eodem 'etiam
23 canem pascis'. res quidem praecipue in scholis anceps *et*
frequenter causa risus, nunc utique, cum haec exercitatio
procul a veritate seiuncta laboret incredibili verborum
fastidio ac sibi magnam partem sermonis absciderit.
24 Cum sint autem verba propria, ficta, translata, propriis
dignitatem dat antiquitas. namque et sanctiorem et magis
admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerit
usurus, eoque ornamento acerrimi iudicii P. Vergilius unice
25 est usus. olli enim et quianam et m*oer*us et pone et
po*rr*icerent adspergunt illam, quae etiam in picturis
est gra*t*issima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. sed
utendum modo nec ex ultimis tenebris repetenda. satis est
vetus quaeso: quid necesse est qua*i*so dicere? oppido
quam*quam* usi sunt paulum tempore nostro superiores,
vereor ut iam nos ferat quisquam: certe antegerio, cuius
eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur.
26 *a*erumna quid opus est, tamquam parum sit, si dicatur
qu*e*o, horridum? reor tolerabile, autumo tragicum, prolem
dice*re* *inusitatum est*, prosapia insulsum. quid multa?

---

3 fr. 10 H. — 8 p. Cael. 15, 36 — 9 p. Mur. 11, 25 — 10 p. Mil. 22, 60 — p. Vareno fr. 8 H. — 26 Trag. inc. fr. LXXXIX R.

---

5 contemtum *edd. vett.*, contentu AG — 6 coruscans *G. Freund*, conificans *libri* — 7 gratus fit iocis decor *Christ*, grati idiotis de quo AG — 9 Flavius *Regius*, fabius AG — 13 et *Christ*, sed *libri* — 21 moerus *Ribbeck*, mus AG — 22 porricerent *Haupt*, pollicerent AG — 23 gratissima *Regius*, gravissima AG — 25 quaiso *Gertz*, quaeso *libri* — 26 quamquam *Gertz*, quam AG — 29 aerumna *Madvig*. erumnas AG — si a *om* AG — 30 queo *Madvig* quod AG — 31 dicere inusitatum est *Halm*, dicendi in versu (in versu *Zumpt*) ius est *Madvig*, dicendi uersu ei AG — prosapia *Zumpt*, prosapiam AG.

totus prope mutatus est sermo. quaedam tamen adhuc 27 vetera vetustate ipsa gratius nitent, quaedam et necessario interim sumuntur, *ut* nuncupare et fari: multa alia etiam audentius inseri possunt, sed ita demum, si non appareat adfectatio, in qua*m* mirifice Vergilius:

Corinthiorum amator iste verborum, 28
iste iste rhetor, *i*amque quatenus totus
Thucydides, tyrannus Atticae febris —
tau Gallicum, *min* et sp*h*in et male illi sit:
ita omnia ista verba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, a quo fratrem necatum hoc Ciceronis 29 dicto notatum est: Germanum Cimber occidit. nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae.

odiosa cura: nam et cuilibet facilis et hoc pessima, quod 30 *eius* studiosus non verba rebus aptabit, sed res extrinsecus arcesset, quibus haec verba conveniant.

Fingere, ut primo libro dixi, Graecis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et adfectibus non dubitaverunt nomina aptare, non alia libertate quam *qua* illi primi homines rebus appellationes dederunt. nostri aut in iungendo aut in 31 derivando paulum aliquid ausi vix in hoc satis recipiuntur. nam memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an gradus eliminat in tragoedia dici oportuisset. at veteres ne expectorat quidem timuerunt, et sane eiusdem not*a*e est exanimat. in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud 32 Ciceronem beatitas et beatitudo: quae dura quidem sentit esse, verum tamen usu putat posse molliri. nec a verbis modo, sed ab nominibus quoque derivata sunt quaedam, ut a Cicerone sullaturit, ab Asinio fimbriatum et

---

6 Catal. 2 — 12 Phil. 11, 6, 14 — 25 Trag. inc. fr. CXXIX R. — 26 expectorat] Enni Fab. v. 237 M. — 29 de nat. deor. 1, 34, 95 — 32 ad Att. 9, 10, 6

---

3 ut nuncupare *Zumpt*, ennncupare **A G** — 4 audentius *Badius*, audientibus *libri* — 5 quam *Obrecht*, qua **A G** — 7 iste . . . totus *om. libri, additur in Catalectis* — iamque *Bücheler*, namque *libri* — 8 tyrannus *Catalecta*, brittannus **A**, brittanus **G** — 9 min et sphin *Bücheler*, enim et spin **A G** — 17 eius *Gesner*, rei **A G** — 21 qua *add. Regius* — 22 aut *Spalding* (**A G**), autem *alii* — 27 notae *Regius*, nocte **A G** — 28 at *post* exanimat *exp. Christ* — 32 et *ante* ab *exp. Halm.*

33 figulatum. multa ex Graeco formata nova ac plurima a
Verginio Flavo, quorum dura quaedam admodum videntur,
ut queens et essentia: quae cur tantopere aspernemur
nihil video, nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus
34 ideoque paupertate sermonis laboramus. quaedam tamen per-
durant. nam et quae vetera nunc sunt, fuerunt olim nova,
et quaedam sunt in usu perquam recentia, ut Messala primus
reatum, *mun*erarium Augustus primus dixerunt. 'piraticam'
quoque ut 'musicam' et 'fabricam' dici adhuc *ve*tabant mei
praeceptores 'favorem' et 'urbanum' Cicero nova credit.
nam et in epistula ad Brutum eum, inquit, amorem et
eum, ut hoc verbo utar, favorem in consilium ad-
35 vocabo: et ad Appium Pulchrum: te, hominem non
solum sapientem, verum etiam, ut nunc loquimur,
urbanum. idem putat a Terentio primum dictum esse ob-
sequium, Caecilius a Sisenna albent*e* caelo. cervicem
videtur Hortensius primus dixisse: nam veteres pluraliter
appellabant. audendum itaque: neque enim accedo Celso,
36 qui ab oratore verba fingi vetat. nam cum sint eorum alia,
ut dicit Cicero, nativa, id est, quae significata sunt
primo sensu, alia reperta, quae ex his facta sunt:
ut iam nobis ponere al*ia*, qua*m* qu*ae* illi rudes homines
primique fecerunt, fas non sit, at derivare, flectere, con-
iungere, quod natis postea concessum est, quando desiit
37 licere? sed si quid periculosius finxisse videbimur, quibus-
dam remediis praemuniendum est: 'ut ita dicam, si licet
dicere, quodam modo, permittite mihi sic uti.' quod idem
etiam in iis, quae licentius translata erunt, proder*it*, nihil-
que non tuto dici potest, in quo non falli iudicium nostrum
sollicitudine ipsa manifestum erit. qua de re Graecum illud
elegantissimum est, quo praecipitur *προεπιπλήσσειν τῇ
ὑπερβολῇ*.

38 Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt.
itaque de singulis verbis satis dictum, quae, ut alio loco

---

11 ex libro incerto fr. 4 H. — 13 ad Fam. 3, 8, 3 — 16 Lael. 24, 89 — 20 Parttit. orat. 5, 16 — 31 Aristot. Rhet. 3, 7, 9

---

2 Verginio *Spalding* sergio **A G** — 3 queens *Halm*, quae ens **A G** — 7 primus **T** *m 2*, prius **A G** — 8 munerarium *Regius*, numerarium **A** — 9 vetabant *Halm*, dubitabant **G**, *om* **A** — 16 albente *Spalding*, albenti *libri* — 19 fingi *Regius* (**a**), iungi **A G** — 22 alia quam quae *ed. Gryph.*, aliqua quod **A G** — 28 proderit **T**, proderunt **A G**.

ostendi, per se nullam virtutem habent. sed ne inornata
sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de qua loquendum
est, dignitatem, excepto si obscena nudis nominibus enun-
tientur. quod viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec 39
sit vox ulla natura turpis, et si qua est rei deformitas, alia
quoque appellatione quacumque ad intellectum eundem
nihilo minus perveniat. ergo Romani pudoris more contentus,
ut iam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

Iam hinc igitur ad rationem sermonis coniuncti 40
transeamus. cuius ornatus in haec duo prima dividitur,
quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. nam
primum est, ut li*qu*eat, augere quid velimus an minuere,
concitate dicere an moderate, laete an severe, abundanter
an presse, aspere an leniter, magnifice an subtiliter, graviter
an urbane. tum, quo translation*um* genere, quibus figuris, 41
qualibus sententiis, quo modo, qua postremo collocatione
id, quod intendimus, efficere possimus.

Ceterum dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea,
quae sunt huic laudi contraria, attingam: nam prima virtus
est vitio carere. igitur ante omnia ne speremus ornatam 42
orationem fore, quae probabilis non erit. probabile autem
Cicero id genus dicit, quod non nimis est comptum: non
quia comi expolirique non debeat (nam et haec ornatus
pars est), sed quia vitium est ubique quod nimium est. ita- 43
que vult esse auctoritatem in verbis, sententias vel graves
vel aptas opinionibus hominum ac moribus. his enim salvis
licet adsumere ea, quibus inlustrem fieri orationem putat,
delecta, translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicata
et idem significantia atque *ab ipsa actione atque* imitatione
rerum non abhorrentia.

Sed quoniam vitia prius demonstrare adgressi sumus, 44
ab hoc initium sit, quod *κακέμφατον* vocatur: sive mala
consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est,
ut ductare exercitus et patrare bella apud Sallustium
dicta sancte et antique ridentibus, si dis placet (quam

22 Partitt. orat. 6, 19 — 34 Cat. 17, 7, Iug. 38, 1 — Iug. 21, 2

2 sunt quidem] quae sunt quidem **A G** — 4 uitanda **T** *m. 2*, uitandum **A G** — 5 sit **a**, sic **A G** — 12 liqueat *edd. vett.*, liceat *libri* — 15 translationum *Halm*, translationem **A G** — 17 possimus *edd. vett.*, possit **A G**, possumus **M** — 22 comptum *Halm e Cicerone*, dictum **A G** — 28 delecta *Gesner e Cicerone*, delectat **A G** — duplicata *Cicero*, duplicia *libri* — 29 ab . . . atque *add. ed. Gryph.* — 32 ab *Halm*, uel **A G**.

45 culpam non scribentium quidem iudico sed legentium, tamen
vitandam, quatenus verba honesta moribus perdidimus et
vincentibus iam vitiis cedendum est), sive iunctura deformiter
sonat, ut, si 'cum hominibus notis loqui' nos dicimus, *nisi*
hoc ipsum 'hominibus' medium sit, in praefanda videmur
incidere, quia ultima prioris syllabae littera, quae exprimi
nisi labris coeuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime
cogit aut continuata cum insequente in naturam
46 eius corrumpitur. aliae *quo*que coniunctiones aliquid simile
faciunt, quas persequi libenter est in eo vitio, quod vitandum
dicimus, commorantis. sed divisio quoque adfert eandem
iniuriam pudori, ut si 'intercapedinis' nominativo casu quis
47 utatur. nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu plerique
obscene intellegere, nisi caveris, cupiunt (ut apud
Ovidium quaeque latent meliora putat) et ex verbis,
quae longissime ab obscenitate absunt, occasionem turpitudinis
rapere. siquidem Celsus κακέμφατον apud Vergilium
putat:

incipiunt agitata tumescere:

quod si recipias, nihil loqui tutum est:

48 Deformitati proximum est humilitatis vitium (ταπείνωσιν
vocant), qua rei magnitudo vel dignitas minuitur, ut

saxea ést verruca in súmmo montis vértice.

cui natura contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia
modum nomina, nisi cum ex industria risus inde
captatur. itaque nec parricidam 'nequam' dixeris hominem
nec deditum forte meretrici 'nefarium', quia alterum parum,
49 alterum nimium est. proinde quaedam hebes, sordida, ieiuna,
tristis, ingrata, vilis oratio est. quae vitia facillime fient
manifesta contrariis virtutibus. nam primum acuto, secundum
nitido, tertium copioso, deinceps hilari, iucundo, accurato
diversum est.

50 Vit*anda* et μείωσις, cum sermoni deest aliquid, quo
minus plenus sit, quamquam id obscurae potius quam in-

15 Metam. 1, 502 — 19 Georg. 1, 357 — 23 Trag. inc. fr. LXXV R.

2 vitandam *ed. Ald.*, uitanda A G — 3 iam *Spalding*, etiam A G — 4 nisi *ed. Camp.*, nos A G — 8 non *post* aut *del. Regius* — naturam *Regius*, natura A G — 9 aliae quoque *Spalding*, aliaeque A G — 12 intercapedinis *Regius*, intercapedines A G — 23 saxea *Anecd. Paris.*, exea A G — 28 hebes *Badius*, habet A G — 33 vitanda *ed. Ald.*, uitari *libri*.

ornatae orationis est vitium. sed hoc quoque, cum a
prudentibus fit, schema dici solet, sicut *ταυτολογία*, id est
eiusdem verbi aut sermonis iteratio. haec enim, quamquam 51
non magno opere a summis auctoribus vitata, interim vitium
videri potest, in quod saepe incidit etiam Cicero securus
tam parvae observationis, sicut hoc loco: non solum igitur
illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit. interim
mutato nomine *ἐπανάληψις* dicitur, atque est et ipsum inter
schemata, quorum exempla illo loco quaerenda, quo virtutes
erunt.

Peior hac *ὁμοείδεια*, quae nulla varietatis gratia levat 52
taedium atque est tota coloris unius, qua maxime deprehenditur
carens arte oratio, eaque et in sententiis et in figuris
et in compositione longe non animis solum, sed etiam auribus
est ingratissima. vitanda *μακρολογία*, id est longior quam 53
oportet sermo, ut apud T. Livium: legati non impetrata
pace retro domum, unde venerant, abierunt. sed
huic vicina *περίφρασις* virtus habetur. est et *πλεονασμός*
vitium, cum supervacuis verbis oratio oneratur: ego oculis
meis vidi, satis enim 'vidi'. emendavit hoc etiam urbane 54
in Hirtio Cicero, *cum* is ap*ud ips*um declamans filium a
matre decem mensibus in utero latum esse dixisset,
quid? aliae, inquit, in pe*r*ula solent ferre? nonnumquam
tamen illud genus, cuius exemplum priore loco posui,
adfirmationis gratia adhibetur:

vocemque his auribus hausi.

at vitium erit, quotiens otiosum fuerit et supererit, non cum 55
adicietur. est etiam, quae *περιεργία* vocatur, supervacua, ut
sic dixerim, operositas, ut a diligenti curiosus et a religione
superstitio distat. atque, ut semel finiam, verbum omne,
quod neque intellectum adiuvat neque ornatum, vitiosum
dici potest.

Κακόζηλον, id est mala adfectatio, per omne dicendi 56
genus peccat: nam et tumida et *p*usilla et praedulcia et

6 p. Cluent. 35, 96 — 16 fr. 62 ed. Hertz — 26 Aen. 4, 359

4 uitata *Regius* (**A**), uitatata **G** — 8 mutato **a**, mutatio **A G** — 12 qua **a**, quam **A G** — 13 oratio *Anecd Paris.*, oratoria **A G** — 21 cum is apud ipsum *Volkmann*, cui sapasi cum **A**. cusapastium **G** — 24 perula *Passeratius*, penula *libri* — 28 cum *post* vocatur *del. Regius* — 29 et a *Anecd. Paris. et edd. vett.*, et **A G** — 34 pusilla *Anecd. Paris. et Julius Victor*, silla **A G**.

abundantia et arcessita et exultantia sub idem nomen
cadunt. denique cacozelon vocatur quidquid est ultra virtutem,
quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur, om-
nium in eloquentia vitiorum pessimum: nam cetera parum
57 vitantur, hoc petitur. est autem totum in elocutione. nam
rerum vitia sunt stultum, commune, contrarium, supervacuum:
corrupta oratio in verbis maxime impropriis redundantibus,
comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similium
58 aut ambiguarum puerili captatione consistit. est autem omne
cacozelon utique falsum, etiam si non omne falsum cacozelon
est: * * dicitur aliter, quam se natura habet et quam oportet et
quam sat est. totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot
ornatur. sed de hac parte et in alio nobis opere plenius
dictum est et in hoc saepe tractatur et adhuc spargetur
omnibus locis. loquentes enim de ornatu subinde, quae
sint vitanda similia virtutibus vitia, dicemus.

59 Sunt inornata et haec: quod male dispositum est, id
ἀνοικονόμητον, quod male figuratum, id *ἀσχημάτιστον,* quod
male collocatum, id *κακοσύνθετον* vocant. sed de dispositione
diximus, de figuris et compositione dicemus. *Σαρδισμός* quo-
que appellatur quaedam mixta ex varia ratione linguarum
60 oratio, ut si Atticis, Dorica, Ionica, Aeolica etiam dicta con-
fundas. cui simile vitium est apud nos, si quis sublimia
humilibus, vetera novis, poetica vulgaribus misceat — id
enim tale monstrum, quale Horatius in prima parte libri de
arte poetica fingit:

Humano capiti cervicem pictor equinam
iungere si velit —

et cetera ex diversis naturis subiciat.

61 Ornatum est, quod perspicuo ac probabili plus est.
eius primi sunt gradus in eo quod velis exprimendo, tertius,
qui haec nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum. ita-
que *ἐνάργειαν,* cuius in praeceptis narrationis feci mentionem,
quia plus est evidentia vel, ut alii dicunt, repraesentatio
quam perspicuitas, et illud patet, hoc se quodam modo
62 ostendit, inter ornamenta ponamus. magna virtus res, de

27 Art. poet. 1

9 puerili a, pueri A, puri G — 10 *κακόζηλον* cacozelon vero est, quod dicitur *Julius Victor* — 11 *lacunam significavit Halm* — 17 inornata *Regius*, in ornatu A G — 18 *ἀσχημάτιστον Halm*, *ΑΣΧΜΑΤΟΝ* G — 20 Sardismos *Anecd. Paris.*, *ΣΟΡΑΙΣΜΟΣ* A.

quibus loquimur, clare atque, ut cerni videantur, enuntiare. non enim satis efficit neque, ut debet, plane dominatur oratio, si usque ad aures valet, atque ea sibi iudex, de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi et oculis mentis ostendi. sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem 63 in omnes eam particulas *se*cabo, quarum ambitiose a quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam. est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodam modo verbis depingitur:

constitit in digitos extemplo arrectus uterque

et cetera, quae nobis illam pugilum congredientium *f*aciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. plurimum in hoc genere sicut in ceteris eminet Cicero. an 64 quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest, ut non, cum illa in Verrem legit: stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari muliercula nixus in litore, non solum ipsos intueri videatur et locum et habitum, sed quaedam etiam ex iis, quae dicta non sunt, sibi ipse adstruat? ego certe 65 mihi cernere videor et vultum et oculos et deformes utriusque blanditias et eorum, qui aderant, tacitam aversationem ac timidam verecundiam. interim ex pluribus efficitur illa, 66 quam conamur exprimere, facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exemplum vel unus sufficit) in descriptione convivii luxuriosi: videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesterna ex potatione oscitantes. humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis et spinis cooperta piscium. quid 67 plus videret qui intrasset? sic urbium captarum crescit miseratio. sine dubio enim qui dicit expugnatam esse civitatem, complectitur omnia, quaecumque talis fortuna recipit, sed in adfectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. at 68 si aperias haec, quae verbo uno inclusa erant, apparebunt effusae per domus ac templa flammae et ruentium tectorum fragor et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii extremo complexu suorum haerentes et

10 Aen. 5, 426 — 15 5, 33, 86 — 25 p. Gallio fr. 1 H.

6 secabo *Regius*, locabo A G — 11 faciem *ed. Gryph.*, aciem A G — 36 *fort.* sonus quidam dissonus — 37 alii in *edd. vett.* — haerentes *nos*, cohaerentes *libri.*

infantium feminarumque ploratus et male usque in illum
69 diem servati fato senes: tum illa profanorum sacrorumque
direptio, efferentium praedas repetentiumque discursus et
acti ante suum quisque praedonem catenati et conata retinere
infantem suum mater et, sicubi maius lucrum est, pugna
inter victores. licet enim haec omnia, ut dixi, complectatur
70 'eversio', minus est tamen totum dicere quam omnia. consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint veri similia,
et licebit etiam falso adfingere quidquid fieri solet. contingit
eadem claritas etiam ex accidentibus:

mihi frigidus horror
membra quatit gelidusque coit formidine sanguis.

et

trepidae matres pressere ad pectora natos.

71 atque huius summae iudicio quidem meo virtutis facillima
est via: naturam intueamur, hanc sequamur. omnis eloquentia circa opera vitae est, ad se refert quisque quae
audit et id facillime accipiunt animi, quod agnoscunt.

72 Praeclare vero ad inferendam rebus lucem repertae
sunt similitudines: quarum aliae sunt, quae probationis
gratia inter argumenta ponuntur, aliae ad exprimendam
rerum imaginem compositae, quod est huius loci proprium:

inde lupi ceu
raptores atra in nebula

et

avi similis, quae circum litora, circum
piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.

73 quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id, quod
similitudinis gratia adscivimus, aut obscurum sit aut ignotum:
debet enim quod inlustrandae alterius rei gratia adsumitur,
ipsum esse clarius eo, quod inluminat. quare poetis quidem
permittamus sane eius modi exempla:

qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit aut Delum maternam invisit, Apollo.

74 non idem oratorem decebit, ut occultis aperta demonstret.
sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis
genus ornat orationem facitque sublimem, floridam, iucundam,
mirabilem. nam quo quaeque longius petita est, hoc plus
75 adfert novitatis atque inexpectata magis est. illa vulgaria

11 Aen. 3, 29 — 14 ib. 7, 518 — 23 ib. 2, 355 — 26 ib. 4, 254 — 33 ib. 4, 143, 144

videntur et utilia tantum ad conciliandam fidem: 'ut terram
cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri',
et 'ut medici abalienata morbis membra praecidant, ita
turpes ac perniciosos, etiam si nobis sanguine cohaereant,
amputandos'. iam sublimius illud pro Archia: saxa atque
solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes
cantu flectuntur atque consistunt et cetera. quod qui- 76
dem genus a quibusdam declamatoria maxime licentia cor-
ruptum est: nam et falsis utuntur, nec illa iis, quibus
similia videri volunt, adplicant. quorum utrumque in his
est, quae me iuvene ubique cantari solebant: magnorum
fluminum navigabiles fontes sunt, et generosioris
arboris statim planta cum fructu est. in omni autem 77
parabole aut praecedit similitudo, res sequitur, aut praecedit
res et similitudo sequitur. sed interim libera et separata
est, interim, quod longe optimum est, cum re, cuius est
imago, conectitur, collatione invicem respondente, quod
facit redditio contraria, quae antapodosis dicitur. praecedit 78
similitudo illa, cuius modo feci mentionem:

inde lupi ceu
raptores atra in nebula.

sequitur in primo Georgicon post longam de bellis civilibus
atque externis conquestionem:

ut, cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

sed hae sunt sine antapodosi. redditio autem illa rem utram- 79
que, quam comparat, velut subicit oculis et pariter ostendit.
cuius praeclara apud Vergilium multa reperio exempla, sed
oratoriis potius utendum est. dicit Cicero pro Murena: ut
aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui
citharoedi fieri non potuerint: sic *apud* nos videmus,
qui oratores evadere non potuerint, eos ad
iuris studium devenire. illud pro eodem iam paene 80
poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad
ornatum accommodatius: nam ut tempestates saepe
certo aliquo caeli signo commoventur, saepe im-

5 c. 8, 19 — 20 Aen. 2, 355 — 24 Georg. 1, 512 sqq. — 30 c. 13, 29 — 36 ib. 17, 36

11 cantari *Regius* (A), cantare B — 32 apud *add. Cobet.*

proviso nulla ex certa ratione obscura aliqua ex
causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate
populari saepe intellegas, quo signo commota sit,
saepe ita obscura est, ut sine causa excitata vide-
81 atur. sunt et illae breves: vagi per silvas ritu ferarum,
et illud Ciceronis in Clodium: quo ex iudicio velut ex
incendio nudus effugit. quibus similia possunt cuicum-
que etiam ex cotidiano sermone succurrere.

Huic subiacet virtus non solum aperte ponendi rem
82 ante oculos, sed circumcise atque velociter. ac merito
laudatur brevitas integra, sed ea minus praestat, quotiens
nihil dicit, nisi quod necesse est (*βραχυλογίαν* vocant, quae
reddetur inter schemata), est vero pulcherrima, cum plura
paucis complectimur, quale Sallusti est: Mithridates cor-
pore ingenti, perinde armatus. hoc male imitantes
sequitur obscuritas.

83 Vicina praedictae, sed amplior virtus est *ἔμφασις*,
altiorem praebens intellectum quam quem verba per se
ipsa declarant. eius duae sunt species: altera, quae plus
significat quam dicit, altera, quae etiam id, quod non dicit
84 prior est et apud Homerum, cum Menelaus Graios in equum
'descendisse' ait, nam verbo uno magnitudinem eius osten-
dit, et apud Vergilium: demissum lapsi per funem:
nam sic quoque altitudo demonstrata est. idem Cyclopa cum
iacuisse dixit per antrum, prodigiosum illud corpus spatio
85 loci mensus est. sequens positum in voce aut omnino sub-
pressa aut etiam abscisa. subprimitur vox, ut fecit pro
Ligario Cicero: quod si in tanta fortuna bonitas
tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam,
obtines: intellego, quid loquar. tacuit enim illud, quod
nihilo minus accipimus, non deesse homines, qui ad crudeli-
tatem eum impellant. absciditur per *ἀποσιώπησιν,* quae
86 quoniam est figura, reddetur suo loco. est in vulgaribus
quoque verbis emphasis: 'virum esse oportet', et 'homo est
ille', et 'vivendum est': adeo similis est arti plerumque
natura.

---

6 fr. 1, 6 H. — 14 Hist. fr. 2, 47 Dietsch — 21 Od. 11, 523 —
23 Aen. 2, 262 — 25 ib. 3, 631 — 28 c. 5, 15

---

11 breuitas A, uelocitas B.

Non tamen satis eloquenti ea, de quibus dicat, clare
atque evidenter ostendere, sed sunt multi ac varii excolendae
orationis modi. nam ipsa illa ἀφέλεια simplex et inadfectata 87
habet quendam purum, qualis etiam in feminis amatur, or-
natum, et sunt quaedam velut e tenui diligentia circa pro-
prietatem significationemque munditiae. alia copia locuples,
alia floribus laeta. virium non unum genus: nam quidquid 88
in suo genere satis effectum est, valet. praecipua tamen
eius opera δείνωσις in exaggeranda indignitate et in ceteris
altitudo quaedam, φαντασία in concipiendis visionibus, ἐξεργασία
in efficiendo velut opere proposito, cui adicitur ἐπεξεργασία,
repetitio probationis eiusdem et cumulus ex abundanti,
ἐνέργεια confinis his (est enim ab agendo dicta) et cuius 89
propria sit virtus, non esse, quae dicuntur, otiosa. est et
amarum quiddam, quod fere in contumelia est positum,
quale Cassi: quid facies, cum in bona tua invasero,
hoc est, cum te docuero nescire maledicere? et acre,
ut illud Crassi: ego te consulem putem, cum tu me
non putes senatorem? sed vis oratoris omnis in augendo
minuendoque consistit. utrique parti totidem modi, ex qui-
bus praecipuos attingemus: reliqui similes erunt: sunt autem 90
positi in rebus et verbis. sed quae sit rerum inventio ac
ratio, tractavimus: nunc, quid elocutio attollat aut deprimat,
dicendum.

IV. Prima est igitur amplificandi vel minuendi species 1
in ipso rei nomine, ut cum eum, qui sit caesus, 'occisum',
eum, qui sit improbus, 'latronem', contraque eum, qui pulsa-
vit, 'attigisse', qui vulneravit, 'laesisse' dicimus. utriusque
pariter exemplum est pro M. Caelio: si vidua libere,
proterva petulanter, dives effuse, libidinosa mere-
tricio more viveret, adulterum ego putarem, si qui
hanc paulo liberius salutasset? nam et impudicam 2
meretricem vocavit et eum, cui longus cum illa fuerat usus,
liberius salutasse. hoc genus increscit ac fit manifestius,
si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri
sumus, conferantur, ut Cicero in Verrem: non enim furem,
sed ereptorem, non adulterum, sed expugnatorem
pudicitiae, non sacrilegum, sed hostem sacrorum

---

29 c. 16, 38 — 36 1, 3, 9

---

1 eloquenti *nos*, eloquentia A — 28 qui . . . laesisse *om.* A Bg.

religionumque, non sicarium, sed crudelissimum
carnificem civium sociorumque in vestrum iudicium
3 adduximus. illo enim modo ut sit multum, hoc etiam plus
ut sit efficitur. quattuor tamen maxime generibus video con-
stare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione,
congerie.

Incrementum est potentissimum, cum magna viden-
tur, etiam quae inferiora sunt. id aut uno gradu fit aut
pluribus, et pervenit non modo ad summum, sed interdum
4 quodam modo supra summum. omnibus his sufficit vel
unum Ciceronis exemplum: facinus est vincire civem
Romanum, scelus verberare, prope parricidium
necare: quid dicam in crucem tollere? nam et, si
tantum verberatus esset, uno gradu increverat, ponendo
etiam id esse facinus, quod erat inferius, et, si tantum
5 occisus esset, per plures gradus ascenderat: cum vero dixerit
prope parricidium necare, supra quod nihil est, adiecit
quid dicam in crucem tollere? ita cum id, quod maxi-
mum est, occupasset, necesse erat in eo, quod ultra est,
6 verba deficere. fit et aliter supra summum adiectio, ut
apud Vergilium de Lauso:

quo pulchrior alter
non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

summum est enim quo pulchrior alter non fuit, huic
7 deinde aliquid superpositum. tertius quoque est modus, ad
quem non per gradus itur, et quod non est plus maximo,
sed quo nihil maius est. matrem tuam cecidisti: quid
dicam amplius? matrem tuam cecidisti. nam et hoc
augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit
8 augeri. crescit oratio minus aperte, sed nescio an hoc ipso
efficacius, cum citra distinctionem in contextu et cursu
semper aliquid priore maius insequitur, ut de vomitu in
Antonium Cicero: in coetu vero populi Romani, nego-
tium publicum gerens, magister equitum. singula
incrementum habent. per se deforme vel non in coetu
vomere, in coetu etiam, non populi, populi etiam, non
Romani, vel si nullum negotium ageret vel si non publicum

---

11 ib. 5, 66, 170 — 22 Aen. 7, 649, 650 — 33 Phil. 2, 25, 63

---

9 et *Anecd. Paris.*, id A — 17 prope p. A N, propar. B — 24 huic A b, hic B

vel si non magister equitum. sed alius divideret haec et 9
circa singulos gradus moraretur: hic in sublime etiam
cucurrit et ad summum non pervenit nisu, sed impetu.

Verum ut haec amplificatio in superiora tendit, ita,
quae fit per comparationem, incrementum ex minoribus
petit. augendo enim, quod est infra, necesse est extollat id,
quod superpositum est, ut idem atque in eodem loco: si
hoc tibi inter cenam et in illis immanibus poculis 10
tuis accidisset, quis non turpe duceret? in coetu
vero populi Romani. et in Catilinam: servi mehercule
mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt
omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.
interim proposito velut simili exemplo efficiendum est, ut 11
sit maius id, quod a nobis exaggerandum est, ut idem pro
Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam a secundis
heredibus pro abortu pecuniam accepisse: quanto est, in-
quit, Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio
dignus? si quidem illa, cum suo corpori vim attu-
lisset, se ipsa cruciavit, hic autem idem illud effecit
per alieni corporis vim atque cruciatum. nec putet 12
quisquam hoc, quamquam est simile illi ex argumentis loco,
quo maiora ex minoribus colliguntur, idem esse. illic enim
probatio petitur, hic amplificatio, sicut in Oppianico non id
agitur hac comparatione, ut ille male fecerit, sed ut peius.
est tamen quamquam diversarum rerum quaedam vicinia:
repetam itaque hic quoque idem, quo sum illic usus exem-
plum, sed non in eundem usum. nam hoc mihi ostendendum 13
est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes
partibus comparari, sicut hoc loco: an vero vir amplis-
simus P. Scipio pontifex maximus Ti. Gracchum
mediocriter labefactantem statum rei publicae
privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede
atque incendio vastare cupientem nos consules per-
feremus? hic et Catilina Gracchо et status rei publicae 14
orbi terrarum et mediocris labefactatio caedi et incendiis et
vastationi et privatus consulibus comparatur: quae si quis
dilatare velit, plenos singula locos habent.

Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, 15
viderimus an satis proprio verbo significaverim. nec sum
in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat.

---

7 Phil. 2, 25, 63 — 10 1, 7, 17 — 16 c. 11, 32 — 29 Cat. 1, 1, 3

hoc sum tamen secutus, quod haec amplificatio alibi posita
est, alibi valet: ut aliud crescat, aliud augetur, inde ad id,
16 quod extolli volumus, ratione ducitur. obiecturus Antonio
Cicero merum et vomitum 'tu', inquit, 'istis faucibus,
istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis fir-
mitate'. quid fauces et latera ad ebrietatem? minime sunt
otiosa: nam respicientes ad haec possumus aestimare,
quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhauserit, quod ferre
et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate.
ergo, si ex alio colligitur aliud, nec improprium nec inusi-
tatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa
17 inter status quoque habeamus. sic et ex insequentibus
amplificatio ducitur, si quidem tanta vis fuit vini erumpentis,
ut non casum adferret aut voluntatem, sed necessitatem,
ubi minime deceret, vomendi, et cibus non recens, ut
accidere interim solet, redderetur, sed usque in posterum
18 diem redundaret. idem hoc praestant quae antecesserunt:
nam cum Aeolus a Iunone rogatus

cavum conversa cuspide montem
impulit in latus, et venti velut agmine facto
qua data porta ruunt:

19 apparet, quanta sit futura tempestas. quid? cum res atro-
cissimas quasque in summam ipsi extulimus invidiam,
elevamus consulto, quo graviora videantur quae secutura
sunt, ut a Cicerone factum est, cum illa diceret: levia
sunt haec in hoc reo. metum virgarum navarchus
nobilissimae civitatis pretio redemit: humanum
est: alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit:
20 usitatum est. nonne usus est ratio*cinatio*ne, qua colligerent
audientes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui com-
parata haec viderentur humana atque usitata? sic quoque
solet ex alio aliud augeri, cum Hannibalis bellicis laudibus
ampliatur virtus Scipionis, et fortitudinem Gallorum Ger-
manorumque miramur, quo sit maior C. Caesaris gloria.
21 illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei
gratia dictum videtur, amplificationis genus. non putant

---

4 Phil. 2, 25, 63 — 19 Aen. 1, 81: 82, 83 — 25 Verr. 5, 44, 117

---

9 concoquere *Spalding*, conquere **B**, quod coquere **A** — 21 qua data porta *om.* **A B** — 29 ratiocinatione *Regius*, ratione *libri* — 36 videtur *Regius* (a), uideretur **A B**.

indignum Troiani principes, Graios Troianosque propter
Helenae speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere:
quaenam igitur illa forma credenda est? non enim hoc dicit
Paris, qui rapuit, non aliquis iuvenis aut unus e vulgo, sed
senes et prudentissimi et Priamo adsidentes. verum et 22
ipse rex decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, im-
minente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot
lacrimarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse
oportebat, et audit haec et eam filiam appellans iuxta se
locat et excusat etiam atque sibi esse malorum causam
negat. nec mihi videtur in symposio Plato, cum Alcibiaden 23
confitentem de se, quid a Socrate pati voluerit, narrat, ut
illum culparet, haec tradidisse, sed, ut Socratis invictam
continentiam ostenderet, quae corrumpi speciosissimi hominis
tam obvia voluntate non posset. quin ex instrumento quoque 24
heroum illorum magnitudo aestimanda nobis datur [*huc* per-
tinet clipeus Aiacis et pelias Achillis]. qua virtute egregie
est usus in Cyclope Vergilius. nam quod illud corpus
mente concipiam, cuius

trunca manum pinus regit?

quid? cum vix loricam duo multiplicem conixi umeris 25
ferunt, quantus Demoleos, qui indutus ea cursu palantes
Troas agebat? quid? M. Tullius de M. Antoni luxuria
tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo:
conchyliatis Cn. Pompei peristromatis servorum in
cellis stratos lectos videres? conchyliata peristromata
et Cn. Pompei terunt servi et *in* cellis: nihil dici potest
ultra, et necesse est tamen infinito plus in domino cogitare.
est hoc simile illi, quod emphasis dicitur: sed illa ex verbo, 26
hoc ex re coniecturam facit tantoque plus valet, quanto res
ipsa verbis est firmior.

Potest adscribi amplificationi congeries quoque ver-
borum ac sententiarum idem significantium. nam, etiam si
non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam
adlevantur: quid enim tuus ille, Tubero, destrictus 27
in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille

---

1 Hom. Il. 3, 156 sqq. — 11 p. 218^{b}–219^{d} Steph. — 17 Hom. Il. 7, 219, 16, 140 — 20 Aen. 3, 659 — 21, 22, 23 ib. 5, 264 sqq. — 25 Phil. 2, 27, 67 — 35 Cic. p. Lig. 3, 9

---

10 atque sibi *Regius,* sibi atque *libri* — 16 huc *Obrecht,* hoc B, huc ..Achillis *inclusimus* — 27 terunt B, *ceteri* A — in *add. Spalding.*

mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? simile est hoc figurae, quam *συναθροισμόν* vocant, sed illic plurium rerum est congeries, hic unius multiplicatio. haec etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insurgentibus: aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.

28 Eadem fere est ratio minuendi: nam totidem sunt ascendentibus quot descendentibus gradus. ideoque uno ero exemplo contentus eius loci, quo Cicero de oratione Rulli haec dicit: pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio quid illum de lege agraria voluisse dicere suspicabantur. quod si ad intellectum referas, minutio est, si ad obscuritatem, incrementum.

29 Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis hyperbolen quoque, nam et haec in utramque partem valet, sed quia excedit hoc nomen in tropos, differenda est. quos continuo subiungerem, nisi esset a ceteris separata ratio dicendi [quae constat non propriis, sed translatis]. demus ergo breviter hoc desiderio iam paene publico, ne omittamus eum, quem plerique praecipuum ac paene solum putant orationis ornatum.

De generibus sententiarum.

1 V. Sententiam veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam
in usu cotidiano quasdam reliquias habet: nam et iuraturi
ex animi nostri sententia et gratulantes ex sententia
dicimus. non raro tamen et sic locuti sunt, ut sensa sua
2 dicerent: nam sensus corporis videbantur. sed consuetudo
iam tenuit, ut mente concepta sensus vocaremus, lumina
autem praecipueque in clausulis posita sententias, quae
minus crebrae apud antiquos nostris temporibus modo carent.
ideoque mihi et de generibus earum et de usu arbitror
pauca dicenda.

---

6 Verr. 5, 45, 118 — 12 de leg. agr. 2, 5, 13

---

18 excedit Bn, excidit A Bg — 20 quae ... translatis *inclusit Halm* — 33 crebrae *nos*, crebra A B.

Antiquissimae sunt, quae proprie, quamvis omnibus 3
idem nomen sit, sententiae vocantur, quas Graeci γνώμας
appellant: utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod
similes sunt consiliis aut decretis. est autem haec vox
universalis, quae etiam citra complexum causae possit esse
laudabilis, interim ad rem tantum relata, ut nihil est tam
populare quam bonitas: interim ad personam, quale est
Afri Domiti: princeps, qui vult omnia scire, necesse
habet multa ignoscere. hanc quidam partem entbyme- 4
matis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse
dixerunt, et est aliquando, non tamen semper. illud verius,
esse eam aliquando simplicem, ut ea, quae supra dixi,
aliquando ratione subiecta: nam in omni certamine,
qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen,
quia plus potest, facere videtur: nonnumquam dupli-
cem: obsequium amicos, veritas odium parit. sunt 5
etiam qui decem genera fecerint, sed eo modo, quo fieri
vel plura possunt: per interrogationem, per comparationem,
infitiationem, similitudinem, admirationem et cetera huius
modi, per omnes enim figuras tractari potest. illud notabile
ex diversis:

mors misera non est, aditus ad mortem est miser.

ac rectae quidem sunt tales: 6

tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.

sed maiorem vim accipiunt et mutatione figurae, ut

usque adeone mori miserum est?

acrius hoc enim quam per se 'mors misera non est',
et translatione a communi ad proprium. nam, cum sit
rectum 'nocere facile est, prodesse difficile', vehementius
apud Ovidium Medea dicit:

serváre potui: pérdere an possím, rogas?

vertit ad personam Cicero: nihil habet, Caesar, nec 7
fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura
melius, quam ut velis servare quam plurimos. ita
quae erant rerum, propria fecit hominis. in hoc genere
custodiendum est et id, quod ubique, ne crebrae sint, ne
palam falsae (quales frequenter ab iis dicuntur, qui haec

---

6 Cic. p. Lig. 12, 37 — 13 Sall. Iug. 10, 7 — 16 Ter. Andr. 1, 1, 41 — 24 Syri sent. 628 R. — 26 Aen. 12, 646 — 27 Trag. inc. fr. CIX R. — 31 Medea fr. I R. — 32 p. Lig. 12, 38

καθολικά vocant et, quidquid pro causa videtur, quasi in-
dubitatum pronuntiant) et ne passim et a quocumque
8 dicantur. magis enim decet eos, in quibus est auctoritas,
ut rei pondus etiam persona confirmet. quis enim ferat
puerum aut adulescentulum aut etiam ignobilem, si iudicet
in dicendo et quodam modo praecipiat?

9 Enthymema quoque est omne, quod mente con-
cepimus, proprie tamen dicitur quae est sententia ex con-
trariis, propterea quod eminere inter ceteras videtur, ut
Homerus 'poeta', 'urbs' Roma. de hoc in argumentis satis
10 dictum est. non semper autem ad probationem adhibetur,
sed aliquando ad ornatum: quorum igitur impunitas,
Caesar, tuae clementiae laus est, eorum te ipsorum
ad crudelitatem acuet oratio? non quia sit ratio
dissimilis, sed quia iam per alia, ut id iniustum appareret,
11 effectum erat. et addita in clausula est epiphonematis modo
non tam probatio quam extrema quasi insultatio. est enim
epiphonema rei narratae vel probatae summa acclamatio:

tantae molis erat Romanam condere gentem!

facere enim probus adulescens periculose quam
12 perpeti turpiter maluit. est et quod appellatur a novis
νόημα, qua voce omnis intellectus accipi potest, sed hoc
nomine donarunt ea, quae non dicunt, verum intellegi volunt,
ut in eum, quem saepius a ludo redemerat soror, agentem
cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset:
eras dignus ut haberes integram manum: sic enim
13 auditur ut depugnares. vocatur aliquid et clausula: quae
si est, quod conclusionem dicimus, et recta et quibusdam
in partibus necessaria est: quare prius de vestro facto
fateamini necesse est, quam Ligari culpam ullam
reprehendatis. sed nunc aliud volunt, ut omnis locus,
14 omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. turpe autem
ac prope nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclama-
tionem non petierit. inde minuti corruptique sensiculi et
extra rem petiti: neque enim possunt tam multae bonae
sententiae esse, quam necesse est multae sint clausulae.

15 Iam haec magis nova sententiarum genera: ex inopi-
nato, ut dixit Vibius Crispus in eum, qui, cum loricatus in

---

12 ib. 4, 10 — 19 Aen 1, 33 — 20 Cic p. Mil. 4, 9 — 29 p. Lig. 1, 2

---

28 recta *Obrecht*, rectae Bg, et r. *om.* A.

foro ambularet, praetendebat id se metu facere: quis tibi
sic timere permisit? et insigniter Africanus apud Neronem
de morte matris: rogant te, Caesar, Galliae tuae, ut
felicitatem tuam fortiter feras. sunt et alio relata, ut 16
Afer Domitius, cum Cloatillam defenderet, cui obiectum
crimen, quod virum, qui inter rebellantes fuerat, sepelisset,
remiserat Claudius, in epilogo filios eius adloquens 'matrem
tamen', inquit, 'pueri sepelitote'. et aliunde petita, id 17
est in alium locum ex alio translata. pro Spatale Crispus,
quam *qui* heredem amator instituerat decessit, cum haberet
annos duodeviginti: 'hominem divinum, qui sibi indulsit'.
facit quasdam sententias sola geminatio, qualis est Senecae 18
in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisa matre,
cum se periclitatum videri vellet: salvum me esse adhuc
nec credo nec gaudeo. melior, cum ex contrariis valet:
'habeo quem fugiam, quem sequar non habeo'. 'quid
quod miser, cum loqui non posset, tacere non
poterat?' ea vero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione 19
clarescit. Trachalus contra Spatalen: placet hoc ergo,
leges, diligentissimae pudoris custodes, decimas
uxoribus dari, quartas meretricibus?

Sed horum quidem generum et bonae dici possunt et
malae: [illae] semper vitiosae a verbo: patres conscripti: 20
sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis
patrum. peius adhuc, quo magis falsum est et longius
petitum, contra eandem sororem gladiatoris, cuius modo
feci mentionem: ad digitum pugnavi. est etiam generis 21
eiusdem, nescio an vitiosissimum, quotiens verborum ambi-
guitas cum rerum falsa quadam similitudine iungitur. clarum
actorem iuvenis audivi, cum lecta in capite cuiusdam ossa
sententiae gratia tenenda matri dedisset: infelicissima
femina, nondum extulisti filium et iam ossa legisti.
ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quae 22
excussae risum habent, inventae facie ingenii blandiuntur.
de eo, qui naufragus et ante agrorum sterilitate vexatus in
scholis fingitur se suspendisse: quem neque terra recipit
nec mare, pendeat. huic simile in illo, de quo supra 23

16 Cic. ad. Att 8, 7, 2 — ex or. Cic. in Pisonem, ut videtur, cf. Hieronymus ep. 59 ad Oceanum

10 qui *add. Regius* — 28 illae *inclusimus* — 30 actorem *Spalding*, actorum A, auctorem *rell.*

dixi, cui pater sua membra laceranti venenum dedit: qui
haec edit, debet hoc bibere. et in luxuriosum, qui
ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur: necte laqueum, habes
quod faucibus tuis irascaris: sume venenum, decet
24 luxuriosum bibendo mori. alia vana, *ut* suadentis pur-
puratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepeliant:
Alexandrum sepelio: hoc quisquam spectabit a
tecto? quasi vero id sit in re tota indignissimum. alia
nimia, ut de Germanis dicentem quendam audivi: caput
nescio ubi impositum, et de viro forti: bella umbone
25 propellit. sed finis non erit, si singulas corruptorum per-
sequar formas: illud potius, quod est magis necessarium.
Duae sunt diversae opiniones, aliorum sententias solas
paene spectantium, aliorum omnino damnantium, quorum
26 mihi neutrum admodum placet. densitas earum obstat in-
vicem, ut in satis omnibus fructibusque arborum nihil ad
iustam magnitudinem adulescere potest, quod loco, in quem
crescat, caret. nec pictura, in qua nihil circumlitum est,
eminet. ideoque artifices etiam, cum plura in unam tabulam
opera contulerunt, spatiis distingunt, ne umbrae in corpora
27 cadant. facit res eadem concisam quoque orationem: sub-
sistit enim omnis sententia, ideoque post eam utique aliud
est initium. unde soluta fere oratio et e singulis non mem-
bris, sed frustis collata structura caret, cum illa rotunda
28 et undique circumcisa insistere invicem nequeant. praeter
hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clar*us*, multis tamen
ac variis velut maculis conspergitur. porro, ut adfer*u*nt
lumen clavus et purpurae in loco insertae, ita certe neminem
29 deceat intertexta pluribus notis vestis. quare licet haec et
nitere et aliquatenus extare videantur, tamen et lumina
illa non flammae, sed scintillis inter fumum emicantibus
similia dixeris (quae ne apparent quidem, ubi tota lucet
oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni) et, quae crebris
parvisque conatibus se attollunt, inaequalia tantum et velut
confragosa nec admirationem consequuntur eminentium et
30 planorum gratiam perdunt. hoc quoque accedit, quod solas
captanti sententias multas dicere necesse est leves, frigidas,
ineptas: non enim potest esse dilectus, ubi numero laboratur.

---

5 ut *add. Regius* — 14 sectantium *maluit Spalding* — 16 arborum B, ramorum A, arvorum *edd. vett.* — 26 clarus *Regius*, claris *libri* — 27 adferunt *Spalding*, adfert A, adferent B.

itaque videas et divisionem pro sententia poni et argumentum,
sit tantum in clausula *nec* male pronuntietur. 'occidisti uxorem 31
ipse adulter; non ferrem te, etiam si repudiasses' divisio est.
'vis scire, venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud
bibisset' argumentum est. nec multas plerique sententias
dicunt, sed omnia tamquam sententias. huic quibusdam 32
contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc
in dicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum et humile
et sine conatu. ita, dum timent ne aliquando cadant, semper
iacent. quod enim tantum in sententia bona crimen est?
non causae prodest? non iudicem movet? non dicentem
commendat? *at* est quoddam genus, quo veteres non ute- 33
bantur. ad quam usque nos vocatis vetustatem? nam si
illam extremam, multa Demosthenes, quae ante eum nemo.
quo modo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex
Catone Gracchisque mutandum? sed ante hos simplicior
adhuc ratio loquendi fuit. ego vero haec lumina orationis 34
velut oculos quosdam esse eloquentiae credo. sed neque
oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra officium
suum perdant, et, si necesse sit, veterem illum horrorem
dicendi malim quam istam novam licentiam. sed patet
media quaedam via, sicut in cultu victuque accessit aliquis
citra reprehensionem nitor. quare, sicut possumus, adiciamus
virtutibus. prius tamen sit vitiis carere, ne, dum volumus
esse meliores veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam partem dixeram esse 35
de tropis, quos m o d o s clarissimi nostrorum auctores vocant.
horum tradere praecepta et grammatici solent. sed a me,
cum de illorum officio loquerer, dilata pars haec est, quia
de ornatu orationis gravior videbatur locus et maiori operi
reservandus.

De tropis.

VI. T r o p u s est verbi vel sermonis a propria signifi- 1
catione in aliam cum virtute mutatio. circa quem inexpli-
cabilis et grammaticis inter ipsos et philosophis pugna est,
quae sint genera, quae species, qui numerus, quis cuique
subiciatur. nos omissis, quae nihil ad instruendum oratorem 2

---

2 si tantum **A** — cl. nec male *Halm*, cl. et male **B**, clausulae calce **A** — 12 at est *Badius*, est **B** sed **A** — 13 ad quam *Regius*, et ad quam **B**, et quam **A b** — 26 proximam **B**, primam **A b**.

pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exsequemur, haec modo in his adnotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris adsumi, et esse alios in verbis propriis, alios in translatis, vertique formas non verborum modo, sed et sensuum et compositionis.
3 quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quam in quibus verbum pro verbo poneretur. neque illud ignoro, in isdem fere, qui significandi gratia adhibentur, esse et ornatum, sed non idem accidet contra, eruntque quidam tantum ad speciem accommodati.

4 Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est tum longe pulcherrimus, translatione dico, quae *μεταφορά* Graece vocatur. quae quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur, tum ita iucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara proprio tamen lumine eluceat.
5 neque enim vulgaris esse neque humilis nec insuavis recte modo adscita potest. copiam quoque sermonis auget permutando aut mutuando quae non habet, quodque est difficillimum, praestat ne ulli rei nomen deesse videatur. transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium deest aut translatum pro-
6 prio melius est. id facimus, aut quia necesse est aut quia significantius est aut, ut dixi, quia decentius. ubi nihil horum praestabit, quod transferetur improprium erit. necessitate rustici 'gemmam' in vitibus (quid enim dicerent aliud?) et 'sitire segetes' et 'fructus laborare', necessitate nos 'durum hominem' aut 'asperum': non enim proprium erat
7 quod daremus his adfectibus nomen. iam 'incensum ira' et 'inflammatum cupiditate' et 'lapsum errore' significandi gratia: nihil enim horum suis verbis quam his arcessitis magis proprium erit. illa ad ornatum, 'lumen orationis' et 'generis claritatem' et 'contionum procellas' et 'eloquentiae fulmina', ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriae
8 eius vocat et alio loco segetem ac materiem. quaedam etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur:

hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
sit genitali arvo et sulcos oblimet inertes.

34, 35 c. 13, 34 et 35 — 37 Verg. Georg. 3, 135, 136

---

17 recte *edd.*, ac recte B, ac recto A — 18 permutando *Regius* (A), permittendo B — 19 mutuari B.

in totum autem metaphora brevior est similitudo, eoque distat, quod illa comparatur rei, quam volumus exprimere, haec pro ipsa re dicitur. comparatio est, cum dico fecisse 9
quid hominem 'ut leonem', translatio, cum dico de homine 'leo est'. huius vis omnis quadruplex maxime videtur: cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore

gubernator magna contorsit equum vi

aut ut Livius Scipionem a Catone adlatrari solitum refert. inanima pro aliis generis eiusdem sumuntur, ut

classique immittit habenas, 10

aut pro rebus animalibus inanima:

ferrón an fato moérus Argivom óccidit?

aut contra:

sedet inscius alto
accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

praecipueque ex his oritur mira sublimitas, quae audaci et 11
proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus, qualis est

pontem indignatus Araxes

et illa Ciceronis: quid enim tuus ille, Tubero, de- 12
strictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? duplicatur interim haec virtus, ut apud Vergilium:

ferrumque armare veneno,

nam et 'veneno armare' et 'ferrum armare' translatio est. secantur haec in plures *species*, ut a rationali ad rationale 13
et item de inrationalibus, et haec invicem, quibus similis ratio est et a toto et a partibus. sed iam non pueris praecipimus, ut accepto genere species intellegere non possint.

Ut modicus autem atque opportunus eius usus inlustrat 14
orationem, ita frequens et obscurat et taedio complet, continuus vero in allegoriam et aenigmata exit. sunt etiam quaedam et humiles translationes, ut id, de quo modo dixi, saxea est verruca, et sordidae. non enim, si Cicero recte 15
sentinam rei publicae dixit, foeditatem hominum significans, idcirco probem illud quoque veteris oratoris: per-

---

7 Enni Ann. 97 M. — 8 Liv. 38, 54, 1 — 10 Aen. 6, 1 — 12 Trag. inc. fr. XXXV R. — 14 Aen. 2, 307 — 19 ib. 8, 728 — 20 p. Lig. 3, 9 — 24 Aen. 9, 773 — 34 Trag. inc. fr. LXXV R. — 34 in Cat. 1, 5, 12

---

12 ferron *Bücheler*, ferro *libri* — an B, non A — 26 species add. *Daniel* — 27 item *Halm*, idem *libri*.

secuisti rei publicae vomicas. optimeque Cicero demon-
strat cavendum, ne sit deformis translatio, qualis est (nam
ipsis eius utar exemplis): castratam morte Africani
16 rem publicam, et stercus curiae Glauciam: ne nimio
maior aut, quod saepius accidit, minor, ne dissimilis. quorum
exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit haec
vitia esse. sed copia quoque modum egressa vitiosa est,
17 praecipue in eadem specie. sunt et durae, id est a longin-
qua similitudine ductae, ut

capitis nives

et

Iuppiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

in illo vero plurimum erroris, quod ea, quae poetis, qui et
omnia ad voluptatem referunt et plurima vertere etiam ipsa
metri necessitate coguntur, permissa sunt, convenire quidam
18 etiam prosae putant. at ego in agendo nec 'pastorem populi'
auctore Homero dixerim, nec volucres 'per aëra nare',
licet hoc Vergilius in apibus ac Daedalo speciosissime sit
usus. metaphora enim aut vacantem locum occupare debet
aut, si in alienum venit, plus valere eo, quod expellet.

19 Quod aliquanto etiam magis de synecdoche dicam.
nam translatio permovendis animis plerumque et signandis
rebus ac sub oculos subiciendis reperta est: haec variare
sermonem potest, ut ex uno plures intellegamus, parte
totum, specie genus, praecedentibus sequentia, vel omnia
20 haec contra, liberior poetis quam oratoribus.. nam prosa,
ut 'mucronem' pro gladio et 'tectum' pro domo recipiet,
ita non 'puppem' pro navi nec 'abietem' pro tabellis, et
rursus, ut pro gladio 'ferrum', ita non pro equo 'quadri-
pedem'. maxime autem in orando valebit numerorum illa
libertas. nam et Livius saepe sic dicit: Romanus proelio
victor, cum Romanos vicisse significat, et contra Cicero
ad Brutum populo, inquit, imposuimus et oratores
21 visi sumus, cum de se tantum loqueretur quod genus
non orationis modo ornatus, sed etiam cotidiani sermonis

---

1 de Orat. 3, 41, 164 — 10 Hor. Carm. 4, 13, 12 — 12 versus Furi Bibaculi cf Hor. Sat. 2, 5, 41 — 17 Georg. 4, 59: Aen. 6, 16 et 19 — 31 2, 27 — 32 ex libro epistularum incerto fr. 5 H.

---

17 per aëra nare *Halm secundum Burmannum*: sperae sanare **G**, pennis remigare **A** — 21 aliquanto *Regius*, aliquando *libri* — etiam] pentiā **A G**.

usus recipit. quidam synecdochen vocant et cum id in contextu sermonis, quod tacetur, accipimus: verbum enim ex verbis intellegi, quod inter vitia ellipsis vocatur:

Arcades ad portas ruere.

mihi hanc figuram esse magis placet, illic ergo red*d*etur. 22
aliud etiam intellegitur ex ali*o*:

aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,

unde apparet noctem adpropinquare. id nescio an oratori conveniat nisi in argumentando, cum rei signum est: sed hoc ab elocutionis ratione distat.

Nec procul ab hoc genere discedit metonymia, quae 23
est nominis *pro* nomine positio, cuius vis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere — sed, ut ait Cicero, hypallagen rhetores dicunt. haec inventas ab inventore et subiectas res ab obtinentibus significat, ut

Cererem corruptam undis,

et

receptus
terra Neptunus classes aquilonibus arcet.

quod fit retrorsum durius. refert autem, in quantum hic 24
tropus oratorem sequatur. nam ut 'Vulcanum' pro igne vulgo audimus et 'vario Marte pugnatum' eruditus est sermo et 'Venerem' quam coitum dixisse magis decet, ita 'Liberum et Cererem' pro vino et pane licentius, quam ut fori severitas ferat. sicut ex eo, quod continetur, usus recipit 'bene moratas urbes' et 'poculum epotum' et
'saeculum felix': at id, quod contra est, raro audeat quis 25
nisi poeta:

iam proximus ardet Ucalegon.

nisi forte hoc potius est, a possessore quod possidetur, ut 'hominem devorari', cuius patrimonium consumatur: quo
modo fiunt innumerabiles species. huius enim sunt generis, 26
cum 'ab Hannibale caesa apud Cannas sexaginta milia' dicimus, et carmina Vergili 'Vergilium', 'venisse' commeatus, qui adferantur, 'sacrilegium deprehensum', non sacrilegum,

---

4 Aen. 11, 142 — 7 Ecl. 2, 66 — 14 Orat. 27, 93 — 16 Aen. 1, 177 — 18 Hor. Art. poet. 63 — 29 Aen. 2, 311

---

1 et id cum *Spalding* — 5 reddetur *Regius*, redentur **A G** — 6 ex alio *edd. vett.*, ex alia **A** alia **B** — 12 nominis pro *ed. Ald.*, non ministro **A G** — 20 hic *Wolff* (**A**), dicit **G** — 22 audimus *Francius*, audiuimus **A G** — 25 continet id quod *add. Badius post* quod — 35 sacrilegum **a**, sacrilegium non **G**, sacrilegium *** **A**.

27 'armorum scientiam habere', non artis. illud quoque et poetis et oratoribus frequens, quo id, quod efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. nam et carminum auctores

pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,

et

pallentesque habitant morbi tristisque senectus,

et orator 'praecipitem iram, hilarem adulescentiam, segne otium' dicet.

28 Est etiam huic tropo quaedam cum synecdoche vicinia. nam cum dico 'vultus hominis' pro vultu, dico pluraliter, quod singulare est, sed non id ago, ut unum ex multis intellegatur (nam id est manifestum), sed nomen *immuto*: et cum aurata tecta 'aurea', pusillum a vero discedo, quia non est *nisi* pars auratura. quae singula persequi minutioris est curae etiam non oratorem instruentibus.

29 Antonomasia, quae aliquid pro nomine ponit, poetis quoque modo frequentissima, et per epitheton, quod detracto eo, cui adponitur, valet pro nomine 'Tydides, Pelides', et ex iis, quae *in* quoque sunt praecipua:

divum pater atque hominum rex.

et ex factis, quibus persona signatur:

thalamo quae fixa reliquit
impius.

30 oratoribus etiam si rarus eius rei, nonnullus tamen usus est. nam ut 'Tydiden' et 'Peliden' non dixerint, ita dixerint 'impi*os* et parricida*s*' * *. 'eversorem' quoque 'Karthaginis et Numantiae' pro Scipione et 'Romanae eloquentiae principem' pro Cicerone posuisse non dubitem. ipse certe usus est hac libertate: non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: neutrum enim nomen est positum et utrumque intellegitur.

31 Onomatopoeia quidem, id est fictio nominis, Graecis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. et sunt

---

4 Hor. Carm. 1, 4, 13 — 6 Aen. 6, 275 — 20 ib. 1, 65 — 22 ib. 4, 495 — 29 Cic. p. Mur. 29, 60

---

2 id quod *Spalding* (**A G**) cum qui **S** — 12 immuto *edd. vett.* multa **A G** — 13 a uero Goth., ab eo **G**, ab ea **A** — 14 nisi *add. Badius* — 17 quoque *edd.*, utroque *libri* — quod *Spalding* (**A G**), quia *alii* — 19 in *add. ed. Jens.* — 26 impios et parricidas *Spalding*, impius et parricida **A G**. *lacunam significavit Halm, probabiliter Schenkl*: 'impurissimos parricidas' pro Antonio et Dolabella *coll. Cic. Phil. 13, 19, 42* — 28 potuisse **T** — dubitem *Francius* (**A**), ducite **G**.

plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt
aptantes adfectibus vocem: nam 'mugitus' et 'sibilus' et
'murmur' inde venerunt. deinde, tamquam consum*ma*ta sint 32
omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa cotidie ab
antiquis ficta moriantur. vix illa, quae πεποιημένα vocant,
quae ex vocibus in usum receptis quocumque modo decli-
nantur, nobis permittimus, qualia sunt 'sullaturit' et 'pro-
scripturit', atque 'laureati postes' pro illo 'lauru coronati'
ex eadem fictione sunt. sed hoc feliciter evaluit. adi*a*no*e*ta vi*x* 33
ferimus in Graecis † ocoeludituino bono eo dure etiam iungere
arquit*en*entem et *di*videre septentriones videmur.

Eo magis necessaria κατάχρησις, quam recte dicimus 34
abusionem, quae non habentibus nomen suum accommodat,
quod in proximo est, sic:

equum divina Palladis arte
aedificant,

et apud tragicos 'Aegialeo pare*n*tat pater'. mille sunt 35
haec: 'acetabula' quidquid habe*n*t et 'p*y*x*ides' cuiuscumque
materiae sunt et 'parricida' matris quoque aut fratris inter-
fector. discernendumque est *ab* hoc totum translationis
genus, quod abusio est, ubi nomen defuit, translatio, ubi
aliud fuit. nam poetae solent abusive etiam in his rebus,
quibus nomina sua sunt, vicinis potius uti, quod rarum in
prosa est. illa quoque quidam καταχρήσεις volunt esse, cum 36
pro temeritate 'virtus' aut pro luxuria 'liberalitas' dicitur.
a quibus equidem dissentio: namque in his non verbum pro
verbo ponitur, sed res pro re. neque enim quisquam putat
luxuriam et liberalitatem idem significare, verum id, quod
fit, alius luxuriam esse dicit, alius liberalitatem, quamvis
neutri dubium sit haec esse diversa.

Superest ex his, quae aliter significant, μετάληψις, id 37
est transumptio, quae ex alio tropo in alium velut viam

---

7 Cic. ad Att. 9, 10, 6 — 15 Aen. 2, 15 — 17 Trag. inc. fr. LXXIX R., ut videtur ex Medo Pacuvi.

---

3 consummata *Badius*, consumpta *libri* — 8 postes a, potes A G — 9 adianoeta vix ferimus in Graecis *Haupt*, adoinoia et uio eo ferimus in Graecis A G — 10 obidius G *post* Graecis, ὀλόβιος *suspicatur Schenkl* — ocoeludituino bono eo A G, ὀλοβουκόλος vix novimus *Schenkl* — 11 arquitenentem *Haupt*, arqui tollentem A G — dividere *Obrecht*, uidere A G — 14, 15 sic . . . arte *Badius*, si caecum ogra putant A G — 17 parentat *Gertz*, paret at *libri* — 18 habent *Gallaeus*, habet A G — pyxides *Regius*, pisides A, pissides G — 20 ab *add. Gertz* — istud *post* translationis *del. Spalding* — 26 equidem *Halm*, haec quidem G, *ego* quid*em* A.

praestat, *tropus* et rarissimus et *maxime* improprius, Graecis tamen frequentior, qu*i* Centaurum *C*hiro*nem* *"Ησσονα* et insulas *ὀξείας θοάς* dicunt. nos quis ferat, si Verrem 'suem'
38 aut Aelium Catum 'doctum' nominemus? est enim haec in metalepsi natura, ut inter id, quod transfertur, et *id*, quo transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed praebens transitum: quem tropum magis adfectamus, ut habere videamur, quam ullo in loco desideramus. nam id eius frequentissimum exemplum est 'cano canto', '*canto*
39 dico', ita 'cano dico': interest medium illud 'canto'. nec diutius in eo morandum: *nihil enim* usus admodum video ni*si*, ut dixi, †in comoedis.

40 Cetera iam non significandi gratia, sed ad ornandam *vel* augendam orationem adsumuntur. ornat enim *ἐπίθετον*, quod recte dicimus adpositum, a nonnullis sequens dicitur. eo poetae et frequentius et liberius utuntur. namque illis satis est convenire id verbo, cui adponitur, itaque et 'dentes albos' et 'umida vina' in his non *r*eprehendemus: apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. tum autem efficitur, cum sine illo id, quod dicitur, minus est, qualia sunt:
41 'o scelus abominandum, o deformem libidinem'. exornatur autem res tota maxime translationibus: cupiditas effrenata et insanae substructiones. et solet fieri aliis adiunctis epitheton tropus, ut apud Vergilium turpis egestas et tristis senectus. verumtamen talis est ratio huiusce virtutis, ut sine adpositis nuda sit et velut incompta oratio,
42 oneretur tamen multis. nam fit longa et impedita, u*bi* *con*-*g*estio*r*ibus eam iungas similem agmini totidem lixas habenti

---

3 Hom. Od. 15, 299 — 18 Verg. Aen. 11, 681 — Georg. 3, 364 — 22 Cic in Cat. 1, 10, 25 — 23 p. Mil. 20, 53 — 24 Aen. 6, 276 — 25 ib. 275

---

1 tropus *add. ed. Ald.*, pr. eius usus est in homonymis, set rar. *Christ* — maxime improprius *edd. vett.*, improbissimus **A B** — 2 qui Centaurum *Regius*, qua scient aurum **A G** — Chironem *nos*, qui hirori est **A G** — *"Ησσονα nos,* hoccona **A G** — 3 insulas oxias thoas *Anecd. Paris.*, insulam (insula **G**) *ΕΜΨΙΑΣΘΟΑΣ* **A G** — 4 catum *add. Anecd. Paris.* — 5, 6 et id quo transfertur *Eckstein ex Anecd. Paris.*, *in quo* in *pro* id, *om. codd.* — 9 canto *add. Christ* — 10 canto **a**, cano **A G** — 11, 12 nihil . . . nisi *Regius*, innisi usus a. u. nihil **A G** — 12 in homonymis *Christ* — 13 ornandam vel *nos*, ornandam̄n̄ **A G** — 17 illis *Regius* (*Anecd. Paris.*), illi **A G** — 18 reprehendemus *ed. Camp.*, depr. **A**[1] **G** — 20 id *add. Anecd. Paris.* — 23 insanae *edd. vett*, insanatae **A G** — 24 tropus **S**, tropis **A G** — 27, 28 ubi congestioribus *Haupt*, uti questionibus **A G**.

quot milites, cui et numerus est duplex nec duplum virium. quamquam non singula modo, sed etiam plura verba adponi solent, ut

coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.

sed hoc quocumque modo: duo vero uni adposita ne versum 43
quidem decuerint. sunt autem, quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. nec est semper, sed cum idem adpositum, si a proprio diviseris, per se significat et facit antonomasian. nam si dicas 'ille qui Karthaginem et Numantiam evertit', erit antonomasia, si adieceris 'Scipio', erit adpositum: non potest ergo *non* esse iunctum.

Ἀλληγορία, quam inversionem interpretantur, *aut* 44
aliud verbis, aliud sensu ostendit, aut etiam interim contrarium. prius fit genus plerumque continuatis translationibus, ut

O navis, referent in mare te novi
fluctus: o quid agis? fortiter occupa
portum,

totusque ille Horati locus, quo navem pro re publica, fluctus et tempestates pro bellis civilibus, portum pro pace
atque concordia dicit. tale Lucreti 45

avia Pieridum peragro loca,

et Vergili

sed nos immensum spatio confecimus aequor,
et iam tempus equum fumantia solvere colla.

sine translatione vero in Bucolicis: 46

certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere clivo,
usque ad aquam et veteris iam fracta cacumina fagi,
omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.

---

4 ib. 3, 475 — 16 Hor. Carm. 1, 14, 1 — 22 Lucret. 4, 1 — 24 Georg. 2, 541 — 27 Ecl. 9, 7

---

4 dignate] dignitate **A G** — 5 quocumque *Spalding*, quoque **A G** — 7 nec *Spalding*, necesse *libri* — 8 diuiseris (diuider** *m. 1*) **A**, uideret **G** — 9 carth et num. *Anecd. Paris.*, num. carth. **A G** — 10 *et* 11 erit *Anecd. Paris.*, *om* **A G** — si *om. Anecd. Paris.* si a *om.* **A G** — 11 non *add. Regius* — 12 quam . . . interpretantur **T** *m. 2*, quod . interpretatur **A G** — aut *Spalding*, ut **A G** — 17 occupa **a** accipe **A** (?) **G** — 20 fluctus et **a** *et Spalding*, fluctu **A G** — 24 spacio **T** *m. 2* spaci **G**, spaciis **A** — 25 quem fumantiae **G**, *equum* fumantia * **A** — 27 quidem **A**[1] **G** — 28 dimittere **A G** — 29 iam *om.* **A G**.

47 hoc enim loco praeter nomen cetera propriis decisa sunt
verbis, verum non pastor Menalcas, sed Vergilius est in-
tellegendus. habet usum talis allegoriae frequenter oratio,
sed raro totius, plerumque apertis permixta est. tota apud
Ciceronem talis est: hoc miror, hoc queror, quem-
quam hominem ita pessumdare alterum velle, ut
48 etiam navem perforet, in qua ipse naviget. illud
commixtum frequentissimum: equidem ceteras tempe-
states et procellas in illis dumtaxat fluctibus con-
tionum semper Miloni putavi esse subeundas. nisi
adiecisset 'dumtaxat fluctibus contionum' esset allegoria:
nunc eam miscuit. quo in genere et species ex arcessitis
49 verbis venit et intellectus ex propriis. illud vero longe
speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est
gratia, similitudinis, allegoriae, translationis: quod fretum,
quem euripum tot motus, tantas, tam varias habere
creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas
perturbationes et quantos aestus habet ratio comi-
tiorum? dies intermissus unus aut nox interposita
saepe et perturbat omnia et totam opinionem parva
50 nonnumquam commutat aura rumoris. nam id quoque
in primis est custodiendum, ut, quo ex genere coeperis
translationis, hoc desinas. multi autem, cum initium a
tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt, quae est
51 inconsequentia rerum foedissima. ceterum allegoria parvis
quoque ingeniis et cotidiano sermoni frequentissime servit.
nam illa in agendis causis iam detrita 'pedem conferre' et
'iugulum petere' et 'sanguinem mittere' inde sunt, nec
offendunt tamen: est enim grata in eloquendo novitas et
emutatio, et magis inopinata delectant. ideoque iam in his
amisimus modum et gratiam rei nimia captatione consum-
52 psimus. est *et* in exemplis allegoria, si non praedicta ratione
ponantur. nam ut 'Dionysium Corinthi esse', quo Graeci
omnes utuntur, ita plurima similia dici possunt. *sed* allegoria,
quae est obscurior, aenigma dicitur, vitium meo quidem
iudicio, si quidem dicere dilucide virtus, quo tamen et
poetae utuntur:

8 p. Mil. 2, 5 — 15 p. Mur. 17, 35

3 frequenter *edd. vett.*, frequentior A G — 19 nox a. nos A G — 20 parua S, paruo A G — 23, 24 a tempestate T *m. 2*, tempestatem A G — 31 nimia a, nimiam A G — 32 et *add. Spalding* — 34 sed *Spalding*, haec *libri*.

dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
tris pateat caeli spatium non amplius ulnas?

et oratores nonnumquam, ut Caelius quadrantariam 53
Clytemestram, et in triclinio coam, in cubiculo
nolam. namque et nunc quidem solvuntur et tum erant
notiora, cum dicerentur, aenigmata sunt tamen: n*am* et
cetera, si quis interpretetur, intellegas.

In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, ironia 54
est: inlusionem vocant. quae aut pronuntiatione intellegitur
aut persona aut rei natura: nam si qua earum verbis dis-
sentit, apparet diversam esse orationi voluntatem. quamquam in 55
plurimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quoqu*e* dicatur,
quia quod dicitur alibi verum est. et laudis *ad*simulatione
detrahere et vituperationis laudare concessum est: quod
C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et dili-
gens, subsortitionem eius in codice non haberet. et
contra: oratores visi sumus et populo imposuimus.
aliquando cum inrisu quodam contraria dicuntur iis, quae 56
intellegi volunt, quale est in Clodium: integritas tua te
purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita ante acta
servavit. praeter haec usus est allegoriae, ut tristia dica- 57
mus m*it*ioribus verbis, *urbanitatis* gratia aut quaedam con-
trariis significemus *aut* * * * *ut* ext*a* *co*cta numera-
*bi*mus. haec si quis ignorat quibus Graeci nominibus appellent,
σαρκασμόν, ἀστεϊσμόν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν dici sciat. sunt 58
etiam qui haec non species allegoriae, sed ipsa tropos
dicant, acri quidem ratione, quod illa obscurior sit, in his
omnibus aperte appareat quid velimus. cui acc*e*dit hoc
quoque, quod genus, cum dividitur in species, nihil habet
proprium, ut arbor pinus et olea et cupressus, et ipsius per
se nulla proprietas, allegoria vero habet aliquid proprium.

---

1 Verg. Ecl. 3, 104 — 14 Cic. p. Cluent. 33, 91 — 17 Cic. ep. ad Brutum ex libro incerto fr. 5 H. — 19 c. 7, 1 H.

---

4 cubiculo **M S**, cubilo **A G** — 6 non] nam *Christ* — 12 quoque *Zumpt*, quoquo **A G** — 13 adsimulatione *Spalding*, autem simulatione **A G** — 22 mitioribus *nos*, melioribus *libri* — urbanitatis *Gesner*, aut bonae rei *libri* — 23 aut *Halm*, aliud *libri* — *lacuna (secundum Halmium) ex Charisio sic fere explenda est*: aut vulgare proverbium cum aliqua diversitate usurpemus. — ut exta cocta numerabimus *Freund in Ann. philol. 1835, XIII, 291*, textum spectaco et enumerauimus (anum. **G**) **A G** — 28 accedit *Regius*, accidit **A G** — 29 diuiditur **M**, diuinatur **A G**.

quod quo modo fieri potest, nisi ipsa species est? sed
59 utentium nihil refert. adicitur his *μυκτηρισμός*, dissimulatus
quidam, sed non latens derisus.

Pluribus autem verbis cum id, quod uno aut paucioribus certe dici potest, explicatur, *περίφρασιν* vocant, circuitum quendam eloquendi, qui nonnumquam necessitatem habet, quotiens dictu deformia operit, ut Sallustius 'ad
60 requisita naturae', interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus:

tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
incipit et dono divum gratissima serpit.

61 et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. quidquid enim significari brevius potest et cum ornatu latius ostenditur, *περίφρασις* est, cui nomen Latine datum est non sane aptum orationis virtuti circumlocutio. verum hoc ut, cum decorem habet, periphrasis, ita, cum in vitium incidit, *περισσολογία* dicitur: obstat enim quidquid non adiuvat.

62 Hyperbaton quoque, id est verbi transgressionem, quoniam frequenter ratio comp*osi*tionis et decor poscit, non immerito inter virtutes habemus. fit enim frequentissime aspera et dura et dissoluta et hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, et, ut quodque oritur,
63 ita proximis, etiam si vinciri non potest, adligetur. differenda igitur quaedam et praesumenda, atque ut in structuris lapidum impolitor*um*, loco quo convenit quodque ponendum. non enim recidere ea nec polire possumus, quo coagmentata se magis iungant, sed utendum iis, qualia sunt, eligendaeque
64 sedes. nec aliud potest sermonem facere numerosum quam opportuna ordinis permutatio, neque alio *in* ceris Platonis inventa sunt quattuor illa verba, quibus in illo pulcherrimo operum in Piraeum se descendisse significat, plurimis modis scripta *quam* quo eum qu*i* maxime *pl*aceret experiretur.

---

7 in Hist. libris — 10 Aen. 2 268 — 30 Polit. 1 in.

---

1 quod quo *Regius* (**a**) — 2 utentium *Spalding* (**A**) — *μυκτηρισμός Regius*, misteriis **A**, ministeriis **G** — 7 operit **S a**, operi **A G** — ad requisita **a**, areliqua sita **G** (*lectionem libri* **A** *ignoramus*) — 16 cum decorem **S**, decere **A G** — 20 compositionis *Daniel*, comparationis *libri* — 21 fit **T** *m 2*, sit **A G** — 23 quodque **S a**, quoque **A G** — 26 impolitorum *Valla*, inpolitor **A G** — quodque **a**, quoque **A G** — 30 in *nos adiecimus praeeunte Halmio* — 33 quam quo eum qui maxime placeret *Haupt*, quod eum quoque maxime faceret *libri*.

verum id cum in duobus verbis fit, ἀναστροφή dicitur, reversio 65
quaedam, qualia sunt vulgo 'mecum, secum', apud oratores
et historicos 'quibus de rebus'. at cum decoris gratia
traicitur longius verbum, proprie hyperbati tenet nomen:
animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem
in duas divisam esse partes. nam 'in duas partes divisam
esse' rectum erat, sed durum et incomptum. poetae quidem 66
etiam verborum divisione faciunt transgressionem:

Hyperboreo septem subiecta trioni,

quod oratio nequaquam recipit. a*t*qui est propter quod dici
tropus *pos*sit, quia componendus est e duobus intellectus.
alioqui, ubi nihil ex significatione mutatum est et structura 67
sola variatur, figura potius verborum dici potest, sicut multi
existimarunt. longis autem hyperbatis et confusis quae vitia
accidunt, suo loco diximus.

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui.
est haec decens v*e*ri superiectio: virtus eius ex diverso par,
augendi atque minuendi. fit pluribus modis: aut enim plus 68
facto dicimus, ut vomens frustis esculentis gremium
suum et totum tribunal implevit, et

geminique minantur in caelum scopuli,

aut res per similitudinem attollimus:

credas innare revulsas Cycladas, 69

aut per comparationem, ut

fulminis ocior alis,

aut signis quasi quibusdam:

illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec teneras cursu laesisset aristas,

vel translatione, ut ipsum illud 'volaret'. crescit interim 70
hyperbole alia insuper addita, ut Cicero in Antonium dicit:
quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae
si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius,
vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus
in locis positas tam cito absorbere potuisse. exqui- 71

---

5 Cic. p. Cluent. 1, 1 — 9 Verg. Georg. 3, 381 — 19 Cic. Phil. 2, 25, 63 — 21 Aen. 1, 162 — 23 ib. 8, 691 — 25 ib. 5, 319 — 27 ib. 7, 808 — 31 2, 27, 67

---

4 traicitur *Spalding*, trahitur A G — 10 recipit *nos*, recipiet *libri* — atqui est *Spalding*, ad id qui est G, ad id qui*dem* A — 11 possit *Spalding*, sit *libri* — 15 accidant *Regius* — 17 decens veri *Spalding*, decensuris G, demensuris A.

sitam vero figuram huius rei deprehendisse apud principem lyricorum Pindarum videor in libro, quem inscripsit ὕμνους. is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Coo dicuntur habitasse, non igni nec ventis nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse, ut illa minora, hoc
72 par esset. quod imitatus Cicero illa composuit in Verrem: versabatur in Sicilia longo intervallo alter non Dionysius ille nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos), sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate, quae in isdem versata locis dicitur. non enim Charybdin tam infestam neque Scyllam navibus quam istum
73 in eodem freto fuisse arbitror. nec pauciora sunt genera minuendi:

vix ossibus haerent.

et quod Cicero*nis* est in quodam ioculari libello:

fundum Vetto vocat, quem possit mittere funda:
ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

sed huius quoque rei servetur mensura quaedam. quamvis est enim omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum nec alia via magis in cacozelian itur.
74 piget referre plurima hinc orta vitia, cum praesertim minime sint ignota et obscura. monere satis est mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. quo magis intuendum est, quo usque deceat extollere, quod nobis non creditur. pervenit haec res frequentissime ad risum: qui si captatus
75 est, urbanitatis, sin aliter, stultitiae nomen adsequitur. est autem in usu vulgo quoque et inter ineruditos et apud rusticos, videlicet quia natura est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita nec quisquam vero contentus est:
76 sed ignoscitur, quia non adfirmamus. tum est hyperbole virtus, cum res ipsa, de qua loquendum est, naturalem modum excessit. conceditur enim amplius dicere, quia dici, quantum est, non potest, meliusque ultra quam citra stat oratio. sed de hoc satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptae eloquentiae reddebamus, tractavimus.

---

7 5, 56, 145 — 15 Verg. Ecl. 3, 103

---

7 alter *add. Zumpt ex Cicerone* — 16 Ciceronis *Spalding*, Cicero AB — 26 captatus B, • aptus A — 27 si A — 29 vel *om.* A.

LIBER NONUS.

Quo differant figurae a tropis.

I. Cum sit proximo libro de tropis dictum, sequitur 1
pertinens ad figuras, quae *σχήματα* Graece vocantur, locus
ipsa rei natura coniunctus superiori. nam plerique has tropos
esse existimaverunt, quia, sive ex hoc duxerint nomen, 2
quod sint formati quodam modo, sive ex eo, quod vertant
orationem, unde et motus dicuntur, fatendum erit esse
utrumque eorum etiam in figuris. usus quoque est idem:
nam et vim rebus adiciunt et gratiam praestant. nec desunt
qui tropis figurarum nomen imponant, quorum est C. Artorius
Proculus. quin adeo similitudo manifesta est, ut ea discernere 3
non sit in promptu. nam quo modo quaedam in his species
plane distant, manente tamen generaliter illa societate, quod
utraque res de recta et simplici ratione cum aliqua dicendi
virtute deflectitur: ita quaedam perquam tenui limite divi-
duntur, ut cum ironia tam inter figuras sententiae quam
inter tropos reperiatur, *περίφρασιν* autem et *ὑπερβατόν* et
ὀνοματοποιίαν clari quoque auctores figuras verborum potius
quam tropos dixerint.

Quo magis signanda est utriusque rei differentia. est 4
igitur tropus sermo a naturali et principali significatione
translatus ad aliam ornandae orationis gratia, vel, ut plerique
grammatici finiunt, dictio ab eo loco, in quo propria est,
translata in eum, in quo propria non est: figura, sicut
nomine ipso patet, conformatio quaedam orationis remota
a communi et primum se offerente ratione. quare in tropis 5
ponuntur verba alia pro aliis, ut in *μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντο-*

---

15 ratione B, translatione A b.

νομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, plerum-
que *ὑπερβολῇ*: namque et rebus fit et verbis. *ὀνοματοποιία*
fictio est nominis: ergo hoc quoque pro aliis ponitur, qui-
6 bus usuri fuimus, si illud non fingeremus. *περίφρασις* etiam si
frequenter et id ipsum, in cuius locum adsumitur, nomen
complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno. *ἐπίθετον*,
quoniam plerumque antonomasiae pars est, coniunctione
eius fit tropus. in hyperbato commutatio est ordinis, ideoque
multi tropis hoc genus eximunt: transfert tamen verbum
7 aut partem eius a suo loco in alienum. horum nihil in
figuras cadit: nam et propriis verbis et ordine collocatis
figura fieri potest. quo modo autem ironia alia sit tropi,
alia schematos, suo loco reddam: nomen enim fateor esse
commune et scio, quam multiplicem habeant quamque
scrupulosam disputationem, sed ea non pertinet ad praesens
meum propositum. nihil enim refert, quo modo appelletur
utrumlibet eorum, si quid orationi prosit apparet: nec
8 mutatur vocabulis vis rerum. et sicut homines, si aliud
acceperunt, quam quod habuerant, nomen, idem sunt tamen,
ita haec, de quibus loquimur, sive tropi sive figurae
dicuntur, idem efficient. non enim nominibus prosunt, sed
effectibus, ut statum coniecturalem an infitialem an facti an
de substantia nominemus, nihil interest, dum idem quaeri
9 sciamus. optimum ergo in his sequi maxime recepta et rem
ipsam, quocumque appellabitur modo, intellegere. illud
tamen notandum, coire frequenter in eadem sententia et
τρόπον et figuram: tam enim translatis verbis quam propriis
figuratur oratio.

10 Est autem non mediocris inter auctores dissensio, et
quae vis nominis eius et quot genera et quae quamque
multae sint species. quare primum intuendum est, quid
accipere debeamus figuram. nam duobus modis dicitur: uno
qualiscumque forma sententiae, sicut in corporibus, quibus,
quoquo modo sunt composita, utique habitus est aliquis:
11 altero, quo proprie schema dicitur, in sensu vel sermone
aliqua a vulgari et simplici specie cum ratione mutatio,
sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. itaque cum in
eosdem casus aut tempora aut numeros aut etiam pedes

---

7 a. pars est **A b**, habet ant. partem **B** — 14 et] haec **A B** — 21 dicuntur **B**, dicentur **N** — 30, 31 quamque m. **A** *m. 2 in ras.*, quam multaeque **B**.

continuo quis aut certe nimium frequenter incurrit, prae-
cipere solemus variandas figuras esse vitandae similitudinis
gratia. in quo ita loquimur, tamquam omnis sermo habeat 12
figuram, itemque eadem figura dicitur 'cursitare' qua 'lecti-
tare', id est eadem ratione declinari. quare illo intellectu
priore et communi nihil non figuratum est. quo si contenti
sumus, non immerito Apollodorus, si tradenti Caecilio
credimus, incomprehensibilia partis huius praecepta existi-
mavit. sed si habitus quidam et quasi gestus sic appellandi 13
sunt, id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit
a simplici atque in promptu posito dicendi modo poetice
vel oratorie mutatum. sic enim verum erit, aliam esse
orationem *ἀσχημάτιστον,* id est carentem figuris, quod vitium
non inter minima est, aliam *ἐσχηματισμένην,* id est figuratam.
verum id ipsum anguste Zoilus terminavit, qui id solum 14
putaverit schema, quo aliud simulatur dici quam dicitur,
quod sane vulgo quoque sic accipi scio, unde et figuratae
controversiae quaedam, de quibus post paulo dicam, vocantur.
ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi.

Genus eius unum quidam putaverunt, in hoc ipso 15
diversas opiniones secuti. nam hi, quia verborum mutatio
sensus quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixe-
runt, illi, quia verba rebus accommodarentur, omnes in
sensibus. quarum utraque manifesta cavillatio est. nam et 16
eadem dici solent aliter atque aliter manetque sensus elo-
cutione mutata, et figura sententiae plures habere verborum
figuras potest. illa est enim posita in concipienda cogitatione,
haec in enuntianda, sed frequentissime coeunt, ut in hoc:
*iam, iam, Dolabella, neque me tui neque tuorum
liberum* —: nam oratio a iudice aversa in sententia, 'iam
iam' et 'liberum' in verbis sunt schemata.

Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est, duas 17
eius esse partes, *διανοίας,* id est mentis vel sensus vel sen-
tentiarum (nam his omnibus modis dictum est), et *λέξεως,*
id est verborum vel dictionis vel elocutionis vel sermonis
vel orationis: nam et variatur et nihil refert. Cornelius 18
tamen Celsus adicit verbis et sententiis figuras colorum,
nimia profecto novitatis cupiditate ductus. nam quis

29 Cic. Verr. 1, 30, 77

15 ipsum tamen **Ab** — 24 et **B**, ut **Ab** — 26 et **AB**, ita et **ab**.

ignorasse eruditum alioqui virum credat, colores et sen-
tentias sensus esse? quare sicut omnem orationem, ita
figuras quoque versari necesse est in sensu et in verbis.
19 Ut vero natura prius est concipere animo res quam
enuntiare, ita de iis figuris ante est loquendum, quae ad
mentem pertinent: quarum quidem utilitas cum magna tum
multiplex in nullo non orationis opere vel clarissime elucet.
nam etsi minime videtur pertinere ad probationem, qua
figura quidque dicatur, facit tamen credibilia quae dicimus
20 et in animos iudicum, qua non observatur, inrepit. namque
ut in armorum certamine adversos ictus et rectas ac sim-
plices manus cum videre tum etiam cavere ac propulsare
facile est, aversae tectaeque minus sunt observabiles, et
aliud ostendisse, quam petas, artis est: sic oratio, quae
astu caret, pondere modo et impulsu proeliatur: simulanti
variantique conatus in latera atque in terga incurrere datur
21 et arma avocare et velut nutu fallere. iam vero adfectus
nihil magis ducit. nam si frons, oculi, manus multum ad
motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus
ad id, quod efficere intendimus, compositus? plurimum
tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis
moribus sive ad promerendum actioni favorem sive ad
levandum varietate fastidium sive ad quaedam vel decentius
indicanda vel tutius.

22 Sed antequam, quae cuique rei figura conveniat, ostendo,
dicendum est nequaquam eas esse tam multas, quam sint
a quibusdam constitutae: neque enim me movent nomina
illa, quae fingere utique Graecis promptissimum est. ante
23 omnia igitur illi, qui totidem figuras putant quot ad-
fectus, repudiandi, non quia adfectus non sit quaedam
qualitas mentis, sed quia figura, quam non communiter, sed
proprie nominamus, non sit simplex rei cuiuscumque enun-
tiatio. quapropter in dicendo irasci, dolere, misereri, timere,
confidere, contemnere non sunt figurae, non magis quam
24 suadere, minari, rogare, excusare. sed fallit parum diligenter
intuentes, quod inveniunt in omnibus iis locis figuras et
earum exempla ex orationibus excerpunt: neque enim pars
ulla dicendi est, quae non recipere eas possit. sed aliud
est admittere figuram, aliud figuram esse: neque enim
verebor explicandae rei gratia frequentiorem eiusdem nominis

20 intendimus A, tendimus B — 26 eas esse A b, esse B.

repetitionem. quare dabunt mihi aliquam in irascente, depre- 25
cante, miserante figuram, scio, sed non ideo irasci, misereri,
deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina
in hunc locum congerit, mediam quandam, ut arbitror, se-
cutus viam: ut neque omnis sermo schema iudicaretur
neque ea sola, quae haberent aliquam remotam ab usu
communi fictionem, sed quae essent clarissima et ad moven-
dum auditorem valerent plurimum: quem duobus ab eo
libris tractatum locum ad litteras subieci, ne fraudarem
legentes iudicio maximi auctoris.

In tertio de Oratore ita scriptum est: 'In perpetua 26
autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum,
quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus
distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum at-
que verborum. nam et commoratio una in re permultum 27
movet et inlustris explanatio rerumque quasi gerantur sub
adspectum paene subiectio, quae et in exponenda re pluri-
mum valet et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad
amplificandum, ut iis, qui audient, illud, quod augebimus,
quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: et 28
huic contraria saepe percursio est et plus ad intellegendum
quam dixeris significatio et distincte concisa brevitas et
extenuatio, et huic adiuncta inlusio, a praeceptis Caesaris
non abhorrens, et ab re digressio, in qua cum fuerit dele-
ctatio, tum reditus ad rem aptus et concinens esse debebit:
propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum,
seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis
apta conclusio: tum augendi minuendive causa veritatis 29
superlatio atque traiectio, et rogatio atque huic finitima
quasi percontatio expositioque sententiae suae: tum illa,
quae maxime quasi inrepit in hominum mentes, alia dicentis
ac significantis dissimulatio, quae est periucunda, cum in
oratione non contentione, sed sermone tractatur: deinde 30
dubitatio, tum distributio, tum correctio, vel ante vel post
quam dixeris, vel cum aliquid a te ipso reicias. praemunitio
etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in alium:
communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos

11 sqq. 52, 201 ... 54, 208

4 ut *om.* A — 19 audient B, audiant A b — 34 correptio B, tum corr. *om.* A — 36 traiectio N *solus*, reiectio *rell.*

dicas, deliberatio: morum ac vitae imitatio vel in personis
vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et
aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem
31 etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel
gravissimum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, ad
hilaritatem impulsio, anteoccupatio: tum duo illa, quae
maxime movent, similitudo et exemplum: digestio, inter-
32 pellatio, contentio, reticentia, commendatio: vox quaedam
libera atque etiam effrenatior augendi causa, iracundia, ob-
iurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis
a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, con-
33 ciliatio, laesio, optatio atque exsecratio. his fere luminibus
inlustrant orationem sententiae. orationis autem ipsius tam-
quam armorum est vel ad usum comminatio et quasi petitio
vel ad venustatem ipsa tractatio. nam et geminatio ver-
borum habet interdum vim, leporem alias, et paulum im-
mutatum verbum atque deflexum, et eiusdem verbi crebra
tum a primo repetitio, tum in extremum conversio, et in
eadem verba impetus et concursio et adiunctio et progressio,
et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revo-
catio verbi, et illa, quae similiter desinunt aut quae cadunt
similiter aut quae paribus paria referuntur aut quae sunt
34 inter se similia. est etiam gradatio quaedam et conversio
et verborum concinna transgressio et contrarium et disso-
lutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et imminutio
et quod in multis casibus ponitur et quod de singulis rebus
propositis ductum refertur ad singula, et ad propositum
35 subiecta ratio et item in distributis supposita ratio, et per-
missio et rursus alia dubitatio et improvisum quiddam, et
dinumeratio et alia correctio et dissipatio, et continuatum
et interruptum, et imago et sibi ipsi responsio et immutatio
et diiunctio et ordo et relatio et digressio et circumscriptio.
36 haec enim sunt fere atque horum similia vel plura etiam
esse possunt, quae sententiis orationem verborumque con-
formationibus inluminent.'

Eadem sunt in Oratore plurima, non omnia tamen et
paulo magis distincta, quia post orationis et sententiarum
figuras tertium quendam subiecit locum ad alias, ut ipse
37 ait, quasi virtutes dicendi pertinentem: 'Et reliqua, ex
collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina, magnum

39 sqq. 39. 34 . . . 41, 139

adferunt ornatum orationi. sunt enim similia illis, quae in
amplo ornatu scaenae aut fori appellantur insignia, non quia
sola ornent, sed quod excellant. eadem ratio est horum, 38
quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia, cum
aut duplicantur iteranturque verba aut *l*eviter commutata
ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut
in idem conicitur aut utrumque, aut adiungitur idem
iteratum aut idem ad extremum refertur, aut continenter
unum verbum non eadem sententia ponitur, aut cum simi-
liter vel cadunt verba vel desinunt, aut multis modis con- 39
trariis relata contraria, aut cum gradatim sursum versus
reditur, aut cum demptis coniunctionibus dissolute plura
dicuntur, aut cum aliquid praetereuntes, cur id faciamus,
ostendimus, aut cum corrigimus nosmet ipsos quasi repre-
hendentes, aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel
conquestionis, aut cum eiusdem nominis casus saepius com-
mutantur. sententiarum ornamenta maiora sunt: quibus quia 40
frequentissime Demosthenes utatur, sunt qui putent idcirco
eius eloquentiam maxime esse laudabilem. et vero nullus
fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae
dicitur, nec quidquam est aliud dicere nisi omnes aut certe
plerasque aliqua specie inluminare sententias. quas cum tu 41
optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut
exemplis? tantum modo notetur locus. sic igitur dicet ille,
quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et
in una re haereat in eademque commoretur sententia:
saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut inrideat, ut de- 42
clinet a proposito deflectatque sententiam, ut proponat
quid dicturus sit, ut, cum transegerit iam aliquid, definiat,
ut se ipse revocet, ut quod dixerit iteret, ut argumentum
ratione concludat, ut interrogando urgeat, ut rursus quasi
ad interrogata sibi ipse respondeat, ut contra ac dicat
accipi et sentiri velit, ut addubitet, quid potius aut quo 43
modo dicat, ut dividat in partes, ut aliquid relinquat et
neglegat, ut ante praemuniat, ut in eo ipso, in quo repre-
hendatur, culpam in adversarium conferat, ut saepe cum
iis, qui audiunt, nonnumquam etiam cum adversario quasi
deliberet, ut hominum mores sermonesque describat, ut 44

4, 5 cum aut] aut cum B, qua aut A b — 5 leviter *Gesner*, breuiter *libri* — 18 utatur B, ut*ebatur* A *in ras.* — 19 et uero et B, et uere A.

muta quaedam loquentia inducat, ut ab eo, quod agitur,
avertat animos, ut saepe in hilaritatem risumve convertat,
ut ante occupet, quod videat opponi, ut comparet simili-
tudines, ut utatur exemplis, ut aliud alii tribuens dispertiat,
ut interpellatorem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut
denuntiet quid caveant, ut liberius quid audeat, ut irascatur
etiam, ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet,
ut medeatur, ut a proposito declinet aliquantum, ut optet,
45 ut exsecretur, ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. atque
alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur, brevitatem, si
res petet, saepe etiam rem dicendo subiciet oculis, saepe
supra feret quam fieri possit: significatio saepe erit maior
quam oratio, saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque
imitatio. hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis
eluceat oportet eloquentiae magnitudo'.

De figuris sententiarum.

1 II. Ergo cui latius complecti conformationes verborum
ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur, nec adfir-
mare ausim quidquam esse melius, sed haec ad propositi
mei rationem legat. nam mihi de iis sententiarum figuris
dicere in animo est, quae ab illo simplici modo indicandi
recedunt, quod item multis doctissimis viris video placuisse.
2 omnia tamen illa, etiam quae sunt alterius modi lumina,
adeo sunt virtutes orationis, ut sine iis nulla intellegi fere
possit oratio. nam quo modo iudex doceri potest, si desit
inlustris explanatio, propositio, promissio, finitio, seiunctio,
expositio sententiae suae, rationis apta conclusio, praemunitio,
similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio,
3 interpellantis coercitio, contentio, purgatio, laesio? quid
vero agit omnino eloquentia detractis amplificandi minuen-
dique rationibus? quarum prior desiderat illam plus quam
dixeris significationem, id est *ἔμφασιν,* et superlationem
veritatis et traiectionem, haec altera extenuationem *et* de-
precationem. qui adfectus erunt vel concitati detracta voce
libera *et* effrenatiore, iracundia, obiurgatione, optatione,
exsecratione? vel illi mitiores, nisi adiuvantur commen-
4 datione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione? quae de-

9 dicet A, dicit B — 24 fere] uere A B — 33 traiectionem A b, reiectionem B — et *addidi* — 35 et *add. Francius.*

lectatio aut quod mediocriter saltem docti hominis indicium,
nisi alia repetitione, alia commoratione infigere, digredi a
re et redire ad propositum suum scierit, removere a se, in
alium traicere, quae relinquenda, quae contemnenda sint,
iudicare? motus est in his orationis atque actus, quibus
detractis iacet et velut agitante corpus spiritu caret. quae 5
cum adesse debent, tum disponenda atque varianda sunt, ut
auditorem, quod in fidibus fieri videmus, omni sono mulceant.
verum ea plerumque recta sunt nec se fingunt, sed confitentur.
admittunt autem, ut dixi, figuras, quod vel ex proxima doceri potest.

Quid enim tam commune quam interrogare vel per- 6
contari? nam utroque utimur indifferenter, quam*quam*
alterum noscendi, alterum arguendi gratia videtur adhiberi.
at ea res, utrocumque dicitur modo, etiam multiplex habet
schema. incipiamus enim ab iis, quibus acrior ac vehementior
fit probatio, quod primo loco posuimus. simplex est sic rogare: 7

sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

figuratum autem, quotiens non sciscitandi gratia adsumitur,
sed instandi: quid enim tuus ille, Tubero, destrictus
in acie Pharsalica gladius agebat? et quo usque
tandem abutere, Catilina, patientia nostra? et patere
tua consilia non sentis? et totus denique hic locus.
quanto enim magis ardet, quam si diceretur ‘diu abuteris 8
patientia nostra’, et ‘patent tua consilia’. interrogamus etiam,
quod negari non possit: dixitne tandem causam C.
Fidiculanius Falcula? aut ubi respondendi difficilis est
ratio, ut vulgo uti solemus, ‘quo modo? qui fieri potest?’
aut invidiae gratia, ut Medea apud Senecam: quas peti 9
terras iubes? aut miserationis, ut Sinon apud Vergilium:

heu quae nunc tellus, inquit, quae me aequora possunt
accipere?

aut instandi et auferendae dissimulationis, ut Asinius:
audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus. totum hoc plenum est varietatis: 10
nam et indignationi convenit:

18 Aen. 1, 369 — 20 Cic. p. Lig. 3, 9 — 21 in Cat. 1, 1, 1 — 22 ib. — 26 p. Cluent. 37, 103 — 29 u. 453 — 31 Aen. 2, 69

13 nam **A**, quam **B**, quo **N** — quamquam *Spalding*, quam cum **A b**, cum **B** — 26 poss̄ **A**, potest *Anecd. Paris.* — 31 nunc *Anecd. Paris.*, me **A B**.

et quisquam numen Iunonis adorat?

et admirationi:

quid non mortalia pectora cogis,
auri sacra fames?

11 est interim acrius imperandi genus:

non arma expedient totaque ex urbe sequentur?

et ipsi nosmet rogamus, quale est Terentianum: quid igi-
12 tur faciam? est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interroganti ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur, tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset, 'innocens', inquit: tum declinandi, quod est frequentissimum: 'quaero an occideris hominem':
13 respondetur 'latronem': 'an fundum occupaveris?' respondetur 'meum'. ut confessionem praecedat defensio, ut apud Vergilium in Bucolicis dicenti

non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
excipere insidiis?

occurritur:

an mihi cantando victus non redderet ille?

14 cui est confinis dissimulatio, non alibi quam in risu posita ideoque tractata suo loco: nam serio si fiat, pro confessione est. ceterum et interrogandi se ipsum et respondendi sibi solent esse non ingratae vices, ut Cicero pro Ligario: apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae
15 reddidit. aliter pro Caelio ficta interrogatione: dicet aliquis: haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adulescentes? et totus locus. deinde: ego, si qui, iudices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiae fuit, et cetera. cui diversum est, cum alium rogaveris, non expectare responsum, sed statim subicere: domus tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at egebas. quod schema quidam per
16 suggestionem vocant. fit et comparatione: uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet? et aliis modis tum brevius tum latius, tum de una re tum de pluribus.

---

1 ib. 1, 48 — 3 ib. 3, 56 — 6 ib. 4, 592 — 7 Eun. I, 1, 1 — 16 3, 17 — 19 ib. 21 — 23 c. 3, 7 — 26 c. 17, 39 — 28 ib. 17, 39 — 32 fragm. Cic. in Cic. Orat. 67, 223 — 34 p. Cluent. 38, 106

---

1 adorat *Anecd. Paris.*, adoret **A B** — 7 est in **A** — 20 cui *ed. Ald.*, cuius **B**, quis **A b** — 35 reddet Ernesti.

Mire vero in causis valet praesumptio, quae πρόληψις
dicitur, cum id, quod obici potest, occupamus. id neque in
aliis partibus parum est et praecipue prooemio convenit.
sed quamquam generis unius diversas species habet. est 17
enim quaedam praemunitio, qualis Ciceronis contra Q.
Caecilium, quod ad accusandum descendat qui semper
defenderit: quaedam confessio, *ut* pro Rabirio Postumo,
quem sua quoque sententia reprehendendum fatetur, quod
pecuniam regi crediderit: quaedam praedictio, ut dicam
enim non augendi criminis gratia: quaedam emendatio, ut rogo ignoscatis mihi, si longius sum
evectus, frequentissima praeparatio, cum pluribus verbis,
vel quare facturi quid simus vel quare fecerimus, dici solet.
verborum quoque vis ac proprietas confirmatur vel prae- 18
sumptione: quamquam illa non poena, sed prohibitio
sceleris fuit aut reprehensione: cives cives, inquam,
si hoc eos nomine appellari fas est.

Adfert aliquam fidem veritatis et dubitatio, cum 19
simulamus quaerere nos, unde incipiendum, ubi desinendum,
quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit. cuius
modi exemplis plena sunt omnia, sed unum interim sufficit:
equidem, quod ad me attinet, quo me vertam nescio.
negem fuisse infamiam iudicii corrupti? et cetera.
hoc etiam in praeteritum valet: nam et dubitasse nos 20
fingimus.

A quo schemate non procul abest illa, quae dicitur
communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut
Domitius Afer pro Cloatilla: nescit trepida, quid liceat
feminae, quid coniugem deceat: forte vos in illa
solitudine obvios casus miserae mulieri obtulit:
tu, frater, vos, paterni amici, quod consilium datis?
aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentis- 21
simum: 'quid suadetis?' et 'vos interrogo' et 'quid tandem
fieri oportuit?' ut Cato: cedo, si vos *meo* loco essetis,
quid aliud fecissetis? et alibi: communem rem agi
putatote ac vos huic rei praepositos esse. sed non- 22

5 cf. Div. in Caec. 1, 1 — 9 cf. Cic. Verr. 4, 2 — 15 ex Cicerone teste Rufiniano § 14 — 16 p. Mur. 37, 80 — 22 p. Cluent. 1, 4 — 34 ed. Iord. p. 71 — 35 ib. p. 72

3 rarum *invenit Spaldingius adscriptum margini ed. Gryph. 1536* — 4 diversas tamen **T** *m. 2* — 7 ut *om.* **AB** — 16 cives cives *edd.*, ciues **B**, cuius **A** — 30 sollicitudine **A** — 34 meo *Madvig*, in eo *libri*.

numquam communicantes aliquid inexpectatum subiungimus,
quod et per se schema est, ut in Verrem Cicero: quid
deinde? quid censetis? furtum fortasse aut praedam aliquam? deinde, cum diu suspendisset iudicum
animos, subiecit, quod multo esset improbius. hoc Celsus
23 sustentationem vocat. est autem duplex: nam contra
frequenter, cum expectationem gravissimorum fecimus, ad
aliquid, quod sit leve aut nullo modo criminosum, descendimus. sed quia non tantum per communicationem fieri
24 solet, *παράδοξον* alii nominarunt, id est inopinatum. illis
non accedo, qui schema esse existimant etiam, si quid nobis
ipsis dicamus inexpectatum accidisse, ut Pollio: numquam
fore credidi, iudices, ut reo Scauro, ne quid in
25 eius iudicio gratia valeret, precarer. paene idem
fons est illius, quam permissionem vocant, qui communicationis, cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus aestimanda,
aliqua nonnumquam adversariis quoque, ut Calvus Vatinio:
perfrica frontem et dic te digniorem, qui praetor
fieres, quam Catonem.

26 Quae vero sunt augendis adfectibus accommodatae
figurae, constant maxime simulatione. namque et irasci
nos et gaudere et timere et admirari et dolere et indignari
et optare quaeque sunt similia his fingimus. unde sunt illa:
liberatus sum, respiravi, et bene habet, et quae
amentia est haec? et o tempora, o mores! et miserum
me! consumptis enim lacrimis infixus tamen pectori
haeret dolor, et

magnae nunc hiscite terrae.

27 quod exclamationem quidam vocant ponuntque inter figuras
orationis. haec quotiens vera sunt, non sunt in ea forma,
de qua nunc loquimur: at simulata et arte composita procul
dubio schemata sunt existimanda. quod idem dictum sit de
oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Graeci
παρρησίαν. quid enim minus figuratum quam vera libertas?
28 sed frequenter sub hac facie latet adulatio. nam Cicero
cum dicit pro Ligario: suscepto bello, Caesar, gesto
iam etiam ex parte magna nulla vi coactus consilio

---

2 5, 5, 10 — 24 p. Mil. 18, 47 — p. Mur. 6, 14 — 25 in Cat. 1, 1, 2 — Phil. 2, 26, 64 — 33 4, 36, 48 — 36 c. 3, 7

---

31 at simulata *Spalding*, adsim. B, asim. A.

ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quae
erant sumpta contra te, non solum ad utilitatem Ligari
respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest.
in illa vero sententia: quid autem aliud egimus, Tubero, 29
nisi ut, quod hic potest, nos possemus? admirabiliter
utriusque partis facit bonam causam, sed hoc eum demeretur,
cuius mala fuerat.

Illa adhuc audaciora et maiorum, ut Cicero existimat,
laterum, fictiones personarum, quae προσωποποιίαι di-
cuntur: mire namque cum variant orationem tum excitant.
his et adversariorum cogitationes velut secum loquentium 30
protrahimus (qui tamen ita demum a fide non abhorrent,
si ea locutos finxerimus, quae cogitasse eos non sit ab-
surdum), et nostros cum aliis sermones et aliorum inter se
credibiliter introducimus, et suadendo, obiurgando, querendo,
laudando, miserando personas idoneas damus. quin deducere 31
deos in hoc genere dicendi et inferos excitare concessum
est. urbes etiam populique vocem accipiunt. ac sunt quidam,
qui has demum προσωποποιίας dicant, in quibus et corpora
et verba fingimus: sermones hominum adsimulatos dicere
διαλόγους malunt, quod Latinorum quidam dixerunt sermo-
cinationem. ego iam recepto more utrumque eodem modo 32
appellavi: nam certe sermo fingi non potest, ut non personae
sermo fingatur. sed in his, quae natura non permittit, hoc
modo mollior fit figura: etenim si mecum patria mea,
quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia,
si omnis res publica sic loquatur: M. Tulli, quid
agis? illud audacius genus: quae tecum, Catilina, sic
agit et quodam modo tacita loquitur: nullum iam
aliquot annis facinus extitit nisi per te. commode 33
etiam aut nobis aliquas ante oculos esse rerum, personarum,
vocum imagines fingimus, aut eadem adversariis aut iudicibus
non accidere miramur: qualia sunt 'mihi videtur' et 'nonne
videtur tibi?' sed magna quaedam vis eloquentiae desideratur.
falsa enim et incredibilia natura necesse est aut magis
moveant, quia supra vera sunt, aut pro vanis accipiantur,
quia vera non sunt. ut dicta autem quaedam, ita scripta 34
quoque fingi solent, quod facit Asinius pro Liburnia: mater
mea, quae mihi cum carissima, tum dulcissima fuit

---

4 ib. 4, 10 — 8 Orat. 25, 85 — 21 Cornificius 4, 43, 55: 4, 52, 65
— 25 in Cat. 1, 11 27 — 28 ib. 1, 7, 18

quaeque mihi vixit bisque eodem die vitam dedit
et reliqua, deinde exheres esto. haec cum per se figura
est, tum duplicatur, quotiens sicut in hac causa ad imita-
35 tionem alterius scripturae componitur. nam contra recita-
batur testamentum: P. Novanius Gallio, cui ego omnia
meritissimo volo et debeo pro eius animi in me
summa voluntate, et adiectis deinceps aliis heres esto.
incipit esse quodam modo *παρῳδή*, quod nomen ductum a
canticis ad aliorum similitudinem modulatis abusive etiam
36 in versificationis ac sermonum imitatione servatur. sed
formas quoque fingimus saepe, ut Famam Vergilius, ut
Voluptatem ac Virtutem, quem ad modum a Xenophonte
traditur, Prodicus, ut Mortem ac Vitam, quas contendentes
in satura tradit Ennius. est et incerta persona *et* ficta ora-
37 tio: 'hic aliquis' et 'dicat aliquis'. est et iactus sine persona
sermo:

hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles.

quod fit mixtura figurarum, cum *προσωποποιία* accedit illa,
quae est orationis per detractionem: detractum est enim,
quis diceret? vertitur interim *προσωποποιία* in speciem
narrandi. unde apud historicos reperiuntur obliquae ad-
locutiones, ut in T. Livi primo statim: urbes quoque ut
cetera ex infimo nasci, deinde, quas sua virtus ac
di iuvent, magnas opes sibi magnumque nomen
facere.

38 Aversus quoque a iudice sermo, qui dicitur *ἀπο-
στροφή*, mire movet, sive adversarios invadimus: quid enim
tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica? sive ad in-
vocationem aliquam convertimur: vos enim iam ego,
Albani tumuli atque luci, sive ad invidiosam implora-
39 tionem: o leges Porciae legesque Semproniae! sed
illa quoque vocatur aversio, quae a proposita quaestione
abducit audientem:

non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuravi.

11 Aen. 4, 174 — 12 Mem. Socr. 2, 1, 21 sqq. — 17 Aen. 2, 29 — 22 1, 9 — 27 p. Lig. 3, 9 — 29 p. Mil. 31, 85 — 31 Verr. 5, 63, 163 — 34 Aen. 4, 425

14 et *addidi* — 18 *προσωποποιια Capperonnier* (Bn), *ΠΡΟΣΩΠΟΙΑΙ* A, *ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΙΑ* Bg — 27 invadimus *ed. Gryph.*, inuasimus A B.

quod fit et multis et variis figuris, cum aut aliud expectasse
nos aut maius aliquid timuisse simulamus aut plus videri
posse ignorantibus, quale est prooemium pro Caelio.

Illa vero, ut ait Cicero, sub oculos subiectio tum 40
fieri solet, cum res non gesta indicatur, sed ut sit gesta
ostenditur, nec universa, sed per partes: quem locum pro-
ximo libro subiecimus evidentiae. Celsus hoc nomen isti
figurae dedit, ab aliis *ὑποτύπωσις* dicitur proposita quaedam
forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videantur
quam audiri: ipse inflammatus scelere et furore in
forum venit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas
eminebat. nec solum quae facta sint aut fiant, sed etiam 41
quae futura sint aut futura fuerint, imaginamur. mire tractat
hoc Cicero pro Milone, quae facturus fuerit Clodius, si
praeturam invasisset. sed haec quidem translatio temporum,
quae proprie *μετάστασις* dicitur, in *διατυπώσει* verecundior
apud priores fuit: praeponebant enim talia: credite vos
intueri, ut Cicero: haec, quae non vidistis oculis,
animis cernere potestis. novi vero et praecipue decla- 42
matores audacius nec mehercule sine motu quodam imagi-
nantur, ut Seneca in controversia, cuius summa est, quod
pater filium et novercam inducente altero filio in adulterio
deprehensos occidit: duc, sequor: accipe hanc senilem
manum et quocumque vis imprime. et post paulo: 43
adspice, inquit, quod diu non credidisti. ego vero
non video, nox oboritur et crassa caligo. habet haec
figura manifestius aliquid: non enim narrari res, sed agi
videtur. locorum quoque dilucida et significans descriptio 44
eidem virtuti adsignatur a quibusdam, alii *τοπογραφίαν*
dicunt.

Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocaret: quo
nomine quia parum totius huius figurae vires videntur ostendi,
nimirum sicut in plerisque erimus Graeca appellatione con-
tenti. igitur *εἰρωνεία,* quae est schema, ab illa, quae est
tropus, genere ipso nihil admodum distat (in utroque enim

4 de Orat. 3, 53, 202 — 10 Verr. 5, 62, 161 — 14 c. 32 — 18 cf. p. Sex. Roscio 35, 98

7 et *post* evidentiae *expunxi cum* A — 9 videantur *Obrecht,* uideatur *libri* — 16 uerecundius A — 18 *fort.* haec quae audivistis oculis cernere potestis, cf. p. Sex. Roscio 35, 98 — 29 eidem *Regius,* eiusdem B, huic A.

contrarium ei, quod dicitur, intellegendum est), species vero
prudentius intuenti diversas esse facile est deprehendere.
45 primum, quod tropus apertior est et, quamquam aliud dicit
ac sentit, non aliud tamen simulat: nam et omnia circa
fere recta sunt, ut illud in Catilinam: a quo repudiatus
ad sodalem tuum, virum optimum, Metellum demigrasti. in duobus demum verbis est ironia, ergo etiam
46 brevior est tropus. at in figura totius voluntatis fictio est,
apparens magis quam confessa, ut illic verba sint verbis
diversa, hic sensus sermoni et *voci* et tota interim causae
conformatio, cum etiam vita universa ironiam habere videatur,
qualis est visa Socratis. nam ideo dictus *εἴρων*, agens imperitum et admiratorem aliorum tamquam sapientium, ut,
quem ad modum *ἀλληγορίαν* facit continua *μεταφορά*, sic
47 hoc schema faciat tropus ille contextus. quaedam vero
genera huius figurae nullam cum tropis habent societatem,
ut illa statim prima, quae d*u*citur a negando, quam nonnulli *ἀντίφρασιν* vocant: non agam tecum iure summo,
non dicam, quod forsitan obtinerem, et: quid ego
istius decreta, quid rapinas, quid hereditatium
possessiones datas, quid ereptas proferam? et:
mitto illam primam libidinis iniuriam, et: ne illa
quidem testimonia recito, quae dicta sunt de HS
48 sescentis milibus, et: possum dicere. quibus generibus
per totas interim quaestiones decurrimus, ut Cicero: hoc
ego si sic agerem, tamquam mihi crimen esset
diluendum, haec pluribus dicerem. *εἰρωνεία* est et,
cum similes imperantibus vel permittentibus sumus:
49 i, sequere Italiam ventis,
et cum ea, quae volumus videri in adversariis esse, concedimus iis. id acrius fit, cum eadem in nobis sunt et in
adversario non sunt:

meque timoris
argue tu, Drance, quando tot caedis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

---

5 1, 8, 19 — 18 Verr. 5, 2, 4 — 19 Phil. 2, 25, 62 — 24 p. Cael. 22, 53 — 25 p. Cluent. 60, 166 — 29 Aen. 4, 381 — 33 ib. 11, 383 sqq.

---

10 sermoni et voci *Halm*, sermonis et ioci (loci A) A B — 13 admiratorem *Spalding* (a), admirator A B — 17 ducitur *Madvig*, dicitur *libri* — 19 q. debeam f. obtinere *Cicero*.

quod idem contra valet, cum aut ea, quae a nobis absunt,
aut etiam quae in adversarios recidunt, quasi fatemur:

me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

nec in personis tantum, sed et in rebus versatur haec 50
contraria dicendi, quam quae intellegi velis, ratio, ut totum
pro Q. Ligario prooemium et illae elevationes: videlicet,
o di boni!

scilicet is superis labor est

et ille pro Oppio locus: o amorem mirum! o benevolen- 51
tiam singularem! non procul absunt ab hac simulatione
res inter se similes, confessio nihil nocitura, qualis est:
habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime
optandum, confitentem reum, et concessio, cum aliquid etiam iniquum videmur causae fiducia pati: metum
virgarum navarchus nobilissimae civitatis pretio
redemit: humanum est, et pro Cluentio de invidia: dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis: tertia consensio, ut pro eodem: iudicium esse corruptum. hac 52
evidentior figura est, cum alicui rei adsentimur, quae est
futura pro nobis, verum id accidere sine adversarii vitio
non potest. quaedam etiam velut laudamus, ut Cicero in
Verrem circa crimen Apolloni Drepanitani: gaudeo etiam,
si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius
factum esse dico. interim augemus crimina, quae ex facili 53
aut diluere possimus aut negare, quod est frequentius,
quam ut exemplum desideret. interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quod sint tam gravia, ut Cicero pro Roscio,
cum immanitatem parricidii quamquam per se manifestam,
tamen etiam vi orationis exaggerat.

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus 54
obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, et ipsa
ostendit aliquid adfectus vel irae, ut

quos ego — sed motos praestat componere fluctus,

vel sollicitudinis et quasi religionis: an huius ille legis,
quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem

---

3 ib 10, 92 — 8 ib. 4, 379 — 9 tr. 6 H. — 12 p. Lig. 1, 2 — 14 Verr. 5, 44, 117 — 16 c. 2, 5 — 18 ib. 23, 63 — 22 4, 17, 37 — 33 Aen. 1, 135 — 34 p. Mil. 12, 33

---

13 concessio *Regius* (A), confessio B — 17, 18 consensio B, confessio A — 18 hac *Spalding*, haec *libri*.

facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule?
de nostrum omnium — non audeo totum dicere: cui
55 simile est in prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis. vel
alio transeundi gratia: Cominius autem — tametsi
ignoscite mihi, iudices. in quo est et illa, si tamen
inter schemata numerari debet, cum aliis etiam pars causae
videatur, digressio: abit enim causa in laudes Cn. Pompei.
56 idque fieri etiam sine ἀποσιωπήσει potuit. nam brevior illa,
ut ait Cicero, a re digressio plurimis fit modis. sed haec
exempli gratia sufficient: tum C. Varenus, is qui a
familia Anchariana occisus est: — hoc quaeso,
iudices, diligenter attendite, et pro Milone: et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum
57 omnibus omnia minabatur. est alia non quidem reticentia, quae sit imperfecti sermonis, sed tamen praecisa
velut ante legitimum finem oratio, ut illud: nimis urgeo,
commoveri videtur adulescens, et: quid plura?
ipsum adulescentem dicere audistis.
58 Imitatio morum alienorum, quae ἠθοποιία vel, ut
alii malunt, μίμησις dicitur, iam inter leniores adfectus
numerari potest: est enim posita fere in eludendo, sed versatur et in factis et in dictis. in factis, quod est ὑποτυπώσει
vicinum, in dictis, quale est apud Terentium:

at ego nesciebam, quorsum tu ires. parvola
hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis.

59 sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis imitatio
est per relationem, nisi quod frequentius adseverat quam
eludit: dicebam habere eos actorem Q. Caecilium.
sunt et illa iucunda et ad commendationem cum varietate
tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quae simplicem
quandam et non praeparatam ostendendo orationem minus
60 nos suspectos iudici faciunt. hinc est quasi paenitentia
dicti, ut pro Caelio: sed quid ego ita gravem personam introduxi? et quibus utimur vulgo: imprudens

---

4 p. Corn. I fr. 58 H. — 10 p. Var. fr. 7 H. — 12 c. 12, 33 — 16 p. Lig. 3, 9 — 17 Verr. 4, 44, 116 — 24 Eun 1, 2, 75 sqq. — 29 div. in Caec. 2, 4 — 34 c. 15, 35 — 35 Verr. 4, 20, 43

---

2 nostrum **B**, nostrorum **A**, nostrum enim *edd.* — 20 leniores *Turnebus*, leuiores *libri* — 24 at **N**, aut **A**[1] **B** — 31 prosunt **B**, possunt **A**

incidi. vel cum quaerere nos, quid dicamus, fingimus: quid reliquum est? et: num quid omisi? et cum ibidem invenire, ut ait Cicero: unum etiam mihi reliquum eius modi crimen est, et aliud ex alio succurrit mihi. unde etiam venusti transitus fiunt, non quia transitus 61 ipse sit schema, ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui anulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, velut hoc in memoriam inductus adiecit: hic modo me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos aureos abstulisse? et cum aliqua velut ignoramus: sed earum rerum artificem quem? quemnam? recte admones, Policlitum esse dicebant. quod quidem non 62 *in* hoc tantum valet. quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud efficimus, sicut hic Cicero consequitur ne, cum morbum in signis atque tabulis obiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone et Salamine id agit, ut minore invidia cladis apud Chaeroneam acceptae laboret. faciunt illa quoque iucundam orationem, aliqua 63 mentione habita differre et deponere apud memoriam iudicis et reposcere quae deposueris et *it*erare quaedam schemate aliquo (non enim est ipsa per se iteratio schema) et excipere aliqua et dare actioni varios velut vultus. gaudet enim res varietate, et sicut oculi diversarum adspectu rerum magis detinentur, ita semper animis praestat, in quod se velut novum intendant.

Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto 64 latens aliquid eruitur, ut apud Vergilium:

non licuit thalami expertem sine crimine vitam
degere more ferae?

quamquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erumpit eius adfectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. aliud apud Ovidium genus, apud quem Zmyrna nutrici amorem patris sic confitetur:

o, dixit, felicem coniuge matrem!

---

3 p. Cluent. 61, 169 — 8 Verr. 4, 26, 57 — 12 ib. 4, 3, 5 — 17 p. Ctes. § 208 — 30 Aen. 4, 550 — 36 Metam. 10, 422

---

8 hic *Cicero*, hoc A B — 14 in *add. Regius* — 22 iterare *Halm*, sperare B, separare A *m. 2 in ras.*

65 Huic vel confinis vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. iam enim ad id genus, quod et frequentissimum est et expectari maxime credo, veniendum est, in quo per quandam suspicionem quod non dicimus accipi volumus, non utique contrarium, ut in *εἰρωνείᾳ*, sed aliud latens et auditori quasi inveniendum. quod, ut supra ostendi, iam fere solum schema a nostris vocatur, et unde contro-
66 versiae figuratae dicuntur. eius triplex usus est: unus, si dicere palam parum tutum est, alter, si non decet, tertius, qui venustatis modo gratia adhibetur et ipsa novitate ac varietate magis, quam si elatio sit recta, delectat.

67 Ex his, quod est primum, frequens in scholis est. nam et pactiones deponentium imperium tyrannorum et post bellum civile senatus consulta finguntur et capitale est obicere ante acta, ut, quod in foro non expedit, illic nec liceat. sed schematum condicio non eadem est: quamlibet enim apertum, quod modo et aliter intellegi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantum, non etiam
68 offensa vitatur. quod si ambiguitate sententiae possit eludi, nemo non illi furto favet. vera negotia numquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem, verum multo ad agendum difficiliorem, cum personae potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri
69 causa non possit. ideoque hoc parcius et circumspectius faciendum est, quia nihil interest, quo modo offendas, et aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive intellegatur sive non intellegatur. sed licet modum adhibere, in primis, ne sint manifestae. non erunt autem, si non ex verbis dubiis et quasi duplicibus petentur, quale est in suspecta nuru: duxi
70 uxorem, quae patri placuit: aut, quod est multo ineptius, compositionibus ambiguis, ut *in* illa controversia, in qua infamis amore filiae virginis pater raptam eam interrogat, a quo vitiata sit: quis te, inquit, rapuit? tu, pater,
71 nescis? res ipsae perducant iudicem ad suspicionem, et amoliamur cetera, ut hoc solum supersit: in quo multum etiam adfectus iuvant et interrupta silentio dictio et cunctationes. sic enim fiet ut iudex quaerat illud nescio quid ipse, quod fortasse non crederet, si audiret, et ei, quod a

---

11 elatio B, relatio A — 26 quo *Julius Victor* — 32 in *add. Julius Victor.*

se inventum existimat, credat. sed ne si optimae quidem 72
sint, esse debent frequentes. nam densitate ipsa figurae
aperiuntur, nec offensae minus habent, sed auctoritatis. nec
pudor videtur, quod non palam obicias, sed diffidentia. in
summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle
dicere. equidem et in personas incidi tales et in rem quo- 73
que, quod est magis rarum, quae obtineri nisi hac arte non
posset. ream tuebar, quae subiecisse dicebatur mariti testa-
mentum, et dicebatur chirographum marito expiranti *per*
heredes dedisse: et verum erat. nam, quia per leges institui 74
uxor non poterat heres, id fuerat actum, ut ad eam bona
per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. et caput qui-
dem tueri facile erat, si hoc diceremus palam, sed peribat
hereditas. ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud in-
tellegerent factum, delatores non possent adprehendere ut
dictum, et contigit utrumque. quod non inseruissem veritus
opinionem iactantiae, nisi probare voluissem, in foro quo-
que esse his figuris locum. quaedam etiam, quae probare 75
non possis, figura potius spargenda sunt. haeret enim non-
numquam telum illud occultum, et hoc ipso, quod non
apparet, eximi non potest: at si idem dicas palam, et defen-
ditur et probandum est.

Cum autem obstat nobis personae reverentia, quod 76
secundum posuimus genus, tanto cautius dicendum est,
quanto validius bonos inhibet pudor quam metus. hic vero
tegere nos iudex, quod sciamus, et verba vi quadam veri-
tatis erumpentia credat coercere. nam qu*aes*o minus aut ipsi,
in quos dicimus, aut iudices aut adsistentes oderint hanc
maledicendi lasciviam, si velle nos credant? aut quid interest, 77
quo modo dicatur, cum et res et animus intellegitur? quid
dicendo denique proficimus, nisi ut palam sit facere nos,
quod ipsi sciamus non esse faciendum? atqui praecipue
prima, quibus praecipere coeperam, tempora hoc vitio
laborarunt. dicebant enim libenter tales controversias, quae
difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. nam 78
rectum genus adprobari nisi maximis viribus non potest:
haec deverticula et anfractus suffugia sunt infirmitatis, ut
qui cursu parum valent, flexu elud*u*nt, cum haec, quae ad-

---

9 dicebatur B a, dicebantur A b — per *add. Regius* — 13 tueri *Obrecht* (B), quaeri A — 26 sciamus B, scimus A b — 27 quaeso *Schenkl*, quo *libri* — 38 eludunt *Regius*, eludant *libri*.

fectatur ratio sententiarum non procul a ratione iocandi abhorreat. adiuvat etiam, quod auditor gaudet intellegere
79 et favet ingenio suo et alio dicente se laudat. itaque non solum, si persona obstaret rectae orationi, quo in genere saepius modo quam figuris opus est, decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locum etiam, ubi inutiles ac nefariae essent, ut *si* pater, qui infamem in matre filium secreto occidisset, reus malae tractationis iacularetur in uxorem
80 obliquis sententiis. nam quid impurius quam retinuisse talem? quid porro tam contrarium, quam eum, qui accusetur, quia summum nefas suspicatus de uxore videatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? at si iudicum sumerent animum, scirent, quam eius modi actionem laturi non fuissent, multoque etiam minus, cum in parentes abominanda crimina spargentur.

81 Et quatenus huc incidimus, paulo plus scholis demus: nam et in his educatur orator, et in eo, quo modo declamatur, positum est etiam, quo modo agatur. dicendum ergo de iis quoque, in quibus non asperas figuras, sed palam contrarias causae plerique fecerunt: 'tyrannidis adfectatae damnatus torqueatur, ut conscios indicet: accusator eius optet quod volet. patrem qui damnavit, optat ne is
82 torqueatur: pater contra dicit'. nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tamquam illum conscium in tormentis nominaturus. quo quid stultius? nam cum hoc iudices intellexerint, aut non torquebitur, cum ideo torqueri
83 velit, aut torto non credetur. at credibile est hoc eum velle. fortasse: dissimulet ergo, ut efficiat. sed nobis, declamatoribus dico, quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? ergo, si vere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus? quid si neque utique verum est, et habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, vel quod legem conservandam putet, vel quod nolit accusatori debere beneficium, vel, quod ego maxime sequerer, ut innocentem
84 se esse in tormentis pertendat? quare ne illud quidem semper succurret sic dicentibus: 'patrocinium hoc voluit, qui controversiam finxit'. fortasse enim noluit, sed esto voluerit: continuone, si ille stulte cogitavit, nobis quoque

---

7 si *Regius*, is *libri* — matre *Zumpt* (B), matrem A — 15 spargentur *Spalding* (A b), spargerentur B — 17, 18 declamatur T b, declametur A (*sec. e in ras.*) B — 22 qui A, quidam B — damnauit B, accusauit A.

stulte dicendum est? at ego in causis agendis frequenter
non puto intuendum, quid litigator velit. est et ille in hoc 85
genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere,
aliud velle, praecipue cum in themate est, aliquem ut sibi
mori liceat postulare, ut in illa controversia 'qui aliquando
fortiter fecerat et alio bello petierat, ut militia vacaret e
lege, quod quinquagenarius esset, adversante filio ire in
aciem coactus deseruit. filius, qui fortiter eodem proelio
fecerat, incolumitatem eius optat: contra dicit pater'. non
enim, inquiunt, mori vult, sed invidiam filio facere. equidem 86
rideo, quod illi sic timent tamquam ipsi morituri et in consilium
suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa voluntariam
mortem, causarum quoque, quas habet factus ex
viro forti desertor. sed de una controversia loqui super- 87
vacuum est. ego in universum neque oratoris puto esse umquam
praevaricari, neque litem intellego, in qua pars utraque
idem velit, neque tam stultum quemquam, qui, si vivere
vult, mortem potius male petat quam omnino non petat.
non tamen nego, esse controversias huius modi figuratas, ut 88
est illa: 'reus parricidii, quod fratrem occidisset, damnatum
iri videbatur: pater pro testimonio dixit, eum se iubente
fecisse: absolutum abdicat'. nam neque in totum filio parcit
nec, quod priore iudicio adfirmavit, mutare palam potest
et, ut non durat ultra poenam abdicationis, ita abdicat
tamen: et alioqui figura in patrem plus facit, quam licet,
in filium minus. ut autem nemo contra id, quod vult, dicit, 89
ita potest melius aliquid velle, quam dicit: quo modo ille
abdicatus, qui a patre, ut filium expositum et ab eo educatum
solutis alimentis recipiat, postulat, revocari fortasse
mavult, non tamen quod petit non vult. est latens et illa 90
significatio, qua, cum ius asperius petitur a iudice, fit tamen
spes aliqua clementiae, non palam, ne paciscamur, sed
per quandam credibilem suspicionem, ut in multis controversiis,
sed in hac quoque: 'raptor, nisi intra tricesimum
diem et raptae patrem et suum exoraverit, pereat: qui exorato
raptae patre suum non exorat, agit cum eo dementiae':
nam si promittat hic pater, lis tollitur: si nullam spem 91
faciat, ut non demens, crudelis certe videatur et a se iudicem
avertat. Latro igitur optime: 'occides ergo?' 'si

---

14 loqui *Regius* (B), sequi contrarium A — 25 patrem Guelf. patre A B.

potero'. remissius et pro suo ingenio pater Gallio: dura,
92 anime, dura: here fortior fuisti. confinia sunt his cele-
brata apud Graecos schemata, per quae res asperas mollius
significant. 'nam Themistocles suasisse existimatur Athe-
niensibus, ut urbem apud deos deponerent, quia durum
erat dicere, ut relinquerent,' et, qui Victorias aureas in usum
belli conflari volebat, ita declinavit, victoriis utendum esse.
totum autem allegoriae simile est, aliud dicere, aliud in-
tellegi velle.

93 Quaesitum etiam est, quo modo responderi contra
figuras oporteret. et quidam semper ex diverso aperiendas
putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. idque sane
frequentissime faciendum est: aliter enim dilui obiecta non
possunt, utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae
petunt. at cum maledicta sunt tantum, et non intellegere
94 interim bonae conscientiae est. atque etiam si fuerint
crebriores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum
est, ut nescio quid illud, quod adversarii obliquis sententiis
significare voluerint, si fiducia sit, obiciant palam, aut certe
non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id iudices
95 non modo intellegant, sed etiam credant. utilis aliquando
etiam dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est), qui,
cum esset contra eum dictum 'iura per patris tui cineres'
paratum se esse respondit, et iudex condicione usus est,
clamante multum advocato, schemata de rerum natura tolli,
ut protinus etiam praeceptum sit, eius modi figuris utendum
temere non esse.

96 Tertium est genus, in quo sola melius dicendi petitur
occasio, ideoque id Cicero non putat esse positum in con-
tentione. tale est illud, quo idem utitur in Clodium: qui-
bus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab se
97 deos placari posse arbitrabatur. ironia quoque in hoc
genere materiae frequentissima est. sed eruditissimum longe,
si per aliam rem alia indicetur, ut adversus tyrannum, qui
sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit com-
petitor: 'mihi in te dicere non licet, tu in me dic, et potes:
98 nuper te volui occidere'. frequens illud est nec magno opere
captandum, quod petitur a iure iurando, ut pro exheredato:

30 ex or. in Clod. et Cur. fr. III, 1 H.

20 audeant A b

'ita mihi contingat herede filio mori'. nam et in totum
iurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit et
est a Seneca dictum eleganter, non patronorum hoc esse,
sed testium. nec meretur fidem, qui sententiolae gratia
iurat, nisi si potest tam bene quam Demosthenes, ut supra
dixi. levissimum autem longe genus ex verbo, etiam si est 99
apud Ciceronem in Clodiam: praesertim quam omnes
amicam omnium potius quam cuiusquam inimicam
putaverunt.

Comparationem equidem video figuram *nunc* esse, 100
cum sit interim probationis, interim etiam causae genus,
etsi talis eius forma, qualis est pro Murena: vigilas tu
de nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille,
ut eo, quo contendit, mature cum exercitu perveniat:
te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat
et cetera, nescio an orationis potius quam sententiae
sit. id enim solum mutatur, quod non universa universis, 101
sed singula singulis opponuntur, et Celsus tamen et non
neglegens auctor Visellius in hac eam parte posuerunt,
Rutilius quidem Lupus in utroque genere, idque *ἀντίθετον*
vocat.

Praeter illa vero, quae Cicero inter lumina posuit sen- 102
tentiarum, multa alia et idem Rutilius Gorgian secutus, non
illum Leontinum, sed alium sui temporis, cuius quattuor
libros in usum suum transtulit, et Celsus, videlicet Rutilio
accedens, posuerunt schemata: consummationem, quam
Graecus † *διαλλαγήν* vocat, cum plura argumenta ad unum 103
effectum deducuntur: consequens, ille *ἐπακολούθησιν*, de
quo nos in argumentis diximus: collectionem, qui apud
illum est *συλλογισμός*, minas, id est *κατάπληξιν*: exhortationem,
παραινετικόν. quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam
ex iis, de quibus locuti sumus, figuram accipit. praeter haec 104
Celsus excludere, adseverare, detrectare, excitare iudicem,
proverbiis uti, et versibus et ioco et invidia et invocatione
intendere crimen, quod est *δείνωσις*, adulari, ignoscere,
fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere figuras

---

7 p. Cael. 13, 32 — 12 c. 9, 22

---

10 nunc *Madvig*, non *libri* — 12 etsi *Madvig*, et si A B — 25 usum *Ahrens in Zeitschrift f. Alterthumsw. 1845, p. 158*, unum *libri* — 27 *συλλογήν Volkmann*, *ΔΙΑΜΑΤΕΝ* B, *ΔΙΑΜΑΡΗΝ* A.

105 putat. partitionem quoque et propositionem et divisionem et rerum duarum cognationem, quod est, ut idem valeant quae videntur esse diversa, ut non is demum sit veneficus, qui vitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem,
106 quod est in parte finitionis. Rutilius sive Gorgias *ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφοράν, ἀντίρρησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν,* quod est dicere, quid fieri oportuerit, deinde quid factum sit, *ἐναντιότητα,* unde sint enthymemata *κατ' ἐναντίωσιν, μετάληψιν* etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, quamquam paucissimas faciat figuras, *ἐνθύμημα* tamen, quod commentum vocat, et rationem appellans *ἐπιχείρημα* inter eas habet. quod quidem recipit quodam modo et Celsus:
107 nam consequens an epichirema sit dubitat. Visellius adicit et sententiam. invenio qui adgregent his *διασκευάς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις.* sed ut haec non sunt schemata, sic alia vel sint forsitan ac nos fugerint vel etiam nova fieri adhuc possint, eiusdem tamen naturae, cuius sunt ea, de quibus dictum est.

De figuris verborum.

1 III. Verborum vero figurae et mutatae sunt semper et, utcumque valuit consuetudo, mutantur. itaque, si antiquum sermonem nostro comparemus, paene iam quidquid loquimur figura est, ut 'hac re invidere', non, ut omnes veteres et Cicero praecipue, 'hanc rem', et 'incumbere illi', non 'in illum', et 'plenum vino', non 'vini', et 'huic', non 'hunc adulari' iam dicitur et mille alia, utinamque non peiora
2 vincant. verum schemata *λέξεως* duorum sunt generum: alterum loquendi rationem vocant, alterum maxime collocatione exquisitum est. quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit isdem generibus, quibus vitia: esset enim omne orationis schema vitium, si non peteretur, sed acci-
3 deret. verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, saepe etiam ratione quadam. ideoque, cum sit a simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid, quod sequatur. una tamen in re

8 *κατ' ἐναντίωσιν Kayser ad Cornif p. 291, ΚΑΤΑΙΤΙΑΣΙΝ* **A**, *ΚΑΤΑΙΚΤΙΑΣΙΝ* **B** — 24 huic rei **a b**, hanc rem **A** — 33 omne orationis] onis **T**, omne **A**, hominis **G**.

maxime utilis, ut et cotidiani ac semper eodem modo for-
mati sermonis fastidium levet et nos a vulgari dicendi
genere defendat. quod si quis parce et, cum res poscet, 4
utetur, velut adsperso quodam condimento iucundior erit: at
qui nimium adfectaverit, ipsam illam gratiam varietatis
amittet. quamquam sunt quaedam figurae ita receptae, ut
paene iam hoc ipsum nomen effugerint: quae etiam si
fuerint crebriores, consuetas aures minus ferient. nam 5
secretae et extra vulgarem usum positae ideoque magis
no*ta*biles ut novitate aurem excitant, ita copia satiant, et
se non obvias fuisse dicenti, sed conquisitas et ex omnibus
latebris extractas congestasque declarant.

Fiunt ergo et circa genus figurae in nominibus, nam 6
et oculis capti talpae et timidi dammae dicuntur a
Vergilio, sed subest ratio, quia sexus uterque altero signi-
ficatur, tamque mares esse talpas dammasque quam feminas
certum est: et in verbis, ut fabricatus est gladium et
inimicum poenitus es. quod minus mirum est, quia in 7
natura verborum est et quae facimus patiendi modo saepe
dicere, ut 'arbitror, suspicor', et contra faciendi quae pati-
mur, ut 'vapulo': ideoque frequens permutatio est et plera-
que utroque modo efferuntur: 'luxuriatur luxuriat, fluctuatur
fluctuat, adsentior adsentio'. est figura et in numero, vel 8
cum singulari pluralis subiungitur: gladio pugnacissima
gens Romani, gens enim ex multis, vel ex diverso:

qui non risere parentes,
nec deus hunc mensa dea nec dignata cubili est:

ex illis enim, 'qui non risere', hic, quem non dignata. in 9
satura est:

nostrum istud vivere triste aspexi,

cum infinito verbo sit usus pro appellatione: nostram enim
vitam vult intellegi. utimur et verbo pro participio:

magnum dat ferre talentum,

tamquam 'ferendum', et participio pro verbo: volo datum. 10

---

14 Georg. 1, 183: Ecl. 8, 28 — 17 Cic. p. Rab. Post. 3, 7 — 18 p. Mil. 13, 33 — 26 Verg. Ecl. 4, 62 — 30 Pers. Sat. 1, 9 — 33 Aen. 5, 248.

---

10 notabiles *Lochmann*, nobiles *libri* — 18 es *Philander e Cicerone*, est *libri* — 26 qui *Politianus Miscell. cent. I c. 89*, cui *libri* — 29 est *Spalding*, et A G.

Interim etiam dubitari potest, cui vitio simile sit schema, ut in hoc:

virtus est vitium fugere:

aut enim partes orationis mutat ex illo virtus est fuga vitiorum, aut casus ex illo virtu*t*is est vitium fugere, mult*o* tamen hoc utroque excitatius. iunguntur interim schemata: Sthenelus sciens pugnae: est enim scitus
11 pugnandi. transferuntur et tempora: Timarchides negat esse ei periculum a securi (praesens enim pro praeterito positum est) et status: hoc Ithacus velit: et, ne morer, per omnia genera, per quae fit soloecismus.

12 Haec quoque est, quam ἑτεροίωσιν vocant, cui non dissimilis ἐξαλλαγή dicitur, ut apud Sallustium neque ea res falsum me habuit et duci probare. ex quibus fere praeter novitatem brevitas etiam peti solet. unde eo usque processum est, ut non paeniturum pro non acturo paenitentiam et visuros ad videndum missos idem auctor dixerit.
13 quae ille quidem fecerit schemata: an idem vocari possint, videndum, quia recepta sunt. nam *in* receptis etiam vulgo auctore contenti sumus, ut iam evaluit rebus agentibus, quod Pollio in Labieno damnat, et contumeliam fecit, quod a Cicerone reprehendi notum est: 'adfici' enim 'con-
14 tumelia' dicebant. alia commendatio vetustatis, cuius amator unice Vergilius fuit:

vel cum se pavidum contra mea iurgia iactat.

et

progeniem sed enim Troiano a sanguine duci audierat.

quorum similia apud veteres tragicos comicosque sunt
15 plurima. illud et in consuetudine remansit 'enimvero', his amplius apud eundem:

nam quis te iuvenum confidentissime,

quo sermonis initium *f*it. et

---

3 Hor. Epist. 1, 1, 41 — 7 Hor. Carm. 1, 15, 24 — 8 Cic. Verr. 5, 44, 116 — 10 Aen. 2, 104 — 13 Iug. 10, 1 — 14 Hist. fr. inc. 110 ed Dietsch — 16 ib. 109 — 21 Cic. Phil. 3, 9, 22 — 25 Aen. 11, 406 — 27 ib. 1, 19 — 32 Georg. 4, 445

---

5 virtutis *ed. Gryph*, uirtus *libri* — 6 multo *Gesner*, multa *libri* — 7 scitus *Halm*, scius ////icus A, sciusticus G, scius scitus a — 18 possint M, possunt A G — 19 in *add. Halm* — 20 ut iam *Spalding*, utinam G, *lectionem libri* A *ignoramus* — 23 uetustatis G a, uetustas A — 26 et *add. Halm* — 33 fit *Obrecht*, sit A G.

tam magis illa tremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
quod est versum ex illo:
quám magis aerumna úrget, tam magis ád male-
faciendúm viget. 16
pleni talibus antiqui sunt. initio Eunuchi Terentius
quid igitur faciam? inquit. alius:
*a*in tandem leno?
Catullus in epithalamio:
dum innupta manet, dum cara suis est,
cum prius 'dum' significet 'quoad', sequens 'usque eo'. ex 17
Graeco vero translata vel Sallusti plurima, quale est:
vulgo amat fieri, ve*l* Horati, nam id maxime probat:
nec ciceris nec longae invidit avenae,
vel Vergili:
Tyrrhenum navigat aequor.
et iam vulgatum actis quoque: saucius pectus.
Ex eadem parte figurarum priore dico et adiectio est 18
illa, quae videri potest supervacua, sed non sine gratia est:
nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi.
potest enim deesse alterum 'nam'. et apud Horatium illud:
Fabriciumque,
hunc et intonsis Curium capillis.
et detractiones, quae in complexu sermonis aut vitium
habent aut figuram: *vitium ut*
accede ad ignem, iam calesces plus satis:
'plus' enim 'quam satis' est. nam de altera [quae] detractione 19
pluribus dicendum est.
Utimur vulgo et comparativis pro absolutis, ut cum
se quis infirmiorem esse dicet. duo inter se comparativa
committimus: si te, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam

1 Aen. 7, 787 — 4 Trag. inc. fr. LXXXIX p. 259 R. — 6 I, 1, 1 — 8 Comic. incert. v. 31 p. 117 R. — 10 62, 45 — 13 Iug 34 ?). — 14 Sat 2, 6, 83 — 16 Aen 1, 67 — 20 Verg. Ecl. 10, 11 — 22 Hor. Carm. 1, 12, 40 — 26 Ter. Eun. 1, 2, 5 — 31 Cic. in Cat. 1, 2, 5

7 Atilius *vel* Caecilius *Woelfflin* — 8 ain *Halm,* in **A G** — 13 vulgo *Francius,* uulgus *libri* — vel *edd. vett*, uero *libri* — 18 dico *Gertz,* dicto **A G** — 25 vitium ut *add. Halm* — 27 quae *incl. Halm*: nam de a quae rhetorica est, adiectione atque detr. p. d. est *Gertz* — 28 dicendum *Regius,* adiciendum *libri*

20 crudelius factum esse dicat. sunt et illa non similia soloecismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quae et tropis adsignari solent, ut de uno pluraliter dicamus:

sed nos immensum spatiis confecimus aequor,

et de pluribus singulariter:

haud secus ac patriis acer Romanus in armis.

21 specie diversa, sed genere eadem et haec sunt:

neve tibi ad solem vergant vineta cadentem.
ne mihi tum mollis sub divo carpere somnos,
neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas:

non enim nescio cui alii prius, nec postea sibi uni, sed omnibus praecipit. et de nobis loquimur tamquam de aliis:
22 dicit Servius, negat Tullius. et nostra persona utimur pro aliena, et alios pro aliis fingimus. utriusque rei exemplum pro Caecina. Pisonem, adversae partis advocatum, adloquens Cicero dicit: restituisse te dixti: nego me ex edicto praetoris restitutum esse: verum enim est illud: restituisse *se* Aebutius dixit, Caecina 'nego me ex edicto praetoris restitutum esse': et ipsum 'dixti', excussa
23 syllaba, figura in verbo. illa quoque ex eodem genere possunt videri: unum quod interpositionem vel interclusionem dicimus, Graeci *παρένθεσιν, παρέμπτωσιν* vocant, cum continuationi sermonis medius aliqui sensus intervenit: ego cum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem: cui adiciunt hyperbaton, quod inter tropos
24 esse noluerunt: alterum, quod est ei figurae sententiarum, quae *ἀποστροφή* dicitur, simile, sed non sensum mutat, verum formam eloquendi:

Decios, Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar.

25 acutius adhuc in Polydoro:

fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat et auro
vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
auri sacra fames?

hoc, qui tam parva momenta nominibus discreverunt, *μετάβασιν* vocant, quam et aliter fieri putant:

---

4 Verg. Georg. 2, 541 — 6 ib. 3, 346 — 8 ib. 2, 298 — 9 ib. 3, 435 — 13 cf. p. Mur. c. 27 *extr.* — 16 p. Caec. 29, 82 — 23 p. Mil. 34, 94 — 29 Georg. 2, 169 — 32 Aen. 3, 55

---

18 se *add. Halm* — Caecina nego me *Gesner,* nego me caecina *libri* — 22 cum *nos,* duo **A G**, dum **a** — 35 hoc *Halm,* h' **A**, h **G**.

quid loquor? aut ubi sum?

coniunxit autem παρένθεσιν et ἀποστροφήν Vergilius illo loco: 26

haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae.
distulerant (at tu dictis Albane maneres!)
raptabatque viri mendacis viscera Tullus.

haec schemata aut his similia, quae erunt per mutationem, 27 adiectionem, detractionem, ordinem, et convertunt in se auditorem nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, et habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse iucundus est. quod continget, si neque supra modum multae fuerint nec eiusdem generis aut iunctae aut frequentes, quia satietatem ut varietas earum, ita raritas effugit.

Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione posi- 28 tum est loquendi, sed ipsis sensibus cum gratiam tum etiam vires accommodat. ex quibus primum sit, quod fit adiectione. plura sunt genera. nam et verba geminantur, vel amplificandi gratia, ut occidi, occidi non Spurium Maelium (alterum est enim, quod indicat, alterum, quod adfirmat), vel miserandi, ut

a Corydon, Corydon.

quae eadem figura nonnumquam per ironiam ad elevandum 29 convertitur. similis geminationis post aliquam interiectionem repetitio est, sed paulo etiam vehementior: bona, miserum me! (consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor) bona, inquam, Cn. Pompei acerbissimae voci subiecta praeconis. vivis et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. et ab isdem 30 verbis plura acriter et instanter incipiunt: nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? et in isdem desinunt: 31 quis eos postulavit? Appius. quis produxit? Appius. quamquam hoc exemplum ad aliud quoque schema pertinet,

---

1 ib. 4, 595 — 3 ib. 8, 642 — 19 Cic. p. Mil. 27, 72 — 22 Verg. Ecl. 2, 69 — 25 Cic. Phil. 2, 26, 64 — 28 Cic. Cat. 1, 2, 4 — 30 ib. 1, 2, 1 — 35 p. Mil. 22, 59

---

1 loquar AG — 7 quae erunt *Regius*, quaerunt *fere libri* — 25 miserum ... bona *om* AG.

cuius et initia inter se et rursus inter se fines idem sunt,
quis et quis, Appius et Appius. quale est: qui sunt, qui
foedera saepe ruperunt? Karthaginienses. qui sunt,
qui crudelissime bellum gesserunt? Karthaginienses,
qui sunt, qui Italiam deformarunt? Karthaginienses.
qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Karthaginienses.
32 etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere
primorum verborum alterna repetitio, quod modo huius
esse loci potius dixi: vigilas tu de nocte, ut tuis con-
sultoribus respondeas, ille, ut eo, quo intendit,
mature cum exercitu perveniat: te gallorum, illum
bucinarum cantus exsuscitat: tu actionem instituis,
ille aciem instruit: tu caves ne consultores tui,
33 ille ne urbes aut castra capiantur. sed hac gratia
non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem
figuram: ille tenet et scit, ut hostium copiae, tu, ut
aquae pluviae arceantur: ille exercitatus est in pro-
34 pagandis finibus, tu in regendis. possunt media quoque
respondere vel primis, ut

te nemus Angitiae, vitrea te Fucinus unda,

vel ultimis, ut: haec navis onusta praeda Siciliensi,
cum et ipsa esset ex praeda. nec quisquam dubita*b*it,
idem fieri posse iteratis utrimque mediis. respondent primis
et ultima: multi et graves dolores inventi parentibus
35 et propinquis, multi. est et illud repetendi genus, quod
simul proposita iterat et dividit:

Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo
iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi.

36 ἐπάνοδος dicitur Graece, nostri regressionem vocant. nec
solum in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba
contra sumuntur: principum dignitas erat paene par,
non par fortasse eorum, qui sequebantur. interim
variatur casibus haec et generibus retractatio: magnus
est dicendi labor, magna res est, et apud Rutilium longa

---

2 Cornif. 4, 14 — 9 p. Mur. 9, 22 — 20 Aen. 7, 759 — 21 Cic. Verr 5, 17, 44 — 24 ib. 45, 119 — 27 Aen. 2, 435 — 31 Cic. p. Lig. 6, 19 — 33 p. Mur. 13, 29

---

8 huius *Regius*, huiusmodi A G — 16 scit ut *Cicero*, sicut A G — 17 est *e Cicerone addidi* — 22 dubitabit *Gesner*, dubitavit *libri* — 26 simul *Spalding*, semel *libri* — 27 Iphitus ... quorum *om.* A G.

περιόδῳ, sed haec initia sententiarum sunt: pater hic tuus?
patrem nunc appellas? patris tui filius es? fit casibus 37
modo hoc schema, quod πολύπτωτον vocant. constat [et]
aliis etiam modis, ut pro Cluentio: quod autem tempus
veneni dandi? illo die? illa frequentia? per quem
porro datum? unde sumptum? quae porro interceptio
poculi? cur non de integro autem datum? hanc rerum 38
coniunctam diversitatem Caecilius μεταβολήν vocat, qualis
est pro Cluentio locus in Oppianicum: illum tabulas
publicas Larini censorias corrupisse decuriones
universi iudicaverunt, cum illo nemo rationem,
nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam
multis cognatis et adfinibus tutorem umquam liberis
suis scripsit, et deinceps adhuc multa. ut haec in unum 39
congeruntur, ita contra illa dispersa sunt, quae a Cicerone
dissipata dici puto:

> hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
> arborei fetus alibi,

et deinceps. illa vero apud Ciceronem mira figurarum mixtura 40
deprehenditur, in qua et primo verbo longum post intervallum redditum est ultimum, et media primis et mediis
ultima congruunt: vestrum iam hic factum reprehenditur, patres conscripti, non meum, ac pulcherrimum
quidem factum, verum, ut dixi, non meum, sed
vestrum. hanc frequentiorem repetitionem πλοκήν vocant, 41
quae fit ex permixtis figuris, ut supra dixi, utque se habet
epistula ad Brutum: ego cum in gratiam redierim cum
Appio Claudio, et redierim per Cn. Pompeium,
ego ergo cum redierim. et in isdem sententiis crebri- 42
oribus mutata declinationibus iteratione verborum, ut apud
Persium:

> usque adeone
> scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

---

1 Rutil. 1, 10 — 4 c. 60, 167 — 9 c. 14, 41 — 16 Orat. 71, 235 — 17 Verg. Georg. 1, 54 — 22 contra contionem Q. Metelli fr. 5 H. — 27 ex libro incerto fr. 6 H. — 32 Sat. 1, 26

---

3 et *incl. Halm* — 10 Larini *Cicero*, lari A, uiolari G — 21, 22 primis et ultimis c. *suspicatur Volkmann* — 22 reprehenditur *Spalding*, depr. *libri* — 29 et *ante* ego *del. Halm* — cum] quam A G.

et apud Ciceronem: neque enim poterant iudicio et
43 hi damnari, qui iudicabant. sed sensus quoque toti, quem ad modum coeperunt, desinunt: venit ex Asia. hoc ipsum quam *novum*? tribunus plebis venit ex Asia. in eadem tamen periodo et verbum ultimum primum refertur, tertium iam sermone, adiectum est enim: verumtamen venit. interim sententia quidem repetitur, *sed non eodem* verborum ordine: quid Cleomenes facere potuit? non enim possum quemquam insimulare falso. quid,
44 inquam, facere Cleomenes potuit? prioris etiam sententiae verbum ultimum ac sequentis *primum* frequenter est idem, quo quidem schemate utuntur poetae saepius:

Pierides, vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.

sed ne oratores quidem raro: hic tamen vivit: vivit?
45 immo vero etiam in senatum venit. aliquando, sicut in geminatione verborum diximus, initia quoque et clausulae sententiarum aliis, sed non alio tendentibus verbis inter se consonant. initia hoc modo: dediderim periculis omnibus, obtulerim insidiis, obiecerim invidiae. rursus clausulae ibidem statim: vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos iudicastis. hoc alii *συνωνυμίαν*, alii disiunctionem vocant, utrumque, etiam si est diversum, recte: nam est nominum idem significantium separatio. congregantur quoque verba idem significantia: quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti, egredere ali-
46 quando ex urbe: patent portae, proficiscere. et in eundem alio libro: abiit, excessit, erupit, evasit. hoc Caecilio pleonasmus videtur, id est abundans super necessitatem oratio, sicut illa:

vidi oculos ante ipse meos:

in illo enim 'vidi' inest 'ipse'. verum id, ut alio quoque loco dixi, cum supervacua oneratur adiectione, vitium est, cum auget aut manifestat sententiam, sicut hic, virtus:

---

3 c. cont. Q. Metelli fr. 6 H. — 8 Verr. 5, 41, 107 — 13 Verg. Ecl. 10, 72 — 15 in Catil. 1, 2, 1 — 19 c. cont. Q. Metelli fr. 7 H. — 21 ib. fr. 5 H. — 25 in Cat. 1, 5, 10 — 28 ib. 2, 1, 1 — 31 Aen. 12, 638

1, 2 poterant ... iudicabant *Zumpt*, poterat iudicio et his damnatis qui indicabantur **A G** — 4 novum *Zumpt*, bonum *libri* — 6 adiectum *ed. Ald.*, abiectum *libri* — 7 sed non eodem *addidi*, eodem *add. ed. Ald.* sed eodem *Badius* — 11 primum *add. Badius*.

'vidi, ipse, ante oculos' totidem sunt adfectus. cur 47
tamen haec proprie nomine tali notarit, non video: nam et geminatio et repetitio et qualiscumque adiectio pleonasmus videri potest. nec verba modo, sed sensus quoque idem facientes acervantur: perturbatio istum mentis et quaedam scelerum offusa caligo et ardentes furiarum faces excitaverunt.

Congeruntur et diversa: mulier, tyranni saeva 48
crudelitas, patris amor, ira praeceps, temeritatis dementia. et apud Ovidium:

sed grave Nereidum numen, sed corniger Ammon,
sed quae visceribus veniebat belua ponti
exsaturanda meis.

inveni qui et hoc *πλοκήν* vocaret: cui non adsentior, cum 49
sit unius figurae. mixta quoque et idem et diversum significantia, quod et ipsum *διαλλαγήν* vocant: quaero ab inimicis, sintne haec investigata comperta [id est patefacta], sublata [delata] extincta per me? 'investigata comperta [patefacta]' aliud ostendunt, 'sublata [delata] extincta' sunt inter se similia, sed non etiam prioribus. et hoc 50
autem exemplum et superius aliam quoque efficiunt figuram, quae, quia coniunctionibus caret, dissolutio vocatur, apta, cum quid instantius dicimus: nam et singula inculcantur et quasi plura fiunt. ideoque utimur hac figura non *in* singulis modo verbis, sed sententiis etiam, ut Cicero dicit contra contionem Metelli: qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci iussi: *in* senatum *sunt* in*troducti*, et totus hic locus talis est. hoc genus et *βραχυλογίαν* vocant, quae potest esse copulata dissolutio. contrarium id est schema, quod coniunctionibus abundat: illud *ἀσύνδετον*, hoc *πολυσύνδετον* dicitur. sed hoc est vel isdem saepius 51
repetitis, ut

tectumque laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram:

5 Cic. in Pis. fr. 3 H., cf. Annal. phil. 1866, p. 624 — 11 Metam. 5, 17 — 16 c. cont. Q. Metelli fr. 8 H. — 26 ib. fr. 9 H. — 33 Georg. 3, 344

1 uidet **A G** — 17 id est patefacta *incl. Halm* — 18, 19 delata *incl. Halm* — 19 patefacta *incl. Halm* — 24 in *add. ed. Ald.* — 27 in senatum sunt introducti *Halm*, senatum si interposui **A G**, *fort.* in senatu interrogavi — 30 id **T** *m. 2*, ut **A G**, illud *Halm*.

52 vel diversis: arma virumque — multum ille et terris
53 — multa quoque. adverbia quoque et pronomina varian-
tur: hic illum vidi iuvenem — bis senos cui nostra
dies — hic mihi responsum primus dedit ille pe-
tenti. sed utrumque horum acervatio *est aut* iuncta aut
54 dissoluta. omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed
varia et ut cuique fingenti placuit. fons quidem unus, quia
acriora facit et instantiora quae dicimus, et vim quandam
prae se ferentia velut saepius erumpens adfectus.

Gradatio, quae dicitur κλῖμαξ, apertiorem habet
55 artem et magis adfectatam, ideoque esse rarior debet. est
autem ipsa quoque adiectionis: repetit enim quae dicta
sunt, et priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit:
cuius exemplum ex Graeco notissimo transferatur: non
enim dixi quidem, sed non *scripsi, nec scripsi qui-*
dem, sed non obii legationem, *nec obii quidem lega-*
56 *tionem*, sed non persuasi Thebanis. sunt tamen tra-
dita et Latina: Africano virtutem industria, virtus
gloriam, gloria aemulos comparavit. et Calvi: non
ergo magis pecuniarum repetundarum quam maie-
statis, neque maiestatis magis quam Plautiae legis,
neque Plautiae legis magis quam ambitus, neque
57 ambitus magis quam omnium legum et *cetera*. inve-
nitur apud poetas quoque, ut apud Homerum de sceptro,
quod a Iove ad Agamemnonem usque deducit, et apud nostrum
etiam tragicum:

Iove pátre prognatus ést, ut perhibent, Tantalus,
ex Tántalo ortus Pélops, ex Pelope autém satus
Atreús, qui nostrum pórro propagát genus.

58 At quae per detractionem fiunt figurae, brevitatis
novitatisque maxime gratiam petunt: quarum una est ea, quam
libro proximo in figuras ex συνεκδοχῇ distuli, cum sub-
tractum verbum aliquod satis ex ceteris intellegitur, ut
Caelius in Antonium: stupere gaudio Graecus: simul

1 Aen. 1, 1 sqq. — 3 Ecl. 1, 43 sqq. — 14 Demosth. de cor. 55, 179 — 19 Cornif. 4, 25 — 24 Hom. Il. 2, 101 — 27 Trag. inc. fr. LIV Ri

5 est aut *Halm*, et tantum *libri* — 9 erumpens *Spalding*, erumpentis *libri* — 15 scripsi . . . non *add. edd.* — 16 nec . . . quidem *add. edd.*, legationem *add. Keil* — 23 et cetera *Spalding*, est *libri* — 27 patre prognatus *Ribbeck*, prognatus *Diomedis edd. vett.* (*II, p. 443 P.*), propagatus A, *corr. e* propugnatum.

enim auditur 'coepit'. Cicero ad Brutum: sermo nullus
scilicet nisi *de* te: quid enim potius? tum Flavius,
cras, inquit, tabellarii, et ego ibidem *has* inter
cenam exaravi. cui similia sunt illa meo quidem iudicio, 59
in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur:

novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.

hanc quidam aposiopesin putant, frustra. nam illa quid 60
taceat, incertum est aut certe longiore sermone explicandum,
hic unum verbum et manifestum quidem desideratur: quod
si aposiopesis est, nihil non, in quo deest aliquid, idem
appellabitur. ego *ne* illud quidem aposiopesin semper voco, 61
in quo res quaecumque relinquitur intellegenda, ut ea, quae
in epistulis Cicero: data Lupercalibus, quo die Antonius
Caesari: non enim obticuit, *sed* lusit, quia nihil aliud in-
tellegi poterat quam hoc: diadema imposuit. altera est 62
per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui con-
iunctiones eximuntur. tertia, quae dicitur *ἐπεζευγμένον,* in
qua unum ad verbum plures sententiae referuntur, quarum
unaquaeque desideraret illud, si sola poneretur. id accidit
aut praeposito verbo, ad quod reliqua respiciant: vicit
pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia,
aut inlato, quo plura cluduntur: neque enim is es,
Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut
metus a periculo aut ratio a furore revocaverit.
medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequenti- 63
bus sufficiat: iungit autem et diversos sexus, ut cum marem
feminamque 'filios' dicimus, et singularia pluralibus miscet.
sed haec adeo sunt vulgaria, ut sibi artem figurarum adserere 64
non possint. illud plane figura est, quod diversa sermonis
forma coniungitur:

sociis tunc arma capessant
edico, et dira bellum cum gente gerendum.

quamvis enim pars 'bello' posterior participio insistat, utri-
que convenit illud 'edico'. non utique detractionis gratia
fact*am* coniuncti*onem* *συνοικείωσιν* vocant, quae duas res
diversas colligat:

1 ex libro incerto fr. 7 H. — 6 Verg. Ecl. 3, 8 — 14 ex epist. amissa — 21 Cic p. Cluent. 6, 15 — 23 in Catil. 1, 9, 22 — 32 Aen. 3, 234

2 de *add. ed. Ald.* — 3 has *Burman,* cras A G — 8 hanc a, hinc A G, — 12 ego ne *Spalding,* nego A G — 15 sed *add. Halm* — 36 factam coniunctionem *Spalding,* facta coniunctio *libri.*

tam deest avaro quod habet, quam quod non habet.
65 huic diversam volunt esse distinctionem, cui dant nomen
παραδιαστολήν, qua simili*a* discernunt*ur*: cum te pro
astuto sapientem appelles, pro confidente fortem,
pro inliberali diligentem. quod totum pendet ex fini-
tione ideoque an figura sit dubito. cui contraria est ea, qua
fit ex vicin*o* transitus ad diversa ut similia: brevis esse
laboro, obscurus fio et quae sequuntur.
66 Tertium est genus figurarum, quod aut similitudine
aliqua vocum aut paribus aut contrariis convertit in se
aures et animos excitat. hinc est *παρονομασία,* quae dicitur
adnominatio. ea non uno modo fieri solet: ex vicinia
quaedam praedicti nominis ducta casibus declinatis, ut
Domitius Afer pro Cloatilla: mulier omnium rerum im-
67 perita, in omnibus re*b*u*s* infelix. et cum verbo idem
verbum plus significan*s* subiungitur: quando homo hostis,
homo. quibus exemplis sum in aliud usus, sed in uno
ἔμφασις est et geminatio. *παρονομασίᾳ* contrarium est quod
eodem verbo quasi falsum arguitur: quae lex privatis
68 hominibus esse lex non videbatur. cui confinis est
quae *ἀντανάκλασις* dicitur, eiusdem verbi contraria significatio.
cum Proculeius quereretur de filio, quod is mortem suam
expectaret, et ille dixisset, se vero non expectare:
immo, inquit, rogo expectes. non ex eodem, sed ex
vicin*o* divers*um* accipitur, cum supplicio adficiendum dicas,
69 quem supplicatione dignum iudicaris. aliter quoque voces
aut eaedem diversa in significatione ponuntur aut productione
tantum vel correptione mutatae: quod etiam in iocis frigi-
dum equidem tradi inter praecepta miror, eorumque exempla
70 vitandi potius quam imitandi gratia pono: amari iucundum
est, si curetur ne quid insit amari. avium dulcedo
ad avium ducit, et apud Ovidium ludentem:

cur ego non dicam, Furia, te furiam?

---

1 Syri sent. 628 Ribb. — 3 Rutil. Lup. 1, 4 — 7 Hor. Art. poet. 25 — 19 Cic. in Pis. 13, 30 — 23 Rutil. Lup. 1, 5 — 30 Cornif. 4, 14, 21 — 33 ex epigrammatum libro ut videtur

---

3 qua similia discernuntur *Regius*, quia simili discernunt **A G** — 6 qua fit *Spalding* (**A**), quae **G** — 7 vicino *Halm*, uicina **A G** — 15 rebus *Regius*, rerum **A G** — 16 significans *Burman*, significan **G**, significat **A** (at *m. 2 in ras.*) — 18 ἔμφασις est et *Woelfflin*, *CPACIC* est **A** *in ras.*, fassis est **G** — παρονομασίᾳ *Spalding*, παραονομασία ei **A G** — 21 dicitur *add. Spalding* (**A**) — 24, 25 ex vicino diversum *Schuetz*, ex diuerso uicinum *libri*.

Cornificius hoc traductionem vocat, videlicet alterius in- 71
tellectus ad alterum. sed elegantius, quod est positum in
distinguenda rei proprietate: hanc rei publicae pestem
paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi
posse. et quae praepositionibus in contrarium mutantur:
non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse
videatur. melius atque acrius, quod cum figura iucundum
est, tum etiam sensu valet: emit morte immortalitatem.
illa leviora: non Pisonum, sed pistorum et ex oratore 72
arator. pessimum vero: ne patres conscripti videantur
circumscripti. *et* raro evenit, sed vehementer venit.
sic contingit, ut aliqui sensus vehemens et acer venu-
statem aliquam non eadem ex *voce* non dissona accipiat.
et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? 73
pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum di-
xerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta redierat:
non exigo ut immoriaris legationi: immorare. nam
et valet sensus ipse et in verbis tantum distantibus iucunde
consonat vox, praesertim non captata, sed velut oblata,
cum alter*o* suo sit usus, alterum ab adversario acceperit.
magnae veteribus curae fuit gratiam dicendi ex paribus et 74
contrariis adquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus,
aetate utique prima, Isocrates fuit. delectatus est his etiam
M. Tullius, verum et modum adhibuit non ingratae, nisi
copia redundet, voluptati et rem alioqui levem senten-
tiarum pondere implevit. nam per se frigida et inanis ad-
fectatio, cum in acres incidit sensus, innatam videtur habere,
non arcessitam *gratiam*.

Similium fere quadruplex ratio est. nam est primum, 75
quotiens verbum verbo aut non dissimile valde quaeritur, ut

puppesque tuae pubesque tuorum,

et: sic in hac calamitosa fama quasi in aliqua per-
niciosissima flamma, et: non enim tam spes lau-
danda quam res est, aut certe pa*r* et extremis syllabis

---

3 Cic. in Cat. 1, 12, 30 — 6 ib. 1, 11, 27 — 9 ex oratore] Cic. Phil. 3, 9, 22 — 10 Cornif. 4, 22 — 31 Aen. 1, 399 — 32 Cic. p. Cluent. 1, 4 — 33 Cic. de re publ.

---

1 hoc *Halm*, haec AG — 11 et *add. Schenkl* — 13 voce *add. Christ* — 20 altero *Regius*, alter AG — 21 ex T *m. 2*, et AG — et *add. Rollin* (A) — 27 innatam a, innata AG — 28 gratiam *addidi* — 32 hac a, haec AG — 34 par et *Buttmann*, par est *ed. Colon.*, patet *libri*.

76 consonans: non verbis, sed armis. et hoc quoque, quotiens in sententias acres incidit, pulchrum est: quantum possis, in eo semper experire, ut prosis. hoc est *πάρισον,* ut plerisque placuit. *T*heo Sto*i*cus *πάρισον* existi-
77 mat, quod sit e membris non dissimilibus. secundum, ut clausula similiter cadat, *syllabis* isdem ultima in parte collocatis: *ὁμοιοτέλευτον habet* similem duarum sententiarum vel plurium finem: non modo ad salutem eius extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. ex quibus fere fiunt, non tamen ut semper utique ultimis consonent, quae *τρίκωλα* dicuntur: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. sed in quaternas quoque ac plures haec ratio ire sententias potest. fit etiam singulis verbis:

Hecuba hoc dolet, pudét, piget,

78 et abiit, excessit, erupit, evasit. tertium est, quod in eosdem casus cadit: *ὁμοιόπτωτον* dicitur. sed neque quod finem habet similem, utique in eundem venit finem *ὁμοιόπτωτον,* quia *ὁμοιόπτωτον* est tantum casu simile, etiam si dissimilia sint quae declinentur, nec tantum in fine deprehenditur, sed respondent*ibus* vel primis inter se vel mediis vel extremis vel etiam permutatis his, ut media primis et summa mediis accommodentur, et quocumque modo accom-
79 modari potest. nec enim semper paribus syllabis constat, ut est apud Afrum: amisso nuper †infelicis auleis non praesidio inter pericula tamen solacio inter adversa. eius fere videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines consentiunt, ut hic 'praesidio, solacio', *cum* et similia sint verbis et paribus cadant et eodem
80 modo desinant. *fit* etiam ut sint, quod est quartum, membris aequalibus, quod *ἰσόκωλον* dicitur: 'si, quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia valeret' *ἰσόκωλον* est et

---

1 Rutil. Lup. 2, 12 — 8 p. Mil. 2, 5 — 11 p. Cluent. 6, 15 — 15 Trag. inc. fr. IX R. — 16 Cic. in Cat. 2, 1, 1 — 31 p. Caec. 1, 1

---

3 experire *Regius,* experiri A G — 4 Theo Stoicus *Halm,* cheostolcus A G — 6 syllabis isdem *Spalding,* nel *in* hisdem A, uel in his isdem G — ultima in parte conlocatis *Halm,* ultimam partem conlatis *libri* — 7 habet *addidi,* vocant *Capperonnier* — 11 uincit A G — 21 respondentibus *Halm,* respondent A G — 29 cum et *Halm,* pedem et *libri* — 30 fit *add. Halm.*

ὁμοιόπτωτον habet: 'non minus nunc in causa cederet
Aulus Caecina Sexti Aebuti impudentiae quam
tum in vi facienda cessit audaciae' *ἰσόκωλον, ὁμοιό-
πτωτον, ὁμοιοτέλευτον*: accedit et ex illa figura gratia, qua
nomina dixi mutatis casibus repeti: non minus cederet
quam cessit. a*t* hoc *ὁμοιοτέλευτον* et *παρονομασία* est:
neminem alteri posse dare in matrimonium, nisi
penes quem sit patrimonium.
Contrapositum autem vel, ut quidam vocant, con- 81
tentio (*ἀντίθετον* dicitur) non uno fit modo. nam et singula
singulis opponuntur, ut in eo, quod modo dixi: vicit
pudorem libido, timorem audacia, et bina binis: non
nostri ingenii, vestri auxilii est, et sententiae senten-
tiis: dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis. cui 82
accommodissime subiungitur et ea species, quam distinc-
tionem diximus: odit populus Romanus privatam
luxuriam, publicam magnificentiam diligit, et quae
sunt simili casu dissimili sententia in ultimo locata: 'ut
quod in tempore mali fuit, nihil obsit, quod in
causa boni fuit, prosit'. nec semper contrapositum 83
subiungitur, ut in hoc: est igitur haec, iudices, non
scripta, sed nata lex, verum, sicut Cicero dicit, de
singulis rebus propositis refertur ad singula, ut in eo, quod
sequitur: quam non didicimus, accepimus, legimus,
verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, ex-
pressimus. nec semper, quod adversum est, contra ponitur, 84
quale est apud Rutilium: nobis primis di immortales
fruges dederunt, nos, quod soli accepimus, in om-
nes terras distribuimus. fit etiam adsumpta illa figura, 85
qua verba declinata repetuntur, quod *ἀντιμεταβολή* dicitur:
non, ut edam, vivo, sed, ut vivam, edo. et quod apud
Ciceronem conversum ita est, ut, cum mutationem casus
habeat, etiam similiter desinat: ut et sine invidia culpa
plectatur et sine culpa invidia ponatur. et eodem 86
cluditur verbo, ut quod dicit de Sex. Roscio: etenim

11 Cic. p. Cluent 6, 15 — 12 ib. 1, 4 — 14 ib. 2, 5 — 16 p. Mur. 36, 76 — 18 p. Cluent. 29, 80 — 21 p. Mil. 4, 10 — 27 c. 2, 16 — 33 p. Cluent. 2, 5 — 35 p. Quinctio 25, 78

4 accedit *Regius*, accidit *libri* — 6 at hoc *Halm*, ad huc *libri* — 10 fit G, sic A. *ante* singula, *expunxi cum Dzialasio in Rhett. antiquorum de figuris doctrina Vratisl. 1869, p. 21* — 35 de Sex. Roscio *ed. Ald.*, deseroscio A, desero. scio G.

cum artifex eius modi est, ut solus videatur dignus
esse qui scaenam introeat, tum vir eius modi est, ut
solus dignus esse videatur qui non accedat. est et
nominibus ex diverso collocatis sua gratia: si consul
Antonius, Brutus hostis, si conservator rei publicae
Brutus, hostis Antonius.
87 Olim plura de figuris quam necesse erat, et adhuc
erunt qui putent esse figuram: incredibile est quod
dico, sed verum: *ἀνθυποφοράν* vocant, et aliquis hoc
semel tulit, ne*mo* bis, ego ter, *διέξοδον*, e*t* longius
evectus sum, sed redeo ad propositum, *ἄφοδον*.
88 quaedam verborum figurae paulum figuris sententiarum de-
clinantur, ut dubitatio. nam cum est in re, priori parti
adsignanda est, cum in verbo, sequenti: sive malitiam
sive stultitiam dicere oportet. item correctionis
89 eadem ratio est: nam quod illic dubitat, hic emendat. etiam
in personae fictione accidere quidam idem putaverunt,
ut in verbis esset haec figura: crudelitatis mater est
avaritia, et apud Sallustium in Ciceronem 'o Romule
Arpinas': quale est apud Menandrum Oedipus Thria-
sius. haec omnia copiosius sunt exsecuti qui non ut partem
operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedi-
caverunt, sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius,
Visellius aliique non pauci, sed non minor erit eorum, qui
90 vivunt, gloria. ut fateor autem verborum quoque figuras
posse plures reperiri a quibusdam, ita iis, quae ab aucto-
ribus claris traduntur, meliores non adsentior. nam in primis
M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas
in Oratore postea scripto transeundo videtur ipse damnasse:
quarum pars est, quae sententiarum potius quam verborum
sit, ut imminutio, improvisum, imago, sibi ipsi responsio,
digressio, permissio, contrarium (hoc enim puto, quod
91 dicitur *ἐναντιότης*), sumpta ex adverso probatio: quaedam

4 Phil. 4, 3, 8 — 14 Auct. ad Her. 4, 29, 40 — 18 Rutil. Lup. 2, 6 — 19 decl. 4, 7 — 20 Com. fragm. ed. Mein. 4, p. 303

1 ut solus uideatur dignus esse qui scaenam introeat solus uideatur qui non accedat **G**, ut solus uideatur dignus esse uidetur qui non accedat **A**, tum uir eius modi est ut *et* dignus esse *e Cicerone addidi* — 4 nominibus (*om.* in) *nos*, in omnibus **A**, in hominibns **G** — 5 si conservator . . . Brutus *om.* **A G** — 8 putant **A G** — 10 nemo *Badius*, nego **A G** — et *Spalding*, eo **A G** — 11 *ἄνοδον Volkmann* — 14 me *post* siue *del. Halm* — 31 inprovisum *Halm e Cicerone*, inprouisa **A G**.

omnino non sunt figurae, sicut ordo, dinumeratio, circum-
scriptio, sive hoc nomine significatur comprehensa breviter
sententia sive finitio: nam et hoc Cornificius atque Rutilius
schema *λέξεως* putant. verborum autem concinna trans-
gressio (hyperbaton est), quod Caecilius quoque putat
schema, a nobis est inter *tropos* posita. *sed* mutatio, [et] si 92
ea est, quam Rutilius *ἀλλοίωσιν* vocat, dissimilitudinem
ostendit hominum, rerum, factorum: quae si latius fiat,
figura non est, si angustius, in *ἀντίθετον* cadet, si vero haec
appellatio significat *ὑπαλλαγήν*, satis de ea dictum est. quod 93
vero schema est ad propositum subiecta ratio, quod Rutilius
αἰτιολογίαν vocat? nam de illo dubitari possit, an schema
sit, in distributis subiecta ratio, quod apud eundem primo
loco positum est. *προςαπόδοσιν* dicit, quae, ut maxime, ser- 94
vetur sane in pluribus propositis, quia aut singulis statim
ratio subiciatur, ut est apud Gaium Antonium: sed neque
accusatorem eum metuo, quod sum innocens, neque
competitorem vereor, quod sum Antonius, neque
consulem spero, quod est Cicero: aut positis duobus 95
vel tribus eodem ordine singulis continua reddatur, quale
apud Brutum de dictatura Cn. Pompei: praestat enim
nemini imperare quam alicui servire: sine illo enim
vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla con-
dicio est. sed et uni rei multiplex ratio subiungitur, ut 96
apud Vergilium:

sive inde occultas vires et pabula terrae
pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
excoquitur vitium, — — et totus locus,
seu plures calor ille vias — seu durat magis.

relationem quid accipi velit, non liquet mihi: nam si 97
ἀνάκλασιν aut *ἐπάνοδον* aut *ἀντιμεταβολήν* dicit, de omnibus
his locuti sumus. sed quidquid est, nec hoc nec superiora
in Oratore repetit. sola est in eo libro posita inter figuras
verborum exclamatio, quam sententiae potius puto (adfectus
enim est), *de* ceteris omnibus consentio. adicit his Caecilius 98
περίφρασιν, de qua dixi, Cornificius interrogationem, ratio-

7 c. 2, 16 — 11 ib. 2, 19 — 26 Georg. 1, 86 — 36 c. 4, 15

6 tropos *add. Burman* — sed *Spalding*, est **A**, et **G** — si *Halm*, etsi *libri* — 7 *ἀλλοίωσιν Philander*, *AMOIOCIN* **G**, *AMOIOCIN* **A** — 31 *ἀνάκλασιν Spalding*, *ANANKAΣIN* **A** — 35 de *Halm*, et *libri*.

cinationem, subiectionem, transitionem, occultationem, praeterea sententiam, membrum, articulos, interpretationem, conclusionem. quorum priora alterius generis sunt schemata, 99 sequentia schemata omnino non sunt. item Rutilius praeter ea, quae apud alios quoque sunt, *παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιίαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμόν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παρρησίαν,* de quibus idem dico. nam eos quidem auctores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, praeteribo, qui etiam, quae sunt argumentorum, figuris adscripserunt.

100 Ego illud de iis etiam, quae ver*ae* sunt, adiciam breviter, sicut ornant orationem opportune positae, ita ineptissisimas esse, cum immodice petantur. sunt qui neglecto rerum pondere et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarunt, summos se iudicent artifices ideoque non desinant eas nectere, quas sine substantia sectari tam est ridiculum quam quaerere habitum 101 gestumque sine corpore. sed ne eae quidem, quae recte fiunt, densandae sunt nimis: nam et vultus mutatio oculorumque coniectus multum in actu valet, sed si quis ducere os exquisitis modis et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. et orat*io* habet rectam quandam velut faciem, quae ut stupere immobili rigore non debebit, ita saepius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. 102 sciendum vero in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus: maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. ubi vero atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis et pariter cadentibus et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum *nim*ia in his rebus cura verborum deroget adfectibus fidem, et ubicumque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

De compositione.

1 IV. De compositione non equidem post M. Tullium scribere auderem, cui nescio an *n*ulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi et eiusdem aetatis homines scriptis ad ipsum etiam litteris reprehendere id collocandi genus ausi

---

11 verae *Capperonnier*, uere *libri* — 12 ornant **A** (a *in ras.*), ornent **G** — 22 oratio *Regius*, orator *libri* — 30 nimia *Halm*, iam **A** tam **G** — 35 nulla *Lochmann et Spalding*, ulla *libri*.

fuissent, et post eum plures multa ad eandem rem pertinentia memoriae tradidissent. itaque accedam in plerisque 2
Ciceroni atque in iis ero, quae indubitata sunt, brevior, in quibusdam paulum fortasse dissentiam. nam etiam cum iudicium meum ostendero, suum tamen legentibus relinquam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem com- 3
positionis excludant, atque illum horridum sermonem, ut forte fluxerit, modo magis naturalem, modo etiam magis virilem esse contendant. qui si id demum naturale esse dicunt, quod natura primum ortum est et quale ante cultum
fuit, tota h*ae*c ars orandi subvertitur. neque enim locuti 4
sunt ad hanc regulam et diligentiam primi homines, nec prooemiis praeparare, docere expositione, argumentis probare, adfectibus commovere scierunt. ergo his omnibus, non sola compositione caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas aut vest*ibus* pellium tegmina aut urbibus montes ac silvas mutari oportuit.
quae porro ars statim fuit? quid non cultu mitescit? cur 5
vites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus: terra et ho*s* generat, mansuefacimus animalia: indomita nascuntur. verum id est maxime naturale, quod
fieri natura optime patitur. fortius vero qui incompositum 6
potest esse quam vinctum et bene collocatum? neque, si p*ra*vi pedes vim detrahunt rebus, ut Sotadeorum et *G*alliamb*ic*orum et quorundam in oratione simili paene licentia
lascivientium, compositionis est iudicandum. ceterum quanto 7
vehementior fluminum cursus est prono alveo ac nullas moras obiciente quam inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus, tanto, quae conexa est et totis viribus fluit, fragosa atque interrupta melior oratio. cur ergo vires ipsa specie solvi putent, quando res nec ulla sine arte satis
valeat et comitetur semper artem decor? an non eam, quae 8
missa optime est, hastam speciosissime contortam ferri videmus, et arcu derigentium tela quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? iam in certamine armorum atque in omni palaestra quid satis recte cavetur ac petitur,
cui non artifex motus et certi quidam pedes adsint? quare 9
mihi compositione velut amentis quibusdam nervisve intendi

---

11 haec *ed. Ald.*, hic G, his (?) A — 16 vestibus *Regius*, uestes A G — 20 hos *Francius*, hoc A G — 22 qui *Regius*, quid G, quid •• A — 24 pravi *Madvig*, parui *libri* — Galliambicorum *Spalding*, calliā b//////a A, Callimachorum G.

et concitari sententiae videntur. ideoque eruditissimo cuique
persuasum est, valere eam plurimum non ad delectationem
10 modo, sed ad motum quoque animorum. primum quia nihil
intrare potest in adfectus, quod in aure velut quodam
vestibulo statim offendit, deinde quod natura ducimur ad
modos. neque enim aliter eveniret ut illi quoque organorum
soni, quamquam verba non exprimunt, in alios tamen atque
11 alios motus ducerent auditorem. in certaminibus sacris non
eadem ratione concitant animos ac remittunt, non eosdem
modos adhibent, cum bellicum est canendum et cum posito
genu supplicandum est, nec idem signorum concentus est
procedente ad proelium exercitu, idem receptui carmen.
12 Pythagoreis certe moris fuit, et cum evigilassent, animos
ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, et
cum somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut,
si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.
13 quod si numeris ac modis inest quaedam tacita vis, in
oratione *ea* vehementissima, quantumque interest, sensus
idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua
compositione vel in textu iungantur vel in fine claudantur:
nam quaedam et sententiis parva et elocutione modica
14 virtus haec sola commendat. denique quod cuique visum
erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat et turbet:
abierit omnis vis, iucunditas, decor. solvit quaedam sua in
Oratore Cicero: *neque me divitiae movent, quibus
omnes Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt.* *immuta paululum, ut sit
'multi superarunt mercatores venaliciique'* et insequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum
15 turbes, velut fracta aut transversa tela proieceris. idem corrigit, quae a Graccho composita durius putat. illum decet:
nos hac sumus probatione contenti, quod in scribendo quae
se nobis solutiora obtulerunt componimus. quid enim attinet
eorum exempla quaerere, quae sibi quisque experiri potest?
illud notasse satis habeo, quo pulchriora et sensu et elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore,
quia neglegentia collocationis ipsa verborum luce depre-

25 c. 70, 232

18 ea *Badius*, eo *libri* — 26, 27, 28 mercatoresque uenalique *reliquis omissis fere libri, nostrum e Cicerone suppleverunt edd. vett.*

henditur. itaque ut confiteor, paene ultimam oratoribus artem 16 compositionis, quae *quidem* perfecta sit, contigisse, ita illis quoque priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. neque enim mihi quamlibet magnus auctor Cicero persuaserit, Lysian, Herodotum, Thucydiden parum studiosos eius fuisse. genus fortasse sint secuti non idem, 17 quod Demosthenes aut Plato, quamquam et ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atque rasum laetioribus numeris corrumpendum erat: perdidisset enim gratiam, quae in eo maxima est, simplicis atque inadfectati coloris, perdidisset fidem quoque. nam scribebat aliis, non ipse dicebat, ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis similia, quod ipsum compositio est. et historiae, quae currere debet ac ferri, minus convenissent 18 insistentes clausulae et debita actionibus respiratio et cludendi inchoandique sententias ratio. in contionibus quidem etiam similiter cadentia quaedam et contraposita deprehendas. in Herodoto vero cum omnia, ut ego quidem sentio, leniter fluunt, tum ipsa dialectus habet eam iucunditatem, ut latentes in *se* numeros complexa videatur. sed de propositorum 19 diversitate post paulum: nunc, quae prius iis, qui recte componere volent, discenda sunt.

Est igitur ante omnia oratio alia vincta atque contexta, soluta alia, qualis in sermone et epistulis, nisi cum aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de re publica similibusque. quod non eo dico, quia non illud 20 quoque solutum habeat suos quosdam et forsitan difficiliores etiam pedes: neque enim aut hiare semper vocalibus aut destitui temporibus volunt sermo atque epistula, sed non fluunt nec cohaerent nec verba verbis trahunt, ut potius laxiora in his vincla quam nulla sint. nonnumquam in causis 21 quoque minoribus decet eadem simplicitas, quae non nullis, sed aliis utitur numeris, dissimulatque eos et tantum communit occultius.

At illa conexa series tres habet formas: incisa, quae 22 *κόμματα* dicuntur, membra, quae *κῶλα*, *περίοδον*, quae est vel ambitus vel circumductum vel continuatio vel conclusio. in omni porro compositione tria sunt genera necessaria: ordo, iunctura, numerus.

---

2 quae quidem *Spalding*, qua de A G — 19 eam *Regius*, etiam *libri* — 20 se *add. Obrecht* — 22 sint *Regius* — 24 et T *m. 2, om.* A G.

23 Primum igitur de ordine. eius observatio in verbis est singulis et contextis. singula sunt, quae *ἀσύνδετα* diximus. in his cavendum ne decrescat oratio et fortiori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur aut latroni petulans: augeri enim debent sententiae et insurgere, ut optime Cicero 'tu', inquit, 'istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate': aliud enim maius alii supervenit. at si coepisset a toto corpore, non bene ad latera faucesque descenderet. est et alius naturalis ordo, ut 'viros ac feminas, diem ac noctem, ortum et oc-
24 casum' dicas potius quam retrorsum. quaedam ordine permutato fiunt supervacua, ut 'fratres gemini': nam si 'gemini' praecesserint, 'fratres' addere non est necesse. illa nimia quorundam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbiis, nomina adpositis et pronominibus essent priora:
25 nam fit contra quoque frequenter non indecore. nec non et illud nimiae superstitionis, uti quaeque sint tempore, *ita* facere etiam ordine priora, non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interim plus valent ante gesta ideoque levioribus
26 superponenda sunt. verbo sensum cludere multo, si compositio patiatur, optimum est: in verbis enim sermonis vis est. si id asperum erit, cedet haec ratio numeris, ut fit apud summos Graecos Latinosque oratores frequentissime. sine dubio erit omne, quod non cludet, hyperbaton, *sed* ipsum hoc inter tropos vel figuras, quae sunt virtutes, re-
27 ceptum est. non enim ad pedes verba dimensa sunt, ideoque ex loco transferuntur in locum, ut iungantur, quo congruunt maxime, sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit, cui adplicari et in quo possit insistere. felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo et apta iunctura et cum his numerus opportune cadens
28 contigit. quaedam vero transgressiones et longae sunt nimis, ut superioribus diximus libris, et interim etiam compositione vitiosae, quae in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant, quales illae Maecenatis: sole et aurora rubent plurima: inter *se* sacra movit aqua fraxinos: ne

---

6 Phil. 2, 25, 63

---

8 alii *Christ*, alio *libri* — 11 quam *Regius*, quamqnam et **A** (quam et *in ras.*) G — 17 ita *Christ*, ea *libri* — 24 sed *Spalding*, est G, et **A** — 36 se *add. Halm.*

exequias quidem unus inter miserrimos viderem
meas. quod inter haec pessimum est, quia in re tristi ludit 29
compositio. saepe tamen est vehemens aliquis sensus in
verbo, quod si in media parte sententiae latet, transire in-
tentionem et obscurari circumiacentibus solet, in clausula
positum adsignatur auditori et infigitur, quale illud est
Ciceronis: ut tibi necesse esset in conspectu populi
Romani vomere ***postridie.*** transfer hoc ultimum: minus 30
valebit. nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se
foeda vomendi necessitas iam nihil ultra expectantibus
hanc quoque adiceret deformitatem, ut cibus teneri non
posset postridie. solebat Afer Domitius traicere in clausulas 31
verba tantum asperandae compositionis gratia et maxime
in prooemiis, ut pro Cloatilla: gratias agam continuo,
et pro Laelia: eis utrisque apud te iudicem pericli-
tatur Laelia. adeo refugit teneram delicatamque modu-
landi voluptatem, ut currentibus per se numeris quod eos
inhiberet obiceret. amphiboliam quoque fieri vitiosa loca- 32
tione verborum nemo est qui nesciat. haec arbitror, ut in
brevi, de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet
et vin*cta* sit *et* apte cadens oratio, tamen merito incomposita
dicatur.

Iunctura sequitur. est in verbis, incisis, membris,
periodis: omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu
habent. atque ut ordinem sequar, primum sunt quae im- 33
peritis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est,
quae commissis inter se verbis duobus ex ultima prioris
ac prima sequentis syllaba deforme aliquod nomen efficiunt.
tum vocalium concursus: quod cum accidit, hiat et inter-
sistit et quasi laborat oratio. pessime longae, quae easdem
inter se litteras committunt, sonabunt: praecipuus tamen
erit hiatus earum, quae cavo aut patulo maxime ore effe-
runtur. e planior littera est, i angustior, ideoque obscurius 34
in his vitium. minus peccabit qui longis breves subiciet,
et adhuc qui praeponet longae brevem. minima est in
duabus brevibus offensio. atque cum ali*ae* subiunguntur aliis,
proinde asperiores *aut leniores* erunt, prout oris habitu

7 Phil. 2, 25, 63

8 postridie *add. Regius* — 21 vincta *Obrecht,* uincat ac A G — et *add. Regius* — 25 sunt quae *Capperonnier,* quae sunt A G — 27 ultima *Regius,* ultima fine A G — 36 aliae *Regius,* alia A G — 37 aut leniores *add. Christ.*

35 simili aut diverso pronuntiabuntur. non tamen id ut crimen
ingens expavescendum est, ac nescio neglegentia in hoc an
sollicitudo sit peior. inhibeat enim necesse est hic metus
impetum dicendi et a potioribus avertat. quare ut negle-
gentiae est hoc pati, ita humilitatis ubique perhorrescere,
nimiosque non immerito in hac cura putant omnes Isocraten
36 secutos praecipueque Theopompum. at Demosthenes et
Cicero modice respexerunt ad hanc partem. nam et coe-
untes litterae, quae *συναλοιφαί* dicuntur, etiam leniorem
faciunt orationem, quam si omnia verba suo fine cludantur,
et nonnumquam hiulca etiam decent faciuntque ampliora quae-
dam, ut 'pulchra oratione *is*ta iact*a* te', cum longae
per se et velut opimae syllabae aliquid etiam medii tem-
37 poris inter vocales, quasi intersistatur, adsumunt. qua de re
utar Ciceronis potissimum verbis. habet, inquit, ille tam-
quam hiatus et concursus vocalium molle quiddam,
et quod indicet non ingratam neglegentiam de re
hominis magis quam de verbis laborantis.

Ceterum consonantes quoque, earumque praecipue,
quae sunt asperiores, in commissura verborum rixantur, ut
s ultima cum x proxima, quarum tristior etiam, si binae
38 collidantur, stridor est, *ut* '*ars* studiorum'. quae fuit causa
et Servio, ut dixi*t*, subtrahendae s litterae, quotiens ultima
esset aliaque consonante susciperetur, quod reprehendit
Luranius, Messala defendit. nam neque Lucilium putat uti
eadem ultima, cum dicit *Ae*ser*n*inus fuit et dignus loco-
que, et Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic lo-
39 cutos. inde 'belligerare, pomeridiem' et illa Censori Catonis
'dicae *f*ac*i*aeque' m littera in e mollita. quae in veteri-
bus libris reperta mutare imperiti solent, et dum librariorum
40 insectari volunt inscientiam, suam confitentur. atqui eadem
illa littera, quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis

15 Orat. 23, 77 — 26 Sat. lib. 4, cf. Non. p. 393 — 27 c. 48, 161

4 negligentie est **M**, neglegentia **A**[1] **G** — 5 pars *post* negl. *om. ed. Colon.* — 12 ista iacta te *Halm*, acta oratio iactate **A** (actate) **G** — 13 opimae *Victorius*, optimae **A G** — medii temporis *Regius*, mediis temporibus **A G** — 20 ut si *Julius Victor,* et *libri* — 22 ut ars studiorum *edd. vett*, *cf Diomedes p. 467 Keil*, uastudiorum **A G** — 23 dixit *Lachmann ad Lucret. p. 29*, dixi *libri* — 25 putat *Spalding*, putant *libri* — 26 Aeserninus *L. F. Schmidt*, serinus **A G** — 28 belligerare pomeridiem *fere edd. vett.*, belligerare **S**, pelligerere promeridiem **A G** — 29 dicae faciaeque *Gertz,* dieae hac eque **A G**.

ita contingit, ut in eam transire possit, etiam si scribitur,
tamen parum exprimitur, ut 'multum ille' et 'quantum erat',
adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat. neque
enim eximitur, sed obscuratur et tantum in hoc aliqua
inter duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant. viden- 41
dum etiam, ne syllaba verbi prioris ultima et prima sequen-
tis *sit ea*dem: quod ne quis praecipi miretur, Ciceroni in
epistulis excidit: res mihi *invisae* visae sunt, Brute,
et in carmine:

o fortunatam natam me consule Romam.

etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur, quia 42
necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet.
ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda con-
tinuatio et ex diverso quoque longorum: adfert enim quan-
dam dicendi tarditatem. illa quoque vitia sunt eiusdem loci,
si cadentia similiter et similiter desinentia et eodem modo
declinata multa iunguntur. ne verba quidem verbis aut 43
nomina nominibus similiaque his continuari decet, cum
virtutes etiam ipsae taedium *pa*riant nisi gratia varietatis
adiutae.

Membrorum incisorumque iunctura non ea modo est 44
observanda quae verborum, quamquam et in his extrema
ac prima coeunt, sed plurimum refert compositionis, quae
quibus anteponas. nam et 'vomens frustis esculentis
gremium suum et totum tribunal implevit' * * et
contra (nam frequentius utar isdem diversarum quoque
rerum exemplis, quo sint magis familiaria) 'saxa atque
solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes
cantu flectuntur atque consistunt' magis insurgebat,
si verteretur: nam plus est saxa quam bestias commoveri,
vicit tamen compositionis decor. sed transeamus ad nu-
meros.

Omnis structura ac dimensio et copulatio vocum con- 45
stat aut numeris (numeros ῥυθμούς accipi volo) aut μέτροις,
id est dimensione quadam. quod, etiam *si* constat utrumque
pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. nam pri- 46
mum numeri spatio temporum constant, metra etiam ordine,

---

8 ex libro incerto fr. 8 H. — 24 Cic. Phil. 2, 25, 63 — 27 p. Arch. 8, 19

---

7 sit eadem] idē nec **A G** — 8 invisae *add. Regius* — 10 natam *om.* **A G** — 19 pariant *Regius*, patiantur *libri* — 35 etiam si *Regius*, etiam *libri* — 36 primum *ed. Ald.*, plurimum **A G**.

ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. ῥυθμός est aut par, ut dactylicus, una enim syllaba *longa* par est *duabus* brevibus (est quidem vis eadem et aliis
47 pedibus, sed nomen illud tenet: longam esse duorum temporum, brevem unius, etiam pueri sciunt) aut sescuplex, ut paeonicus: is est ex longa et tribus brevibus *aut ex tribus brevibus* et longa, vel alio quoque modo, ut tempora tria ad duo relata sescuplum faciant: aut duplex, ut iambos,
48 nam est ex brevi et longa, quique est ei contrarius. sunt hi et metrici pedes, sed hoc interest, quod rhythmo indifferens, dactylicusne ille priores habe*a*t breves an sequentes: tempus enim so*l*um metitur, ut a sublatione ad positionem idem spatii sit. proinde alia dimensio est versuum: pro dactylico poni non poterit anapaestus aut spondeus, nec
49 pae*a*n eadem ratione brevibus incipiet ac desinet. neque solum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne dactylum quidem aut forte spondeum alterum pro altero. itaque si quinque continuos dactylos, ut sunt in illo

panditur interea domus omnipotentis Olympi

50 confundas, solveris versum. sunt et illa discrimina, quod rhythmis libera spatia, metris finita sunt, et his certae clausulae, illi, quo modo coeperant, currunt usque ad μεταβολήν, id est transitum ad aliud rhythmi genus, et quod metrum in verbis modo, rhythmos etiam in corporis motu
51 est. inania quoque tempora rhythmi facilius accipient, quamquam haec et in metris accidunt. maior tamen illic licentia est, ubi tempora etiam [animo] metiuntur et pedum et digitorum ictu, *et* intervalla signant quibusdam notis atque aestimant, quot breves illud spatium habeat: inde τετράσημοι πεντάσημοι, deinceps longiores sunt percussiones, nam σημεῖον tempus est unum.

52 In compositione orationis certior et magis omnibus aperta servari debet dimensio. est igitur in pedibus et metricis quidem pedibus, *qui* adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium generum

19 Aen. 10, 1

2, 3 longa *et* duabus *add. Rollin* — 6 paeonicus: is est *Halm*, paeonicūsi· ē G, paeonicum sit A (si •• m. 1) — aut . . . brevibus *add. Halm* — 11 habeat *Regius*, habet A G — 12 solum *Badius*, sonum G, sonu A — 15 paean eadem] paene eadem A G — 27 animo *incl. Christ* — 28 et *add. Spalding* — 34 qui *add. Halm.*

excidant versus, et contra nihil quod est prosa scriptum,
non redigi possit in quaedam versiculorum genera vel in
membra: sic*u*t in molestos incidimus grammaticos, qu*orum* 53
fuerunt, qui lyricorum quorundam carmina in varias men-
suras coegerunt. at Cicero frequentissime dicit, totum hoc
constare numeris, ideoque reprehenditur a quibusdam, tam-
quam orationem ad rhythmos adliget. nam sunt numeri 54
ῥυθμοί, ut et ipse constituit, et secuti eum Vergilius, cum dicit

numeros memini, si verba tenerem,

et Horatius

numerisque fertur lege solutus. 55

invadunt ergo hanc inter ceteras vocem: neque enim
Demosthenis fulmina tantopere vibratura dicit, nisi
numeris contorta ferrentur: in quo si hoc sentit 'rhyth-
mis contorta', dissentio. nam rhythmi, ut dixi, neque finem
habent certum nec ullam in contextu varietatem, sed, qua
coeperunt sublatione ac positione, ad finem usque decurrunt:
oratio non descendet ad crepitum digitorum et *pedum*. *at*que 56
Cicero optime vid*i*t ac testatur frequenter, se quod nume-
rosum sit quaerere, ut magis non *ἄρρυθμον*, quod esset
inscitum atque agreste, quam *ἔνρυθμον*, quod poeticum est,
esse compositionem velit: sicut etiam quos palaestritas esse
*n*olumus, tamen esse *n*olumus eos, qui dicuntur *ἀπάλαιστοι*.
verum ea quae efficitur e pedibus a*e*qua conclusio nomen 57
aliquod desiderat. quid sit igitur potius quam numerus,
sed oratorius numerus, ut enthymema rhetoricus syllogis-
mus? ego certe, ne in calumniam cadam, qua ne Marcus
quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut, cum pro compo-
sito dixero numerum et ubicumque iam dixi, oratorium di-
cere intellegar.

Collocatio autem verba iam probata et electa et velut 58
adsignata sibi debet conectere: nam vel dure inter se com-
missa potiora sunt inutilibus. tamen et eligere quaedam,
dum ex iis, quae idem significent atque idem valeant, per-
miserim, et adicere dum non otiosa, et detrahere dum non

---

8 Orat. 20, 67 — 9 Ecl. 9, 45 — 11 Carm. 4, 2, 11 — 13 Cic. Orat. 70, 234

---

2 non Guelf, *om.* **A G** — 3 sicut *Spalding*, sint *at* **A**, sint ad **G** — quorum *Buttmann*, quam *libri* — 18 pedum *add.* *Christ* — atque *nos*, quae **A G** — 19 vidit *Gallaeus*, uidet *libri* — 23 nolumus *bis edd. vett.*, uolumus **A G** — 24 aequa *edd. vett*, aqua **A G** — 26 sed *Christ*, est *libri*.

necessaria, *et* figuris mutare casus atque numeros, quorum
varietas frequenter gratia compositionis adscita etiam suo
59 nomine solet esse iucunda. etiam ubi aliud ratio, aliud con-
suetudo poscet, utrum volet sumat compositio, vitavisse vel
vitasse, deprehendere vel deprendere. coitus etiam syllaba-
rum non negabo et quidquid sententiis aut elocutioni non
60 nocebit. praecipuum tamen in hoc opus est, scire quod
quoque loco verbum maxime quadret. atque is optime com-
ponet, qui hoc *non* solum componendi gratia facit.

Ratio vero pedum in oratione est multo quam in versu
difficilior: primum quod versus paucis continetur, oratio
longiores habet saepe circuitus, deinde quod versus semper
similis sibi est et una ratione decurrit, orationis compositio,
nisi varia est, et offendit similitudine et in adfectatione
61 deprehenditur. et in omni quidem corpore totoque, ut ita
dixerim, tractu numerus insertus est: neque enim loqui
possumus nisi syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes
fiunt. magis tamen et desideratur in clausulis et apparet,
primum quia sensus omnis habet suum finem poscitque
naturale intervallum, quo a sequentis initio dividatur, deinde
quod aures continuam vocem secutae ductaeque velut prono
decurrentis orationis flumine tum magis iudicant, cum ille
62 impetus stetit et intuendi tempus dedit. non igitur durum
sit neque abruptum, quo animi velut respirant ac refi-
ciuntur. haec est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic
63 laus omnis declama*ntium*. proximam clausulis diligentiam
postulant initia: nam et in haec intentus auditor est. sed
eorum facilior ratio est, non enim cohaerent aliis sed prae-
cedentibus serviunt: exordium sumunt, cum *clausula*, quam-
libet sit composita ipsa, gratiam perdet, si ad eam
rupta via venerimus. namqu*e eo* fit ut, cum Demosthenis
severa videatur compositio *'τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ
πάσαις'*, et illa, quae ab uno, quod sciam, Bruto minus
64 probatur, ceteris placet *'κἂν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ'*,
Ciceronem carpant in his 'familiaris coeperat esse

32 de cor. 1, 1 — 34 Phil. 3, 17 — 35 p. Cael. 26, 62

1 et *Regius*, sed **A G** — 8 verbum *ed. Ald.*, uerborum *libri* — 9 non *add. Rollin* — 14 offendit Goth., offendet **A G** — 17 e *post* nisi *del. Spalding* — 24 sit] sed **A G** — 26 declamantium *Halm*, declamat **A G** — 28 sed] nec *Regius* — 29 clausula *Spalding*, ea **A G** — 30 sit] sit enim **A G** — 31 namque eo fit ut cum *Halm secundum Spaldingium*, nam quo cum fit ut **A G**.

balneatori' et non minus dura 'archipiratae'. nam 'bal-
neatori' et 'archipiratae' idem finis est qui *πᾶσι καὶ πάσαις*
et qui *μηδὲ τοξεύῃ*, sed priora sunt severiora. est in eo 65
quoque nonnihil, quod hic singulis verbis bini pedes con-
tinentur, quod etiam in carminibus est praemolle, nec solum
ubi quinae, ut in his, syllabae nectuntur, fortissima Tyn-
daridarum, sed etiam quaternae, cum versus cluditur
Apennino et armamentis et Oreione. quare hoc quoque 66
vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine.

Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se
cohaereant, sed ne pigra, ne longa sint, ne, quod nunc
maxime vitium est, brevium contextu resultent ac sonum
reddant paene puerilium crepitaculorum. nam ut initia 67
clausulaeque plurimum momenti habent, quotiens incipit
sensus aut desinit, sic in mediis quoque sunt quidam conatus
iique leviter insistunt. currentium pes, etiam si non moratur,
tamen vestigium facit. itaque non modo membra atque
incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in iis,
quae non dubie contexta sunt nec respiratione utuntur, illi
vel*ut* occulti gradus *sint*. quis enim dubitet, unum sensum 68
in hoc et unum spiritum esse? Animadverti, iudices,
omnem accusatoris orationem in duas divisam esse
partes: tamen et duo prima verba et tria proxima et
deinceps duo rursus ac tria suos quasi numeros habent *et*
spiritum sustinemus, sicut apud rhythmicos aestimantur.
hae particulae prout sunt graves, acres, lentae, celeres, 69
remissae, exultantes, proinde id, quod ex illis conficitur,
aut severum aut luxuriosum aut quadratum aut solutum
erit. quaedam etiam clausulae sunt claudae atque pendentes, 70
si relinquantur, sed sequentibus suscipi ac sustineri solent,
eoque facto vitium, quod erat in fine, continuatione emen-
dat*ur*. non vult populus Romanus obsoletis crimi-

---

1 Verr. 5, 27, 70 — 6 Hor. Sat. 1, 1, 100 — 8 Pers. Sat. 1, 95: Ovid. Met. 2, 226 — ib. 11, 456 — Verg. Aen. 3, 517 — 21 Cic. p. Cluent. 1, 1 — 32 Verr. 5, 44, 117

---

8 hoc *ed Gryph. 1534*, hic **A G** — 9 his *exp. ante* verbis *Regius* — 10 se *om.* **A G** — 13 crepitaculorum **M a**, crepitaculo **A G** — 18 cludi *Regius*, includi **A G** — 20 velut *Halm*, uel **A G** — sint *add. Halm* — 24 tria **T** *m. 2* tris **A G** — et *add. Spalding* — 25 sic apud rithmis (aput rimas **A**) aestimantur **A G**, *nostrum edd. vett., Halm*: si capita ῥυθμικῶς aestimantur — 31 continuatione emendatur *nos*, continuatione mendat **G**, continuatio ** mendat **A**.

nibus accusari Verrem durum, si desinas: sed cum est continuatum iis quae sequuntur, quamquam natura ipsa divisa sunt 'nova postulat, inaudita desiderat', salvus
71 est cursus. 'ut adeas, tantum dabis' male cluderet, nam et trimetri versus pars ultima est: excipit 'ut cibum vestitumque intro ferre liceat, tantum': praeceps adhuc firmatur ac sustinetur ultim*o* 'nemo recusabat'.

72 Ver*sum* in oratione fieri multo f*oe*dissimum est totum, sed etiam in parte deforme, utique si pars posterior in clausula deprehendatur aut *rur*sus prior in ingressu. nam quod est contra saepe etiam decet, quia et claudit interim optime prima pars versus, dum intra paucas syllabas, prae-
73 cipue senarii atque octonarii. 'in Africa fuisse' initium senarii est, primum pro Q. Ligario caput claudit: 'esse videatur', *i*am nimis frequens octonarium inchoat: talia sunt Demosthenis: *πᾶσι καὶ πάσαις et πᾶσιν ὑμῖν* et totum
74 paene principium. et ultima versuum initio conveniunt orationis: 'etsi vereor, iudices', et 'animadverti, iudices'. sed initia initiis non convenient, *ut* T. Livius
75 hexametri exordio coepit: Facturusne operae pretium sim (nam ita edidit, estque melius, quam quo modo emendatur), nec clausulae clausulis, ut Cicero: quo me vertam nescio, qui trimetri finis est. trimetrum et *senarium* promiscue dicere licet: sex enim pedes, tres percussiones habet. peius cludit finis hexametri, ut Brutus in epistulis: neque illi malunt habere tutores aut defensores, quam-
76 quam sciunt placuisse Catoni. illi minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. itaque et versus hi fere excidunt, quo*d* Brutus ipso componendi durius studio saepissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nonnumquam, ut in principio statim orationis in L. Pisonem:

---

4 Verr. 5, 45, 118 — 13 p. Lig. 1, 1 — 16 de cor. 1, 1 — 18 Cic. p. Mil. 1, 1 — p. Cluent. 1, 1 — 20 Praef. init. — 22 p. Lig. 1, 1: p. Cluent. 1, 4 — 25 fr. 2 H.

---

7 ultimo *Spalding*, ultima *libri* — 8 Versum *Regius*, uerrem **A G** — foedissimum *Regius*, fid. **A G** — 9 utique **S**, utque **A G** — 10 rursus *Regius*, uisus **A G** — nam quod est **A** *in ras.*, nam quidem **G** — 15 iam *Burman*, nam **A G** — talia a, alia **A G** — 16 et *add. Halm*, καὶ *Spalding cum edd. vett.* — 19 ut *add Weidner Critt. scriptt specimen Colon. 1864, p. 10* — 23 senarium *add. Christ* — 26 quam*quam* sciunt **A**, quam consciunt **G**, quoniam causam sciunt *Halm* — 28 sermoni *Regius*, sermonis **A G** — 29 quod *nos*, quos *libri*.

Pro di immortales, qui hic inluxit dies? non minore 77
autem cura vitandum est quidquid est *ἔνρυθμον,* quale apud
Sallustium: Falso queritur de natura sua. quamvis
enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. atqui
Plato, diligentissimus compositionis, in Timaeo prima statim
parte vitare ista non potuit. nam et initium hexametri statim 78
invenias, et Anacreontion protinus colon efficias, et si velis
trimetron, et quod duobus pedibus et parte *πενθημιμερές* a
Graecis dicitur, et haec omnia in tribus ver*sibus*: et Thucy-
didi *ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν* ex mollissimo rhythmorum
genere excidit.

Sed quia omnem *compositionem* oratoriam constare 79
pedibus dixi, aliqua de his quoque: quorum nomina quia
varia traduntur, constituendum est, quo quemque appellemus.
equidem Ciceronem sequar (nam is eminentissimos Grae-
corum est secutus), excepto quod pes mihi tres syllabas
non videtur excedere, quamquam ille paeane dochmioque,
quorum prior in quattuor, secundus in quinque excurrit,
utatur. nec tamen ipse dissimulat, quibusdam numeros 80
videri non pedes, neque immerito: quidquid est enim supra
tres syllabas, id est ex pluribus pedibus. ergo cum con-
stent quattuor pedes binis, octo ternis, spondeum longis
duabus, pyrrichium, quem alii pariambum vocant, brevibus
duabus, iambum brevi longaque, huic contrarium e longa
et brevi choreum, non ut alii, trochaeum nominemus. ex 81
iis vero, qui ternas syllabas habent, dactylum longa duabus-
que brevibus, huic temporibus parem, sed retro actum
appellari constat anapaeston. media inter longas brevis
faciet amphimacron, sed frequentius eius nomen est creticus,
longa inter breves amphibrachy*n* huic *contrarium. duabus* 82
longis brevem *sequentibus bacchius, totidem longis brevem*
praecedentibus palimbacchius erit. tres breves trochaeum,

---

1 in Pis. 1, 1 — 3 Iug. 1, 1 — 10 1, 8 — 15 Orat. 64 sqq.

---

2 *ἔνρυθμον edd. vett.*, enpiomon A G — 4 atque A G — 9 versibus *Daniel in ed. Leid.*, uerbis *libri* — 12 omnem T *m.* 2, omne A, omni G — compositionem *add Spalding* — 13 pedibus *add. ed. Camp.* — 15 equidem *Zumpt.* et quidem *libri* — 18 excurrit utatur *Regius*, excurri putatur A G — 22 spondeum T *m* 2, spondion A G — 24 duabus *add Halm* — 30, 31 amphibrachyn . . . longis *Spalding*, amphibrachios huic ausis longis A, amphibrachys h. contrarius longis *edd. vett.* — 31 sequentibus . . . brevem *add. Valla.*

quem tribrachyn dici volunt qui choreo trochaei nomen 83 imponunt, totidem longae molosson efficient. horum pedum nullus non in orationem venit, sed quo quique sunt temporibus pleniores longisque syllabis magis stabiles, h*oc* graviorem faciunt orationem, breves celerem ac mobilem. utrumque locis utile: nam et illud, ubi opus est velocitate, tardum et segne, et hoc, ubi pondus exigitur, praeceps ac 84 resultans merito damnetur. sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et longis longiores et brevibus sunt breviores syllabae: ut, quamvis neque plus duobus temporibus neque uno minus habere videantur ideoque in metris omnes breves omnesque longae inter se *ip*sae sint pares, lateat tamen nescio quid, qu*o*d supersit aut desit. nam versuum propria condicio est, ideoque in his quaedam etiam 85 communes. veritas vero quia patitur aeque brevem esse vel longam vocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes una pluresve praecedunt, certe in dimensione pedum syllaba, quae est brevis, insequente alia *vel longa* vel brevi, quae tamen duas primas consonantes habeat, fit longa, ut agre-86 stem tenui musam: nam 'a' brevis, 'gres' brevis, faciet tamen longam priorem: dat igitur illi aliquid ex suo tempore. quo modo, nisi habet plus quam quae brevissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus? nunc unum tempus accommodat priori et unum accipit a sequente: ita duae natura breves positione sunt temporum quattuor.

87 Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent aliosque damnarent, quasi ullus esset, quem non sit necesse in oratione deprehendi. licet igitur paeana sequatur Ephorus, inventum a Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dactylumque ut temperatos brevibus ac longis, fugiat *spondeum et* trochaeum, 88 alterius tarditate nim*ia*, alterius celeritate damnata, herous, qui est idem dactylus, Aristoteli amplior, iambus hum*il*ior videatur, trochaeum ut nimis currentem damnet eique cordacis nomen imponat, eademque dicant Theodectes ac

19 Verg. Ecl. 1, 2 — 33 Arist. Rhet. 3, 8

4 hoc *ed. Ald.*, his *libri* — 6 longis G — 12 ipsae *Spalding*, obsessae AG — 13 quid quod *Spalding*, quidquid A, quicquid G — 15 quia a, qui AG — 18 vel longa *add. Christ* — 31 spondeum et *add. ed. Camp.* — 32 nimia *Halm*, etenim AG — 33 humilior *Victorius*, humanior *libri*.

Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius:
inrumpent etiam ad *invitos*, nec semper illis heroo aut 89
paeane suo, quem, quia versum raro facit, maxime laudant,
uti licebit. ut sint tamen aliis alii crebriores, non verba
facient, quae neque augeri nec minui nec sicuti *toni* modu-
latione produci aut corripi possunt, sed transmutatio et col-
locatio. plerique enim ex commissuris eorum vel divisione 90
fiunt pedes: quo fit ut isdem verbis alii atque alii versus fiant,
ut memini quendam non ignobilem poetam tale*m ex*arasse:

astra tenet caelum, mare classes, area messem.

hic retrorsum fit sotadeus, itemque *e* sotadeo *exit* retro
trimetros:

caput exseruit mobile pinus repetita.

miscendi ergo sunt curandumque ut sint plures, qui placent, 91
et circumfusi bonis deteriores lateant. nec vero in litteris
syllabisque natura mutatur, sed refert, quae cum quaque
optime coeat. plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, et pon-
deris habent longae, celeritatis breves: quae si miscentur
quibusdam longis, currunt, si continuantur, exultant. acres 92
quae ex brevibus ad longas insurgunt, le*n*iores quae a longis
in breves descendunt. optime incipitur a longis, recte ali-
quando a brevibus, ut novum crimen: le*n*ius a duabus
brevibus, ut animadverti iudices, sed hoc pro Cluentio
recte, quia initium eius partitioni simile est, quae celeritate
gaudet. clausula quoque e longis firmissima est, sed venit 93
et in breves, quamvis habeatur indifferens ultima. neque
enim ego ignoro, in fine pro longa accipi brevem, quia vi-
detur aliquid vacantis temporis ex eo, quod insequitur,
accedere: aures tamen consulens meas intellego multum re-
ferre, verene longa sit quae cludit, an pro longa. neque
enim tam plenum est dicere incipientem timere, quam
illud ausus est confiteri. atqui si nihil refert, brevis an 94

---

22 p. Lig. 1, 1 — 23 p. Cluent. 1, 1 — 31 p. Mil. 1, 1 — 32 p. Lig. 1, 1

---

2 ad invitos *ed. Ald.*, adiutos A G — 5 toni *add. Christ* — 6 possunt *Spalding* (A G), possint *alii* — 9 non T *m. 2*, *om.* A G — talem exarasse *Halm*, talelarasse G, tal*iter lusisse* A — 11 e *om. libri* — exit *Halm*, adm *libri* — 17, 18 ponderis T *m. 2*, conderes G, conditurae A *in ras. m. 2* — 20 longas insurgunt T *m. 2*, longa sint surgunt A G — leniores *Regius*, leuiores *libri* — 21 descendunt T *m. 2*, discedunt A G — 22 a a, *om.* A G — lenius a duabus brevibus *Halm*, leuibus A G, leuibus a duabus *libri Diomedis* — 24 partitioni *Regius*, partitionis A G — 25 sed venit *Diomedes*, seduent A, secluent G.

longa sit ultima, idem pes erit, verum nescio quo modo se-
debit hoc, illud subsistet. quo moti quidam longae ultimae
tria tempora dederunt, ut illud tempus, quod brevis ex
loco accipit, huic quoque accederet. nec solum refert, quis
95 claudat *pes, sed clauden*tem quis antecedat. retrorsum autem
*ne*que plus tribus, iique si non ternas syllabas habebunt,
repetendi erunt (*ab*sit *enim* poetica observatio), neque minus
duobus: alioqui pes erit, non numerus. potest tamen vel
unus esse dichoreus, si unus est, qui constat e duobus
96 choreis. itemque paean, qui est ex choreo et pyrrichio,
quem aptum initiis putant, vel contra, qui est e tribus brevi-
bus et longa, cui clausulam adsignant: de quibus fere duo-
bus scriptores huius artis loquuntur. alii omnes, *in* quocum-
que sit loco *longa*, temporum quod ad rationem pertinet,
97 paeanas appellant. est et dochmius, qui fit ex bacchio et
iambo vel ex iambo et cretico, stabilis in clausulis et se-
verus. spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes
usus, n*on* eodem *modo* semper se habet: optime praecedet
eum creticus, ut in hoc: de qua ego nihil dicam nisi
depellendi criminis causa. *non* nihil est, quod supra
dixi multum referre, unone verbo sint duo pedes compre-
hensi an uterque liber. sic enim fit forte 'criminis causa',
molle 'archipiratae', mollius, si tribrachys praecedat, 'facili-
98 tates, temeritates'. est enim quoddam ipsa divisione ver-
borum latens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui
nisi alterius verbi fine, alterius initio constat, versum non
efficit. potest, etiam si minus bene, praeponi anapaestus:
99 muliere non solum nobili, verum etiam nota. cum
anapaestus, et creticus, iambus quoque, qui est utroque
syllaba minor: praecedet enim tres longas brevis. sed *et*
spondeus iambo recte praeponitur: [isdem in] armis fui.
cum spondeus, et bacchius: sic enim fiet ultimus dochmius:

---

19 p. Cael. 13, 31 — 28 ib. 13, 31

---

4 loco *Spalding*, longo **A G** — 5 claudat pes, sed claudentem quis *nos secundum Spaldingium*, quis claudātem quis **G**, quis claudat *et* quis **A** — 6 neque *Badius*, quae **A G** — 7 absit *Badius*, sit **A G** — enim *Spalding*, tam **A G** — 13 in q. sit loco longa *Halm*, ut q. sint loco **A G**, (sint quoque **G**) — 16 vel ex *Rufinus (Rhett. lat. min. p. 577, 20)*, uel, l *in ras* **A**, uer **G** — 18 non . . . habet *Halm*, neodem semper per se habet **A G** — 19 hoc **T** *m. 2*, hac **A G** — 20 causa non *Halm*, causam **A G** — 30 et *add. Regius* — 31 isdem in *incl. Regius*.

in armis fui. ex iis, quae supra probavi, apparet molosson 100
quoque clausulae convenire, dum habeat ex quocumque
pede ante se brevem: illud scimus, ubicumque sunt,
esse pro nobis. minus gravis erit spondeus, praecedentibus 101
iambo et pyrrichio, ut iudicii Iuniani, et adhuc peius
priore paeanem, ut Brute dubitavi, nisi potius hoc esse
volumus dactylum et bacchium. duo spondei non fere *se*
iungi patiuntur, quae in versu quoque no*tabil*is clausula est,
nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris: cur de
perfugis nostris copias comparat is contra nos? una
syllaba, duabus, una. ne dactylus quidem spondeo bene 102
praeponitur, quia finem versus damnamus in fine orationis.
bacchius et claudit et sibi iungitur: venenum timeres,
vel choreum et spondeum ante *se* amat: ut venenum
timeres. contrarius quoque qui est, cludet, nisi si ultimam
syllabam longam esse volumus, optimeque habebit ante se
molosson: civis Romanus sum, aut bacchium: quod hic
potest, nos possemus. sed verius erit claudere choreum 103
praecedente spondeo, nam hic potius est numerus: 'nos
possemus' et 'Romanus sum'. claudet et dichoreus, id
est idem pes sibi ipse iungetur, quo Asiani sunt usi pluri-
mum, cuius exemplum Cicero ponit: patris dictum sapiens
temeritas filii comprobavit. accipiet ante se choreus et 104
pyrrichium: omnes prope cives virtute, gloria, digni-
tate superabat. cludet et dactylus, nisi eum observatio
ultimae creticum facit: muliercula nixus in litore. habe-
bit ante se bene creticum et iambum, spondeum male, peius
choreum. cludit amphibrachys: Q. Ligarium in Africa 105
fuisse, si non eum malumus esse bacchium. non optimus
est trochaeus, si ulla est ultima brevis, quod certe sit ne-
cesse est: alioqui quo modo claudet, qui placet plerisque,
dichoreus? illa observatione ex trochaeo fit anapaestus.
idem trochaeus praecedente longa fit paean, quale est 'si 106
potero' et 'dixit hoc Cicero', 'obstat invidia'. sed hunc initiis

---

1 p. Lig. 3, 9 — 5 p. Cluent. 1, 1 — 6 Orat. 1, 1 — 9 Orat. 66, 223 — 13 p. Cael 14, 33 — 17 Verr. 5, 62, 162 — p. Lig 4, 10 — 22 Orat. 63, 214 — 24 p. Cael. 14, 34 — 26 Verr. 5, 33, 86 — 28 p. Lig. 1, 1

---

5 iambo *add. Spalding* — 7 ere se *Enderlein*, ferest G, fere, e *in ras* A — 8 notabilis *edd. vett.*, nobis A G — 9 nisi a, ni A, ne G — 14 se *add. Regius* — 17 civis Romanus *Spalding*, cibis E G, cibis *resp* A — 34 hunc *Spalding* (a), huc A G.

dederunt. cludet et pyrrichius choreo praecedente, nam sic paean est. sed omnes hi, qui in breves excidunt, minus erunt stabiles nec alibi fere satis apti, quam ubi cursus 107 orationis exigitur et clausulis non intersistitur. creticus et initiis optimus: quod precatus a diis immortalibus sum, et clausulis: in conspectu populi Romani vomere postridie. apparet vero, quam bene eum praecedant vel anapaestus vel ille, qui videtur f*i*n*i* aptior, paean. sed et se ipse sequitur: servare quam plurimos. sic melius quam choreo praecedente 'quis non turpe duceret?' si ultima brevis pro longa sit: sed fingamus sic: non turpe 108 duceres. sed hic est illud inane, quod dixi: paulum enim morae damus inter ultimum atque proximum verbum, et 'turpe' illud intervallo quodam producimus: alioqui sit exultantissimum et trimetri finis: 'quis non turpe duceret?' sicut illud 'ore excipere liceret' si iungas, lascivi carminis est, sed interpunctis quibusdam et tribus quasi initiis fit 109 plenum auctoritatis. nec ego, cum praecedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent, sed quid fere accideret *et* quid *in* praesentia videretur optimum, ostendi. *non* quidem optime est sibi iunctus anapaestos, ut qui sit pentametri finis, vel rhythmos, qui nomen ab eo traxit: nam ubi libido dominatur, innocentiae leve praesidium est: nam synaliphe 110 facit ut duae ultimae syllabae pro una sonent. melior fiet praecedente spondeo vel bacchio, ut si idem mutes 'leve innocentiae praesidium est'. non me capit, ut a magnis viris dissentiam, paean, qui est ex tribus brevibus et longa: nam est et ips*e* una plus brevi anapaestos 'facilitas' et 'agilitas'. qui quid ita placuerit iis, non video, nisi quod illum fere probaverunt, quibus loquendi magis quam orandi studium 111 fuit. nam et ante se brevibus gaudet pyrrichio vel choreo '*mea* facilitas, nostra facilitas', ac praecedente spondeo tamen plane finis est trimetri, cum sit per se quoque. ei contrarius principiis merito laudatur: nam et primam

---

5 p. Mur. 1, 1 — 6 Phil. 2, 25, 63 — 9 p. Lig. 12, 38 — 10 Phil. 2, 25. 63 — 16 Verr. 5, 45, 118 — 22 Crassus in Cic. Orat. 65, 219

---

1 sic *Regius*, si G, *et*si A — 8 fini *Regius*, fine A G — 9 sic *Regius*, sit A G — 11 sic *Badius*, si A G — 19 et *add. Spalding* — 20 in *Regius*, ut A G — non *add. Spalding* — 28 ipse *Regius*, ipsa A G — 29 qui quid *Halm*, quidquid A G — 30 probaverunt *Gesner* (A G), probauerint T *m. 2* — 32 mea *Badius*, neo A (?) G.

stabilem et tres celeres habet. tamen hoc quoque meliores
alios puto.

Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut 112
oratio, quae ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac
perpendendis syllabis consenescat: nam id cum miseri, tum
in minimis occupati est: neque enim qui se totum in hac 113
cura consumpserit, potioribus vacabit, si quidem relicto re-
rum pondere ac nitore contempto tesserulas, ut ait Lucilius,
struet et vermiculate in*ter* se lexis committet. nonne
ergo refrigeretur sic calor et impetus pereat, ut equorum
cursum delicati minutis passibus frangunt? quasi vero *nu*- 114
meri n*on* sint in compositione deprehensi, sicut poema nemo
dubitaverit *im*p*e*tu quodam initio fusum et aurium mensura
et similiter decurrentium spatiorum observatione esse gene-
ratum, mox in eo repertos pedes. satis igitur in hoc nos
componet multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam
similia fundamus. neque vero tam sunt intuendi pedes quam 115
universa comprehensio, ut versum facientes totum illum de-
cursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat ver-
sus, adspiciunt: ante enim carmen ortum est quam observatio
carminis, ideoque illud Fauni vatesque canebant. ergo 116
quem in poemate locum habet versificatio, eum in oratione
compositio.

Optime autem de illa iudicant aures, quae plena sen-
tiunt et parum expleta desiderant et fragosis offenduntur *et*
levibus mulcentur et contortis excitantur et stabilia probant,
clauda deprehendunt, redundantia ac nimia fastidiunt. ideoque
docti rationem componendi intellegunt, etiam indocti volup-
tatem. quaedam vero tradi arte non possunt. mutandus 117
est casus, si durius is, quo coeperamus, feratur. num, in
quem transeamus ex quo, praecipi potest? figura laboranti
compositioni variata saepe succurrit. quae? cum orationis,
tum etiam sententiae? num praescriptum eius rei ullum est?
occasionibus utendum et cum re praesenti deliberandum
e*st*. iam vero spatia ipsa, quae in hac quidem parte pluri- 118
mum valent, quod possunt nisi aurium habere iudicium?

---

21 Enni Ann. v. 22

---

9 inter *Regius*, in *libri* — 12 numeri non *Regius*, fecerint **A G** — sint *om.* **G** — 13 impetu *Halm*, peritu **A G** — 25 et *add. Badius* — 35 est iam *Halm*, etiam **A G**.

cur alia paucioribus verbis satis plena vel nimium, alia
pluribus brevia et abscisa sint? cur in circumductionibus,
etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare
119 videatur? neminem vestrum ignorare arbitror, iudi-
ces, hunc per hosce dies sermonem vulgi atque hanc
opinionem populi Romani fuisse. cur 'hosce' potius
quam 'hos'? neque enim erat asperum. rationem fortasse
non reddam, sentiam esse melius. cur non satis sit 'ser-
monem vulgi fuisse'? compositio enim patiebatur: ignorabo,
sed ut audio hoc, animus accipit plenum sine hac gemina-
120 tione non esse: ad sensum igitur referenda sunt. †nec qui
satis forte, quid severum, quid iucundum sit, intellegent,
facient quidem natura duce melius quam arte, sed naturae
ipsi ars inerit.

121 Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere com-
positionis sit utendum. ea duplex observatio est: altera,
quae ad pedes refertur, altera, quae ad comprehensiones,
122 quae efficiuntur ex pedibus. ac de his prius. dicimus igitur
esse incisa, membra, circuitus. incisum, quantum mea
fert opinio, erit sensus non expleto numero conclusus, pleris-
que pars membri. tale est enim, quo Cicero utitur: domus
tibi deerat? at habebas: pecunia superabat? at
egebas. fiunt autem etiam singulis verbis incisa: diximus,
123 testes dare volumus: incisum est 'diximus'. membrum
autem est sensus *numeris* conclusus, sed a toto corpore
abruptus et per se nihil efficiens. 'o callidos homines'
perfectum est, sed remotum a ceteris vim non habet, ut
per se manus et pes et caput: 'o rem excogitatam'.
quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema con-
clusio: quem quaeso nostrum fefellit, id vos ita esse
facturos? quam Cicero brevissimam putat. itaque fere
incisa et membra *mutila* sunt et conclusionem utique desi-

---

4 Cic. Verr. 1, 1, 1 — 21 Orat. 67, 223 — 23, 26, 28, 30 ib. § 225 ex or. p. Corn. II fr. 2 H.

---

8 sentiam a, sententiam A (?) G — 9 ignorabo *Gesner* (A G), ignorabam T — 10 ut T *m. 2*, ita A G — 11 ad sensum a, adsensus A G — necquis A G, et si qui non s. *Halm* — 12 sit T *m. 2*, sint A G — 18 quae ipsae *Diomedes* — 18 dicimus *Spalding*, diximus A G — 25 numeris *Regius*, membris A G — 30 quaeso *Cic. Orat. 67, 225 et Rufinus Rhett. min. p. 579, 85*, quasi A G — 32 mutila *Christ*, mixta A G, multa *codd Diomedis*.

derant. periodo plurima nomina dat Cicero: ambitum, cir- 124
cuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptio-
nem. genera eius duo sunt: alterum simplex, cum sensus
unus longiore ambitu circumducitur, alterum, quod constat
membris incisisque, plures sensus habet: aderat ianitor
carceris, carnifex praetoris, reliqua. habet periodos 125
membra minim*um* duo. medius numerus videtur quattuor,
sed recipit frequenter et plura. modus eius a Cicerone aut
quattuor senariis versibus aut ipsius spiritus modo terminatur.
praestare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intel-
legi possit, non immodica, ut memoria contineri. membrum 126
longius iusto tardum, brevius *in*stabile est. ubicumque acriter
erit et instanter *et* pugnaciter dicendum, membratim caesim-
que dicemus, nam hoc in oratione plurimum valet adeoque
rebus accommoda*nd*a compositio, ut asperis asperos etiam
numeros adhiberi oporteat et cum dicente aeque audientem
inhorrescere. membratim plerumque narrabimus, aut ipsas 127
periodos maioribus intervallis et velut laxioribus nodis re-
solvemus, exceptis quae non docendi gratia, sed ornandi
narrantur, ut in Verrem Proserpinae raptus: h*ae*c enim lenis
et fluens contextus decet. periodos apta prooemiis maiorum 128
causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res
eget, item communibus locis et in omni amplificatione, sed
posci*tur* tum austera, si accuses, tum fusa, si laudes. multum
et in epilogis pollet. totum autem hoc adhibendum est, quod 129
sit amplius compositionis genus, cum iudex non solum rem
tenet, sed etiam captus est oratione et se credit actori et
voluptate iam ducitur. historia non tam finitos numeros
quam orbem quendam contextumque desiderat. namque
omnia eius membra conexa sunt et, quoniam lubrica est,
hac et *il*lac fluit, ut homines, qui manibus invicem ad-
prehensis gradum firmant, continent et continentur. demon- 130

---

1 Orat. 61, 20 — 5 Verr. 5, 45, 118 — 20 cf. ib. 4, 48

---

5 incisisque . . . habet *nos*, (que **S**, quod **A G**, habet **a**, habent **A G**) — 7 minimum *Regius*, minime **A G** — 9 terminatur *Regius* (**A G**), terminatus **S** — 12 brevius instabile *Badius*, breuium stabile **A** (?) **G** — 13 et *add Halm* — 15 accommodanda *Regius*, accommodata **A G** — 16 dicente aeque **a**, dicentem atque **A G** — 20 haec *Regius*, hic **A G** — 24 poscitur *Regius*, poscit **A**, possit **G** — 27 actori et uoluptate **T** *m. 2*, auctori et voluptati **A G** — 29 orbem *Regius*, obrem **A G** — 31 est . . . fluit *nos secundum Spaldingium*, *est* ac fluit **A**, et hac fl. **G**, et hac et hac fl. **T**.

strativum genus omne fusiores habet liberioresque numeros, iudiciale et contionale ut materia varium est, sic etiam ipsa collocatione verborum.

Ubi iam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus, secunda tractanda est. nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia ornatius, alia
131 gracilius esse dicenda? gravibus, sublimibus, ornatis longas magis syllabas convenire? ita ut lenia spatium, sublimia et ornata claritatem quoque vocalium poscant: his contraria magis *g*audere brevibus, argumenta, partitiones, *i*ocos et
132 quidquid est sermoni magis simile? itaque componemus prooemium varie atque ut sensus eius postulabit. neque enim accesserim Celso, qui unam quandam huic parti formam dedit et optimam compositionem esse prooemii, ut est apud Asinium, dixit: si, Caesar, ex omnibus mortalibus, qui sunt ac fuerunt, posset huic causae disceptator legi, non quisquam te potius optandus
133 nobis fuit: non quia negem hoc bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principiis recusem. nam iudicis animus varie praeparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. haec ut sunt diversa natura, ita dissimilem componendi quoque rationem desiderant. an similibus Cicero usus est numeris
134 in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario? narratio fere tardiores atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes *ex* omnibus maxime mixtos. nam et verbis, ut saepius pressa est, ita interim insurgit, sed docere et infigere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. ac mihi videtur tota narratio constare longioribus membris,
135 brevioribus periodis. argumenta acria et citata pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non *tamen* ita, ut trochaeis *quo*que celeria quidem, sed sine viribus *si*nt, verum iis, qui sunt brevibus longisque mixti, non
136 tamen plures longas quam breves habent. illa sublimia spatiosas clarasque voces habent, amant amplitudinem

---

10 gaudere *Spalding*, laudere **A G** — partitione **A^1 G**, partitionem Goth. *et* Voss. 2 — iocos et *edd. vett.*, loco sed **A G** — 12 postulabit **T** *m. 2*, postulauit **A G** — 18 hoc bene *Regius*, h. aut b. **A G** — 27 ex *Spalding*, et **A G** — 32 accommodatis **S**, commodatis **G** — non tamen *edd. vett.*, nondum *libri*, dum non *Burman* — 33 trochaeis . . . sint *Halm*, troceisque celeria quidem sed sine uirib..s sunt **G** — 35 habent *Halm*, habentia **G**.

dactyli quoque ac paeanis, etiam si maior*e* ex parte syllabis
brevibus, temporibus tamen satis pleni. aspera contra iam-
bis maxime concita*ntur*, non solum quod sunt e duabus
modo syllabis eoque frequentiorem quasi pulsum habent,
quae res lenitati contraria est, sed etiam quod omnibus
pedibus insurgunt et a brevibus in longas nituntur et cre-
scunt, ideoque meliores choreis, qui ab longis in breves
cadunt. submissa, qualia in epilogis sunt, lentas et ipsa, se*d* 137
minus exclamantes exigunt.

Vult esse Celsus aliquam et super*b*iorem compositionem,
quam equidem si scire*m*, no*n* docerem: sed sit necesse est
tarda et supina, verum nisi ex verbis atque sententiis. per
se si id quaeritur, satis odiosa esse non poterit.

Denique, ut semel finiam, sic fere componendum, quo 138
modo pronuntiandum erit. a*n* non in prooemiis plerumque
submis*si*, nisi cum in accusatione concitandus est iudex aut
aliqua indignatione complendus, in narratione pleni atque
expressi, in argumentis citati atque ipso etiam motu celeres
sumus? [ut] in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in
epilogis plerumque deiecti et infracti? atqui corporis quo- 139
que motui *sunt* sua quaedam tempora, et ad sign*and*os pedes
non minus saltationi quam modulationibus adhibetur musica
ratio numerorum. quid? non vox et *g*estus accommodatur
natura*e* ipsarum, de quibus dicimus, rerum? quo minus id
mire*re* in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi,
lenia duci, acria currere, delicata fluere. itaque tragoediae, 140
ubi necesse est, adfectamus etiam tumorem ex spondeis
atque iambis, *quibus* maxime continetur:

en ímpero Argis, scéptra mihi liquit Pelops.

at ille comicus aeque senarius, quem trochaicum vocant,
pluribus choreis, qui trochaei ab aliis dicuntur, pyrrichiis-

---

29 Trag. inc. fr. LV R

---

1 maiore *ed. Camp.*, maior *libri* — 3 concitantur *Regius*, concitatus G — 8 sunt *Spalding* (G), sit L — ipsa sed *Regius*, ipsas et G — 10 superbiorem *Spalding*. superiorem G — 11 equidem *Badius*, et quidem G — si scirem n. d. *Spalding*, siscireno docerem G — 15 an non *ed. Camp.*, ate non G — 16 summissi *Regius*, summis G — 19 ut *incl.* *Spalding* — 21 motui sunt *Spalding*, motus G — ad signandos *Halm*, adsignos G — 23 gestus *Burman*, cestus G — 24 naturae *Badius*, natura A G — 25 mirere *Spalding*, iuire G — 28 quibus *add.* *Spalding* — 29 en impero Argis *Turnebus*, enim peroargis G.

que decurrit, sed quantum accipit celeritatis, tantum gravi-
141 tatis amittit:

quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?

aspera vero et maledica, *ut* dixi, etiam in carmine iambis
grassantur:

quis hoc potest videre, quis potest pati,
nisi impudicus et vorax et aleo?

142 in universum autem, si sit necesse, duram potius atque
asperam compositionem malim esse quam effeminatam et
enervem, qualis apud multos, et cotidie magis, lascivissimis
syntonorum modis saltat. ac ne tam bona quidem ulla erit,
ut debeat esse continua et in eosdem semper pedes ire.
143 nam et versificandi genus est unam legem omnibus sermoni-
bus dare, et id cum manifestae adfectation*is est*, cuius rei
maxime cavenda suspicio est, tum etiam taedium ex simili-
tudine ac satietatem creat, quoque est dulcius, magis perdit
a*mitti*tque et fidem et adfectus motusque omnes, qui est
in hac cura deprehensus. nec potest ei credere aut propter
144 eum dolere et irasci iudex, cui putat hoc vacare. ideoque
interim quaedam quasi solvenda de industria sunt, *et* qui-
d*em* illa maximi laboris, ne laborata videantur. sed neque
longioribus quam oportet, hyperbatis compositioni serviamus,
ne quae eius rei gratia fecerimus propter eam fecisse
videamur, et certe nullum aptum atque idoneum verbum
145 permutemus gratia levitatis. neque enim ullum erit tam
difficile, quod non commode inseri possit, nisi quod in
evitandis eius modi verbis non decorem compositionis quae-
rimus, sed facilitatem. non tamen mirabor, Latinos magis in-
dulsisse compositioni quam Atticos, cu*m* minus in verbis habe-
146 ant *se*veritatis et gratiae, nec vitium duxerim, si Cicero a De-
mosthene paulum in hac parte descivit. sed quae sit diffe-
rentia nostri Graecique sermonis explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum
modum volumini festino) debet esse honesta, iucunda, varia.
147 eius tres partes: ordo, coniunctio, numerus, ratio in adiec-

3 Terent. Eun. 1, 1, 1 — 6 Catull. 29, 1

4 maledica ut *edd. vett.*, male dicunt G — 14 m. adfectationis est *Spalding*, manifeste adfectatione G — 17 amittitque *Regius*, atque G — 20 et quidem *Spalding*, quidam G — 29 cum minus *G. Meyer* quominus G — 30 severitatis *Spalding*, ueritatis G, veneris *I. Müller*.

tione, detractione, mutatione: usus pro natura rerum, quas dicimus: cura *ita* magna, ut sentiendi atque *e*loquendi prior sit: dissimulatio curae praecipua, ut numer*i* spon*te* fl*u*xisse, non arcessiti et coacti esse videantur.

---

2 cura ita magna *Christ*, cura idamagna G *corr.*, cura rerungna G *ut vid tur* — eloquendi *Spalding*, lo quendi G — 3 ut . . . arcessiti *Regius*, ut numerū spondet flexisse arcessisse non arcessiti G, fluxisse ac venisse *Gertz*.

LIBER DECIMUS.

De copia verborum.

1 I. Sed haec eloquendi praecepta, sicut cognitioni sunt
necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis
firma qua*e*dam facilitas, quae apud Graecos ἕξις nominatur,
accesserit: ad quam scribendo plus an legendo an dicendo
confer*a*tur, solere quaeri scio. quod esset diligentius nobis
examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse
2 contenti. verum ita *su*nt inter se conexa et indiscreta omnia,
ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in ceteris laboratum.
nam neque solida atque robusta fuerit umquam eloquentia,
nisi multo stilo vires acceperit, et citra lectionis exemplum
labor ille carens rectore fluita*bit*, *e*t qui sciet, quo quaeque
sint modo dicenda, nisi tamquam in procinctu paratamque
ad omnis casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris
3 incubabit. non autem ut quidquid praecipue necessarium
est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. nam certe, cum sit in eloquendo positum oratoris
officium, dicere ante omnia *necesse* est atque hinc initium
eius artis fuisse manifestum est, proxim*um* deinde imitati*o*
4 *est*, novissim*um* scribendi quoque diligentia. sed ut perveniri
ad summa nisi ex principiis non potest, ita procedente iam
opere *et*iam minima incipiunt esse quae prima sunt. verum

---

3 cognitioni Goth., cogitationi **G** — 5 firma quaedam *Regius*, forma quadam **G** — ἕξις *ed. Colon.*, ex his **G** — 7 conferatur *ed. Colon.*, conferuntur **G** — 8 examinandum *ed. Colon.*, examinandum citra **G** — 9 sunt] sint **G** — 13 fluitabit et qui *nos* (fluitabit. etiam qui *ed. Colon.*), fluuit autem qui **G** — quo quaeque **S**, quae quoque **G** — 19 necesse *add. Schoell Mus. Rhen.* XXXIV. p. 84 — 20 proximum ... diligentia *Halm*, proximam d. inimitationem nouissimam s. q. diligentia **G** — 23 etiam *Osann*, inm *libri*.

nos non, quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus (nam id quidem aut satis aut certe uti potuimus dictum est), sed athleta, qui omnes iam perdidicerit a praeceptore numero*s*, qu*o* genere exercitationis ad certamina praeparandus sit. igitur eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et conlocandi rationem perceperit, instruamus, qua ratione quod *di*dicer*it* facere quam optime, quam facillime possit.

N*on* ergo dubium est, quin ei velut opes sint quaedam 5
parandae, quibus uti, ubicumque desideratum erit, possit: *e*ae constant copia rerum ac verborum. sed res propriae 6
sunt cuiusque causae aut paucis communes, verba in universas paranda: quae si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent: nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. sed cum sint aliis alia aut magis propria aut magis ornata aut plus efficientia aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promptu atque, ut ita dicam, in conspectu, ut, cum se iudicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio. et quae idem signifi- 7
carent solitos *scio* ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus, et, cum esse*n*t usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repetitionis gratia sumerent aliud, quo idem intellegi posset. quod cum est puerile et cuiusdam infelicis operae, tum etiam utile parum: turbam *ta*ntum modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum iudicio paranda est vim orandi, 8
non circulatoriam volubilitatem spectantibus. id autem conseque*m*ur optima legendo atque audiendo: non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed quod quoque loco sit aptissimum. omnibus enim fere *ver*bis praeter 9
pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est. nam scriptores quidem iamborum veterisque comoediae

3, 4 numeros quo *ed. Colon.*, numuro quae G — 7 qua ratione *ed. Colon.* (qua exercitatione *Hirt in Z. f. Gymnasialwesen 1882, p. 313*), qua in oratione *libri* — didicerit *Zumpt*, (didicit *ed. Colon.*), dicere G — 9 non *edd. vett.*, num *libri* — 10, 11 possit . . . copia *ed. Basil. 1529*, positae constantia copia G — 13 rebus *Regius*, in rebus G — 19 significarentur G — 20 scio *add. Badius* — 21 essent usi *ed. Colon.*, esset usui G — 23 quo *ed. vett.*, *ut videtur*, quod G — 24, 25 turbam tantummodo *Halm*, turbam̄tum modo G — 28, 29 consequemur *Regius*, consequimur G — 31 fere verbis *Badius*, ferebis vel G.

etiam in illis saepe laudantur, sed nobis nostrum opus in*t*ueri sat est. omnia verba, exceptis de quibus dixi, sunt alicubi optima: nam et humilibus interim et vulgaribus est opus, et quae *ni*tidiore in parte videntur sordida, ubi res
10 poscit, proprie dicuntur. haec ut sciamus atque eorum non significationem modo, sed formas etiam mensurasque norimus, ut, ubicumque erunt posita, conveniant, nisi multa lectione atque auditione adsequi nullo modo possumus, cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. propter quod infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiam si verba quaedam emisisse traduntur, tamen
11 loquendi facultate caruerunt. sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut 'ensis' et 'gladius', alia v*ero*, etiam si propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς quasi tamen ad eundem intellectum feruntur, ut
12 'ferrum' et 'mucro'. nam per abusionem sicarios etiam omnes vocamus, qui caedem telo quocumque commiserunt. alia circuitu verborum plurium ostendimus, quale est et p r e s s i c o p i a l a c t i s. plurima vero mutatione figuramus: scio 'non ignoro' et 'non me fugit' et 'non me praeterit' et
13 'quis nescit?' et 'nemini dubium est'. sed etiam ex proximo mutuari licet. nam et 'intellego' et 'sentio' et 'video' saepe idem valent quod 'scio'. quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut non solum quo modo occurrent, sed etiam
14 quo modo oportet utamur. non semper enim haec inter se idem faciunt, nec sicut de intellectu animi recte dixerim 'video', ita de visu oculorum 'intellego', nec ut 'mucro'
15 gladium, sic mucronem 'gladius' ostendit. sed ut copia verborum sic paratu*r*, ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum est. nam omnium, quaecumque docemus, h*o*c sunt exempla potentiora etiam ipsis quae traduntur artibus, cum eo qui discit perductus est, ut intellegere ea sine demonstrante et sequi iam suis viribus possit, quia, quae doctor praecepit, orator ostendit.

---

20 Verg. Ecl. 1, 81

---

2 intueri *ed. Colon.*, it̃ in ueteri G — 4 quae nitidiore *ed. Colon.*, quaetidiorem G — 14, 15 alia vero *Frotscher*, aliaue G — 16 quasi t. *edd. vett.*, quare tã G — 30 paratur *ed. Colon.*, paratus G — 32 hoc *Regius*, haec *libri* — 34 iam] viam *Hild.*

Alia vero audientes, alia legentes magis adiuvant. ex- 16
citat qui dicit spiritu ipso, nec [imagine] ambitu rerum, sed
rebus incendit. vivunt omnia enim et moventur, excipi-
musque nova illa velut nascentia cum favore ac sollicitu-
dine. nec fortuna modo iudicii, sed etiam ipsorum, qui
orant periculo adficimur. praeter haec vox, actio decora, 17
accommodata, ut quisque locus postulabit, pronuntiandi
vel potentissima in dicendo ratio et, ut semel dicam, pariter
omnia docent. in lectione certius iudicium, quod audienti
frequenter aut suus cuique favor aut ille laudantium clamor
extorquet. pudet enim dissentire, et *velut* tacita quadam 18
verecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim et
vitiosa pluribus placeant, et a conrogatis laudentur etiam
quae non placent. sed *e* contrario quoque accidit, ut optime 19
dictis gratiam prava iudicia non referant. lectio libera est
nec *ut* actionis impetus transcurrit, sed repetere saepius
licet, sive dubites sive memoriae penitus adfigere velis.
repetamus autem et retractemus et, ut cibos mansos ac
prope liquefactos demittimus, quo facilius digerantur, ita
lectio non cruda, sed multa iteratione mollita et velut con-
fecta memoriae imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque et qui credentem 20
sibi minime fallat legendus est, sed diligenter ac paene ad
scribendi sollicitudinem, nec per partes modo scrutanda
omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus,
praecipueque oratio, cuius virtutes frequenter ex industria
quoque occultantur. saepe enim praeparat, dissimulat, 21
insidiatur orator, eaque in prima parte actionis dicit, quae
sunt in summa profutura. itaque suo loco minus placent,
adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus, ideoque erunt
cognitis omnibus repetenda. illud vero utilissimum, nosse 22
eas causas, quarum orationes in manus sumpserimus, et
quotiens continget, utrimque habitas legere actiones: ut
Demosthenis et Aeschinis inter se contrarias, et Servi
Sulpici atque Messalae, quorum alter pro Aufidia, contra
dixit alter, et Pollionis et Cassi reo Asprenate aliasque

---

2 imagine *incl. Becher et Schoell* — 7 accommodata ut *ed. Colon.*, commodat aut G — 11 velut *ed. Colon.*, illud G — 13 placeant . . . laudentur *Regius*, placent . . . laudetur G — 14 e *add. edd. vett.* — 16 ut *add. Halm* — 18 retractemus *Spalding*, tractemus G — 19 demittimus *Badius*, dim. G — 20 iteratione *edd. vett.*, altercatione G — 27, 28 dissimulat . . . eaque *ed. Colon.*, dissimulatim insidiatus orator atque G.

23 plurimas. [quin] etiam si minus pares videbuntur aliquae, tamen ad cognoscendam litium quaestionem recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes Tuberonis in Ligarium et Hortensi pro Verre. qui*n* etiam easdem causas ut *qu*isque *egerit utile* erit scire. nam de domo Ciceronis dixit Calidius et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiam si egisse eum Cornelius Celsus falso existimat,
24 et Pollio et Messala defenderunt eosdem, et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo Domiti Afri, Crispi Passieni, Decimi Laeli orationes ferebantur. neque id statim legenti persuasum sit, omnia, quae o*pti*mi auctores dixerint, utique esse perfecta. nam et labuntur aliquando et oneri cedunt et indulgent ingeniorum suorum voluptati, nec semper intendunt animum, nonnumquam fatigantur, cum Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam Homerus
25 ipse videatur. summi enim sunt, homines tamen, acciditque his, qui, quidquid apud illos reppererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.
26 modesto tamen et circumspecto iudicio de tantis viris pronuntiandum est, ne, quod plerisque accidit, damnent quae non intellegunt. ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere quam multa displicere maluerim.

27 Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum multique eius iudicium sequuntur, neque immerito. namque ab his in rebus spiritus et in verbis sublimitas et in adfectibus motus omnis et in personis decor petitur, praecipueque velut attrita cotidiano actu forensi ingenia optime rerum talium blanditia reparantur,
28 ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat. meminerimus tamen, non per omnia poetas esse oratori sequendos nec libertate verborum nec licentia figurarum: *poeticam* ostentationi comparat*am* et praeter id, quod solam petit voluptatem eamque etiam fingendo non falsa modo, sed etiam quaedam incredibilia sectatur, patrocinio quoque

---

14 Orat. 29, 104 — 15 Art. poet. 359 — 31 p. Arch. 6

---

1 quin *del. Eussner in Ann. phil. 1885, p. 616* — 4 quin *Regius*, quis *libri* — 4, 5 ut quisque egerit *ed. Colon.*, utrisque G — 5 utile *add. ed. Ald.*, *fort.* non inutile — 11 optimi *Sarpe*, omi G — 33 poeticam o. comparatam *Schoell*, genus o. comparatum G.

aliquo iuvari: quod adligata ad certam pedum necessitatem 29 non semper uti propriis possit, sed depulsa recta via necessario ad eloquendi quaedam deverticula confugiat, nec mutare quaedam modo verba, sed extendere, conripere, convertere, dividere cogatur: nos vero armatos stare in acie et summis de rebus decernere et ad victoriam niti. neque ego arma squal*e*re situ ac rubigine velim, sed 30 fulgore*m i*n *i*is *e*sse qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque praestringitur, non qualis auri argentique, imbellis et potius habenti periculosus.

Historia quoque alere oratorem quodam *ub*eri iucun- 31 doque suco potest, verum et ipsa sic est legenda, ut sciamus, plerasque eius virtutes oratori esse vitandas. est enim proxima poetis et quodam modo carmen solutum, et scribitur ad narrandum, non ad probandum, totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur: ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat. itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil 32 apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus iudicem et saepius ineruditum captanda nobis est, neque illa Livi lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quaerit. a*d*de qu*od* M. Tullius ne Thucydiden 33 quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quamquam illum bellicum canere, huius ore Musas esse locutas existimet. licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnumquam nitore, dum in his, de quibus erit quaestio, meminerimus, non athletarum toris, sed militum lacertis *opus* esse, nec versicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere. est et alius ex historiis usus et is quidem maximus, sed 34 non ad praesentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumque, quibus in primis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expectet a litigatore, sed

---

26 Orat. 12, 39 — ib. 19, 62

---

7 squalere *Regius*, squalore G — 8 fulgorem . . . qui *Herzog* (fulgorem inesse qui *ed. Colon.*), fulgore nimis sequi G — 11 uberi *Spalding*, moneri G — 14 sol. est et G — 24 adde quod *Regius*, audeo quia G, quid quod *Becher* — ne *Badius*, nec *libri* — 30 opus *add. Spalding* — 35 ne *Badius*, nec G.

pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod ea sola criminibus odii et grati*ae* vacant.

35 A philosophorum vero lectione ut essent multa nobis petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte ce*sserun*t. nam et de iustis, honestis, utilibus iisque quae sunt istis contraria, et de rebus divinis maxime dicunt et argumentantur acriter *Stoici*, et altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optime
36 Socratici praeparant. sed his quoque adhibendum est simile iudicium, ut etiam cum in rebus versemur isdem, non tamen eandem esse condicionem sciamus litium ac disputationum, fori et auditorii, praeceptorum et periculorum.

37 Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoque adiungamus operi, qui sint *legendi et* quae in auctore quoque praecipua virtus. sed
38 persequi singulos infiniti fuerit operis. quippe cum in Bruto M. Tullius tot milibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur et tamen de omnibus aetatis suae, qui*buscum* viveb*at*, exceptis Caesare atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus, si et illos et qui postea fuerunt et Graecos omnes *persequamur* [et philosophos]?
39 fuit igitur brevitas illa tutissima, quae est apud Livium in epistula ad filium scripta, legendos Demosthenen atque Ciceronem, tum ita, ut quisque esset Demostheni
40 et Ciceroni simillimus. non est dissimulanda nostri quoque iudicii summa. paucos enim vel potius vix ullum ex his, qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, qui*n* iudicium adhibentibus adlaturus sit utilitatis aliquid, cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur
41 adiutum. nec multo aliud de no*v*is sentio: quot*us* enim quisque inve*n*iri ta*m* *de*mens pote*st*, qui ne minima quidem alicuius certe fiducia partis memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur et citius nos dimittet, quam ut eius nobis magno

---

2 gratiae *Regius*, gratia G — 5 cesserunt *Regius*, censenter G — 7 Stoici *addidi* — 15 sint legendi et *nos*, sint legendi *ed. Colon.*, sint G — 19 quibuscum vivebat *ed. Ald.*, quidqui conuiuebit G — 21 persequamur *add. Regius* — et philosophos *incl. Fr. Schmidt in ed. Halmii* — 28 quin *Obrecht*, qui *libri* — 31 novis *Obrecht*, nobis *libri* — 31, 32 quotus . . . potest *ed. Colon.*, quot enim quisque in ueritate tumens potensque G.

temporis detrimento constet experimentum. sed non quid- 42
quid ad aliquam partem scientiae pertinet, protinus ad
faciendam *etiam phra*sin, de qua loquimur, accommodatum.

Verum antequam de singulis loquar, pauca in univer-
sum de varietate opinionum dicenda sunt. nam quidam 43
solos veteres legendos putant neque in ullis aliis esse natu-
ralem eloquentiam et robur viris dignum arbitrantur, alios
recens haec lascivia deliciaeque et omnia ad voluptatem
multitudinis imperitae composita delectant. ips*orum* etiam, 44
qui rectum dicendi genus sequi volunt, alii pressa demum
et tenuia *e*t quae minimum ab usu cotidiano recedant, sana
et vere Attica putant, quosdam elatior ingenii vis et magis
concitata et plena spiritus capit, sunt etiam lenis et nitidi
et compositi generis non pauci amatores. de qua differentia
disseram diligentius, cum de genere dicendi quaerendum
erit: interim sum*matim*, *quid* et a qua lectione petere pos-
sint, qui confirmare facultatem dicendi volent, attingam:
paucos (sunt enim eminentissimi) excerpere in animo est. 45
facile est autem studiosis, qui sint hi*s* simil*es*, iudicare, ne
quisquam queratur, omissos forte aliquos, *quos* ipse valde
probet: fateor enim plur*es* legendos esse quam qui a me
nominabuntur. sed nunc genera ipsa lectionum, quae prae-
cipue convenire intendentibus, ut oratores fiant, existimem,
persequar.

Igitur, ut Aratus ab Iove incipiendum putat, ita nos 46
rite coepturi ab Homero videmur. hic enim, quem ad
modum ex Oceano dicit ipse amnium fontiumque cursus
initium capere, omnibus eloquentiae partibus exemplum et
ortum dedit. hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in
parvis proprietate superaverit. idem laetus ac pressus, iu-
cundus et gravis, tum copia tum brevitate mirabilis, nec
poetica modo, sed oratoria virtute eminentissimus. nam ut 47
de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, nonne

---

25 Arati Phaen. 1 — 27 Il. 21, 196

2, 3 ad faciendam etiam phrasin *edd.*, ad faciendam affarisin L, ad farisin G — 4 loquar *add. edd. vett.*, *om.* G *m. 1* — 9 ipsorum *Spalding*, ipso G — 11 tenuia et quae *ed. Colon.*, tenui atque G — 13 levis *G. Meyer* — 16 summatim quid et *edd.*, summatim quid *ed. Colon.*, sumat et G — 18 sunt enim L, enim sunt G — 19 his similes *nos*, hi similibus G — 20 quos *add. edd. vett.* — 21 plures *edd.*, plurimis G — 27 omnium *add. Osann ante* amnium.

vel *no*nus liber, quo missa ad Achillen legatio continetur,
vel in primo inter duces illa contentio vel dictae in secundo
48 sententiae omnes litium ac consiliorum explicant artes? ad-
fectus quidem vel illos mites vel hos concitatos nemo erit
tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem ha-
buisse fateatur. age vero, non utriusque operis sui ingress*u*
in paucissimis versibus legem prooemiorum non dico serva-
vit, sed constituit? nam benevolum auditorem invocatione
dearum, quas praesidere vatibus creditum est, et intentum
proposita rerum magnitudine et docilem summa celeriter
49 comprehensa facit. narrare vero quis brevius quam qui mortem
nuntiat Patrocli, quis significantius potest quam qui Cure-
tum Aetolorumque proelium exponit? iam similitudines,
amplificationes, exempla, digressus, signa rerum et argu-
menta ceteraque *genera* probandi ac refutandi sunt ita multa,
ut etiam qui de artibus scripserunt plurima earum rerum
50 testimonia ab hoc poeta petant. nam epilogus quidem quis
umquam poterit illis Priami rogantis Achillen precibus ae-
quari? quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius
operis nonne humani ingenii modum excedit? ut magni sit
virtutes eius non aemulatione, quod fieri non potest, sed
51 intellectu sequi. verum hic omnes sine dubio et in omni
genere eloquentiae procul a se reliquit, epicos tamen prae-
cipue, videlicet quia clarissima in materia simili comparatio
52 est. raro adsurgit Hesiodus magnaque pars eius in nomi-
nibus est occupata, tamen utiles circa praecepta sententiae
levitasque verborum et compositionis probabilis, daturque
53 ei palma in illo medio genere dicendi. contra in Anti-
macho vis et gravitas et minime vulgare eloquendi genus
habet laudem. sed quamvis ei secundas fere grammaticorum
consensus deferat, et adfectibus et iucunditate et dispositione
et omnino arte deficitur, ut plane manifesto appareat,
54 quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum. Panyasin,
ex utroque mixtum, putant in eloquendo neutrius aequare
virtutes, alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi
ratione superari. Apollonius in ordinem a grammaticis
datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes poe-
tarum iudices neminem sui temporis in numerum redegerunt,

1 nonus *edd. vett.*, unus G — 6 ingressu *Badius*, ingressus *libri* — 15 genera *Caesar Philol. XIII*, 757, quae G — 24 simili *ed. Gryph.*, similis G — 33 secundum L, *om.* G — 38 indices L S, iudicium G.

non tamen contemnendum reddidit opus aequali quadam
mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla 55
varietas, nullus adfectus, nulla persona, nulla cuiusquam
sit oratio, sufficit tamen operi, cui se parem credidit. ad-
mirabilis in suo genere Theocritus, sed musa illa rustica
et pastoralis non forum modo, verum ipsam etiam urbem
reformidat. audire videor undique congerentes nomina pluri- 56
morum poetarum. quid? Herculis acta non bene Pisandros?
Nicandrum frustra secuti Macer atque Vergilius? quid?
Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Vergilius
idem, numquam certe conditorum Chalcidico versu
carminum fecisset in Bucolicis mentionem. quid? Horatius
frustra Tyrtaeum Homero subiungit? nec sane quisquam 57
est tam procul a cognitione eorum remotus, ut non indicem
certe ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos pos-
sit. nec ignoro igitur quos transeo nec utique damno, ut
qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid. sed ad illos 58
iam perfectis constitutisque viribus revertemur, quod in
cenis grandibus saepe facimus, ut, cum optimis satiati sumus,
varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. tunc et elegiam
vacabit in manus sumere, cuius princeps habetur Calli-
machus, secundas confessione plurimorum Philetas occu-
pavit. sed dum adsequ*a*mur illam firmam, ut dixi, facili- 59
tatem, optimis adsuescendum est et multa magis quam
multorum lectione formanda mens et ducendus color. ita-
que ex tribus receptis Aristarchi iudicio scriptoribus iam-
borum ad *ἕξιν* maxime pertinebit unus Archilochus.
summa in hoc vis elocutionis, cum validae tum breves 60
vibrantesque sententiae, plurimum sanguinis atque nervorum,
adeo ut videatur quibusdam, quod quoquam minor est,
materiae esse, non ingenii vitium. novem vero lyricorum 61
longe Pindarus princeps spiritus magnificentia, sententiis,
figuris, beatissima rerum verborumque copia et velut quo-
dam eloquentiae flumine: propter quae Horatius eum merito
credidit nemini imitabilem. Stesichoru*m*, quam sit ingenio 62
validus, materiae quoque ostendunt, maxima bella et claris-
simos canentem duces et epici carminis onera lyra susti-

11 Ecl. 10, 50 — 13 Art. poet. 402 — 34 Carm. 4, 2

1 reddidit *codex Almenoveeni*, reddit G — 23 adsequamur *Halm*, adsequimur G — 27 ad *ἕξιν* *Philander*, ad haec G — 35 Stesichorum *Badius*, iste sichorus G

nentem. reddit enim personis in agendo simul loquendoque
debitam dignitatem, ac si tenuisset modum, videtur aemulari
proximus Homerum potuisse, sed redundat atque effunditur,
63 quod ut est reprehendendum, ita copiae vitium est. Alcaeus
in parte operis aureo plectro merito donatur, qua tyrannos
insectatus multum etiam moribus confert, in eloquendo quoque brevis et magnificus et diligens et plerumque oratori
similis, sed et *l*usit et in amores descendit, maioribus tamen
64 aptior. Simonides, tenuis alioqui, sermone proprio et iucunditate quadam commendari potest, praecipu*a* tamen eius
in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum
parte omnibus eius operis auctoribus praeferant.

65 Antiqua comoedia cum sinceram illam sermonis
Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimae libertatis est *et in* insectandis vitiis praecipua, plurimum tamen
virium etiam in ceteris partibus habet. nam et grandis et elegans
et venusta, et nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut
Achillen semper excipi par est, aut similior sit oratoribus
66 aut ad oratores faciendos aptior. plures eius auctores,
Aristophanes tamen et Eupolis Cratinusque praecipui.
tragoedias primus in lucem Aeschylus protulit, sublimis
et gravis et grandiloquus saepe usque ad vitium, sed rudis
in plerisque et incompositus: propter quod correctas eius
fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenien-
67 ses permiserunt. suntque eo modo multi coronati. sed longe
clarius inlustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides, quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior,
inter plurimos quaeritur. idque ego sane, quoniam ad praesentem materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. illud
quidem nemo non fateatur necesse est, iis, qui se ad agen-
68 dum comparant, utiliorem longe fore Euripiden. namque is
et sermone (quod ipsum reprehendunt quibus gravitas et
cothurnus et sonus Sophocli videtur esse sublimior) magis
accedit oratorio generi et sententiis densus et in iis, quae a
sapientibus tradita sunt, paene ipsis par, et dicendo ac respondendo cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, com-

5 ib. 2, 13, 26

7 diligens et S, dicendi et G — 7, 8 oratori . . . lusit *ed. Colon.*, orationis similis sed et eius sit G — 10 praecipua *ed. Ald.*, praecipue *libri* — 15 est et *Wolff*, etsi est G — in *add. edd. vett.* — 32 quod ipsum quod G.

parandus, in adfectibus vero cum omnibus mirus, tum in
iis, qui in miseratione constant, facile praecipuus. *eum* ad- 69
miratus maxime est, ut saepe testatur, et secutus, quam-
quam in opere diverso, Menander, qui vel unus meo qui-
dem iudicio diligenter lectus ad cuncta, quae praecipimus,
effingenda sufficiat: ita omnem vitae imaginem expressit,
tanta in eo inveniendi copia et eloquendi facultas, ita est
omnibus rebus, personis, adfectibus accommodatus. nec nihil 70
profecto viderunt, qui orationes, quae Charisi nomin*i* ad-
d*i*cuntur, a Menandro scriptas putant. sed mihi longe magis
orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa mala
iudicia, quae Epitrepontes, Epicleros, Locroe habent, aut
meditationes in Psophodee, Nomothete, Hypobolimaeo non
omnibus oratoriis numeris sunt absolutae. ego tamen plus 71
adhuc quiddam conlaturum eum declamatoribus puto, quo-
niam his necesse est secundum condicionem controversiarum
plures subire personas, patrum filiorum, militum rusticorum,
divitum pauperum, irascentium deprecantium, mitium aspe-
rorum. in quibus omnibus mire custoditur ab hoc poeta
decor. atque ille quidem omnibus eiusdem operis auctoribus 72
abstulit nomen et fulgore quodam suae claritatis tenebras
obduxit. tamen habent alii quoque comici, si cum venia
leguntur, quaedam quae possis decerpere, et praecipue
Philemon, qui ut prav*is* sui temporis iudiciis Menandro
saepe praelatus est, ita consensu tamen omnium meruit credi
secundus.

Historiam multi scripsere praeclare, sed nemo dubitat 73
longe duos ceteris praeferendos, quorum diversa virtus
laudem paene est parem consecuta. densus et brevis et
semper instans sibi Thucydides, dulcis et candidus et
fusus Herodotus: ille concitatis, hic remissis adfectibus
melior, ille contionibus, hic sermonibus, ille vi, hic voluptate.
Theopompus his proximus ut in historia praedictis minor, 74
ita oratori magis similis, ut qui, antequam est ad hoc opus
sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur
qui turbae quamvis bonorum post eos auctorum eximatur,
imitator Thucydidi et ut multo infirmior, ita aliquatenus
lucidior. Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget.
Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. longo post 75

2 praecipuus. eum *nos*, pr. et G — 9 nomini addicuntur a *Frotscher*, homine adductura G, nomine eduntur S — 22 cum ingenio *Becher* — 24 pravis *Regius*, praue G.

intervallo temporis natus Timagenes vel hoc est ipso proba-
bilis, quod intermissam historias scribendi industriam nova
laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, sed inter
philosophos reddendus est.

76 Sequitur oratorum ingens manus, ut cum decem simul
Athenis aetas una tulerit. quorum longe princeps Demo-
sthenes ac paene lex orandi fuit: tanta vis in eo, tam
densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil
otiosum, is dicendi modus, ut nec quod desit in eo nec
77 quod redundet invenias. plenior Aeschines et magis fusus
et grandiori similis, quo minus strictus est, carnis tamen
plus habet, minus lacertorum. dulcis in primis et acutus
Hyperides, sed minoribus causis, ut non dixerim utilior,
78 magis par. his aetate Lysias maior, subtilis atque elegans
et quo nihil, si oratori satis sit docere, quaeras perfectius:
nihil enim est inane, nihil arcessitum, puro tamen fonti
79 quam magno flumini propior. Isocrates in diverso genere *di*-
cendi nitidus et comptus et palaestrae quam pugnae magis
accommodatus omnes dicendi veneres sectatus est, nec im-
merito: auditoriis enim se, non iudiciis compa*ra*rat: in in-
ventione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo dili-
80 gens, ut cura eius reprehendatur. neque ego in his, de qui-
bus sum locutus, has solas virtutes, sed has praecipuas
puto, nec ceteros parum fuisse magnos. quin etiam Phalerea
illum Demetrium, quamquam is primum inclinasse elo-
quentiam dicitur, multum ingenii habuisse et facundiae fateor,
vel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est fere ex Atticis,
qui dici possit orator, quem tamen in illo medio genere
dicendi praefert omnibus Cicero.

81 Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse elo-
quentiae M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse
praecipuum sive acumine disserendi sive eloquendi facultate
divina quadam et Homerica? multum enim supra prosam
orationem, quam pedestrem Graeci vocant, surgit, ut mihi
non hominis ingenio, sed quodam Delphici videatur oraculo
82 de*i* instinctus. quid ego commemorem Xenophontis illam
iucunditatem inadfectatam, sed quam nulla consequi adfec-

29 cf. Orat. 27, 92

11 grandi oratori *Becher*, gladiatori *Schoell* — 20 compararat *edd. vett.*, comparat **G** — 34 orationem *Spalding*, orationem et *libri* — 35 quodam **S**, quaedam **G** — 35, 36 oraculo dei *Geel*, oraculode **G**.

tatio possit? ut ipsae sermonem finxisse Gratiae videantur
et, quod de Pericle veteris comoediae testimonium est,
in hunc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse
quandam persuadendi deam. quid reliquorum Socraticorum 83
elegantiam? Aristotelen? quem dubito scientia rerum an
scriptorum copia an eloquendi suavitate an inventionum acu-
mine an varietate operum clariorem putem. nam in Theo-
phrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo
nomen quoque traxisse dicatur. minus indulsere eloquentiae 84
Stoici veteres, sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo
probandoque quae instituerant plurimum valuerunt, rebus
tamen acuti magis quam, id quod sane non adfectaverunt,
oratione magnifici.

Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducen- 85
dus est. itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos Ver-
gilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius ge-
neris poetarum Graecorum nostrorumque haud dubie *ei*
proximus. utar enim verbis isdem, quae ex Afro Domitio 86
iuvenis excepi, qui mihi interroganti, quem Homero crederet
maxime accedere: secundus, inquit, est Vergilius, propior
tamen primo quam tertio. et hercule ut illi naturae caelesti
atque immortali cesserimus, ita curae et diligentiae vel ideo
in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, et quan-
tum eminentibus vincimur, fortasse aequalitate pensamus.
ceteri omnes longe sequentur. nam Macer et Lucretius 87
legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquen-
tiae faciant, elegantes in sua quisque materia, sed alter
humilis, alter difficilis. Atacinus Varro in iis, per quae
nomen est adsecutus, interpres operis alieni, non spernendus
quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum lo-
cuples. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in 88
quibus grandia et antiqua robora iam non tantam habent
speciem quantam religionem. propriores alii atque ad hoc,
de quo loquimur, magis utiles. lascivus quidem in herois
quoque Ovidius et nimium amator ingenii sui, laudandus
tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiam *si* 89
sit versificator quam poeta melior, si tamen ut est dictum
ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vin-
dicaret sibi iure secundum locum. *S*err*a*num consummari

6 eloquendi usus suauitate G — 17 ei *add. Halm* — 36 si *add. Spalding* — 39 Serranum *Lange Vind. trag. Rom. p. 48,* ferrenum G.

mors immatura non passa est, puerilia tamen eius opera et
maximam indolem ostendunt et admirabilem praecipue in
90 aetate illa recti generis voluntatem. multum in Valerio
Flacco nuper amisimus. vehemens et poeticum ingenium
Salei Bassi fuit, nec ipsum senectute maturuit. Rabirius
ac Pedo non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens
et concitatus et sententiis clarissimus, et, ut dicam quod sentio,
91 magis oratoribus quam poetis imitandus. hos nominavimus,
quia Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit
cura terrarum, parumque dis visum est esse eum
maximum poetarum. quid tamen his ipsis eius operibus, in
quae donato imperio iuvenis secesserat, sublimius, doctius,
omnibus denique numeris praestantius? quis enim caneret
bella melius quam qui sic gerit? quem praesidentes studiis
deae propius audirent? cui magis suas artes aperiret fami-
92 liare numen Minervae? dicent haec plenius futura saecula,
nunc enim ceterarum fulgore virtutum laus ista praestringitur.
nos tamen sacra litterarum colentes feras, Caesar, si
non tacitum hoc praeterimus et Vergiliano certe versu
testamur:

inter victrices hederam tibi serpere laurus.

93 Elegia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus
atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. sunt qui
Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut
durior Gallus. satura quidem tota nostra est, in qua
primus insignem laudem adeptus Lucilius quosdam ita
deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem
modo operis auctoribus, sed omnibus poetis praeferre non
94 dubitent. ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio,
qui Lucilium fluere lutulentum et esse aliquid, quod
tollere possis, putat. nam eruditio in eo mira et libertas
atque inde acerbitas et abunde salis. multum *eo* est tersior
ac purus magis Horatius et, non labor eius amore, praecipuus.
multum et verae gloriae quamvis uno libro Persius
meruit. sunt clari hodieque et qui olim nominabuntur.
95 alterum illud etiam prius saturae genus, sed non sola carminum
varietate mixtum condidit Terentius Varro, vir

21 Ecl. 8, 13 — 30 Sat. 1, 4, 11

5 Salei *ed. Camp.*, sali G — senectute maturuit *ed. Colon.*, senectutem maturbit G — 12 secesserat *Lipsius ad Tac. hist. 4, 86*, successerat *libri* — 18 feras M, feres G — 32 eo *Osann*, et G.

Romanorum eruditissimus. plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae. iambus non sane a Romanis 96
celebratus est ut proprium opus, *sed aliis* quibusdam interpositus: cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio, quamquam illi epodos interven*it*, reperietur. at lyricorum idem Horatius fere solus legi dignus: nam et insurgit aliquando et plenus est iucunditatis et gratiae et vari*us* figuris et verbis felicissime audax. si quem adicere velis, is erit Caesius Bassus, quem nuper vidimus, sed eum longe praecedunt ingenia viventium.

Tragoediae scriptores veterum Attius atque Pacuvius 97
*cl*ar*issimi* gravitate sententiarum, verborum pondere, auctoritate personarum. ceterum nitor et summa in excolendis operibus manus magis videri potest temporibus quam ipsis defuisse: virium tamen Attio plus tribuitur, Pacuvium videri doctiorem qui esse docti adfectant volunt. iam 98
Vari Thyestes cuilibet Graecarum comparari potest. Ovidi Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir praestare potuerit, si ingenio suo imperare quam indulgere maluisset. eorum, quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes qu*id*em parum tragicum putabant, eruditione ac nitore praestare confitebantur. in comoedia 99
maxime claudicamus. licet Varro Musas, Aeli Stilonis sententia, Plautino dicat sermone locuturas fuisse, si Latine loqui vellent, licet Caecilium veteres laudibus ferant, licet Terenti scripta ad Scipionem Africanum referantur (quae tamen sunt in hoc genere elegantissima et plus adhuc habitura gratiae, si intra versus trimetros stetissent): vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi 100
sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, cum eam ne Graeci quidem in alio genere linguae obtinuerint. togatis excellit Afranius: utinam non inquinasset argumenta puerorum foedis amoribus mores suos fassus.

At non historia cesserit Graecis. nec opponere Thu- 101
cydidi Sallustium verear, nec indignetur sibi Herodotus

5 sed aliis quibusdam *Christ.* a quibusdam M — 7 intervenit *Osann*, interue non G — 9 varius *Spalding*, uariis *libri* — 14 clarissimi *ed. Ald.*, grauissima G — 23 quidem *Spalding*, quem G — 38 nec N, ne G.

aequari T. Livium, cum in narrando mirae iucunditatis
clarissimique candoris, tum in contionibus supra quam
enarrari potest eloquentem: ita quae dicuntur omnia cum
rebus, tum personis accommodata sunt: adfectus quidem
praecipueque eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam,
102 nemo historicorum comm*o*davit magis. ideoque immortalem
Sallusti velocitatem diversis virtutibus consecutus est. nam
mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares
eos magis quam similes: qui et ipse a nobis auditus est,
clari *vir* ingenii et sententiis creber, sed minus pressus
103 quam historiae auctoritas postulat. quam paulum aetate
praecedens eum Bassus Aufidius egregie, utique in libris
belli Germanici, praestitit, genere ipso probabilis, in *par-*
104 *t*ibus quibusdam *s*uis ipse viribus minor. superest adhuc et
ornat aetatis nostrae gloriam vir saeculorum memoria dignus,
qui olim nominabitur, nunc intellegitur. habet amatores nec
inmerito *C*remuti libertas, quamquam circumcisis quae
dixisse ei nocuerat: se*d e*latum abunde spiritum et audaces
sententias deprehendas etiam in his, quae manent. sunt et
alii scriptores boni, sed nos genera degustamus, non biblio-
thecas excutimus.

105 Oratores vero vel praecipue Latinam eloquentiam
parem facere Graecae possunt: nam Ciceronem cuicumque
eorum fortiter opposuerim. nec ignoro, quantum mihi con-
citem pugnam, cum praesertim non id sit propositi, ut eum
Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet,
cum Demosthenen in primis legendum vel ediscendum potius
106 putem. quorum ego virtutes plerasque arbitror similes,
consilium, ordinem, dividendi, praeparandi, probandi ratio-
nem, omnia denique quae sunt inventionis. in eloquendo
est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior, ille con-
cludit adstrictius, hic latius, pugnat ille acumine semper,
hic frequenter et pondere, illi nihil detrahi potest, huic
107 nihil adici, curae plus in illo, in hoc naturae. salibus certe
et commiseratione, quae duo plurimum in adfectibus valent,
vincimus. et fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit,

6 commodavit *Halm*, commendauit *libri* — 10 clari vir ingenii *edd. vett.*, clarius ingenii G — 13 partibus *Halm (quod per litteras mecum communicavit)*, omnibus G — 14 suis *ed. Colon.*, uis G — 17 Cremuti *Nipperdey Philol. 6, 193*, rem•••uti G — 18 sed elatum *edd. vett.*, se latum G — 23 possunt Mg, possint G — 29 rationem omnia M, racioni G — 33 illi . . . huic M S, illic . . . hic G — 36 vincimus M, uicimus G.

sed et nobis illa, quae Attici mirantur, diversa Latini ser-
monis ratio minus permiserit. in epistulis quidem, quam-
quam sunt utriusque, dialogisve, quibus nihil ille, nulla
contentio est. cedendum vero in hoc, quod et prior fuit et 108
ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. nam mihi
videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Graecorum
contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis,
iucunditatem Isocratis. nec vero quod in quoque optimum 109
fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius
omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatis-
sima ubertate. non enim pluvias, ut ait Pindarus, aquas
colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam pro-
videntiae genitus, in quo totas vires suas eloquentia expe-
riretur. nam quis docere diligentius, movere vehementius 110
potest? cui tanta umquam iucunditas adfuit? ut ipsa illa,
quae extorquet, impetrare eum credas, et cum transversum
vi sua iudicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed
sequi. iam in omnibus, quae dicit, tanta auctoritas inest, ut 111
dissentire pudeat, nec advocati studium, sed testis aut
iudicis adferat fidem, cum interim haec omnia, quae vix
singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt
inlaborata et illa, qua nihil pulchrius auditum est, oratio
prae se fert tamen felicissimam facilitatem. quare non im- 112
merito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus
est, apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non
hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. hunc igitur
spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum, ille se
profecisse sciat, cui Cicero valde placebit. multa in Asinio 113
Pollione inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam
etiam nimia videatur, et consilii et animi satis: a nitore et
iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit saeculo
prior. at Messala nitidus et candidus et quodam modo
praeferens in dicendo nobilitatem suam, viribus minor.
C. vero Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex 114
nostris contra Ciceronem nominaretur. tanta in eo vis est,
id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse,
quo bellavit, appareat: exornat tamen haec omnia mira
sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. multum 115
ingenii in Caelio et praecipue in accusando multa urbanitas,

3 ille *Spalding*, illi G — 11 ubertate *cod.* Vallensis et Goth., ubertas B — 24 ab omnibus B, hominibus S.

dignusque vir, cui et mens melior et vita longior contigisset. inveni qui Calvum praeferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse, sed est et sancta et gravis oratio et castigata et frequenter vehemens quoque. imitator autem est Atticorum, fecitque illi properata mors iniuriam, si quid ad-
116 iecturus fuit. et Servius Sulpicius insignem non immerito famam tribus orationibus meruit. multa, si cum iudicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus, qui si ceteris virtutibus colorem et gravitatem orationis adiecisset,
117 ponendus inter praecipuos foret. nam et ingenii plurimum est in eo et acerbitas mira et urbanitas et sermo *purus*, sed plus stomacho quam consilio dedit. praeterea ut amari
118 sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est. sunt alii multi diserti, quos persequi longum est. eorum quos viderim Domitius Afer et Iulius Africanus longe praestantissimi. verborum arte ille et toto genere dicendi praeferendus et quem in numero veterum habere non timeas: hic concitatior, sed in cura verborum nimius et compositione nonnumquam longior et translationibus parum modicus.
119 erant clara et nuper ingenia. nam et Trachalus plerumque sublimis et satis apertus fuit et quem velle optima crederes, auditus tamen maior: nam et vocis, quantum in nullo cognovi, felicitas et pronuntiatio vel scaenis suffectura et decor, omnia denique ei, quae sunt extra, superfuerunt: et Vibius Crispus compositus et iucundus et delectationi
120 natus, privatis tamen causis quam publicis melior. Iulio Secundo, si longior contigisset aetas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret: adiecisset enim atque adiciebat ceteris virtutibus suis quod desiderari potest, id est autem, ut esset multo magis pugnax et saepius ad
121 curam rerum ab elocutione respiceret. ceterum interceptus quoque magnum sibi vindicat locum: ea est facundia, tanta in explicando quod velit gratia, tam candidum et lene et speciosum dicendi genus, tanta verborum etiam quae adsumpta sunt proprietas, tanta in quibusdam ex periculo
122 petitis significantia. habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc vigent, materiam vere

2 Brut. c. 82

7 sibi non si quid detracturus *add.* b *ante* fuit — 12 purus *addidi.*

laudandi: sunt enim summa hodie, quibus inlustratur forum,
ingenia. namque et consummati iam patroni veteribus
aemulantur et eos iuvenum ad optima tendentium imitatur
ac sequitur industria.

Supersunt qui de philosophia scripserunt, quo in genere 123
paucissimos adhuc eloquentes litterae Romanae tulerunt.
idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere
Platonis aemulus extitit. egregius vero multoque quam in
orationibus praestantior Brutus suffecit ponderi rerum:
scias eum sentire quae dicit. scripsit non parum multa 124
Cornelius Celsus, Sextios secutus, non sine cultu ac
nitore. Plautus in Stoicis rerum cognitioni utilis. in Epi-
cureis levis quidem, sed non iniucundus tamen auctor est
Catius. ex industria Senecam in omni genere eloquentiae 125
distuli propter vulgatam falso de me opinionem, qua dam-
nare eum et invisum quoque habere sum creditus. quod
accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum
dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendo: *t*um
autem solus hic fere in manibus adulescentium fuit. quem 126
non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus prae-
ferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum
diversi sibi conscius generis placere se in dicendo posse
i*is*, quibus illi placerent, diffideret. amabant autem eum
magis quam imitabantur tantumque ab eo defluebant,
quantum ille ab antiquis descenderat. foret enim optandum, 127
pares aut saltem proximos illi viro fieri. sed placebat
propter sola vitia et ad ea se quisque dirigebat effingenda,
quae poterat: deinde cum se iactaret eodem modo dicere,
Senecam infamabat. cuius et multae alioqui et magnae 128
virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum
studii, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab
his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est.
tractavit etiam omnem fere studiorum materiam: nam et 129
orationes eius et poemata et epistulae et dialogi feruntur.
in philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum
insectator fuit. multae in eo claraeque sententiae, multa
etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta
pleraque atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus
vitiis. velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio: nam 130

5 scripserunt M, scripserint B — 18 tum *edd. vett.*, cum B — 23 iis *Regius*, in B.

si aliqua contempsisset, si parum *sana* non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum quam
131 puerorum amore comprobaretur. verum sic quoque iam robustis et severiore genere satis firmatis legendus vel ideo, quod exercere potest utrimque iudicium. multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt, eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset: digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet: quod voluit effecit.

De imitatione.

1 II. Ex his ceterisque lectione dignis auctoribus et verborum sumenda copia est et varietas figurarum et componendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens derigenda. neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. nam ut invenire primum fuit estque praecipuum, sic ea, quae bene inventa sunt,
2 utile sequi. atque omnis vitae ratio sic constat, ut quae probamus in aliis, facere ipsi velimus. sic litterarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur, sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur, omnis denique disciplinae initia ad propositum sibi praescriptum formari
3 videmus. et hercule necesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. similem raro natura praestat, frequenter imitatio. sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit quam fuit iis, qui nihil quod sequerentur habuerunt, nisi caute et cum iudicio adprehenditur, nocet.

4 Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii contentum esse iis, quae sint ab aliis inventa. quid enim futurum erat temporibus illis, quae sine exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod iam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? nempe
5 nihil fuisset inventum. cur igitur nefas est reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? an illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad quaerendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus
6 invenisse eos, qui quaesierunt? et cum illi, qui nullum

1 si aliqua b, simile quam B — sana *add. Halm* — 6 utrimque *edd. vett.*, utrumque B

cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima, in postero
tradiderint: nobis usus aliarum rerum ad eruendas alias
non proderit, sed nihil habebimus nisi beneficii alieni?
quem ad modum quidam pictores in id solum student, ut
describere tabulas mensuris ac lineis sciant. turpe etiam 7
illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. nam
rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo, quem
sequebatur? nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil
in historiis supra pontificum annales haberemus, ratibus
adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quae lineas
modo extremas umbrae, quam corpora in sole fecissent,
circumscriberet. ac si omnia percenseas, nulla *man*sit ars, 8
qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi forte nostra
potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc
demum nihil crescat: nihil autem crescit sola imitatione.
quod si prioribus adicere fas non est, quo modo sperare 9
possumus illum oratorem perfectum? cum in his, quos
maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil
aut desideretur aut reprehendatur. sed etiam qui summa
non appetent, contendere potius quam sequi debent. nam 10
qui hoc agit, ut prior sit, forsitan, etiam si non transierit,
aequabit. eum vero nemo potest aequare, cuius vestigiis
sibi utique insistendum putat: necesse est enim semper sit
posterior qui sequitur. adde quod plerumque facilius est
plus facere quam idem: tantam enim difficultatem habet
similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit,
ut non res, quae simillimae quaeque pares maxime videantur,
utique discrimine aliquo discernantur. adde quod, 11
quidquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod
imitatur, ut umbra corpore et imago facie et actus histrionum
veris adfectibus. quod in orationibus quoque evenit.
namque iis, quae in exemplum adsumimus, subest natura
et vera vis, contra omnis imitatio facta est et ad alienum
propositum accommodatur. quo fit ut minus sanguinis ac 12
virium declamationes habeant quam orationes, quod in illis
vera, in his adsimilata materia est. adde quod ea, quae in
oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio,
vis, facilitas et quidquid arte non traditur. ideoque plerique, 13
cum verba quaedam ex orationibus excerpserunt aut aliquos
compositionis certos pedes, mire a se quae legerunt effingi

12 mansit *nos*, sit *libri* — 20 appetunt N — 21 hoc b, *om.* B — agit T *m.* 2, *om.* B — 34 commodatur Bn.

arbitrantur, cum et verba intercidant invalescantque tem-
poribus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine,
eaque non sua natura sint bona aut mala (nam per se
soni tantum sunt), sed prout opportune proprieque aut
secus conlocata sunt, et compositio cum rebus accommodata
sit, tum ipsa varietate gratissima.

14 Quapropter exactissimo iudicio circa hanc partem
studiorum examinanda sunt omnia. primum, quos imitemur:
nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cuiusque et
corruptissimi concupierint: tum in ipsis, quos elegerimus,
15 quid sit, *ad* quod nos efficiendum comparemus. nam in
magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa et a doctis
inter ipsos etiam mutuo reprehensa: atque utinam tam bona
imitantes dicerent melius quam mala peius dic*unt*. nec vero
saltem iis, quibus ad evitanda vitia iudicii satis fuit, sufficiat
imaginem virtutis effingere et solam, ut *ita* dixerim, cutem
vel potius illas Epicuri figuras, quas e summis corporibus
16 dicit effluere. hoc autem his accidit, qui non introspectis
penitus virtutibus ad primum se velut adspectum orationis
aptarunt: et cum iis felicissime cessit imitatio, verbis atque
numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque
inventionis non adsequuntur, sed plerumque declinant in
peius et proxima virtutibus vitia comprehendunt fiuntque
pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerarii,
laetis corrupti, compositis exultantes, simplicibus neglegentes.
17 ideoque qui horride atque incomposite quidlibet illud frigi-
dum et inane extulerunt, antiquis se pares credunt, qui
carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet, qui praecisis
conclusionibus obscuri *sunt*, Sallustium atque Thucydidem
superant, tristes ac ieiuni Pollionem aemulantur, otiosi et
supini, si quid modo longius circumduxerunt, iurant ita
18 Ciceronem locuturum fuisse. noveram quosdam, qui se
pulchre expressisse genus illud caelestis huius in dicendo
viri sibi viderentur, si in clausula posuissent esse vide-
atur. ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque
intellegat et, quare bonum sit, sciat.

19 Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. nam
quaedam sunt imitabilia, quibus aut infirmitas naturae non

---

1 cum et *ed. Colon.*, et cum B — 11 ad *add. Regius* — 14 dicunt *Badius*, dicant B — 16 ita *add. Halm* — 28 atticis b, attici B — 29 sunt *addidi*.

sufficiat aut diversitas repugnet. ne, cui tenue ingenium
erit, sola velit fortia et abrupta, cui forte quidem, sed in-
domitum, amore subtilitatis et vim suam perdat et elegan-
tiam quam cupit non persequatur: nihil est enim tam
indecens, quam cum mollia dure fiunt. atque ego illi prae- 20
ceptori, quem institueram in libro secundo, credidi non ea
sola docenda esse, ad quae quemque discipulorum natura
compositum videret: nam is et adiuvare debet quae in
quoque eorum invenit bona, et, quantum fieri potest, adicere
quae desunt et emendare quaedam et mutare: rector enim
est alienorum ingeniorum atque formator. difficilius est
naturam suam fingere. sed ne ille quidem doctor, quam- 21
quam omnia quae recta sunt velit esse in suis auditoribus
quam plenissima, in eo tamen, cui naturam obstare viderit,
laborabit.

Id quoque vitandum, in quo magna pars errat, ne in
oratione poetas nobis et historicos, in illis operibus oratores
aut dèclamatores imitandos putemus. sua cuique proposita 22
lex, suus decor est: nec comoedia in cothurnos adsurgit,
nec contra tragoedia socco ingreditur. habet tamen omnis
eloquentia aliquid commune: id imitemur quod commune est.

Etiam hoc solet incommodi accidere iis, qui se uni 23
alicui generi dediderunt, ut, si asperitas iis placuit alicuius,
hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant:
si tenuitas aut iucunditas in asperis gravibusque causis
ponderi rerum parum respondeant: cum sit diversa non
causarum modo inter ipsas condicio, sed in singulis etiam
causis partium, sintque alia leniter alia aspere, alia con-
citate alia remisse, alia docendi alia movendi gratia dicenda,
quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.
itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem 24
per omnia sequatur, addicere. longe perfectissimus Grae-
corum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius
alii (plurima ille). sed non qui maxime imitandus, et solus
imitandus est. quid ergo? non est satis omnia sic dicere, 25
quo modo M. Tullius dixit? mihi quidem satis esset, si
omnia consequi possem. quid tamen noceret vim Caesaris,
asperitatem Caeli, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi
quibusdam in locis adsumere? nam praeter id quod pru- 26
dentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum

---

6 institueram B, instituebam b.

facere, tum in tanta rei difficultate unum intuentes vix aliqua pars sequitur. ideoque cum totum exprimere quem elegeris paene sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio haereat, et quo quidque loco conveniat aptemus.

27 Imitatio autem (nam saepius idem dicam) non sit tantum in verbis. illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quae dispositio, quam omnia, etiam quae delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur prooemio, quae ratio et quam varia narrandi, quae vis probandi ac refellendi, quanta in adfectibus omnis generis movendis scientia, quamque laus ipsa popularis utilitatis gratia adsumpta, quae tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum
28 arcessitur. haec si perviderimus, tum vere imitabimur. qui vero etiam propria his bona adiecerit, ut suppleat quae deer*u*nt, circumcidat si quid redundabit, is erit, quem quaerimus, perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oporteat, cum tanto plura exempla bene dicendi supersunt, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. nam erit haec quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

Quo modo scribendum sit.

1 III. Et haec quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem, quae nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum adfert stilus. nec immerito M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat, cui sententiae personam L. Crassi in disputationibus quae sunt de oratore adsignando iudicium suum
2 cum illius auctoritate coniunxit. scribendum ergo quam diligentissime et quam plurimum. nam ut terra alte refossa generandis alendisque seminibus fecundior fit, sic profectus non a summo petitus studiorum fructus et fundit uberius et fidelius continet. nam sine hac quidem conscientia ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loquacitatem

---

27 de Orat. 1, 33, 150

---

17 deerunt *Francius*, deeraut N, derant B — 19 oporteat T, oportebat B — 31 alte refossa N alter effossa B

dabit et verba in labris nascentia. illic radices, illic funda- 3
menta sunt, illic opes velut sanctiore quodam aerario con-
ditae, unde ad subitos quoque casus, cum res exiget, pro-
ferantur. vires faciamus ante omnia, quae sufficiant labori
certaminum et usu non exhauriantur. nihil enim rerum ipsa 4
natura voluit magnum effici cito praeposuitque pulcherrimo
cuique operi difficultatem, quae nascendi quoque hanc
fecerit legem, ut maiora animalia diutius visceribus parentis
continerentur.

Sed cum sit duplex quaestio, quo modo et quae
maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. sit primo 5
vel tardus dum diligens stilus, quaeramus optima nec pro-
tinus offerentibus se gaudeamus, adhibeatur iudicium in-
ventis, dispositio probatis: dilectus enim rerum verborumque
agendus est et pondera singulorum examinanda. post
subeat ratio collocandi versenturque omni modo numeri,
non ut quodque se proferet verbum occupet locum. quae 6
quidem ut diligentius exsequamur, repetenda saepius erunt
scriptorum proxima. nam praeter id, quod sic melius iun-
guntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis,
qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires et velut
repetito spatio sumit impetum: quod in certamine saliendi
fieri videmus, ut conatum longius petant et ad illud, quo
contenditur, spatium cursu ferantur, utque in iaculando
brachia reducimus et expulsuri tela nervos retro tendimus.
interim tamen, si feret flatus, danda sunt vela, dum nos 7
indulgentia illa non fallat: omnia enim nostra, dum nascuntur,
placent: alioqui nec scriberentur. sed redeamus ad iudi-
cium et retractemus suspectam facilitatem. sic scripsisse 8
Sallustium accepimus, et sane manifestus est etiam ex opere
ipso labor. Vergilium quoque paucissimos die composuisse
versus auctor est Varius. oratoris quidem alia condicio est: 9
itaque hanc moram et sollicitudinem initiis impero. nam
primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quam
optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo. paulatim
res facilius se ostendent, verba respondebunt, compositio
sequetur, cuncta denique ut in familia bene instituta in
officio erunt. summa haec est rei: cito scribendo non fit ut 10
bene scribatur, bene scribendo fit ut cito. sed tum maxime,
cum facultas illa contigerit, resistamus, ut provideamus

19 scriptorum *Badius*, scriptorem B — 32 Varius *Spalding*, uarus B.

et efferentes *se* equos frenis quibusdam coerceamus, quod
non tam moram faciet quam novos impetus dabit. neque
enim rursus eos, qui robur aliquod in stilo fecerint, ad
11 infelicem calumniandi se poenam adligandos puto. nam quo
modo sufficere officiis civilibus possit qui singulis actionum
partibus insenescat? sunt autem quibus nihil sit satis,
omnia mutare, omnia aliter dicere quam occurrit velint,
increduli quidam et de ingenio suo pessime meriti, qui
12 diligentiam putant facere sibi scribendi difficultatem. nec
promptum est dicere, utros peccare validius putem, quibus
omnia sua placent an quibus nihil. accidit enim etiam in-
geniosis adulescentibus frequenter, ut labore consumantur
et in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupi-
ditate. qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum
illum, aequalem meum atque a me, ut notum est, familia-
riter amatum, mirae facundiae virum, infinitae tamen curae,
13 quid esset sibi a patruo suo dictum. is fuit Iulius Florus,
in eloquentia Galliarum, quoniam ibi demum exercuit eam,
princeps, alioqui inter paucos disertus et dignus illa pro-
pinquitate. is cum Secundum, scholae adhuc operatum,
tristem forte vidisset, interrogavit, quae causa frontis tam
14 adductae? nec dissimulavit adulescens, tertium iam diem
esse, quod omni labore materiae ad scribendum destinatae
non inveniret exordium, quo sibi non praesens tantum dolor,
sed etiam desperatio in posterum fieret. tum Florus ad-
ridens, numquid tu, inquit, melius dicere vis quam potes?
15 ita se res habet: curandum est, ut quam optime dicamus,
dicendum tamen pro facultate: ad profectum enim opus
est studio, non indignatione. ut possimus autem scribere
etiam plura celerius, non exercitatio modo praestabit, in
qua sine dubio multum est, sed etiam ratio: si non resupini
spectantesque tectum et cogitationem murmure agitantes
expectaverimus, quid obveniat, *sed* quid res poscat, quid
personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus,
intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus.
sic nobis et initia et quae sequuntur natura ipsa praescribit.
16 certa sunt enim pleraque et, nisi coniveamus, in oculos
incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu quaerunt,
unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem
facit doctrina. non ergo semper putemus optimum esse

1 et efferentes se *Burman*, efferentes B — 33 sed *edd. vett.*, *om. libri.*

quod latet: immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur,
nisi quod non invenimus. diversum est huic eorum vitium, 17
qui primo decurrere per materiam stilo quam velocissimo
volunt et sequentes calorem atque impetum ex tempore
scribunt: hanc silvam vocant. repetunt deinde et com-
ponunt quae effuderant: sed verba emendantur et numeri,
manet in rebus temere congestis quae fuit levitas. protinus 18
ergo adhibere curam rectius erit atque ab initio sic opus
ducere, ut caelandum, non ex integro fabricandum sit.
aliquando tamen adfectus sequemur, in quibus fere plus
calor quam diligentia valet.

Satis apparet ex eo, quod hanc scribentium negle-
gentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. nam 19
in stilo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi
moram non consequens celeritatem eius manus: ille, cui
dictamus, urget, atque interim pudet etiam dubitare aut
resistere aut mutare quasi conscium infirmitatis nostrae
timentes. quo fit ut non rudia tantum et fortuita, sed im- 20
propria interim, dum sola est conectendi sermonis cupiditas,
effluant, quae nec scribentium curam nec dicentium impetum
consequantur. at idem ille, qui excipit, si tardior in scri-
bendo aut incertior in *intel*legendo velut offensator fuit,
inhibetur cursus, atque omnis, quae erat, concepta mentis
intentio mora et interdum iracundia excutitur. tum illa, 21
quae *al*tiorem animi motum sequuntur quaeque ipsa animum
quodam modo concitant, quorum est iactare manum, torquere
vultum, *femur* et *latus* interim obiurgare, quaeque Persius
notat, cum leviter dicendi genus significat, n e c p l u t e u m,
inquit, c a e d i t n e c d e m o r s o s s a p i t u n g u e s, etiam ridicula
sunt, nisi cum soli sumus. denique ut semel quod est 22
potentissimum dicam, secretum, quod dictando perit, atque
liberum arbitris locum et quam altissimum silentium scri-
bentibus maxime convenire nemo dubitaverit. non tamen
protinus audiendi qui credunt aptissima in hoc nemora
silvasque, quod illa caeli libertas locorumque amoenitas
sublimem animum et beatiorem spiritum parent. mihi certe 23
iucundus hic magis quam studiorum hortator videtur esse

28 Sat. 1, 106

22 intellegendo *I. Müller*, legendo B — 23 concepta *Regius*, conceptae *libri* — 25 altiorem *ed. Colon.*, aptiorem B — 27 femur et latus *Bursian*, semet *Gertz*, simul et B.

secessus. namque illa, quae ipsa delectant, necesse est
avocent ab intentione operis destinati. neque enim se bona
fide in multa simul intendere animus totum potest, et
quocumque respexit, desinit intueri quod propositum erat.
24 quare silvarum amoenitas et praeterlabentia flumina et in-
spirantes ramis arborum aurae volucrumque cantus et ipsa
late circumspiciendi libertas ad se trahunt, ut mihi remittere
potius voluptas ista videatur cogitationem quam intendere.
25 Demosthenes melius, qui se in locum, ex quo nulla exaudiri
vox et ex quo nihil prospici posset, recondebat, ne aliud
agere mentem cogerent oculi. ideoque lucubrantes silen-
tium noctis et clausum cubiculum et lumen unum velut
26 tectos maxime teneat. sed cum in omni studiorum genere,
tum in hoc praecipue bona valetudo, quaeque eam maxime
praestat, frugalitas necessaria est, cum tempora ab ipsa
rerum natura ad quietem refectionemque nobis data in acer-
rimum laborem convertimus. cui tamen non plus inrogan-
27 dum est quam quod somno supererit, haud deerit. obstat
enim diligentiae scribendi etiam fatigatio et abunde, si vacet,
lucis spatia sufficiunt, occupatos in noctem necessitas agit.
est tamen lucubratio, quotiens ad eam integri ac refecti
venimus, optimum secreti genus.

28 Sed silentium et secessus et undique liber animus ut
sunt maxime optanda, ita non semper possunt contingere,
ideoque non statim, si quid obstrepet, abiciendi codices
erunt et deplorandus dies, verum incommodis repugnandum
et hic faciendus usus, ut omnia, quae impedient, vincat in-
tentio: quam si tota mente in opus ipsum derexeris, nihil
eorum, quae oculis vel auribus incursant, ad animum per-
29 veniet. an vero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio prae-
stat, ut obvios non videamus et itinere deerremus: non con-
sequemur idem, si et voluerimus? non est indulgendum
causis desidiae. nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non
nisi omnibus aliis curis vacantes studendum existimarimus,
30 semper erit propter quod nobis ignoscamus. quare in turba,
itinere, conviviis etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum.
quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus
iudiciis, iurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito con-
tinua oratione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus,

6 ramis *ed. Camp.*, rami B — 13 tectos *ed. Leid.*, rectos B
— 18 haud *cod.* Vallensis, aut B — 31 itinere *ed. vett.*, itane B.

nisi in solitudine reperire non possumus? propter quae idem
ille tantus amator secreti Demosthenes in litore, in quo se
maximo cum sono fluctus inlideret, meditans consuescebat
contionum fremitus non expavescere.
Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) 31
non sunt transeunda: scribi optime ceris, in quibus facillima
est ratio delendi, nisi forte visus infirmior membranarum
potius usum exiget, quae ut iuvant aciem, ita crebr*a* relation*e*,
quoad intinguntur calami, morantur manum et cogitationis
impetum frangunt. relinquendae autem in utrolibet genere 32
contra erunt vacuae tabellae, in quibus libera adicien*ti* sit
excursio. nam interim pigritiam emendandi angustiae faciunt
aut certe novorum interpositione priora confundant. ne latas
quidem ultra modum esse ceras velim, expertus iuvenem
studiosum alioqui praelongos habuisse sermones, quia illos
numero versuum metiebatur, idque vitium, quod frequenti
admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse
sublatum. debet vacare etiam locus, in quo notentur quae 33
scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quam qui
sunt in manibus loci, occurrere. inrumpunt enim optimi nonnumquam
sensus, quos neque inserere oportet neque differre
tutum est, quia interim elabuntur, interim memoriae sui intentos
ab alia inventione declinant ideoque optime sunt in
deposito.

De emendatione.

IV. Sequitur emendatio, pars studiorum longe uti- 1
lissima: neque enim sine causa creditum est stilum non
minus agere, cum delet. huius autem operis est adicere,
detrahere, mutare. sed facilius in iis simpliciusque iudicium,
quae replenda vel deicienda sunt: premere vero tumentia,
humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata digerere,
soluta componere, exultantia coercere duplicis operae: nam
et damnanda sunt quae placuerant et invenienda quae fuge-
rant. nec dubium est optimum esse emendandi genus, si 2
scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum
velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta
nostra tamquam recentes fetus blandiantur. sed neque hoc 3
contingere semper potest praesertim oratori, cui saepius

---

8 crebra relatione *edd. vett.*, crebro relationi B — 11 adicienti *ed. Colon.* 1555, adicienda B.

scribere ad praesentes usus necesse est, et ipsa emendatio finem habet. sunt enim qui ad omnia scripta tamquam vitiosa redeant et, quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quidquid est aliud, idque faciant, quotiens librum in manus resumpserunt, similes medicis etiam integra secantibus. accidit itaque ut cicatri-
4 cosa sint et exsanguia et cura peiora. sit ergo aliquando quod placeat aut certe quod sufficiat, ut opus poliat lima, non exterat. temporis quoque esse debet modus. nam quod Cinnae Smyrnam novem annis accepimus scriptam et panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet, cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

Quae scribenda sint praecipue.

1 V. Proximum est, ut dicamus, quae praecipue scribenda *sint* ἕξιν parantibus. *non est huius* quidem operis, ut explicemus, quae sint materiae, quae prima aut secunda aut deinceps tractanda sint (nam id factum est iam primo libro, quo puerorum, et secundo, quo iam robustorum studiis ordinem dedimus), sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime veniat.

2 Vertere Graeca in Latinum veteres nostri oratores optimum iudicabant. id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitasse: id Cicero sua ipse persona frequentissime praecipit, quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos: id Messalae placuit, multaeque sunt ab eo scriptae ad hunc modum orationes, adeo ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne
3 difficillima Romanis subtilitate contenderet. et manifesta est exercitationis huiusce ratio. nam et rerum copia Graeci auctores abundant et plurimum artis in eloquentiam intulerunt et hos transferentibus verbis uti optimis licet: omnibus enim utimur nostris. figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quaedam est, quia plerumque a Graecis Romana dissentiunt.

---

23 1, 34, 155

---

16 sint *Badius*, sunt B — non est huius *add. Bursian* — 18 est iam *Halm*, est etiam *libri*.

Sed et illa ex Latinis conversio multum et ipsa con- 4
tulerit. ac de carminibus quidem neminem credo dubitare,
quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius.
nam et sublimis spiritus attollere orationem potest, et verba
poetica libertate audaciora non praesumunt eandem proprie
dicendi facultatem. sed et ipsis sententiis adicere licet
oratorium robur et omissa supplere et effusa substringere.
neque ego paraphrasin esse interpretationem tantum volo, 5
sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem.
ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas
vetant, quia optimis occupatis, quidquid aliter dixerimus,
necesse sit esse deterius. nam neque semper est desperan-
dum aliquid illis, quae dicta sunt, melius posse reperiri,
neque adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit,
ut una de re bene dici nisi semel non possit. nisi forte 6
histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest,
orandi minor vis, ut dicatur aliquid, post quod in eadem
materia nihil dicendum sit. sed esto neque melius quod
invenimus esse neque par, est certe proximis locus. an vero 7
ipsi non bis ac saepius de eadem re dicimus et quidem
continuas nonnumquam sententias? nisi forte contendere
nobiscum possumus, cum aliis non possumus. nam si uno
genere bene diceretur, fas erat existimari praeclusam nobis
a prioribus viam: nunc vero innumerabiles sunt modi
plurimaeque eodem viae ducunt. sua brevitati gratia, sua 8
copiae, alia translatis virtus, alia propriis, hoc oratio recta,
illud figura declinata commendat. ipsa denique utilissima
est exercitationi difficultas. quid quod auctores maximi sic
diligentius cognoscuntur? non enim scripta lectione secura
transcurrimus, sed tractamus singula et necessario intro-
spicimus et, quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cogno-
scimus, quod imitari non possumus.

Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus 9
modis tractare proderit, ut ex industria sumamus sententias
quasdam easque versemus quam numerosissime, velut eadem
cera aliae aliaeque formae duci solent. plurimum autem 10
parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia.
nam illa multiplici personarum, causarum, temporum, loco-
rum, dictorum, factorum diversitate facile delitescet infir-
mitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam adprehendas,

20 non bis *ed. Colon.*, nobis B — 38 nam in *Regius*.

11 offerentibus. illud virtut*is* indicium est, fundere quae natura
contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem
expositis dare et bene dicere multa de paucis.

In hoc optime facient infinitae quaestiones, quas vocari
theses diximus, quibus Cicero iam princeps in re publica
12 exerceri solebat. his confinis est destructio et confirmatio
sententiarum. nam cum sit sententia decretum quoddam
atque praeceptum, quod de re, idem de iudicio rei quaeri
potest. tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. nam qui haec recta tantum et in nullos flexus
recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures excursus
recipientibus magis abundabit eritque in omnes causas
13 paratus: omnes enim generalibus quaestionibus constant.
nam quid interest 'Cornelius tribunus plebis, quod codicem
legerit, reus sit', an quaeramus: 'violeturne maiestas,
si magistratus rogationem suam populo ipse recitarit?'
'Milo Clodium rectene occiderit' veniat in iudicium, an
'oporteatne insidiatorem interfici vel perniciosum rei publicae
civem, etiam si non insidietur': 'Cato Marciam honestene
tradiderit Hortensio' an 'conveniatne res talis bono viro'.
14 de personis iudicatur, sed de rebus contenditur. declamationes vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo
sunt ad veritatem accommodatae et orationibus similes, non
tantum dum adulescit profectus, sunt utilissimae, qu*ia* inventionem et dispositionem pariter exercent, sed etiam cum
est consummatus ac iam in foro clarus: alitur enim atque
enitescit velut pabulo laetiore facundia et adsidua conten-
15 tionum asperitate fatigata renovatur. quapropter historiae
nonnumquam ubertas in aliqua exercendi stili parte ponenda
et dialogorum libertate gestiendum. ne carmine quidem
ludere contrarium fuerit, sicut athletae, remissa quibusdam
temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate,
16 otio et iucundioribus epulis reficiuntur. ideoque mihi videtur
M. Tullius tantum intulisse eloquentiae lumen, quod in hos
quoque studiorum secessus excurrit. nam si nobis sola
materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor et
durescat articulus et ipse ille mucro ingenii cotidiana pugna
retundatur.

---

1 virtutis *edd. vett.*, uirtutum B — 24 quia *Halm*, quae *libri* — 36 fuerit *libri*, *fort.* erit.

Sed quem ad modum forensibus certaminibus exer- 17
citatos et quasi militantes reficit ac reparat haec velut
sagina dicendi, sic adulescentes non debent nimium in falsa
rerum imagine detineri et inanibus simulacris usque adeo,
ut difficilis ab his digressus sit, adsuescere, ne ab illa, in
qua prope consenuerunt, umbra vera discrimina velut
quendam solem reformident. quod accidisse etiam *M.* Porcio 18
Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur,
ut, cum ei summam in scholis opinionem obtinenti causa
in foro esset oranda, impense petierit, uti subsellia in basi-
licam transferrentur. ita illi caelum novum fuit, ut omnis
eius eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur. quare 19
iuvenis, qui rationem inveniendi eloquendique a praecepto-
ribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si
docere sciant et velint), exercitationem quoque modicam
fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem, quod apud maiores
fieri solebat, deligat, quem sequatur, quem imitetur: iudiciis
intersit quam plurimis et sit certaminis, cui destinatur,
frequens spectator. tum causas vel easdem, quas agi audierit, 20
stilo et ipse componat, vel etiam alias, veras modo, et
utr*i*mque tractet et, quod in gladiatoribus fieri videmus,
decretoriis exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone.
melius hoc quam rescribere veteribus orationibus, ut fecit
Cestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum
alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Citius autem idoneus erit iuvenis, quem praeceptor 21
coegerit in declamando quam simillimum esse veritati et
per totas ire materias, quarum nunc facillima et maxime
favorabilia decerpunt. obstant huic, quod secundo loco
posui, fere turba discipulorum et consuetudo classium certis
diebus audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum nume-
rantium potius declamationes quam aestimantium. sed, quod 22
dixi primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus praeceptor
maiore numero quam sustinere possit onerabit et nimiam
loquacitatem recide*t*, ut omnia, quae sunt in controversia,
non, ut quidam volunt, quae in rerum natura, dicantur, et
vel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessi-
tatem vel materias dividere permittet. diligenter effecta 23

---

5 assuescere *Zumpt*, assuefacere *libri* — 7 M. *Spalding*, in b, *om.* B — 11 transferrentur N, transferentur B — 21 utrimque *ed. Gryph.*, utrumque B — 22 decretoriis cod. Vallensis, derectoriis B — 26 autem b, autem si B — 35 recidet *edd. vett.*, recidere B.

plus proderit quam plures inchoatae et quasi degustatae. propter quod accidit ut nec suo loco quidque ponatur, nec illa, quae prima sunt, servent suam legem, iuvenibus flosculos omnium partium in ea, quae sunt dicturi, congerentibus: quo fit ut timentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

De cogitatione.

1 VI. Proxima stilo cogitatio est, quae et ipsa vires
ab hoc accipit et est inter scribendi laborem extempora-
lemque fortunam media quaedam et nescio an usus frequen-
tissimi. nam scribere non ubique nec semper possumus,
cogitationi temporis ac loci plurimum est. haec paucis ad-
modum horis magnas etiam causas complectitur: haec,
quotiens intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris ad-
iuvatur: haec inter medios rerum actus aliquid invenit
2 vacui nec otium patitur. neque vero rerum ordinem modo,
quod ipsum satis erat, intra se ipsa disponit, sed verba
etiam copulat totamque ita contexit orationem, ut ei nihil
praeter manum desit: nam memoriae quoque plerumque
inhaeret fidelius quod nulla scribendi securitate laxatur.
Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest
3 aut subito aut cito. nam primum facienda multo stilo forma
est, quae nos etiam cogitantes sequatur: tum adsumendus
usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quae
reddi fideliter possint, mox per incrementa tam modica, ut
onerari se labor ille non sentiat, augenda vis et exer-
4 citatione multa continenda est, quae quidem maxima ex
parte memoria constat: ideoque aliqua mihi in illum locum
differenda sunt. eo *tandem* pervenit, ut is, cui non refragetur
ingenium, acri studio adiutus tantum consequatur, ut ei tam
quae cogitarit quam quae scripserit atque edidicerit in
dicendo fidem servent. Cicero certe Graecorum Metrodorum
Scepsium et Empylum Rhodium nostrorumque Hortensium
tradidit quae cogitaverant ad verbum in agendo rettulisse.
5 Sed si forte aliqui inter dicendum offulserit extempo-
ralis color, non superstitiose cogitatis demum est inhaerendum.
neque enim tantum habent curae, ut non sit dandus et

31 e libr. rhetor. fr. 2 H.

19 quod] quae B — 28 tandem *Madvig Emend. Liv. p. 61,* tamen *libri* — 29 ei tam *Spalding*, etiam B — 34 effulserit b.

fortunae locus, cum saepe etiam scriptis ea, quae subito
nata sunt, inserantur. ideoque totum hoc exercitationis genus
ita instituendum est, ut et digredi ex eo et regredi in id
facile possimus. nam ut primum est domo adferre paratam 6
dicendi copiam et certam, ita refutar*e* temporis munera
longe stultissimum est. quare cogitatio in hoc praeparetur,
ut nos fortuna decipere non possit, adiuvare possit. id autem
fiet memoriae viribus, ut illa, quae complexi animo sumus,
fluant secura, non sollicitos et respicientes et una spe
suspensos recordationis non sinant providere: alioqui vel
extemporalem temeritatem malo quam male cohaerentem
cogitationem. peius enim quaeritur retrorsum, quia, dum illa 7
desideramus, ab aliis avertimur, et ex memoria potius res
petimus quam ex materia. plura sunt autem, si utr*i*mque
quaerendum est, quae inveniri possunt quam quae inventa sunt.

Quem ad modum extemporalis facilitas paretur et contineatur.

VII. Maximus vero studiorum fructus est et velut 1
pr*aemium* qu*oddam* ampli*ssimum* longi laboris ex tempore
dicendi facultas, quam qui non erit consecutus, mea quidem
sententia civilibus officiis renuntiabit et solam scribendi
facultatem potius ad alia opera convertet. vix enim bonae
fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod
praesentissimis quibusque periculis desit, intrare portum,
ad quem navis accedere nisi lenibus ventis vecta non
possit: siquidem innumerabiles accidunt subitae necessitates 2
vel apud magistratus vel repraesentatis iudiciis continuo
agendi. quarum si qua, non dico cuicumque innocentium
civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit,
stabitne mutus et salutarem petentibus vocem statimque,
si non succurratur, perituris moras et secessum et silentium
quaeret, dum illa verba fabricentur et memoriae insidant
et vox ac latus praeparetur? quae vero patitur hoc ratio, 3
ut quisquam *pos*sit orator aliquando *o*mittere casus? quid,
cum adversario respondendum erit, fiet? nam saepe ea,
quae opinati sumus et contra quae scripsimus, fallunt, ac

---

4 domū B — 5 refutare *Regius*, refutari Bg et Bn *in marg.*, reputari Bn *m. 1* — 14 utrimque *Bonnell*, utrumque *libri* — 19 praemium quoddam *edd. vett.*, prius quid B — amplissimum *Stoer*, amplius *libri* — 34 possit *Frotscher*, sit *libri* — omittere *Bonnell*, mittere B.

tota subito causa mutatur, atque ut gubernatori ad incursus
tempestatium, sic agenti ad varietatem causarum ratio
4 mutanda est. quid porro multus stilus et adsidua lectio et
longa studiorum aetas facit, si manet eadem quae fuit in-
cipientibus difficultas? perisse profecto confitendum est
praeteritum laborem, cui semper idem laborandum est.
neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut
possit. id autem maxime hoc modo consequemur.

5 Nota sit primum dicendi via: neque enim prius con-
tingere cursus potest quam scierimus, quo sit et qua per-
veniendum. nec satis est non ignorare quae *sint* causarum
iudicialium partes, aut quaestionum ordinem recte disponere,
quamquam ista sunt praecipua, sed quid quoque loco
primum sit ac secundum et deinceps: quae ita sunt natura
copulata, ut mutari aut intervelli sine confusione non possint.
6 quisquis autem via ducetur, *dicet* ante omnia rerum ipsa
serie velut duce, propter quod homines etiam modice exer-
citati facillime tenorem in narrationibus servant. deinde,
quid quoque loco quaerant, scient, nec circumspectabunt
nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur nec con-
fundent ex diversis orationem velut salientes huc illuc nec
7 usquam insistentes. postremo habebunt modum et finem,
qui esse citra divisionem nullus potest. expletis pro facul-
tate omnibus, quae proposuerint, pervenisse se ad ultimum
sentient.

Et haec quidem ex arte, illa vero ex studio ut copiam
sermonis optimi, quem ad modum praeceptum est, com-
paremus, multo ac fideli stilo sic formetur oratio, ut
scriptorum colorem, etiam quae subito effusa sint, reddant,
8 ut, cum multa scripserimus, etiam multa dicamus. nam con-
suetudo et exercitatio facilitatem maxime parit: quae si
paulum intermissa fuerit, non velocitas illa modo tardatur,
sed ipsum *os* coit atque concurrit. quamquam enim opus est
naturali quadam mobilitate animi, ut, dum proxima dicimus,
struere ulteriora possimus semperque nostram vocem pro-
9 visa et formata cogitatio excipiat: vix tamen aut natura aut
ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut
inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum verborum-
que, tum iis, quae dicit, quae subiuncturus est, quae ultra

---

11 sint *Badius*, sunt *libri* — 16 ducetur dicet *Eussner*, ducet ducetur B — 33 os *add. Halm* (os quoque concurrit *Gesner*).

spectanda sunt, adhibita vocis, pronuntiationis, gestus
observatione una sufficiat. longe enim praecedat oportet 10
intentio ac prae se res agat, quantumque dicendo con-
sumitur, tantum ex ultimo prorogetur, ut, donec perveniamus
ad finem, non minus prospectu procedamus quam gradu,
si non intersistentes offensantesque brevia illa atque con-
cisa singultantium modo eiecturi sumus.

Est igitur usus quidam inrationalis, quam Graeci 11
ἄλογον τριβήν vocant, qua manus in scribendo decurrit,
qua oculi totos simul in lectione versus flexusque eorum et
transitus intuentur et ante sequentia vident quam priora
dixerunt. quo constant miracula illa in scaenis pilariorum
ac ventilatorum, ut ea, quae emiserint, ultro venire in manus
credas et qua iubentur decurrere. sed hic usus ita proderit, 12
si ea, de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud,
quod in se rationem non habet, in ratione versetur. nam
mihi ne dicere quidem videtur nisi qui disposite, ornate,
copiose dicit, sed tumultuari. nec fortuiti sermonis con- 13
textum mirabor umquam, quem iurgantibus etiam mulierculis
vide*mus* superfluere, cum eo quod, si calor ac spiritus tulit,
frequenter accidit ut successum extemporalem consequi cura
non possit. deum tunc adfuisse, cum id evenisset, veteres 14
oratores, ut Cicero *ait*, dictitabant. sed ratio manifesta est.
nam bene concepti adfectus et recentes rerum imagines
continuo impetu feruntur, quae nonnumquam mora stili
refrigescunt et dilatae non revertuntur. utique vero, cum
infelix illa verborum cavillatio accessit et cursus ad singula
vestigia restitit, non potest ferri contorta vis, sed, ut optime
vocum singularum cedat electio, non continua, sed com-
posita est.

Quare capiendae sunt illae, de quibus dixi, rerum 15
imagines, quas vocari *φαντασίας* indicavimus, omniaque, de
quibus dicturi erimus, personae, quaestiones, spes, metus
habenda in oculis, in adfectus recipienda: pectus est enim,
quod disertos facit, et vis mentis. ideoque imperitis quoque,
si modo sunt aliquo adfectu concitati, verba non desunt.
tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed 16

---

23 e libr. rhet. fr. 4 H.

---

2 obs. una M, obseruationem (obseruationum Bg) inluna B — 8 inrationalis *Stoer*, inrationabilis B — 20 videmus sup. *nos*, uideantur sup. b, superfluere B — 23 ait *add. Regius*.

in plures simul continuas, ut, si per aliquam rectam viam
mittamus oculos, simul omnia, quae sunt in ea circaque,
intuemur, non ultimum tantum videmus, sed usque ad
ultimum. addit ad dicendum etiam pudor stimulos, mirum-
que videri potest, quod, cum stilus secreto gaudeat atque
omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum
17 frequentia, ut miles congestu signorum, excitatur. namque
et difficiliorem cogitationem exprimit et expellit dicendi
necessitas, et secundos impetus auget placendi cupido. adeo
pretium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quamquam
plurimum habeat in se voluptatis, maxime tamen praesenti
18 fructu laudis opinionisque ducatur. nec quisquam tantum
fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse con-
tingere, sed, sicut in cogitatione praecepimus, ita facilitatem
quoque extemporalem a parvis initiis paulatim perducemus
ad summam, quae neque perfici neque contineri nisi usu
19 potest. ceterum pervenire eo debet, ut cogitatio non utique
melior sit ea, sed tutior, cum hanc facilitatem non in prosa
modo multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Anti-
pater Sidonius et Licinius Archias: credendum enim Ciceroni
est, non quia nostris quoque temporibus non et fecerint
quidam hoc et faciant. quod tamen non ipsum tam pro-
babile puto (neque enim habet aut usum res aut necessi-
tatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro prae-
20 parantur, utile exemplum. neque vero tanta*m* esse umquam
fiduciam facilitatis *velim*, ut non breve saltem tempus, quod
nusquam fere deerit, ad ea, quae dicturi sumus, dispicienda
sumamus, quod quidem in iudiciis ac foro datur semper:
neque enim quisquam est, qui causam, quam non didicerit,
21 agat. declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut
exposita controversia protinus dicere velint, quin etiam,
quod est in primis frivolum ac scaenicum, verbum petant,
quo incipiant. sed tam contumeliosos in se ridet invicem
eloquentia, et qui stultis videri eruditi volunt, stulti eruditis
22 videntur. si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi
necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, et vis
omnis intendenda rebus et in praesentia remittendum aliquid
ex cura verborum, si consequi utrumque non dabitur. tum
et tardior pronuntiatio moras habet et suspensa ac velut

10 pretium] praemium *Regius* — 14 praecepimus *edd. vett.*, praecipimus *libri* — 25, 26 tantam . . . velim *Regius*, tanta esse u. f. f. **B**, tanta sit u. fiducia f. *Jeep.* — 38 consequi *Spalding, om.* **B**, non sequi **b**.

dubitans oratio, ut tamen deliberare, non haesitare videamur.
hoc, dum egredimur e portu, si nos nondum aptatis satis 23
armamentis aget ventus, deinde paulatim simul euntes
aptabimus vela et disponemus rudentes et impleri sinus
optabimus. id potius, quam se inani verborum torrenti dare
quasi tempestatibus qu*o* volent auferendum.

Sed non minore studio continetur haec facultas quam 24
paratur: ars enim semel percepta non capitur, stilus quoque
intermissione paulum admodum de celeritate deperdit:
promptum hoc et in expedito positum exercitatione sola
continetur. hac uti sic optimum est, ut cotidie dicamus
audientibus pluribus, maxime de quorum simus iudicio
atque opinione solliciti: rarum est enim, ut satis se quisque vereatur. vel soli tamen dicamus potius quam non
omnino dicamus. est *et* illa exercitatio cogitandi totasque 25
materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra se
ipsum) persequendi, quae nullo non et tempore et loco,
quando non aliud agimus, explicari potest, et est in parte
utili*or* quam haec proxima: diligentius enim componitur 26
quam *in* illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur.
rursus in alia plus prior confert, vocis firmitatem, oris
facilitatem, motum corporis, qui et ipse, ut dixi, excitat
oratorem et iactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda
leones facere dicuntur, hortatur. studendum vero semper
et ubique. neque enim fere tam est ullus dies occupatus, 27
ut nihil lucrativae, ut Cicero Brutum facere tradit, operae
ad scribendum aut legendum aut dicendum rapi aliquo
momento temporis possit: siquidem C. Carbo etiam in
tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. ne id 28
quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum
nostrum usquam neglegentem esse sermonem: quidquid
loquemur ubicumque, sit pro sua scilicet portione perfectum. scribendum certe numquam est magis, quam cum
multa dicemus ex tempore. ita enim servabitur pondus et
*in*natans illa verborum facilitas in altum reducetur, sicut
rustici proximas vitis radices amputant, quae illam in

5 seqq. e libr. rhet. fr. 5 H.

5 potius *edd. vett.*, protinus B — 6 quo *Badius*, qui B — 8 capitur] abit *Becher* — 15 et *add. Spalding* — 17 et t. *ed. Gryph.*, est t. B — 19 utilior *edd. vett.*, utilitatis B — 20 in *add. Gertz* — 35 innatans *Stoer*, unatrans B.

summum solum ducunt, ut inferiores penitus descendendo
29 firmentur. ac nescio an *si* utrumque cum cura et studio
fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius,
dicendo scribamus facilius. scribendum ergo, quotiens licebit,
si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi debent
tamen *id eff*icere, ut neque deprehensus orator neque liti-
gator destitutus esse videatur.

30 Plerumque autem multa agentibus accidit ut maxime
necessaria et utique initia scribant, cetera, quae domo ad-
ferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occur-
rant: quod fecisse M. Tullium commentariis ipsius apparet.
sed feruntur aliorum quoque et inventi forte, ut eos dicturus
quisque composuerat, et in libros digesti, ut causarum, quae
sunt actae a Servio Sulpicio, cuius tres orationes extant:
sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab
ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi.
31 nam Ciceronis ad praesens modo tempus aptatos libertus
Tiro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem,
sed ut sint magis admirabiles. in hoc genere prorsus recipio
hanc brevem adnotationem libellosque, qui vel manu tene-
32 antur et ad quos interim respicere fas sit. illud, quod
Laenas praecipit, displicet mihi, in his, quae scripserimus,
vel*ut* summas in commentarium et capita conferre. facit
enim ediscendi neglegentiam haec ipsa fiducia et lacerat ac
deformat orationem. ego autem ne scribendum quidem puto,
quod *non* simus memoria persecuturi: nam hic quoque
accidit ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata nec sinat
33 praesentem fortunam experiri. sic anceps inter utrumque
animus aestuat, cum et scripta perdidit et non quaerit
nova. sed de memoria destinatus est libro proximo locus
nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis
dicenda.

---

2 si *add. ed. Camp.* — 5 debemus *Gertz* — 6 id efficere *Bursian*, inicere B — 22 in his *Halm*, ne in his B — 23 velut *Halm* (velut in *Spalding*), uel in B — 26 non *add. Regius.*

LIBER UNDECIMUS.

I. Parata, sicut superiore libro continetur, facultate 1
scribendi cogitandique et ex tempore etiam, cum res poscet,
orandi, proxima est cura, ut dicamus apte, quam virtutem
quartam elocutionis Cicero demonstrat, quaeque est meo
quidem iudicio maxime necessaria. nam cum sit ornatus 2
orationis varius et multiplex conveniatque alius alii, nisi
fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non
inlustrabit eam, sed etiam destruet et vim rerum in con-
trarium vertet. quid enim prodest esse verba et Latina et
significantia et nitida, figuris etiam numerisque elaborata,
nisi cum iis, in quae iudicem duci formarique volumus,
consentiant: si genus sublime dicendi parvis causis, *pressum* 3
limatumque grandibus, laetum tristibus, lene asperis, minax
supplicibus, submissum concitatis, trux atque violentum
iucundis adhibeamus? ut monilibus et margaritis ac veste
longa, quae sunt ornamenta feminarum, deformentur viri,
nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augu-
stius, feminas deceat. hunc locum Cicero breviter in tertio 4
de Oratore libro perstringit, neque tamen videri potest
quidquam omisisse dicendo, non omni causae neque
auditori neque personae neque tempori congruere
orationis unum genus. nec fere pluribus in Oratore
eadem. sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores
hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc

5 de Orat. 3, 10, 37 — 21 55, 210 — 23 c. 21 sqq.

13 in *ante* causis *del. Spalding* — pressum *I. Müller,* paruum *libri.*

5 velut notare inter agnoscentes, et hic Cicero adloquens
Brutum testatur esse haec ei nota ideoque brevius a se
dici, quamquam sit fusus locus tracteturque a philosophis
latius. nos institutionem professi non solum scientibus ista,
sed etiam discentibus tradimus, ideoque paulo pluribus
verbis debet haberi venia.

6 Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando,
docendo, movendo iudici conveniat, quid quaque parte ora-
tionis petamus. ita nec vetera aut translata aut ficta verba
in incipiendo, narrando, argumentando tractabimus neque
decurrentes contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit
causa et in partes suas digerenda, neque humile atque
cotidianum sermonis genus et compositione ipsa dissolutum
epilogis dabimus, nec iocis lacrimas, ubi opus erit misera-
7 tione, siccabimus. nam ornatus omnis non tam sua quam
rei, cui adhibetur, condicione constat, nec plus refert, quid
dicas, quam quo loco. sed totum hoc apte dicere non elo-
cutionis tantum genere constat, sed est cum inventione
commune. nam si tantum habent etiam verba momentum,
quanto res ipsae magis? quarum quae esset observatio,
suis locis subinde subiecimus.

8 Illud est diligentius docendum, eum demum dicere
apte, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat
inspexerit. nec me fugit plerumque haec esse coniuncta:
nam quod decet fere prodest, neque alio magis animi
iudicum conciliari aut, si res in contrarium tulit, alienari
9 solent. aliquando tamen et haec dissentiunt: quotiens autem
pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. nam quis
nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati
fuisse, quam si esset usus illo iudiciali genere defensionis
et oratione submissa conciliasset iudicum animos sibi
10 crimenque ipsum sollicite redarguisset? verum id eum
minime decebat, ideoque sic egit, ut qui poenam suam
honoribus summis esset aestimaturus. maluit enim vir
sapientissimus quod superesset ex vita sibi perire quam
quod praeterisset. et quando ab hominibus sui temporis
parum intellegebatur, posterorum se iudiciis reservavit,
brevi detrimento iam ultimae senectutis aevum saeculorum
11 omnium consecutus. itaque quamvis Lysias, qui tum in
dicendo praestantissimus habebatur, defensionem illi scriptam

---

25 decet *Regius*, deceat B — 37 posterorum *edd. vett.*, posteriorum B

obtulisset, uti ea noluit, cum bonam quidem, sed parum
sibi convenientem iudicavisset. quo vel solo patet non per-
suadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum,
cum interim persuadere deforme sit. non fuit hoc utile
absolutioni, sed, quod est maius, homini fuit. et nos secun- 12
dum communem potius loquendi consuetudinem quam ipsam
veritatis regulam divisione hac utimur, ut ab eo, quod
deceat, utilitatem separemus: nisi forte prior ille Africanus,
qui patria cedere quam cum tribuno plebis humillimo con-
tendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur
consuluisse, aut P. Rutilius, vel cum illo paene Socratico
genere defensionis est usus, vel cum revocante eum P. Sulla
manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret
nesciebat. hi vero parva illa, quae abiectissimus quisque 13
animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda
iudicaverunt, ideoque perpetua saeculorum admiratione
celebrantur. neque nos simus tam humiles, ut quae lauda-
mus inutilia credamus. sed hoc qualecumque discrimen 14
raro admodum eveniet: idem fere, ut dixi, in omni genere
causarum et proderit et decebit. est autem quod omnes
et semper et ubique deceat, facere ac dicere honeste, con-
traque neminem umquam ullo in loco turpiter. minora vero
quaeque sunt ex mediis plerumque sunt talia, ut aliis sint
concedenda, aliis non sint, aut pro persona, tempore, loco,
causa magis ac minus vel excusata debeant videri vel
reprehendenda. cum dicamus autem de rebus aut alienis 15
aut nostris, dividenda ratio est eorum, dum sciamus plera-
que neutro loco convenire.

In primis igitur omnis sui vitiosa iactatio est, eloquen-
tiae tamen in oratore praecipue, adfertque audientibus non
fastidium modo, sed plerumque etiam odium. habet enim 16
mens nostra natura sublime quiddam et erectum et impatiens
superioris: ideoque abiectos aut submittentes se libenter
adlevamus, quia hoc facere tamquam maiores videmur, et
quotiens discessit aemulatio, succedit humanitas. at qui se
supra modum extollit, premere ac despicere creditur nec
tam se maiorem quam minores ceteros facere. inde invident 17
humiliores (hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt

20, 21 decet autem utique omnes et s. et u. persuadere ac dicere *suspicatur Halm* — 21 ubique deceat facere ac **b**, ubique persuadere ac **B**, ubique deceat ac **M**.

nec possunt contendere), rident superiores, improbant boni. plerumque vero deprehendas adrogantium falsam de se opinionem, sed in veris quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quamquam is quidem rerum a se gestarum maior quam
18 eloquentiae fuit in orationibus utique iactator. et plerumque
illud quoque non sine aliqua ratione fecit. aut enim tuebatur
eos, quibus erat adiutoribus usus in opprimenda coniura-
tione, aut respondebat invidiae: cui tamen non fuit par,
servatae patriae poenam passus exilium, ut illorum, quae
egerat in consulatu, frequens commemoratio possit videri
19 non gloriae magis quam defensioni data. eloquentiam qui-
dem, cum plenissimam diversae partis advocatis concederet,
sibi numquam in agendo immodice adrogavit. illius sunt
enim: si quid est ingenii in me, quod sentio quam
sit exiguum, et: quod ingenio minus possum, sub-
20 sidium mihi diligentia comparavi. quin etiam contra
Q. Caecilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis
multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum
magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi
detraxit quam adrogavit sibi, seque non consecutum, sed
21 omnia fecisse ut posset eam consequi dixit. in epi-
stulis aliquando familiariter apud amicos, nonnumquam in
dialogis, aliena tamen persona verum de eloquentia sua
dicit. et aperte tamen gloriari nescio an sit magis tolerabile
vel ipsa vitii huius simplicitate, quam illa iactatio perversa,
si abundans opibus pauperem se et nobilis obscurum et
potens infirmum et disertus imperitum plane et infantem
vocet. ambitiosissimum gloriandi genus est etiam deridere.
22 ab aliis ergo laudemur: nam ipsos, ut Demosthenes ait,
erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet. neque
hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse
dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod
tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet
invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset.
23 et M. Tullius saepe dicit de oppressa coniuratione Catilinae,
sed modo id virtuti senatus, modo providentiae deorum

---

15 Cic. p. Arch. 1, 1 — 16 p. Quinct. 1, 4 — 22 div. in Caecil. 12, 40 — 30 et 33 de cor. § 128

---

26 iactatio *Rollin*, iactatione B — 27 se et *nos*, se neget B.

immortalium adsignat. plerumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi: erant enim *illa* tuenda, cum obicerentur. in carminibus utinam pepercisset, quae 24
non desierunt carpere maligni:

cedant arma togae, concedat laurea linguae

et

o fortunatam natam me consule Romam!

et Iovem illum, a quo in concilium deorum advocatur, et Minervam, quae artes eum edocuit: quae sibi ille secutus quaedam Graecorum exempla permiserat.

Verum eloquentiae ut indecora iactatio, ita nonnum- 25
quam concedenda fiducia est. nam quis reprehendat haec: quid putem? contemptumne me? non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius: et paulo post apertius: an decertare mecum 26
voluit contentione dicendi? hoc quidem est beneficium. quid enim plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra Antonium dicere?

Adrogantes et illi, qui se iudicasse de causa nec aliter 27
adfuturos fuisse proponunt. nam et inviti iudices audiunt praesumentem partes suas, nec hoc oratori contingere inter adversarios quod Pythagorae inter discipulos potest: 'ipse dixit'. sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium: defenditur enim aliquatenus aetate, dignitate, 28
auctoritate: quae tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc adfirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex se ipso petet. fuisset tumidius, si criminis loco *poni* negasset Cicero equitis Romani esse filium se defendente: at ille fecit hoc etiam favorabile coniungendo cum iudicibus dignitatem suam: equitis Romani autem esse filium criminis loco poni ab accusatoribus, neque his iudicantibus oportuit nec defendentibus nobis.

Impudens, tumultuosa, iracunda actio omnibus inde- 29
cora, sed ut quisque aetate, dignitate, usu praecedit, magis in ea reprehendendus. videas autem rixatores quosdam

5 de suis temporibus fr. 1 H. — 7 ib. fr. 2 H. — 8 ib. fr. 3 H. 9 ib. fr. 4 H. — 13 Cic. Phil. 2, 1, 2 — 32 p. Cael. 2, 4

2 illa tuenda *Halm*, intuenda B — 29 petet T, p. quid b, p. quod B — poni *addidi*.

neque iudicum reverentia neque agendi more ac modo
contineri, quo ipso mentis habitu manifestum sit, tam in
suscipiendis quam in agendis causis nihil pensi habere.
30 profert enim mores plerumque oratio et animi secreta
detegit: nec sine causa Graeci prodiderunt, 'ut vivat, quemque etiam dicere'. humiliora illa vitia: submissa adulatio, adfectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas, quae fere accidunt iis, qui nimium aut blandi esse aut ridiculi volunt.

31 Ipsum etiam eloquentiae genus alios aliud decet: nam
neque tam plenum et erectum aut audax et praecultum senibus conveniret quam pressum et mite et limatum et quale intellegi vult Cicero, cum dicit, orationem suam coepisse *canescere*, sicut vestibus quoque non purpura
32 coccoque fulgentibus illa aetas satis apta sit. in iuvenibus
etiam uberiora paulo et paene periclitantia feruntur. at in isdem siccum et sollicitum et contractum dicendi propositum plerumque adfectatione ipsa severitatis invisum est, quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adulescentibus
33 creditur. simpliciora militares decent. philosophiam ex pro-
fesso, ut quidam faciunt, ostentantibus parum decori sunt plerique orationis ornatus maximeque ex adfectibus, quos illi vitia dicunt. verba quoque exquisitiora et compositio
34 numerosa tali proposito diversa. non enim solum illa lae-
tiora, qualia a Cicerone dicuntur '*saxa atque solitudines voci respondent*', sed etiam illa, quamquam plena sanguinis '*vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et*
35 *aequales*' non conveniant barbae illi atque tristitiae. at vir
civilis vereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi rei publicae dederit, a qua longissime isti, qui philosophi vocantur, recesserunt, omnia, quae ad efficiendum oratione quod proposuerit valent, libenter adhibebit, cum prius, quid honestum sit efficere, in animo
36 suo constituerit. est quod principes deceat, aliis non con-
cesseris. imperatorum ac triumphalium separata est aliqua

15 Brut. 2, 8 — 26 p. Arch. 8, 19 — 28 p. Mil. 31, 85

33 dederit B, dediderit b.

ex parte ratio eloquentiae, sicut Pompeius abunde disertus
rerum suarum narrator, et hic, qui bello civili se interfecit,
Cato eloquens senator fuit. idem dictum saepe in alio 37
liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. verba ad-
versus Agamemnonem a Thersite habita ridentur: da illa
Diomedi aliive cui pari, magnum animum ferre prae se
videbuntur. ego te consulem putem, inquit L. Crassus
Philippo, cum tu me non putes senatorem? vox hone-
stissimae libertatis, non tamen ferres quemcumque dicentem.
negat se magni facere aliquis poetarum, utrum Caesar 38
ater an albus homo sit, insania: verte, ut idem Caesar
de illo dixerit, adrogantia est. maior in personis observatio
est apud tragicos comicosque: multis enim utuntur et variis.
eadem et eorum, qui orationes aliis scribebant, fuit ratio
et declamantium est: non enim semper ut advocati, sed
plerumque ut litigatores dicimus.

Verum etiam in iis causis, quibus advocamur, eadem 39
differentia diligenter est custodienda. utimur enim fictione
personarum et velut ore alieno loquimur, dandique sunt
iis, quibus vocem accommodamus, sui mores. aliter enim
P. Clodius, aliter Appius Caecus, aliter Caecilianus ille,
aliter Terentianus pater fingitur. quid asperius lictore Verris 40
'ut adeas, tantum dabis', quid fortius illo, cuius inter
ipsa verberum supplicia una vox audiebatur 'civis Roma-
nus sum'? quam dignae Milonis in peroratione ipsa voces
eo viro, qui pro re publica seditiosum civem totiens com-
pescuisset quique insidias virtute superasset! denique non 41
modo quot in causa totidem in prosopopoeia sunt varietates,
sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, feminarum,
populorum, mutarum etiam rerum adsimulamus adfectus,
quibus omnibus debetur suus decor. eadem in iis, pro 42
quibus agemus, observanda sunt: aliter enim pro alio saepe
dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus,
favorabilis erit, adiecta propositorum quoque et ante actae
vitae differentia. iucundissima vero in oratore humanitas,
facilitas, moderatio, benevolentia. sed illa quoque diversa
bonum virum decent: malos odisse, publica vice commoveri,
ultum ire scelera et iniurias, et omnia, ut initio dixi, honesta.

10 Catull. 93 — 23 Verr. 5, 45, 118 — 24 ib. 62, 162

5 da *Regius* (B) — 30 mutarum Par. 2 *m.* 2, multarum *libri.*

43 Nec tantum quis et pro quo, sed etiam apud quem
dicas interest: facit enim et fortuna discrimen et potestas,
nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, pri-
vatum, tantum liberum ratio est, nec eodem sono publica
44 iudicia et arbitrorum disceptationes aguntur. nam ut orantem
pro capite sollicitudo deceat et cura et omnes ad amplifi-
candam orationem quasi machinae, ita in parvis rebus
iudiciisque vana sint eadem, rideaturque merito, qui apud
disceptatorem de re levissima seden*tem* dicturus utatur illa
Ciceronis confessione, non modo se animo commoveri,
45 sed etiam corpore ipso perhorrescere. quis vero
nesciat, quanto aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria,
aliud aura popularis? cum etiam singulis iudicantibus non
idem apud graves viros quod leviores, non idem apud
eruditum quod militarem ac rusticum deceat, sitque non-
numquam submittenda et contrahenda oratio, ne iudex eam
vel intellegere vel capere non possit.

46 Tempus quoque ac locus egent observatione propria:
nam et tempus tum triste tum laetum, tum liberum tum
angustum est, atque ad haec omnia componendus orator:
47 et loco publico privatone, celebri an secreto, aliena civitate
an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum,
ac suam quidque formam et proprium quendam modum
eloquentiae poscit: cum etiam in ceteris actibus vitae non
idem in foro, curia, campo, theatro, domi facere conveniat,
et pleraque, quae natura non sunt reprehendenda atque
*a*deo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit
48 turpia habeantur. illud iam diximus, quanto plus nitoris et
cultus demonstrativae materiae, ut ad delectationem audien-
tium compositae, quam, quae sunt in actu et contentione,
suasoriae iudicialesque permittant.

Hoc adhuc adiciendum, aliquas etiam, quae sunt
egregiae dicendi virtutes, quo minus deceant, effici con-
49 dicione causarum. an quisquam tulerit reum in discrimine
capitis, praecipueque si apud victorem et principem pro se
ipse dicat, frequenti translatione, fictis aut repetitis ex
vetustate verbis, compositione quae sit maxime a vulgari

10 div. in Caecil. 13, 41

8 iudiciisque Par. *2 m. 2*, indicibusque B — 9 sedentem *nos*, sedens *libri* — 21 an privato *Regius* — 27 adeo *Gesner*, ideo B.

usu remota, decurrentibus periodis, quam laetissimis locis
sententiisque dicentem? non perdant haec omnia necessarium
periclitanti sollicitudinis colorem petendumque etiam inno-
centibus misericordiae auxilium? moveaturne quisquam eius 50
fortuna, quem tumidum ac sui iactantem et ambitiosum
institorem eloquentiae in ancipiti sorte videat? non immo
oderit reum verba aucupantem et anxium de fama ingenii
et cui esse diserto vacet? quod mire M. Caelius in defen- 51
sione causae, qua reus de vi fuit, comprehendisse videtur
mihi: ne cui vestrum atque etiam omnium, qui ad
rem agendam adsunt, meus aut vultus molestior
aut vox immoderatior aliqua aut denique, quod
minimum est, iactantior gestus fuisse videatur.
atqui sunt quaedam actiones in satisfactione, deprecatione, 52
confessione positae: sententiolisne flendum erit? epiphone-
mata aut enthymemata exorabunt? non, quidquid meris
adicietur adfectibus, omnes eorum diluet vires et misera-
tionem securitate laxabit? age, si de morte filii sui vel 53
iniuria, quae morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut
in narrando gratiam illam expositionis, quae continget ex
sermone puro atque dilucido, quaeret, breviter ac significanter
ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in
digitos et propositionum ac partitionum captabit leporem
et, ut plerumque in hoc genere moris est, intentione omni
remissa loquetur? quo fugerit interim dolor ille? ubi 54
lacrimae substiterint? unde se in medium tam secura ob-
servatio artium miserit? non ab exordio usque ad ultimam
vocem continuus quidam gemitus et idem tristitiae vultus
servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes
transfundere? quem si usquam remiserit, in animum iudi-
cantium non reducet. quod praecipue declamantibus (neque 55
enim me paenitet ad hoc quoque opus meum et curam
susceptorum semel adulescentium respicere) custodiendum
est, quo plures in schola finguntur adfectus, quos non ut
advocati, sed ut passi subimus: cum etiam hoc genus simu- 56
lari litium soleat, cum ius mortis a senatu quidam vel ob
aliquam magnam infelicitatem vel etiam paenitentiam petunt:
in quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut
lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mixtis et quidem

---

13 minimum *Rollin* (b), nimium **B** — 26 in odium *Zumpt* —
36 cum ius **Par.** *2 m. 2*, cuius **B**.

ita, ut ipsa probatione magis emineant, adfectibus decet.
nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur
posse etiam deponere.

57 Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris custodia
maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit.
nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agen-
dum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. ideoque
mihi illud Cassi Severi non mediocriter displicet: *di boni,
vivo, et, quo me vivere iuvet, Asprenatem reum
video.* non enim iusta ex causa vel necessaria videri potest
58 postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. praeter
hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem
quaedam causae desiderant. quapropter et qui curationem
bonorum patris postulabit, doleat eius valetudine, et quam-
libet gravia filio pater obiecturus miserrimam sibi ostendat
esse hanc ipsam necessitatem, nec hoc paucis modo verbis,
sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed
59 etiam vere dicere appareat. nec causanti pupillo sic tutor
irascatur umquam, ut non remaneant amoris vestigia et
sacra quaedam patris eius memoria. iam quo modo contra
abdicantem patrem, querentem uxorem agi causam opor-
teret, in libro, ut arbitror, septimo dixi. quando ipsos
loqui, quando etiam advocati voce uti deceat, quartus
liber, in quo prooemii praecepta sunt, continet.

60 Esse et in verbis quod deceat aut turpe sit, nemini
dubium est. unum iam igitur huic loco, quod est sane
summae difficultatis, adiciendum videtur, quibus modis ea,
quae sunt natura parum speciosa quaeque non dicere, si
utrumlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint
61 indecora dicentibus. quid asperiorem habere frontem potest
aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est
filio filiive advocatis in matrem perorandum? aliquando
tamen necesse est, ut in causa Cluenti Habiti, sed non
semper illa via, qua contra Sasiam Cicero usus est, non
quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re
62 et quo modo laedat. itaque illa, cum filii caput palam im-
pugnaret, fortiter fuit repellenda. duo tamen, quae sola

---

2 cf. Syri sentent. v. 534 R.

---

5 contra Par. 2, circa B — 9 Asprenatem *ed. Venet. 1493*, aspernatem B.

supererant, divine Cicero servavit, primum, ne oblivisceretur
reverentiae, quae parentibus debetur, deinde ut repetitis
altius causis diligentissime ostenderet, quam id, quod erat
in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam
necesse esset. primaque haec expositio fuit, quamquam ad 63
praesentem quaestionem nihil pertinebat: adeo in causa
difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam
quid deceret. fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum,
sed ipsi, in quam dicebatur. potest tamen aliquando mater 64
et in re leviore aut minus infeste contra filium stare: tum
lenior atque submissior decebit oratio. nam et satisfaciendo
aut nostram minuemus invidiam aut etiam in diversum eam
transferemus, et si graviter dolere filium palam fuerit,
credetur abesse ab eo culpa fietque ultro miserabilis.
avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum 65
concita credatur, et omnia nos passuros, nihil aspere dicturos
testandum, ut, etiam si non possumus conviciari, nolle
videamur. etiam, si quid obiciendum erit, officium est
patroni, ut id filio invito, sed fide cogente facere credatur:
ita poterit uterque laudari. quod de matre dixi, de utroque
parente accipiendum est: nam inter patres etiam filiosque,
cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. in aliis quoque 66
propinquitatibus custodiendum est, ut inviti et necessario
et parce iudicemur dixisse, magis autem aut minus, ut
cuique personae debetur reverentia. eadem pro libertis ad-
versus patronos observantia. et ut semel plura complectar,
numquam decebit sic adversus tales agere personas, quo
modo contra nos agi ab hominibus condicionis eiusdem
iniquo animo tulissemus. praestatur hoc aliquando etiam 67
dignationibus, ut libertatis nostrae ratio reddatur, ne quis
nos aut petulantes in laedendis iis aut etiam ambitiosos
putet. itaque Cicero, quamquam erat in Cottam gravissime
dicturus neque aliter agi P. Oppi causa poterat, longa
tamen praefatione excusavit officii sui necessitatem. aliquando 68
etiam inferioribus praecipueque adulescentulis parcere aut
videri decet. utitur hac moderatione Cicero pro Caelio
contra Atratinum, ut eum non inimice corripere, sed paene
patrie monere videatur: nam et nobilis et iuvenis et non
iniusto dolore venerat ad accusandum.

---

14 culpa N, culpam B — 17 non *add. Badius ante* conviciari — 24 parce *Regius*, parte *libri*.

Sed in his quidem, in quibus vel iudici vel etiam
adsistentibus ratio nostrae moderationis probari debet, minor
est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra quos
69 dicimus, veremur offendere. duae simul huius modi personae
Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis Servi-
que Sulpici: quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes
concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit!
quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis et iuris
antistes magis ferret? ut vero rationem defensionis suae
reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpici contra honorem
Murenae, non idem debere accusationi contra caput diceret!
70 quam molli autem articulo tractavit Catonem! cuius naturam
summe admiratus non ipsius vitio, sed Stoicae sectae
quibusdam in rebus factam duriorem videri volebat, ut inter
eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem
71 crederes incidisse. haec est profecto ratio et certissimum
praeceptorum genus illius viri observatio, ut, cum aliquid
detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc
solo vel minus peritum quam in ceteris, adiecta, si poterit
fieri, etiam causa cur id ita sit, vel paulo pertinaciorem
72 vel credulum vel iratum vel impulsum ab aliis. hoc enim
commune remedium est, si tota actione aequaliter appareat
non honor modo eius, sed etiam caritas. praeterea causa
sit nobis iusta sic dicendi, neque id moderate tantum
73 faciamus, sed etiam necessario. diversum ab hoc, sed faci-
lius, cum hominum aut alioqui turpium aut nobis invisorum
quaedam facta laudanda sunt: decet enim rem ipsam probare
in qualicumque persona. dixit Cicero pro *A.* Gabinio et P.
Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus et in quos orationes
etiam scripserat, verum *ut* iusta sit faciendi *sibi causa, ait*, non
74 se de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. difficilior
ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse
haberet dicere nocentem, cuius egerat causam. verum id
elegantissime cum eorum, a quibus a*d* se perductus esset,
precibus, tum etiam adulescentia sua excusat, detracturus

---

32 cf. c. 17

---

19 poterit Guelf., potuerit B — 22 si *Regius*, nisi G, *fort.* irritum est, nisi — 28 A. *add. Halm* — 30, 31 verum . . . ait *Schenkl secundum Halmium*: ut] et *libri*: sibi causa ait *om. libri* — 33 id elegantissime *ed. Camp.*, uide leganti·sime G — 34 ad *Spalding*, a G.

alioqui plurimum auctoritatis *sibi* in causa praesertim
suspecta, si eum se esse, qui temere nocentes reos susci-
pere*t*, fateretur.

Apud iudicem vero, qui aut erit inimicus alioqui aut 75
propter aliquod commodum a causa, quam nos susceperimus,
aversus, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima:
fiducia enim iustitiae eius et nostrae causae nihil nos timere
simulabimus. ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior eius
futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus
vel offensae vel utilitati suae indulserit. hoc et apud eos, 76
a quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittemur:
adicienda ratio vel necessitatis alicuius, si id causa concedit,
vel erroris vel suspicionis. tutissimum ergo paenitentiae
confessio et satisfactio culpae, perducendusque omni modo
iudex ad *irae* pudorem. accidit etiam nonnumquam *ut* ea de 77
causa, de qua pronuntiavit, cogn*os*cat iterum. tum illud qui-
dem commune: apud alium nos iudicem disputaturos de
illius sententia non fuisse, neque enim emendari ab alio
quam ipso fas esse: ceterum ex causa, ut quaeque permittet,
aut ignorata quaedam aut defuisse testes aut, quod timi-
dissime et, si nihil aliud plane fuerit, dicendum est, patronos
non suffecisse succurret. etiam, si apud alios iudices agetur, 78
ut in secunda adsertione aut in centumviralibus iudiciis
duplicibus, parte victa decentius erit, quotiens contigerit,
servare iudicumpudorem: de qua re latius probationum loco
dictum est.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint quae
ipsi fecerimus, ut obicit Tubero Ligario, quod in Africa
fuerit, et ambitus quidam damnati recuperandae dignitatis 79
gratia reos eiusdem criminis detulerunt, *e*t in scholis luxu-
riantem patrem luxuriosus ipse iuvenis accusat. id quo modo
decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid re-
peritur, quod intersit, persona, aetas, tempus, causa, locus,
animus. Tubero iuvenem se patri haesisse, illum a senatu 80
missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait,
ut primum licuerit, a partibus recessisse: Ligarium et per-
severasse et non pro Cn. Pompeio, inter quem et Caesarem

1 plurimum *Spalding* (G), plus *alii* — sibi *Halm*, sicut G — 2 susciperet *Regius*, suscipere G — 12 concedit *Spalding* (G), cedit S — 15 ad irae *Regius*, adire G — ut *add. Regius* — ea de *nos*, eadem G — 16 cognoscat *Badius*, cognat G — 24 contigerit S, contingerit G — 30 et *Gertz*, ut *libri* — 31 quomodo d. *Obrecht*, q̅m̅odocenter G, q̅m̅ decenter G *corr. m. 2*

dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rem publicam
vellet, sed pro Iuba atque Afris inimicissimis populo Romano
81 stetisse. ceterum vel facillimum est ibi alienam culpam in-
cusare, ubi fateris tuam: verum id iam iudicis est, non
actoris. quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet
paenitentia. potest enim videri satis emendatus, qui in odium
82 eorum, in quibus erraverat, ipse conversus est. sunt enim
casus quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciant,
ut cum pater ex *meretrice natum, quod duxerit* meretricem
in matrimonium, abdicat: scholastica materia, sed non *quae
in foro non* possit accidere. hic igitur multa non deformiter
dicet: vel quod omnium sit votum parentum, ut honestiores
quam sint ipsi liberos habeant (nam et si filia nata, meretrix
eam mater pudicam esse voluisset), vel quod humilior ipse
fuerit (lic*ui*t enim h*ui*c ducere), vel quod non habuerit
83 patrem qui moneret: quin eo minus id faciendum filio
fuisse, ne renovaret domus pudorem et exprobraret patri
nuptias, matri prioris vitae necessitatem, ne denique legem
quandam suis quoque *rur*sum liberis daret. credibilis erit
etiam propria quaedam in illa meretrice turpitudo, quam
nunc hic pater ferre non possit. alia praeter*eo*: neque enim
nunc declamamus, sed ostendimus, nonnumquam posse di-
centem ipsis incommodis bene uti.

84 Illic maior aestus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum,
praecipue in m*a*ribus, aut os profanatum. non dico, si lo-
quatur ipse: nam quid aliud ei quam gemitus aut fletus
et exsecratio vitae conveniat, ut iudex intellegat potius
dolorem illum quam audiat? sed patrono quoque per similes
adfectus eundum erit, quia hoc iniuriae genus verecundius
85 est *fateri* passis quam ausis. mollienda est in plerisque ali*is*
colore asperitas orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis
fecit. quid enim crudelius quam homines honestis parenti-
bus ac maioribus natos a re publica submoveri? itaque
durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex
confitetur, sed ita legibus Sullae cohaerere statum civitatis
adfirmat, ut iis solutis stare ipsa non possit. *con*secutus

9 meretrice . . . duxerit *add. ed. Camp.* — 10, 11 quae in foro non *add. Spalding* — 15 licuit e. huic *Spalding*, licet e. hoc G — 19 rursum *Halm*, sum G — 21 praetereo *ed. Gryph.*, praeterea G — 25 maribus *edd. vett.*, manibus G — 27 et *add. ed. Camp* — 29 quia *edd. vett.*, qui ad G — 30 fateri *add. Halm* — aliis *Spalding*, alia G, alio S — 36 consecutus *Spalding*, secutus G.

itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere,
contra quos diceret. illud etiam in iocis monui, quam turpis 86
esset fortunae insectatio, et ne in totos ordines aut gentes
aut populos petulantia incurreret. sed interim fides patro-
cinii cogit quaedam de universo genere aliquorum hominum
dicere, libertinorum vel militum vel publicanorum vel simi-
liter aliorum. in quibus omnibus commune remedium est, 87
ut ea, quae laedunt, non libenter tractare videaris, nec in
omnia impetum facias, sed in id, quod expugnandum est,
et reprehendens alia laude compenses: si *milites* cupid*os* 88
dicas, se*d* non mirum, quod periculorum ac sanguinis maiora
sibi deberi praemia putent: eosdem petulantes, *sed* hoc
fieri, quod bellis magis quam paci consuerint. libertinis
detrahenda est auctoritas: licet iis testimonium reddere
industriae, per quam exierint de servitute. quod ad nationes 89
exteras pertinet, Cicero varie: detracturus Graecis testibus
fidem doctrinam iis concedit ac litteras, seque eius gentis
amatorem esse profitetur, Sardos contemnit, Allobrogas
ut hostes insectatur: quorum nihil tunc, cum diceretur,
parum aptum aut remotum cura decoris fuit. verborum 90
etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia: si
asperum dicas nimium severum, iniustum persuasione labi,
pertinacem ultra modum tenacem esse propositi: plerumque
velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

Indecorum est super haec omne nimium, ideoque etiam 91
quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque tempe-
ratur, gratiam perdit. cuius rei observatio iudicio magis
quodam sentiri quam praeceptis tradi potest, qua*ntu*m satis
sit et quantum recipiant aures: non habet *haec* res mensuram
et quasi pondus, quia ut in cibis alia aliis magis complent.

Adiciendum etiam breviter videtur, qu*i* fiat *ut* dicendi 92
virtutes diversissimae non solum suos amatores habeant,
sed ab eisdem saepe laudentur. nam Cicero quodam loco
scribit, id esse optimum, quod, *cum* te facile credi-

---

34 e libr. rhet. fr. 7 H.

---

2 iocis Par. 2 *m. 2*, locis G — 10 reprehendens M, prendens G — si m. c. dicas *Badius*, si cupidum dedicasset G — 12 sed *Spalding*, et G — 21 moderatione Par. 2 *m. 2*, moderatio G — 28 quantum *edd. vett.*, quam G — 29 non . . . mensuram *edd. vett.*, non haberet remansuram G — 31 qui *nos*, quod *libri*, quo *Gertz* — ut *add. Halm* — 34 cum te *Regius*, non G, te Vos. 2.

deris consequi imitatione, non possis. alio vero, non id egisse *se*, ut ita diceret, quo modo se quilibet
93 posse confideret, sed quo modo nemo. quod potest pugnare inter se videri, verum utrumque, ac merito, laudatur: caus*arum* enim modo distat, quia simplicitas illa et velut securitas inadfectatae orationis mire tenues causas decet, maioribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. in utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intellegunt.

De memoria.

1 II. Memoriam quidam naturae modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo sicut alia omnia augetur: et totus, de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi ceterae partes hoc velut spiritu continentur. nam et omnis disciplina memoria constat frustraque docemur, si quidquid audimus praeterfluat, et exemplorum, legum, responsorum, dictorum denique factorumque velut quasdam copias, quibus abundare quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repraesentat. neque immerito thesaurus hic eloquentiae dicitur.
2 sed non firme tantum continere, verum etiam cito percipere multa acturos oportet, neque *quae* scripseris modo iterata lectione complecti, se*d* in co*g*itatis quoque rerum ac verborum contextum sequi, et quae sint ab adversa parte dicta meminisse, nec utique e*o*, quo dicta sunt ordine,
3 refutare, sed opportunis locis ponere. quid *quod* extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare? nam dum alia dicimus, quae dicturi sumus intuenda sunt: ita cum semper cogitatio ultr*a* ea*t*, id quod est longius quaerit, quidquid autem repperit quodam modo apud memoriam deponit, quod illa quasi media quaedam manus acceptum
4 ab in*v*entione tradit elocutioni. non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriam faciat, quamquam plerique imprimi quaedam vestigia animo, velut in *ce*ris anulorum signa serventur, existimant. neque ero tam

---

1 ib. fr. 8 H.

---

2 se *add. Gertz* — 5 causarum enim *Spalding*, causa enim enim G — 20 repraesentat *Badius*, praesentat G — 22 quae *addidi* — 23 complecti sed in cogitatis *edd. vett.*, complectis et in concitatis G — 25 eo *Regius*, ea G — 26 quod *addidi* — 29 ultra eat *Halm*, ultre ad G — 32 inventione *ed. Badii 1519*, intencione G — 35 ceris *Regius*, guris G.

credulus, ut, *cum* habitu tardiorem firmioremque memoriam
sciam fieri, *ei* artem quoque *audeam im*pertire. magis ad- 5
mirari naturam subi*t*, tot res vetustas tanto ex intervallo
repetitas reddere se et offerre, nec tantum requirentibus,
sed *etiam* sponte interim, nec vigilantibus, sed etiam quie*te*
compositi*s*: eo magis, quod illa quoque animalia, quae carere 6
intellectu videntur, meminerunt et agnoscunt et quamlibet
longo itinere deducta ad adsuetas sibi sedes revertuntur.
quid? non haec varietas mira est, excidere proxima, vetera
inhaerere? hesternorum immemores acta pueritiae recordari?
quid quod quaedam requisita se occultant et eadem forte 7
succurrunt? nec manet semper memoria, sed aliquando etiam
redit? nesciretur tamen, quanta vis esset eius, quanta divi-
nitas illa, nisi in hoc lumen *vim* orandi extulisset. non enim 8
rerum modo, sed etiam verborum ordinem praestat, nec ea
pauca contexit, sed durat prope in infinitum, et in longissi-
mis actionibus prius audiendi patientia quam memoriae fides
deficit. quod et ipsum argumentum est, subesse artem ali- 9
quam iuvarique ratione naturam, cum idem docti facere
illud, indocti inexercitatique non possimus. quamquam in-
venio apud Platonem, obstare memoriae usum litterarum,
videlicet quoniam illa, quae scriptis reposuimus, velut custo-
dire desinimus et ipsa securitate dimittimus. nec dubium 10
est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio et
velut acies luminum a pro*spect*u rerum, quas intuetur, non
aversa. unde accidit ut quae per plures dies scribimus
ediscendi *causa*, cogitatione ipsa continea*ntur*.

Artem autem memoriae primus ostendisse dicitur 11
Simonides Cius: vulgata fabula est. cum pugili coronato
carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta
scripsisset, abnegatam ei pecuniae partem, quod more poetis
frequentissimo digressus in laudes Castoris ac Pollucis ex-
ierat. quapropter partem ab iis petere, quorum facta cele-

---

21 Phaedr p. 275 A

---

1 ut . . . fieri *nos*, ut quam abitu t. . m. f. G — 2 ei . . . impertire *Spalding*, et a. q. ad animum pertire G — 3 subit tot res *Obrecht*, subito tres G — 5 sed etiam sponte *edd. vett.*, sed insponte G — sed . . . compositis *edd. vett.*, se detiã quie compositi G — 14 vim *add. Regius* — 25 prospectu *edd. vett.*, promptu — 27 causa *edd. vett.*, sint G — — cogitatione Par. *2 m. 2*, cogitationes G — contineantur *ed. Ald.*, nos, contineat *libri* — 29 Cius *Gertz*, cuius *libri*.

12 brasset, iubebatur. et persolverunt, ut traditum est. nam cum
esset grande convivium in honorem eiusdem victoriae, atque
adhibitus ei cenae Simonides, nuntio est excitus, quod eum
duo iuvenes equis advecti desiderare maiorem in modum
dicebantur. et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos
13 erga se deos exitu comperit. nam vix eo ultra limen egresso
triclinium illud supra convivas corruit atque ita confudit, ut
non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia re-
quirentes ad sepulturam propinqui nulla nota possent
discernere. tum Simonides dicitur memor ordinis, quo quis-
14 que discubuerat, corpora suis reddidisse. est autem magna
inter auctores dissensio, Glaucone Carystio an Leocrati an
Agatharcho an Scopae scriptum sit id carmen, et Pharsali
fuerit haec domus, ut ipse quodam loco significare Simo-
nides videtur utque Apollodorus et Eratosthenes et Eupho-
rion et Larissaeus Eurypylus tradiderunt, an Cranone, ut
Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam
15 latius fudit. Scopam nobilem Thessalum perisse in eo con-
vivio constat, adicitur sororis eius filius, putant et ortos
16 plerosque ab alio Scopa, qui maior aetate fuerit. quam-
quam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur, neque
omnino huius rei meminit usquam poeta ipse, profecto non
taciturus de tanta sua gloria.

17 Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, iuvari memo-
riam signatis animo sedibus, idque credere suo quisque
queat experimento. nam cum in loca aliqua post tempus
reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam
quae in his fecerimus reminiscimur personaeque subeunt,
nonnumquam tacitae quoque cogitationes in mentem rever-
tuntur. nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento.
18 loca d*elig*unt quam maxime spatiosa, multa varietate signata,
domum forte magnam et in multos diductam recessus. in
ea quidquid no*ta*bile est animo diligenter adfigunt, ut sine
cunctatione ac mora partes eius omnes cogitatio possit per-
currere. et primus hic labor est, non haerere in occursu:

---

17 de Orat. 2, 86, 352

---

7 confudit ut Goth., confunditur G — 10 ordinis Par. 1, ordine *libri* 17 Apollas et *Bentley* — 19 eius *Spalding* (G), om. rell. — 22 meminit . . . ipse *edd. vett.*, meminerit umquam p. ipsa G — 26 queat *addidi* — 31 deligunt *Spalding*, discunt *libri* — 33 notabile *Regius*, nobile G.

plus enim quam firma debet esse memoria, quae aliam memoriam adiuvet. tum quae scripserunt vel cogita*verunt* 19
complec*tun*tur et aliquo signo, quo moneantur, notant, quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia, vel ex verbo aliquo: nam etiam excidentes unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. sit autem signum navigationis ut ancora, militiae ut aliquid ex armis. haec ita 20
d*ig*erunt: primum sensum vestibulo quasi adsignant, secundum, puta, atrio, tum impluvia circumeunt, nec cubi*cu*lis modo aut *ex*edris, sed statuis etiam similibusque per ordinem committunt. hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca haec recensere, et quod cuique crediderunt reposcunt, ut eorum imagine admonentur. ita, quamlibet multa sint, quorum meminisse oporteat, fiunt singula conexa quodam corio, nec *er*rant coniungentes prioribus consequentia solo ediscendi labore. quod de domo dixi, et 21
in operibus publicis et in itinere longo et urbium ambitu et picturis fieri potest. etiam fingere sibi has imagines licet. opus est ergo locis, quae vel finguntur vel sumuntur, *et* imaginibus vel simulacris, quae utique fingenda sunt. imagines voc*o*, quibus ea, quae ediscenda sunt, notamus, ut, quo modo Cicero dicit, locis pro cera, simulacris pro litteris utamur. illud quoque ad verbum ponere optimum fuerit: 22
locis est utendum multis, inlustribus, explicatis, modicis intervallis, imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque percutere animum possint. quo magis miror, quo modo Metrodorus in XII signis, per quae sol meat, trecenos et sexagenos invenerit locos. vanitas nimirum fuit atque iactatio circa memoriam suam potius arte quam natura gloriantis.

Equidem haec ad quaedam prodesse non negaverim, 23
ut si rerum nomina multa per ordinem audita reddenda sint. namque in iis, quae didicerunt, locis ponunt res illas: men-

---

22 de Orat. 2, 86, 354 — 24 ib. 2, 87, 358

---

2 cogitaverunt *nos*, cogitatione *libri* — 3 complectuntur *edd. vett.*, conplectitur G — 8 digerunt *ed. Badii 1520*, diligerunt G — s vestibulo *Badius*, s. bello cum uestibulo G — 9, 10 cubiculis . . . exedris *edd. vett.*, cubilis m. a. hedris G — 10 statuis Par. 2, stacius G — 15 nec errant *Bonnell*, onerant G — 17 et urbium Par. 2, ut u. G — 19 et *add. Gesner* — 21 voco *Gertz*, uoce G — 33 ut *edd. vett.*, aut G.

sam, ut hoc utar, in vestibulo et p*ul*p*it*um in atrio et sic
24 cetera, deinde relegentes inveniunt, ubi posuerunt. et forsitan
hoc sunt adiuti qui auctione dimissa quid cuique vendi-
dissent testibus argentariorum tabulis reddiderunt, quod
praestitisse *Q.* Hortensium dicunt. minus idem proderit in
ediscendis, quae orationis perpetuae erunt: nam et sensus
non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fin-
gendum sit, et horum tamen utcumque commonet locus,
sicut sermonis alicuius habiti: verborum contextus eadem
25 arte quo modo comprehendetur? mitto, quod quaedam nullis
simulacris significari possunt, ut certe coniunctiones. habea-
mus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium
et loca scilicet infinita, per quae verba, quot sunt in quin-
que contra Verrem secundae actionis libris, explicentur,
meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne im-
pediri quoque dic*en*di cursum necesse est duplici memoriae
26 cura? nam quo modo poterunt copulata fluere, si propter
singula verba ad singulas formas respiciendum erit? qua re
et Charmadas et Scepsius, de quo modo dixi, Metrodorus,
quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua:
nos simpliciora tradamus.

27 Si longior complectenda memoria fuerit oratio, prod-
erit per partes ediscere (laborat*ur* enim maxime onere),
sed hae partes non sint perexiguae, alioqui rursus multae
erunt et eam distinguent atque concident. nec utique certum
imperaverim mod*um*, sed maxime ut quisque finietur locus,
28 ni forte tam numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. dandi
sunt certi quidam termini, ut contextum verborum, qui est
difficillimus, continua et crebra meditatio, partes deinceps
ipsas repetitus ordo coniungat. non est inutil*e* *ii*s, quae
difficilius haereant, aliquas adponere notas, quarum recor-
29 datio commoneat et quasi excitet memoriam: nemo enim
fere tam infelix, ut, quod cuique loco signum destinaverit,
nesciat. *a*t si erit *tar*dus ad hoc, eo quoque adhuc remedio

20 ib. 2, 88, 360

1 pulpitum *Bonnell*, populum G — 5 Q. *Halm*, quae G — 8 utcumque *Gesner* (G), utrumque *rell.* — 15 ne *ante* meminerimus *exp. Halm* — 16 quoque dicendi cursum *Spalding*, quodque dicit dicursum G — 19 Charmadas *Davisius ad. Cic. Tusc. 1, 24* (G), carneades *rell.* — 23 laboratur *Spalding*, laborat G — 24 sed *Spalding*, et G — 26 modum *Regius*, modo G — 29 continua et *Halm ex Fortunatiano 3, 13*, continuet G — 30 inutile iis *Spalding*, inutilis G — 31 at *Halm*, ut G — tardus *Badius*, trandus G.

utetur, ut ipsae notae (hoc enim est ex illa arte non inu-
tile) *aptentur* ad eos, qui excidunt, sensus, ancor*a*, ut supra
proposui, si de nave dicendum est, spiculum, si de proelio.
multum enim signa faciunt, et ex alia memoria venit alia, 30
ut cum translatus anulus vel adligatus commoneat nos, *cur*
id fecerimus. haec magis adhuc adstringunt qui memoriam
ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est:
ut in nominibus, si Fabius forte sit tenendus, referamus ad
illum Cunctatorem, qui excidere non potest, aut ad aliquem
amicum, qui idem vocetur. quod est facilius in Apris et in 31
Ursis et Nasone aut Crispo, ut id memoriae adfigatur, unde
sunt nomina. origo quoque aliquando declinatorum tenendi
magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio. sed hoc
miseri.

Illud neminem non iuvabit, isdem quibus scripserit, 32
ceris ediscere. sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam,
et velut oculis intuetur non paginas modo, sed versus prope
ipsos, *est*que cum dicit similis legenti. iam vero si lit*ura aut*
adiectio aliqua atque mutatio interveniat, signa sunt quae-
dam, quae intuentes deerrare non possumus. *haec* ratio, ut 33
est illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita,
si quid me experimenta docuerunt, et expeditior et potentior.
ediscere tacite (nam id quoque est quaesitum) erat optimum,
si non subirent velut otiosum animum plerumque aliae
cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici
motu iuvetur memoria dicendi et audiendi. sed haec vox
sit modica et magis murmur. qui autem legente alio ediscit, 34
in parte tardatur, quod acrior est oculorum quam aurium
sensus, in parte iuvari potest, quod, cum semel aut bis
audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet et cum
legente contendere. nam et alioqui id maxime faciendum
est, ut nos subinde temptemus, quia continua lectio et quae
magis et quae minus haerent aequaliter transit. in expe- 35
riendo teneasne et maior intentio est et nihil supervacui
temporis perit, quo etiam quae tenemus repeti solent: ita

---

1 utetur *Halm,* utitur G — 1, 2 ut ... aptentur *H. Hiecke in dissert. de pace Cimonica Gryphisw. 1863, p. 52,* ut ipse notae ... adtentus G — 2 ancora *Hiecke,* ancoram G — 3 est *Halm,* esset G — 5, 6 cur id *Regius,* cum his G — 10 qui idem M, quidem G — 14 hi miseri Flor. (*cf. 9, 4, 112*), hoc misceri G — 16 ceris *edd. vett.*, ceteris G — 18 estque *nos,* quae G — litura aut *edd. vett.*, littore et G — 20 haec *Gallaeus,* est G, ista *Gertz* — 35 repeti Par. *2 m. 2,* repereti B.

sola, quae exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione fir-
mentur, quamquam solent hoc ipso maxime haerere, quod
exciderunt. illud ediscendo scribendoque commune est, utri-
que plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum,
36 animum cogitationibus aliis liberum. verum et in iis, quae
scripsimus, complectendis multum valent et in iis, quae cogi-
tamus, continendis prope solae, excepta quae potentissima
est exercitatione, divisio et compositio: nam qui recte divi-
37 serit, numquam poterit in rerum ordine errare. certa sunt
enim non solum in digerendis quaestionibus, sed etiam in
exsequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda et
deinceps, cohaeretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil
neque subtrahi sine manifesto intellectu neque inseri possit.
38 an vero Scaevola in lusu duodecim scriptorum, cum prior
calculum promovisset essetque victus, dum rus tendit, re-
petito totius certaminis ordine, quo dato errasset recordatus,
rediit ad eum, quocum luserat, isque ita factum esse con-
fessus est: minus idem ordo valebit in oratione, praesertim
totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat
39 alternus? etiam quae bene composita erunt, memoriam serie
sua ducent: nam sicut facilius versus ediscimus quam pro-
sam orationem, ita prosae vincta quam dissoluta. sic con-
tingit, ut etiam quae ex tempore videbantur effusa ad ver-
bum repetita reddantur. quod meae quoque memoriae
mediocritatem sequebatur, si quando interventus aliquorum,
qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem
coegisset. nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.
40 Si quis tamen unam maximamque a me artem memo-
riae quaerat, exercitatio est et labor: multa ediscere, multa
cogitare, et si fieri potest cotidie, potentissimum est: nihil
41 aeque vel augetur cura vel neglegentia intercidit. quare et
pueri statim, ut praecepi, quam plurima ediscant, et, quae-
cumque aetas operam iuvandae studio memoriae dabit, de-
voret initio taedium illud et scripta et lecta saepius revol-
vendi et quasi eundem cibum remandendi. quod ipsum hoc
fieri potest levius, si pauca primum et quae odium non ad-
ferant coeperimus ediscere, tum cotidie adicere singulos
versus, quorum accessio labori sensum incrementi non ad-
ferat, in summam ad infinitum usque perveniat, et poetica
prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris et
magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iuris consultorum.
42 difficiliora enim debent esse quae exercent, quo sit levius

ipsum illud, in quod exercent, ut athletae ponderibus
plumbeis adsuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in cer-
tamine utendum est. non omittam etiam, quod cotidianis
experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tar-
dioribus ingeniis recentem memoriam. mirum dictu est nec 43
in promptu ratio, quantum nox interposita adferat firmitatis,
sive requiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat,
sive maturatur atque concoquitur, quae firmissima eius pars
est, recordatio: quae statim referri non poterant, contexuntur
postera die, confirmatque memoriam illud *ipsum* tempus,
quod esse in causa solet oblivionis. etiam illa praevelox 44
fere cito effluit, et, velut praesenti officio functa nihil in
posterum debeat, tamquam dimissa discedit. nec est mirum
magis haerere animo quae diutius adfixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, ad
verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo rerum atque
ordinem complecti satis sit: de quo sine dubio non potest
in universum pronuntiari. nam si memoria suffragatur, tem- 45
pus non defuit, nulla me velim syllaba effugiat: alioqui
etiam scribere sit supervacuum. idque praecipue a pueris
obtinendum atque in hanc consuetudinem memoria exer-
citatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. ideoque
et admoneri et ad libellum respicere vitiosum, quod liber-
tatem neglegentiae facit, nec quisquam se parum tenere
iudicat, quod ne sibi excidat non timet. inde interruptus 46
actionis impetus et resistens ac salebrosa oratio: et qui
dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam
perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. memoria
autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa, quae dici-
mus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videa-
mur, quod et oratori et ipsi causae plurimum confert. nam 47
et magis miratur et minus timet iudex, quae non putat ad-
versus se praeparata. idque in actionibus inter praecipua
servandum est, ut quaedam etiam, quae optime vinximus,
velut soluta enuntiemus et cogitantibus nonnumquam et
dubitantibus similes quaerere videamur quae attulimus. ergo 48
quid sit optimum, neminem fugit. si vero aut memoria
natura durior erit aut non suffragabitur tempus, etiam inutile
erit ad omnia se verba adligare, cum oblivio unius eorum
cuiuslibet aut deformem haesitationem aut etiam silentium

8 quae f. T, seu f. B — 10 ipsum *addidi*, idem illud t. N.

inducat, tutiusque multo comprehensis animo rebus ipsis
49 libertatem sibi eloquendi relinquere. nam et invitus perdit
quisque id quod elegerat verbum, nec facile reponit aliud,
dum id, quod scripserat, quaerit. sed ne hoc quidem in-
firmae memoriae remedium est nisi in iis, qui sibi facul-
tatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. quod si cui
utrumque defuerit, huic omittere omnino totum actionum
laborem, ac, si quid in litteris valet, ad scribendum potius
suadebo convertere: sed haec rara infelicitas erit.

50 Ceterum quantum natura studioque valeat memoria,
vel Themistocles testis, quem unum intra annum optime
locutum esse Persice constat, vel Mithridates, cui duas et
viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas
fuisse, vel Crassus ille dives, qui cum Asiae praeesset, quin-
que Graeci sermonis differentias sic tenuit, ut, quae quisque
apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret,
vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est
51 nomina: quin semel auditos quamlibet multos versus protinus
dicitur reddidisse Theodectes. dicebantur etiam nunc esse
qui facerent, sed mihi numquam, ut ipse interessem, con-
tigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit,
et speret.

De pronuntiatione.

1 III. Pronuntiatio a plerisque actio dicitur, sed
prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere.
namque actionem Cicero alias quasi sermonem, alias
eloquentiam quandam corporis dicit. idem tamen duas
eius partes facit, quae sunt eaedem pronuntiationis, vocem
atque motum: quapropter utraque appellatione indifferenter
2 uti licet. habet autem res ipsa miram quandam in orationi-
bus vim ac potestatem: neque enim tam refert, qualia sint
quae intra nosmet ipsos composuimus, quam quo modo
efferantur: nam ita quisque, ut audit, movetur. quare neque
probatio ulla, quae modo venit ab oratore, tam firma est,
ut non perdat vires suas, nisi adiuvatur adseveratione
dicentis. adfectus omnes languescant necesse est, nisi voce,
3 vultu, totius prope habitu corporis inardescunt. nam cum
haec omnia fecerimus, felices tamen, si nostrum illum
ignem iudex conceperit, nedum eum supini securique

26 de Orat. 3, 59, 222 — 27 Orat. 17, 55

moveamus ac non et ipsi nostra oscitatione solva*mus*.
documento sunt vel scaenici actores, qui et optimis poe- 4
tarum tantum adiciunt gratiae, ut nos infinite magis eadem
illa audita quam lecta delectent, et vilissimis etiam quibus-
dam impetrant aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis
locus, sit etiam frequens in theatris. quod si in rebus, quas 5
fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut
iram, lacrimas, sollicitudinem adferat, quanto plus valeat
necesse est, ubi et credimus? equidem vel mediocrem
orationem commendatam viribus actionis adfirmaverim plus
habituram esse momenti quam optimam eadem illa desti-
tutam. si quidem et Demosthenes, quid esset in toto dicendi 6
opere primum interrogatus, pronuntiationi palmam dedit
eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quaeri
desineret, ut eam videri posset non praecipuam, sed solam
iudicasse: ideoque ipse tam diligenter apud Andronicum 7
hypocriten studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodiis
non immerito Aeschines dixisse videatur: quid si ipsum
audissetis? et M. Cicero u n a m i n d i c e n d o a c t i o n e m
d o m i n a r i putat. hac Cn. Lentulum plus opinionis con- 8
secutum quam eloquentia tradit, eadem C. Gracchum in
deflenda fratris nece totius populi Romani lacrimas con-
citasse, Antonium et Crassum multum valuisse, plurimum
vero Q. Hortensium. cuius rei fides est, quod eius scripta
tantum intra famam sunt, qua diu princeps orato*rum*,
aliquando aemulus Ciceronis existimatus est, novissime,
quoad vixit, secundus, ut appareat placuisse aliquid eo
dicente, quod legentes non invenimus. et hercule cum 9
valeant multum verba per se et vox propriam vim adiciat
rebus et gestus motusque significet aliquid, profecto per-
fectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam et qualem impetus cuius- 10
que animi tulit actionem iudicent fortiorem et solam viris
dignam, sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam
et artem et nitorem et quidquid studio paratur ut adfectata
et parum naturalia solent improbare, vel qui verborum
atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero

---

19 de Orat. 3, 56, 213 — 20 Brut. c. 66. 89. 38. 43. 88 — 37 de Orat. 3, 11, 42 — Brut. 74, 259

---

1 ipsi *nos*, ipse Bn, ipsa Bg — solvamus *nos*, soluatur *libri* — 25 oratorum *ed. Camp.*, orator G.

11 fecisse, imitationem antiquitatis adfectant. verum illi per-
suasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis
putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus
esse perfectum, nisi ubi natura cura iuvetur. in hoc igitur
12 non contumaciter consentio, primas partes esse naturae. nam
certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis
memoria aut in iis, quae subito dicenda erunt, facilitas
prompta defuerit, nec si inemendabilia oris incommoda
obstabunt. corporis etiam potest esse aliqua tanta defor-
13 mitas, ut nulla arte vincatur. sed ne vox quidem exilis
actionem habere optimam potest. bona enim firmaque, ut
volumus, uti licet: mala vel imbecilla et inhibet multa, ut
insurgere *et* exclamare, et aliqua cogit, ut intermittere et
deflectere et rasas fauces ac latus fatigatum deformi cantico
reficere. sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra
praecipitur.

14 Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa
partes, vocem gestumque, quorum alter oculos, altera aures
movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat
adfectus, prius est de voce dicere, cui etiam gestus accom-
modatur.

In ea prima observatio est, qualem habeas, secunda,
quo modo utaris. natura vocis spectatur quantitate et
15 qualitate. quantitas simplicior: in summam enim grandis
aut exigua est, sed inter has extremitates mediae sunt
species et ab ima ad summam ac retro sunt multi gradus.
qualitas magis varia. nam est et candida et fusca, et plena
et exilis, et levis et aspera, et contracta et fusa, et dura
et flexibilis, et clara et obtusa. spiritus etiam longior bre-
16 viorque. nec causas, cur quidque eorum accidat, persequi
proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia,
in quibus aura illa concipitur, an eorum, per quae velut
organa meat: ipsi propria natura, an prout movetur: lateris
pectorisve firmitas an capitis etiam plus adiuvet. nam opus
est omnibus, sicut non oris modo suavitate, sed narium
quoque, per quas quod superest vocis egeritur. dulcis *sit*
tamen, non exprobrans sonus.

17 Utendi voce multiplex ratio. nam praeter illam differen-
tiam, quae est tripertita, acutae, gravis, flexae, tum intentis

13 et *add. ed. Basil. 1543* — 15 loquimur M, loquamur G — 33 ipsi *Spalding*, an ipsi B — 36 sit *Halm*, esse *libri*

tum remissis, tum elatis tum inferioribus modis opus est,
spatiis quoque lentioribus aut citatioribus. sed his ipsis 18
media interiacent multa, et ut facies, quamquam ex paucis-
simis constat, infinitam habet differentiam, ita vox, etsi
paucas, quae nominari possint, continet species, propria
cuique est, et non haec minus auribus quam oculis illa
dinoscitur.

Augentur autem sicut omnium, ita vocis quoque bona 19
cura, neglegentia minuuntur. sed cura non eadem oratoribus
quae phonascis convenit, tamen multa sunt utrisque com-
munia, firmitas corporis, ne ad spadonum et mulierum et
aegrorum exilitatem vox nostra tenuetur, quod ambulatio,
unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est
frugalitas praestat. praeterea ut sint fauces integrae, id est 20
molles ac leves, quarum vitio et frangitur et obscuratur et
exasperatur et scinditur vox. nam ut tibiae eodem spiritu
accepto alium clusis, alium apertis foraminibus, alium non
satis purgatae, alium quassae sonum reddunt, item fauces
tumentes strangulant vocem, obtusae obscurant, rasae
exasperant, convulsae fractis sunt organis similes. finditur 21
etiam spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues aquae,
quarum *curs*us etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen
cavi relinquit post id ipsum, quod offenderat. umor quoque
vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. nam
fatigatio, ut corpora, non ad praesens modo tempus, sed
etiam in futurum adficit. sed ut communiter et phonascis 22
et oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia con-
valescunt, ita curae non idem genus est. nam neque certa
tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis
occupato, nec praeparare ab imis sonis vocem ad summos,
nec semper a contentione condere licet, cum pluribus
iudiciis saepe dicendum sit. ne ciborum quidem est eadem 23
observatio: non enim tam molli teneraque voce quam forti
ac durabili opus est, cum illi omnes etiam altissimos sonos
leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateque
dicenda et vigilandae noctes et fuligo lucubrationum bibenda
et in sudata veste durandum. quare vocem deliciis non 24
molliamus nec imbuatur ea consuetudine, quam desideratura
sit, sed exercitatio eius talis sit qualis usus, ne silentio

9 neglegentia *Spalding*, et neglegentia uel scitia B — 22 cursus *Spalding*, spiritus *libri*.

subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis
25 levatur. ediscere autem, quo exercearis, erit optimum (nam
ex tempore dicentes avocat a cura vocis ille, qui ex rebus
ipsis concipitur, adfectus), et ediscere quam maxime varia,
quae et clamorem et disputationem et sermonem et flexus
26 habeant, ut simul in omnia paremur. hoc satis est. alioqui
nitida illa et curata vox insolitum laborem recusabit, ut
adsueta gymnasiis et oleo corpora, quamlibet sint in suis
certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter fascem-
que et vigilias imperes, deficiant et quaerant unctores suos
27 nudumque sudorem. illa quidem in hoc opere praecipi quis
ferat, vitandos soles atque ventos et nubila etiam ac sicci-
tates? ita, si dicendum in sole aut ventoso, umido, calido
die fuerit, reos deseremus? nam crudum quidem aut saturum
aut ebrium aut eiecto modo vomitu, quae cavenda quidam
monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto.
28 illud non sine causa est ab omnibus praeceptum, ut par-
catur maxime voci in illo a pueritia in adulescentiam transitu,
quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem,
quod quidam putaverunt (nam est maior alias), sed propter
29 umorem potius: nam hoc aetas illa turgescit. itaque nares
etiam ac pectus eo tempore tument, atque omnia velut
germinant eoque sunt tenera et iniuriae obnoxia. sed, ut
ad propositum redeam, iam confirmatae constitutaeque
voci genus exercitationis optimum duco, quod est operi
simillimum, dicere cotidie, sicut agimus. namque hoc modo
non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis
decens et accommodatus orationi motus componitur.

30 Non alia est autem ratio pronuntiationis quam ipsius
orationis. nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse
debet, ita haec quoque *emendata* erit, id est, vitio carebit,
si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id est,
in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet.
31 non enim sine causa dicitur 'barbarum Graecumve': nam
sonis homines ut aera tinnitu dinoscimus. ita fiet illud,
quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore Cethe-
gum* fuisse, non quod Cicero in his reprehendit, quos ait

---

36 Ann. v. 348

---

14 crudum qu. *Regius*, qu. cr. B — 19 quia *Regius (Julius Victor)*, qui B — 20 alias *Spalding (Julius Victor)*, alis B.

latrare, non agere. sunt enim multa vitia, de quibus
dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora for-
marem, opportunius ratus in ea aetate facere illorum men-
tionem, in qua emendari possunt. itemque si ipsa vox pri- 32
mum fuerit, ut sic dicam, sana, id est, nullum eorum, de
quibus modo rettuli, patietur incommodum, deinde non
subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, *rava*, praepinguis,
aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata, spiritus
nec brevis nec parum durabilis nec in receptu difficilis.

Dilucida vero erit pronuntiatio primum, si verba 33
tota exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet,
plerisque extremas syllabas non perferentibus, dum priorum
sono indulgent. ut est autem necessaria verborum explanatio,
ita omnes imputare et velut adnumerare litteras molestum
et odiosum: nam et vocales frequentissime coeunt et con- 34
sonantium quaedam insequente vocali dissimulantur. utrius-
que exemplum posuimus: multum ille et terris. vitatur 35
etiam duriorum inter se congressus, unde 'pellexit' et 'col-
legit', et quae alio loco dicta sunt. ideoque laudatur in
Catulo suavis appellatio litterarum. secundum est, ut
sit oratio distincta, id est, *ut* qui dicit, et incipiat ubi oportet
et desinat. observandum etiam, quo loco sustinendus et
quasi suspendendus sermo sit, quod Graeci ὑποδιαστολήν
vel ὑποστιγμήν vocant, quo deponendus. suspenditur arma 36
virumque cano, quia illud virum ad sequentia pertinet,
ut sit virum Troiae qui primus ab oris, et hic iterum.
nam etiam si aliud est, unde venit quam quo venit, non
distinguendum tamen, quia utrumque eodem verbo continetur
venit. tertio Italiam, quia interiectio est fato profugus 37
et continuum sermonem, qui faciebat Italiam Lavinaque,
dividit. ob eandemque causam quarto profugus, deinde
Lavinaque venit litora, ubi iam erit distinctio, quia inde
alius incipit sensus. sed in ipsis etiam distinctionibus tempus
alias brevius, alias longius dabimus: interest enim sermonem
finiant an sensum. itaque illam distinctionem litora pro- 38
tinus altero spiritus initio insequar: cum illuc venero atque
altae moenia Romae, deponam et morabor et novum
rursus exordium faciam. sunt aliquando et sine respiratione 39

1 Brut. 15, 58 — 17 Verg. Aen. 1, 3 — 20 Cic. Brut. 74, 259 —
24 Verg. Aen. 1, 1 — 36 ib. 1, 7

7 rava *Burman*, uana *libri* — 21 ut *add. Regius.*

quaedam morae etiam in periodis. ut *enim* illa 'in coetu vero populi Romani negotium publicum gerens magister equitum' et cetera multa membra habent (sensus enim sunt alii atque alii), sed unam circumductionem: ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus. et e contrario spiritum interim recipere sine intellectu morae necesse est, quo loco quasi surripiendus est: alioqui si inscite recipiatur, non minus adferat obscuritatis quam vitiosa distinctio. virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

40 **Ornata** est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis,
magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura,
secans aëra et auribus sedens (est enim quaedam ad audi-
tum accommodata non magnitudine, sed proprietate), ad
hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desi-
derantur sinus intentionesque et toto, ut aiunt, organo in-
structa, cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio per-
41 tinax, tum labori non facile cessurus. neque gravissimus
autem in musica sonus nec acutissimus orationibus convenit:
nam et hic parum clarus nimiumque plenus nullum adferre
animis motum potest, et ille praetenuis et immodicae clari-
tatis cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti
42 neque diutius ferre intentionem potest. nam vox ut nervi,
quo remissior, hoc gravior et plenior, quo tensior, hoc
tenuis et acuta magis est. sic ima vim non habet, summa
rumpi periclitatur. mediis ergo utendum sonis, hique tum
augenda intentione excitandi, tum submittenda sunt tem-
perandi.

43 Nam prima est observatio recte pronuntiandi aequa-
litas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens
longa brevibus, gravia acutis, elata summissis, et inaequali-
tate horum omnium sicut pedum claudicet: secunda varie-
44 tas, quod solum est pronuntiatio. ac ne quis pugnare inter
se putet aequalitatem et varietatem, cum illi virtuti con-
trarium vitium sit inaequalitas, huic, quae dicitur *μονοείδεια,*
quasi quidam unus adspectus. ars porro variandi cum gratiam
praebet ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris muta-

---

1 Cic. Phil. 2, 25, 63

---

1 enim *Obrecht,* in *libri* — 36 *μονοείδεια Halm, MONOIΔΙα* B.

tione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, iacendi vices
sunt nihilque eorum pati unum diu possumus. illud vero 45
maximum (sed id paulo post tractabimus), quod secundum
rationem rerum, de quibus dicimus, animorumque habitus
conformanda vox est, ne ab oratione discordet. vitemus
igitur illam, quae Graece *μονοτονία* vocatur, una quaedam
spiritus ac soni intentio, non solum ne dicamus omnia cla-
mose, quod insanum est, aut intra loquendi modum, quod
motu caret, aut submisso murmure, quo etiam debilitatur
omnis intentio, sed ut in isdem partibus isdemque adfecti- 46
bus sint tamen quaedam non ita magnae vocis declinationes,
prout aut verborum dignitas aut sententiarum natura aut
depositio aut inceptio aut transitus postulabit: ut, qui sin-
gulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia re-
ductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas
dedissent. proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione 47
nobilissima pro Milone principium, nonne ad singulas paene
distinctiones quamvis in eadem facie tamen quasi vultus
mutandus est? 'etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro
fortissimo viro dicere incipientem timere'. etiam si 48
est toto proposito contractum atque submissum, quia et ex-
ordium est et solliciti exordium, tamen fuerit necesse est
aliquid plenius et erectius, dum dicit pro fortissimo
viro, quam cum etsi vereor et turpe sit et timere.
iam secunda respiratio increscat oportet et naturali quo- 49
dam conatu, quo minus pavide dicimus quae sequuntur, et
quod magnitudo animi Milonis ostenditur: minimeque
deceat, cum T. Annius ipse magis de rei publicae
salute quam de sua perturbetur. deinde quasi obiur-
gatio sui est: me ad eius causam parem animi magni-
tudinem adferre non posse. tum invidiosiora: tamen 50
haec novi iudicii nova forma terret oculos. illa vero
iam paene apertis, ut aiunt, tibiis: qui, quocumque in-
ciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem
iudiciorum requirunt. nam sequens latum etiam atque
fusum est: non enim corona consessus vester cinctus
est, ut solebat. quod notavi, ut appareret, non solum in 51
membris causae, sed etiam in articulis esse aliquam pro-

---

19 p. Mil. 1, 1

---

5 conformanda *ed. Camp.*, confirm. B.

nuntiandi varietatem, sine qua nihil neque maius neque
minus est.

Vox autem ultra vires urgenda non est: nam et suffo-
cata saepe et maiore nisu minus clara est et interim elisa
in illum sonum erumpit, cui Graeci nomen a gallorum in-
52 maturo cantu dederunt. nec volubilitate nimia confundenda
quae dicimus, qua et distinctio perit et adfectus et nonnum-
quam etiam verba aliqua sui parte fraudantur. cui contrarium
est vitium nimiae tarditatis: nam et difficultatem inveniendi
fatetur et segnitia solvit animos et, in quo est aliquid, tem-
poribus praefinitis aquam perdit. promptum sit os, non
53 praeceps, moderatum, non lentum. spiritus quoque nec
crebro receptus concidat sententiam, nec eo usque trahatur,
donec deficiat. nam et deformis est consumpti illius sonus et
respiratio sub aqua diu pressi similis et receptus longior
et non opportunus, ut qui fiat, non ubi volumus, sed ubi
necesse est. quare longiorem dicturis periodum colligendus
est spiritus, ita tamen, ut id neque diu neque cum sono
faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus
54 optime inter iuncturas sermonis revocabitur. exercendus
autem est, ut sit quam longissimus: quod Demosthenes ut
efficeret, scandens in adversum continuabat quam posset
plurimos versus. idem quo facilius verba ore libero ex-
55 primeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat. est
interim et longus et plenus et clarus satis spiritus, non
tamen firmae intentionis ideoque tremulus, ut corpora, quae
adspectu integra nervis parum sustinentur. id *βράγχον* Graeci
vocant. sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium
non recipiunt, sed resorbent. sunt qui crebro anhelitu et in-
trorsum etiam clare sonante imitentur iumenta onere et iugo
56 laborantia. quod adfectant quoque, tamquam inventionis
copia urgeantur maiorque vis eloquentiae ingruat, quam
quae emitti faucibus possit. est aliis concursus oris et cum
verbis suis colluctatio. iam tussire et exspuere crebro et
ab imo pulmone pituitam trochleis adducere et oris umore
proximos spargere et maiorem partem spiritus in loquendo
per nares effundere, etiam si non utique vocis sunt vitia,
quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco
57 subiciantur. sed quodcumque ex his vitium magis tulerim
quam, quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholis-

17 perihodon B — 27 *βράγχον ed. Tarvis.*, *ΒΡΑΜΟΝ* Bn, *ΒΡΑΜΟΝ* Bg — 33 est] en N.

que, cantandi, quod inutilius sit an foedius nescio. quid enim
minus oratori convenit quam modulatio scaenica et nonnum-
quam ebriorum aut comisantium licentiae similis? quid vero 58
movendis adfectibus contrarium magis quam, cum do*l*endum,
irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum
ab his adfectibus, in quos inducendus est iudex, recedere,
sed ipsam fori sanctitatem †ludorum talarium licentia sol-
vere? nam Cicero illos ex Lycia et Caria rhetores
paene cantare in epilogis dixit. nos etiam cantandi se-
veriorem paulo modum excessimus. quisquamne, non dico 59
de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe
atque rationibus, quisquam denique, ut semel finiam, in
lite cantat? quod si omnino recipiendum est, nihil causae
est cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis,
immo mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis
adiuvemus. facimus tamen hoc libenter: nam nec cuiquam 60
sunt iniucunda quae cantant ipsi, et laboris in hoc quam
in agendo minus est. et sunt quidam, qui secundum alia
vitae vitia etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat,
voluptate ducantur. quid ergo? non et Cicero dicit esse
aliquem in oratione cantum obscuriorem? et hoc quo-
dam naturali initio venit? ostendam non multo post, ubi
et quatenus recipiendus sit hic flexus et cantus quidem, sed,
quod plerique intellegere nolunt, obscurior.
Iam enim tempus est dicendi, quae sit apta pronun- 61
tiatio: quae certe ea est, quae iis, de quibus dicimus, ac-
commodatur. quod quidem maxima ex parte praestant ipsi
motus animorum, sonatque vox, ut feritur: sed cum sint
alii veri adfectus, alii ficti et imitati, veri naturaliter erum-
punt, ut dolentium, irascentium, indignantium, sed carent
arte ideoque sunt disciplina et ratione formandi. contra qui 62
effinguntur imitatione, artem habent, sed carent natura, ideo-
que in iis primum est bene adfici et concipere imagines
rerum et tamquam veris moveri. sic velut media vox, quem
habitum a nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit: est
enim mentis index ac totidem quot illa mutationes habet.
itaque laetis in rebus plena *et* simplex et ipsa quodam modo 63

8 Orat. 18, 57 — 21 ib.

4 dolendum *Regius*, docendum B — 35 nobis b, nostris B —
37 et *add. Spalding*.

hilaris fluit, at in certamine erecta totis viribus et velut
omnibus nervis intenditur. atrox in ira et aspera ac densa
et respiratione crebra: neque enim potest esse longus spiritus,
cum immoderate effunditur. paulum in invidia facienda
lentior, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt,
at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando lenis et
64 submissa. suadentium et monentium et pollicentium et con-
solantium gravis: in metu et verecundia contracta, adhor-
tationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa et
flebilis et consulto quasi obscurior, at in *e*gressionibus fusa
et securae claritatis, in expositione ac sermonibus recta et
65 inter acutum sonum et gravem media. attollitur autem
concitatis adfectibus, compositis descendit pro utriusque
rei modo altius vel inferius.

Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum
differam, ut *de gestu* prius dicam, qui et ipso voci con-
sentit et animo cum ea simul paret. is quantum habeat in
oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque etiam
66 citra verba significat. quippe non manus solum, sed nutus
etiam declarant nostram voluntatem et in mutis pro sermone
sunt, et saltatio frequenter sine voce intellegitur atque ad-
ficit, et ex vultu ingressuque perspicitur habitus animorum,
et animalium quoque sermone carentium ira, laetitia, adulatio
et oculis et quibusdam aliis corporis signis deprehenditur.
67 nec mirum, si ista, quae tamen in aliquo posita sunt motu,
tantum in animis valent, cum pictura, tacens opus et habi-
tus semper eiusdem, sic in intimos penetret adfectus, ut
ipsam vim dicendi nonnumquam superare videatur. contra
si gestus ac vultus ab oratione dissentiat, tristia dicamus
hilares, adfirmemus aliqua renuentes, non auctoritas modo
verbis, sed etiam fides desit. decor quoque a gestu atque
68 motu venit. ideoque Demosthenes grande quoddam intuens
speculum componere actionem solebat: adeo, quamvis fulgor
ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit,
quod efficeret.

Praecipuum vero in actione sicut in corpore ipso *caput*
est cum ad illum, de quo dixi, decorem, tum etiam ad
69 significationem. decoris illa sunt, ut sit primo rectum et
secundum naturam: nam et deiecto humilitas et supino

10 flebilis *ed. Ald.*, flexibilis B — egressionibus *Regius*, gres-
sionibus B.

adrogantia et in latus inclinato languor et praeduro ac rigente barbaria quaedam mentis ostenditur. tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet et manibus ac lateribus obsequatur: adspectus enim semper 70
eodem vertitur quo gestus, exceptis quae aut damnare aut concedere aut a nobis removere oportebit, ut idem illud vultu videamur aversari, manu repellere:

di talem avertite pestem —
haud equidem tali me dignor honore.

significat vero plurimis modis. nam praeter adnuendi, re- 71
nuendi confirmandique motus sunt et verecundiae et dubitationis et admirationis et indignationis noti et communes omnibus. solo tamen eo facere gestum scaenici quoque doctores vitiosum putaverunt. etiam frequens eius nutus non caret vitio: adeo iactare id et comas excutientem rotare fanaticum est.

Dominatur autem maxime vultus. hoc supplices, hoc 72
minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus: hoc pendent homines, hunc intuentur, hic spectatur, etiam antequam dicimus: hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intellegimus, hic est saepe pro omnibus verbis. itaque in iis, quae ad scaenam componun- 73
tur, fabulis artifices pronuntiandi a personis quoque adfectus mutuantur, ut sit Aërope in tragoedia tristis, atrox Medea, attonitus Aiax, truculentus Hercules. in comoediis vero 74
praeter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, meretriculae, ancillae, senes austeri ac mites, iuvenes severi ac luxuriosi, matronae, puellae inter se discernuntur, pater ille, cuius praecipuae partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio, atque id ostendere maxime latus actoribus moris est, quod cum iis, quas agunt, partibus congruat. sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per 75
quos maxime anim*us* em*inet*, ut citra motum quoque et hilaritate enitescant et tristitiae quoddam nubilum ducant. quin etiam lacrimas iis natura mentis indices dedit, quae aut erumpunt dolore aut laetitia manant. motu vero intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt: quae, ut actus

---

8 Verg. Aen. 3, 620 — 9 ib. 1, 335

---

34 animus eminet *Spalding*, anima se manat B.

76 poposcerit, fingentur. rigidi vero et extenti aut languidi et
torpentes aut stupentes aut lascivi et mobiles et natantes
et quadam voluptate suffusi aut limi et, ut sic dicam, venerii,
aut poscentes aliquid pollicentesve numquam esse debebunt.
nam opertos compressosve eos in dicendo quis nisi plane
77 rudis aut stultus habeat? et ad haec omnia exprimenda in
palpebris etiam et in genis est quoddam deserviens iis
78 ministerium. multum et superciliis agitur: nam et oculos
formant aliquatenus et fronti imperant. his contrahitur, at-
tollitur, *r*emittitur, ut una res in ea plus valeat, sanguis
ille, qui mentis habitu movetur et, cum infirmam verecundia
cutem accipit, effunditur in ruborem, cum metu refugit, abit
omnis et pallore frigescit: temperatus medium quoddam sere-
79 num efficit. vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino aut
nimium mobilia aut inaequalitate, ut modo de persona co-
mica dixeram, dissident aut contra id quod dicimus finguntur:
ira enim contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis osten-
ditur. adnuendi quoque et renuendi ratione demittuntur aut
80 adlevantur. naribus labrisque non fere quicquam decenter
ostendimus, tametsi derisus *iis*, contemptus, fastidium signi-
ficari solet. nam et corrugare nares, ut Horatius ait, et
inflare et movere et digito inquietare et impulso subito
spiritu excutere et diducere saepius et plana manu resupi-
nare indecorum est, cum emunctio etiam frequentior non
81 sine causa reprehendatur. labra et porriguntur male et scin-
duntur et adstringuntur et diducuntur et dentes nudant et
in latus ac paene ad aurem trahuntur et velut quodam
fastidio replicantur et pendent et vocem tantum altera parte
dimittunt. lambere quoque ea et mordere deforme est, cum
etiam in efficiendis verbis modicus eorum esse debeat motus:
ore enim magis quam labris loquendum est.

82 Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut
supinam. collum diversa quidem, sed pari deformitate et
contrahitur et tenditur, sed tenso subest et labor tenuatur-
que vox ac fatigatur, adfixum pectori mentum minus claram
83 et quasi latiorem presso gutture facit. umerorum raro de-
cens adlevatio atque contractio est: breviatur enim cervix

21 Ep. 1, 5, 23

10 remittitur *Gernhard*, emittitur B — 20 derisus iis *Obrecht*, derisui B, derisus *ed. Badii 1520*.

et gestum quendam humilem atque servilem et quasi frau-
dulentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis,
metus fingunt. brachii moderata proiectio, remissis umeris 84
atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos
et decurrentes locos maxime decet. at cum speciosius quid
uberiusque dicendum est, ut illud saxa atque solitudines
voci respondent, expatiatur in latus et ipsa quodam
modo se cum gestu fundit oratio. manus vero, sine quibus 85
trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus
habeant, cum paene ipsam verborum copiam *con*sequantur.
nam ceterae partes loquentem adiuvant, hae, prope est
ut dicam, ipsae loquuntur. an non his poscimus, polli- 86
cemur, vocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abomi-
namur, timemus, interrogamus, negamus, gaudium, tristitiam,
dubitationem, confessionem, paenitentiam, modum, copiam,
numerum, tempus ostendimus? non eaedem concitant, in- 87
hibent, probant, admirantur, verecundantur? non in demon-
strandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum
obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque
linguae diversitate hic mihi omnium hominum communis
sermo videatur.

Et hi quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis voci- 88
bus naturaliter exeunt gestus: alii sunt, qui res imitatione
significant, ut si aegrum temptantis venas medici similitudine
aut citharoedum formatis ad modum percutientis nervos
manibus ostendas, quod est genus quam longissime in actione
fugiendum. abesse enim plurimum a saltatore debet orator, 89
ut sit gestus ad sensus magis quam ad verba accommoda-
tus, quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris
fuit. ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur,
et in eum, quem demonstret, intendere et aliqua his similia
permiserim, ita non effingere status quosdam et quidquid
dicet ostendere. neque id in manibus solum, sed in omni 90
gestu ac voce servandum est. non enim aut in illa periodo
'stetit soleatus praetor populi Romani' inclinatio in-
cumbentis in mulierculam Verris effingenda est, aut in illa
'caedebatur in medio foro Messanae' motus laterum,

6 Cic. p. Arch. 8, 19 — 35 Cic. Verr. 5, 33, 86 — 37 ib. 5, 62, 162

10 consequantur *Julius Victor*, perseq. *libri* — 16 supplicant *post* inhibent *del. Slothouwer.*

qualis esse ad verbera solet, torquendus aut vox, qualis
91 dolore exprimitur, eruenda, cum mihi comoedi quoque
pessime facere videantur, quod, etiam si iuvenem agant,
cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in Hydriae
prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula vel
effeminata voce pronuntiant. adeo in illis quoque est aliqua
vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione.
92 Est autem gestus ille maxime communis, quo medius
digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, et principiis
utilis cum leni in utramque partem motu modice prolatus,
simul capite atque umeris sensim ad id, quo manus feratur,
obsecundantibus, et in narrando certus, sed tum paulo pro-
ductior, et in exprobrando et coarguendo acer atque in-
93 stans: longius enim partibus his et liberius exseritur. vitiose
vero idem sinistrum quasi umerum petens in latus agi solet,
quamquam adhuc peius aliqui transversum brachium pro-
ferunt et cubito pronuntiant. duo quoque medii sub polli-
cem veniunt, et est hic adhuc priore gestus instantior, prin-
94 cipio et narrationi non *ac*commodatus. at cum tres contracti
pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum
Cicero dicit, explicari solet. is in exprobrando et indicando,
unde ei *et* nomen est, valet, et adlevata ac spectante
umerum manu paulum inclinatus adfirmat, versus in terram
95 et quasi pronus urget: et aliquando pro numero est. idem
summo articulo utrimque leviter adprehenso, duobus modice
curvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est.
acrius tamen argumentari videntur, qui medium articulum
potius tenent, tanto contractioribus ultimis digitis, quanto
96 priores descenderunt. est et ille verecundae orationi ap-
tissimus, quo, quattuor primis leviter in summum coeunti-
bus digitis, non procul ab ore aut pectore fertur ad nos
97 manus et deinde prona ac paulum prolata laxatur. hoc
modo coepisse Demosthenem credo in illo pro Ctesiphonte
timido submissoque principio, sic formatam Ciceronis manum,
cum diceret: si quid est ingenii in me, quod sentio
quam sit exiguum. eadem aliquatenus liberius deorsum
spectantibus digitis colligitur in nos et fusius paulo in di-
versum resolvitur, ut quodam modo sermonem ipsum pro-

21 de Orat. 2, 45, 188 — 35 p. Arch. 1, 1

19 accomodatus *edd. vett.*, commodatus B — 22 et *add. Spalding.*

ferre videatur. binos interim digitos distinguimus, sed non 98
inserto pollice, paulum tamen inferioribus intra spectantibus,
sed ne illis quidem tensis, qui supra sunt. interim extremi 99
palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios
articulos iungitur, interim quartus oblique reponitur, interim
quattuor remissis magis quam tensis, pollice intus inclinato,
habilem demonstrando in latus aut distinguendis, quae
dicimus, manum facimus, cum supina in sinistrum latus,
prona in alterum fertur. sunt et illi breves gestus, cum 100
manus leviter pandata, qualis *v*oventium est, parvis inter-
vallis et subadsentientibus umeris movetur, maxime apta
parce et quasi timide loquentibus. est admirationi conveniens
ille gestus, quo manus modice supinata ac per singulos a
minimo collecta digitos, redeunte flexu simul explicatur
atque convertitur. nec uno modo interrogantes gestum 101
componimus, plerumque tamen vertentes manum, utcumque
composita est. pollici proximus digitus mediumque, qua
dexter est, unguem pollicis summo suo iungens remissis
ceteris est et adprobantibus et narrantibus et distinguen-
tibus decorus. cui non dissimilis, sed compl*ici*tis tribus 102
digitis, quo nunc Graeci plurimum utuntur, etiam utraque
manu, quotiens enthymemata sua gestu corrotundant velut
caesim. manus lenior promittit et adsentatur, citatior hor-
tatur, interim laudat. est et ille urgentis orationem gestus
vulgaris magis quam ex arte, qui contrahit alterno celerique
motu et explicat manum. est et illa cava et rara et supra 103
umeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix
manus: a peregrinis scholis tamen prope recepta tremula
scaenica est. digitos, cum summi coierunt, ad os referre,
cur quibusdam displicuerit nescio: nam id et leviter ad-
mirantes et interim subita indignatione velut pavescentes
et deprecantes facimus. quin compressam etiam manum in 104
paenitentia vel ira pectori admovemus, ubi vox vel inter
dentes expressa non dedecet: 'quid nunc agam? quid
facias?' averso pollice demonstrare aliquid receptum magis
puto quam oratori decorum. sed cum omnis motus sex 105
partes habeat, septimus sit ille, qui in se redit, orbis:
vitiosa est una circumversio. reliqui ante nos et dextra
laevaque et sursum et deorsum aliquid ostendunt, in

---

10 voventium *ed. Camp.*, fouentinm *libri* — 12 parce *Regius* (**Bn**), parte *cet.* — 20 complicitis *Zumpt*, completis **B**.

posteriora gestus non derigitur: interim tamen velut reici
106 solet. optime autem manus a sinistra parte incipit, in dextra
deponitur, sed ut ponere *se*, non ut ferire videatur: quam-
quam et in fine interim cadit, ut cito tamen redeat, et
nonnumquam resilit vel negantibus nobis vel admirantibus.
Hic veteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus
cum sensu et inciperet et deponeretur: alioqui enim aut
ante vocem erit gestus aut post vocem, quod est utrumque
107 deforme. in illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod inter-
vallum motus tria verba esse voluerunt, quod neque obser-
vatur neque fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis
celeritatisque aliquam esse voluerunt, neque immerito, ne
aut diu otiosa esset manus aut, quod multi faciunt, actionem
108 continuo motu concideret. aliud est, quod et fit frequentius
et magis fallit. sunt quaedam latentes sermonis percussiones
et quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut
sit unus motus novum crimen, alter C. Caesar, tertius
et ante hanc diem, quartus non auditum, deinde
propinquus meus, et ad te, et Q. Tubero, et detulit.
109 unde id quoque fluit vitium, ut iuvenes, cum scribunt,
gestum praemodulati cogitatione sic componant, quo modo
casura manus est. inde et illud vitium, ut gestus, qui in
fine dexter esse debet, in sinistrum frequenter desinat.
110 melius illud, cum sint in sermone omni brevia quaedam
membra, ad quae, si necesse sit, recipere spiritum liceat,
ad haec gestum disponere: ut puta novum crimen
C. Caesar habet per se finem quendam suum, quia sequitur
coniunctio: deinde et ante hanc diem non auditum
satis circumscriptum est. ad haec accommodanda manus est,
111 idque dum erit prima et composita actio. at ubi eam calor
concitaverit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate
crebrescet. aliis locis citata, aliis pressa conveniet pronun-
tiatio: illa transcurrimus, congerimus [abundamus], festi-
namus, hac instamus, inculcamus, infigimus. plus autem ad-
fectus habent lentiora, ideoque Roscius citatior, Aesopus
gravior fuit, quod ille comoedias, hic tragoedias egit.
112 eadem motus quoque observatio est. itaque in fabulis
iuvenum, senum, militum, matronarum gravior ingressus

17 Cic. p. Lig. 1, 1

3 se *add. Halm* — 14 concideret *Regius*, conciderent B — 29 ac-commodanda b, commodanda B — 63 abundamus B, *om.* Par. 2.

est, servi, ancillulae, parasiti, piscatores citatius moventur.
tolli autem manum artifices supra oculos, demitti in*f*ra
pectus vetant: adeo a capite eam petere aut ad imum
ventrem deducere vitiosum habetur. in sinistrum intra 113
umerum promovetur, ultra non decet. sed cum aversantes
in laevam partem velut propellemus manum, sinister umerus
proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat.
manus sinistra numquam sola gestum recte facit: dextrae 114
se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus sive aversis in sinistrum palmis abominamur sive
obicimus adversas sive in latus utramque distendimus, sive
satisfacientes aut supplicantes (diversi autem sunt hi gestus) 115
submittimus sive adorantes attollimus sive aliqua demonstratione aut invocatione protendimus: vos Albani tumuli
atque luci, aut Gracchanum illud: quo me miser conferam? in Capitolium? at fratris sanguine madet:
an domum? plus enim adfectus in his iunctae exhibent 116
manus, in rebus parvis, mitibus, tristibus breves, magnis,
laetis, atrocibus exertiores.

Vitia quoque earum subicienda sunt, quae quidem 117
accidere etiam exercitatis actoribus solent. nam gestum
poculum poscentis aut verbera minantis aut numerum quingentorum flexo pollice efficientis, quae sunt a quibusdam
scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi. at ut brachio 118
exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius in quantum patet longitudo protendat,
aut ad tectum erigat aut repetito ultra laevum umerum
gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum
tutum sit, aut sinistrum ducat orbem aut temere sparsa
manu in proximos offendat aut cubitum utrumque in diversum
latus ventilet, saepe scio evenire. solet esse et pigra et 119
trepida et secanti similis, interim etiam uncis digitis, *ut* aut
a capite deiciatur aut eadem [manu] supinata in superiora
iactetur. fit et ille *gestus*, qui, inclinato in umerum dextrum
capite, brachio ab aure protenso, manum infesto pollice

14 Cic. p. Mil. 31, 85 — 15 cf. Cic. de Orat. 3, 56, 214

2 infra *Badius*, intra B — 3 eam *ed. Ald.*, eum *libri* — 13, 14 demonstratione aut invocatione *Spalding (Julius Victor)*, demonstrationi aut inuocationi B — 16 at ... madet *Cicero*, ad fr. sanguinem B — 19 exertiores *Spalding* (Par. 1. 2. 6.), exteriores B — 24 at ut Par. m. 2, aut B — 32 ut aut *Halm* (aut ut *Spalding*), ut *om. libri* — 33 manu *exp. Buttmann* — 34 gestus *add. Halm*.

extendit: qui quidem maxime placet iis, qui se dicere
120 sublata manu iactant. adicias licet eos, qui sententias
vibrantes digitis iaculantur aut manu sublata denuntiant
aut, quod per se interim recipiendum est, quotiens aliquid
ipsis placuit, in ungues eriguntur, sed vitiosum id faciunt
aut digito, quantum plurimum possunt, erecto aut etiam
duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium
121 composita. his accedunt vitia non naturae, sed trepidationis,
cum ore concurrente rixari: si memoria fefellerit aut cogi-
tatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit, in-
sonare: in adversum tergere nares, obambulare sermone
imperfecto, resistere subito et laudem silentio poscere, quae
omnia persequi prope infinitum est: sua enim cuique sunt
122 vitia. pectus ac venter ne proiciantur, observandum: pandant
enim posteriora et est odiosa omnis supinitas. latera cum
gestu consentiant: facit enim aliquid et totius corporis
motus, adeo ut Cicero plus illo agi quam manibus ipsis
putet. ita enim dicit in Oratore: nullae argutiae digi-
torum, non ad numerum articulus cadens, trunco
magis toto se ipse moderans et virili laterum
123 flexione. femur ferire, quod Athenis primus fecisse cre-
ditur Cleon, et usitatum est et indignantes decet et excitat
auditorem. idque in Calidio Cicero desiderat: non frons,
inquit, percussa, non femur. quamquam, si licet, de
fronte dissentio: nam etiam complodere manus scaenicum
124 est et pectus caedere. illud quoque raro decebit, cava
manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmet
ipsos adloquemur cohortantes, obiurgantes, miserantes:
quod si quando fiet, togam quoque inde removere non
dedecebit. in pedibus observantur status et incessus. prolato
dextro stare et eandem manum ac pedem proferre deforme
125 est. in dextrum incumbere interim datur, sed aequo pectore,
qui tamen comicus magis quam oratorius gestus est. male
etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut tollitur
aut summis digitis suspenditur. varicare supra modum et
in stando deforme est et accedente motu prope obscenum.
126 procursio opportuna brevis, moderata, rara. conveniet etiam
ambulatio quaedam propter immodicas laudationum moras,

18 4, 18, 59 — 23 Brut. 80, 278

2 adicias *Regius*, adiciat B — 29 remouere Par. 2, remoueri B — 37 conueniet etiam et Par. 2, conuenientiā et B.

quamquam Cicero rarum incessum neque ita longum probat.
discursare vero et, quod Domitius Afer de Sura Manlio
dixit, satagere ineptissimum: urbaneque Flavus Verginius
interrogavit de quodam suo antisophiste, quot milia
passuum declamasset? praecipi et illud scio, ne ambu- 127
lantes avertamur a iudicibus, sed sint obliqui pedes ad
consilium nobis respicientibus. id fieri iudiciis privatis non
potest, verum et breviora sunt spatia nec aversi diu sumus.
interim tamen recedere sensim datur. quidam et resiliunt,
quod est plane ridiculum. pedis supplosio ut loco est oppor- 128
tuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis aut
finiendis, ita crebra et inepti est hominis et desinit iudicem
in se convertere. est et illa indecora in dextrum ac laevum
latus vacillatio alternis pedibus insistentium. longissime
fugienda mollis actio, qualem in Titio Cicero dicit fuisse,
unde etiam saltationis quoddam genus Titius sit appellatum.
reprehendenda et illa frequens et concitata in utramque 129
partem nutatio, quam in Curione patre inrisit et Iulius,
quaerens, quis in luntre loqueretur, et Sicinius: nam
cum adsidente collega, qui erat propter valetudinem et
deligatus et plurimis medicamentis delibutus, multum se
Curio ex more iactasset, 'numquam', inquit, 'Octavi, collegae
tuo gratiam referes, qui nisi fuisset, hodie te istic muscae
comedissent.' iactantur et umeri, quod vitium Demosthenes 130
ita dicitur emendasse, ut, cum in angusto quodam pulpito
stans diceret, hasta umero dependens immineret, ut, si
calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa com-
moneretur. ambulantem loqui ita demum oportet, si in
causis publicis, in quibus multi sunt iudices, quod dicimus
quasi singulis inculcare peculiariter velimus. illud non 131
ferendum, quod quidam reiecta in umerum toga, cum dextra
sinum usque *ad* lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes
spatiantur et fabulantur, cum etiam laevam restringere
prolata longius dextra sit odiosum. unde moneor, ut ne id
quidem transeam, ineptissime fieri, cum inter moras lauda-
tionum aut in aurem alicuius loquuntur aut cum sodalibus
iocantur aut nonnumquam ad librarios suos ita respiciunt,

1 Orat. 18, 59 — 11 de Orat. 3, 59, 220 — 15 Brut. 62, 225 — 19 cf. Brut. 60, 216 sqq.

31 ferendum Par. 1. 6., Voss. 1. 3., referendum B, *in* Bn *m. 1. corr. ex* refellendum — 32 ad *om. libri* — 34 ut ne *ed. Ald.*, ut unde B.

132 ut sportulam dictare videantur. inclinari ad iudicem, cum
doceas, utique si id, de quo loquaris, sit obscurius, decet.
incumbere advocato adversis subselliis sedenti contumelio-
sum. reclinari etiam ad suos et manibus sustineri, nisi plane
iusta fatigatione delicatum, sicut palam moneri excidentis
133 aut legere: namque in his omnibus et vis illa dicendi sol-
vitur et frigescit adfectus et iudex parum sibi praestari re-
verentiae credit. transire in diversa subsellia parum vere-
cundum est: nam et Cassius Severus urbane adversus hoc
facientem lineas poposcit. et si aliquando concitate itur,
134 numquam non frigide reditur. multum ex iis, quae prae-
cepimus, mutari necesse est ab iis, qui dicunt apud tribunalia.
nam et vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet,
et gestus ut ad eundem tendens elatior sit necesse est, et
alia, quae occurrere etiam me tacente omnibus possunt.
itemque ab iis, qui sedentes agent: nam et fere fit hoc in
rebus minoribus, et idem impetus actionis esse non possunt,
135 et quaedam vitia fiunt necessaria. nam et dexter pes a laeva
iudicis sedenti proferendus est, et ex altera parte multi
gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent.
equidem plerosque et ad singulas clausulas sententiarum
video adsurgentes et nonnullos subinde aliquid etiam spati-
antes, quod an deceat ipsi viderint: cum id faciunt, non
136 sedentes agunt. bibere aut etiam esse inter agendum, quod
multis moris fuit et est quibusdam, ab oratore meo procul
absit. nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit,
non ita miserum est non agere potiusque multo quam et
operis et hominum contemptum fateri.

137 Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis
in oratore conspicitur. quare sit, ut in omnibus honestis
debet esse, splendidus et virilis: nam et toga et calceus et
capillus tam nimia cura quam neglegentia sunt reprehendenda.
est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus temporum
condicione mutatum est: nam veteribus nulli sinus, perquam
138 breves post illos fuerunt. itaque etiam gestu necesse est
usos esse in principiis eos alio, quorum brachium, sicut
Graecorum, veste continebatur: sed nos de praesentibus
loquimur. cui lati clavi ius non erit, ita cingatur, ut tunicae
prioribus oris infra genua paulum, posterioribus ad medios
poplites usque perveniant: nam infra mulierum est, supra

5 fatigatione N, fatigatio est B — 27 potius quam et b M.

centurionum. ut purpurae recte descendant levis cura est, 139
notatur interim neglegentia. latum habentium clavum modus
est, ut sit paulum cinctis submissior. ipsam togam rotun-
dam esse et apte caesam velim, aliter enim multis modis
fiet enormis. pars eius prior mediis cruribus optime termi-
natur, posterior eadem portione altius qua cinctura. sinus 140
decentissimus, si aliquo supra imam *tunic*am fuerit, num-
quam certe sit inferior. ille, qui sub umero dextro ad si-
nistrum oblique ducitur velut balteus, nec strangulet nec
fluat. pars togae, quae postea imponitur, sit inferior: nam
ita et sedet melius et continetur. subducenda etiam pars
aliqua tunicae, ne ad lacertum in actu redeat: tum sinus
iniciendus umero, cuius extremam oram reiecisse non de-
decet. operiri autem umerum cum toto iugulo non oportet, 141
alioqui amictus fiet angustus et dignitatem, quae est in
latitudine pectoris, perdet. sinistrum brachium eo usque
adlevandum est, ut quasi normalem illum angulum faciat,
super quod ora ex toga duplex aequaliter sedeat. manus 142
non impleatur anulis, praecipue medios articulos non transe-
untibus: cuius erit habitus optimus adlevato pollice et digitis
leviter inflexis, nisi si libellum tenebit. quod non utique
captandum est: videtur enim fateri memoriae diffidentiam
et ad multos gestus est impedimento. togam veteres ad 143
calceos usque demittebant, ut Graeci pallium: idque ut fiat,
qui de gestu scripserunt circa tempora illa, Plotius Nigidi-
usque, praecipiunt. quo magis miror Plini Secundi docti
hominis et in hoc utique libro paene etiam nimium curiosi
persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem velandorum
varicum gratia tradit, cum hoc amictus genus in statuis eo-
rum quoque, qui post Ciceronem fuerunt, appareat. palliolum 144
sicut fascias, quibus crura vestiuntur, et focalia et aurium
ligamenta sola excusare potest valetudo.

Sed haec amictus observatio, dum incipimus: proce-
dente vero actu, iam paene ab initio narrationis, sinus ab
umero recte velut sponte delabitur, et, cum ad argumenta
ac locos ventum est, reicere a sinistro togam, deicere etiam,
si haereat, sinum conveniet. laeva a faucibus ac summo 115
pectore abducere licet: ardent enim iam omnia. et ut vox
vehementior ac magis varia est, sic amictus quoque habet
actum quendam velut proeliantem. itaque ut laevam involvere 146

---

7 tunicam *Spalding,* togam *libri.*

toga et incingi paene furiosum est, sinum vero in dextrum
umerum ab imo reicere solutum ac delicatum fiuntque ad-
huc peius aliqua, ita cur laxiorem sinum sinistro brachio
non subiciamus? habet enim acre quiddam atque expeditum
147 et calori concitationique non inhabile. cum vero magna
pars est exhausta orationis, utique adflante fortuna, paene
omnia decent, sudor ipse et fatigatio et neglegentior amictus
148 et soluta ac velut labens undique toga. quo magis miror
hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem
siccari iuberet, ne comae turbarentur, quas componi post
paulum, sicuti dignum erat, graviter et severe vetuit. mihi
vero illae quoque turbatae prae se ferre aliquid adfectus et
149 ipsa oblivione curae huius commendari videntur. at si in-
cipientibus aut paulum progressis decidat toga, non reponere
eam prorsus neglegentis aut pigri aut quo modo debeat
amiciri nescientis est.

Haec sunt vel inlustramenta pronuntiationis vel vitia,
150 quibus propositis multa cogitare debet orator. primum quis,
apud quos, quibus praesentibus sit acturus: nam ut dicere
alia aliis et apud alios magis concessum est, sic etiam facere.
neque eadem in voce, gestu, incessu apud principem,
senatum, populum, magistratus, privato publico iudicio,
postulatione actione similiter decent. quam differentiam
151 subicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest, tunc
qua de re dicat et efficere quid velit. rei quadruplex ob-
servatio est: una in tota causa. sunt enim tristes hilares,
sollicitae securae, grandes pusillae, ut vix umquam ita solli-
citari partibus earum debeamus, ut non summae memineri-
152 mus: altera, quae est in differentia partium, ut in prooemio,
narratione, argumentatione, epilogo: tertia in sententiis ipsis,
in quibus secundum res et adfectus variantur omnia: quarta
in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus,
imitatio, ita quibusdam nisi sua natura redditur, vis omnis
153 aufertur. igitur in laudationibus, nisi si funebres erunt,
gratiarum actione, exhortatione, similibus laeta et magnifica
et sublimis est actio. funebres contiones, consolationes,
plerumque causae reorum tristes atque submissae. in senatu
conservanda auctoritas, apud populum dignitas, in privatis
modus. de partibus causae et sententiis verbisque, quae sunt
multiplicia, pluribus dicendum.

---

37 reorum *ed. Ald.*, deorum B.

Tria autem praestare debet pronuntiatio: *ut* conciliet, 154
persuadeat, moveat, quibus natura cohaeret, ut etiam de-
lectet. conciliatio fere aut commendatione morum, qui nescio
quomodo ex voce etiam atque actione perlucent, aut orationis
suavitate constat, persuadendi vis adfirmatione, quae interim
plus ipsis probationibus valet. an ista, inquit Calidio Cicero, 155
si vera essent, sic a te dicerentur? et: tantum ab-
fuit ut inflammares nostros animos: somnum isto
loco vix tenebamus. fiducia igitur appareat et constantia,
utique si auctoritas subest. movendi autem ratio aut in re- 156
praesentandis est aut imitandis adfectibus. ergo cum iudex
in privatis aut praeco in publicis dicere de causa iusserit,
leniter consurgendum: tum in componenda toga vel, si
necesse erit, etiam ex integro inicienda, dumtaxat in iudiciis
(apud principem enim et magistratus et tribunalia non
licebit) paulum est commorandum, ut et amictus sit decentior
et protinus aliquid spatii ad cogitandum. etiam cum ad 157
iudicem nos converterimus et consultus praetor permiserit
dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis
cogitationi mora: mire enim auditurum dicturi cura delectat
et iudex se ipse componit. hoc praecipit Homerus Ulixis 158
exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis immotoque
sceptro, priusquam illam eloquentiae procellam effunderet,
dicit. in hac cunctatione sunt quaedam non indecentes, ut
appellant scaenici, morae: caput mulcere, manum intueri,
infringere articulos, simulare conatum, suspiratione sollici-
tudinem fateri, aut quod quemque magis decet, *et* ea diutius,
si iudex nondum intendet animum. status sit rectus, aequi 159
et diducti paulum pedes, vel procedens minimo momento
sinister: genua recta, sic tamen, ut non extendantur: umeri re-
missi, vultus severus, non maestus nec stupens nec langui-
dus: brachia a latere modice remota, manus sinistra, qualem
supra demonstravi, dextra, cum iam incipiendum erit, paulum
prolata ultra sinum gestu quam modestissimo, velut spectans,
quando incipiendum sit. vitiosa enim sunt illa, intueri lacu- 160
naria, perfricare faciem et quasi improbam facere, tendere
confidentia vultum aut, quo sit magis torvus, superciliis
adstringere, capillos a fronte contra naturam retro agere, ut

6 p. Q. Gallio fr. 4 H. — 7 ib. fr. 5 H. — 21 Il. 3, 217

1 ut *addidi* — 8 abfuit *Cicero*, abest B — 27 et *add. Halm.*

sit horror ille terribilis: tum, id quod Graeci frequentissime
faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari,
clare excreare, pedem alterum longe proferre, partem togae
sinistra tenere, stare diductum vel rigidum vel supinum vel
incurvum vel umeris, ut luctaturi solent, ad occipitium
ductis.

161 Prooemio frequentissime lenis convenit pronuntiatio:
nihil enim est ad conciliandum gratius verecundia, non
tamen semper: neque enim uno modo dicuntur exordia, ut
docui. plerumque tamen et vox temperata et gestus
modestus et sedens umero toga et laterum lenis in utramque
162 partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit. narratio
magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum di-
stinctum, vocem sermoni proximam et tantum acriorem,
sonum simplicem frequentissime postulabit in his dumtaxat:
Q. enim Ligarius, cum esset in Africa nulla belli
suspicio, et A. Cluentius Habitus pater huiusce. aliud
in eadem poscent adfectus, vel concitati nubit genero
socrus, vel flebiles constituitur in foro Laodiceae
spectaculum acerbum et miserum toti Asiae provin-
163 ciae. maxime varia et multiplex actio est probationum:
nam et proponere, partiri, interrogare sermoni sunt proxima,
et contradictionem sumere: nam ea quoque diversa pro-
positio est. sed haec tamen aliquando inridentes, aliquando
164 imitantes pronuntiamus. argumentatio plerumque agilior et
acrior et instantior consentientem orationi postulat etiam
gestum, id est fortem celeritatem. instandum quibusdam in
partibus et densanda oratio. egressiones fere lenes et dulces
et remissae, raptus Proserpinae, Siciliae descriptio, Cn.
Pompei laus: neque enim mirum minus habere contentionis
165 ea, quae sunt extra quaestionem. mollior nonnumquam cum
reprehensione diversae partis imitatio: videbar videre alios
intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino
vacillantes. ubi non dissidens a voce permittitur gestus
quoque, in utramque partem tenera quaedam, sed intra
166 manus tamen et sine motu laterum translatio. accendendi
iudicis plures sunt gradus. summus ille et quo nullus est in

16 p. Lig. 1, 2 — 17 p. Cluent. 5, 11 — 18 ib. 5, 14 — 19 Verr. 1, 30, 76 — 32 p. Q. Gallio fr. 1 H.

2 labiorumque *Regius*, laborumque b, librorumque B.

oratore acutior: suscepto bello, Caesar, gesto iam
etiam ex parte magna. praedixit enim: quantum potero
voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat.
paulum inferior et habens aliquid iam iucunditatis: quid
enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius
agebat? plenius adhuc et lentius ideoque dulcius: in coetu 167
vero populi Romani negotium publicum gerens:
producenda omnia trahendaeque tum vocales aperiendaeque
sunt fauces. pleniore tamen haec canali fluunt: vos, Albani
tumuli atque luci. iam cantici quiddam habent sensim-
que resupina sunt: saxa atque solitudines voci respon-
dent. tales sunt illae inclinationes vocis, quas invicem 168
Demosthenes atque Aeschines exprobrant, non ideo impro-
bandae: cum enim uterque alteri obiciat, palam est utrum-
que fecisse. nam neque ille per Marathonis et Plataearum
et Salaminis propugnatores recto sono iuravit, nec ille
Thebas sermone deflevit. est his diversa vox et paene extra 169
organum, cui Graeci nomen amaritudinis dederunt, super
modum ac paene naturam vocis humanae acerba: quin
compescitis vocem istam, indicem stultitiae, testem
paucitatis? sed id, quod excedere modum dixi, in illa
parte prima est: quin compescitis. epilogus, si enume- 170
rationem rerum habet, desiderat quandam concisorum con-
tinuationem: si ad concitandos iudices est accommodatus,
aliquid ex iis, quae supra dixi: si placandos, inclinatam
quandam lenitatem: si misericordia commovendos, flexum
vocis et flebilem suavitatem, qua praecipue franguntur animi
quaeque est maxime naturalis: nam etiam orbos viduasque
videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes.
hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio 171
dicit, mire faciet: habet enim in se quod imitamur. duplex
est tamen miseratio, altera cum invidia, qualis modo dicta
de damnatione Philodami, altera cum deprecatione demissior.
quare, etiam si est in illis quoque cantus obscurior in 172
coetu vero populi Romani, non enim haec rixantis
modo dixit, et vos Albani tumuli, neque enim, quasi
inclamaret aut testaretur, locutus est, tamen infinito magis
illa flexa et circumducta sunt: me miserum, me infeli-

1 p. Lig. 3, 7 — 2 ib. 3, 6 — 4 ib. 3, 9 — 6 Phil. 2, 25, 63 — 9 p. Mil. 31, 85 — 11 p. Arch. 8, 19 — 13 de cor. § 208 — 19 p. Rab. perd. 6, 18 — 30 Brut. 38, 141 — 35 Phil 2, 25, 63 — 36 p. Mil. 31, 85 — 38 ib. 37, 102

cem, et quid respondebo liberis meis? et revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos: ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero? et cum bona C. Rabiri *nummo* sestertio addicit: o meum
173 miserum acerbumque praeconium. illa quoque mire facit in peroratione velut deficientis dolore et fatigatione confessio, ut pro eodem Milone: sed finis sit, neque enim prae lacrimis iam loqui possum: quae similem
174 verbis habere debent etiam pronuntiationem. possunt videri alia quoque huius partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: sed suo loco dicta sunt.

Et quia in partibus causae talis est varietas, satis apparet accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus, sed verbis quoque, quod novissime dixeram,
175 non semper, sed aliquando. an non hoc 'misellus et pauperculus' submissa atque contracta, 'fortis et vehemens et latro' erecta et concitata voce dicendum est? accedit enim vis et proprietas rebus tali adstipulatione, quae nisi adsit, aliud
176 vox, aliud animus ostendat. quid, quod eadem verba mutata pronuntiatione indicant, adfirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, inrident, elevant? aliter enim dicitur:

tu mihi quodcumque hoc regni et
cantando tu illum? et
tune ille Aeneas? et
meque timoris argue tu, Drance.

et ne morer, intra se quisque vel hoc vel aliud quod volet per omnes adfectus verset, verum esse quod dicimus sciet.

177 Unum iam his adiciendum est, cum praecipue in actione spectetur decorum, saepe aliud alios decere. est enim latens quaedam in hoc ratio et inenarrabilis, et ut vere hoc dictum est, caput esse artis decere quod facias, ita
178 id neque sine arte esse neque totum arte tradi potest. in quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant. maximos actores comoediarum, Demetrium et Stratoclea, placere diversis virtutibus vidimus. sed illud

---

4 p. Rab. Post. 17, 46 — 7 38, 105 — 24 Verg. Aen 1, 78 — 25 Ecl. 3, 25 — 26 Aen. 1, 617 — 27 ib. 11, 383 — 33 Cic. de Orat. I, 29, 132

---

4 nummo *Bentley ad Hor. Sat. 1, 4, 14*, uno *libri* — 13 causae talis *ed. Camp.*, causa et aliis B — 16 hoc *Spalding*, haec B.

minus mirum, quod alter deos et iuvenes et bonos patres
servosque et matronas et graves anus optime, alter acres
senes, callidos servos, parasitos, lenones et omnia agitatiora
melius. *fu*it enim natura diversa: nam vox quoque Demetri
iucundior, illius acrior erat. adnotandae magis proprietates, 179
quae transferri non poterant, manus iactare et dulces ex-
clamationes theatri causa producere et ingrediendo ventum
concipere veste et nonnumquam dextro latere facere gestus,
quod neminem alium nisi Demetrium decuit (namque in
haec omnia statura et mira specie adiuvabatur): illum cur- 180
sus et agilitas et vel parum conveniens personae risus.
quem non ignarus rationis populo dabat, et contracta etiam
cervicula. quidquid horum alter fecisset, foedissimum vi-
deretur. quare norit se quisque, nec tantum ex communibus
praeceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium for-
mandae actionis. neque illud tamen est nefas, ut aliquem 181
vel omnia vel plura deceant. huius quoque loci clausula sit
eadem necesse est, quae ceterorum est, regnare maxime
modum: non enim comoedum esse, sed oratorem volo. quare
neque in gestu persequemur omnes argutias nec in loquendo
distinctionibus, temporibus, adfectionibus moleste utemur.
ut si sit in scaena dicendum: 182

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
non perpeti meretricum contumelias?

hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus,
diversos nutus actor adhibebit. aliud oratio sapit nec vult
nimium esse condita: actione enim constat, non imitatione.
quare non immerito reprehenditur pronuntiatio vultuosa et 183
gesticulationibus molesta et vocis mutationibus resultans.
nec inutiliter ex Graecis veteres transtulerunt, quod ab iis
sumptum Laenas Popilius posuit, esse hanc *negoti*osam
actionem. optime igitur idem, qui omnia, Cicero prae- 184
ceperat, quae supra ex Oratore posui, quibus similia in
Bruto de M. Antonio dicit. sed iam recepta est actio paulo
agitatior et exigitur et quibusdam partibus convenit, ita
tamen temperanda, ne, dum actoris captamus elegantiam,
perdamus viri boni et gravis auctoritatem.

---

23 Ter. Eun. 1, 1, 1 — 35 38, 141

---

4 fuit *edd. vett.*, sit B — 26 dubitationis *Badius* (N), dubitationes B
— 32 Laenas *Spalding*, lenas B — negotiosam *Halm*, mocosam B.

LIBER DUODECIMUS.

Prooemium.

1 Ventum est ad partem operis destinati longe gravis-
simam. cuius equidem onus si tantum opinione prima con-
cipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius
consuluissem vires meas. sed initio pudor omittendi quae
promiseram tenuit, mox, quamquam per singulas prope
partes labor cresceret, ne perderem quae iam effecta erant,
2 per omnes difficultates animo me sustentavi. quare nunc
quoque, licet maior quam umquam moles premat, tamen
prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potius
quam desperare fefellit autem, quod initium a parvis
ceperamus: mox velut aura sollicitante provecti longius,
dum tamen nota illa et plerisque artium scriptoribus tractata
praecipimus, nec adhuc a litore procul videbamur et multos
3 circa velut isdem se ventis credere ausos habebamus. iam
cum eloquendi rationem novissime repertam paucissimisque
temptatam ingressi sumus, rarus, qui *t*am procul a portu
recessisset, reperiebatur, postquam vero nobis ille, quem
instituebamus, orator a dicendi magistris dimissus aut suo
iam impetu fertur aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiae
penetralibus petit, quam in altum simus ablati, sentire coe-
pimus. nunc c a e l u m u n d i q u e et u n d i q u e p o n t u s. unum
modo in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium,
qui tamen ipse, quamvis tanta atque ita instructa nave hoc
mare ingressus, contrahit vela inhibetque remos et de ipso

---

23 Verg. Aen. 3, 193

---

18 tam *Gesner*, iam B.

demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. at nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare et adsignabit officia. ita nec antecedentem consequi possumus et longius eundum est, ut res feret. probabilis tamen cupiditas honestorum et velut *t*utioris audentiae est temptare, quibus paratior venia est.

Non posse oratorem esse nisi virum bonum.

I. Sit ergo nobis orator, quem constituimus, *is* qui a 1
M. Catone finitur, vir bonus, dicendi peritus, verum, id
quod et ille posuit prius et ipsa natura potius ac maius
est, utique vir bonus: id non eo tantum, quod, si vis illa
dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque
rebus perniciosius eloquentia, nosque ipsi, qui pro virili parte
conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime
mereamur de rebus humanis, si latroni comparamus haec
arma, non militi. quid de nobis loquor? rerum ipsa natura 2
in eo, quod praecipue indulsisse homini videtur quoque nos
a ceteris animalibus separasse, non parens, sed noverca
fuerit, si facultatem dicendi sociam scelerum, adversam
innocentiae, hostem veritatis invenit. mutos enim nasci et
egere omni ratione satius fuisset, quam providentiae munera
in mutuam perniciem convertere. longius tendit hoc iudicium 3
meum. neque enim tantum id dico, eum, qui sit orator, virum
bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem nisi
virum bonum. nam certe neque intellegentiam concesseris
iis, qui proposita honestorum ac turpium via peiorem sequi
malent, neque prudentiam, cum in gravissimas frequenter
legum, semper vero malae conscientiae poenas a semet ipsis
improviso rerum exitu induantur. quod si neminem malum 4
esse nisi stultum eundem non modo a sapientibus dicitur,
sed vulgo quoque semper est creditum, certe non fiet umquam stultus orator. adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens nisi omnibus vitiis libera potest: primum quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium, et cogitare optima simul ac deterrima non magis est unius animi quam eiusdem hominis bonum

---

5 velut tutioris *Obrecht*, uelutioris B (ue[tu]lutioris Bg) — 8 is qui a *edd. vett.*, et quia B — 17 quod Par. 1. 2., quo B — 20 mutos *edd. vett.*, multos B — 32 stultus] malus *Gertz.*

5 esse ac malum: tum illa quoque ex causa, quod mentem
tantae rei intentam vacare omnibus aliis, etiam culpa
carentibus curis oportet. ita demum enim libera ac tota,
nulla distringente atque alio ducente causa, spectabit id
6 solum, ad quod accingitur. quod si agrorum nimia cura et
sollicitior rei familiaris diligentia et venandi voluptas et
dati spectaculis dies multum studiis auferunt (huic enim rei
perit tempus, quodcumque alteri datur), quid putamus
facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam, quarum impoten-
tissimae cogitationes somnos etiam ipsos et illa per quietem
7 visa perturbent? nihil est enim tam occupatum, tam multi-
forme, tot ac tam variis adfectibus concisum atque lacera-
tum quam mala mens. nam et cum insidiatur, spe, curis,
labore distringitur, et, etiam cum sceleris compos fuit,
sollicitudine, paenitentia, poenarum omnium expectatione
torquetur. quis inter haec litteris aut ulli bonae arti locus?
non hercule magis quam frugibus in terra sentibus ac rubis
8 occupata. age, non ad perferendos studiorum labores ne-
cessaria frugalitas? quid ergo ex libidine ac luxuria spei?
non praecipue acuit ad cupiditatem litterarum amor laudis?
num igitur malis esse laudem curae putamus? iam hoc quis
non videt, maximam partem orationis in tractatu aequi boni-
que consistere? dicetne de his secundum debitam rerum
9 dignitatem malus atque iniquus? denique, ut maximam
partem quaestionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri
potest, idem ingenii, studii, doctrinae pessimo atque optimo
viro, uter melior dicetur orator? nimirum qui homo quoque
melior. non igitur umquam malus idem homo et perfectus
10 orator. non enim perfectum est quidquam, quo melius est
aliud. sed, ne more Socraticorum nobismet ipsi responsum
finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem ob-
stinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina
praeditum nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum
11 quam bonum: convincamus huius quoque amentiam. nam
hoc certe nemo dubitabit, omnem orationem id agere, ut
iudici quae proposita fuerint vera et honesta videantur.
utrum igitur hoc facilius bonus vir persuadebit an malus?
12 bonus quidem et dicet saepius vera atque honesta. sed
etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut
mox docebimus, potest) falso haec adfirmare conabitur,

5 quodsi corporum *Regius* — 11 nihil enim est N.

maiore cum fide necesse est audiatur. at malis hominibus
ex contemptu opinionis et ignorantia recti nonnumquam
excidit ipsa simulatio: inde immodeste proponunt, sine
pudore adfirmant. sequitur in iis, quae certum est effici 13
non posse, deformis pertinacia et inritus labor: nam sicut
in vita, ita in causis quoque spes improbas habent. frequenter
autem accidit, ut iis etiam vera dicentibus fides desit videa-
turque talis advocatus malae causae argumentum.

Nunc de iis dicendum est, quae mihi quasi conspira- 14
tione quadam vulgi reclamari videntur: 'orator ergo Demo-
sthenes non fuit? atqui malum virum accepimus. non Cicero?
atqui huius quoque mores multi reprehenderunt.' quid agam?
magna responsi invidia subeunda est, mitigandae sunt prius
aures. mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus 15
videtur invidia, ut omnia, quae in eum ab inimicis congesta
sunt, credam, cum et pulcherrima eius in re publica con-
silia et finem vitae clarum legam, nec M. Tullio defuisse 16
video in ulla parte civis optimi voluntatem. testimonio est
actus nobilissime consulatus, integerrime provincia ad-
ministrata et repudiatus vigintiviratus, et civilibus bellis,
quae in aetatem eius gravissima inciderunt, neque spe neque
metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, id
est rei publicae iungeret. parum fortis videtur quibusdam, 17
quibus optime respondit ipse, non se timidum in susci-
piendis, sed in providendis periculis: quod probavit
morte quoque ipsa, quam praestantissimo suscepit animo.
quod si defuit his viris summa virtus, sic quaerentibus, an 18
oratores fuerint, respondebo, quo modo Stoici, si inter-
rogentur, an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus
ipse, respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non
tamen id, quod natura hominis summum habet, consecutos.
nam et Pythagoras non sapientem se, ut qui ante eum 19
fuerunt, sed studiosum sapientiae vocari voluit. ego tamen
secundum communem loquendi consuetudinem saepe dixi
dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos
et bonos viros et prudentes dicimus vulgo, quorum nihil
nisi perfecte sapienti datur. sed cum proprie et ad legem
ipsam veritatis loquendum erit, eum quaeram oratorem,
quem et ille quaerebat. quamquam enim stetisse ipsum in 20
fastigio eloquentiae fateor, ac vix, quid adici potuerit, in-

36 prudentes *Gertz*, prudentissimos *libri*.

venio, fortasse inventurus, quod adhuc abscisurum putem
fuisse (nam fere sic docti iudicaverunt, plurimum in eo
virtutum, nonnihil fuisse vitiorum, et se ipse multa ex illa
iuvenili abundantia coercuisse testatur): tamen, quando nec
sapientis sibi nomen minime sui contemptor adseruit et
melius dicere, certe data longiore vita et tempore ad com-
ponendum securiore, potuisset, non maligne crediderim
defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit.
21 et licebat, si aliter sentirem, fortius id liberiusque defendere.
an vero M. Antonius neminem a se visum eloquentem,
quod tanto minus erat, professus est, ipse etiam M. Tullius
quaerit adhuc eum et tantum imaginatur ac fingit: ego non
audeam dicere, aliquid in hac, quae superest, aeternitate
22 inveniri posse eo, quod fuerit, perfectius? transeo illos, qui
Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis
tribuunt: quamquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes
videatur satis esse perfectus, quem dormitare interim dicit,
nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius
etiam apud ipsum reprehendunt, nec Asinio utrique, qui
vitia orationis eius etiam inimice pluribus locis insequuntur.
23 Concedamus sane, quod minime natura patitur, reper-
tum esse aliquem malum virum summe disertum, nihilo
tamen minus oratorem eum negabo. nam nec omnibus, qui
fuerint manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia
24 sine virtute intellegi non potest fortitudo. an ei, qui ad
defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam
neque cupiditas corrumpat nec gratia vertat nec metus
frangat: sed proditorem, transfugam, praevaricatorem dona-
bimus oratoris illo sacro nomine? quod si mediocribus etiam
patronis convenit haec quae vulgo dicitur bonitas, cur non
orator ille, qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus
25 quam dicendi virtute perfectus? non enim forensem quan-
dam instituimus operam nec mercennariam vocem neque,
ut asperioribus verbis parcamus, non inutilem sane litium
advocatum, quem denique causidicum vulgo vocant, sed
virum cum ingenii natura praestantem, tum vero tot pulcher-
rimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus
humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, singu-
larem perfectumque undique, optima sentientem optimeque

3 Brut. 91, 316. Orat. 30, 107 — 10 de Orat. 1, 21, 95

6 tempore *Burman*, tempora b, te B.

dicentem. in hoc quota pars erit, quod aut innocentes 26
tuebitur aut improborum scelera compescet aut in pecuniariis quaestionibus veritati contra calumniam aderit? summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, sed maioribus clarius elucebit, cum regenda senatus consilia et popularis
error ad meliora ducendus. an non talem quendam videtur 27
finxisse Vergilius, quem in seditione vulgi iam faces et saxa iaculantis moderatorem dedit:

tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant.

habemus igitur ante omnia virum bonum, post hoc adicit et dicendi peritum:

ille regit dictis animos et pectora mulcet.

quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem instituimus, 28
si sit ad proelium miles cohortandus, ex mediis sapientiae praeceptis orationem trahet? nam quo modo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, dolorum, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas et fortitudo
et honesti praesens imago successerit? quae certe melius 29
persuadebit aliis qui prius persuaserit sibi. prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio, nec umquam tanta fuerit loquendi facultas, ut non titubet *atque* haereat, quotiens ab
animo verba dissentiunt. vir autem malus aliud dicat 30
necesse est quam sentit: bonos numquam honestus sermo deficiet, numquam rerum optimarum (nam idem etiam prudentes erunt) inventio: quae etiam si lenociniis destituta sit, satis tamen natura sua ornatur nec quidquam non
diserte, quod honeste, dicitur. quare, iuventus, immo omnis 31
aetas (neque enim rectae voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in h*o*c elaboremus: forsan et consummare contingat. nam si natura non prohibet et esse virum bonum et esse dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se
quisque speret fore illum aliquem? ad quod si vires ingenii 32
non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. hoc certe procul eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis

9 Aen. 1, 151 sqq.

11, 12 adicit et *Halm*, adiciet B — 22 atque haereat *Buttmann*, adhaereat B — 30 hoc *Regius*, haec B — 37 rerum Par. 2 *m. 2*, rem B.

posse misceri. facultas dicendi, si in malos incidit, et ipsa iudicanda est malum: peiores enim illos facit, quibus contingit.

33 Videor mihi audire quosdam (neque enim deerunt umquam qui diserti esse quam boni malint) illa dicentes: 'quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus et difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confess*ione* locutus es, nisi aliquando vis ac facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? bonus enim vir non agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se
34 tuetur veritas ipsa.' quibus ego, cum de meo primum opere respondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. pertractare enim, quo modo aut pro falsis aut etiam pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius et deprehendamus et refellamus, quem ad modum remedia
35 melius adhibebit, cui nota quae nocent fuerint. neque enim Academici, cum in utramque disserunt partem, non secundum alteram vivunt, nec Carneades ille, qui Romae audiente censorio Catone non minoribus viribus contra iustitiam dicitur disseruisse quam pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse vir fuit. verum et virtus quid sit adversa ei malitia detegit, et aequitas fit ex iniqui contemplatione manifestior, et plurima contrariis probantur: debent ergo oratori sic esse
36 adversariorum nota consilia ut hostium imperatori. verum et illud, quod prima propositione durum videtur, potest adferre ratio, ut vir bonus in defensione causae velit auferre aliquando iudici veritatem. quod si quis a me proponi mirabitur (quamquam non est haec mea proprie sententia, sed eorum, quos gravissimos sapientiae magistros aetas vetus credidit), sic iudicet, pleraque esse, quae non tam
37 factis quam causis eorum vel honesta fiant vel turpia. nam si hominem occidere saepe virtus, liberos necare nonnumquam pulcherrimum est, asperiora quaedam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus,
38 sed etiam quare et qua mente defendat. ac primum concedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando virum bonum ut

---

8 confessione *Spalding*, confesso *libri* — 18 disserunt *Regius* (**B**), differunt **M** — 31 iudicet *edd. vett.*, iudicent **B**.

mendacium dicat, et quidem nonnumquam levioribus causis,
ut in pueris aegrotantibus utilitatis eorum gratia multa fin-
gimus, multa non facturi promittimus: nedum si ab homine 39
occidendo grassator avertendus sit aut hostis pro salute
patriae fallendus, ut hoc, quod alias in servis quoque re-
prehendendum est, sit alias in ipso sapiente laudandum. id
si constiterit, multa iam video posse evenire, propter quae
orator bene suscipiat tale causae genus, quale remota ratione
honesta non recepisset. nec hoc dico, quia severiores sequi 40
placet leges, pro patre, fratre, amico periclitantibus, tametsi
non mediocris haesitatio est, hinc iustitiae proposita imagine,
inde pietatis. nihil dubii relinquamus. sit aliquis insidiatus
tyranno atque ob id reus: utrumne salvum eum nolet is,
qui a nobis finitur, orator? an, si tuendum susceperit, non
tam falsis defendet, quam qui apud iudices malam causam
tuetur? quid si quaedam bene facta damnaturus est iudex, 41
nisi ea non esse facta convicerimus, non vel hoc modo ser-
vabit orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem
civem? quid si quaedam iusta natura, sed condicione tem-
porum inutilia civitati sciemus, nonne utemur arte dicendi
bona quidem, sed malis artibus simili? ad hoc nemo dubi- 42
tabit, quin, si nocentes mutari in bonam mentem aliquo
modo possint, sicut posse conceditur, salvos esse eos magis
e re publica sit quam puniri. si liqueat igitur oratori futurum
bonum virum, *cui* vera obicientur, non id aget ut salvus
sit? da nunc, ut crimine manifesto prematur dux bonus, 43
et sine quo vincere hostem civitas non possit, nonne ei
communis utilitas oratorem advocabit? certe Fabricius Cor-
nelium Rufinum, et alioqui malum civem et sibi inimicum,
tamen, quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam
consulem suffragio suo fecit atque id mirantibus quibusdam
respondit, a cive se spoliari malle quam ab hoste venire.
ita, hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum
vel manifesti peculatus reum? multa dici possunt similia, 44
sed vel unum ex iis quodlibet sufficit. non enim hoc agimus,
ut istud illi, quem formamus, viro saepe sit faciendum, sed
ut, si talis coegerit ratio, sit tamen vera finitio, oratorem
esse virum bonum dicendi peritum. praecipere vero ac 45
discere, quo modo etiam probatione difficilia tractentur,

25 cui *Regius*, tunc B — 27 hostem *Obrecht*, honestem B — 39 tractentur N, tractetur B.

necessarium est. nam frequenter etiam optimae causae similes sunt malis et innocens reus multis veri similibus premitur, quo fit ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua si nocens esset. iam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, litterae, suspiciones, opiniones. non aliter autem veri similia quam vera et confirmantur et refelluntur. quapropter, ut res feret, flectetur oratio manente honesta voluntate.

Cognoscenda oratori quibus mores formentur.

1 II. Quando igitur orator est vir bonus, is autem citra
virtutem intellegi non potest, virtus, etiam si quosdam impetus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est:
mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi atque
omnis honesti iustique disciplina pertractanda, sine qua nemo
2 nec vir bonus esse nec dicendi peritus potest. nisi forte
accedemus iis, qui natura constare mores et nihil adiuvari
disciplina putant, scilicet ut ea quidem, quae manu fiunt,
atque eorum etiam contemptissima confiteantur egere doctoribus, virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam et inlaboratam,
3 tantum quia nati simus, habeamus. abstinens erit, qui id
ipsum, quid sit abstinentia, ignoret? et fortis, qui metus
doloris, mortis, superstitionis nulla ratione purgaverit? et
iustus, qui aequi bonique tractatum, qui leges, quae
natura sunt omnibus datae quaeque propriae populis et
gentibus constitutae, numquam eruditiore aliquo sermone
tractarit? o quam istud parvum putant, quibus tam facile
4 videtur! sed hoc transeo, de quo neminem, qui litteras vel
primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto. ad
illud sequens praevertar, ne dicendi quidem satis peritum
fore, qui non et naturae vim omnem penitus perspexerit et
5 mores praeceptis ac ratione formarit. neque enim frustra in
tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta, quae de aequo,
iusto, vero, bono deque iis, quae sunt contra posita, dicantur, propria esse oratoris adfirmat, ac philosophos, cum ea
dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis, non suis. idem

33 c. 20. 27. 31

7 feret **N**, ferret **B** — 9 formentur **M**, formantur **B** — 27 parvum *Spalding*, parum **B**.

tamen confitetur, ea iam esse a philosophia petenda, vide-
licet quia magis haec illi videtur in possessione earum rerum
fuisse. hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris et 6
epistulis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiae
fontibus fluere, ideoque aliquamdiu praeceptores eosdem
fuisse morum atque dicendi. quapropter haec exhortatio
mea non eo pertinet, ut esse oratorem philosophum velim,
quando non alia vitae secta longius a civilibus officiis at-
que ab omni munere oratoris recessit. nam quis philoso- 7
phorum aut in iudiciis frequens aut clarus in contionibus
fuit? quis denique in ipsa, quam maxime plerique prae-
cipiunt, rei publicae administratione versatus est? atqui ego
illum, quem instituo, Romanum quendam velim esse sapien-
tem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis
atque operibus vere civilem virum exhibeat. sed quia 8
deserta ab his, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia
sapientiae non iam in actu suo atque in hac fori luce ver-
santur, sed in porticus et in gymnasia primum, mox in con-
ventus scholarum recesserunt, id, quod est oratori neces-
sarium nec a dicendi praeceptoribus traditur, ab iis petere
nimirum necesse est, apud quos remansit: evolvendi penitus
auctores, qui de virtute praecipiunt, ut oratoris vita cum
scientia divinarum rerum sit humanarumque coniuncta. quae 9
ipsae quanto maiores ac pulchriores viderentur, si illas ii
docerent, qui etiam eloqui praestantissime possent? utinam-
que sit tempus umquam, quo perfectus aliquis, qualem opta-
mus, orator hanc artem superbo nomine et vitiis quorun-
dam bona eius corrumpentium invisam vindicet sibi ac
velut rebus repetitis in corpus eloquentiae adducat. quae 10
quidem cum sit in tres divisa partes, naturalem, moralem,
rationalem, qua tandem non est cum oratoris opere con-
iuncta?

Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quae
tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates
vocis cuiusque nosse et ambigua aperire et perplexa discer-
nere et de falsis iudicare et colligere ac resolvere quae
velis oratorum est. quamquam ea non tam est minute at- 11
que concise in actionibus utendum quam in disputationibus,
quia non docere modo, sed movere etiam ac delectare au-
dientes debet orator, ad quod impetu quoque ac viribus et

12 atqui Par. 1, atque B.

decore est opus, ut vis amnium maior est altis ripis multoque gurgitis tractu fluentium quam tenuis aquae et obiectu
12 lapillorum resultantis. et ut palaestrici doctores illos, quos numeros vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut iis omnibus ii, qui didicerint, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere et firmitate et spiritu agitur), sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cuius se occasio
13 dederit, efficiant: ita haec pars dialectica, sive illam dicere malumus disputatricem, ut est utilis saepe et finitionibus et comprehensionibus et separandis, quae sunt differentia, et resolvenda ambiguitate, distinguendo, dividendo, inliciendo, implicando, ita, si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus et sectas ad tenuitatem suam vires ipsa
14 subtilitate consumet. itaque reperias quosdam in disputando mire callidos, cum ab illa cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu quam parva quaedam animalia, quae in angustiis mobilia in campo deprehenduntur.

15 Iam quidem pars illa moralis, quae dicitur ethice, certe tota oratori est accommodata. nam in tanta causarum, sicut superioribus libris diximus, varietate, cum alia coniectura quaerantur, alia finitionibus concludantur, alia iure submoveantur vel transferantur, alia colligantur vel ipsa inter se concurrant vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla fere dici potest, cuius non parte in aliqua tractatus aequi ac boni reperiatur, plerasque vero esse quis nescit, quae totae
16 in sola qualitate consistant? in consiliis vero quae ratio suadendi est ab honesti quaestione seposita? quin illa etiam pars tertia, quae laudandi ac vituperandi officiis continetur,
17 nempe in tractatu recti pravique versatur. an de iustitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non plurima dicet orator? sed ille vir bonus, qui haec non vocibus tantum sibi nota atque nominibus aurium tenus in usum linguae perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet vere dicet.
18 cum sit autem omnis generalis quaestio speciali potentior, quia universo pars continetur, non utique accedit parti quod universum est, profecto nemo dubitabit, generales quaestiones
19 in illo maxime studiorum more versatas. iam vero cum sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde

17 in *ante* campo Goth., om. B.

etiam status causarum dicitur finitivus, nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet? quid? non quaestio iuris omnis aut verborum proprietate aut aequi disputatione aut voluntatis coniectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. ergo natura permixta est omnibus istis oratio, quae 20
quidem oratio est vere. nam ignara quidem huiusce doctrinae loquacitas erret necesse est, ut quae vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars vero naturalis, cum est ad exercitationem dicendi tanto ceteris uberior, quanto maiore spiritu de divinis rebus quam humanis eloquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam complectitur. nam si regitur providentia mundus, administranda 21
certe bonis viris erit res publica: si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem nec voluptatibus terreni corporis serviendum. an haec non frequenter tractabit orator? iam de auguriis, responsis, religione denique omni, de quibus maxima saepe in senatu consilia versata sunt, non erit ei disserendum, si quidem, ut nobis placet, futurus est vir civilis idem? quae denique intellegi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis? haec si ratione manifesta non 22
essent, exemplis tamen crederemus. si quidem et Periclen, cuius eloquentiae, etiam si nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cum historici tum etiam liberrimum hominum genus, comici veteres tradunt, Anaxagorae physici constat auditorem fuisse, et Demosthenen, principem omnium Graeciae oratorum, dedisse operam Platoni. nam M. Tullius non tantum se debere scholis rhetorum 23
quantum Academiae spatiis, frequenter ipse testatus est: neque se tanta umquam in eo fu*d*isset ubertas, si ingenium suum consaepto fori, non ipsius rerum naturae finibus terminasset.

Verum ex hoc alia mihi quaestio exoritur, quae secta conferre plurimum eloquentiae possit, quamquam ea non inter multas potest esse contentio. nam in primis nos Epicurus 24
a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quam velocissim*a* iubet. neque vero Aristippus, summum in

---

29 Orat. 3, 12

---

31 fudisset *edd. vett.*, fuisset *libri* — 38 velocissima *Badius*, uelocissime *libri*.

voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem ad-
hortetur. Pyrrhon quidem quas in hoc opere habere partes
potest? cui iudices esse, apud quos verba faciat, et reum,
pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda sententia,
25 non liquebit. Academiam quidam utilissimam credunt, quod
mos in utramque partem disserendi ad exercitationem foren-
sium causarum proxime accedat. adiciunt loco probationis,
quod ea praestantissimos in eloquentia viros ediderit. Peri-
patetici studio quoque se quodam oratorio iactant: nam
theses dicere exercitationis gratia fere est ab iis institutum.
Stoici, sicut copiam nitoremque eloquentiae fere praecep-
toribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut
26 probare acrius aut concludere subtilius contendunt. sed haec
inter ipsos, qui velut sacramento rogati vel etiam super-
stitione constricti nefas ducunt a suscepta semel persuasione
discedere: oratori vero nihil est necesse in cuiusquam iurare
27 leges. maius enim opus atque praestantius, ad quod ipse
tendit et cuius est velut candidatus, si quidem est
futurus cum vitae tum etiam eloquentiae laude perfectus.
quare in exemplum dicendi facundissimum quemque pro-
ponet sibi ad imitandum, moribus vero formandis quam
honestissima praecepta rectissimamque ad virtutem viam
deliget. exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit
plurimus in maximis quibusque ac natura pulcherrimis.
28 nam quae potest materia reperiri ad graviter copioseque
dicendum magis abundans quam de virtute, de re publica,
de providentia, de origine animorum, de amicitia? haec
sunt, quibus mens pariter atque oratio insurgant: quae
vere bona, quid mitiget metus, coerceat cupiditates, eximat
nos opinionibus vulgi animumque caelestem *erigat*.

29 Neque ea solum, quae talibus disciplinis continentur,
sed magis etiam, quae sunt tradita antiquitus dicta ac facta
praeclare, et nosse et animo semper agitare conveniet.
quae profecto nusquam plura maioraque quam in nostrae
30 civitatis monumentis reperientur. an fortitudinem, iustitiam,
fidem, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac
mortis melius alii docebunt quam Fabricii, Curii, Reguli,
Decii, Mucii aliique innumerabiles? quantum enim Graeci
praeceptis valent, tantum Romani, quod est maius, exemplis.

---

20 bene *ante* dicendi B, *om.* b — 30 erigat *addidi*.

tantum quod non cogn*i*tis *ille* rebus ad*qui*ever*it*, qui non 31
modo proximum tempus lucemque praesentem intueri satis
credat, sed omnem posteritatis memoriam spatium vitae
honestae et curriculum laudis existimet: hinc mihi ille
iustitiae haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis
atque consiliis praestet. neque erit perfectus orator, nisi
qui honeste dicere et sciet et audebit.

Necessariam iuris civilis oratori scientiam.

III. Iuris quoque civilis necessaria huic viro scientia 1
est et morum ac religionum eius rei publicae, quam capesset.
nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit
tot rerum, quibus praecipue civitas continetur, ignarus?
quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit,
qui quod est in causis potentissimum sit ab altero petiturus,
paene non dissimilis iis, qui poetarum scripta pronuntiant?
nam quodam modo mandata perferet, et ea, quae sibi a 2
iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet et ipse liti-
gantium auxiliator egebit auxilio. quod ut fieri nonnumquam
minore incommodo possit, cum domi praecepta et composita
et sicut cetera, quae in causa sunt, in discendo cognita
ad iudicem p*er*fert: quid fiet in iis quaestionibus, quae
subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter
respectet et inter subsellia minores advocatos interroget?
potest autem satis diligenter accipere quae tum audiet, 3
cum *iam* dicenda sunt, aut fortiter adfirmare aut ingenue
pro suis dicere? possit in actionibus: quid fiet in alter-
catione, ubi occurrendum continuo nec libera ad discendum
mora est? quid si forte peritus iuris ille non aderit? quid
si quis non satis in ea re doctus falsum aliquid subiecerit?
hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod credit
eum scire, qui moneat. neque ego sum nostri moris ignarus 4
oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent et tela agen-
tibus subministrant, neque idem Graecos quoque nescio
factitasse, unde nomen his pragmaticorum datum est. sed
loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis,
sed omnia, quae profutura sunt, debet. itaque eum nec 5

1 cognitis . . . adquieverit *Bonnell*, cognitis de rebus admoneri [qui] non *Becher*, cognatis ide r. admoueri B — 4 hinc Par. 2, *om. cett.* — — 21 perfert *ed. Ald.*, p̄fert B — 25 iam dicenda *Halm*, adicienda B.

inutilem, si ad horam forte constiterit, neque in testa-
tionibus faciendis esse imperitum velim. quis enim potius
praeparabit ea, quae, cum aget, esse in causa velit? nisi
forte imperatorem quis idoneum credit in proeliis
quidem strenuum et fortem et omnium, quae pugna
poscit, artificem, sed neque dilectus agere nec copias con-
trahere atque instruere nec prospicere commeatus nec
locum capere castris scientem: prius est enim certe parare
6 bella quam gerere. atqui simillimus huic sit advocatus, si
plura, quae ad vincendum valent, aliis reliquerit, cum prae-
sertim hoc, quod est maxime necessarium, nec tam sit
arduum, quam procul intuentibus fortasse videatur. namque
omne ius, quod est certum, aut scripto aut moribus con-
7 stat, dubium aequitatis regula examinandum est. quae scripta
sunt aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem,
cognitionis sunt enim, non inventionis: at quae consultorum
responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt
posita aut in recti pravique discrimine. vim cuiusque vocis
intellegere aut commune prudentium est aut proprium ora-
8 toris, aequitas optimo cuique notissima. nos porro et bonum
virum et prudentem in primis oratorem putamus, qui cum
se ad id, quod est optimum natura, derexerit, non magno
opere commovebitur, si quis ab eo consultus dissentiet, cum
ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit.
sed etiam si nosse, quid quisque senserit, volet, lectionis
9 opus est, qua nihil est in studiis minus laboriosum. quod si
plerique desperata facultate agendi ad discendum ius decli-
naverunt, quam id scire facile est oratori, quod discunt
qui sua quoque confessione oratores esse non possunt!
verum et M. Cato cum in dicendo praestantissimus, tum
iuris idem fuit peritissimus, et Scaevolae Servioque Sulpicio
10 concessa est etiam facundiae virtus. et M. Tullius non modo
in agendo numquam est destitutus scientia iuris, sed etiam
componere aliqua de eo coeperat, ut appareat posse oratorem
non discendo tantum iuri vacare, sed etiam docendo.

11 Verum ea, quae de moribus excolendis studioque
iuris praecipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quod
multos cognovimus, qui taedio laboris, quem ferre tendenti-
bus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad haec de-
verticula desidiae. quorum alii se ad album ac rubricas

33 agendo *ed. Camp.*, agendum B — 40 rubricas Par. 2, rubrica B.

transtulerunt et formularii vel, ut Cicero ait, legulei quidam
esse maluerunt, tamquam utiliora eligentes ea, quorum
solam facilitatem sequebantur, alii pigritiae adrogantioris, 12
qui subito fronte conficta immissaque barba, veluti despe-
xissent oratoria praecepta, paulum aliquid sederunt in scholis
philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti
captarent auctoritatem contemptu ceterorum: philosophia
enim simulari potest, eloquentia non potest.

Item historiarum.

IV. In primis vero abundare debet orator exemplorum 1
copia cum veterum tum etiam novorum, adeo ut non ea
modo, quae conscripta sunt historiis aut sermonibus velut
per manus tradita quaeque cotidie aguntur, debeat nosse,
verum ne ea quidem, quae sunt a clarioribus poetis ficta,
neglegere. nam illa quidem priora aut testimoniorum aut 2
etiam iudicatorum obtinent locum, sed haec quoque aut
vetustatis fide tuta sunt aut ab hominibus magnis prae-
ceptorum loco ficta creduntur. sciat ergo quam plurima,
unde etiam senibus auctoritas maior est, quod plura nosse
et vidisse creduntur, quod Homerus frequentissime testatur.
sed non est expectanda ultima aetas, cum studia praestent,
ut, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam praeteritis
saeculis vixisse videamur.

Quae sint artis oratoriae instrumenta.

V. Haec sunt, quae me redditurum promiseram, in- 1
strumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius ora-
toris. haec arma habere ad manum, horum scientia debet
esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili
copia et inventionis ratione et disponendi usu et memoriae
firmitate et actionis gratia. sed plurimum ex his valet
animi praestantia, quam nec metus frangat nec acclamatio
terreat nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam
tardet. nam ut abominanda sunt contraria his vitia con- 2
fidentiae, temeritatis, improbitatis, adrogantiae, ita citra
constantiam, fiduciam, fortitudinem nihil ars, nihil studium,

---

1 de Orat. 1, 55, 236

---

3 alii *edd. vett.*, alique **B**.

nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis et
imbellibus. invitus mehercule dico, quoniam et aliter
accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem sed
amabile et quae virtutes facillime generet, esse inter*im*
adversa*m* multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studii-
que in lucem non prolata situ quodam secreti consumerentur.
3 sciat autem, si quis haec forte minus adhuc peritus distin-
guendi vim cuiusque verbi leget, non probitatem a me
reprehendi, sed verecundiam, quae est timor quidam redu-
cens animum ab iis, quae facienda sunt: inde confusio et
coepti paenitentia et subitum silentium. quis porro dubitet
vitiis adscribere adfectum, propter quem facere honeste
4 pudet? neque ego rursus nolo eum, qui sit dicturus, et
sollicitum surgere et colorem mutare et periculum intellegere:
quae si non accident, etiam simulanda erunt. sed intellectus
hic sit operis, non metus, moveamurque, non concidamus.
optima est autem emendatio verecundiae fiducia et quam-
libet imbecilla frons magna conscientia sustinetur.

5 Sunt et naturalia, ut supra dixi, quae tamen et cura
iuvantur, instrumenta, vox, latus, decor: quae quidem tan-
tum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. habuit
oratores aetas nostra copiosiores, sed, cum diceret, eminere
inter aequales Trachalus videbatur. ea corporis sublimitas
erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus praestantia,
vox quidem non, ut Cicero desiderat, paene tragoedorum,
sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragoedos.
6 certe cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quattuor
autem iudicia, ut moris est, cogerentur atque omnia clamo-
ribus fremerent, et auditum eum et intellectum et, quod
agentibus ceteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoque
ex quattuor tribunalibus memini. sed hoc votum est et
rara felicitas: quae si non adsit, sane sufficiat ab iis, quibus
quis dicit, audiri. talis esse debet orator, haec scire.

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

1 VI. Agendi autem initium sine dubio secundum vires
cuiusque sumendum est. neque ego annos definiam, cum

25 de Orat. 1, 28, 128

4. 5 interim adversam *edd. vett.*, inter adversa *libri* — 14 colorem mutare **Par. 1**, colore mutari **B** — 15 accident **Par. 2**, acciderent **B**.

Demosthenen puerum admodum actiones pupillares habuisse
manifestum sit, Calvus, Caesar, Pollio multum ante quae-
storiam omnes aetatem gravissima iudicia susceperint, prae-
textatos egisse quosdam sit traditum, Caesar Augustus
duodecim natus annos aviam pro rostris laudaverit. modus 2
mihi videtur quidam tenendus, ut neque praepropere de-
stringatur immatura frons et quidquid est illud adhuc acer-
bum proferatur (nam inde et contemptus operis innascitur
et fundamenta iaciuntur impudentiae et, quod est ubique
perniciosissimum, praevenit vires fiducia): nec rursus diffe- 3
rendum est tirocinium in senectutem: nam cotidie metus
crescit maiusque fit semper quod ausuri sumus, et, dum
deliberamus, quando incipiendum sit, incipere iam serum
est. quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem
promi decet, dum et veniae *est* spes et paratus favor et audere
non dedecet, et, si quid desit operi, supplet aetas, et, si
qua sunt dicta iuveniliter, pro indole accipiuntur, ut totus 4
ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus: *quid enim tam
commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare
fluctuantibus, litus eiectis?* quae cum sex et viginti
natus annos summis audientium clamoribus dixerit, defer-
visse tempore et annis liquata iam senior idem fatetur. et
hercule quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen
proprius quidam fori profectus, alia lux, alia veri discri-
minis facies, plusque, si separes, usus sine doctrina quam
citra usum doctrina valeat. ideoque nonnulli senes in schola 5
facti stupent novitate, cum in iudicia venerunt, et omnia
suis exercitationibus similia desiderant. at illic et iudex
tacet et adversarius obstrepit et nihil temere dictum perit,
et, si quid tibi ipse sumas, probandum est, et laboratam
congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua de-
ficit, et omisso magna semper flandi tumore in quibusdam
causis loquendum est, quod illi diserti minime sciunt. ita- 6
que nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur,
quam ut causas agant. ceterum illum, quem iuvenem tene-
risque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, et in-
cipere quam maxime facili ac favorabili causa velim,
ferarum ut catuli molliore praeda saginantur, et non utique

18 c. 26, 72 — 22 Orat. 30, 107

15 veniae est *Becher* (veniae *Davisius*), venia et *libri*.

ab hoc initio continuare operam et ingenio adhuc alendo
callum inducere, sed iam scientem, quid sit pugna et in
7 quam rem studendum sit, refici atque renovari. sic et tiro-
cinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audiendi
facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. usus est
hac ratione M. Tullius, et cum iam clarum meruisset inter
patronos, qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit seque
et aliis sine dubio eloquentiae ac sapientiae magistris, sed
praecipue tamen Apollonio Moloni, quem Romae quoque
audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum
dedit. tum dignum operae pretium venit, cum inter se con-
gruunt praecepta et experimenta.

Quae in suscipiendis causis oratori observanda sint.

1 VII. Cum satis in omne certamen virium fecerit, prima
ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus defendere qui-
dem reos profecto quam facere vir bonus malet, non tamen
ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico
neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam
rationem vitae vocet. nam et leges ipsae nihil valeant nisi
actoris idonea voce munitae, et si poenas scelerum expetere
fas non est, prope est ut scelera ipsa permissa sint, et
2 licentiam malis dari certe contra bonos est. quare neque
sociorum querelas nec amici vel propinqui necem nec
erupturas in rem publicam conspirationes inultas patietur
orator, non poenae nocentium cupidus, sed emendandi
vitia corrigendique mores. nam qui ratione traduci ad
3 meliora non possunt, solo metu continentur. itaque ut accu-
satoriam vitam vivere et ad deferendos reos praemio duci
proximum latrocinio est, ita pestem intestinam propulsare
cum propugnatoribus patriae comparandum. ideoque prin-
cipes in re publica viri non detractaverunt hanc officii
partem, creditique sunt etiam clari iuvenes obsidem rei
publicae dare malorum civium accusationem, quia nec odisse
improbos nec simultates provocare nisi ex fiducia bonae
4 mentis videbantur. idque cum ab Hortensio, Lucullis, Sul-
picio, Cicerone, Caesare, plurimis aliis, tum ab utroque
Catone factum est: quorum alter appellatus est sapiens,

26 cf. Syri sentent. v. 553 ed. Ribb.

alter nisi creditur fuisse, vix scio cui reliquerit huius nominis
locum. namque defendet *non* omnes orator idem, portumque
illum eloquentiae suae salutarem non etiam piratis patefaciet
duceturque in advocationem maxime causa. quoniam tamen 5
omnes, qui non improbe litigabunt, quorum certe bona pars
est, sustinere non potest unus, aliquid et commendantium
personis dabit et ipsorum, qui iudicio decernent, ut optimi
cuiusque voluntate moveatur: namque hos et amicissimos
habebit vir bonus. submovendum vero est utrumque ambitus 6
genus vel potentibus contra humiles venditandi operam
suam vel illud etiam iactantius minores utique contra digni-
tatem attollendi: non enim fortuna causas vel iustas vel
improbas facit. neque vero pudor obstet, quo minus suscep-
tam, cum melior videretur, litem, cognita inter discendum
iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit verum. nam 7
et in hoc maximum, si aequi iudices sumus, beneficium est,
ut non fallamus vana spe litigantem. neque est dignus
opera patroni qui non utitur consilio. et certe non convenit
ei, quem oratorem esse volumus, iniusta tueri scientem.
nam si ex illis, quas supra diximus, causis falsum tuebitur,
erit tamen honestum, quod ipse faciet.

Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. quod 8
ex prima statim fronte diiudicare imprudentium est. nam
quis ignorat, quin id longe sit honestissimum ac liberalibus
disciplinis et illo, quem exigimus, animo dignissimum, non
vendere operam nec elevare tanti beneficii auctoritatem,
cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, quod pretium
habent? caecis hoc, ut aiunt, satis clarum est, nec quisquam, 9
qui sufficientia sibi (modica autem haec sunt) possidebit,
hunc quaestum sine crimine sordium fecerit. at si res
familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secun-
dum omnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri,
cum et Socrati collatum sit ad victum, et Zeno, Cleanthes,
Chrysippus mercedes a discipulis acceptaverint. neque enim 10
video, quae iustior adquirendi ratio quam ex honestissimo
labore et ab iis, de quibus optime meruerint, quique, si
nihil invicem praestent, indigni fuerint defensione. quod
quidem non iustum modo, sed necessarium etiam est, cum
haec ipsa opera tempusque omne alienis negotiis datum
facultatem aliter adquirendi recidant. sed tum quoque 11

2 non *add. Becher* — 5 bona *om.* B, *habet* Voss. 1 — 33 Zenon B.

tenendus est modus, ac plurimum refert, et a quo accipiat
et quantum et quo usque. paciscendi quidem ille piraticus
mos et imponentium periculis pretia procul abominanda
negotiatio etiam a mediocriter improbis aberit, cum prae-
sertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit
metuendus ingratus: qui si *sit* futurus, malo tamen ille
12 peccet. nihil ergo adquirere volet orator ultra quam satis
erit, ac ne pauper quidem tamquam mercedem accipiet,
sed mutua benivolentia utetur, cum sciet se tanto plus
praestitisse. non enim, quia venire hoc beneficium non
oportet, *oportet* perire. denique ut gratus sit, ad eum magis
pertinet, qui debet.

Quae in docendis.

1 VIII. Proxima discendae causae ratio, quod est ora-
tionis fundamentum. neque enim quisquam tam ingenio
tenui reperietur, qui, cum omnia, quae sunt in causa,
diligenter cognoverit, ad docendum certe iudicem non suf-
2 ficiat. sed eius rei paucissimis cura est nam ut taceam de
neglegentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo vertatur,
dum sint quae vel extra causam ex personis aut communi
tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos
et ambitio pervertit, qui partim tamquam occupati semper-
que aliud habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se
venire litigatorem aut eodem matutino iubent, nonnumquam
3 etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur, partim
iactantia ingenii, ut res cito accepisse videantur, tenere se
et intellegere prius paene quam audiant mentiti, cum multa
et diserte summisque clamoribus, quae neque ad iudicem
neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene
4 sudantes beneque comitati per forum reducuntur. ne illas
quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos
iubent, quamquam minus mali est, si illi saltem recte
discant recteque doceant. sed quis discet tam bene quam
patronus? quo modo autem sequester ille et media litium
manus et quidam interpres impendet aequo animo laborem
in alienas actiones, cum dicturis tanti suae non sint?
5 pessimae vero consuetudinis libellis esse contentum, quos
componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti

---

6 sit *add. Halm* — 11 oportet *hoc loco add. Buttmann* — 15 tam *om.* B, *habet* b.

ipse non sufficit, aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui
se non posse agere confitentur, deinde faciunt id, quod est
in agendo difficillimum. nam qui iudicare, quid dicendum,
quid dissimulandum, quid declinandum, mutandum, fingen-
dum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod
difficilius est oratorem facit? hi porro non tantum nocerent, 6
si omnia scriberent, uti gesta sunt. nunc consilium et colores
adiciunt et aliqua peiora veris, quae plerique cum accepe-
runt, immutare nefas habent et velut themata in scholis
posita custodiunt. deinde deprehenduntur et causam, quam
discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversariis discunt.
liberum igitur demus ante omnia iis, quorum negotium erit, 7
tempus ac locum, exhortemurque ultro, ut omnia quam-
libet verbose et unde volent repetita [tempore] exponant:
non enim tam obest audire supervacua quam ignorare
necessaria. frequenter autem et vulnus et remedium in iis 8
orator inveniet, quae litigatori in neutram partem habere
momentum videbantur. nec tanta sit acturo memoriae
fiducia, ut subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum
ac saepius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua
prima expositione potuerunt, praesertim hominem, quod
saepe evenit, imperitum, sed etiam ut sciamus, an eadem
dicat. plurimi enim mentiuntur et, tamquam non doceant 9
causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum iudice
loquuntur. quapropter numquam satis credendum est, sed
agitandus omnibus modis et turbandus et evocandus. nam 10
ut medicis non apparentia modo vitia curanda sunt, sed
etiam invenienda quae latent, saepe ipsis ea, qui sanandi
sunt, occulentibus, ita advocatus plura quam ostenduntur
adspiciat. nam cum satis in audiendo patientiae impenderit,
in aliam rursus ei personam transeundum est agendusque
adversarius, proponendum quidquid omnino excogitari contra
potest, quidquid recipit in eius modi disceptatione natura.
interrogandus quam infestissime ac premendus: nam dum 11
omnia quaerimus, aliquando ad verum, ubi minime expecta-
vimus, pervenimus.

In summa optimus est in discendo patronus incredulus:
promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas
consignationes, ipsum denique adversarium quaedam non

14 repetita [tempore] *Becher*, repetita ex t. *ed. Jens.*, repetito t. B.

12 negaturum. ideoque opus est intueri omne litis instrumentum:
quod videre non est satis, perlegendum erit. nam frequen-
tissime aut non sunt omnino quae promittebantur, aut minus
continent aut cum alio aliquo nocituro permixta sunt aut
nimia sunt et fidem hoc ipso detractura, quod non habent
13 modum. denique linum ruptum aut turbat*am* cera*m* aut
sine agnitore signa frequenter invenies: quae nisi domi
excusseris, in foro inopinata decipient, plusque nocebunt
destituta quam non promissa nocuissent. multa etiam, quae
litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus
eruet, modo per omnes, quos tra*di*dimus, argumentorum
14 locos eat. quos ut circumspectare in agendo et attemptare
singulos minime convenit propter quas diximus causas, ita
in discendo rimari necessarium est, quae personae, quae
tempora et loca, instituta, instrumenta, cetera, ex quibus
non tantum illud, quod est artificiale probationis genus,
colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint
refellendi. nam plurimum refert, invidia reus an odio an
contemptu laboret, quorum fere pars prima superiores,
15 proxima pares, tertia humiliores premit. sic causam per-
scrutatus propositis ante oculos omnibus, quae prosint
noceantve, tertiam deinceps personam induat iudicis fingat-
que apud se agi causam et, quod ipsum movisset de eadem
re pronuntiaturum, id potentissimum apud quemcumque
agetur existimet. sic eum raro fallet eventus, aut culpa
iudicis erit.

Quae in agendis.

1 IX. Quae sint in agendo servanda, toto fere opere
exsecuti sumus, pauca tamen propria huius loci, quae non
tam dicendi arte quam officiis agen*t*is continentur, attingam.
ante omnia ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum
2 causae praesentis cupido laudis abducat. nam ut gerentibus
bella non semper exercitus per plana et amoena ducendus
est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandae
civitates quamlibet praecisis impositae rupibus aut operum
mole difficiles, ita oratio gaudebit quidem occasione laetius
decurrendi et aequo congressa campo totas vires populariter
3 explicabit: at si iuris anfractus aut eruendae veritatis
latebras adire cogetur, non obequitabit nec illis vibrantibus

6 turbatam ceram *Salmasius*, turbata cetera B — 11 tradidimus *edd. vett.*, tradimus B — 30 agentis *Obrecht*, agendis B.

concitatisque sententiis velut missilibus utetur, sed operibus
et cuniculis et insidiis et occultis artibus rem geret. quae 4
omnia non dum fiunt laudantur, sed cum facta sunt, unde
etiam cupidissimis opinionis plus fructus venit. nam cum
illa dicendi vitiosa iactatio inter plausores suos detonuit,
resurgit verae virtutis fortior fama, nec iudices, a quo sint
moti, dissimulant, et doctis creditur, nec est orationis vera
laus, nisi cum finita est. veteribus quidem etiam dissimulare 5
eloquentiam fuit moris, idque M. Antonius praecipit, quo
plus dicentibus fidei minusque suspectae advocatorum in-
sidiae forent. sed illa dissimulari, quae tum erat, potuit:
nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam
per obstantia erumperet. quare artes quidem et consilia
lateant et quidquid, si deprehenditur, perit. hactenus elo-
quentia secretum habet. verborum quidem dilectus, gravitas 6
sententiarum, figurarum elegantia aut non sunt aut apparent.
sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quod
apparent, aut si unum e duobus eligendum, causa potius
laudetur quam patronus. finem tamen hunc praestabit orator,
ut videatur optimam causam optime egisse. illud certum
erit, neminem peius agere quam qui displicente causa
placet: necesse est enim extra causam sit quod placet. nec 7
illo fastidio laborabit orator non agendi causas minores,
tamquam infra eum sint aut detractura sit opinioni minus
liberalis materia. nam et suscipiendi ratio iustissima est
officium et optandum etiam, ut amici quam minimas lites
habeant, et abunde dixit bene quisquis rei satisfecit.

At quidam, etiam si forte susceperunt negotia paulo 8
ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus cir-
cumliniunt ac, si defecerunt alia, conviciis implent vacua
causarum, si contingit, veris, si minus, fictis, modo sit
materia ingenii mereaturque clamorem dum dicitur. quod
ego adeo longe puto *abesse* ab oratore perfecto, ut eum ne
vera quidem obiecturum, nisi id causa exigit, credam. ea 9
est enim prorsus canina, ut ait Appius, eloquentia,
cognituram male dicendi subire: quod facientibus etiam
male audiendi praesumenda patientia est. nam et in ipsos
fit impetus frequenter, qui egerunt, et certe petulantiam
patroni litigator luit. sed haec minora sunt ipso illo vitio

35 cf. Sall. hist. 2, fr. 37 ed. Dietsch

29, 30 circumliniunt b, cf. 1, 11, 6. circumlinunt B — 33 abesse *addidi*.

animi, quo maledicus a malefico non distat nisi occasione.
10 turpis voluptas et inhumana et nulli audientium bona gratia
a litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem
malunt quam defensionem, sed neque alia multa ad arbi-
trium eorum facienda sunt: hoc quidem quis hominum
liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius
11 arbitrium? atqui etiam in advocatos partis adversae libenter
nonnulli invehuntur: quod, nisi si forte meruerunt, et in-
humanum est respectu communium officiorum, et cum ipsi
qui dicit inutile (nam idem iuris responsuris datur), tum
causae contrarium, quia plane adversarii fiunt et inimici,
et quantulumcumque eis virium est, contumelia augetur.
12 super omnia perit illa, quae plurimum oratori et auctoritatis
et fidei adfert, modestia, si a viro bono in rabulam latra-
toremque convertitur, compositus non ad animum iudicis,
13 sed ad stomachum litigatoris. frequenter etiam species
libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modo,
sed ipsis quoque, qui dixerunt, periculosam. nec immerito
Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem
veniret, quo populus offenderetur. sed quod ille de populo, id
ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. nam quae
fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta, cum laeserunt, vocantur.
14 Nunc, quia varium fere propositum agentium fuit et
quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis
crimine laboravit, quem credam fore in hoc oratoris modum,
15 tradere non alienum videtur. adferet ad dicendum curae
semper quantum plurimum poterit: neque enim solum negle-
gentis, sed mali et in suscepta causa perfidi ac proditoris
est, peius agere quam possit. ideoque ne suscipiendae
quidem sunt causae plures, quam quibus suffecturum se
16 sciat. dicet scripta quam res patietur plurima et, ut Demo-
sthenes ait, si continget, et sculpta. sed hoc aut primae
actiones aut quae in publicis iudiciis post interiectos dies
dantur permiserint: at cum protinus respondendum est,
omnia parari non possunt, adeo ut paulo minus promptis
etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quam opinati
17 fuerant occurrerint. inviti enim recedunt a praeparatis et
tota actione respiciunt requiruntque, num aliquid ex illis
intervelli atque ex tempore dicendis inseri possit: quod si
fiat, non cohaeret nec commissuris modo, ut in opere male

11 quia b, qui B.

iuncto, hiantibus, sed ipsa coloris inaequalitate detegitur.
ita nec liber est impetus nec cura contexta, et utrumque 18
alteri obstat: illa enim, quae scripta sunt, retinent animum,
non sequuntur. itaque in iis actionibus omni, ut agricolae
dicunt, pede standum est. nam cum in propositione ac 19
refutatione causa consistat, quae nostrae partis sunt scripta
esse possunt, quae etiam responsurum adversarium certum
est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur. ad
alia unum paratum adferre possumus, ut causam bene noverimus, alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus. licet tamen praecogitare plura et animum 20
ad omnes casus componere, idque est tutius stilo, quo
facilius et omittitur cogitatio et transfertur. sed sive in
respondendo fuerit subito dicendum, sive quae alia ita
exegerit ratio, non oppressum se ac deprehensum credet
orator, cui disciplina et studium et exercitatio dederit vires
etiam facilitatis: quem armatum semper ac velut in procinctu 21
stantem non magis umquam in causis oratio quam in rebus
cotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se umquam
propter hoc oneri subtrahet, modo sit causae discendae
tempus: nam cetera semper sciet.

De genere dicendi.

X. Superest ut dicam de genere orationis. hic erat 1
propositus a nobis in divisione prima locus tertius: nam ita
promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum.
cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio pluresque eius formae, sicut ostendam, in omnibus his et ars est
et artifex, plurimum tamen invicem differunt: nec solum
specie, ut signum signo et tabula tabulae et actio actioni,
sed genere ipso, ut Graecis Tuscanicae statuae, ut Asianus
eloquens Attico. suos autem haec operum genera, quae 2
dico, ut auctores sic etiam amatores habent, atque ideo
nondum est perfectus orator ac nescio an ars ulla, non
solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una
omnibus forma placuit, partim condicione vel temporum vel
locorum, partim iudicio cuiusque atque proposito.

Primi, quorum quidem opera non vetustatis modo 3
gratia visenda sint, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus
atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa prope rudia ac velut futurae mox artis
primordia maximis, qui post eos extiterunt, auctoribus prae-

ferant, proprio quodam intellegendi, ut mea opinio est,
4 ambitu. post Zeuxis atque Parrhasius non multum aetate distantes circa Peloponnesia ambo tempora (nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, secundus examinasse subtilius
5 lineas traditur. nam Zeuxis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus atque, ut existimant, Homerum secutus, cui validissima quaeque forma etiam in feminis placet. ille vero ita circumscripsit omnia, ut eum legum latorem vocent, quia deorum atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditae, ceteri, tamquam ita necesse sit,
6 sequuntur. floruit autem circa Philippum et usque ad successores Alexandri pictura praecipue, sed diversis virtutibus. nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus, quas φαντασίας vocant, Theon Samius, ingenio et gratia, quam in se ipse maxime iactat, Apelles est praestantissimus. Euphranorem admirandum facit quod et ceteris optimis studiis inter praecipuos et pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

7 Similis in statu*ariis* differentia. nam duriora et Tuscanicis proxima Callon atque Hegesias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. diligentia ac decor in Polyclito supra ceteros, cui quamquam a plerisque tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse
8 pondus putant. nam ut humanae formae decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. quin aetatem quoque graviorem dicitur refugisse nihil ausus ultra leves genas. at quae Polyclito defuerunt, Phidiae
9 atque Alcameni dantur. Phidias tamen dis quam hominibus effi*ng*endis melior artifex creditur, in ebore vero longe citra aemulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis aut Olympium in Elide Iovem fecisset, cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptae religioni videtur: adeo maiestas operis deum aequavit. ad veritatem Lysippum ac Praxitelen accessisse optime adfirmant: nam Demetrius tamquam nimius in ea reprehenditur et fuit similitudinis quam pulchritudinis amantior.

---

4 Memor. 3, 10, 1

---

21 statuariis *Christ,* statuis *libri* — 30 effingendis *Duker ad Suet. Dom. 9 ed. Oudendorp,* efficiendis *libri.*

In oratione vero si species intueri velis, totidem paene 10
reperias ingeniorum quot corporum formas. sed fuere quae-
dam genera dicendi condicione temporum horridiora, alioqui
magnam iam ingenii vim prae se ferentia. hinc sint Laelii,
Africani, Catones etiam Gracchique, quos tu licet Polygnotos
vel Callonas appelles. mediam illam formam teneant L.
Crassus, Q. Hortensius. tum deinde efflorescat non multum 11
inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. hic
vim Caesaris, indolem Caeli, subtilitatem Calidi, diligentiam
Pollionis, dignitatem Messalae, sanctitatem Calvi, gravitatem
Bruti, acumen Sulpici, acerbitatem Cassi reperiemus: in
iis etiam, quos ipsi vidimus, copiam Senecae, vires Africani,
maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Trachali,
elegantiam Secundi. at M. Tullium non illum habemus 12
Euphranorem circa plures artium species praestantem, sed
in omnibus, quae in quoque laudantur, eminentissimum.
quem tamen et suorum homines temporum incessere aude-
bant ut tumidiorem et Asianum et redundantem et in repe-
titionibus nimium et in salibus aliquando frigidum et in
compositione fractum, exultantem ac paene, quod procul
absit, viro molliorem: postea vero quam triumvirali pro- 13
scriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invide-
bant, qui aemulabantur, adulatores etiam praesentis potentiae
non responsurum invaserunt. ille tamen, qui ieiunus a
quibusdam et aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis
male audire quam nimiis floribus et ingenii adfluentia potuit.
falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio.
praecipue vero presserunt eum qui videri Atticorum imita- 14
tores concupierant. haec manus quasi quibusdam sacris
initiata ut alienigenam et parum superstitiosum devinctumque
illis legibus insequebatur, unde nunc quoque aridi et exsuci
et exsangues. hi sunt enim, qui suae imbecillitati sanitatis 15
appellationem, quae est maxime contraria, obtendant: qui
quia clariorem vim eloquentiae velut solem ferre non possunt,
umbra magni nominis delitescunt. quibus quia multa et
pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc
disserendi brevitas erit.

Et antiqua quidem illa divisio inter Atticos atque 16
Asianos fuit, cum hi pressi et integri, contra inflati illi et
inanes haberentur, in his nihil superflueret, illis iudicium

---

5 tu *fort. delendum.*

maxime ac modus deesset. quod quidam, quorum et Santra
est, hoc putant accidisse, quod paulatim sermone Graeco
in proximas Asiae civitates influente nondum satis periti
loquendi facundiam concupierint, ideoque ea, quae proprie
signari poterant, circuitu coeperint enuntiare ac deinde
17 in eo perseverarint. mihi autem orationis differentiam
fecisse et dicentium et audientium naturae videntur,
quod Attici limati quidam et emuncti nihil inane aut
redundans ferebant, Asiana gens tumidior alioqui atque
18 iactantior vaniore etiam dicendi gloria inflata est. tertium
mox qui haec dividebant adiecerunt genus Rhodium, quod
velut medium esse atque ex utroque mixtum volunt: neque
enim Attice pressi neque Asiane sunt abundantes, ut aliquid
19 habere videantur gentis, aliquid auctoris. Aeschines enim,
qui hunc exilio delegerat locum, intulit eo studia Athenarum,
quae, velut sata quaedam caelo terraque degenerant, saporem
illum Atticum peregrino miscuerunt. lenti ergo quidam
ac remissi, non sine pondere tamen, neque fontibus puris
neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

20 Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum genus
Atticorum. in quo ut est aliquid inter ipsos commune, id
est iudicium acre tersumque, ita ingeniorum plurimae
21 formae. quapropter mihi falli multum videntur qui solos
esse Atticos credunt tenues et lucidos et significantes, sed
quadam eloquentiae frugalitate contentos ac semper manum
intra pallium continentes. nam quis erit hic Atticus? sit
Lysias: hunc enim amplectuntur amatores istius nominis
modum. non igitur iam usque ad Coccum et Andocidem re-
22 mittemur. interrogare tamen velim, an Isocrates Attice dixerit:
nihil enim tam est Lysiae diversum. negabunt: at eius schola
principes oratorum dedit. quaeratur similius aliquid. Hyperides
Atticus? certe, at plus indulsit voluptati. transeo
plurimos, Lycurgum, Aristogitona et his priores Isaeum,
Antiphonta: quos ut homines inter se genere similes, differen-
23 tes dixeris specie. quid ille, cuius modo fecimus mentionem,
Aeschines? nonne his latior et audentior et excelsior? quid
denique Demosthenes? non cunctos illos tenues et circumspectos
vi, sublimitate, impetu, cultu, compositione superavit?
non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus
24 nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud
ius iurandum per caesos in Marathone ac Salamine propugnatores
rei publicae satis manifesto docet, praeceptorem

eius Platonem fuisse? quem ipsum num Asianum appella-
bimus plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparan-
dum? quid Periclea? similemne credimus Lysiacae gracili-
tati, quem fulminibus et caelesti fragori comparant comici,
dum illi conviciantur? quid est igitur, cur in iis demum, 25
qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem
putent, ibi demum thymum redolere dicant? quos ego
existimo, si quod in iis finibus uberius invenerint solum
fertilioremve segetem, negaturos Atticam esse, quod plus
quam acceperit seminis reddat, quia hanc eius terrae fidem
Menander eludit. ita nunc, si quis ad eas Demosthenis 26
virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quae defuisse
ei sive ipsius natura seu lege civitatis videntur, adiecerit,
ut adfectus concitatius moveat, audiam dicentem 'non fecit
hoc Demosthenes'? et si quid numeris exierit aptius (fortasse
non possit, sed tamen si quid exierit), non erit Atticum?
melius de hoc nomine sentiant credantque, Attice dicere
esse optime dicere.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Graecos 27
magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispo-
sitione, consilio, ceteris huius generis artibus similis Graecae
ac prorsus discipula eius videtur, ita circa rationem eloquendi
vix habere imitationis locum. namque est ipsis statim sonis
durior, quando et iucundissimas ex Graecis litteras non
habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus
nullae apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus,
quotiens illorum nominibus utimur (quod cum contingit, 28
nescio quo modo velut hilarior protinus renidet oratio, ut
in 'zeph*y*ris' et 'zop*ho*ris': quae si nostris litteris scribantur,
surdum quiddam et barbarum efficient) et velut in locum
earum succedunt tristes et horridae, quibus Graecia caret.
nam illa, quae est sexta nostrarum, paene non humana 29
voce vel omnino non voce potius inter discrimina dentium
efflanda est: quae, etiam cum vocalem proxima accipit,
quassa quodam modo, utique quotiens aliquam consonantium
frangit, ut in hoc ipso 'frangit', multo fit horridior. Aeolicae
quoque litterae, qua 'servum cervumque' dicimus, etiam si

---

4 cf. Cic. de Orat 3, 34 — 11 cf. Menander apud Stob. Flor. 57, 5

---

29 zephyris *edd. vett.*, zephiris B — zophoris *Christ*, zopyris Bn, zophiris Bg.

forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur.
30 duras et illa syllabas facit, quae ad coniungendas demum
subiectas sibi vocales est utilis, alias supervacua, *ut* 'equos'
hac et 'ae*qu*um' scribimus, cum etiam ipsae hae vocales
duae efficiant sonum, qualis apud Graecos nullus est,
31 ideoque scribi illorum litteris non potest. quid quod plera-
que nos illa quasi mugiente littera cludimus *m*, qua nullum
Graece verbum cadit? at illi ny iucundam et in fine prae-
cipue quasi tinnientem illius loco ponunt, quae est apud
32 nos rarissima in clausulis. quid quod syllabae nostrae in b
litteram et d innituntur adeo aspere, ut plerique non anti-
quissimorum quidem, sed tamen veterum mollire tempta-
verint non solum 'aversa' pro '*ab*versis' dicendo, sed et in
33 praepositione b litterae absonam et ipsam *s* subiciendo? sed
accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa
minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta
umquam excitatur nec flexa circumducitur, sed in gravem
vel duas graves cadit semper. itaque tanto est sermo
Graecus Latino iucundior, ut nostri poetae, quotiens dulce
34 carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent. his
illa potentiora, quod res plurimae carent appellationibus,
ut eas necesse sit transferre aut circumire: etiam in iis,
quae denominata sunt, summa paupertas in eadem nos
frequentissime revolvit: at illis non verborum modo, sed
linguarum etiam inter se differentium copia est.

35 Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis
Attici, det mihi in eloquendo eandem iucunditatem et parem
copiam. quod si negatum est, sententias aptabimus iis
vocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut
non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus,
36 ne virtus utraque pereat ipsa confusione: nam quo minus
adiuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. sensus
sublimes variique eruantur: permovendi omnes adfectus
erunt, oratio translationum nitore inluminanda. non possumus
esse tam graciles, simus fortiores: subtilitate vincimur,
valeamus pondere: proprietas penes illos est certior, copia
37 vincamus. ingenia Graecorum etiam minora suos portus
habent, nos plerumque maioribus velis movemur: validior

---

3 utilis *edd. vett.*, utilitas B — ut *add. edd. vett.* — 4 aequum *Buttmann*, aecum B — 7 m Voss. 1, in B — 13 abuersis T, aduersis B — 14 s *ed. Ald.*, f *libri* — 27 eloquendo *ed. Leid.*, loquendo B.

spiritus nostros sinus tendat, non tamen alto semper fere-
mur: nam et litora interim sequenda sunt. illis facilis per
quaelibet vada accessus: ego aliquid, non multo tamen,
altius, in quo mea cumba non sidat, inveniam. neque enim, 38
si tenuiora haec ac pressiora Graeci melius in eoque vinci-
mur solo et ideo in comoediis non contendimus, prorsus
tamen omittenda pars haec orationis, sed exigenda ut optime
possumus: possumus autem rerum et modo et iudicio esse
similes, verborum gratia, quam in ipsis non habemus, ex-
trinsecus condienda est. an non in privatis et acutus et *non* 39
indistinctus et non super modum elatus M. Tullius? non in
M. Calidio insignis haec virtus? non Scipio, Laelius, Cato
in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? cui porro
non satis est quo nihil esse melius potest?

Adhuc quidam nullam esse naturalem putant eloquen- 40
tiam, nisi quae sit cotidiano sermoni simillima, quo cum
amicis, coniugibus, liberis, servis loquamur, contento pro-
mere animi voluntatem nihilque arcessiti et elaborati
requirente: quidquid huc sit adiectum, id esse adfectationis
et ambitiosae in loquendo iactantiae, remotum a veritate
fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum natura
sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum 41
corpora, etiam si validiora fiant exercitatione et lege quadam
ciborum, non tamen esse naturalia atque ab illa specie,
quae sit concessa hominibus, abhorrere. quid enim, inquiunt,
attinet circuitu res ostendere et translationibus, id est aut
pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint adsignata
nomina? denique antiquissimum quemque maxime secundum 42
naturam dixisse contendunt: mox poetis similiores extitisse,
etiam si parcius, simili tamen ratione falsa et impropria
virtute*s* ducentes. qua in disputatione nonnihil veri est,
ideoque non tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum
a propriis atque communibus. si quis tamen, ut in loco 43
dixi compositionis, ad necessaria, quibus nihil minus est,
aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia reprehen-
dendus. nam mihi aliam quandam videtur habere naturam
sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio: cui si res modo
indicare satis esset, nihil ultra verborum proprietatem
elaboraret: sed cum debeat delectare, movere, in plurimas
animum audientis species impellere, utetur his quoque

---

10 non *add. edd. vett.* — 31 virtutes *ed. Ald.*, uirtute B.

adiutoriis, quae sunt ab eadem nobis concessa natura:
44 nam et lacertos exercitatione constringere et augere vires
et colorem trahere naturale est. ideoque in omnibus genti-
bus alius alio facundior habetur et *e*loquendo dulcis magis.
quod si non eveniret, omnes pares essent: et idem homines
aliter de re al*ia* loquuntur et se*r*vant personarum discri-
mina. ita, quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis
45 secundum naturam eloquentiae dicit. quapropter ne illis
quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil *etiam*
temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque adfectius
postulantibus. itaque non solum ad priores Cat*on*e Gracchis-
que, sed ne ad hos quidem ipsos oratorem adligandum puto.
atque id fecisse M. Tullium video, ut cum *plurim*um utili-
tati, tum partem quandam delectationi daret, cum et suam
se rem agere diceret, ageret autem maxime litigatoris: nam
46 hoc ipso proderat, quod placebat. ad cuius voluptates nihil
equidem, quod addi possit, invenio, nisi ut sensus nos quidem
dicamus plures: ne*mpe* enim fieri potest salva tractatione
causae et dicendi auctoritate, si non crebra haec lumina
47 et continua fuerint et invicem offecerint. sed me hactenus
cedentem nemo insequatur ultra: do tempori, ne hir*t*a toga
sit, non ut serica, ne intonsum caput, non *ut* in gradus
atque anulos comptum, cum eo quod, si non ad luxuriam
ac libidinem referas, eadem speciosiora quoque sint quae
48 honestiora. ceterum hoc, quod vulgo sententias vocamus,
quod veteribus praecipueque Graecis in usu non fuit (apud
Ciceronem enim invenio), dum rem contineant et copia non
redundent et ad victoriam spectent, quis utile neget? feriunt
animum et uno ictu frequenter impellunt et ipsa brevitate
magis haerent et d*electa*tione persuadent.
49 A*t* sunt qui haec excitatiora lumina, etiam si dicere
permittant, a componendis tamen orationibus excludenda
arbitrentur. quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est
omittendus: *n*am plurimi eruditorum aliam esse dicendi
rationem, aliam scribendi putaverunt, ideoque in agendo

4 eloquendo *edd. vett.*, loquendo G — 6 alia locuntur *Halm*, allocuntur G — servant *ed. Gryph. 1536*, saluant G — 9 etiam *ed. Camp.*, est G — 11 Catone *Obrecht*, Catime G — 13 plurimum *Christ*, omnium G — 16 placebat *edd. vett.*, placet G — 18 nempe *Becher*, neque *libri* — 21 hirta toga *Burman*, hiratoga G — 22 ut *add. Halm* — 27 non *cod. Vallensis*, dum G — 30 delectatione *Pottier*, deiectione G — 31 at *ed. Camp.*, ac G — 34 nam plurimi *Halm*, ā plurimis G.

clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox
litteris reliquisse, ut Periclen, ut Demaden: rursus alios
ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse,
ut Isocraten: praeterea in agendo plus impetum *valere* 50
plerumque et petitas vel paulo licentius voluptates, commovendos enim esse d*u*cendosque animos imperitorum:
at quo*d* libris dedicatum in exemplum edatur, et tersum
ac limatum et ad legem ac regulam compositum esse
oportere, quia veniat in manus doctorum et iudices artis
habeat artifices. quin illi subtiles, ut s*ibi*me*t* ac mult*is* per- 51
suaserunt, magistri *παράδειγμα* dicendo, *ἐνθύμημα* scribendo
esse a*p*tius tradiderunt. mihi unum atque idem videtur
bene dicere ac bene scribere, neque aliud esse oratio
scripta quam monumentum actionis habitae. itaque nullas
non, ut opinor, debet habere virtutes, *virtutes* dico, non
vitia. nam imperitis placere aliquando quae vitiosa sint
scio: quo different igitur? quod si mihi des consilium iudi- 52
cum sapientium, perquam multa recidam ex orationibus
non Ciceronis modo, sed etiam eius, qui est *str*ictior multo,
Demosthenis. neque enim adfectus omnino movendi erunt
nec aures delectatione mulcendae, cum etiam prooemia
supervacua esse apud tales Aristoteles existimet, non enim
trahentur his illi sapientes: proprie et significanter rem
indicare, probationes colligere satis est. cum vero iudex 53
detur aut populus aut ex populo laturique sententiam indocti
saepius atque interim rustici, omnia, quae ad obtinendum
quod intendimus prodesse credemus, adhibenda sunt, eaque
et cum dicimus promenda et cum scribimus ostendenda
sunt, si modo ideo scribimus, ut doceamus, quo modo dici
oporteat. an Demosthenes male sic egisset, ut scripsit, aut 54
Cicero? aut eos praestantissimos oratores alia re quam
scriptis cognoscimus? melius egerunt igitur an peius? nam
si peius, sic potius oportuit dici, ut scripserunt, si melius,
sic potius oportuit scribi, ut dixerunt. quid ergo? semper 55

---

22 Rhet. 3, 13

---

4 valere *add. Halm*, posse *edd. vett.* — 6 ducendosque *Burman*, docendosque G — 7 at . . . edatur *Halm*, ad quos libris dedicatorum in exemplum edantur G — 10 sibimet ac multis *Gesner* (sibi ac multis *Burman*), similes ac multos G — 12 aptius *Daniel in ed. Leid.*, altius G — 15 virtutes *add. Buttmann* — 19 strictior *ed. Tarvisiana*, fictior G — 25 laturique sint *Halm*.

sic aget orator, ut scribet? si licebit, semper. *si* vero qua*ndo*
impediant brevitate tempora a iudice data, multum ex eo,
quod *o*po*r*tuit dici, recidetur, editio habebit omnia. quae
tamen secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita
posteris tradentur, ne videantur propositi fuisse, non tem-
56 poris. nam id quoque plurimum refert, quo modo audire iudex
velit, atque eius vultus saepe ipse rector est dicentis,
ut Cicero praecipit. ideoque instandum iis, quae placere
intellexeris, resiliendum ab iis, quae non recipientur. sermo
ipse, qui facillime iudicem doceat, aptandus. nec id mirum
57 sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. prudenter
enim qui*dam*, cum interrogasset rusticum testem, *an* Amphionem nosset, negant*e* eo, detraxit adspirationem breviavitque
secundam eius nominis syllabam, et ille eum sic optime norat.
huius modi casus efficient, ut aliquando dicatur aliter quam
scribitur, cum dicere, quo modo scribendum est, non licet.
58 Altera est divisio, quae in tres partes et ipsa discedit,
qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter se
videntur. namque unum subtile, quod *ἰσχνόν* vocant, alterum grande atque robustum, quod *ἁδρόν* dicunt, constituunt, tertium alii medium ex duobus, alii floridum
59 (namque id *ἀνθηρόν* appellant) addiderunt. quorum tamen
ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum movendi,
tertium illud, utrocumque est nomine, delectandi sive, ut
alii dicunt, conciliandi praestare videatur officium, in docendo
autem acumen, in conciliando lenitas, in movendo vis
exigi videatur. itaque illo subtili praecipue ratio narrandi
probandique consistet, *est*que id etiam detractis ceteris vir-
60 tutibus suo genere plenum. medius hic modus et translationibus crebrior et figuris erit iucundior, egressionibus
amoenus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen
ut amnis lucidus quidem, sed virentibus utrimque ripis
61 inumbratus. at ille, qui saxa devolvat et pontem indignetur

7 e libr. rhet. fr. 6 H. — 33 Verg. Aen. 8, 728

1 si vero quando *Woelfflin*, steterunt quae G, sin erunt quae *Gertz* — 3 oportuit *Christ*, potuit *libri* — recidetur Par. 2, reciderunt G — 3, 4 quae tamen *Halm*, quaedam G — 12 quidam *Halm*, qui *libri* an *ed. Tarvisiana*, ad G — 13 negante eo *ed. Ald.*, neganteo G — 18 disredit *edd. vett.*, descendit G — 22 *ἀνθηρόν* *ed. Tarvisiana*, anaeponim G — 23 movendi *edd. vett.*, amou-ndi G — 24 utrocumque *edd. vett.*, est *hoc loco Halm*, est ultrorumque G — 28 probandi *om.* G, *habet* T — est *addidi* — 32 ripis inumbratus *G. Meyer*, sipisim umbratus G.

et ripas sibi faciat, multus et torrens iudicem vel nitentem
contra feret cogetque ire, qua rapiet. hic orator et defunctos
excitabit ut Appium Caecum, apud hunc et patria ipsa ex-
clamabit, aliquandoque *ut* Ciceronem in oratione contra
Catilinam in senatu adloquetur. hic et amplificationibus 62
extollet orationem et in superlationem quoque erigetur:
quae Charybdis tam vorax? et Oceanus medius
fidius ipse: nota sunt enim etiam studiosis haec lumina.
hic deos ipsos in congressum prope suum sermonemque
deducet: vos enim Albani tumuli atque luci, vos,
inquam, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi
Romani sociae et aequales. hic iram, hic misericordiam
inspirabit: hoc dicente iude*x* *deos* appell*a*bit et fle*b*it et per
omnes adfectus trac*tu*s huc atque illuc sequetur nec doceri
desiderabit. quare si ex tribus his generibus necessario sit 63
eligendum unum, quis dubitet hoc praeferre omnibus, et
validissimum ali*o*qui et maximis quibusque causis accom-
modatissimum? nam et Homerus brevem quidem cum 64
iucunditate et propriam (id enim est non deerrare verbis)
et carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quae
sunt virtutes generis illius primi, et ex ore Nestoris dixit
dulciorem melle profluere sermonem, qua certe
delectatione nihil fingi maius potest: sed summam *expr*es-
surus in Ulixe facundiam, et magnitudinem illi v*o*cis et v*im*
orationis *ni*v*i*bus *hibernis* copia verborum atque impetu
parem tribuit. cum hoc igitur nemo mortalium con- 65
tendet, hunc ut deum homines intuebuntur. hanc
vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc ful-
minibus Aristophanes comparat, haec est vere dicendi
facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia 66
est. nam ut inter gracile validumque tertium aliquid con-

---

3 Cic. p. Cael. c. 14 sqq. — 5 in Catil. 1, 7, 17 — 7 Cic. Phil. 2, 27, 67 — 10 p. Mil. 31, 85 — 18 Hom. Il. 3, 214 sqq. — 22 ib. 1, 249 — 24 ib. 3, 221 sqq. — 26 Hom. Od. 8, 173

---

4 aliquandoque ut *nos*, aliquandoque *libri*, aliquemque ut apud *R. Stephanus*, aliquemque ut *ed. Leid.* — 13 iudex . . . flebit *Madvig*, iudet appellauit et fleuit G — 14 tractus *Madvig*, tractatus G — 17 alioqui *edd. vett.*, aliqui G — 23, 24 expressurus *Seyffert in Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1861, p. 298*, regressurus est G — 24, 25 vocis et vim orationis *Seyffert ib.*, uicisset cum orationi G — 25 nivibus hibernis copia *ed. Leid*, similibus et copia G.

stitutum est, ita horum inter se intervalla sunt atque inter
haec ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est *eorum*.
67 nam et subtili plenius aliquid atque subtilius et vehementi
remissius atque vehementius invenitur, ut illud lene aut
adscendit ad fortiora aut ad tenuiora submittitur. ac sic
prope innumerabiles species reperiuntur, quae utique aliquo
momento inter se differant: sicut quattuor ventos generaliter
a totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim
plurimi medii et eorum varia nomina et quidam etiam
68 regionum ac fluminum proprii deprehenduntur. eademque
musicis ratio est, qui cum in cithara quinque constituerunt
sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervo-
rum, atque his, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci
illi transitus multos gradus habeant.

69 Plures igitur etiam eloquentiae facies, sed stultissimum
quaerere, ad quam se recturus sit orator, cum omnis species,
quae modo recta est, habeat usum, atque id ipsum non sit
oratoris, quod vulgo genus dicendi vocant. utetur enim,
ut res exiget, omnibus, nec pro causa modo, sed pro par-
70 tibus causae. nam ut non eodem modo pro reo capitis et
in certamine hereditatis et de interdictis ac sponsionibus et
de certa credita dicet, sententiarum quoque in senatu et
contionum et privatorum consiliorum servabit discrimina,
multa ex differentia personarum, locorum temporumque
mutabit: ita in eadem oratione *aliter concitabit*, aliter con-
ciliabit, non ex isdem haustibus iram et misericordiam petet,
alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes.
71 non unus color prooemii, narrationis, argumentorum, egres-
sionis, perorationis servabitur. dicet idem graviter, severe,
acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter,
remisse, subtiliter, blande, leniter [dulciter], breviter, urbane,
72 non ubique similis, sed ubique par sibi. sic fiet cum id,
propter quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat
utiliter et ad efficiendum quod intendit potenter, tum laudem
quoque, nec doctorum modo, sed etiam vulgi consequ*e*tur.

73 Falluntur enim plurimum qui vitiosum et corruptum
dicendi genus, quod aut verborum licentia exultat aut
puerilibus sententiolis lascivit aut immodico tumore turgescit

---

2 eorum *edd. vett.*, quorum *libri* — 8 a *add. Badius* — 25 aliter concitabit *add. Halm* — 27 *fort.* alias ad mitigandum *post* movendum *inserendum* — 31 dulciter *incl. Christ* — 35 consequetur *ed. Camp.*, consequatur *libri.*

aut inanibus locis bacchatur aut casuris, si leviter excu-
tiantur, flosculis nitet aut praecipitia pro sublimibus habet
aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque
plausibile. quod quidem placere multis nec infitior nec 74
miror: est enim iucunda auri ac favorabilis qualiscumque
eloquentia et ducit animos naturali voluptate vox omnis,
neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli, quo
minus mirum est, quod nulli non agentium parata vulgi
corona est. ubi vero quid exquisitius dictum accidit auribus 75
imperitorum, qualecumque id est, quod modo se ipsi posse
desperent, habet admirationem, neque immerito: nam ne
illud quidem facile est. sed evanescunt haec atque *e*moriuntur
comparatione meliorum, ut lana tincta fuco citra purpuras
placet: at si contuleris *Tyriae* eam lacernae, con-
spectu melioris obruatur, ut Ovidius ait. si vero iudi- 76
cium his corruptis acrius adhibeas ut fucin*i*s sulpura, iam
illu*m*, quo fefellera*n*t, exua*n*t mentitum colorem et quadam
vix enarrabili foeditate pallescant. lucent igitur haec citra
solem, ut quaedam exigua animalia igniculi videntur in
tenebris. denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque vero omnia ista, de quibus locuti sumus, orator 77
optime tantum, sed etiam facillime faciet. neque enim vim
summam dicendi e*t* os admiratione dignum infelix usque ad
ultimum sollicitudo persequitur, oratorem macerat et coquit
aegre verba vertentem et perpendendis coagmentandisque
eis intabescentem. nitidus ille et sublimis et locuples cir- 78
cumfluentibus undique eloquentiae copiis imperat: desinit
enim in adversa niti qui pervenit in summum. scandenti
circa ima labor est, ceterum quantum processeris, mollior
clivus ac laetius solum. et si haec quoque iam lenius supina 79
perseverantibus studiis evaseris, inde fructus inlaborati
offerunt sese et omnia sponte proveniunt, quae tamen cotidie
nisi decerpantur, arescunt. sed et copia habe*a*t modum,
sine quo nihil nec laudabile nec salutare est, et nitor ille

---

14 Rem. amor. 707 sqq.

---

5 iucunda auri *Gesner*, iuc. auribus *Halm*, iocundiores G — 12 emoriuntur *ed. Gryph.*, moriuntur G — 14 Tyriae *add. Aldrovandus de Testaceis 3, 5* — eam *Heinsius*, etiam G — 16 fucinis *Buttmann* fucinus G — 17 illum . . . exuant *Buttmann*, illud q. fefellerat exuat G — 23 et os *Halm*, eos G — 24 nec *ante* oratorem *delevit Haupt* — 30 clivus *Hardouin* (G cliuos), clives T, dives M S — 33 habeat *Heindorf*, habet *libri*.

80 cultum virilem et inventio iudicium. sic erunt magna, non
nimia, sublimia, non abrupta, fortia, non temeraria, severa,
non tristia, gravia, non tarda, laeta, non luxuriosa, iucunda,
non dissoluta, grandia, non tumida. similis in ceteris ratio
est ac tutissima fere per medium via, quia utriusque ultimum
vitium est.

Conclusio.

1 XI. His dicendi virtutibus usus orator in iudiciis, consiliis, contionibus, senatu, in omni denique officio boni civis
finem quoque dignum et optimo viro et opere sanctissimo
faciet, non quia prodesse umquam satis sit et illa mente
atque illa facultate praedito non optandum operis pulcherrimi quam longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque
2 prospicere, ne quid peius quam fecerit faciat. neque enim
scientia modo constat orator, quae augetur annis, sed voce,
latere, firmitate: quibus fractis aut imminutis aetate seu
valetudine cavendum est, ne quid in oratore summo desideretur, *ne* inter*si*stat fatigatus, ne quae dicet parum audiri
3 sentiat, ne se quaerat priorem. vidi ego longe omnium, quos
mihi cognoscere contigit, summum oratorem Domitium
Afrum valde senem cotidie aliquid ex ea, quam meruerat
auctoritate perdentem, cum (agente illo, quem principem
fuisse quondam fori non erat dubium) alii, quod indignum
videatur, riderent, alii erubescerent: quae occasio *de* illo
4 fuit dicendi, malle eum deficere quam desinere. neque erant
illa qualiacumque mala, sed minora. quare antequam in has
aetatis veniat insidias, receptui canet *et* in portu*m* integra
nave perveniet. neque enim minores eum, cum id fecerit,
studiorum fructus prosequentur. aut ille monumenta rerum
posteris aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinat, *i*ura
quaerentibus reddet aut eloquentiae componet artem aut
5 pulcherrimis vitae praeceptis dignum os dabit. frequentabunt
vero eius domum optimi iuvenes more veterum et vere
dicendi viam velut ex oraculo petent. hos ille formabit
quasi eloquentiae parens, et ut vetus gubernator litora et

30 de Orat. 1, 42, 190

4 grandia Goth., fortia G — 18 ne *ed. Ald.*, non *libri* — intersistat Goth., interstat G — 24 de *add. Halm* — 27 et in portum *edd. vett.*, in portu et G — 30 destinabat iura quaerentibus *Obrecht*, destinatur (destinat *codex* Almelovenianus) aquerentibus G.

portus et quae tempestatium signa, quid secundis flatibus,
quid adversis ratio poscat, docebit, non humanitatis solum
communi ductus officio, sed amore quodam operis: nemo
enim minui velit id, in quo maximus fuit. quid porro est 6
honestius quam docere quod optime scias? sic ad se
Caelium deductum a patre Cicero profitetur, sic Pansam,
Hirtium, Dolabellam in morem praeceptoris exercuit cotidie
dicens audiensque. ac nescio an eum tu*m* beatissimum credi 7
oporteat fore, cum iam secretus et consecratus, liber invidia, procul contentionibus famam in tuto collocarit et
sentiet vivus eam, quae post fata praestari magis solet,
venerationem, et quid apud posteros futurus sit videbit.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quae- 8
que antea scierim quaeque operis huiusce gratia potuerim
inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum,
si qui forte cognoscere ve*li*nt, protulisse. atque id viro bono
satis est, docuisse quod scierit. vereor tamen, ne aut magna 9
nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse et
dicendi peritum velim, aut multa, qui tot artibus in pueritia
discendis morum quoque praecepta et scientiam iuris civilis
praeter ea, quae de eloquentia tradebantur, adiecerim, quique haec operi nostro necessaria esse crediderint, velut
mor*a*m rei perhorrescant et desperent ante experimentum.
qui primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, 10
quam potens efficiendi quae velit, cum maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum paene
dimetiri minores, sed difficiliores artes potuerint. tum cogitent, quantam rem petant quamque nullus sit hoc proposito
praemio labor recusandus. quod si mente conceperint, huic 11
quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque impervium neque saltem durum putent. nam id, quod p*r*ius quodque maius est, ut boni viri simu*s*, voluntate maxime constat: quam qui vera fide induerit, facile easdem, qu*ae*
virtutem docent, artes accipiet. neque enim aut tam per- 12
plexa aut tam numerosa sunt quae prae*cipi*untur, ut non

6 p. Cael. 4, 10

2 ratio *Spalding* (G), ratus T — 8 tum beatissimum *edd. vett.*, turbatissimum G — 11 sentiet *Obrecht*, sententia et G, senciat et M — 16 velint *nos*, noluissent *libri* — 23 moram *Buttmann*, morem G — 31 prius *edd. vett.*, pius G — 32 simus . . . constat *edd. vett.*, simul noluntatem m. constant G — 33 easdemque G — 35 praecipiuntur *Buttmann*, praemuntur G.

paucorum admodum annorum intentione discantur. longam
enim facit operam, quod repugnamus: brevis est institutio
vitae honestae beataeque, si cedas *naturae*. natura enim nos ad
mentem optimam genuit, adeoque discere meliora volenti-
bus promptum est, ut vere intuenti mirum sit illud magis,
13 malos esse tam multos. nam ut aqua piscibus, ut sicca ter-
renis, circumfusus nobis spiritus volucribus convenit, ita
certe facilius esse oportebat secundum naturam quam contra
eam vivere. cetera vero, etiam si aetatem nostram non
spatio senectutis, sed *tem*pore adulescentiae metiamur, ab-
unde multos ad discendum annos habent: omnia enim bre-
14 viora reddet ordo et ratio et m*odus*. sed culpa est in prae-
ceptoribus prima, qui libenter detinent quo*s* occupaverunt,
partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim am-
biti*one*, quo difficilius *videatur esse* quod pollicentur, partim
etiam inscientia tradendi vel neglegentia. proxima in nobis,
qui morari in eo, quod novimus, *quam* discere quae nondum
15 scimus melius putamus. nam ut de nostris potissimum
studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more
est plurimorum, ut de his, a quibus magna in hoc pars
aetatis absumitur, taceam, declamitare in schola et tantum
laboris in rebus falsis consumere, cum satis sit modico
tempore imaginem veri discriminis et dicendi leges com-
16 perisse? quod non eo dico, quia sit umquam omittenda
dicendi exercitatio, sed quia non in una sit eius specie
consenescendum. *res varias* cognoscere et praecepta vivendi
perdiscere et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici
sumus. dicendi ratio talis, ut non multos *poscat* annos. quae-
libet enim ex iis artibus, quarum habui mentionem, in
paucos libros contrahi solet, adeo non est infinito spatio
a*d* tradition*em* opus. reliqua est *exercitatio,* quae vires cito
17 facit, cum fecit, tuetur. rerum cognitio cotidie crescit, et
tamen quam multorum ad eam librorum necessaria lectio
est, quibus aut rerum exempla ab historicis aut dicendi
ab oratoribus petuntur, philosophorum quoque consultorum-

3 cedas **Par. 1**, credas *cett.* — naturae *add. Christ* — 10 tempore *edd. vett.*, corpore **G** — 12 modus *edd. vett.*, mundos **G** — 13 quos *add. ed. Basil. 1529 in marg.*, quod **G** *in ras.* — 14, 15 ambitione *edd. vett.*, ambitio **G** — 15 videatur esse *add. Halm* — 17 quam *add. edd vett.* — 24 quia *dett.*, qua **G** — 26 res varias *add. Halm* — 28 poscat *add. hoc loco Halm, edd. vett. post* annos. *in* **G** *ante* annos *erasum est vocabulum, cuius primae litterae* po *videntur fuisse.* — 29 artibus **Par. 2** *m.* 2, partibus *cett.* — 31 ad traditionem *Halm*, ac traditione **G** — exercitatio *add. Halm* — 34 historicis *edd. vett.*, historiis **G**.

que opiniones, si utilia velimus legere, non, quod *ne fieri*
quidem potest, omnia. sed breve nobis tempus nos *fa*cimus: 18
quantulum enim studiis partimur? alias horas vanus salu-
tandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula,
alias convivia trahunt. adice *t*ot genera ludendi et insanam
corporis curam, peregrin*ationes*, rura, calculorum an*x*ia*m*
sollicitudine*m*, *invitamenta* libidinum et [vinum et] flag*rantibus*
omni genere voluptatum animis ne ea quidem tempora
idonea, quae supersunt. quae si omnia studiis impenderen- 19
tur, iam nobis longa aetas et abunde satis ad discendum
spatii videretur *vel* diurna tantum computantibus tempora,
ut nihil noctes, quarum bona pars omni somno longior est,
adiuvarent. nunc computamus annos, non quibus studuimus,
sed quibus viximus. nec vero si geometrae *et musici* et 20
grammatici ceterarumque artium professores omnem suam
vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consum-
pserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda
desideremus. neque enim illi didicerunt haec usque in se-
nectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt ac tot annos
non in percipiendo exhauserunt, *sed in* praecip*ien*do.

Ceterum, ut de Homero taceam, in quo nullius non 21
artis aut opera perfecta aut certe non dubia vestigia re-
periuntur, ut Eleum Hippian transeam, *qui non* liberalium
modo disciplinarum prae se scientiam tulit, sed vestem et
anulum crepidasque, quae omnia manu sua fecerat, in usu
habuit, atque ita se praeparavit, ne cuius alterius opere
egeret: inlusi*ss*e tot *malis*, quo*t* summa senectus habet, uni-
versae Graeciae credimus Gorgian, qui quaerere auditores,
de quo quisque vellet, iubebat. quae tandem ars digna 22
litteris Platoni defuit? quot saeculis Aristoteles didicit, *ut*
non solum, quae ad philosophos atque oratores pertinent,
scientia complecteretur, sed animalium satorumque naturas
omnes perquireret! illis haec invenienda fuerunt, nobis
cognoscenda sunt. tot nos praeceptoribus, tot exemplis in-

1 si utilia *Christ*, sicuti alia *libri* — ne fieri *add. Halm* — 2 facimus *ed. Camp.*, fecimus *libri* — 5 adice tot *edd. vett.*, adicet ut G — 6, 7 curam . . . flagrantibus *Halm*, vinum et *inclusi*, *om.* M S, curam peregrines r. c. ansia sollicitudine multae eam libidinum et uinum et flagitiis G — 11 spatii videretur *Rollin* (G), spatia uiderentur M S — vel *Buttmann*, ut G — 14 et musici *add. Halm*, *in* G *est rasura septem vel octo litterarum* — 20 sed in praecipiendo *dd. Halm*, a***p**p***do G — 23 qui non *add. edd. vett.* — 27 inlusisse *Bonnell*, inlusire G — malis *add. Bonnell* — quot *Bonnell*, quod G — 28 quaerere S, quaere G — 30 Platoni *edd. vett.*, plätonis G — ut *edd. vett.*, ait G.

struxit antiquitas, ut possit videri nulla *s*orte nascendi aetas
23 felicior quam nostra, cui docendae priores elaborarunt. M. igitur Cato idem summus imperator, idem sapiens, idem orator, idem historiae conditor, idem iuris, idem rerum rusticarum peritissimus inter tot operas militiae, tantas domi contentiones rudi saeculo litteras Graecas aetate iam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quo-
24 que percipi posse, quae senes concupissent. quam multa, paene omnia tradidit Varro! quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? quid plura? cum etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris et rusticae et medicinae praecepta reliquerit, dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

25 At perficere tantum opus arduum et nemo perfecit. ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum capere id rerum naturam, *nec,* quidquid non est factum, ne fieri quidem posse, *t*um omnia, quae magna sunt atque admirabilia,
26 tempus aliquod, quo primum efficerentur, habuisse: nam et poet*ica* ab Homero et Vergilio tantum fastigium accepit et eloquentia a Demosthene atque Cicerone. denique quidquid est optimum ante non fuerat. verum etiam si qui summa desperet (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, praeceptores non deerunt?), tamen est, ut Cicero ait, pulchrum
27 in secundis tertiisque consistere. neque enim, si quis Achillis gloriam in rebus bellicis consequi non potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur, nec qui Homeri non † fuerunt * *. quin immo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi, qui sunt optimi, non fuissent, nec post Lucretium ac Macrum Vergilius nec post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec illi, qui post eos fuerunt.
28 verum ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi. an Pollio et Messala, qui iam Cicerone arcem

25 Orat. 1, 4

1 sorte *ed. Badii 1519,* forte **A G** — 5 fuit *post* peritissimus *del. Stoer* — 17 nec *Zumpt,* eo **A** (?) **G** — 18 tum *ed. Camp.,* cum *libri* — 20 poetica *Halm,* poetas **G**, poesis **A**, *sed* sis *m. 2 in ras.* — et *post* accepit *Gernhard* (**A** *corr.*), *om.* **G** — 26 in rebus bellicis **A** *m. 2 in ras.*, inbecillis **G**, in bellicis **M** — 27, 28 nec . . . fuerunt *malo abesse, sed huc transponere verba v. 21, 22*: denique . . . fuerat — 32 qui . . . fuerunt **A**, post (*om* qui) eos uicerunt **G**.

tenente eloquentiae agere coeperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriae tradiderunt? alioqui pessime de rebus humanis perductae in summum artes mererentur, si quod optimum *fuisset idem ultimum* fuisset. adde quod magnos modica quoque eloquentia parit fructus, 29
ac, si quis haec studia utilitate sola metiatur, paene illi perfectae par est. neque erat difficile vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde maiores opes, honores, amicitias, laudem praesentem, *gloriam* futuram hominibus contigisse: nisi indignum litteris esset ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui a se non virtutes, sed voluptatem, quae fit ex virtutibus, peti dicunt. ipsam igitur orandi maiestatem, 30
qua nihil di immortales melius homini dederunt et qua remota muta sunt omnia et luce praesenti ac memoria posteritatis carent, toto animo petamus nitamurque semper ad optima, quod facientes aut evademus in summum aut certe multos infra nos videbimus.

Haec erant, Marcelle Vitori, quibus praecepta dicendi 31
pro virili parte adiuvari posse per nos videbantur, quorum cognitio studiosis iuvenibus si non magnam utilitatem adferet, at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

---

4 fuisset *add. Halm* — idem ultimum *add. Buttmann* — 9 gloriam *addidi* — 16 luce **M a**, lucem **A**, lucent **G**.

Index personarum et rerum.*)

* Loci, quibus stellula praefixa est, fragmentum scriptoris continent.

Index

Scriptorum a Quintiliano citatorum, quorum opera extant.

Lectiones huius editionis ab editione C. Halmii*) discrepantes.

Prior scriptura est huius editionis, altera Halmianae.

I. Prooem. 6 (p. 4, 5) Marcelle Vitori — Marcelle Victori | 22 (p. 6, 15) informandus est et — inf. e. ubi.

1, 5 (p. 7, 28) haerent quae — h. quo | 8 (p. 8, 6) eruditi plane — e. plene | 11 (p. 8, 22) rationi defuerit — r. defuerint | 13 (p. 8, 33) hinc enim — hoc e. | 26 (p. 10, 27, 28) est notum — e. inventum | et si quid — vel si q. 34 (p. 11, 25) occurrentibus — occurentibus *(error typogr.)* | 36 (p. 11, 32) usque ad mortem in mores — u. ad mores.

2, 3 (p. 12, 28) etiam si posset — e. si potest | 4 (p. 12, 31, 35) tam hercule laesae quam — t. h. q. | esse domesticus — d. e. | 5 (p. 13, 7) qui timebuntur — q. timebantur | 29 (p. 15, 35) vincere velit — v. velis | 30 (p. 16, 1) loquimur — loquitur.

3, 12 (17, 24) maxime meus est formanda — m. f. | 14 (p. 17, 31, 34) quamlibet et receptum — q. r. | iniuria — iniuria est.

4, 3 (p. 18, 24) cum loquendi — c. loquendo | 4 (p. 18, 37) utuntur — utantur | 5 (p. 19, 9) fideliter iecerit — f. iecit | 8 (p. 19, 26) non enim [sic] optumum dicimus aut optimum — n. e. sic optimum d. ut opimum | 9 (p. 19, 28) adspirationis notam — n. adsp. | 13 (p. 20, 20, 21) fit a lavando lautus — f. a. l. lotus | sed et quae — sed quae | 14 (p. 20, 25) in quibusdam [ipsa] — in q. ipsa | 16 (p. 21, 4) Ὀλυσσέα — Ὑλυσσέα | 17 (p. 21, 5) loco fuit? ut Menerva — l. f. M. | 25 (p. 22, 12) secretius ut Sullae — s. S.

5, 1 (p. 23, 8) Iam cum omnis oratio — I. c. or. | 8 (p. 24, 10, 16) quale sit — q. est | ductum est — adductum est | 9 (p. 24, 20) existimetur — existimatur | 12 (p. 24, 32, 33) at in eadem — at in eiusdem | Metteio Fufeteio — Mettoeo Fufettioeo | 15 (p. 25, 6) nam dua et — n. et dua et | 16 (p. 25, 13) [detractionem adiectionem] — detr. adiect. | 17 (p. 25, 22) ἐπισυναλοιφήν — συναλοιφήν | 18 (p. 25, 32) ducenda — dicenda | 20 (p. 26, 3, 4) triumpis — in triumpis | inscriptionibus — in inscr. | 23 (p. 26, 15) ut Marcipor — ut

*) eorum, quae Halmius postea mutavit (cf. II, 367—369), hoc loco ratio non est habita.

'Appi' | 24 (p. 26, 18) ut Atreus — ut Atrei | 29 (p. 27, 8) alias . . . alias — alia . . . alia | 31 (p 27, 17) [quia in eadem flexa et acuta] — quoniam est in flexa et acuta | 32 (p. 27, 22) *ἰωτακισμούς* et *μυτακισμούς* et *λαβδακισμούς* — *ἰ.* et *λ.* | 33 (p. 27, 26) deprehendimus — repr. | 43 (p 29, 18) quod Antonius — quamquam id A. | 51 (p. 30, 12) accidunt — accident | 54 (p. 30, 27) inhonoratum — inhonoratam | 62 (p. 31, 27) quia longa sequenti — q. duabus longis sequentibus | 68 (p. 32, 23) cum sit 'epi' praepositio — c. s. praep.

6, 14 (p. 34, 37) ut non quamvis — ut c. nomina q. | 15 (p 35, 5) flexus exeunt — fl. eunt | 29 (p. 37, 1, 3) ut cum M. — ut M. | ne mentiri — ne ementiri | 30 (p. 37, 8) aliquando consuetudini servit — aliaque quae c. serviunt | 31 (p. 37, 9, 10) sive illa ex — sive ex | praecipueque ab — praecipueque | 38 (p. 38, 13) stertere — strepere | ut a velo — ut a velocitate.

7, 1 (p. 39, 21) vocant, nos — vocant, hoc nos | 5 (p. 39, 39) per qu et um — per qu et m | 10 (p. 40, 16) ubi sola ponitur — ut s ponatur | 19 (p. 41, 18) in eadem — in eisdem | 34 (p. 43, 1) ut in epistulis — ut ep.

8, 6 (p. 43, 30) in iis — in his | 8 (p. 44, 6) [in primis copiam verborum] — in pr. c. v. | 14 (p. 44, 35) [et *σχηματισμούς*] — et *σχηματισμούς*.

10, 3 (p. 46, 36) triangulum aequis lateribus possit? — triangula a. l. possint? | 13 (p. 48, 26) quid de philosophis — de phil. | 18 (p. 49, 14) Hyperbolus — Hyberbolus *(error typogr.)* | 27 (p. 50, 19) ministrabat — monstrabat | 30 (p. 50, 27) antiquitus a Chirone atque Achille usque ad — antiq. usque a Ch. a. A. ad | 37 (p. 51, 30) et certis — ex certis.

11, 17 (p. 55, 6) uti — ut.

12, 16 (p. 57, 32) ad vilem usum — ad venalem usum.

II. 1, 2 (p. 59, 13) usque et ad — usque ac | 4 (p. 59, 24) poetarum historicorumque viribus — historicorum criticorumque v. | 13 (p. 60, 36) dabuntur illis — d. et i.

4, 2 (p. 64, 32) sit historia — s. historica | 6 (p. 65, 15) ubertatis — ubertati | 20 (p. 67, 17) instruitur, cum res poscet, usurus — instruit, c. r. p., usurum | 25 (p. 67, 41) namque hae — namque et hae | 26 (p. 68, 7) thesis — chriae | 30 (p. 68, 29) alioqui eum non — alioqui n. | 38 (p. 69, 25) solet — solent.

6, 2 (p. 73, 22) quam si ad — quam cum ad | 7 (p. 74, 8) expertos — expertas.

8, 3 (p. 75, 12) adiuvarent — adiuvarentur | 10 (p. 76, 2) deterendum — deserendum.

10, 8 (p. 78, 9) praeparat — praeparet *(error typogr.)* | 15 (p. 79, 4) suo quodque loco — suo quoque loco.

11, 2 (p. 79, 23) declamaverunt — exclamaverunt.

13, 3 (p. 82, 10, 14) instruat, derigat — i. ut d. | obstabit, si collibus — obst. coll. | 9 (p. 82, 37) adversa est *(sic scribendum est)* — a. sit | 12 (p. 83, 13) tantum ab altero — t. alt.

14, 2 (p. 84, 15) illa Flavi essentia — i. Plauti e. | 3 (p. 84, 20) ut ars rhetorica, navis — a. rh., ut n.

15, 1 (p. 85, 5) quaeritur. finitur — quae finitur | 7 (p. 86, 7) creditum est: et — creditum est. | 10 (p. 86, 23) auctor — actor | 34 (p. 89, 30) substantiae Cleanthis maxime — subst. maxime.

16, 5 (p. 91, 1) Glauciae fuere magistratus — Gl. m.

17, 19 (p. 94, 35) confiteor — confitebor | 32 (p. 96, 24) indulgeant — indulgent | 41 (p. 97, 30) via, id est ordine — viam atque ordinem.

18, 1 (p. 98, 12) ϑεωρητική — Θεωρητική *(error typogr.)*

19, 2 (p. 99, 1, 2) utriusque magnum, maius — utrisque maius | naturae credam esse — cr. n. e.

20, 5 (p. 99, 39) virtutis est — virtus est.

III. 1, 5 (p. 105, 7) vias inierunt — v. muniverunt.

4, 16 (p. 112, 9) cuius parte non — c. n. p.

5, 7 (p. 113, 11) ceterorumque quae — c. hae.

6, 3 (p. 115, 21) nomen [non] primum — n. n. p. | 12 (p. 116, 33) quae ... positae — [q ... p.] | 76 (p. 125, 34) non habes hoc — non habes | 94 (p. 128, 12) crimina vel omnia neget — c. n.

7, 6 (p. 130, 27) animalium, etiam — a. et etiam | 12 (p. 131, 12) Achille, interim — A. et i. | 13 (p. 131, 17) fuerunt, eo maiorem — f. m. | 20 (p. 132, 15) animi — animo | 27 (p. 133, 15) liberi sunt decori — l. dec.

8, 4 (p. 134, 13) ambigitur — ambigetur | 6 (p. 134, 22) non utique eget — n. ubique eget | 9 (p. 135, 4) Catilinario — Catilinae | 25 (p. 137, 4, 6) fieri non posse — f. n. possit | partem dixerunt — p. duxerunt | 62 (p. 142, 4) adfectatione — adfectione.

11, 1 (p. 145, 21) intellegitur res omnis — i. o. | 8 (p. 146, 24) unus est, ad — u. sit, ad | 19 (p. 148, 2) iudicationem esse voluerunt — iud. idem e. v.

IV. Prooem. 1 (p. 150, 3) Marcelle Vitori — Marcelle Victori | dedicati — dicati.

1, 3 (p. 151, 30) possit — prosit | 7 (p. 152, 13) exemplo — exempli | 15 (p. 153, 13) augenda ac — augenda aut | 31 (p. 155, 17) fama iudiciorum — infamia iudiciorum | 32 (p. 155, 19) ab rogatione — ab oratione | 38 (p. 156, 18) quaedam et elevanda — q. et levanda | 40 (p. 156, 29) quibus recte — sunt q. r. | 44 (p. 157, 15) ut enim — nam ut | 47 (p. 157, 31) perfertur — profertur | 57 (p. 159, 11) artis est. nam — artis. n. | 65 (p. 160, 12) putant — putent | 72 (p. 161, 13, 15) si praeparatus — si sit pr. | eget — egeat | 76 (p. 161, 31) sive ad expositionem — s in exp.

2, 13 (p. 164, 10) exanimem — examinem *(error typogr.)* | 22 (p. 165, 26) tu nescias — tu scias | 45 (p. 168, 40) dum percipiatur — d. repetatur |

55 (p. 170, 16) armatus, sollicitus contra — a. c. | 60 (p. 171, 1) nam ne contraria — nam id quidem, ne qua contr. | 69 (p. 172, 15) aliquid quo — a. quod | 70 (p. 172, 18) non defendamus narrantes — n. narr. | 71 (p. 172, 27) propositione — praep. | 89 (p. 175, 12) quod fingimus — q. fingemus | 93 (p. 175, 30) nostro ducuntur — n. dicuntur | 94 (p. 175, 35) fallacitate — facilitate | 111 (p. 178, 9) dum doceo — d. eum d.

3, 15 (p. 183, 6, 9) amplificatio, omnis minutio — a. min. | de religione, de officiis — religione, officiis.

4, 6 (p. 184, 25) dicor, sed nec — d., nec | 8 (p. 184, 30) et ratione — est rat.

5, 8 (p. 186, 14) quo quaque de re dicturi simus ordine — quid quaque de re d. s., ordine | 12 (p. 186, 33) erit iniustus — erit aut ini. | 14 (p. 187 11) potest qui — p. et qui | 22 (p. 188, 9, 15) aut etiam supervacua — superv. etiam | notata inscriptis — n. in inscr.

V. 2, 3 (p. 192, 5) aut inveniendum quod — a. videndum quid.

5, 2 (p. 193, 12) inspectio ipsa saepe etiam — insp. e. ipsa s.

6, 3 (p. 193, 28) agere rerum humanarum curam — a. c. r. h. | 6 (p. 194, 5) ne umquam — ne temere u.

7, 4 (p. 194, 26) est hic — et hic | 7 (p. 195, 3) senem vidi — s. colui | 13 (p. 195, 37, 38) quod cum — quod [cum] | videntur esse vera — videntur, re vera | tum multo magis — m. magis | 24 (p. 197, 12, 14) quia et in — q. ut in | quaesierit et — q. ita | 25 (p. 197, 17, 18) in actione testationibus aut — in a. aut | rogabatur, facilius — r. et f. | 31 (p. 198, 17) saepius imperitus — s. et inp.

8, 5 (p. 200, 8) ex sequenti — ex insequenti | 6 (p. 200, 12) possunt — possint.

9, 3 (p. 201, 1) quae quia sunt ἄλυτα σημεῖα, mihi — quia s. ἄ. σ. quae mihi | 6 (p. 201, 15) recurrunt — recurrent *(error typogr.)* | 8 (p 201, 23) adiuta — adiuncta.

10, 5 (p. 203, 12) appellatio et maxime in usu est posita, qua significatur — appellatione et m. in u. p. signif. | 10 (p. 204, 7) quod probationem praestat. Celsus quidem probationem — quod ** probationem | 12 (p. 204, 20) ea, in quae communi — ea, q. esse c. | 14 (p. 204, 28) res publica: ut administranda — r. p. est: sequitur ut a. | 24 (p. 206, 5) suis filii plerumque — s. pl. | 26 (p. 206, 18) distantia est: nam — distantia, nam | 29 (p. 206, 29, 31) hanc — eum | et praesentis et praeteriti — et praet. et praes. | 37 (p. 207, 36) spectat — spectatur | 39 (p. 208. 8) adulterum — adulteros | 57 (p. 210, 36) quod neque mortale est, neque rationale neque animal, non est homo — quod neque immortale est neque mortale animal non est | 60 (p. 211, 13) manu mittitur — m. mittatur | 64 (p. 212, 2) quamvis sita — quamvis sit | 69 (p. 212, 29) verum esse eligendi — verum el. | 71 (p. 213, 6) deinde caedes et strages —

d. ** caedes | 73 (p. 213, 17) debet tutor, debet et — d. t. et | 84 (p. 215, 12) Pari dyspari — Paridi | 88 (p. 215, 29) licet, licet et — licet, et | 89 (p. 216, 1) quid si agenda — quid agenda, si | 94 (p. 216, 30) divisione, remotione, ordine, initio, incremento, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, contrariis, consequentibus — rem. div. initio, incr. s. s. d. p. cons. | 114 (p. 219, 18) venire solent — venirent | 119 (p. 220, 9, 10) sed ne se, qui — s. ne, si qui | perfectos protinus — p. se pr. | 125 (p. 221, 5) mediosque nervorum — m. horum.

11, 3 (p. 221, 26, 27) ut cui simile concessisset — ut simile concessis | [id est . . . fere sumitur] — id est . . . f. s. | 18 (p. 224, 10) oratione reperitur — o. reperietur | 24 (p. 225, 17) planipedis — lanipedis | 28 (p. 226, 9) utrumne illius an tuum malis? illius, inquit — u. illud an t. m.? illud, inquit | 29 (p. 226, 16) nam est id — n. e. hoc | 40 (p. 228, 7) victos esse Homeri — v. H.

12, 5 (p. 229, 24, 25) quia magna sint — q. m. non sint | utique vero ad — quae ad | 6 (p. 229, 32) argumenta nuda ponere — a. p. | 14 (p. 230, 37) ut animi invitis crescant — † aut animis cr.

13, 3 (p. 232, 37) ex re ipsa — ex ipsa re | 3 (p. 233, 1) etsi falsa sint — e. f. sit | 8 (p. 233, 35) disseremus — disserendum | 10 (p. 234, 9) tamen vel huic — t. velut h. | 17 (p. 235, 8) tamen interim oratoris est — t. est i. o. | 28 (p. 237, 5) utique faciendum, si — utile si | 33 (p. 237, 33) censorum — censorium | 35 (p. 238, 12) summam — summum (*error typogr.*) | 36 (p. 238, 20) quidam etiam in — q. et in | 39 (p. 238, 37) ratio est: aliquando — ratio: et aliquando | 49 (p. 240, 23) iactatum est — est iact. | 56 (p. 241, 27) ieiuna — tenuia.

14, 3 (p. 242, 27) ab eodem et pro — ab eodem p. | 7 (p. 243, 21) melius adcurantur — m. gubernantur | 12 (p. 244, 24) potest videri deesse intentio — p. v. de re contentio | 17 (p. 245, 18) singula quaeque interim — singula i. | 21 (p. 246, 5, 7) nonnumquam est vera, cum et — numquam e. v., nisi et | verum est, si — v. e. sed si | 22 (p. 246, 11) non est vera sic — n. e. v. sicut haec | 25 (p. 246, 28) pecunia potest — p. autem p. | 27 (p. 247, 3, 5) tradentium partes — tr. artes | uti nefas non duco — u. esse fas d. | 28 (p. 247, 9) namque illi — namque in illis | 29 (p. 247, 16) vicibus (*sic scribendum est*) — viribus | 30 (p. 247, 23) tulerit — attulerit | 31 (p. 247, 23, 28) non uti ieiuni fontes — n. u. * * f. | propositio ac conclusio ex consequentibus et repugnantibus? — † pr. c. ex c. r.? | 35 (p. 248, 20) legibus. his — l. in his.

VI. Prooem. 1 (p. 249, 3) Marcelle Vitori — Marcelle Victori | 3 (p. 249, 20) non igitur — nonne i. | 11 (p. 251, 2) utracumque — utraque | 13 (p. 251, 14, 15, 16) honorum patris admotum — h. propius a. | te avitae eloquentiae — te omnium spe ac votis el. | tantum ad poenas amisi? et si — t. poenas etsi.

1, 1 (p. 252, 9, 10) oculos et — o. ut | turba valet — t. valent | 3 (p. 252, 19) deinde subicit — d. subiecit | 6 (p. 252, 32) si et actionis — si ei actioni | 9 (p. 253, 19, 21) conspirationisve — aut conspirationis | dixi, prooemio similia,

sed liberiora — d. in p. s., sed hic l. | 13 (p. 254, 4) ut facit — ut faciat | 18 (p. 254, 32) occisus est aliquis: utrum — occisus u. | 20 (p. 255, 8, 9) quae praedicta sunt — q. dicta s. | ut Servium Sulpicium Messala contra ... obiciat *(sic scribendum est)* — ut Servius Sulpicius c. .. obiciatur | 25 (p. 256, 6) litigatoris — litigatorum | 31 (p. 257, 7) sciebatur — sciebat | 38 (p. 258, 5, 8) equidem repugnantes — e. et rep. | fiunt. transtulit — f., † aliam cadunt tr. | 40 (p. 258, 15) quorum officii — q. officium | 43 (p. 258, 33) sed sic — sed si | 51 (p. 260, 3) sane sunt — s. sint.

2, 1 (p. 260, 26) causarum summa — c. in s. | 3 (p. 261, 6, 12) certe sunt semperque — c. semper | irascendum — irascendumve | 4 (p. 261, 13) dominatur in iudiciis, hic eloquentia regnat — dominetur in i., haec eloquentiam regunt | 7 (p. 261, 34) ingrata sunt — i. sint | 9 (p. 262, 7) igitur hos concitatos πάθος, illos m. — i. c. π. m. | 17 (p. 263, 20) et ex desideriis — et d. | 19 (p. 263, 35) ideoque ei et — i. et | 23 (p. 264, 22) cum ad eam amplificationem venerimus, dicemus — c. de amplificatione d. | 25 (p. 264, 36) sed promere in — s. eruere in | 34 (p. 266, 17) dicturi essemus — d. fuissemus | 36 (p. 266, 31) vero similis — veri s.

3, 2 (p. 267, 5) defuisse huius — d. huic | 4 (p. 267, 14) et interrogandis — et in i. | 6 (p. 267, 28) an inenarrabili — an enarrabili | 10 (p. 268, 10) securius inter — sequius i. | 13 (p. 268, 24) tantaque eius vis — cuius est tanta vis | 18 (p. 269, 13) quia sunt — q. sint | 21 (p 269, 31) iocum vero — i. fere | 23 (p. 270, 5, 9) maxime triplex — m. est tr. | namque eadem — nam quaedam | 24 (p. 270, 12) ceteris quae — ceterisque q. | 25 (p. 270, 14) risus conciliatur — r. concitatur | 28 (p. 270, 34) nonnumquam et — quamquam et | (p. 271, 1). alterius iuste petere — a. p. | 33 (p 271, 28, 30) sed quidam — et q. | dicendi petulantia — dicenti p. | 35 (p. 271, 36) verecundia dicet — v. dicere decet | 35 (p. 272, 1) concilietur — concitetur | 43 (p. 273, 7) et inclusa — et in clusa (*error typogr.*) | 44 (p. 273, 13) dixerat — dixerit | 45 (p. 273, 23) in parte — in partem | 48 (p. 274, 3) quare non hoc modo — q. [n. h. m.] | 50 (p. 274, 15) clusum *(sic scribendum est)* — occlusum | 55 (p. 275, 5) molestiorem apro Erymanthio — m. quam aprum Erymanthium | 57 (p. 275, 14) qualia veteres — q. iam v. | 59 (p. 275, 25) quaedam veri — q. vitii | 60 (p. 275, 28) et panem item candidum — † et parentem c. | 65 (p 276, 20) putere. sed onerabo — p. onerabo | 68 (p. 277, 4) causa elabora, quaque — causa. metaphora quoque — 76 (p. 278, 6) atque est illi — a. i. | 90 (p. 280, 9, 11) aliena — alienam | sua — suam | 93 (p. 280, 33) comedi: pane et aqua vivo — c., panem et aquam bibo | 96 (p. 281, 17) lintre evasit — intervasit | 97 (p. 281, 22) felicitas est — facilitas est | 100 (p. 292, 8) Fulvius propinquus — F. † propinquuus (*error typogr.*) | 102 (p. 282, 16) audeo confirmare plane esse necessaria — adeo infinita ** plane necessaria | 105 (p. 283, 5) quandocumque haec — quicumque h. | 106 (p. 283, 11) posse non satis urbane — p. in n. s. urbana | 109 (p. 283, 24) vocatur et — v. ut.

4, 1 (p. 284, 19) ideo reliquerunt — i. reliquerint | 9 (p. 285, 26, 27) neque iam — n. tantum | fit: quidam faciunt ut aperte quoque rixentur. — erit: q. f. aperte, quae rixemur. | 14 (p. 286, 22) proferantur: [est] inopinatis — p.: est i. | 15 (p. 286, 30) quales fere — quales faceti.

VII. 1, 9 (p. 2, 16) verum ex — v. in | 11 (p. 3, 27) aversior — adversior | 21 (p. 5, 6, 8) habere, tractaverit — h. ** | non quicumque — n. qui cuicumque | 25 (p. 5, 32) ultra sit — u. est | 26 (p. 5, 34) propositione divisa — pr. visa | 28 (p. 6, 9) proprium [tyrannum occidit] — pr. patrem tyr. occidit | 34 (p. 7, 10) utique iure — utique. iure — 41 (p. 8, 9) difficilem — difficillimam | 48 (p. 9, 10) rusticus sum. si lex erat — rusticus eram. si lex | 53 (p. 9, 31) inquam — inquit | 54 (p. 10, 10) dictum enim est — dictum non est | 57 (p. 10, 26) an possint — an possunt | 58 (p. 10, 32) non indignum — n. est i. | 62 (p. 11, 21) qualitatem et alterius — qu., a.

2, 14 (p. 14, 5) praecesserit an — pr. laetitia an | 26 (p. 16, 18) Marrucinos — † Marginos | 31 (p. 17, 9) quod iniquum — q. indignum | 33 (p. 17, 18) pro naenia — p. † encenia | 34 (p. 17, 22) levibus aut — l. ac | 46 (p. 19, 17) praesenti ac deinde — pr.. d. | 49 (p. 19, 33) tyrannicidam — tyrannidem.

3, 1 (p. 21, 14) non est hoc infitiatio — n. e. h. depositum | 2 (p. 21, 18) non est hoc dementem esse, male tractare, rem publicam laedere — n. e. male tractare uxorem verbis laedere | 22 (p. 24, 25) quaestio, an — q. est, an | 23 (p. 24, 34, 36) pertineat, ut si dicas, equus est animal: nam . . . proprium — pertineat [falsa est si dicas, equus animal rationale: nam . . . p.] | 34 (p. 26, 26) omnia absunt — † sunt.

4, 4 (p. 27, 29) est enim de — sed hic de | 13 (p. 28, 36) in eos — in hos | 18 (p. 29, 1) si Ti. Gracchus — si Gr. | 27 (p. 31, 20) pater corrigere quam abdicare — p. non a. | 36 (p. 32, 27) aliae in nuntiando aliae in renuntiando — aliae ** in ren. | 38 (p. 33, 1) quo animo datum sit — q. a. sit | 42 (p. 33, 27) controversia est, quae — c. e., quia.

5, 3 (p. 34, 13) ignominioso patri filius — i. f. | 5 (p. 34, 26) quaestio est aut — quaestionem aut.

6, 2 (p. 35, 4) in ea uterque — in ea aut u. | 3 (p. 35, 14) quia ex hac natus est, et haec meretrix est — qui ex h. n. e., antequam meretrix esset | 5 (p. 35, 21) et contra — sed c.

7, 1 (p. 36, 31) obstat, utrimque — o. et u.

8, 6 (p. 39, 2) quandoque *(sic scribendum est)* — quandocumque.

9, 9 (p. 40, 21) dubium est — in dubio est | 12 (p. 41, 2, 3) ubi et id — n. est id | eo ipso est ambiguum — et ipsum a.

10, 13 (p. 43, 23) suas partim ad casus proeliorum retinentis, partim — s. partientis ad c. p., retinentis partis.

VIII. Prooem. 3 (p. 45, 15) afuerint — fuerint | 12 (p. 47, 5) materia quidem — † certa quaedam | 13 (p. 47, 17) eloquentis — eloquentissimi | 19

(p. 48, 12) sed eadem — at eadem | 23 (p. 48, 32) obumbrant et . . . strangulant — obumbrantur et . . . strangulantur | 26 (p. 49, 5) ille durus — i. est d. | 29 (p. 49, 28) satis instructus erit, laborabit — s. laboravit ** | 30 (p. 49, 29) ut ad requisita — ut r.

2, 8 (p. 51, 34) item, quod commune est et — i., cum c. et | 13 (p 52, 25) stlataria et inula Cosana — saccaria et † in malo cosanum | 14 (p. 52, 33) hyperbati — [hyperbato] | 17 (p. 53, 19) loquacitate, quod — l., eo q. | 19 (p. 53, 29) nihil putant referre. at — nihili p. at | 21 (p. 54, 1) id demum — id iam demum | 24 (p. 54, 24, 25, 2?) nostra culpa — n. est c. | descendamus — descendimus | fiat, quando — fiat, quod.

3, 5 (p. 55, 17) ferrum adfert — f. ipsum a. | 10 (p. 56, 9) adspectu sit — a. est | 11 (p. 56, 13) ornatus pro materiae genere decet — o. m. g. esse debebit | 25 (p. 58, 22, 25, 26) porricerent — † pollicerent | quaiso — quaerito | quamquam usi — quidem u. | 26 (p. 58, 29, 30, 31) aerumna — aerumnosum | queo, horridum? — quid horridum. | prosapia — prosapiam | 28 (p. 59, 7 sqq.) iste iste rhetor, iamque quatenus totus — *deest* | tyrannus. — Britannus | min et sphin et male illi sit — al, min et sil ut male elisit | 33 (p. 60, 2) Verginio — Sergio | 50 (p. 62, 33) Vitanda et — Vitari debet et | 53 (p. 63, 15) vitanda *μακρολογία* — v. etiam macrologia | 54 (p. 63, 21) cum is apud ipsum — cui † sapasim cum | 68 (p. 65, 37) haerentes — cohaerentes | 86 (p. 69, 1) eloquenti ea — eloquentiae est ea.

4, 9 (p. 71, 7) superpositum — supra positum | 18 (p. 72, 21) qua data porta ruunt — ruunt | 24 (p. 73, 16) [huc . . . Achillis] — huc . . . Achillis 25 (p. 73, 27) servi et in — s. in.

5, 7 (p. 75, 36) est et id — est id | 19 (p. 77, 23) [illae] semper vitiosae a verbo — aliae s. v. ut a v. | 25 (p. 78, 14) spectantium — sectantium | 26 (p. 78, 16) arborum — arvorum | 28 (p. 78, 26) quamlibet clarus — q. claris | 33 (p. 79, 12) commendat? at est — c. est.

6, 5 (p. 80, 17) insuavis recte — i. apte ac r. | 10 (p. 81, 12) ferron an — ferro anne | 13 (p. 81, 28) est et . . . partibus — est [et . . . p.] | 19 (p. 82, 22) et signandis — signandisve | 23 (p. 83, 12) positio cuius . . . ponere — p. [c . . . p.] | 26 (p. 83, 35) non sacrilegum, armorum — n. s. hominem, a. | 29 (p. 84, 16) poetis quoque — p. utroque | 33 (p. 85, 9, 11) adianoeta vix ferimus — † adoinoia et vio eo f. | arquitenentem et dividere — arqui tollentem et videre | 35 (p. 85, 17, 20) Aegialeo parentat pater. mille — † aegialeo paret at pater. similia | est ab hoc totum translationis — e. h. t. a translatione | 37 (p. 86, 1, 2, 3) praestat, tropus et — pr. ** et | maxime improprius — inprobissimus | Chironem — qui *Χείρων* est | dicunt. nos — d. at n. | 38 (86. 5) et id, quo — et in quod | 40 (p. 86, 13, 19) ornandam vel — o. et | efficitur, redundat. tum autem efficitur — efficit r. t. a. efficit | 42 (p. 86, 27) ubi congestioribus — † ut in quaestionibus | 43 (p. 87, 7, 9, 11) sed cum idem adpositum — sed id quod est adp. | qui Karthaginem et Numantiam evertit — q. N. et K. ev. | ergo non esse iunctum —

a. esse seiunctum | 57 (p. 89, 21) dicamus mitioribus — d. mollioribus | 64 (p. 90, 30, 33) alio in ceris — a. ceris | quam quo eum, qui maxime placeret, experiretur — † quod eum quoque maxime facere experiretur.

IX. 1, 6 (p. 94, 7) antonomasiae pars est — habet a. partem | 9 (p. 94, 27) translatis — tanslatis (*error typogr.*) | 10 (p. 94, 30) quae quamque multae — q. quam multaeque | 16 (p. 95, 25) solent aliter atque aliter — solent aliter (*reliqua errore exciderunt typogr.*) | 22 (p. 96, 26) nequaquam eas esse — n. esse | 30 (p. 97, 36) et traiectio — et reiectio.

2, 3 (p. 100, 33) extenuationem et deprecationem — e. deprecationemque | 21 (p. 103, 34) ut Cato — et (*error typogr.*) Cato | vos meo loco — in eo loco | 36 (p. 106, 14) incerta persona et ficta — incertae personae f. | 40 (p. 107, 7) evidentiae. Celsus — ev. et C. | 47 (p. 108, 17) quae ducitur — q. dicitur | 73 (p. 113, 9) dicebatur . . . expiranti per heredes — dicebantur . . . e. h. | 76 (p. 113, 27) nam quaeso — n. † quo | 81 (p. 114, 17, 22) declamatur — declametur | patrem qui damnavit — p. quidam d. | 100 (p. 117, 10, 12) figuram nunc — f. quoque | etsi talis — et sit t. | 102 (p. 117, 25) in usum suum — i. unum s.

3, 2 (p. 118, 33) omne orationis schema — o. eiusmodi schema | 14 (p. 120, 25) iactat. et progeniem — i. pr. | 17 (p. 121, 13) vulgo amat — † vulgus a. | 18 (p. 121, 18, 25) dico et — dicto et | figuram: vitium ut — figuram | 22 (p. 122, 15) advocatum — udvocatum (*error typogr.*) | 23 (p. 122, 22) vocant, cum — v., dum | 33 (p. 124, 17) exercitatus est in — ex. in | 35 (p. 124, 28) Ulixi — Ulixei | 36 (p. 124, 34) res est et — res et cetera, et | 40 (p. 125, 20) primo verbo longum post intervallum — primum verbum longo p. intervallo | 41 (p. 125, 28) Pompeium, ego — P. [et] e. | 49 (p. 127, 17) [id est patefacta] — [patefacta] | 50 (p. 127, 29) contrarium id — c. illud | 57 (p. 128, 27) Iove patre prognatus est — I. propagatus est | 64 (p. 129, 30) est, quod — e., quo | 69 (p. 130, 29) miror, eorumque — m. eoque | 72 (p. 131, 11) circumscripti. et raro — c. r. 74 (p. 131, 27) innatam videtur habere, non arcessitam gratiam — i. gratiam v. h., n. a. | 76 (p. 132, 4) Theon (*sic scribendum est*) — Theo | 77 (p. 132, 7) ὁμοιοτέλευτον habet similem — ὁ. s. | 80 (p. 132, 30) desinant. fit etiam — d. † etiam | 81 (p. 133, 10) nam et singula — n. et fit, si sing. | 86 (p. 134, 1, 3) dignus esse qui scaenam introeat — d. q. in scaena spectetur | qui non — qui eo n. | et nominibus — et in n. | 91 (p. 135, 5) (hyperbaton est) — id est hyperbaton | 100 (p. 136, 12) sicut ornant — s. ornent.

4, 1 (p. 136, 35) an ulla (*sic scribendum est*) — an nulla | 6 (p. 137, 24) si pravi — si parvi | Galliambicorum — Galliamborum | 35 (p. 142, 4) neglegentiae est hoc — n. passim h. | 37 (p. 142, 20, 21) ut s — ut si s | proxima, quarum — pr. configat, q. | 39 (p. 142, 29) dicae faciaeque — † diee hanc | 41 (p. 143, 6) ne syllaba verbi prioris ultima et prima sequentis sit eadem — ne syllabae v. p. ultimae et primae s. sint eaedem | 52 (p. 145, 1) nihil . . . non redigi — n. non . . . r. | 53 (p, 145, 3) grammaticos, quorum — gr, † quam |

56 (p. 145, 18) atque Cicero optime vidit — quod C. o. videt | 57 (p. 145, 24) pedibus aequa — p. apta | 60 (p. 146, 14) et offendit — et offendet | 63 (p. 146, 28, 30) aliis sed — aliis nec | sit composita — s. enim c. | 66 (p. 147, 9) syllabarum verbis — s. [hic] v. | 70 (p. 148, 1) sed cum est — s. c. sit | 72 (p. 148,10) nam quod est contra — namque idem c. | 75 (p. 148, 26) quamquam sciant — quoniam causam sc. | 76 (p. 148, 29) excidunt, quod — e. quos | 78 (p. 149, 9) Thucydidi ὑπὲρ — Th. istud ὑ. | 80 (p. 149, 23) brevibus duabus, iambum — br. i. | 94 (p. 152, 5) claudat pes, sed — pes cl., sed | 101 (p. 153, 4) praecedentibus iambo et — pr. ** et | 110 (p. 154, 28) agilitas. qui quid . . . iis — a. quid . . . is | 119 (p. 156, 8) sentiam esse — s. tamen e. | 124 (p. 157, 5) membris incisisque, plures sensus habet — m. et incisis, quae pl. s. habent | 129 (p. 157, 31) hac et illac — h. atque i. | 135 (p. 158, 32) accommodatis — commodatis | 140 (p. 159, 29) mihi — mi.

X. 1, 1 (p. 162, 3) cognitioni — cogitationi | 2 (p. 162, 13) quo quaeque — quae quoque | 3 (p. 162, 19) omnia necesse est — o. est | 4 (p. 162, 22) iam opere etiam — o. i. | 5 (p. 163, 9) Non ergo — Num e. | 7 (p. 163, 19, 23) et quae idem significarent solitos scio — [et] q. i. s. scio sol. | aliud, quo — aliud, quod | 8 (163, 28) consequemur — consequimur | 11 (p. 164, 16) quasi tamen — [quare t.] | 16 (p. 165, 2) nec [imagine] ambitu rerum — n. i. [ambitu] rerum | 17 (p. 165, 7) accommodata, ut — commodata, ut | 18 (p. 165, 13) placeant, et a conrogatis laudentur — placent, et a c. laudantur | 19 (p. 165, 14) sed e contrario — s. contrarium | 23 (p. 166, 1) [quin] etiam — q. e. | 28 (p. 266, 33) figurarum: poeticam ostentationi comparatam — f. genus ** o. comparatum | 31 (p. 167, 13, 14) est enim — etenim | solutum, et — s. est, et | 33 (p. 167, 24) adde quod — ideoque | 35 (p. 168, 7) acriter Stoici et — a. et | 37 (p. 168, 15) legendi et quae — l., quaeque | 38 (p. 168, 21) omnes persequamur [et philosophos] — o. [et ph.] | 42 (p. 169, 2, 4) ad faciendam etiam phrasin — ad phr. | singulis loquar, pauca — s., p. | 44 (p. 169, 16) summatim, quid et a — s., a | 45 (p. 169, 18, 19) sunt enim eminentissimi — enim s. autem em. | his similes — h. simillimi | 46 (p. 169, 27) ipse omnium fluminum *(sic scribendum est)* — i. o. amnium | 48 (p. 170, 6, 9) non utriusque — n. in u. | creditum est, et — creditur et | 53 (p. 170, 33) aliud secundum — a. parem | 54 (p. 170, 37) Aristophanes poetarum iudices neminem — A. n. | 63 (p. 172, 7) magnificus et diligens et plerumque — m. et dicendi vi pl. | 68 (p. 172, 32) quod ipsum reprehendunt — quem i. quoque r. | 68 (p. 173, 2) praecipuus. eum admiratus — pr. est. Admiratus (*error typogr. pro* admiratus) | 79 (p. 174, 21) studiosus in compositione, adeo *(sic interpungendum est)* — studiosus, in c. a. | 80 (p. 174, 25) is primum — is primus | 81 (p. 174, 35) sed quodam [Delphici] *(sic scribendum est)* videatur oraculo dei instinctus — s. tamquam Delphico v. o. i. | 83 (p. 175, 5, 6) elegantiam? Aristotelen (*error typogr.*) — e.? quid A.? | eloquendi suavitate — e. vi ac s. | 89 (p. 175, 37) tamen,

ut est dictum — t. [u. e. d.] | 90 (p. 176, 7) clarissimus, et — cl., sed | 91 (p. 176, 15) propius — promptius | 92 (p. 176, 18) feras — feres | 94 (p. 176, 33) non labor — nisi l. | 96 (p. 177, 5) opus, sed aliis quibusdam — o. * * q. | 97 (p. 177, 13) Pacuvius clarissimi — P. grandissimi | 100 (p. 177, 34) linguae suae *(sic scribendum est)* — linguae | 102 (p. 178,6) ideoque immortalem — i. illam i. | 103 (p. 178, 13) in partibus quibusdam — in operibus q. | 106 (p. 178, 30, 33) [omnia] *(sic scribendum est)* — omnia | illi nihil detrahi potest, huic — illic n. d. p., hic | 107 (p. 178, 36) vincimus — vicimus | 107 (p. 179, 3) dialogisve, quibus — d., in q. | 111 (p. 179, 22) nihil pulchrius — n. umquam p. | 117 (p. 180, 12) et sermo purus, sed — et fervor, sed | 119 (p. 180, 23) quantum (*error typogr.*) — quantam | 127 (p. 181, 26) pares aut — p. ac | 130 (p. 182, 1) si aliqua contempsisset, si parum sana non — si ille quaedam c., si parum * * non | 131 (p. 182, 6) potest utrimque — p. utcumque.

2, 6 (p. 183, 1) plurima, in postero (*error typogr.*) — pl. in posteros | 8 (p. 183, 12) nulla mansit ars — n. est a. | 13 (p. 184, 1, 5) arbitrantur, cum et — a. [et] cum | accommodata sit, tum — a. est t. | 17 (p. 184, 28, 29) Atticis scilicet — Attici sc. | obscuri sunt — o. | 28 (p. 186, 17, 19) deerunt — deerant | oporteat — oportebat.

3, 2 (p. 186, 31) alte refossa — alte effossa | 10 (p. 187, 40) ut provideamus — [ut provideamus] | 14 (p. 188, 26) inquit — inquid (*error typogr.*) | 20 (p. 189, 22) in intellegendo — in legendo | 25 (p. 190, 12) velut tectos — — v. † rectos | 32 (p. 191, 11) libera adicienti — l. adiciendo.

4, 3 (p. 192, 2) finem habet — f. habeat.

5, 17 (p. 195, 4, 5) inanibus simulacris — i. se s. | adsuescere — adsuefacere | 18 (p. 195, 7) etiam M. Porcio — e. P. | 21 (p. 195, 26) autem idoneus — a. is i.

6, 2 (p. 196, 19) inhaeret .. quod .. laxatur — inhaerent .. quae .. laxantur | 7 (p. 197, 14) utrimque — utcumque.

7, 1 (p. 197, 24) intrare portum — instar portus | 6 (p. 198, 16) via ducetur, dicet — v. dicet, ducetur | 9 (p. 199, 2) observatione una — o. simul | 13 (p. 199, 20) videmus superfluere, cum eo quod, si — superfluere video: quodsi | 14 (p. 199, 23) ut Cicero ait, dictitabant — ut C., d. | 17 (p. 200, 10) pretium omnia — praemium o. | 20 (p. 200, 25) tantam esse .. fiduciam f. velim ut — tanta sit .. fiducia f. ut | 24 (p. 201, 14) non omnino dicamus — o. n. d. | 26 (p. 201, 20) quam in illa — q. illa | 29 (p. 202, 2) nescio an si utrumque — n. an u. | 32 (p. 202, 26) quod non simus — q. s.

XI. 1, 3 (p. 203, 13) parvis causis, pressum — p. [in] c. parvum | 15 (p. 205, 29) omnis sui — o. [sui] | 16 (p. 205, 32) nostra natura sublime — nostra s. (natura *errore typogr. excidit*) | 21 (p. 206, 27) pauperem se et — p. se neget | 28 (p. 207, 29) petet. fuisset tumidius si — p. quid f. t. si accipiendum | loco poni negasset — l. n. | 35 (p. 208, 33) rei publicae dederit — r. p. dediderit |

37 (p. 209, 5) Agamemnonem — Agamemnomen (*error typogr.*) | 44 (p 210, 9) levissima sedentem — l. sedens | 59 (p. 212, 22) quando ipsos loqui, quando etiam — q.etiam i. l., q. [etiam] — 65 (p. 213, 17) non possumus conviciari — n. p. non c. | 71 (p. 214, 19) si poterit fieri — si potuerit f. | 73 (p. 214, 28, 30) pro A. Gabinio — p. G. | verum ut iusta sit faciendi sibi causa, ait, non — v. † et i. s. f.: non | 77 (p. 215, 15) ut ea de causa — ut eadem de c. | 79 (p. 215, 30) detulerunt, et in — d., ut in | 82 (p. 216, 15) licuit enim — licet e. | 83 (p. 216, 19) quoque rursum — q. † sum | 85 (p. 216, 36) possit consecutus — p. adsecutus | 88 (p. 217, 10) si milites cupidos — si cup. mil. | 92 (p. 217, 31) qui fiat ut — quod fit ut | 92 (p. 218, 2) egisse se, ut — e., ut.

2, 1 (p. 218, 20) repraesentat — praesentat | 2 (p. 218, 22) neque quae scripseris — nec q. s. | 3 (p. 218, 26, 28) quid quod extemporalis — quin e. | alia dicimus, quae — a. d., alia q. | 4 (p. 219, 1) ut, cum ... sciam fieri — ut qui ... fieri videam | 10 (p. 219, 27) ipsa contineantur — i. contineamus | 11 (p. 219, 29) Cius — cuius | 12 (p. 220, 2) victoriae, atque adhibitus — v., adh. | 17 (p. 220, 25) quisque queat experimento — quisque e. potest | 19 (p. 221, 2) vel cogitaverunt complectuntur et aliquo — v. cogisatione conplexi sunt, a. | 21 (p. 221, 20) imagines voco, quibus — i. voces sunt, q. | 24 (p. 222, 9) habiti: verborum — h.: at v. | 31 (p. 223, 14) miseri — † misceri | 43 (p. 225, 10) illud ipsum tempus — ill. t. | 50 (p. 226, 15) quae (*error typogr.*) quisque — qua q.

3, 3 (p. 227, 1) et ipsi n. o. solvamus — et ipse n. o. solvatur | 13 (p. 228, 15) nunc loquimur — n. loquamur | 16 (p. 228, 36) dulcis sit tamen, non — d. esse t. debet, non | 35 (p. 231, 21) id est, ut qui — id est, qui | 62 (p. 235, 32, 35) sed carent — s. ii c. | habitum a nobis — h. a nostris | 93 (p. 240, 19) accommodatus — commodatus | 110 (p. 242, 29) accommodanda — commodanda | 112 (p. 243, 3) a capite eam — a c. † eum | 119 (p. 243, 33, 34) eadem [manu] — eadem manu | ille gestus, qui — i. ** | 124 (p. 244, 29) inde removere — inde removeri | 132 (p. 246, 5) iusta fatigatione — i. fatigatio est | 154 (p. 249, 1) pronuntiatio: ut conciliet — pr.: c.

XII. 1, 7 (p. 256, 14) et iam cum *(sic scribendum est)* — et, etiam c. | 19 (p. 257, 36) et prudentes — et prudentissimos. | 32 (p. 259, 37) rem *(sic scribendum est)* — rerum | 42 (p. 261, 25) obiciuntur *(sic scribendum est)* — obicientur.

2, 3 (p. 262, 24) leges, quae natura — l., quaeque n. | 7 (p. 263, 15) operibus vere — o. se v. | 8 (p. 263, 18) et gymnasia *(sic scribendum est)* — et in g. | 14 (p. 264, 17) mobilia in campo — m. c. | 27 (p. 266, 20) exemplum dicendi — e. bene d. | 28 (p. 266, 30) caelestem erigat — caelestem **.

3, 2 (p. 267, 20) in discendo — inde disc.

5, 4 (p. 270, 14) colorem mutare — colore mutari.

6, 3 (p, 271, 15) veniae est spes — v. s. | 4 (p. 271, 26) valeat — valet | 6 (p. 271, 36) incipere quam — i. a q.

7, 4 (p. 273, 2) namque defendet non omnes — neque d. o.

8, 1 (p. 274, 15) tam ingenio tenui — i. t. tenui | 7 (p. 275, 11) repetita [tempore] — repetito t.

9, 8 (p. 277, 29, 33) circumliniunt — circumlinunt | puto abesse ab — p. ab | 10 (p. 278, 2) bono grata *(sic scribendum est)* — bona gratia | 11 (p. 278, 11) contrarium quia — c. cui | adversi *(sic scribendum est)* — adversarii.

10, 26 (p. 283, 12) etiam eam, quae . . . videtur *(sic scribendum est)* — tamen q. . . . videntur | 31 (p. 284, 7) mugiente littera cludimus m, qua — mugiente m l. cl., in quam | 39 (p. 285, 10) non indistinctus — indistinctus | 44 (p. 286, 5) essent et — e. at | 45 (p. 286, 16) placebat — placet | 46 (p. 286, 18) nempe enim . . . si non — neque e. . . . si nimium | 50 (p. 287, 7) edatur et — e. id | 57 (p. 288, 12) quidam cum — qui c. | 59 (p. 288, 28) consistet, estque id — c., sed saepe id | 72 (p. 290, 35) consequetur — consequatur | 74 (291, 5) iucunda auri — i. auribus | 77 (p. 291, 24) persequitur, oratorem — p., nec o.

11, 8 (p. 293, 16) cognoscere velint — c. voluissent | 11 (p. 293, 33) easdem, quae — eas, quae | 16 (p. 294, 24) dico, quia sit — d., quasi sit | 21 (p. 295, 28) qui quaerere — q. quaeri | 23 (p. 296, 5) peritissimus, inter — p. fuit: inter | 26 (p. 296, 20) poetica ab — poesis ab | 27 (p. 296, 26) in rebus bellicis — in b. | 28 (p. 297, 4) fuisset idem ultimum fuisset — fuisset ** | 29 (p. 297, 9) praesentem, gloriam futuram — pr., f.

Addenda et corrigenda.

in textu:

Vol. I p. 82, 37 (2, 11, 9) *lege* adversa est, *ut coniecit Becher.*

p. 247, 16 (5, 14, 29) *lege* vicibus.

p. 255, 9 (6, 1, 20) *lege* ut Servium Sulpicium Messala contra . . . obiciat, *ut coniecit Schoell.*

p. 274, 14 (6, 3, 50) *lege* nec clusum — neclusum **A G**.

Vol. II p. 39, 2 (7, 8, 6) quandoque *retinendum est.*

p. 136, 35 (9, 4, 1) *lege* an ulla.

p. 169, 27 (10, 1, 46) *scribendum est* omnium fluminum *cum Woelfflino.*

p. 174, 21 (10, 1, 79) *comma cum Bechero coll. 9, 4, 146. 147 non ante* in, sed *ante* adeo *ponendum est.*

p. 174, 35 (10, 1, 81) [Delphic] *incl. Woelfflin.*

p. 175, 5 (10, 1, 83) *adde* quid *ante* Aristotelen.

p. 177, 34 (10, 1, 100) *scribendum est* linguae suae, *ut coniecit Albr. Koehler,* lingue quae **G**.

p. 178, 30 (10, 1, 106) [omnia] *incl. Woelfflinus cum Spaldingio, om.* **G**

p. 180, 23 (10, 1, 119) *lege* quantam.

p. 183, 1 (10, 2, 6) *lege* plurima in posteros.
p. 185, 25 (10, 2, 23) *comma deest post* iucunditas.
p. 226, 15 (11, 2, 50) *lege* qua quisque.
p. 254, 23 (12 Pr. 4) *adde in margine* 4.
p. 256, 14 (12, 1, 7) et iam cum *restitui cum Bechero.* et etiam cum **B**, etiam cum *plurimi libri et editiones.*
p. 259, 37 (12, 1, 32) rem *retinendum esse monuit Kiderlin.*
p. 261, 25 (12, 1, 42) *lege* obiciuntur, *ut coniecit Kiderlin.*
p. 263, 18 (12, 2, 8) *lege* et gymnasia. in *om.* **B M.**
p. 278, 2 (12, 9, 10) bono grata, *ut vulgo legebatur, cum Kiderlinio restitui* bono gratia **B**, bono grata **Bn** *corr.* **N.**
p. 278, 11 (12, 9, 11) *lege* plane adversi, *ut coniecit Kiderlin.*
p. 283, 12 (12, 10, 26) *lege* etiam eam, quae ... videtur, *ut coniecit idem.*

in adnotatione critica:

Vol. I p. 26, 38 *corr.* Cat. 84.
p. 84, 39 „ Flavi *ed. Gryph.*
p. 115, 38 „ 18 ad.
p. 144, 39 „ *ed. Camp.*
p. 230, 38 „ 1, 2, 14.
p. 257, 38 „ 25 c. 37, 79.
p. 283, 37 „ 22 ad Attic.
Vol. II p. 6, 39 *adde:* pr. tamen t. o. **G.**
p. 47, 37 „ *post* 5: exercere m. q. d. v. tertia quaedam via *Dzialas.*
p. 60, 35 *adde:* 10 p. Sestio 54, 115.
p. 63, 39 *corr.* Passerat.
p. 128, 38 „ scripsi...non *add.* **Par.** 1. 2.
p. 146, 37 *corr.* verbum **Par.** 1. 2.
p. 155, 37 „ v. 227.
p. 157, 33 „ 61, 204.
p. 171, 40 *adde:* — 30 quod idem amarior est *Woelfflin coll.* 11, 1, 116.
p. 173, 40 *adde:* — Imitatus m. est *Wiegand. cf. Osann 4, 20.*
p. 174, 41 *corr.* oraculo dei **T** m. 2.
p. 175, 40 *adde:* 4 Suadam [p. d.] *Nettleship in Journal of philol. XV (1886) 29 p. 22.*
p. 201, 39 *adde post* Spalding: alia **M**, *quod praefert Becher.*
p. 218, 38 *adde post* addidi: nec quae *edd.*
p. 219, 40 *dele* nos.
p. 244, 39 *dele* 4.
p. 265, 40 *adde:* 30 neque sane t. . . . fuisset *Kiderlin.*
p. 271, 40 *adde:* — 21 non *vel* nondum *addit ante* defervisse *Kiderlin.*
p. 283, 39 *adde:* 12 habuit, etiam eam quae . . . videtur *Kiderlin.*
p. 295, 41 *corr.* add.